GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė

ŽUVUSIŲJŲ PREZIDENTAS

Nijolė
Gaškaitė-Žemaitienė

ŽUVUSIŲJŲ PREZIDENTAS

Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė

ŽUVUSIŲJŲ PREZIDENTAS

JONO ŽEMAIČIO BIOGRAFIJA

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS
VILNIUS 1998

355/359 + 947.45.08
UDK 947.45.08:929 Žemaitis
Ga476

VB "ŠIAULIŲ"
filialas

11-99/5741

ISBN 9986-757-13-4

© Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, 1998
© Meninis apipavidalinimas,
Alfonsas Žvilius, 1998

Skiriama
Jono Žemaičio
90-osioms
gimimo metinėms
ir Lietuvos
laisvės kovos
sąjūdžio
50-mečiui

Įvadas

Nelengva rašyti biografiją žmogaus, kurį pažinojusių asmenų beveik nebėra tarp gyvųjų. Dar prisimenami epizodai jau gerokai laiko dulkių užtemdyti. Tačiau kartu tas metas tebėra toks artimas, skaudus, persmelktas subjektyvių emocijų. Išlikusi archyvinė medžiaga biografo darbo beveik nepalengvina. MGB dokumentai, parašyti specifiniu žargonu, greičiau ne pateikia istorinius faktus, o byloja apie jų pasitelkimą sovietinės ideologijos tarnybai. Išlikę partizanų dokumentai, ypač parengtieji Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) tarybos prezidiumo pirmininko Jono Žemaičio, parašyti sausa dalykine kalba, neleidžiančia pajusti gyvo, jautraus žmogaus. Epistoliarinis J. Žemaičio palikimas negausus: laiškų sūnui, asmeninių užrašų neišliko, o laiškai kovos broliams – santūrūs ir dalykiški.

Kita vertus, iki šiol nėra parašyta biografijų net ir tų partizaninio karo didžiavyrių, kurie yra palikę dienoraščius, atsiminimus (pvz., Liongino Baliukevičiaus, Justino Lelešiaus, Adolfo Ramanausko, Juozo Lukšos ir kt.).

1997 m. pasirodžiusi Liūto Mockūno knyga „Pavargęs herojus" skirta Jonui Deksniui, kuris, neatlaikęs jam tekusių išbandymų, liko tik „pavargusiu" herojumi, neįstengusiu išsaugoti jaunystės idealų ir net paprasto padorumo.

1997 m. išėjo ir Viktoro Ašmensko knyga „Generolas Vėtra", skirta Lietuvių tautinės tarybos įkūrėjui Jonui Noreikai. Mozaikiškos struktūros knyga, pagrįsta baudžiamosios bylos medžiaga, nors ir atskleidė taurų J. Noreikos patriotizmą, tačiau labiau išryškino ne jo asmenybę, o Lietuvių tautinės tarybos veiklą. Be to, J. Noreika, pasirinkęs Generolo Vėtros slapyvardį, buvo suimtas pačioje veiklos pradžioje, nespėjęs užmegzti glaudesnių kontaktų su partizanais.

Tačiau bene svarbiausia priežastis, kodėl iki šiol nerašomos partizanų vadų biografijos, yra okupacijų metais išplauti mūsų dvasinės orientacijos kontūrai. Nėra pasaulyje šalies, kurioje būtų abejojama, kad ginti tėvynę yra garbinga pareiga. Mūsų šiandien tebesvarstoma, ar partizanų kova priimtina atvirai demokratiškai visuomenei. Sovietinės propagandos recidyvai, nors ir rafinuotesne forma, nuolat iškyla, sumaišydami mūsų sąmonėje patriotizmo, pilietiškumo ir nacionalizmo sąvokas, paversdami tautinio identiteto paiešką tarsi provincialiu, netgi gėdingu dalyku. Europai žengiant vienijimosi keliu, tautinė valstybė tampa nebepopuliari, o jos idealams paaukoję gyvybę partizanai nūdienėje vartotojiškoje visuomenėje laikomi senamadiškais naivuoliais. Sąmoningai ar ne, tačiau nesusimąstoma, kokia buvo pasaulėjauta tuometinio žmogaus, išaugusio ką tik susikūrusioje tautinėje valstybėje, iškovojusioje nepriklausomybę po daugiau kaip šimtmetį trukusios Rusijos carų priespaudos. Okupacija traktuojama kaip demokratiškas ribų tarp valstybių išnykimas, o pasipriešinimas sovietinei nutautinimo politikai ir krašto kolonizavimui – kaip atvirumo pasauliui stoka.

Partizanams nuolat prikišama tai, kad jie pasirinko ginkluotos kovos formą, ir visai pamirštama, jog Raudonosios armijos daliniams įžengus į Lietuvą ir iš karto pradėjus vyrų gaudynes bei civilių gyventojų žudymą nesmurtinis pasipriešinimas vargu ar buvo įmanomas. Vėliau, okupacijai užsitęsus, nors ir norėdami pakeisti kovos taktiką bei atsisakyti aktyvių kovos veiksmų, partizanai nebeturėjo kitos realios išeities, kaip tik likti nelegalioje padėtyje. Be to, visą laiką buvo stengiamasi išlaikyti nesuardytą pogrindžio struktūrą tam atvejui, jeigu pasikeistų tarptautinė situacija ir reikėtų perimti krašto valdymą. Tuo metu joks pasaulio politikas neprognozavo, kad Sovietų Sąjunga okupuotuose kraštuose pasiliks penkiasdešimt metų.

Gajus yra ir sovietmečio stereotipiškas teiginys, kad partizanai siekė atkurti autoritarinę Lietuvą su visomis ikikarinės valstybės val-

dymo ydomis, tačiau visai nesigilinama į partizanų dokumentus, kuriuose – visuose be išimties – deklaruojamas demokratinės parlamentinės respublikos atkūrimas. Pagal LLKS tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaraciją jos valdymas būtų buvęs grindžiamas 1922 m. Konstitucijos dvasia (nors šią tezę kritikavo vienas žymiausių pogrindžio ideologų Juozas Šibaila, baiminęsis, kad nepripažinus 1938 m. Konstitucijos bus nutrauktas valstybės tęstinumas).

Tačiau bene sunkiausias kaltinimas partizanams metamas už jų įvykdytus mirties nuosprendžius. Čia derėtų prisiminti porą dalykų. Pirma, atskirų asmenų ar jų grupių įvykdytų nusikaltimų negalima primesti organizuotam partizaniniam judėjimui. Antra, kiekvienoje bendruomenėje, ypač karo meto sąlygomis, egzistuoja baudžiamoji teisė. Partizanams, kurie savo veiklą grindė statutais, taisyklėmis ir įsakymais, ši teisė kvestionuojama. Be to, kiekvienas gyvenamasis laikotarpis koreguoja baudžiamuosius kodeksus, ir ne partizanų kaltė, kad partizaninio karo metu sunkiausiu nusikaltimu buvo pripažintas šnipinėjimas, išdavystė, kolaboravimas. Tuometinė situacija, kai dėl šnipo įskundimo šeima, pamaitinusi besislapstantį sūnų, būdavo pasmerkiama bado kančioms Sibire, diktavo adekvačius nusikaltimų vertinimo kriterijus.

Vis dėlto ir tomis sąlygomis partizanų baudžiamoji teisė buvo pakankamai humaniška. LLKS baudžiamajame statute buvo aiškiai nustatyta, kad net įvykdęs mirtimi baustinus nusikaltimus asmuo nebaudžiamas, jei „yra vilties, kad įspėtas daugiau nebenusikals". Kitais atvejais, jei negrėsė tiesioginis pavojus naujoms aukoms, bausmės vykdymas būdavo atidedamas iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Tačiau sovietinė propaganda, klastodama faktus, net priskirdama partizanams stribų ar MGB agentų-smogikų įvykdytus nusikaltimus, darė viską, kad partizano vardą paverstų bandito ir žudiko sinonimu.

Tautai, kurios natūrali raiška buvo smurtu nutraukta, kurios aktyviausi nariai buvo sunaikinti, o genofondas nuskurdintas, ku-

riai penkiasdešimt metų buvo diegiamas sovietinis kosmopolitizmas, sunku objektyviai vertinti savo istoriją. Todėl tą partizanus vedusį itin stiprų pareigos, aukojimosi tėvynei, prisirišimo prie savo tradicijų jausmą, kuriuo didžiuotųsi ne viena civilizuota valstybė, mes esame linkę sumenkinti.

Gal todėl taip mažai tėra partizaninio karo tyrinėjimų, platesnių apibendrinimų, nuodugnesnių įžvalgų. Tik dar gyvi senieji jo dalyviai vis dar stato savo žuvusiems kovų broliams kryžius, rašo atsiminimus, ieško tūkstančių nežinomų šarūnų, vytenių, klajūnų pavardžių ir palaikų.

Likimas taip lėmė, kad J. Žemaitis išsilaikė ilgiau už kitus talentingus laisvės kovotojus – plk. ltn. Juozą Vitkų-Kazimieraitį, ltn. Juozą Kasperavičių, studentus Petrą Bartkų ar Juozą Lukšą. Nuo pat partizaninio karo pradžios, kai dar nestokojo štabų pareigūnų, J. Žemaitis pasižymėjo blaiviu politiniu mąstymu, tvirtu charakteriu, pareigos jausmu, atsidavimu laisvės kovai. Šios savybės išskyrė jį iš kitų ir nuvedė į aukščiausią postą – Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio – organizacijos, kurią jis pats sukūrė ir kuri apėmė visą besipriešinančią okupacijai Lietuvą, – vadovo.

Jau 1947 m., kai Tauro apygardos vadas Antanas Baltūsis po MGB provokacijos bandė atgaivinti Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) prezidiumą, J. Žemaitis turėjo savo nuomonę apie bendros karinės-politinės organizacijos uždavinius ir struktūrą. Ši nuomonė rėmėsi J. Kasperavičiaus, kuris visuomet J. Žemaičiui buvo didžiausias autoritetas, kritišku požiūriu į atskirą politinę vadovybę. Sovietų Sąjungoje, turinčioje galingas represines NKVD–NKGB institucijas, vargu ar buvo įmanomas legaliai gyvenančių asmenų pogrindis. Be to, J. Žemaitis gana skeptiškai vertino partines pretenzijas, juo labiau kad okupuotoje Lietuvoje partijos nebeegzistavo. Neturėjo ir pats politinių ambicijų. Nors LLKS tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijoje buvo nurodyta, kad „atstačius Lietuvos Nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lie-

tuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkas", tačiau toje pačioje deklaracijoje buvo pabrėžta, kad valstybinė Lietuvos santvarka – demokratinė parlamentinė respublika. J. Žemaitis griežtai laikėsi demokratiško rinkimų į bet kurį postą principo ir ne kartą pabrėžė, kad turi būti atsižvelgiama ne į priklausymą partijoms, ne į pasaulėžiūrą, o tik į atliktą visuomenei naudingą darbą.

Remiantis parlamentarizmo principais buvo sukurta LLKS organizacija ir paties J. Žemaičio parengtas, apmąstytas LLKS tarybos prezidiumo statutas. Gal tik vienu atveju pasireiškė J. Žemaičio ambicijos – kai 1948 m. pradėjęs vienyti partizanų junginius pasirinko Vytauto slapyvardį. Romantiškesnis skaitytojas gal įžvelgtų istorinių analogijų ir tuo atžvilgiu, kad panašiai kaip Lucko suvažiavime, kuriame buvo nutarta karūnuoti Vytautą Didįjį, ir Dukto miške 1948 m. lapkričio ir vėliau 1949 m. vasario mėn. Minaičių kaime įvykusiuose visos Lietuvos partizanų vadų pasitarimuose J. Žemaitis-Vytautas buvo išrinktas Lietuvos partizanų vadu, galėjusiu tapti, bet taip ir netapusiu Lietuvos Respublikos prezidentu.

Iki šiol mažai tyrinėtojų dėmesio susilaukė ir politinės pogrindžio programos. 1946 m. balandžio 23 d. buvo priimta pirmoji Lietuvos partizanų vadų suvažiavimo deklaracija. Ją sukūrė Pietų Lietuvos partizanų vadas J. Vitkus-Kazimieraitis, aprobavo „A" (vėliau pavadintos Dainavos) apygardos štabo pareigūnai. Šioje deklaracijoje buvo paskelbti pagrindiniai Lietuvos valstybingumo atkūrimo principai. Numatyta, kad išsilaisvinusios Lietuvos Seimo rinkimai bus vykdomi proporcine rinkimų sistema, balsuojant ne už kandidatų sąrašus, o už partijų ar sąjungų iškeltus atskirus kandidatus. Šioje deklaracijoje nebuvo nurodyta, kurių metų Konstitucija bus vadovaujamasi atkūrus nepriklausomybę. Buvo galima numanyti, kad toliau galios 1938 m. Konstitucija.

Tolesnė politinė deklaracija buvo 1946 m. birželio 10 d. Vyriausiojo Lietuvos atstatymo komiteto (VLAK) paskelbtoji, kurta Jono

Deksnio, kurį kontroliavo MGB agentas Juozas Markulis. Nuo pirmosios ji skyrėsi politiniu angažuotumu ir tuo, kad išplėtė VLAK'o įgaliojimus. Iki Seimo išrinkimo VLAK'ui buvo priskirta įstatymų leidžiamoji galia. Čia buvo įteisintas 1922 m. Konstitucijos galiojimas atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje. Į VLAK'ą buvo numatyta įtraukti ne tik kovojančių organizacijų atstovus, bet ir politinių partijų narius. VLAK'o Užsienio delegatūros nariai buvo pripažinti lygiateisiais VLAK'o nariais.

Demaskavus J. Markulį, Tauro apygardos vado A. Baltūsio iniciatyva 1947 m. gegužės 28 d. BDPS nutarimų pagrindu buvo sukurta BDPS deklaracija Nr. 2 (matyt, pirmąja deklaracija laikytas 1946 m. birželio 6 d. BDPS steigimo aktas ir vėlesnioji VLAK'o deklaracija). Ši deklaracija buvo aptarta 1947 m. rugpjūčio 23 – 24 d. vykusiame Tauro ir Kęstučio apygardų atstovų pasitarime. Joje buvo išplėstos ir patikslintos VLAK'o deklaracijos nuostatos. Antai nustatyta, kad iki susirenkant Seimui įstatymų leidžiamąją galią turi Laikinoji tautos taryba, kurią sudaro partizanų apygardų, įvairių kultūros organizacijų bei politinių partijų atstovai. Šioje deklaracijoje pabrėžiama, kad atkurtoji Lietuvos valstybė visiems nenusikaltusiems lietuvių tautos interesams Lietuvos piliečiams garantuoja lygias teises, ir raginama pamiršti įsitikinimų skirtumus. Be to, joje prie prioritetinių valstybės uždavinių priskiriamas socialinių problemų sprendimas ir pabrėžiama teigiama religijos įtaka tautos moralei.

Paskutinė partizanų politinė deklaracija yra J. Žemaičio iniciatyva 1949 m. vasario 16 d. priimta visos Lietuvos partizanų apygardų atstovų LLKS tarybos deklaracija. Ji nuo BDPS deklaracijos Nr. 2 skiriasi tuo, kad jos pradžioje yra aiškiai išvardytos visos Lietuvos teritorijoje esančios bendros vadovybės sujungtos karinės-visuomeninės grupuotės, kurioms atstovauja aukščiausias tautos politinis organas – LLKS taryba. Iki tol visas deklaracijas skelbė neįvardytos „karinės politinės" grupuotės arba „demokratinės Lietu-

vos partijos", o dabar atsakomybę už politinės programos įgyvendinimą prisiėmė trys Lietuvos teritorijoje realiai veikiančios gerai organizuotos partizanų sritys, susidedančios iš atitinkamų apygardų. Įsidėmėtina ir tai, kad pirmą kartą partizanų junginiai buvo pavadinti „karinėmis visuomeninėmis" grupuotėmis, t. y. čia aiškiai išreikšta J. Žemaičio principinė nuostata, kad laisvės kova turi pereiti iš karinio lygmens į dvasinį. J. Žemaičio, J. Šibailos pastangomis štabuose vietoje agitacijos ir propagandos skyrių buvo įsteigta visuomeninė dalis, susidedanti iš tautinio ir politinio skyrių ir prilygstanti atitinkamiems štabų kariniams padaliniams. Pirmaisiais lygiaverčiais J. Žemaičio pavaduotojais tapo gynybos pajėgų vadas (vėliau – Karinės veiklos vadovas) A. Ramanauskas ir Visuomeninės dalies viršininkas (vėliau – Visuomeninės veiklos vadovas) J. Šibaila.

Taigi J. Žemaitis buvo žmogus, žinantis, ko siekia, įsitikinęs tų siekių taurumu ir pasiryžęs jų įgyvendinimui paaukoti gyvybę. Marijona Žiliūtė, viename bunkeryje su J. Žemaičiu praleidusi paskutinius jo gyvenimo iki arešto metus, J. Žemaitį trumpai apibūdino taip: tai buvo karininkas, davęs Lietuvos Respublikai priesaiką, kurios niekuomet ir jokiomis aplinkybėmis nesulaužė.

Kartu tai buvo be galo malonus, šiltas, santūrus ir geranoriškas žmogus. Visi jį pažinojusieji pabrėžė jo kuklumą, dvasinę pusiausvyrą, pagarbą kitiems. Tai jo iniciatyva nuo 1950 m. lapkričio partizanams buvo pasiūlyta vadintis broliais. J. Žemaitis visada buvo dėmesingas jautresniems, galintiems palūžti vadams ir kovotojams, galėjo atiduoti savo duonos kąsnį ar paskutinius marškinius paprastam partizanui. Su begaline užuojauta ryšininkei yra sakęs: „Mes tai mes, bet dėl ko vargstate jūs?.." Dėl šių savybių jis buvo pelnęs ne tik kovotojų bei gyventojų pagarbą, bet ir meilę.

Ir vis dėlto tų išlikusių dokumentų, atsiminimų nuotrupų yra per mažai, kad būtų galima gerai atskleisti ne tik taurią asmenybę, bet ir tą sunkų laikotarpį, jo uždėtą naštą. Kaip minėjo L. Mockūnas, kiekvienas autorius tuščius biografijos tarpus užpildo savo vaizduote.

Ne išimtis ir ši knyga, tik galiu pridurti, kad vaizduotei joje labiau priskirtini stilistikos dalykai, nes kiekvieną herojų jausmų ir minčių niuansą stengiausi pagrįsti girdėtu pasakojimu, MGB šnipų pranešimo sakiniu ar čekistų ataskaitos nuotrupa. Dėl faktinės medžiagos stokos atsiradusias spragas stengiausi užpildyti pasakodama apie J. Žemaičio bendražygių likimus, nes jis niekada nebuvo jiems abejingas ir – esu tuo tvirtai įsitikinusi – būtų norėjęs jiems paskirti visas monografijas bei paminklus. Jis visada skaudžiai juto didžiulę padėką žuvusiesiems, atsakomybę už juos ir net savotišką kaltę, kurią stengėsi kompensuoti savo pasiaukojimu, begaliniu darbštumu ir narsumu. Tai jam padėjo iki galo likti ištikimu tėvynės laisvės idealams.

Ši knyga nėra Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio studija. Ji labiau laikytina kukliu bandymu šių dienų skaitytojams atskleisti dvasinį partizanų pasaulį, brutaliai pamintą vienos kartos gyvenimą ir to laikotarpio atmosferą. J. Žemaitis, kuriam partizaninio karo istorijoje teko išskirtinis vaidmuo, tarsi niekuo neišsiskyrė iš daugelio. Tiesiog taip yra, kad vykstant istorinei dramai tam tikru metu ir tam tikroje vietoje visuomet atsiranda reikiamas veikėjas.

Prieduose pateikiami kai kurie J. Žemaičio dalykiniai raštai ir laiškai. Jo vieno ar su bendraautoriais yra sukurti šie programiniai norminiai LLKS dokumentai:

– Jungtinės Kęstučio apygardos organizacijos ir veiklos nuostatai (1947 m.);

– LLKS statuto I–II dalis („Bendroji dalis" ir „Valdymas", pirmasis projektas; 1948 m. gruodis–1949 m. sausis);

– LLKS statuto įstatai (antrasis projektas, 1949 m. vasaris);

– LLKS tarybos nutarimas dėl laisvės kovotojų ir gyventojų santykių pobūdžio (1949 m. vasario 12 d.);

– LLKS tarybos prezidiumo statutas (1949 m.);

– Laisvės kovotojo Tėvynei pareigų ėjimo lapo taisyklės (1949 m.);

– LLKS atžymėjimai (1949 m.);

– LLKS baudžiamasis statutas (1949 m. spalio 11 d.) ir kt.

Šie dokumentai knygoje nepateikiami, nes dauguma jų jau yra spausdinta kituose leidiniuose. Čia daugiausia pateikiama dalykinė korespondencija – susirašinėjimas su partizanų padalinių vadais. Gal tai ir dėsninga: iš esmės J. Žemaitis buvo pareigos ir tarnybos žmogus. Kiek pavyko tai atskleisti, tespręs skaitytojai. Tikiuosi, kad jie nepriekaištaus dėl galimų netikslumų, kurių sunku išvengti.

Partizanai savo spaudoje mėgdavo cituoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino žodžius: „Greičiau geležis sutirps į vašką, nei mes savo duotą žodį atšauksime". Jie jo ir neatšaukė – iki pat žūties, iki išniekinimo miestelių aikštėse, iki visiško ištirpimo tėvynės dvasiniame lauke.

Todėl ši knyga – tai kukli padėka tūkstančiams žuvusių partizanų už tai, kad mes turime iš ko semtis stiprybės. Bet kartu ją norėčiau skirti jau nepriklausomoje Lietuvoje gimusiai kartai vildamasi, kad laikas jai bus gailestingesnis.

Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė

Prologas

1909 m. kovo 15 d. Palangoje, grafo Felikso Tiškevičiaus tarnautojo Jono Žemaičio šeimoje, gimė sūnus. Berniukas buvo lauktas vaikas: jaunieji tėvai augino 1905 m. gimusią dukrelę Kotryną. Dar vienas anksčiau gimęs kūdikis buvo miręs. Tėvai džiaugėsi sūnumi, o sesutė Kotryna pyko, kad naujasis broliukas užėmė mirusio Petriuko vietą. Tėvo garbei berniukas buvo pakrikštytas Jonu.

Tai buvo apsišvietusi šeima. J. Žemaičio tėvas Andrius Žemaitis Raseinių apskrities Šiluvos valsčiaus Kiaulininkų kaime nuomavo 12 hektarų žemės. Kaip doras ir teisingas žmogus, buvo išrinktas viršaičiu. Kartu su juo gyveno viengungis sūnus Antanas. Petronėlės Žemaitienės tėvas Antanas Daukša su trimis vaikais – Aleksandru, Brone ir Maryte gyveno Lomžoje.

Jaunystėje J. Žemaitis įvairiuose dvaruose tarnavo pienininkystės meistru. Dažnai kilnodavosi iš vienos vietos į kitą ne tik dėl to, kad tėvų įsigytas ūkis buvo mažas (jie telaikė arklį ir keturias karves), bet ir dėl neramaus, ūmoko būdo. Pasakojama, kad net pačiam grafui, kartą užėjusiam į sviesto gamybos patalpą su smilkstančia pypke, meistras liepęs ją užgesinti, idant nesugadintų eksportui skirto sviesto kvapo. Nepaklususį grafą J. Žemaitis išstūmęs lauk.

Tarnaudamas Kurtuvėnų dvare sutiko dešimčia metų jaunesnę Petronėlę Daukšaitę. Abu vienas kitam krito į akį ir į širdį. Nors mergina teturėjo šešiolika metų, įvyko vestuvės. Žmona buvo tikra vyro priešingybė: tyli, švelni, atsidavusi šeimai, mokanti prisiderinti prie savotiško vyro būdo. Antai J. Žemaitis buvo užsispyręs vegetaras ir drausdavo jam matant ant stalo padėti mėsos. Žmona šio draudimo kantriai paisė visą amžių: mėsiškus valgius ji pati ir vaikai valgydavo tik vyrui nematant[1].

[1] A. Juškaitės-Vilkienės 1997 12 08 pasakojimas autorei.

Vaikai Žemaičių šeimoje gimė tuo laiku, kai buvo panaikintas lietuviškos spaudos draudimas ir ėmė busti tautinė sąmonė.

Palanga iš žvejų kaimelio pamažu darėsi kurorto miestu. Didelės reikšmės tam turėjo du įtakingi palangiškiai: 1896 m. Palangoje klebonauti pradėjęs kun. Juozapas Šniukšta ir grafas F. Tiškevičius.

Grafų Tiškevičių šaknys Palangoje siekė 1824 m. Jų lėšomis ir rūpesčiu buvo pastatytas jūros tiltas, mokykla, įkurtas botanikos sodas, nutiestas geležinkelis. O klebonas, pasikvietęs švedų architektą, 1907 m. pašventino vietoje medinės bažnyčios pastatytąją mūrinę. Daugiausia lėšų statybai paaukojo grafas.

Taigi sūnų Jonuką Žemaičiai pakrikštijo jau naujoje bažnyčioje. Tačiau pats J. Žemaitis save laikė laisvamaniu. Tokias pažiūras jam buvo įkvėpę Jono Šliūpo raštai.

F. Tiškevičius buvo pažangus žmogus. Kaip tik tuo metu Vilniuje buvo susikūrusi Lietuvių mokslo draugija (1907 m. balandžio 7 d.), kurios veikloje jis aktyviai dalyvavo. Grafas skatino ir savo darbuotojus švietis, ūkyje diegė naujus pieno produktų gamybos metodus, ieškojo naujų idėjų. Taigi tarnyba jo dvare davė J. Žemaičiui nemažai naudos. Vėliau, jau Nepriklausomybės metais, jis dalyvaudavo žemės ūkio parodose, kur eksponuodavo kokybiškus pieno produktus ir propaguodavo pažangiąją gyvulininkystę.

Netrukus, 1910 m., Žemaičių šeimai atsivėrė naujos galimybės: Petronėlės brolis A. Daukša nusprendė išvažiuoti iš Lomžos. Valdyti čia turėtos pieninės jis pakvietė svainį, gerą pieno gamybos specialistą. Septynerius metus Žemaičiai išgyveno Lomžoje, kur Jonas buvo ir pieninės šeimininkas, ir meistras.

Berniuko vaikystė praėjo Lenkijoje. Ten pradėjo lankyti mokyklą, pramoko lenkų kalbos, draugavo su vietiniais miestelėnų vaikais. Ten jaunąją šeimą užklupo Pirmasis pasaulinis karas. Motina buvo be galo sukrėsta, kai į jų namus įpuolęs kaizerio kareivis ėmė grobti virtuvėje ant sienos sukabintus varinius prikaistuvius. Tada ji negalėjo nė įsivaizduoti, kad po keturiasdešimties metų kitas okupantas atims iš jos vaikus.

M-99/5741

VB "ŠIAULIŲ"
filialas

Žemaičių šeima (apie 1917 m.). Sėdi iš kairės: senelis Antanas Daukša, motina Petronėlė Žemaitienė (Daukšaitė), tėvas Jonas Žemaitis. Stovi vaikai Kotryna ir Jonas

Daugelis sodybų ir javų laukų buvo sunaikinta fronto sūkuriuose. Kaizerio valdžia skyrė ūkininkams didelius mokesčius ir rekvizicijas. Pieninės darbas nutrūko. Dar gerai, kad artėjant frontui tėvas apdairiai buvo užkasęs žemėje statinaitę sviesto ir statinaitę žirnių. Iš šių atsargų šeima maitinosi visą suirutės metą.

1916 m. lapkričio 5 d. Vokietija paskelbė Lenkijos karalystę. Lenkijai ėmus pretenduoti į lietuviškas žemes, lietuvių šviesuoliai vis aktyviau siekė kurti Lietuvos valstybę. 1917 m. Rusijoje prasidėjo neramumai.

Tokiomis aplinkybėmis Žemaičių šeima 1917 m. grįžo pas jaunesnį tėvo brolį Antaną, šeimininkavusį Šiluvos valsčiaus Kiaulininkų kaime.

Mažame ūkelyje buvo sunku verstis. Tėvas tuo metu turėjo keturiasdešimt penkerius metus. Tokio amžiaus pradėti ūkininkauti sunku, todėl po metų šeima išsikraustė į Raseinius. Tebevykstant karui ir Nepriklausomybės kovoms, kad išlaikytų

šeimą, tėvas porą metų vaikščiodamas po aplinkinius kaimus prekiavo smulkiais namų apyvokos daiktais. Ši patirtis pravertė po Antrojo pasaulinio karo, kai sovietų valdžios išvarytas iš namų ieškojo duonos kąsnio Klaipėdos krašte.

1920–1922 m. J. Žemaitis buvo paskirtas Tauragės senelių prieglaudos ūkvedžiu. Lietuvos valstybė kėlėsi po sunkių Nepriklausomybės kovų. Kūrėsi švietimo sistema, buvo steigiamos naujos mokyklos, prasidėjo žemės reforma. Tuo metu J. Šliūpas, kurį J. Žemaitis visada gerbė, tapo Lietuvos banko direktoriumi ir įvairių akcinių bendrovių steigėju. Netrukus jis apsigyveno Šiauliuose ir 1923–1928 m. buvo vienas iš miesto laikraščio redaktorių. 1922 m. pradėjus Lietuvos ūkininkams kooperuotis ir steigti pienines, J. Žemaičiui atsirado galimybė grįžti prie mėgstamo darbo.

Vyriausybė skatino steigti sėklinių javų ir veislinės gyvulininkystės ūkius, todėl nemažai patirties turėjęs J. Žemaitis 1922 m. buvo paskirtas Tauragės apskrities pažangiosios gyvulininkystės instruktoriumi. Jis mokė ūkininkus prižiūrėti karves, gerinti bandas, perdirbti pieno produktus.

Netrukus pradėjo dirbti Lietuvos žemės ūkio kooperacijos pieninėse sviesto gamybos meistru. Šias pareigas įvairiose Lietuvos vietose ėjo nuo 1922 iki 1930 m. Kartu aktyviai dalyvavo 1924 m. įsikūrusios Laisvamanių etinės kultūros draugijos, kurios iniciatorius buvo J. Šliūpas, veikloje. Buvo rengiami švietėjiški vakarai, platinamas draugijos laikraštis „Laisvoji mintis", norima įsteigti laisvamanių kapines.

Grįžęs į Lietuvą J. Žemaitis abu vaikus leido į Raseinių valstybinę gimnaziją. Vaikai buvo gabūs mokslui. Tam turėjo įtakos raštingas tėvas ir šviesi namų aplinka.

1921 m. Jonukas Žemaitis baigė Raseinių valstybinės gimnazijos pirmąją klasę. Visa klasė nusifotografavo. Ant grupinės nuotraukos mokytojas P. Mikšas mokiniui J. Žemaičiui užrašė gražų linkėjimą: „Prie siekių kilnių, kad ir dygliuotu keliu, keliauki tu." Šie žodžiai įkrito į vaiko širdį. Berniukas gerai mokėsi, sportavo, o įkopęs į šeštąją gimnazijos klasę susidomėjo

Raseinių valstybinės gimnazijos šeštoji klasė 1926 m. pavasarį. Paskutinėje eilėje antras iš kairės – Jonas Žemaitis

socialdemokratinės pakraipos būrelio veikla. Vasaros atostogas praleido sportinėje stovykloje.

Augant vaikams reikėjo galvoti apie jų ateitį. Kotryna išvažiavo mokytis į Kauno mokytojų kursus, kuriuos baigusi mokytojavo Raseiniuose, vėliau – Šiluvoje. Ten susipažino su šaulių būrio vadu eiguliu Rapolu Juška. Tai buvo be galo doras, darbštus žmogus, tačiau jis turėjo tik porą hektarų žemės. J. Žemaitis savo dukrai troško geresnio gyvenimo, todėl jos pasirinkimui nepritarė, vis dėlto Kotryna, nepaisydama tėvo nuomonės, ištekėjo už Rapolo. 1935 m. jos brolis Jonas ir draugė mokytoja Antanina Berzinienė pakrikštijo pirmagimę Juškų dukrelę Aušrą. Prieš pat karą Rapolas pasistatė namą ir įsikūrė gražioje sodyboje.

Šiai šeimai teko skaudi dalia: 1941 m. Juškos su trimis mažamečiais vaikais (Aušrai buvo penkeri, Ramojui – ketveri, o Rūtai – treji metukai) buvo ištremti į Komijos ASSR Kortkeroso rajoną. Į tėvynę grįžo po dvidešimt dvejų metų, 1963-iaisiais.

Nuo 1941 m. Kotryna savo brolio nebematė. Tik tremtyje čekistai, tikėdamiesi per giminaičius surasti partizanaujantį J. Žemaitį, siūlė Juškoms grįžti į tėvynę. Nors ir kaip vargdami su vaikais atšiauriame krašte, Rapolas ir Kotryna nesutiko.

O tada, 1930-aisiais, tėvas J. Žemaitis Kretingos apskrities Jokūbavos kaime įsigijo mažą ūkelį su nedidele pienine. Norėjo pagaliau pats būti pieninės šeimininkas. Po poros metų įsitikino, kad ūkininkavimas – ne jo jėgoms ir charakteriui, todėl 1932 m. pardavęs ūkį persikėlė į Kretingą. Čia atidarė arbatinę ir maisto produktų parduotuvėlę. Tuomet artimiau susipažino su Palangoje burmistro pareigas ėjusiu J. Šliūpu. Šie ryšiai pravertė 1946 m., kai buvo priverstas kurį laiką glaustis pas bičiulius Palangoje.

Tačiau prekyba J. Žemaičiui nesisekė, dėl tarnautojų nesąžiningumo verslas pajamų nedavė, tad pagaliau 1936 m., sulaukęs 64 metų ir nebeturėdamas stiprios sveikatos, dar kartą grįžo pas brolį Antaną į Šiluvos valsčiaus Kiaulininkų kaimą. Tam buvo ir kita priežastis: loterijoje išlošęs pinigų, pirko žemės ir tėviškės ūkį padidino iki 24 hektarų. Pasistatęs naują trobą, ketino čia gyventi iki savo mirties. Čia buvo jo šaknys, čia, Šiluvos kapinėse, nepaisydamas karo nepriteklių, 1916 m. motinai Albinai buvo pastatęs gražų kryžių. Čia, baigęs gyvenimo klajones, tikėjosi rasti poilsį ir pats.

Vienintelį sūnų Jonuką troško matyti savo mėgstamo verslo tęsėju – patarė jam užsiimti pienininkyste. Tačiau ir šis vaikas tėvo patarimų nepaisė: 1926 m. baigęs šešias Raseinių gimnazijos klases išvažiavo į Kauną ir įstojo į Karo mokyklą. Norėjo tapti artilerijos karininku.

Karo mokykloje

Lietuvos karo mokykla buvo įsteigta 1919 m. Mokymosi kursas trukdavo dvejus metus. Stojant reikėdavo laikyti konkursinius lietuvių kalbos ir istorijos egzaminus. Į vieną vietą pretenduodavo vidutiniškai du kandidatai. Mokslas buvo nemokamas.

Pirmaisiais metais priimti kariūnais kandidatais jaunuoliai būdavo paskirstomi pagal ginklų rūšis ir siunčiami į atitinkamas kariuomenės dalis kaip eiliniai kareiviai. Metus atitarnavę mokomosiose kuopose, paskui dvejus metus mokydavosi Karo mokykloje. Tokia tvarka būsimajam karininkui leisdavo geriau pažinti kareivių gyvenimą, netapti „dalinio ponu", bet būti vadu ir auklėtoju, kuris „švenčių proga skaito paskaitas, ruošia kareiviams pramogas, o lauko pratimų metu poligone ir manevruose kartu su kareiviais puola ir ginasi, kartu su jais brenda purvą, budi apkase ar čia pat kartu, nesirinkdamas vietos, gula ant žemės"[1]. Ši praktika vėliau J. Žemaičiui labai pravertė.

Iš Raseinių į Aukštąją Panemunę atvykęs septyniolikmetis jaunuolis godžiai sėmėsi ne tik mokslų, bet ir gyvenimo išminties. Kadangi buvo draugiškas, tai netruko susirasti artimesnių bičiulių. Vienu iš artimiausių draugų tapo būsimasis kavaleristas Simas Adamonis.

Mokslo pradžia Karo mokykloje sutapo su svarbiais politiniais įvykiais. 1926 m. gruodžio 17 d. įvyko kariuomenės perversmas, kurį kaip tik organizavo Kauno įgulos karininkai. Perversmui vadovavo į II karo apygardos štabą Panemunėje iškviestas mjr. Povilas Plechavičius. „Prasidedant jau atviram bolševikų bruzdėjimui, mes savo pasiryžimu apgynėm Lietuvos Nepriklausomybės likimą", – rašė jis prezidentui Antanui Smetonai[2]. 1927 m. buvo paleistas Seimas, kurio daugumą sudarė liaudininkai ir socialdemokratai. Be šių politinių įvykių, 1927 m. atnešė ir dvi dideles netektis: mirė arkivyskupas Jurgis Matulaitis ir dr. Jonas Basanavičius.

Visi minėtieji įvykiai paliko atgarsį ir Karo mokyklcje. Buvo cituojami arkivyskupo žodžiai: „Jei mes imamės kepurę eidami pro kryžių ir tuo lenkiamės ženklui, primenančiam Kristų, dėl žmonių meilės mirusį, tai dar daugiau turime pagerbti kiekvieną žmogų, kataliką ir nekataliką, to paties Dievo dvasios pakvėptą"[3]. Prezi-

[1] Gen. št. kpt. J. Jodauga, „Kariuomenės mokymas", *Lietuva 1918–1938*, Kaunas, 1990, p. 80.

[2] Gen. P. Plechavičiaus 1926 12 17 raštas A. Smetonai, *Karys*, 1927, Nr. 56.

[3] „Arkivyskupas Jurgis Matulevičius (Kalba, pasakyta jį laidojant 1927. I. 30 d. – „Lietuva", 1927 m. Nr. 24)", A. Smetona, *Rinktiniai raštai*, Kaunas, 1990, p. 402.

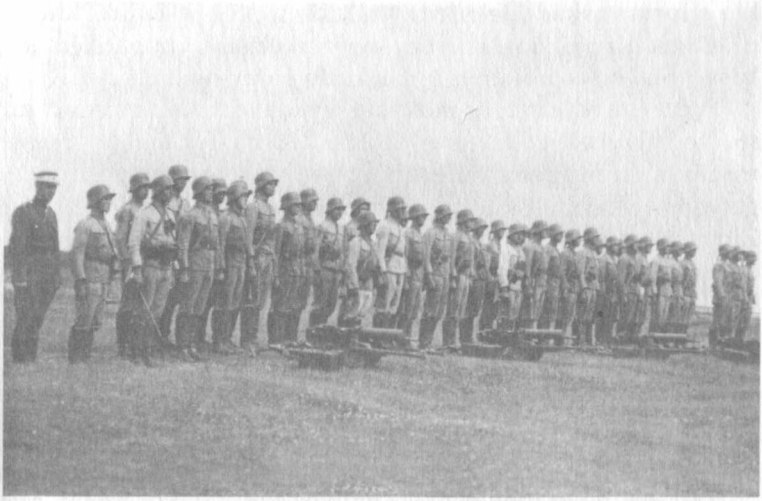

Mokomosios kuopos vadas vyr. ltn. Adolfas Urbšas vadovauja pratyboms

dentas savo kalboje, pasakytoje laidojant arkivyskupą, pabrėžė: „Jis visų pirma skelbė, kad reikia siekti to, kas yra gera, ir geromis priemonėmis siekti. Jei Lietuva eis tuo keliu, tai ji išliks nepriklausoma, ir nepriklausomybės pagrindo reikia ieškoti tyroje lietuvio sieloje"[4]. Dar gražiau prezidentas atsiliepė apie tautos patriarchą dr. J. Basanavičių: „Ką jis plunksna išrašė, tai mūsų kariai kalaviju išpildė"[5].

Jauni Karo mokyklos kursantai klausėsi kilnių žodžių ir dėjosi juos į širdį. 1927 m. gegužės mėn. kariuomenės parade pirmą kartą dalyvaujantiems jaunuoliams atrodė, kad prezidentas būtent jiems sako šiuos žodžius: „Nepriklausomybė nėra toks daiktas, kurs, kartą įgytas, amžinai palieka tautai be niekur nieko. Taip nėra.

[...] Nepriklausomybės laidas yra ginklo pajėga, kariuomenė. Ji visuomet turi būti to-

[4] Ibid.

[5] „Jonas Basanavičius (Kalba, pasakyta Karo muziejaus sodelyje prie J. Basanavičiaus paminklo jo laidotuvių dieną. – „Lietuva", 1927 m. Nr. 42)", ibid., p. 405.

kio stiprumo, kad kiekvieną valandą galėtų atsispirti tautos priešams. Kariai yra valstybės sargai, kuriems yra patikėta jos laisvė. Štai koks prakilnus mūsų karių pašaukimas!"[6]

Pačioje mokykloje, be mokymo, vykdavo ir šokių vakarėliai, sporto varžybos. Darnioje rikiuotėje, lydimi pučiamųjų orkestro garsų ir merginų žvilgsnių, kariūnai žygiuodavo miesto gatvėmis į kiną, ekskursijas, iškilmingus minėjimus, bažnyčią. Žingsnių ritmas ir muzikos garsai pakylėdavo, atverdavo ir sviesdavo po jų kojomis visą pasaulį. Ateitis viliojamai spindėjo – baltas diržas ant paradinės uniformos, susižavėjimo kupini šnabždesiai: karininkas!

Įsuktas į mokymosi sūkurį J. Žemaitis dažnai vėluodavo ir į sesers laiškus atsakyti. Kotrynos subartas dėl tokio nerūpestingumo, ėmė ant jos atvirukų pasižymėti atsakymo datą. Toks pedantiškai tvarkingas išliko iki gyvenimo pabaigos.

1928-ieji buvo jubiliejiniai Lietuvos Respublikos metai. Minint Vasario 16-ąją prezidentas A. Smetona priminė dešimties metų senumo įvykius: „Iš ko sudaryti vykdomoji valdžia, kai nebuvo nei žmonių pasirinkti, nei reikalingo politikos patyrimo? Iš kur paimti valdininkai administracijos aparatui? Sunkiausia tai, kad nebuvo nei pinigų, nei ginklo pajėgos. [...] Karinė vokiečių valdžia neleido Valstybės Tarybai susidaryti ginklo pajėgos, trukdė bet kam įsigyti šautuvą ar kulkosvaidį; negu tik slapčia kam pavykdavo nusipirkti ginklas iš vokiečių kareivio. [...] Surusėję kairieji dirbo prieš mūsų valdžią visoje Lietuvoje, kur tik jiems pavykdavo prasiskverbti. Atsiminkite: Petrapilyje lietuvių seime jie balsavo prieš nepriklausomą Lietuvą, nes jos nepriklausomybe netikėjo ir nejautė reikalo tikėti. Tautiška Lietuva jiems nerūpėjo"[7].

J. Žemaitis tada buvo jau paskutinio kurso kariūnas. 1928 m. lapkričio 23-iąją mokyklos auklėtiniai išsirikiavo parado aikštėje. Buvo perskai-

[6] „Ginklo pajėga – nepriklausomybės laidas (Kalba, pasakyta per kariuomenės paradą 1927. V. 15. – „Lietuva", 1927 m. Nr. 114)", ibid., p. 355–356.

[7] „Valdžios dešimtmetis (Kalba, pasakyta Karo muziejuje, ties žuvusių karių paminklu. – „Lietuvos aidas", 1928 m. Nr. 205)", ibid., p. 427.

Karo mokyklos XI laidos kariūnai.
Pirmoje eilėje trečias iš kairės – Jonas Žemaitis

tytas prezidento įsakymas: „Nieko nesveria tautos teisė, jeigu jos neparemia tautos kalavijas. [...] Lapkričio 23 diena mums primena, jog prieš dešimtį metų buvo paskelbtas galas tai gadynei, kada Lietuvos sūnūs buvo verčiami su ginklu tarnauti toli svetimose šalyse svetimoms tautoms. [...] Atsikreipę į garbingą praeitį, turime šiandien jai pasakyti: mes jums, karžygiai, palikome skolingi didele padėka už tai, kad padėjote savo gyvybę ant Tėvynės aukuro. Seksime jūsų pavyzdžiu"[8].

Paskutiniai metai Karo mokykloje praėjo kaip viena diena. Kariuomenė Joną pripratino prie tvarkos, drausmės, išmokė prasmingai leisti kiekvieną akimirką.

Gegužės 4-ąją, kaip įprasta, ėjo į miestą. „Oazo" salėje pažiūrėjo kino filmą „Sparnai". Lankėsi Karo muziejuje. Vyriausiojo generalinio štabo Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas plk. ltn. Juozas Šarauskas papasakojo apie Lietuvos kariuomenės organizavimą, muzie-

[8] 1928 11 23 įsakymas kariuomenei Nr. 84, *Lietuva 1918–1938*, p. 98–100.

jaus įkūrimą. Kariūnai dalyvavo vėliavos nuleidimo ceremonijoje. Griežė orkestras.

Po penkių dienų kariūnai vėl žygiavo eisenoje, tik šį kartą tai buvo ne iškilmės, o laidotuvių procesija. Iki Aleksoto tilto buvo lydimas aviacijos kapitono Prano Gudyno, ministro pirmininko ir kartu einančio krašto apsaugos ministro pareigas Augustino Voldemaro adjutanto, karstas. Adjutantas žuvo kūnu pridengdamas nuo pasikėsinimą surengusių studentų kulkos savo vadą. Nors politikos sūkuriai jauniesiems kariūnams mažai rūpėjo, tačiau šis įvykis įsiminė dėl to, kad karininkas savo pareigą įvykdė iki galo.

Paskutinė J. Žemaičio vasara Karo mokykloje prabėgo artilerijos manevruose Varėnos poligone.

1929 m. spalio 6 d. buvo minima Karo mokyklos įkūrimo sukaktis. Vienuoliktosios kadro karininkų laidos išleidimas sutapo su šia iškilminga data.

Į iškilmes atvyko prezidentas A. Smetona, ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, Vyriausiojo generalinio štabo viršininkas plk. Petras Kubiliūnas, net šeši kariuomenės generolai. Tą dieną Karo mokykla buvo pavadinta Pirmojo Lietuvos Prezidento (P. L. P.) vardu.

Rytą, 9 val. 40 min., parado aikštėje sustingo rikiuotė. Ant rūmų vartų ir tribūnos stiebų tyliai bangavo vėliavos. Laužtos rikiuotės dešiniajame sparne išsirikiavo tie, kuriems šią dieną bus suteiktas jaunesniojo leitenanto laipsnis. Kitame sparne išsidėstė kursantai artileristai ir kavaleristai, paradine uniforma su baltais diržais ir baltomis pirštinėmis pasipuošę kariūnai. Po dešimties minučių iš jų išsiskyręs vėliavos būrys išsirikiavo prie aktų salės, kurioje turėjo būti laikomos šv. Mišios. Išpuoštas gėlėmis altorius buvo įrengtas šalia balto marmuro lentos. Lentoje aukso raidėmis įrašytos pavardės tų, kurie kautynių lauke žuvo už tėvynę. Po dvidešimties metų tokios pavardės nebebūtų tilpusios jokioje lentoje.

Būsimieji kadro karininkai paskutinį kartą žvelgė į mokyklos aktų salę. Ant sienų kabojo kunigaikščių portretai, atskirų Karo mokyklos laidų vinjetės, karininkų sąrašai.

Šalia balto marmuro lentos sustingo vėliavininkas. Jo rankose – naujoji Karo mokyklos vėliava su išsiuvinėtu prezidento por-

Prie karo mokyklos 1928 m. su draugais P. Ulčinu, Simu Adamoniu ir S. Zablockiu. Trečias iš kairės – Jonas Žemaitis

tretu ir užrašu: „Mūsų ginklas, mūsų mokslas – Lietuvai Tėvynei". Kitoje vėliavos pusėje – Vytis ir ąžuolo lapai.

Per šv. Mišias griežė karinis orkestras. Per pamokslą arkivyskupas Pranciškus Karevičius priminė: „Kas iš tų žodžių – garsiai skambančių – viską atnaujinti Kristuje, jei jaunuolis pamiršta pats save atnaujinti, susitvarkyti"[9].

11 val. 20 min. aikštėje vėl išsirikiavo kursantai ir kariūnai. Rikiuotę apėjo ir pasveikino prezidentas A. Smetona. Mokyklos adjutantas perskaitė aktą ir sąrašą jaunesniųjų puskarininkių, kurie baigė Karo mokyklą ir šiandien yra pakeliami į jaunesniuosius leitenantus. Sąraše – 44 pavardės, išdėstytos pagal pažangumą. J. Žemaičio pavardė – dešimtoji. Į pirmąjį septintuką pateko Vytautas Bulvičius[10].

Savo kalboje A. Smetona pabrėžė, kad nuo šiol jie įgijo

[9] „P. L. P. Karo mokykla", *Karys*, 1929 10 17, Nr. 41(541), p. 679–681.

[10] Gen. št. mjr. V. Bulvičius 1940–1941 m. vadovavo Lietuvių aktyvistų fronto Vilniaus štabui, 1941 06 08 buvo suimtas, 1941 12 18 sušaudytas Gorkio kalėjime.

Karo mokyklos XI laidos išleistuvės (1929 m.)

„brendusio vyro laipsnį" – buvo pakelti į pirmą karininko laipsnį. Aikštėje nugriaudėjo galingas ir darnus „Valio!", nuskambėjo himnas. Visa mokykla iškilmės maršu pražygiavo pro tribūnas. Mokyklos vėliavininkas, jau jaunesnysis leitenantas, perdavė vėliavą naujam vėliavininkui – vyresnio kurso kariūnui.

Naujieji jaunesnieji leitenantai nuskubėjo į kareivines, kur jų laukė karininkų uniformos. Pirmą kartą jomis apsirengė. Išsirikiavo aktų salėje, kurioje ant gelumbe užtiesto stalo žibėjo kardai. „Be reikalo nepakelk, be garbės nenuleisk!" Prezidento žodžiai ir iškilmingas kardo prisilietimas prie priklaupusiojo peties patvirtino, kad ginklas – karininko garbės simbolis. Pabučiavę kardo ašmenis, dėjo jį į makštis ir grįžo į rikiuotę. Arkivyskupas skaitė priesaikos žodžius, kuriuos kartojo pakėlę dešinę ranką. Šių žodžių nepamiršo visą gyvenimą.

Orkestras tyliai griežė „Marija, Marija". Viskas susiliejo: priesaika, prezidento rankos paspaudimas, fotografavimasis,

iškilmingi pietūs gimnastikos salėje, dainos, kurias tiek kartų dainavo žygiuodami Kauno gatvėmis, ir džiaugsmas, kad nuo šiol jie – karininkai.

Karinė tarnyba

J. Žemaitis buvo paskirtas į 2-ąjį artilerijos pulką, kuriam vadovavo gen. št. plk. Justinas Kibirkštis. Pulkas buvo dislokuotas Kėdainiuose, buvusiose rusų artileristų kareivinėse. Jį sudarė keturios baterijos. J. Žemaitis pateko į 1-ąją haubicų bateriją.

1924 m. buvo atidaryta Karininkų ramovė. Pulko šventėse dalyvaudavo visas miestas. Programą paprastai paįvairindavo

Leitenantas Jonas Žemaitis

Į manevrus... (1930 m.)

pulko styginis orkestras. Radiofikuotose kareivinėse buvo nuolat demonstruojami kino filmai.

1929 m. lapkričio 23 d. per Kariuomenės šventę j. ltn. J. Žemaitis pirmą kartą Kėdainių gatvėmis, lydimas orkestro, vedė savo skyrių į bažnyčią. Nuo šiol jis – atsakingas už kitus. Netrukus buvo pakeltas jo karinis laipsnis: jaunesnysis leitenantas tapo leitenantu.

Prasidėjo kariška kasdienybė: naujokų mokymas, šaudymo pratybos poligone, paradai mokymo aikštėje, šokių vakarai Karininkų ramovėje. Nors karininkas J. Žemaitis buvo jaunesnis už naujokus, tai netrikdė santykių su kareiviais. Kaimo jaunuoliai gerbė išsilavinusį, draugišką karininką, sėmėsi iš jo žinių.

Iš pirmųjų tarnybos metų J. Žemaičiui ypač įsiminė vasaros poligone. Paprastai artilerija į Gaižiūnų poligoną nuvykdavo anksčiau už kitas kariuomenės rūšis – jau gegužės pradžioje, kad galėtų pašaudyti koviniais šoviniais. Pirmiausia įsirengdavo palapinių stovyklą, šalia smėliu pabarstytų takelių iš samanų ir

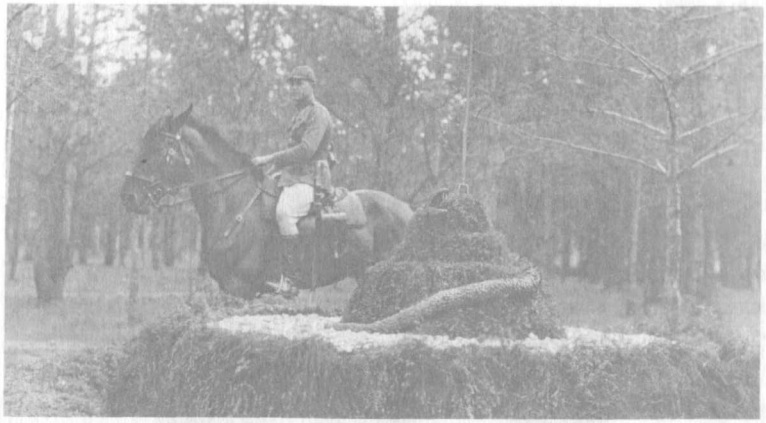

Jonas Žemaitis 1932 m. vasarą Gaižiūnų poligone

kankorėžių pastatydavo Gedimino, Trakų pilių maketus. Visos ginklų rūšys lenktyniaudavo ne tik vykdydamos taktinius pratimus, bet ir įsirengdamos stovyklą. Todėl apžiūrėti stovyklos atvykdavo komisija, ekskursijos iš miesto. Tarpusavyje varžydavosi artileristų styginis ir pėstininkų armonikų ansambliai. Po atviru dangumi vykdavo pamaldos. Laidas apie poligoną transliuodavo Kauno radijas, jas paįvairindavo linksmoji dalis – šmaikštūs kupletai iš kariuomenės gyvenimo. Dažnai nugalėtojų vardus pelnydavo 2-ojo pulko artileristai. Jų stovykla paprastai būdavo antroje stovyklavietėje – už Rūklos prie Neries.

Artilerijos šaudymas trukdavo porą savaičių. Jo metu baterijos vadas iš sekyklos pro žiūroną stebėdavo nukrypimus, tikslindavo ugnį. Vėliau atskiros ginklų rūšys susijungdavo ir prasidėdavo kautynės tarp „mėlynųjų" ir „raudonųjų". Pratybas stebėdavo aukšto rango karininkai. Artileristų pratyboms paprastai vadovaudavo art. plk. Petras Dočkus[1]. Gen. Stasys Raštikis apie 1935 m. pratybas Šilosėdų aukštumoje rašė: „[...] karininkai, o jų buvo keliasdešimt, susigrūdo Šilosė-

[1] P. Dočkaus sūnus Justas 1950 m. balandžio mėn. desantu atvyko iš Vakarų į Lietuvą ir netoli Palangos vos išsilaipinęs buvo nukautas.

Palangoje su seserimi Kotryna

dų aukštumos viršūnėje, tarytum tai būtų buvusi rami pramoginė ekskursija, ir, stovėdami krūvoje, nagrinėjo gautą uždavinį, o pulko vadas davinėjo įsakymus. Pamatęs netvarką, pasišaukiau vieną karininką ir įsakiau čia pat mesti uždegtą petardą, kaip priešo paleisto ir čia sprogusio artilerijos sviedinio ženklą. [...] Mano staigus įsiveržimas buvo kaip tikrojo artilerijos sviedinio kritimas. Per kelias sekundes visi pareigūnai subėgo į apkasus ir uždangas"[2].

Tokios pratybos įpratino kiekvieną karininką jausti atsakomybę ir orientuotis mūšio lauke.

1935 m. 2-asis artilerijos pulkas buvo perdislokuotas į Klai-

[2] S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, d. 1, Vilnius, 1990, p. 365.

pėdą. Pajūris nuo vaikystės traukė J. Žemaitį. Gal dėl to, kad Palangoje buvo gimęs, Kretingoje gyveno tėvas, sesuo vasaros atostogas praleisdavo Palangoje, o gal traukė pati jūra – jos galybė ir laisvė. Vėliau Jūros vardu jis pavadino savo sukurtą partizanų sritį, o partizaninei korespondencijai ne kartą parinko su jūra susijusius slaptažodžius: „Baltija", „Vakarų vėjas" ir pan.

Dar tuo metu, kai tarnavo Kėdainiuose, Spaudos draugija buvo surengusi kareivių ekskursiją į ką tik atgautą Klaipėdą. Iš jos laivu plaukė į Nidą. Apstulbino Didžioji kopa, kurioje buvo įsikūrusi sklandymo mokykla. J. Žemaitis niekada nebuvo pakilęs į orą. Pamanė, kaip gražu būtų iš viršaus pažvelgti į lyg Sacharoje raibuliuojančias smėlio bangeles[3].

Klaipėdoje buvo savos tradicijos. Jauni karininkai, kaip ir kitur, mėgdavo paūžauti, tačiau J. Žemaitis, nors mielai lankydavosi draugų kompanijose, niekada nepamiršdavo gen. št. plk. S. Raštikio žodžių: „Kiekvieno karininko, vis vien, ar tikrosios tarnybos, ar atsargos, pirmutiniu ir svarbiausiu rūpesčiu turi būti ne restoranas, ne kortos, ne baliai, ne politika, bet drausmė, kariško mokslo pažanga, susiklausymas ir tėvynės meilė"[4].

Kiekvieną rudenį aerodrome prie Klaipėdos susirinkdavo keli tūkstančiai žiūrovų stebėti raitelių kliūtinio jojimo varžybų. Mėgdavo jodinėti ir J. Žemaitis. Pulke buvo sudarytos visos sąlygos ne tik sportuoti, bet ir rūpintis savišvieta: veikė biblioteka, buvo prenumeruojami žurnalai, bendradarbiaujantys spaudoje kariai skatinami premijomis. Ypač svarbi Klaipėdos kraštui buvo Kariuomenės ir visuomenės susiartinimo šventė. „Tos iškilmės būdavo labai gražios ir naudingos ir vienai, ir antrai pusei, – rašė vėliau gen. S. Raštikis. – Tokios šventės įliedavo į kariuomenę ir visuomenę daug naujų minčių ir naujos skaidrios nuotaikos"[5].

[3] J. Žemaičio svajonė išsipildė 1953 m., kai jis suimtas lėktuvu buvo nuskraidintas į Maskvą pas Lavrentijų Beriją. Matyt, net ir tokiomis dramatiškomis aplinkybėmis gavo progą dirstelėti pro „kukurūzininko" iliuminatorių, nes per teismą pasakojo, kokia žemė iš viršaus graži.

[4] S. Raštikis, „Jūsų pavyzdžiu ir jūsų pėdomis eis šimtai kitų", *Karys*, 1935 09 19, Nr. 38, p. 876.

[5] S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, d. 2, Vilnius, 1990, p. 384–385.

1936 m. gegužės 11 d. per šią šventę 2-ojo artilerijos pulko naujokai davė karinę priesaiką. Iškilmėse dalyvavo Klaipėdos gubernatorius Vladas Kurkauskas. (Kas galėjo tada pamanyti, kad šis inteligentiškas vyras, kurio žmoną išprievartaus ir nužudys raudonarmiečiai, bus priverstas ilgus metus slapstytis krosnyje ir kanalizacijos duobėje?)

Nors Lietuvos prezidentas ne kartą tvirtino, kad „mūsų jūros teisė eina iš senų senovės ir mes esame tikrieji jūros tėvonys"[6], tačiau Klaipėdos atmosferą drumstė fašistuojantys vokiečiai. Kaip tik 1935 m. kovo mėn. buvo nuteisti fašistinių organizacijų vadovai kunigas Sassas, veterinarijos gydytojas E. Neumannas, dvarininkas Roppas ir kiti vokiečiai, terorizavę lietuvius. Atmosfera kaito, vakarais vaikščioti miesto gatvėmis darėsi pavojinga. Kartą du įžūlūs jaunuoliai sviedė gatve ėjusiam J. Žemaičiui įkandin Lietuvos karininką pašiepiančią frazę. Nors Jonas buvo santūrus žmogus, tačiau pyktis blykstelėjo lyg kardas per priesaiką Karo mokykloje. Trenkė antausį įžeidėjui ir tuoj pat susilaukė šūvio[7]. Kulką išėmė chirurgas Juozas Žemgulys. Žaizda greit užgijo, o randas liko visam laikui.

Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininku paskyrus plk. ltn. S. Raštikį buvo pertvarkomas artilerijos apginklavimas. Užsienyje buvo nupirkti nauji sunkiosios artilerijos pabūklai, pulkai aprūpinami naujomis patrankomis ir haubicomis. Tam tikslui buvo įsteigtas Ginklų fondas, kuriam gausiai aukojo visuomenė. Jauni karininkai buvo siunčiami į atitinkamas užsienio karo akademijas ir mokyklas. Kandidatai privalėjo laikyti konkursinį egzaminą.

Tokį egzaminą 1936 m. sėkmingai išlaikė ir J. Žemaitis. Generalinis štabas numatė siųsti jį į Prancūzijos artilerijos mokyklą. Rengdamasis studijoms užsienyje J. Žemaitis pasisamdė mokytoją ir intensyviai mokėsi prancūzų bei vokiečių kalbų.

Vasarą jis jau buvo Prancūzijoje. Kelionė traukiniu per Vokietiją suteikė naujų įspū-

[6] „Jūros diena (Kalba, pasakyta 1934. VIII. 12 d. Klaipėdoje per Jūros dieną. –„Lietuvos aidas", 1934 m. Nr. 183)", A. Smetona, *Rinktiniai raštai*, p. 451.

[7] R. Juškos 1989 m. pasakojimas autorei.

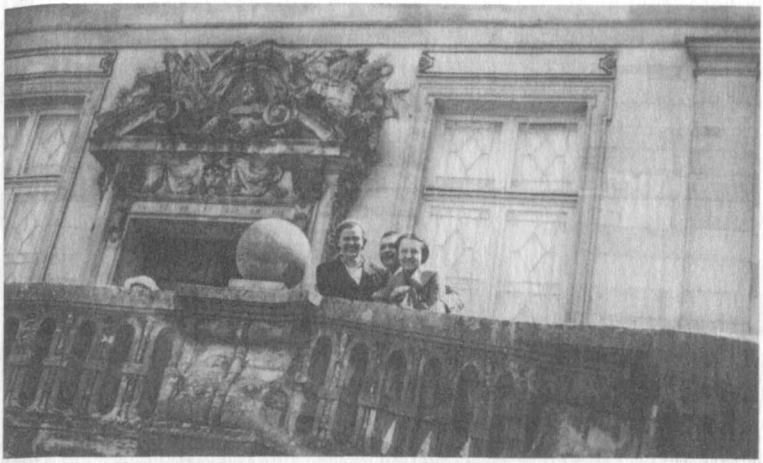

Su lietuvaitėmis studentėmis prie Fontenblo karo mokyklos rūmų. Iš kairės: Birutė Vokietaitytė, Jonas Žemaitis, Elena Kabailaitė (1938 m.)

džių ir uždegė kelionių aistra. Nepastebėjo Europoje įsitvyrančios karo nuojautos, pamiršo grėsmes Lietuvai ir aukas Ginklų fondui. Kaip kaleidoskope keitėsi šalys, miestai, įvykiai, žmonės.

Apsistojo privačiame pensione. Linksmi ir draugiški prancūzai išsklaidė nejaukumą.

„Štai jau kelios dienos esu Paryžiuje ir žiūrinėju jo prašmatnybes, vieną iš jų – Triumfo arką – siunčiu dovanų, – rašė atvirlaiškyje Šiluvoje mokytojavusiai seseriai. – Ryt ar poryt vykstu į savo nuolatinę vietą – ir štai mano naujas adresas: Mr. Žemaitis, Hotel de Moret, Fontainebleau, Prancūzija"[8].

Turėdamas laisvo laiko skubėjo kuo daugiau pamatyti. „Antra diena esu kelionėje aplink Bretanę. Darau turą 800 km", – džiaugėsi seseriai[9].

Mokslas prasidėjo manevrais. J. Žemaitis susipažino su kolegomis, paprašė namiškių atsiųsti jiems lietuviškų pašto ženklų. Porą savaičių nesu-

[8] J. Žemaičio laiškas seseriai Kotrynai, J. L. Žemaičio asmeninis archyvas.
[9] Ibid.

Paryžiuje su draugais. Antra iš kairės – Domicėlė Tarabildienė, toliau – Elena Kabailaitė, Jonas Žemaitis (1938 m.)

laukęs iš namų laiško, nekantraudamas prašė: „Gavę šį atviruką atsakykit bent taip pat atviruku"[10].

1937 m. vasarą buvo parvykęs atostogų į Lietuvą.

Antri metai svetur buvo lengvesni: laisvai šnekėjo prancūziškai, priprato prie mokyklos tvarkos, susirado naujų draugų. Be to, 1937 m. čia atvyko kolega Jurgis Polujanskas. Nors buvo metais vyresnis, tačiau Karo mokyklą baigė už J. Žemaitį vėliau. Tarnavo Kaune – dėstė Karo mokykloje[11]. Svarbiausia – buvo be galo linksmas vyrukas, turėjo subtilų humoro jausmą. Santūrus Jonas ir šmaikštuolis Jurgis puikiai papildė vienas kitą.

Iki Belgijos kartu su Jurgiu traukiniu važiavo jo bendrakursis Pranas Gužaitis, įstojęs į Briuselio karo akademiją[12].

[10] Ibid.

[11] J. Polujansko 1942 03 16–19 savarankiški parodymai, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, b. b. P-7096, l. 22–30.

[12] P. Gužaitis 1939 m. grįžo į Lietuvą nebaigęs akademijos.

1938 m. Venecijoje. Iš dešinės: Jonas Žemaitis ir Jurgis Polujanskas

Su J. Polujansku J. Žemaitis sutarė labai gerai. 1938 m. per Velykų atostogas jiedu nutarė pakeliauti po Italiją. Lankėsi Genujoje, Neapolyje, Romoje, Florencijoje, Milane. „Dabar su vienu savo kolega karininku darau 12 dienų kelionę po Italiją. Šiandien rytą parašiau Jums atviruką iš Torino, o dabar rašau iš Genujos. Pasistengsiu ir iš kitur dažniau parašyti. Grįžtu į Fontenblo 25 balandžio rytą, taigi į tą laišką man atrašykit. Linkiu visiems Jums džiaugsmingų ir gražių Velykų švenčių. Aš Didįjį šeštadienį ir pirmas dvi Velykų dienas būsiu Romoj", – rašė namiškiams[13].

Mokymosi krūvis buvo didelis, tačiau užteko laiko ir pramogoms. Iš Briuselio pasisvečiuoti pas kolegas buvo atvažiavęs P. Gužaitis, kuris drauge su J. Polujansku surengė iškylą į Londoną.

Tačiau nei mokslas, nei pramogos nenutolino tėviškės. Labai mylėjo sesers vaikučius, niekada negrįždavo be lauktuvių. Kartą net kelis kilomet-

[13] J. Žemaičio 1938 04 laiškas tėvui, J. L. Žemaičio asmeninis archyvas.

rus grįžo į Lyduvėnų geležinkelio stotį, kad nupirktų saldainių.

„Mamą turbūt išleidot į Šiluvą įkurtuvėms? Kaip einasi dėdės A. statyba?" – teiravosi žinodamas apie tėvų norą grįžti į Kiaulininkų kaimą[14]. Tėvo paakintas, Prancūzijoje žvalgėsi automobilio: „Daug žiūrinėjau ir bandžiau, bet dar galutinai nenutariau. Čia kainuoja 4000 litų, Lietuvoj – 6000 litų, taigi būtų aiškus pelnas, tik kad pinigų kiek gaila"[15].

Nerūpestingas gyvenimas ir jaunystė nutolino nuo nerimą kėlusių pasaulio įvykių. Tuo metu Europoje tvenkėsi karo debesys. 1938 m. kovo 11-ąją Vokietijos kariuomenė įžengė į Austriją. Tą pačią dieną lenkų pasienietis, perėjęs demarkacijos liniją, Lietuvos teritorijoje pradėjo šaudyti[16]. Pasienio policininkui pažeidėją nušovus, Lenkijoje kilo antilietuviška kampanija, kurios dalyviai reikalavo „žygiuoti į Kauną". Tuo laiku Vokietija grasino užimsianti Klaipėdos kraštą.

1938 m. kovo 17 d. Lenkija pateikė Lietuvai ultimatumą reikalaudama užmegzti diplomatinius santykius, t. y. susitaikyti su Vilniaus užgrobimu ir demarkacijos linija. Visuomenė laukė vyriausybės sprendimo. „Mes be Vilniaus nenurimsim!" – šis šūkis buvo visų širdyse, todėl didelė neviltis apėmė išgirdus žinią, kad vyriausybė, atsižvelgdama į tarptautinę padėtį, ultimatumą priėmė.

Laukdami tolesnių įvykių, žmonės aukojo Ginklų fondui. 1938 m. vasario mėn. Šiluvos šaulių būrio vadas R. Juška pasiūlė šauliams paaukoti pinigų šautuvams pirkti. Vyrai vieningai tam pritarė[17]. Visi laukė mobilizacijos. Birželio mėnesį visoje Lietuvoje visuomenė paaukojo 1,07 mln. Lt. Šiauliuose per Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventę, kuriai vadovavo divizijos vadas brig. gen. Mykolas Rėklaitis, „Rūtos" saldainių fabriko savininkas Gricevičius pėstininkų divizijos būstinei paaukojo ryšių automobilį, fabrikantas J. Frenkelis – du sunkiuosius kulkosvaidžius, biru-

[14] J. Žemaičio laiškas tėvui, ibid.

[15] Ibid.

[16] L. Truska, *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995, p. 27.

[17] *Karys*, 1938, Nr. 9, p. 283.

Prie tėvo namo su šeima (apie 1938–1939 m.). Iš dešinės: Jonas Žemaitis, tėvas, motina, dėdė Antanas, sesuo Kotryna. Priekyje – svainis Rapolas Juška

tietės ir skautės – šautuvų ir t. t.[18] Toks pakilimas jautėsi visoje Lietuvoje.

Tokiu metu, 1938 m. vasarą, baigęs mokslus Prancūzijoje, į tėvynę grįžo J. Žemaitis. Jis buvo paskirtas 1-ojo artilerijos pulko skyriaus vadu. Netrukus jam buvo suteiktas kapitono laipsnis.

Tuomet Lietuvoje buvo keturi artilerijos pulkai. Kiekvienas pulkas turėjo mokomąją bateriją, kurioje būdavo rengiami puskarininkiai. Į ją būdavo parenkami ne mažiau kaip keturias klases baigę vyrai. Čia jie išmokdavo ne tik specialybės dalykų, bet ir vadovauti baterijai, o prireikus – per kautynes pavaduoti baterijos vadą karininką.

1-asis artilerijos pulkas buvo dislokuotas Pajuostės dvare. 1926 m. jis buvo išformuotas, tačiau 1935 m. rugpjūčio 1 d.

[18] Ibid., Nr. 20, p. 592.

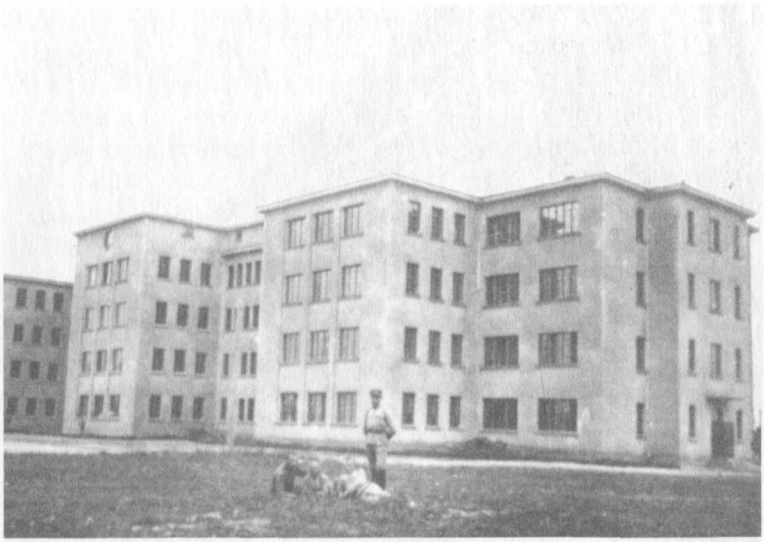

Pajuostės kareivinės (1930 m.)

vėl atgaivintas, todėl čia buvo labai laukiamas Fontenblo artilerijos mokykloje įgijęs naujausių žinių kapitonas.

Kai J. Žemaitis atvyko į paskyrimo vietą, pulkas buvo ką tik grįžęs iš Gaižiūnų poligono. Čia laukė maloni naujiena: J. Žemaitis apdovanotas Nepriklausomybės medaliu. Netrukus jis jau vadovavo mokomajai baterijai.

Kalėdas po trejų metų pertraukos J. Žemaitis sutiko tėviškėje. Nors buvo pasiilgęs saviškių, namuose ilgai nesisvečiavo: po užsienio kelionių rūpėjo aplankyti draugus ir pažįstamus, kurių visoje Raseinių apskrityje nestokojo dar nuo gimnazijos laikų.

Tačiau švenčių džiaugsmą trikdė neramumai pasaulyje. Klaipėdos krašte fašistai vis garsiau skandavo nacistinius šūkius. Iš kalėjimo paleistas E. Neumannas įkūrė Kultūrbundą ir pasiskelbė Klaipėdos krašto vokiečių fiureriu. 1939 m. kovo 20 d. Vokietija įteikė ultimatumą Lietuvai, reikalaudama grąžinti Klaipėdos kraštą. Nors sausio 10 d. Lietuva buvo priėmusi neut-

ralumo įstatymą ir tikėjosi išvengti karo sūkurių, tačiau turėjo patenkinti Vokietijos reikalavimus. Priėmus ultimatumą iš Klaipėdos pradėjo evakuotis lietuviškos įstaigos. Naciai nuplėšė nuo Klaipėdos miesto šaulių būstinės Vytį ir iškėlė vėliavą su svastika. Kovo 24 d. į Klaipėdą atvyko Adolfas Hitleris. Klaipėdos įgulos viršininkas gen. št. plk. Antanas Breimelis iškilmingame jo sutikime nedalyvavo[19]. Kartu su Raudonojo Kryžiaus ligonine Klaipėdą paliko ir jauna medicinos seselė Marijona Žiliūtė. Ėjo pėsčia paskui vežimą su ligoninės turtu, prispaudusi prie krūtinės vieninteli savo turtą – dailininko Kazio Šimonio jai dovanotą paveikslą su vieniša eglute, o ausyse skambėjo isteriški šūksniai: „Sieg Heil!" Kas laukia Lietuvos?

Gegužės mėnesį, tuojau po Kariuomenės ir visuomenės suartėjimo šventės, 1-ajame artilerijos pulke įvyko mokomosios baterijos eilinės laidos išleistuvės. Kpt. J. Žemaičio kariai ypač gerai išlaikė egzaminus. Kai kurie vos šešias klases tebaigę jaunuoliai aplenkė gimnaziją baigusius karius. Geriausiai išlaikęs egzaminus puskarininkis buvo apdovanotas sidabriniu laikrodžiu.

Tuojau po mokomosios baterijos laidos išleistuvių kpt. J. Žemaitis buvo perkeltas į Žemaitijoje dislokuotą 4-ąjį artilerijos pulką. Pulkui vadovavo gen. Jonas Juodišius, mokomoji baterija buvo dislokuota Šiauliuose.

Vasara praėjo Gaižiūnų poligone. Nors mokymai ir pratybos buvo įtempti, tačiau poligono gyvenimas slinko tradiciškai. 4-ojo artilerijos pulko kariai sėkmingai pasirodė radijo transliacijos vaidinime: padainavo humoristinius kupletus ir suvaidino vaizdelį „Kai baterija žygiuoja". Mokomosios baterijos vadas mėgdavo laisvu laiku pajodinėti žirgu Gražuole. Grįžtančius iš manevrų karius Šiaulių miesto gyventojai pasitiko ovacijomis. Vilniaus gatvėje stovėjo vainikais apipinti vartai. Karius vedė divizijos vadas brig. gen. M. Rėklaitis ir štabo viršininkas gen. št. plk. Adolfas Urbšas.

Artilerijos dalinių vadovybė nuolat rengė ekskursijas į Šiau-

[19] K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, Vilnius, 1989, p. 17.

Po pušimi prie Juškų sodybos (apie 1939 m.). Sėdi sesuo Kotryna su vaikais ir jų aukle. Stovi iš kairės: tėvas, motina, Jonas Žemaitis, svainis Rapolas Juška ir dėdė Antanas

lių miesto įmones. Kareiviai aplankė mėsos apdirbimo fabriką „Maistas", alaus gamyklą „Gubernija", J. Frenkelio odų ir batų fabriką. Dauguma karių – kaimo jaunuoliai, jiems buvo įdomu pamatyti, kaip perdirbamos jų ūkiuose užaugintos gėrybės.

Kariuomenėje kariai ne tik mokėsi šaudyti iš lengvųjų ir sunkiųjų pabūklų, įsirengti artilerijos sekyklas ar koreguoti pabūklų ugnį, bet ir daug skaitė bei švietėsi. Šiaulių įgulos artileristai per metus perskaitė daugiau negu 15 tūkst. knygų, kareivių bibliotekose iš viso buvo beveik 100 tūkst. knygų[20].

Nuo karių negalėjo atsilikti ir jų vadas. Pats J. Žemaitis labai mėgo skaityti. Laisvalaikiu Šiauliuose pabendraudavo su savo pusseserėmis, nusivesdavo jas į šokių vakarus Karininkų ramovėje, paskui, pasamdęs vežiką, lydėdavo į namus. Dažniau apsilankydavo ir tėviškėje, pabendraudavo su tėvais ir sesers

[20] *Karys*, 1938, Nr. 15–16, p. 444.

šeima. Iš tų viešnagių liko šeimos nuotrauka. Fotografavosi po milžiniška pušimi, kurią juokais vadino „Šnabės pypke", – mat po ta pušimi mėgdavo parūkyti žydelis Šnabė. Galinga pušis tartum simbolizavo Žemaičių giminės stiprybę. Kas galėjo pamanyti, kad po gero dešimtmečio jos neliks?

1939 m. ruduo buvo neramus. Rugpjūčio 23 d. Joachimas von Ribbentropas ir Viačeslavas Molotovas pasirašė nepuolimo sutartį ir slaptuosius protokolus, pagal kuriuos Lietuva buvo priskirta Vokietijos įtakos sferai. Lietuvos kariuomenės štabo viršininkas iš nepaprastojo pasiuntinio Berlyne Kazio Škirpos gavo pranešimą apie spėjamo protokolo pasirašymą. Buvo laukiama tolesnių veiksmų. Rugsėjo 1 d. Vokietija užpuolė Lenkiją. Netrukus buvo primygtinai pareikalauta, kad Lietuvos kariuomenė žygiuotų atsiimti Vilniaus. Tačiau Lietuva nusprendė laikytis neutralumo.

Rugsėjo 17 d. žygį į Lenkiją pradėjo ir Sovietų Sąjunga. Notoje Lenkijai buvo rašoma: „Sovietų vyriausybė įsakė Raudonosios armijos vadovybei duoti kariuomenės dalims įsakymą pereiti sieną ir paimti į globą Vakarų Ukrainos ir Baltgudijos gyventojų gyvybę ir turtą"[21]. Rugsėjo 18 d. „į globą" buvo paimtas Vilnius. Lietuvoje internuota per 10 tūkst. Lenkijos karių ir apie 6 tūkst. civilių pabėgėlių[22]. Kitą dieną, rugsėjo 19-ąją, Lietuvos Ministrų Taryba nutarė: „Jei Sovietų Sąjungos kariuomenė nerespektuotų administracijos linijos, ginti savo teritoriją"[23].

Kariuomenė tam buvo pasirengusi. Tuo metu ją sudarė 30 tūkst. puskarininkių ir kareivių, 1,8 tūkst. karininkų[24]. Mobilizavus atsarginius buvo galima surinkti apie 120 tūkst. karių.

Kapituliavus Lenkijai buvo paskelbta Lietuvos atsargos karių ir karininkų mobilizacija. „Naktį ir dieną rinkosi atsarginiai, jie grupavosi, kalbėjosi, dainavo, žvengė jų žirgai. Neramūs buvome ir mes, – rašė

[21] Sovietų Sąjungos 1939 09 17 nota Lenkijai, *Karys*, 1939, Nr. 38, p. 1101.

[22] K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*, p. 28.

[23] Ministrų Tarybos 1939 09 19 posėdžio protokolas, *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940*, Vilnius, 1993, p. 65.

[24] G. Surgailis, „Lietuvos Respublikos kariuomenė", *Klasta ir smurtu*, sud. A. Martinionis, Vilnius, 1995, p. 15.

tuo laikotarpiu buvęs Karo mokyklos aspirantu Jonas Vieversis. – Bet jaunystė darė savo. Liejosi dainos „Gaudžia trimitai, žiba kardai", „Dega žaros vakarinės rūsčiai, kruvinai", „Vytautėnai kovon rengias ginti laisvę Lietuvos", „Neliūdėkit, mielos sesės, jei išjosim mes karan""[25].

Lietuvos vyriausybė, laviruodama tarp didžiųjų galybių, Raudonajai armijai sustojus ties demarkacijos linija, spalio 2 d. paleido mobilizuotus atsargos karius. Vis tiek tuo metu dar buvo tikima Lietuvos neutralumo realumu, todėl politinius įvykius kartais užgoždavo Lietuvos vidaus gyvenimo naujienos. Kaip tik spalio 2 d. didelį atgarsį visuomenėje sukėlė prašmatnios Lietuvos banko valdytojo J. Tūbelio laidotuvės, įvykusios Kaune. Rugsėjo 28 d. Vokietijos–SSRS sutarties, kurios slaptieji protokolai Lietuvą priskyrė Sovietų Sąjungai, pasirašymas liko nepastebėtas.

Spalio 10 d. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministrai Juozas Urbšys ir V. Molotovas pasirašė Sovietų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos ir Vilniaus perdavimo Lietuvai sutartį. Lietuva buvo priversta penkiolikai metų įsileisti į Lietuvą 20 tūkst. Raudonosios armijos karių, kurie turėtų „drauge ginti Lietuvos sienas"[26]. Nepaisant galimos aneksijos, Seimas pažymėjo, kad „Vilniaus ir Vilniaus srities grąžinimas Lietuvai kiekvieną lietuvį verčia pagarbiai nusilenkti prieš galingosios Sovietų Rusijos vadovybę, kuri, tarsi išpirkdama caristinės Rusijos kaltę dėl mūsų tautos iškentėtų vargų ir kančių, šiandien rodo savo taurųjį teisingumą ir didelį kilnumą mums"[27].

Buvo suformuota Vilniaus rinktinė (vadas div. gen. Vincas Vitkauskas), ir prasidėjo Lietuvos kariuomenės žygis į sostinę. „Šioje Rytų Europos dalyje jau gilus ruduo. Bobų vasaros voratinkliai apklojo žiemkenčių laukus. Traktas iš Kauno į Kaišiadoris, Rykantus išeina į

[25] J. Vieversis, „Dramatiški šiokiadieniai", ibid., p. 84.

[26] Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis 1939 10 10, *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940*, p. 95–98.

[27] Iš Seimo sesijos 146-ojo posėdžio 1939 10 14 protokolo, ibid., p. 99.

Panerių kalvas. Aplinkui driekiasi viržynai ir auga labai seni medžiai, apie kuriuos užsimena poetas Mickevičius. Nuo kalvų atsiveria vienas gražiausių vaizdų į Vilnių. Kai pirmieji lietuvių daliniai leidžiasi vinguriuojančiu keliu į slėnį, kuriame guli miestas, jis dar subjaurotas raudonų skudurų, kuriuos iškabino čia bolševikai"[28].

Lietuvių karius gyventojai sutiko ovacijomis. Per mėnesį ir dešimt dienų – iki spalio 28-osios, kai lietuvių kariai įžengė į Vilnių, – raudonarmiečiai žiauriai nusiaubė miestą. Buvo išgrobstyti įmonių įrengimai, spaustuvėse, ligoninėse, bibliotekose ir archyvuose išplėšta viskas, ką tik įmanoma plėšti. Miestui trūko maisto, inteligentai buvo suimti. Vilniaus kraštas pirmasis patyrė, kas yra sovietų politika. Lietuvos generalinis konsulas užsienio reikalų ministrui rašė: „Kai dėl miesto plėšimo, prie ko prisidėjo ir komisarai su komandiriais, taip pat stengėmės visaip sulaikyti. Bet be ginklų nieko negalima padaryti"[29]. Į širdį smelkėsi negera nuojauta, išreikšta taikliu posakiu: „Vilnius mūsų, o mes – rusų". Vis dėlto atgauti Vilnių buvo karščiausia kiekvieno lietuvio svajonė. „Visų stipriausią įspūdį pergyvenau pamaldų metu Aušros Vartų koplyčioje, kada suskambėjo lietuviškasis „Pulkim ant kelių" ir kada Gedimino kalno pilies bokšte pradėjo kilti lietuviškoji vėliava, valio šūkių, himno žodžių ir patrankų saliuto lydima"[30], – rašė vienas žygio į Vilnių dalyvių.

Įžengimo į Vilniaus kraštą iškilmes transliavo radijas. Spalio 27 d. kartu su 4-ojo artilerijos pulko mokomąja grupe šios transliacijos klausėsi ir J. Žemaitis. Vakare buvo surengtas „linksmavakaris" – dainų, kupletų, scenos vaizdelių šiupinys, į kurį susirinko visi grupės karininkai. Nuotaika buvo pakili. Lapkričio 19 d. artilerijos pulko mokomoji grupė aplankė Šiaulių „Aušros" muziejų, kuriame buvo surengta Vilniaus krašto teminė paroda. „Ypač

[28] J. Mackiewicz, „Kaip tad buvo su lietuviais...", *Šiaurės Atėnai*, 1997 09 20, Nr. 36(380).

[29] Lietuvos generalinio konsulo Vilniuje 1939 10 25 raštas užsienio reikalų ministrui, *Lietuvos okupacija ir aneksija, 1939–1940*, p. 115.

[30] „Vilniaus žygio dalyvių įspūdžių nuotrupos prie administracinės linijos", *Karys*, 1939, Nr. 53, p. 1290.

Jonas Žemaitis
(prieškarinė nuotrauka)

daugelis domėjosi Vilniaus spauda, kuri čia buvo atstovaujama gausiai vien tik kartinių leidinių. Šiuose leidiniuose galima buvo matyti, kaip Vilniaus krašto jaunimas ilgėjosi laisvės ir laukė progos prisijungti prie savo Tėvynės Lietuvos"[31].

Pamatę Vilniaus krašto gyventojų skurdą po Raudonosios armijos antplūdžio, karininkai dalį uždarbio aukojo vilniečiams šelpti.

Dar buvo neišblėsęs Vilniaus atgavimo džiaugsmas, daliniuose tebedemonstruojamas filmas apie Lietuvos kariuomenės žygį į Vilniaus kraštą, tačiau šventės nuotaiką drumstė 1939 m. lapkričio 15–17 d. prasidėjęs Sovietų Sąjungos dalinių žygiavimas į jiems skirtas dislokacijos bazes. „Lietuviai mušėsi su lenkais bažnyčiose dėl kalbos per pamaldas, o po Aušros Vartais į savo bazę pravažiuodavo bol-

[31] „Kariuomenės gyvenimas", ibid., Nr. 56, p. 1407.

ševikai, kuriems niekas nedrįso nurodinėti, kad jie nenusiima kepurių prieš stebuklingąjį Dievo Motinos paveikslą...", – rašė to meto liudininkas[32].

Dėl tokios padėties nė minutės nesustojo kariuomenės rengimas galimai agresijai. 1939 m. gruodžio 9 d. Šiaulių įgulos kariai kartu su operatyviniu požiūriu pėstininkų divizijos vadui pavaldžiais artileristais žygiavo į Bubiuose įvyksiančias pratybas, kur „priešą" vaizdavo Padubysio šauliai. Tada J. Žemaitis net susapnuoti negalėjo, kad tomis vaizdingomis vietovėmis po kelerių metų turės žygiuoti ne per pratybas, o partizanų būryje. Tačiau pratybos davė naudos: priprato prie tolimų žygių žiemos sąlygomis, prie pasalų ir netikėto „priešų" pasirodymo.

1940-ieji prasidėjo laukimu. Vilniuje stovėjo rusų kariniai daliniai. „Žiema buvo šalta. Prieblanda ateidavo anksti. Ir iš aerodromo ant miesto krito kruvinas šešėlis nuo penkiakampės žvaigždės, uždegtos virš sovietinės karo bazės"[33].

Iš Marcinkonių, Švenčionių ir Druskininkų, kurie liko Sovietų Sąjungos pusėje, ateidavo žinių apie tai, kad sovietai naktimis į Irkutską veža ištisus kaimus, kad pradėjo steigti kolūkius, kad buvę Lenkijos valdininkai suiminėjami, kad duona perkama pateikus korteles...

Lietuvos pasiuntinybė Maskvoje įteikė Sovietų Sąjungos vyriausybei notas, kuriose buvo prašoma grąžinti iš Vilniaus išvežtus piliečius ir turtą. Buvo tariamasi, kad pasienyje gyvenantys lietuviai būtų ne tremiami, bet galėtų repatrijuoti į Lietuvą. Taip pat buvo prašoma, kad sovietų pasieniečiai nešaudytų į bėglius.

Atsakas į notas buvo gegužės mėnesį prasidėjusios provokacijos – kaltinimai dėl iš sovietinių įgulų pabėgusių kareivių dingimo.

1940 m. birželio 8 d. Sovietų Sąjunga pareikalavo pakeisti Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą ir Saugumo departamento direktorių Augustiną Povilaitį. Kariuomenės vadas buvo pakeistas dar sausio mėnesį: vietoje brig. gen. S. Raštikio paskirtas div. gen. V. Vitkauskas.

[32] J. Mackiewicz, „Kaip tad buvo su lietuviais...", *Šiaurės Atėnai*, 1997 09 20, Nr. 36(380).

[33] Ibid.

Lietuvos okupacija

Birželio 14 d. Sovietų Sąjungos vyriausybė įteikė Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšiui ultimatumą, kuriame reikalavo laisvai įleisti į Lietuvą dar keletą sovietinės kariuomenės dalinių ir sudaryti Lietuvoje prosovietišką vyriausybę. Derybos buvo beprasmės: V. Molotovas pareiškė, kad nepriklausomai nuo atsakymo į ultimatumą sovietinė kariuomenė vis vien žygiuos į Lietuvą.

Birželio 15 d. prasidėjo Lietuvos okupacija. Kariuomenės vadas V. Vitkauskas pasirašė įsakymą divizijų vadams draugiškai sutikti Raudonąją armiją. Nepatirdama jokio pasipriešinimo, į tėvynę pradėjo plūsti svetima kariuomenė. Marijampolėje dislokuoto 9-ojo pėstininkų LK Vytenio pulko karininkai iš nevilties sulaužė kardus: kai reikėjo ginti tėvynę, jie buvo gėdingai nuleisti. Iš pogrindžio išėjęs Lietuvos komunistų partijos CK paskelbė atsišaukimą, raginusį kareivius nepaklūsti savo vadovybei, rengti mitingus, organizuoti komitetus. Liepos 2 d. „Liaudies vyriausybė" nutarė „pertvarkyti" kariuomenę – ji buvo pavadinta „Liaudies kariuomene". Karo kapelionai buvo atleisti, o jų vietoje įsteigta nauja institucija – politiniai vadovai, kurie savo įgaliojimais prilygo dalinio vadui. Liepos 5 d. buvo uždrausta leisti karinius žurnalus „Karys" ir „Mūsų žinynas". Nors gen. Stasys Zaskevičius karius ramino, kad Lietuvos kariuomenė nepasikeis, liks tos pačios tradicijos, kalba ir tie patys įstatymai[1], nors Lietuva oficialiai dar nebuvo „įstojusi" į Sovietų Sąjungą, tačiau SSRS gynybos liaudies komisaras 1940 m. liepos 11 d. įsakymu Nr. 0141 nurodė įkurti Pabaltijo karinę apygardą. Prasidėjo kariuomenės vadų atleidinėjimas, o liepos pabaigoje – karininkų suėmimai.

Rugpjūčio 30 d. LSSR liaudies komisarų taryba nutarė performuoti „Liaudies kariuomenę" į Raudonosios armijos 29-ąjį šaulių korpusą. Lietuvos

[1] A. Klimavičius, „Priešas savo kariuomenėje", *Klasta ir smurtu*, p. 116.

kariuomenė nustojo egzistuoti. Per du mėnesius visi korpuso kariai turėjo būti prisaikdinti tarnauti Sovietų Sąjungai.

Rugsėjo mėnesį formuojamame 29-ajame šaulių korpuse buvo įkurtas NKVD ypatingasis skyrius, vadovaujamas surusėjusio Juozo Bartašiūno. Lietuvos Vyčius pakeitė penkiakampės žvaigždės – sovietinės kariuomenės skiriamieji ženklai.

29-ąjį šaulių korpusą sudarė dvi divizijos: 179-oji ir 184-oji. Buvo performuoti Lietuvos kariuomenės pulkai. J. Žemaitis pateko į 184-osios divizijos 617-ąjį artilerijos (haubicų) pulką. Pulkas buvo dislokuotas Lentvaryje, pulko vadas – plk. Alfonsas Sklėrius. Lapkričio mėnesį pulkas jau buvo dislokacijos vietoje. J. Žemaitis buvo paskirtas pulko mokyklos viršininku. Jo kolega J. Polujanskas, taip pat mokslo draugas V. Bulvičius pateko į 179-ąją diviziją.

Atmosfera dalinyje buvo slogi. Pradėjo veikti ypatingasis skyrius. „Politiniam-moraliniam dalinių stoviui charakteringa visa eilė atvirų kontrrevoliucinių kariškių išpuolių: organizuotas tautinio himno giedojimas kareivinėse, tautinių vėliavų iškėlimas ant kareivinių, sovietinių vėliavų nuėmimas, VKP(b) vadovų ir sovietinės vyriausybės portretų gadinimas, kontrrevoliucinių lapelių platinimas ir kt.", – rašė J. Bartašiūnas[2]. Politiniai vadovai ir užverbuoti informatoriai stebėjo karių nuotaikas, klausydavosi jų pokalbių. Tuojau buvo pradėti sudarinėti „dalinių užteršimo sąrašai", į kuriuos pateko Nepriklausomybės kovų dalyviai ir kiti nelojalumu įtariami kariai. „Agentūrinio-tardomojo darbo išdavoje buvo likviduota 12 kontrrevoliucinių grupių, suimta 51 jų dalyvis ir 6 pavieniai kontrrevoliucionieriai", – raportavo apie darbą spalio–lapkričio mėnesiais ypatingasis skyrius[3].

Iš rankų į rankas buvo platinami atsišaukimai: „Broliai! Daug dalinių, daug karių sutarę neprisiekt pavergėjams! Manom, kad ir jūs būsit tikri

[2] 29-ojo šaulių korpuso ypatingojo skyriaus 1940 12 pranešimas LSSR vidaus reikalų liaudies komisarui apie agentūrinį-operatyvinį darbą, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 798 (19, b. 7/1), l. 10–18 [čia ir toliau skliausteliuose nurodomi seni archyviniai numeriai. – *N. G.-Ž.*]

[3] Ibid.

lietuviai ir taip pat neprisieksit. Juk esam prisiekę Tėvynei. O tos priesaikos nelaužysim!"[4]

Prasidėjus suėmimams ir verbavimams, kareiviai ėmė bėgti iš dalinių.

Iki metų pabaigos kaip nepatikimi į atsargą buvo paleisti apie 100 karininkų, tarp jų generolai Stasys Raštikis, Antanas Gustaitis, Stasys Zaskevičius, Kazys Sprangauskas, Juozas Barzda-Bradauskas, būsimieji partizanų vadai, karininkai Afanasijus Kazanas, Danielius Vaitelis, Sergijus Staniškis, Benediktas Kaletka, Kostas Liuberskis, Dominykas Jėčys ir kt.

Taip neaiškiai klostantis politinei padėčiai asmeniniame J. Žemaičio gyvenime įvyko džiaugsminga permaina: jis susituokė su septyneriais metais už save jaunesne Elena Valionyte – Knygų rūmuose dirbusia mergina. Šeimos laimę temdė grėsmingi įvykiai. Iš pulko štabo ateidavo vis nemalonesnės žinios ir absurdiškesni įsakymai, apie kurių įvykdymą reikėdavo nedelsiant raportuoti. Kiekvieną raportą pasirašydavo politinis vadovas – „politrukas". Karinis mokymas tapo nebesvarbus, į pirmą vietą buvo iškelti ideologiniai dalykai. Kariai privalėjo studijuoti rusiškus statutus, mokytis rusiškų komandų, vyko politinės pamokos, per kurias reikėjo mokytis trumpą VKP(b) istorijos kursą ir Josifo Stalino biografiją. Labai pablogėjo karių gyvenimo sąlygos: geriausias kareivines užėmė Raudonosios armijos daliniai, o visi lietuviški daliniai, nors ir trūko patalpų, buvo sutraukti rytinėje Lietuvos dalyje.

1941 m. pavasarį vis garsiau sklido kalbos apie karo tarp Sovietų Sąjungos ir Vokietijos galimybę. Pogrindinio Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) nariai numatė, kaip tokiu atveju Lietuvos kariuomenei elgtis. Balandžio 23 d. per vardines pas J. Polujanską susirinko keletas draugų karininkų. Kpt. P. Gužaitis aiškino, kad suomių Žiemos karas įrodė visišką Raudonosios armijos supuvimą. Pplk. Vladas Motieka įrodinėjo sovietų galybę. P. Gužaitis laikėsi nuomonės, kad mažoms tautoms karas suteikia galimybę išsivaduoti. Pa-

[4] Karinės Lietuvos gelbėjimo sąjungos atsišaukimas, ibid., l. 86.

pulkininkiui išėjus, jis pasiūlė J. Polujanskui atrinkti lietuviškojo korpuso štabo karininkus, kurie būtų pasiryžę kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės. Jo idėja buvo tokia: sukilti, suorganizuoti žiedinę gynybą ir gerai įsitvirtinus laukti, kol ateis vokiečiai. Kitokią, realesnę, išeitį siūlė Generalinio štabo karininkas V. Bulvičius. Jo nuomone, prasidėjus karui reikėtų mažomis grupelėmis dezertyruoti iš Raudonosios armijos, o vėliau visiems rinktis Valkininkų arba Rūdninkų giriose[5].

Gegužės mėnesį 184-oji šaulių divizija išvyko į Varėnos vasaros stovyklą. Ryšiai tarp divizijų ir pulkų nutrūko. Vis dėlto tolesni įvykiai parodė, kad dauguma karininkų žinojo apie V. Bulvičiaus ir Juozo Kiliaus sudarytą planą ir elgėsi pagal jį.

Prieš pat išvykdamas į poligoną J. Žemaitis trumpam apsilankė tėviškėje. Pusiau rimtai, pusiau juokais sesers teiravosi vaikų vežimėlio: jaunoji Žemaitienė laukėsi kūdikio.

Per mokymus poligone nerimą kėlė pašnibždom sklidusios kalbos apie pavienių karininkų dingimą. Pasitraukti už poligono ribų buvo uždrausta, visoks judėjimas ir ryšiai tarp pulkų suvaržyti. Mokymai poligone buvo skirti ne taktinių uždavinių sprendimui, o kaip ir kareivinėse – politiniam rengimui.

Birželio 10 d. 184-osios šaulių divizijos 617-ojo haubicų pulko vadas plk. A. Sklėrius buvo išsiųstas į Maskvos Felikso Dzeržinskio artilerijos akademijos tobulinimosi kursus. Birželio 28 d. jis kartu su kitais 13 artileristų, tarp jų ir gen. mjr. J. Juodišiumi, plk. Leonu Rupšiu, buvo suimtas. Vietoje išvykusiųjų buvo paskirti rusai. Politiniai vadovai paskelbė, kad suimtieji – liaudies priešai.

Birželio 13 d. vakare pulkų vadai karininkų ir puskarininkių susirinkime perskaitė sąrašus karininkų, kurie rytą turėjo išvykti ruoštis manevrams. Jiems buvo liepta pasiimti žiūronus ir žemėlapius. Tuo pačiu divizijos komisaro įsakymu iš visų karininkų buvo atimti koviniai šoviniai, o visas Varėnos poligonas apsuptas rusų tankų divizijos.

Rytą išvykę karininkai į stovyklą negrįžo. Juos išvežę sunkvežimių vairuotojai papa-

[5] Savarankiški J. Polujansko 1942 03 16–19 parodymai, ibid., f. K-1, b. b. P-7096, l. 22–30.

sakojo, kad jie buvo suimti: „Buvo liepta išlipti, visus išrikiavo dviem eilėmis [...]. Nuvedė visus į lomą ir liepė nustatyti vietą. Kai sužiuro į planšetes, pasigirdo komanda: „Ruki vverch!"[6] [...] Kareiviai mongoliškais veidais juos nuginklavo, iškratė kišenes. [...] Bėgti nebuvo kur – užpakalyje Merkio upė, priekyje – rusai. Susodino į sunkvežimius, kampuose – ginkluoti kareiviai"[7].

J. Žemaitis tarp jų nepateko. Nenujautė, kad tą dieną į gyvulinį vagoną buvo įsodinta R. Juškos šeima. Visa laimė, kad Rapolo neatskyrė nuo žmonos Kotrynos su trimis vaikučiais. Nudundėjo pro šalį tremtinių vagonai ir iš Varėnos geležinkelio stoties į Naujosios Vilniaus surinkimo punktą, o rusų tankų apsuptame poligone nerimavo J. Žemaitis: mintys skriejo į Lentvarį, kur paliko jauną žmoną, nešiojančią naują gyvybę.

Tą pačią birželio 14 d. buvo suimtas ir J. Žemaičio kolega iš Prancūzijos laikų J. Polujanskas. Negaudamas nei maisto, nei vandens, buvo nuvežtas į Gorkio kalėjimą. Niekada nenusimenantis Jurgis vaikščiojo po kamerą vis kartodamas eilėraščio eilutę „Sužydės Lietuva raudonoji", o kameros agentas (su juo vienoje kameroje kalėjo ir kpt. Jonas Vabalas) tardytojui pranešinėjo, kad Polujanskas „veda antisovietinę agitaciją"[8].

Po trijų dienų, nelaukdamas, kol suims, kartu su broliu iš Pabradės poligono pabėgo ir kpt. P. Gužaitis.

Praėjo kupina nerimo, gandų ir laukimo savaitė.

Birželio 22 d. rytą virš stovyklos praskrido vokiečių lėktuvai. Politiniai vadovai ir komjaunuoliai įdėmiai stebėjo karių elgesį. Visi nujautė, kad prasidėjo karas, tačiau atvirai pasipriešinti nebuvo galimybės: lietuvių kariai neturėjo šovinių, divizijos stovyklą supo rusų daliniai. Netrukus buvo oficialiai pranešta,

[6] Rankas aukštyn! (rus.)

[7] L. Žadeikaitė, „Dainavos krašto sūnus", *Klasta ir smurtu*, p. 177.

[8] J. Polujanskas iškalėjo 10 metų, paskui buvo išsiųstas į tremtį Krasnojarsko krašte. Prašyme peržiūrėti jo bylą ir leisti grįžti į tėvynę rašė: „Nežinau, kas dabar turi nuspręsti: pasitaisiau aš ar ne. Jei ne, tai kiek ilgai man dar teks būti socialiai pavojingu elementu?" (LYA, f. K-1, b. b. P-7096, J. Polujansko 1953 06 06 prašymas SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkui, l. 149).

kad Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą. Reikėjo bandyti atsikratyti rusų dalinių globos. Bet kaip?

Tuo metu Pabradės poligone dislokuotos karo aviacijos eskadrilės leitenantas Juozas Kasperavičius, būsimasis Kęstučio apygardos partizanų vadas, patyliukais mokė lakūnus neklausyti rusų komandos ir neskristi į Rytus, bet sekti paskui pirmąjį lėktuvą. Birželio 23 d. buvo duotas įsakymas skristi į Gomelį. Pirmas pakilęs lėktuvas pasuko kita kryptimi ir netrukus visa eskadrilė nusileido prie Siesikų ežero. Užėjusiam rusų daliniui paaiškino pritrūkę benzino. Psk. Juozas Astikas, iš Pabradės pasiųstas į Ukmergę atgabenti žemėlapių, pakilęs į orą iš kulkosvaidžio apšaudė besitraukiančius rusų dalinius. Eskadrilės vadas mjr. Jurgis Kovas, nenorėdamas paklusti komandai skristi iš tėvynės, neturėdamas išeities pakilo į orą ir trenkėsi į žemę...

Atsikratyti politinių vadovų globos artileristams buvo dar sunkiau. Birželio 23 d. 10 val. ryto 617-ajam artilerijos pulkui buvo duota komanda žygiuoti Varėnos–Valkininkų–Vilniaus kryptimi. Buvo aišku, kad traukiamasi į Sovietų Sąjungos gilumą. Politiniai vadovai ragino skubėti, tačiau smėlėtais Dzūkijos pušynais žygiuoti su arklių traukiamais sunkiaisiais pabūklais ir šiaip jau buvo nelengva. Artėjantis fronto gaudesys teikė vilties ir skatino kuo ilgiau tęsti žygį Lietuvos miškais. Koloną atakavo vokiečių lėktuvai. Pasinaudoję sąmyšiu, iki Valkininkų likus porai kilometrų, J. Žemaitis su 12–15 kareivių grupe atsiliko nuo kolonos[9]. Netrukus artileristai sutiko pplk. Vaznonio vadovaujamą 184-osios šaulių divizijos poros šimtų pėstininkų koloną, taip pat sėkmingai atitrūkusią nuo savo pulko. Išaušus birželio 24 d. rytui karininkai susirinko pasitarti, kaip toliau elgtis. Įsitikinus, kad Valkininkus jau užėmė vokiečiai, buvo nutarta siųsti pas juos derybų delegaciją. Delegaciją sudarė pats pplk. Vaznonis, vienas puskarininkis ir vienas kareivis. Juos sutikęs feldfebelis įsakė atiduoti ginklus ir žygiuoti į aikštę prie stoties. Netrukus ten susirinko maždaug pustrečio tūkstančio nuo Raudonosios armijos atitrūkusių vyrų.

[9] J. Žemaičio 1953 07 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 1, l. 98–103.

Okupantų kaita. Viltys ir apsisprendimai

Beveik savaitę laikę belaisvius Valkininkuose, birželio 29 d. vokiečiai pėsčiųjų maršu nuvarė juos į Raudonosios armijos karo belaisvių stovyklą Vilniuje. Čia susitelkė apie pusantro tūkstančio karių iš Varėnos ir Pabradės poligonų. Kitą dieną visi lietuviai buvo perkelti į kareivines Kalvarijų gatvėje. Kariams buvo pasiūlyta stoti į savisaugos batalionus. Nors buvo žadama šiuos batalionus naudoti vidaus tvarkai palaikyti, tačiau nebuvo aišku, ar vokiečiai pripažins Lietuvos laikinąją vyriausybę ir ar nepanaudos savisaugos batalionų ten, kur jiems bus reikalinga, taip pat ir už Lietuvos ribų.

Vokiečių nelaisvėje J. Žemaitis sutiko gerą pažįstamą iš 617-ojo artilerijos pulko, buvusį „Kario" žurnalo administratorių Joną Brogą. Abu vyrus siejo ir tai, kad jų žmonos buvo draugės ir pažįstamos dar iš prieškario laikų, kai gyveno Kaune. Po 1940 m., vyrus perkėlus į 617-ąjį artilerijos pulką, abi gyveno Lentvaryje.

J. Žemaitis ir J. Broga į savisaugos batalioną nestojo. Netrukus jie buvo paleisti ir grįžo į Lentvarį, į šeimas.

„Paleidžiant mums paskelbė, kad laukiama įsakymo dėl lietuviškų dalinių formavimo – jie būsią pasiųsti į frontą prieš Raudonąją armiją, ir buvo įsakyta pasilikti iki atskiro nurodymo.

Aš sutikau ir apsigyvenau mieste, laukdamas, kada būsiu įskaitytas į naujai steigiamą lietuvių tautinę dalį.

Kareivinėse susirinkusiems lietuviams vadovavo pulkininkas Špokevičius[1] ir Dabulevičius[2]. Jie mus informuodavo apie derybas su vokiečiais.

1941 metų liepos pabaigoje mus iškvietė į štabą, kur dirbo Špokevičius ir Dabulevičius.

[1] Plk. ltn. Antanas Špokevičius.

[2] Plk. ltn. Karolis Dabulevičius, Lietuvių fronto narys, Vilniaus miesto burmistras.

Štabas buvo įsikūręs name netoli Katedros. Čia mums paskelbė, kad lietuviška dalis nebus formuojama"[3].

Reikėjo galvoti apie ateitį – metų pabaigoje Žemaičių šeimoje turėjo gimti kūdikis. Kiek pasvarstę, rugpjūčio mėnesį Žemaičiai išvyko į Kauną ir apsistojo Perkūno alėjoje pas J. Brogą. Jo padedami po savaitės išsinuomojo butą Žaliakalnyje. J. Žemaitis įsidarbino Kauno energetikos valdyboje durpių gavybos techniku.

Gruodžio mėnesį gimė sūnelis, pagal šeimos tradiciją pakrikštytas Jonu Laimučiu. Krikštamote buvo pasirinkta Kotrynos draugė mokytoja A. Berzinienė, krikštijusi ir J. Žemaičio dukterėčią Aušrelę.

Nors jauną šeimą lydėjo santarvė ir meilė, tačiau gyventi vokiečių okupuotame Kaune buvo labai sunku. Maistas buvo pardavinėjamas pateikus korteles, cukrų atstojo orkaitėje paskrudinti cukriniai runkeliai. Parduotuvėse nebuvo pieno, turguose klestėjo sukčiai ir spekuliantai. Durpių gavybos techniko algos trijų asmenų šeimai neužteko, o važinėti produktų į tėviškę nebuvo galimybių. Kiek pasvarstę, 1942 m. birželio mėn. jaunieji Žemaičiai grįžo į tėviškę. Vasarą pagyvenęs Kiaulininkų kaime pas tėvus, rudenį J. Žemaitis įsidarbino Šiluvos žemės ūkio kooperatyvo vedėju. Čia išdirbo iki 1944 m. kovo mėn. Naujasis darbas buvo tik iš bėdos, nes J. Žemaičio visiškai netraukė tėvo svajonė apie nuosavą verslą ar parduotuvę, tačiau dirbdamas kooperatyve jis susipažino su Šiluvos, Tytuvėnų apylinkių žmonėmis. Šios pažintys labai pravertė vėliau partizanaujant.

Politikos kataklizmai, per Lietuvą nusiritusi sovietinio teroro banga, vokiečių okupacija sutapo su gražiausiais J. Žemaičio šeimos gyvenimo metais. Ypač daug džiaugsmo teikė sūnelis, kurį tėvas mėgdavo pats maudyti ir prižiūrėti. Jaunoji šeima buvo didelė paguoda ir seniems tėvams, kurių širdį slėgė skausmas dėl ištremtos Kotrynos šeimos nežinomo likimo.

Taip jau sutapo, kad Raseinių apskrityje atsidūrė daug J. Žemaičiui pažįstamų kariš-

[3] J. Žemaičio 1953 07 02 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 1, l. 98–103.

kių. Pabėgęs iš Raudonosios armijos kpt. P. Gužaitis netrukus tėvų namuose buvo vokiečių suimtas ir iki 1942 m. laikomas lageryje, bet paskui paskirtas Raseinių apskrities viršininko pavaduotoju (nuo 1944 m. balandžio – viršininku). Policijos viršininku tapo kpt. Bronius Urbutis. Raseiniuose apsigyveno ir gen. S. Zaskevičius. Jo žentas Lermanas tarnavo Raseinių komendantu, o pats generolas, nenorėdamas veltui gaišti laiko, rašė mokslinį darbą tema „Liublino unija ir Lietuvos statutas"[4].

Jau 1942 m. pabaigoje tapo aišku, kad naujoji okupacija nebus lengvesnė už buvusiąją. Berlyne leidžiamame žurnale „Deutsche Post aus dem Osten" 1941 m. spalio mėn. išspausdintame straipsnyje buvo rašoma: „Užėmus vokiškąjį Marienlandą – Livoniją, Estiją, Kurliandiją – vokiečių tauta įėjo į savo tautines sienas ir Lietuvos įtraukimu į Vokiečių valstybės sritis yra atitaisyta *injuria temperum* (amžių neteisybė). [...] Vokiško kraujo vyrai, vokiškų šeimų sargai, vokiškos teisės ir pareigos saugotojai, teisingai vadovaujami Adolfo Hitlerio, vėl atstatys senąją gausingų vokiškų generacijų tėviškę. Jie įvykdys Fiurerio valią – iš baltiškosios tėviškės padaryti neprarandamą vokišką nuosavybę"[5]. Todėl ir vokiečių okupacijos metais nesustojo dar 1940 m. prasidėjęs pogrindinių pasipriešinimo organizacijų kūrimasis. Daug jaunimo telkėsi 1941 m. gruodžio 13 d. įkurtoje karinėje-politinėje organizacijoje – Lietuvos laisvės armijoje (LLA). Raseinių apskrities LLA padalinio vadas buvo kpt. Juozas Čeponis. Iš Vilniaus atvykdavęs LLA įkūrėjo Kazio Veverskio ryšininkas Valerijus Gilys atveždavo pogrindžio spaudos. Nuo 1943 m. pavasario laikraštį „Į laisvę" reguliariai gaudavo Raseinių apskrities viršininkas P. Gužaitis, kuris jį išplatindavo per savo pavaduotoją Joną Gudavičių, buhalterį Antaną Ramošką, pasidalydavo juo su Lyduvėnų kunigu Broniumi Gaižučiu, girininku Antanu Stasiulaičiu ir kt.

Gen. S. Zaskevičius palaikė ryšius su 1942 m. vasarą įsteigtu Vyriausiu lietuvių komitetu

[4] S. Zaskevičiaus 1945 12 24 ir 27 tardymo protokolai, ibid., t. 5, l. 273–280, 293–299.

[5] „Lietuvių fronto informacija Nr. 105", *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, Nr. 15, p. 193–197.

(VLK) ir per jo sekretorių Bronių Bieliuką gaudavo šio komiteto leidžiamą „Nepriklausomą Lietuvą". Darbo reikalais iš Šiluvos į Raseinių kooperatyvą atvažiuodavęs J. Žemaitis iš kooperatyvo buhalterio Elsbergo gaudavo visą pogrindinę spaudą. 1943 m. kovo 1 d. „Nepriklausomoje Lietuvoje" buvo išspausdintas programinis VLK atsišaukimas, kuriame rašoma: „[...] jokia Lietuvos okupacija (nei bolševikinė, nei nacistinė) nekeičia juridinio Lietuvos, kaip suverenios valstybės ir Tautų Sąjungos narės, egzistavimo fakto"[6].

Jurbarke apsigyvenęs Lietuvos laikinosios vyriausybės laikotarpiu Raseinių apskrities viršininko pareigas ėjęs mokytojas Petras Paulaitis 1942 m. pavasarį įkūrė dar vieną pogrindinę organizaciją – Lietuvos laisvės gynėjų sąjungą (LLGS), veikusią Jurbarko, Raseinių, Tauragės, Kauno, Šakių apskrityse. Tų pačių metų balandžio mėnesį Kaune buvo sudaryta Lietuvos laisvės kovotojų sąjungos (LLKS) vadovybė, turėjusi savo skyrius ne tik apskričių centruose, bet ir valsčiuose. Kariniam šios organizacijos skyriui vadovavo aviacijos kapitonas Ignas Vilius-Velavičius. Aktyviai veikė ir Lietuvių frontas, leidęs laikraščius „Lietuvių fronto biuletenis" ir „Į laisvę".

Šiluvos ir Tytuvėnų valsčiuose susikūrė valsčiaus komitetai, kurie būrė patriotiškai nusiteikusius žmones, pasiryžusius priešintis okupantams. 1943 m. Šiluvos vikaras Antanas Kazlauskas į valsčiaus komitetą, kuriam priklausė ir vargonininkas Kazys Stankaitis, pakvietė ir J. Žemaitį. Buvo dalijamasi pogrindžio spauda, svarstomas Lietuvos valstybės atkūrimo klausimas. Kaip tik tuo metu „Nepriklausoma Lietuva" išspausdino straipsnį, kuriame teigė, kad nors ir buvo paskelbta Atlanto chartija, tačiau nei Anglija, nei Amerika laisvės neatneš: „Jos nustatė principus, kuriais remdamosios pavergtos tautos, susidarius tinkamoms sąlygoms, galės atstatyti savo valstybių suverenumą. Taigi pavergtos tautos turės pačios veikti ir savo jėgomis išsikovoti sau laisvę"[7].

[6] A. Bubnys, *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.*, Vilnius, 1991, p. 85.

[7] Ištrauka iš 1943 05 15 „Nepriklausomos Lietuvos" Nr. 8(20) straipsnio „Būkime pasirengę", A. Bubnys, *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.*, p. 162.

Bendraujant su įvairių pogrindžio organizacijų atstovais buvo tariamasi dėl visiems aktualių reikalų. Vienas tokių – požiūris į 1943 m. nacių pradėtus bandymus sudaryti lietuvišką SS batalioną. Dar 1942 m. Vidaus reikalų departamento generalinis tarėjas buvo parengęs savanoriškų vietinės apsaugos grupių organizavimo projektą, tačiau Lietuvos generalinis komisaras Adrianas Theodoras von Rentelnas jo nepatvirtino[8]. Apskrities viršininkas P. Gužaitis su šiuo projektu supažindino savo pažįstamus. Projekte buvo numatyta, kad vietinės apsaugos daliniai bus naudojami tik Lietuvos generalinėje srityje kovai su sovietiniais desantininkais, diversantais bei teroristais ir bus pavaldūs apskričių viršininkams, o daliniams vadovaus Lietuvos kariuomenės karininkai. Iš esmės tokios visuose valsčiuose sukurtos savisaugos grupės galėjo tapti Lietuvos kariuomenės užuomazga lemiamu išsivadavimo momentu. Kita vertus, visada buvo pavojus, kad vokiečiai mobilizuotus vyrus panaudos savo tikslams. Daugelis lietuvių nepritarė tokiam bendradarbiavimui su vokiečiais. „Lietuvių tauta eis mirti tik po laisva savo tėvynės vėliava", – buvo rašoma pogrindžio atsišaukime į Lietuvos generalinius tarėjus[9]. Raginant nepritarti vokiečių mobilizaciniams planams buvo apeliuojama į apskričių viršininkų sąžinę.

Kaip tik tuo metu atvežęs į Raseinių kooperatyvą ataskaitą J. Žemaitis susitiko su gen. S. Zaskevičiumi, kuris nurodė kurti nepriklausomus nuo vokiečių okupacinės valdžios „Laisvės šaulių" būrius. 1943 m. rudenį stoti į šią pogrindinę organizaciją buvo pasiūlyta ir Raseinių apskrities viršininkui P. Gužaičiui, kuriam buvo pavesta palaikyti ryšį su J. Žemaičiu[10]. Nepaisant „Laisvės šaulių" kritikos laikraštyje „Į laisvę", Šiluvos aktyvas – seniūnas Petras Mockus, J. Žemaitis, valsčiaus buhalteris Leonas Žukauskas, gaisrininkų komandos viršininkas Pranas

[8] Vietinės apsaugos organizavimo projektas, LYA, f. K-1, b. b. 35733/3, l. 162–164.

[9] A. Bubnys, *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.*, p. 49.

[10] P. Gužaičio 1948 07 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 3573/3, l. 39–46.

Taučas ir kiti, iš viso apie 15–20 asmenų, susitelkė į P. Gužaičio organizuojamą Vytauto Didžiojo šaulių sąjungos kuopą.

1944 m. sausio mėn. vokiečių generalinis komisaras A. T. von Rentelnas iš Skuodo apskrities iškvietė gen. ltn. P. Plechavičių ir pasiūlė kovai su bolševizmu steigti lietuviškus dalinius. Nors buvo abejonių dėl vokiečių reikalavimų šiems daliniams, tačiau Raudonajai armijai artėjant prie Lietuvos viliojo perspektyva turėti savo karinius dalinius. Po ilgų derybų buvo sutarta, kad gen. ltn. P. Plechavičiaus vadovaujama Vietinė rinktinė (20 batalionų po 800 karių) veiks tik Lietuvoje, vilkės uniformas su lietuviškais ženklais, vokiečiai nesikiš į jos veiklą ir nebeveš žmonių prievartiniams darbams į Vokietiją.

1944 m. vasario 16 d. gen. ltn. P. Plechavičius per radiją kreipėsi į lietuvių tautą kviesdamas stoti į Vietinę rinktinę. Apskričių komendantūrose prasidėjo savanorių registracija. Jų buvo tiek daug, kad po savaitės priėmimą į rinktinę teko sustabdyti.

Raseinių apskrities viršininkas P. Gužaitis sukvietė apskrityje gyvenančių Lietuvos karininkų pasitarimą dėl Vietinės rinktinės organizavimo. J. Žemaičiui buvo pavesta organizuoti Šiluvos ir Tytuvėnų vyrus. Iš šių valsčių savanoriais į Vietinę rinktinę užsirašė apie 150 vyrų[11]. Į Marijampolėje įsteigtą Vietinės rinktinės Karo mokyklą išvyko ir pats Raseinių apskrities viršininkas P. Gužaitis.

Kovo 15 d. J. Žemaitis buvo iškviestas į Vietinės rinktinės štabą ir paskirtas 310-ojo bataliono vadu. Raseinių apskrities vyrai, sukūrę savo kuopą, vadovaujami kpt. Ščepavičiaus, žygio maršu išvyko į Seredžiuje dislokuotą J. Žemaičio vadovaujamą 310-ąjį batalioną.

Vokiečiai visaip vilkino dalinių formavimą ir trukdė šiam darbui. „Bet, nežiūrint visų šių trūkumų, kariai buvo gerai nusiteikę, – rašė gen. P. Plechavičius, – nes reikalas turėti savo ginkluotas pajėgas buvo pribrendęs ir visas kraštas laukė tvarkos"[12].

[11] S. Zaskevičiaus 1945 12 24 ir 27 tardymo protokolai, ibid., b. b. 33960/3, t. 5, l. 273–280; ibid., b. b. 35733/3, l. 104.

[12] P. Plechavičiaus 1945 09 raštas VLIK'ui, *Gen. Povilas Plechavičius*, Bruklinas, 1978, p. 96–97.

Praktiškai kariuomenė buvo kuriama iš nieko, nes viskas – kareivinės, transportas, rūbai, ginklai – buvo vokiečių valioje. Vis dėlto didelėmis pastangomis balandžio mėnesį jau buvo suformuota 14 batalionų. „Lietuvos miestuose ir miesteliuose pasirodė lietuviai karininkai senomis uniformomis, vėl pasirodė darnios karių gretos, nors ir svetimomis akiai uniformomis, tačiau senos lietuviškos kariuomenės ženklais. Vėl pasigirdo sena karių daina ir vakarais kareivinėse skambėdavo karių malda „Marija, Marija..." ir Lietuvos himnas"[13].

Džiaugsmas išblėso vokiečiams pareikalavus mobilizuoti darbininkus Vokietijos pramonei. Gen. P. Plechavičiui pavyko laimėti laiko ir mobilizaciją atidėti iki 1944 m. balandžio 28 d. Tuo tarpu pogrindžio spauda visais kanalais skelbė mobilizacijos boikotą. Iš lūpų į lūpas sklido gen. P. Plechavičiaus žodžiai: jeigu kas – visi į mišką! Tačiau už nugaros stovint dviem ginkluotiems naciams generolas buvo priverstas per radiją perskaityti mobilizacijos įsakymą. Nors „turinys ir tonas Lietuvos visuomenei patiko ir visi suprato, kad tiktai trūko gale pasakyti du žodžius, būtent: „vyrai, miškan"", tačiau, būdamas be galo sąžiningas, generolas už šią savo priverstinę kalbą buvo pasiryžęs „stoti prieš laisvos nepriklausomos Lietuvos teismą"[14].

Mobilizacijos pradžia buvo paskirta gegužės 8 d. Buvo aišku, kad mobilizacijai žlugus naciai susidoros su Vietine rinktine. Taip klostantis įvykiams gegužės 1 d. J. Žemaitis vadovavimą batalionui perdavė kpt. Romui Gintautui ir iš Seredžiaus išvyko trumpų atostogų – norėjo prieš nenuspėjamus įvykius pasimatyti su savo šeima.

Gegužės 9 d. vokiečiai visiems batalionams įsakė pereiti jų dispozicijon – tapti pagalbiniais policijos batalionais, vilkinčiais SS uniformą. Gen. P. Plechavičiui nepaklusus (atvirkščiai, jis įsakė iš Karo mokyklos namo paleisti apie du tūkstančius kariūnų), gegužės 15 d. Kaune visas Vietinės rinktinės štabas

[13] Vietinė rinktinė, P. Jurgėlos santrauka iš H. Žemelio knygos „Okupantų replėse", ibid., p. 119.

[14] P. Plechavičiaus 1945 09 raštas VLIK'ui, ibid., p. 104.

Jono Žemaičio tėviškė Kaulininkuose
(apie 1938 m.)

buvo gestapininkų suimtas. Iš 14 batalionų vokiečiams pavyko nuginkluoti tik 4 batalionus – visi kiti kariai ginkluoti pasitraukė.

Kaip tik tą pačią dieną į savo batalioną grįžtantis J. Žemaitis Kaune iš ltn. Savėno sužinojo apie karininkų areštus ir Vietinės rinktinės sunaikinimą. Nepasiekęs Seredžiaus, jis persirengė civiliais rūbais ir grįžo į Šiluvą. Prasidėjo nelegalus jo gyvenimas.

Tuo tarpu suimtieji Vietinės rinktinės karininkai buvo nuvežti į Salaspilio koncentracijos stovyklą. Birželio 22 d. minėdami trečiąsias išsivadavimo iš sovietinės okupacijos metines jie sukalbėjo maldą, kurią sukūrė Vietinės rinktinės štabo adjutantas spaudos reikalams ltn. Julijonas Būtėnas[15]: „Tu leidai, Viešpatie, mūsų Tautai pakelti daug aukų, kada buvo gniaužiama mūsų Tautos dvasia ir plėšiamas tikėjimas. Tu vienas, Viešpatie, žinai, kiek mūsų Tėvynės vaikų kankinių mirtimi mirė dėl Tavo vardo ir Tėvynės laisvės, kankinami kalėjimuose, kovodami savo žemėje ar išblaškyti Sibiro taigose“[16].

Niekas tada nemanė, kad tos aukos – tai tik kančių pradžia.

[15] J. Būtėnas, 1951 04 19 desantu atvykęs iš Vakarų, nusileido Kazlų Rūdos miškuose ir netrukus žuvo.

[16] Vietinė rinktinė, P. Jurgėlos santrauka iš H. Žemelio knygos „Okupantų replėse“, *Gen. Povilas Plechavičius*, p. 128.

Grįžęs į tėviškę, J. Žemaitis susisiekė su P. Gužaičiu, kuriam taip pat buvo pavykę sėkmingai pasitraukti iš Marijampolės karo mokyklos vado pareigų[17]. Kartu su kitais šiluviškiais sutarė slapstytis. Slaptam ryšiui palaikyti P. Gužaitis, pasirinkęs Vilko slapyvardį, išdalijo korteles su Vytauto Didžiojo šaulių sąjungos antspaudu.

Keičiantis situacijai fronte, vokiečių karinė vadovybė buvo priversta derėtis su lietuviais dėl jų pagalbos kovoje su Raudonąja armija. Tuo metu vokiečių karinė žvalgyba, abveras, ėmėsi rengti diversines grupes, veikiančias rusų kariuomenės užnugaryje. Abvero karininkas Viktoras Vilkutaitis gavo nurodymą tartis su atskiromis pogrindinėmis lietuvių organizacijomis ir siūlyti joms vokiečių žvalgybos mokyklose parengti savanorius desantininkus, pamokytus partizaninio karo taktikos, radijo ryšio palaikymo, žvalgybos užduočių vykdymo pagrindų.

Liepos mėnesį tokį pasiūlymą iš kpt. I. Viliaus-Velavičiaus gavo ir kpt. P. Gužaitis[18]. Dėl Vietinės rinktinės sunaikinimo, grupės karininkų sušaudymo ir išsiuntimo į Štuthofo koncentracijos stovyklą buvo sugriautas bet koks pasitikėjimas vokiečiais, tačiau viliojo perspektyva gauti ginklų ir šaudmenų, radijo ryšio priemonių, todėl buvo nutarta pasiųsti į žvalgybos mokyklą vyrų grupę iš Raseinių. P. Gužaitis pavedė J. Žemaičiui iš Šiluvos valsčiaus parinkti du kandidatus. Vykti buvo siūloma Povilui Lušui ir L. Žukauskui, tačiau frontui artėjant prie Šiluvos jie vykti į Vokietiją atsisakė.

Liepos pabaigoje J. Žemaitis gavo žinią, kad Pyragių kaime apsistojo nuo Panevėžio besitraukiantis poros šimtų vyrų dalinys, vadovaujamas kpt. Antano Švilpos. Su klebonu kun. A. Kazlausku nuskubėjęs į Pyragius, J. Žemaitis sužinojo, kad vyrai traukiasi į Vakarus, tačiau susidarius palankioms sąlygoms ketina pereiti fronto liniją, grįžti į Lietuvą ir pradėti partizaninį karą.

Lietuvių fronto štabas siūlė kaip tik nesitelkti miškuose būriais, nesudaryti preteksto didelėms kautynėms kilti ir aukoms. Buvo rekomenduojama

[17] V. Alekna, „O jis vis dar gyvena", *Dienovidis*, 1997 07 31, Nr. 31.

[18] P. Gužaičio 1948 07 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 35733/3, l. 39–46.

slapstytis po 2–3 žmones, laukti, kol paaiškės situacija. Liepos viduryje Raseiniuose pas j. ltn. B. Urbutį susirinkę Lietuvių fronto ir LLA atstovai tarėsi dėl bendros taktikos ir veiklos[19]. Liepos 16 d. į Šiaulius pas Peliksą Bugailiškį atvyko Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK) karo tarybos narys gen. Motiejus Pečiulionis. Per Bertašių ir Domą Jasaitį jis ieškojo ryšio su LLA ir kitomis organizacijomis. Liepos 17 d. jis pasirašė direktyvą Nr. 1, kurioje nurodė LLA kovotojams trauktis kartu su frontu ir, jei sovietai okupuotų visą Lietuvą, pradėti partizaninį karą.

J. Žemaitis nutarė frontą praleisti tėviškėje. P. Gužaitis kartu su frontu traukėsi į Žemaitiją. Rugpjūčio pabaigoje apsistojęs Pagėgių apskrities Vilkiškių miestelyje susitiko su kpt. I. Viliumi-Velavičiumi, prof. Zenonu Ivinskiu, gen. Teodoru Daukantu ir kitais karininkais bei visuomenės atstovais. Prie Skaudvilės apsistojo ir pasitraukęs LLA Raseinių apskrities vadas J. Čeponis. Rugsėjo 5 d. P. Gužaitis dalyvavo Kaltinėnų klebonijoje įvykusiame įvairių pogrindžio organizacijų (LLA, LLKS, LLGS ir kt.) atstovų pasitarime, kuriame buvo nutarta susijungti bendrai kovai su okupantais[20]. Buvo tikimasi, kad Vokietija su anglais ir amerikiečiais sudarys separatinę taiką ir sustabdys Raudonosios armijos veržimąsi.

Antrosios sovietinės okupacijos pradžia

Pirmąsias dienas po Raudonosios armijos prasiveržimo Šiaulių kryptimi J. Žemaitis praleido tėviškės sodyboje Kiaulininkų kaime. Labai greitai, jau rugsėjo pradžioje, NKVD fronto užnugario dalinių

[19] N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 233–234; V. Digrio 1945 01 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 35733/3, l. 88–89.

[20] P. Gužaičio 1948 07 19 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 35733/3, l. 39–46; K. Kasparas, „Laisvės kovų pradžia antrosios rusų okupacijos metu", *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1994, Nr. 10, p. 62.

kapitonas kaimyninėse sodybose pradėjo teirautis apie J. Žemaitį. Buvo aišku, kad legaliai gyventi bus neįmanoma – matyt, NKVD ieškojo J. Žemaičio ne tik kaip Lietuvos kariuomenės karininko, bet ir kaip Raudonosios armijos „dezertyro". Rugsėjo viduryje buvo sulaikyta J. Žemaičio žmona Elena. Aštuonias dienas tardyta Šiluvoje ir išsigynusi, kad nežino, kur yra vyras, buvo paleista.

Spalio pradžioje Raudonoji armija užėmė Eržvilką. Fronto linija negrįžtamai slinko į Vakarus.

Matydamas, kad tėviškėje likti pavojinga, J. Žemaitis porai mėnesių pasitraukė pas pusseserę Marijoną Blužienę, gyvenusią Dotnuvos valsčiaus Meiliškių kaime. Dieną, kai pastebėdavo ateinančius rusų kareivius, iš sodybos pasitraukdavo į netoliese krūmuose įrengtą slėptuvę.

Prasidėjus šalčiams teko grįžti į tėviškę. Namuose J. Žemaitis įsirengė slėptuvę ir ketino joje praleisti pirmąją okupacijos žiemą.

Gruodžio mėnesį į Kiaulininkus atvyko P. Gužaitis. Jis pranešė naujienas iš „anapus". Jo nuomone, su Vakarų pagalba vokiečiai per artimiausias savaites iš Lietuvos turėtų išstumti Raudonąją armiją. Reikėjo to laukti ir rengtis tam momentui. P. Gužaitis nurodė J. Žemaičiui ryšį su juo palaikyti per j. ltn. B. Urbutį, besislapsčiusį netoli Raseinių Dainių kaime. Pats P. Gužaitis slapstėsi savo tėviškėje, Tytuvėnų valsčiaus Kuršių kaime. Keletą kartų pas P. Gužaitį buvo nuvykusi J. Žemaičio žmona Elena, tačiau jokių nurodymų iš jo negavo.

Tuo metu Raseinių apskrityje jau veikė 19 partizanų būrių. Gruodžio pradžioje jie užpuolė Girkalnio miestelį, kur sunaikino vykdomąjį komitetą, iš milicijos paėmė ginklus. Atsakydami į tai NKVD daliniai pradėjo represijas. Per tūkstantį kareivių šukavo kaimus ir miškus. Pagynėvio valsčiaus Paliepių miške kariuomenė aptiko ltn. Vlado Pabarčiaus vadovaujamų partizanų stovyklą. Įvyko didelės kautynės. Stovykla buvo gerai įtvirtinta, tačiau 80 vyrų negalėjo atlaikyti gausesnių pajėgų spaudimo. Žuvo devyni partizanai, tarp jų – pats V. Pabarčius[1]. Šios kautynės parodė, kad didelių būrių kon-

[1] V. Kuročkos 1945 08 10 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 39199/3, l. 13–16.

centracija nepasiteisino: norint išsaugoti jėgas, geriau slapstytis mažesnėmis grupėmis.

Per tą laiką J. Žemaičio tėviškėje porą kartų apsilankė NKVD kareiviai. Matyt, buvo jaučiama, kad J. Žemaitis liko šioje fronto pusėje. Šeima gynėsi nežinanti, kur jis galėtų būti, – gal net pasitraukęs į Vakarus ar žuvęs. Per antrąjį apsilankymą, sausio mėnesį, J. Žemaitis vos neįkliuvo. Išgelbėjo dėdė Antanas, delsęs tol, kol J. Žemaitis pasislėpė[2]. Įsiveržusiems čekistams dėdė aiškino neatidaręs durų todėl, kad praėjusį kartą jie jį sumušę. Apstumdę dėdę, čekistai išėjo, kartu išsivesdami J. Žemaičio žmoną Eleną. Sūneliui Laimučiui tebuvo treji metai.

Paskutinę sausio mėnesio naktį į Žemaičių sodybą atėjo trys partizanai: tolimas giminaitis studentas Petras Bartkus, buvęs policininkas Viktoras Juodis ir Alfonsas Petryla[3]. Jie Jonui pasiūlė stoti į LLA ir kaip kariškiui imtis vadovauti partizanų daliniams. Kartu P. Bartkus pakritikavo P. Gužaitį, kuris, būdamas apskrities viršininku, vykdė vokiečių okupacinės valdžios nurodymus.

Apsvarstęs pasiūlymą, J. Žemaitis atsakė vieną mėnesį lauksiąs kpt. P. Gužaičio ar gen. S. Zaskevičiaus nurodymų, o jei jų nesulauksiąs, eisiąs partizanauti. Jam rūpėjo ir Šiluvos enkavėdistų tebetardomos žmonos likimas.

1945 m. vasario 9 d. okupacinė valdžia paskelbė kreipimąsi „Į lietuvių tautą", kuriame ragino besislapstančiuosius legalizuotis. Tačiau veikiai buvo sužinota, kad beveik kiekvieną užsiregistravusįjį enkavėdistai tardė, verbavo, o nepaklusniuosius suiminėjo. Pasirinkimo nebuvo.

1945 m. sausio mėn. Kelmėje pas antrąją žmoną Malviną Karčiauskaitę, dirbusią felčere, apsigyveno gen. S. Zaskevičiaus sūnus Algimantas. Jau nuo 1943 m. spalio jis buvo LLA centrinio štabo narys, o 1944 m. LLA įkūrėjas K. Veverskis A. Zaskevičių ir Aleksandrą Tuinylą paskyrė į LLA Vilniaus apygardos štabą. Slenkant frontui į Vakarus, A. Zaskevičius kartu su šiuo štabu traukėsi į Že-

[2] R. Juškos 1989 m. pasakojimas autorei.

[3] J. Žemaičio 1953 07 03 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 1, l. 104–113.

Šiuose Šiluvos pastatuose partizaninio karo metais buvo laikomi suimtieji (1996 m. nuotrauka)

maitiją. Pasiekęs Radviliškio valsčiaus Matkaičių kaime buvusią LLA Šiaulių apygardos vado j. ltn. Adolfo Eidimto sodybą, čia išleido LLA laikraštį „Karinės ir politinės žinios". Iš ten pasuko į Raseinių apskrities Šiluvos valsčiaus Vilkiškių kaimą – į M. Karčiauskaitės tėviškę. Čia palaukė, kol praeis frontas. Grįžęs į Kelmę, 1945 m. vasario mėn. A. Zaskevičius atkūrė ryšį su LLA Kauno apygardos štabu ir Šiaulių apygardos vadu A. Eidimtu.

Pajutęs, kad juo domisi NKVD, kovo mėnesį A. Zaskevičius nuvyko į Vilkiškių kaimą. Ten susitiko su Vėgėlės rinktinės organizacinio skyriaus viršininku P. Bartkumi, kuris pasiūlė A. Zaskevičiui pereiti pas partizanus, tačiau šis atsisakė motyvuodamas tuo, kad turi nuvykti į Kauną ir gauti LLA centrinio štabo nurodymus[4]. Kaune jis sužinojo, kad LLA nariai masiškai suiminėjami.

[4] J. Jokūbonio 1945 07 16 tardymo protokolas, ibid., b. b. 35733/3, l. 96–102.

Tuo metu J. Žemaičio žmonai Elenai pavyko pergudrauti ją saugojusį stribą. Kai ją nuvedė į NKVD būstinės kieme buvusią lauko išvietę, jai pasisekė pabėgti. Pasitarusi šeima nusprendė, kad jai su vaiku saugiausia bus slapstytis Kaune.

Išvykus žmonai ir sūneliui J. Žemaitis galėjo laisvai spręsti, ką toliau daryti.

Balandžio 23 d. pas J. Žemaitį į namus atėję P. Bartkus ir A. Zaskevičius pranešė, kad balandžio pradžioje buvo suimtas LLA Šiaulių apygardos vadas A. Eidimtas. J. Žemaitis prisiekė ir tapo LLA nariu. Porą savaičių jo tėviškėje praleido A. Zaskevičius. Svarstė, kaip atkurti sunaikintą LLA Šiaulių (Saturno) apygardą. Reikėjo ieškoti intelektualinių pajėgų ir vienyti gaivališkai besikuriančius partizanų būrius, formuoti rinktines. Kelmės apskrityje turėjo veikti Vėgėlės rinktinė, Raseinių apskrityje – Ungurio rinktinė, kuri susidėjo iš poros kuopų: vienai vadovavo Jonas Venclauskas-Ralis, kitai – iš Aukštaitijos kilęs studentas Vareikis-Gaučas[5]. Rinktinei vadovavo kpt. J. Čeponis-Budrys. Netrukus jis Ungurio rinktinės pavadinimą pakeitė į Žebenkšties.

Gegužės 20 d. A. Zaskevičius išėjo į mišką ir pasiskelbė esąs Vėgėlės rinktinės agitacijos ir propagandos skyriaus viršininkas[6]. Visas rinktinės štabas taip ir nebuvo suformuotas.

Pirmieji žygiai: sėkmės ir nesėkmės

Tolesnius nurodymus J. Žemaičiui perdavė P. Bartkus. Buvo šviesi birželio antrosios naktis. Trobos šešėlyje lūkuriavo keletas vyrų. J. Žemaičio pažįstamų tarp jų nebuvo: A. Petryla balandžio mėnesį buvo nukautas Paparčių miške, V. Juodis miręs nuo žaizdų.

J. Žemaitis susirengė per keletą minučių – juk buvo kariškis. Atsisveikino su tėvais. Motina tyliai kentėjo: iš namų išėjo paskutinis jos vaikas. Nuo šiol juos primins tik nebylūs liudytojai –

[5] Kitur minimas Vileikis.

[6] A. Zaskevičiaus 1947 03 13 ir 07 07 tardymo protokolai, LYA, f. K-1, b. b. 11004/3, t. 1, l. 16–20, 82–95.

žento R. Juškos sodyba užkaltais langais ir galinga pušis, prie kurios laimingais metais fotografuodavosi visa šeima.

Pirmasis naktinis žygis buvo panašus į manevrus. Lomose bolavo rūko tumulai, į batų aulus plakėsi rasota žolė. Ėjo vorele, karišku žingsniu. Ties Lukaičių kaimu stabtelėjo. Vienas iš voros atsiskyrė ir nuėjo į sodybą. Tamsūs trobos langai dvelkė apgaulinga ramybe: rodėsi, kad kažkas įdėmiai stebi kiemą. Ir iš tikrųjų – nuo trobos atsiskyrė būrelis vyrų. Pažino P. Bartkų. Jis naujokui padavė PPD markės automatą.

Tylėdami pasuko Bedančių miško link. Kai pasiekė pamiškę, rytuose dangus jau dažėsi geltoniu. Priešaušrio žvarba smelkėsi iki paširdžių. Ėjo gilyn, stengdamiesi neužkliudyti rasotų krūmų. Užpakalyje juodavo brydė.

Kažkur visai greta šūktelėjo sargybinis: „Parolis!" J. Žemaitis nenugirdo, kaip buvo atsakyta. Po dešimties minučių pasiekė stovyklą. Viduryje dar ruseno laužo žarijos. Nuo laužo pakilo dviese: A. Zaskevičius ir J. Čeponis. Dabar jau vienas – Vasaris, kitas – Budrys. Ilgai nesvarstęs J. Žemaitis pasirinko Dariaus slapyvardį.

J. Čeponis iš karto paskyrė J. Žemaitį Žebenkšties rinktinės štabo viršininku. Rinktinėje buvo apie 60 kovotojų, suskirstytų į keturis būrius. Daugelis iš jų nebuvo tarnavę kariuomenėje, nemokėjo naudotis ginklais, nebuvo pratę prie kariškos drausmės. J. Žemaičiui jie priminė mokomosios kuopos naujokus.

Bedančių miške rinktinės štabas laikėsi apie mėnesį. Šis laikas praėjo mokant kovotojus, kuriant pagrindinius norminius dokumentus ir svarstant galimybes įkurti apygardą. Rinktinės štabe buvo du kapitonai – J. Čeponis ir J. Žemaitis. Tuo metu Pietų Žemaitijoje, be Raseinių (Žebenkšties) rinktinės, jau aktyviai veikė mokytojo P. Paulaičio-Aido vadovaujama Jurbarko Lietuvos laisvės gynėjų rinktinė, turėjusi apie tris šimtus vyrų, ir porą šimtų tauragiškių vienijusi Lydžio rinktinė, vadovaujama taip pat mokytojo Henriko Danilevičiaus-Vidmanto. Pavieniai partizanų būriai veikė Kėdainių, Kelmės apskrityse. J. Čeponis, vykdydamas LLA nuostatas, stengėsi įgyvendinti

Žebenkšties rinktinės vadas kpt. Juozas Čeponis (prieškarinė nuotrauka)

LLA rekomenduotą junginių organizacinę struktūrą, kurios pagrindą sudarė apygarda. Būtinybę jungtis į apygardą lėmė ir praktika: reikėjo nustatyti rinktinių veikimo ribas, derinti veiksmus, parengti bendrus dokumentus.

Birželio 30 d. A. Zaskevičius paskelbė įsakymą, kad čekistams išblaškius LLA Šiaulių (Saturno) apygardos štabą jis perima vadovavimą apygardai. Atkuriamą apygardą jis pavadino Vyčio vardu, o Vėgėlės rinktinę įtraukė į šios apygardos sudėtį[1]. A. Zaskevičius pretendavo vadovauti visiems Pietų Žemaitijos partizanų junginiams, tačiau praktiškai apygardos štabas nebuvo suformuotas. Rinktinės ėmė savarankiškai kurti pagrindinius partizanų veiklą reglamentuojančius dokumentus. Vėgėlės rinktinė parengė instrukciją dėl žygiuose ir postoviuose priva-

[1] Vyčio apygardos 1945 07 15 įsakymas Nr. 026, LYA, f. K-1, b. b. 41978/3, t. 4, l. 19.

lomos tvarkos[2]. Žebenkšties rinktinės vadai J. Čeponis ir J. Žemaitis išleido keletą įsakymų, skirtų drausmei, drausmės statuto pažeidimams, stovyklų apsaugai ir kt.[3] Smulkesniems padaliniams buvo nurodyta rinktinės štabui siuntinėti dekadinius duomenis. Ypač dėmesys buvo kreiptas į tai, kad atskiri būriai nepradėtų savarankiškai suvedinėti sąskaitų su išdavikais ir kolaborantais, todėl buvo įsakyta siunčiant dekadinius duomenis nurodyti numatytus bausti okupacinės valdžios pareigūnus ir bausmę vykdyti tik gavus raštišką rinktinės vado leidimą. Išskirtiniais atvejais bausmę leista įvykdyti ir dalinio vado nuožiūra, tačiau apie tai per tris dienas reikėjo informuoti rinktinės štabą[4]. Už šių įsakymų nevykdymą buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė. Taigi jau nuo pirmųjų partizaninio karo dienų buvo siekiama, kad partizanai nevykdytų nepagrįstų mirties nuosprendžių.

Žebenkšties rinktinė mėgino įsigyti radijo imtuvą ir siųstuvą. Tokia proga pasitaikė tada, kai iš Kelmės kalėjimo pabėgo sulaikytas Bronius Rožauskas-Reinys, turėjęs radijo aparatūrą ir ieškojęs ryšio su J. Žemaičiu.

Norėdamas prisijungti pavienes besislapstančių vyrų grupes, štabo branduolys jau birželio mėnesį iš Bedančių miško persikėlė arčiau Šiaulių. Stovyklaujant Kelmės valsčiaus miškuose buvo užmegztas ryšys su legaliai gyvenusiu jaunimu, sukurtas LLA Organizacinio sektoriaus (OS) tinklas. Partizanų stovyklą aplankydavo kun. B. Gaižutis ir Antanas Čimielius, kurie laikydavo šv. Mišias ir suteikdavo sakramentus.

A. Zaskevičius buvo aktyvių kovos veiksmų šalininkas. Jis siūlė pulti Kelmės miestelį ir įvykdyti mirties nuosprendį aršiam enkagėbistui Jociui[5]. Kiti rinktinės štabo nariai jam nepritarė, o pats A. Zaskevičius neturėjo sau tiesiogiai pavaldžių partizanų būrių, tad šis rizikingas planas liko neįgyvendintas.

[2] Vėgėlės rinktinės štabo 1945 06 24 įsakymas Nr. 11, ibid., l. 18.

[3] Žebenkšties rinktinės 1945 06 10 įsakymas, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 142.

[4] Žebenkšties rinktinės 1945 07 10 įsakymas, ibid.

[5] J. Jokūbonio 1945 07 16 tardymo protokolas, ibid., f. K-1, b. b. 35733/3, l. 96–102.

Netrukus pasitaikė geresnė proga išbandyti savo jėgas partizanų akcijoje. Būrio vado J. Venclausko pusseserė per ryšininkę Janiną Elsbergaitę pranešė, kad į Biliūnų dvare įsteigtą ligoninę yra atvežtas ir ten sargybinių saugomas sužeistas aviacijos karininkas J. Kasperavičius. Tai buvo tas pats leitenantas, kuris 1941 m. birželio mėn. nepakluso sovietinių vadų komandai skristi su eskadrile į rytus. Apsigyvenusį tėviškėje, Jurbarko valsčiaus Jokūbaičių kaime, čekistai netrukus susekė ir kartu su broliu Antanu suėmė. Veždami brolius į Raseinius, stribai sumanė iš jų pasityčioti: Šimkaičių miške liepė jiems išlipti iš vežimo ir ėmė šaudyti į stovinčius ir nieko neįtariančius vyrus. Antanui peršovė ranką, ir šis, sušukęs, kad reikia sprukti, nes juos sušaudys, pasileido bėgti. Stribai Antaną nušovė, o Juozą sužeidė – peršovė dubenį[6]. Mėšlinomis vežėčiomis J. Kasperavičius buvo nuvežtas į Biliūnų ligoninę. Čia, pasikeisdami po du, sužeistąjį saugojo Girkalnio stribai. Atmosfera buvo slogi. Gydytojus ir seseles sekė ir apie kiekvieną jų žingsnį čekistams pranešinėjo sanitarė Zosė Korobkina. J. Kasperavičiui atneštus maisto produktus ji iš karto atiduodavo stribams. Seselei papriekaištavus, kad tokiam sunkiam ligoniui reikalingas geresnis maistas, Z. Korobkina atšovė: juos reikia ne gydyti, o užmušti.

Liepos devintosios vakarą, kai saulė jau buvo arti laidos, prie ligoninės verandos stovėjo du budėjimą baigę stribai. Netikėtai juos apsupo automatais ginkluoti vyrai. Buvo pavargę – porą dešimčių kilometrų žygiavę iš Raseinių apskrities Alėjų kaimo apylinkių. Atstatę automatus, stribams įsakė pasiduoti. Greit buvo nuginkluoti ir ligonį saugoję stribai. Surišę jiems rankas, uždarė skalbykloje. Jaunas partizanas, už kepurės užsikišęs ramunės žiedą, personalui įsakė eiti į vieną kambarį. Ūkvedžiui liepė pakinkyti du porinius vežimus. Į vieną paguldė sužeistą J. Kasperavičių, į kitą – sulaikymo metu peršautą dvidešimt vienerių metų jaunuolį Stasį Šimulyną[7]. Kartu išsivedė dvi moteris: partizanų ryšininkę ligoninės sandėlininkę Janiną

[6] V. Kasperavičiūtė-Tereikienė, „Šviesus tėvelio paveikslas", *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, Nr. 18, p. 301–306.

[7] S. Šimulynas 1945 07 19 žuvo Virtukų mūšyje.

Čepaitę ir šnipę Z. Korobkiną. Greitosiomis pasigriebė vaistų, tvarsliavos, chirurginių instrumentų – visa tai partizanams buvo neįkainojama vertybė. Z. Korobkina nesipriešino – jai buvo pasakyta, kad reikės parvaryti arklius[8].

Nors personalui buvo įsakyta iki 6 val. ryto niekur neiti, tačiau vos partizanų vežimai dingo iš akiračio, išsilaisvinę stribai išbėgo kviesti pastiprinimo. 4 val. ryto ligoninėje jau šeimininkavo Girkalnio enkavėdistai.

Tai buvo pirma tokia sėkminga Žebenkšties rinktinės J. Venclausko ir Vareikio būrių operacija. Joje dalyvavo J. Čeponio vadovaujami 23 partizanai, ginkluoti penkiais kulkosvaidžiais[9].

Tuo metu Žebenkšties rinktinė jau turėjo ryšį su Kražių–Nemakščių valsčiuose partizanavusiais vyrais. Jiems vadovavo j. ltn. B. Urbutis-Margis. Raseinių valsčiaus Dumšiškių kaime J. Žemaitis susitiko su B. Urbučiu, kuris patarė sužeistą lakūną J. Kasperavičių vežti gydyti į Liolių apylinkės Liaudiniškių kaimą pas ūkininką Kostą Kušeliauską. Čia jis slapstėsi, kol pasveiko[10]. Netrukus Pietų Žemaitijoje pasklido legendos apie nesugaunamą partizanų vadą Šilą. Tai buvo J. Kasperavičius.

O J. Čepaitė įsiliejo į Žebenkšties rinktinę. Jos sesuo Antanina Petrauskienė, auginusi panašaus amžiaus dukrelę, kaip ir J. Žemaičio sūnus Laimutis, apsigyveno kartu su jo žmona Elena Kaune pas vieną šeimininkę Trakų gatvėje. E. Žemaitienė ne kartą važiavo į Raseinių apskritį susitikti su vyru. Tai nebuvo vien asmeniniai pasimatymai. Kaune buvo rasta galimybė įsigyti tuščių asmens liudijimo blankų. Atitinkamai užpildžius tokį blanką jau buvo galima drąsiai keliauti per Lietuvą ar gyventi legaliai. Tad važiuodama pas vyrą E. Žemaitienė veždavo partizanams blankų fiktyvių dokumentų gamybai.

Praėjus porai savaičių po sėkmingo J. Kasperavičiaus išvadavimo iš Biliūnų ligoninės keturios Žebenkšties rinktinės

[8] Karo lauko teismo nuosprendžiu Z. Korobkinai buvo įvykdyta mirties bausmė.

[9] A. Zaskevičiaus 1947 07 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 11004/3, t. 1, l. 82–95.

[10] Z. Kušeliauskas, „Kybartų šeimos tragedija", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 18, p. 281.

kuopos – 54 asmenys – stovyklavo netoli Lyduvėnų geležinkelio stoties nusidriekusiame Virtukų miške. Stovykloje buvo penkios moterys – kaip tik tuo metu pas A. Zaskevičių lankėsi M. Karčiauskaitė-Živilė su seserimi Stefa. Niekas nenujautė, kad stovykla jau išduota.

10 val. ryto stovyklą netikėtai apsupo NKVD kariuomenė. Partizanai buvo ginkluoti 6 rankiniais kulkosvaidžiais, turėjo 24 automatus. Užvirė kautynės, kurios tęsėsi iki 13 val.[11] Vadovavo J. Čeponis, J. Žemaitis, A. Zaskevičius. Daugumai tai buvo kovos krikštas. Jėgos buvo nelygios, tad partizanams teko trauktis. Kautynėse kiekvienas savaip atsiskleidė. Antai A. Zaskevičius rūpinosi tik savimi ir savo žmona. Vėliau, tardomas MGB, girdamasis sakys vadovavęs atsitraukimui.

Mūšis buvo žiaurus. Atsitraukimą savanoriškai dengė Liolių partizanų grupė. Žuvo 15 partizanų, tarp jų ir J. Čepaitė-Žibutė. Visi buvo jauni: Janina Elsbergaitė-Lelija, Elena Gailiūtė-Voverė, Kelmės gimnazistas Alfonsas Jankauskas turėjo vos po 20 metų. Visus nuvežė į Raseinius ir išniekino aikštėje prie Žemaičio paminklo.

J. Žemaičio vadovaujamas apie trisdešimties vyrų būrys, nešdamasis tris sužeistuosius, iš Virtukų pasitraukė Vilkiškių kaimo link.

Skaisti vasaros diena buvo tikras kontrastas šūvių trenksmui, parako tvaikui, čekistų keiksmams ir sužeistųjų dejonėms. Ūkininkas Vincas Arbačiauskas su žmona pamiškėje grėbė kaimyno Lydako šieną. Prie dirbančiųjų priėjo iš krūmų išlindęs J. Žemaitis. Pasisveikinęs palinkėjo laimingai darbuotis ir niekur neiti, kol partizanai nepasitrauks. V. Arbačiauskas, išvydęs krūmuose tiek vyrų ir tarp jų sėdinčius du sužeistuosius, o trečiąjį, apibintuota galva ir kaklu, gulintį ant žemės, nesusilaikęs paklausė: „Iš kur jūs?" „Iš Virtukų", – atsakė J. Žemaitis. V. Arbačiauskas pastebėjo, kad jo kaimynas iš to paties Rinkšelių kaimo Andrius Vaznys stovėjo sargyboje[12].

[11] A. Zaskevičiaus 1947 07 17 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 11004/3, t. 1, l. 123–132.

[12] V. Arbačiausko tardymo protokolas, ibid., ap. 45, b. 1791 (7714, t. 1), l. 168–171.

Virtukų mūšyje žuvusi Janina Čepaitė

Vakarop valstiečiams baigiant darbuotis vėl atėjo J. Žemaitis. Pasakė, kad šiandien čekistai atvažiavo išvežti Bankauskų šeimos. Partizanai apšaudė kareivių sunkvežimį. Vienai Bankauskų dukrai pavyko pabėgti, kitą čekistai pašovė. J. Žemaitis pridūrė, kad šiandien kaip niekad visi turi būti pasirengę padėti vieni kitiems, kilus karui – įsilieti į partizanų gretas. V. Arbačiauskui atsakius, kad jie padėsią, kuo galėsią, liepė prisiekti. Vincas ir Agnietė Arbačiauskai atsiklaupė ir iš lėto kartojo J. Žemaičio skaitomus priesaikos žodžius: „Aš, Visagalio Dievo akivaizdoje..." Baigę pabučiavo J. Žemaičio pistoleto vamzdį.

Krūmų šešėliai driekėsi per pusę lauko. Tylūs, susimąstę vyrai rengėsi nakties žygiui. Ruošėsi į namus ir Arbačiauskai. Jų laukė kaime įprasta ūkio ruoša: karvių melžimas, kiaulių liuoba, vėlyva vakarienė. Kas laukė šių vyrų? Gal jau rytoj ne vienas iš jų gulės išdraikytas Raseinių aikštėje, kaip ir Virtukų didvyriai.

Nenujautė, nemanė V. Arbačiauskas, kad kitąmet tokiu laiku Šiluvos valsčiaus MVD tardytojas vers jį daugybę kartų pasakoti apie šią dieną...

Partizaninės veiklos sūkuryje

Po Virtukų kautynių smarkiai sumažėjus A. Zaskevičiaus autoritetui Vėgėlės rinktinė buvo panaikinta. Tačiau J. Čeponis ir J. Žemaitis nenutraukė apygardos kūrimo darbo. Kadangi A. Zaskevičiaus įkurta Vyčio apygarda praktiškai neegzistavo, 1945 m. spalio pradžioje buvo paskelbta apie Žaibo apygardos sukūrimą. Žebenkšties ir Lydžio rinktinių vadovybė naujos apygardos vadu išrinko J. Žemaitį[1]. Štabo nariais liko J. Čeponis, P. Bartkus, A. Zaskevičius. Pagrindinės štabo užduotys buvo šios: telkti pavienius partizanų būrius, kurti ryšių sistemą, organizuoti partizanų rėmėjų tinklą – Organizacinį sektorių (OS), visuomenę informuoti apie partizanų tikslus bei tarptautinę padėtį. Pirmieji apygardos įsakymai kaip tik ir buvo nurodymai rinktinėms dėl ryšių tinklo sukūrimo[2].

A. Zaskevičius kartu su M. Karčiauskaite buvo apgyvendintas Raseinių valsčiaus Dumšiškių kaime ūkininko Juozo Judicko tvarte įrengtame bunkeryje. Jam buvo pavesta klausyti radijo laidų ir rengti informacinius pranešimus apie tarptautinę padėtį. 1945 m. vasario 4–11 d. vykusioje Jaltos konferencijoje JAV prezidentas Franklinas Delano Rooseveltas pasiūlė pasirašyti laisvų tautų deklaraciją[3]. J. Stalinas ją pasirašė, todėl laisvasis Vakarų pasaulis tikėjosi, kad iš fašistinės Vokietijos išvaduotuose Vidurio ir Rytų Europos kraštuose bus organizuoti laisvi rinkimai, t. y. šie kraštai patys pasirinks savo politinę sistemą. Taigi partizanams atrodė, jog reikia išsilaikyti, kol tarptautinė bendrija pareikalaus, kad Sovietų Rusija vykdytų savo įsipareigojimus.

[1] A. Zaskevičiaus 1947 07 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 11004/3, t. 1, l. 82–95.

[2] Žaibo apygardos 1945 10 26 instrukcija Nr. 021, Žaibo apygardos 1945 12 15 įsakymas ryšių tinklo pareigūnams, ibid., b. b. 41978/3, t. 4, l. 15–18.

[3] F. Thom, „Vėl atsiranda Vidurio Europa", *Lietuvos aidas*, 1997 09 06, Nr. 175.

Spalio mėnesį buvo išleistas biuletenis „Karinė ir politinė apžvalga", kuriame A. Zaskevičius analizavo išsivadavimo galimybes. Jis padarė tokias išvadas: 1) lietuviai palaiko partizanus; 2) Rusijoje netvarka ir ten gali prasidėti revoliucija; 3) politinė padėtis Europoje nepalanki Rusijai; 4) Sovietų Sąjunga silpna kariniu ir ūkiniu požiūriu; 5) komunistų partijos ir NKVD pareigūnai labai žiaurūs, taip pat jie yra kyšininkai, lėbautojai, iš vidaus griaunantys savo valstybę. Taigi, A. Zaskevičiaus nuomone, „telieka tik atkakliai laukti"[4].

P. Bartkus žiemai buvo apsistojęs Viduklės valsčiaus Anžilių kaime įrengtame bunkeryje. Ten spausdino įsakymus, atsišaukimus, o nuo lapkričio mėnesio pradėjo leisti laikraštį „Laisvės varpas".

J. Čeponis ir J. Žemaitis nuolatinės apsistojimo vietos neturėjo. Jie lankėsi daliniuose, rūpinosi, kad neliktų neorganizuotų partizanų būrių[5].

Artėjo pirmoji J. Žemaičio partizanavimo žiema. Laikinai buvo sustabdytas apygardos kūrimo darbas[6]. Žebenkšties rinktinės štabe pakako karininkų, tuo tarpu tauragiškiai, susibūrę į Lydžio rinktinę, vadovaujamą mokytojo H. Danilevičiaus, neturėjo stipraus štabo branduolio. Jiems į pagalbą buvo nusiųstas pasveikęs J. Kasperavičius, iki tol buvęs Povilo Morkūno kuopoje, kur turėjo didelį autoritetą.

Žebenkšties rinktinę sudarė trys kuopos: J. Venclausko-Ralio (apie 20 kovotojų), Vareikio-Gaučo (10 kovotojų) ir P. Morkūno-Drako (14 kovotojų).

Žiemoti rinktinės branduolys nutarė Šiluvos valsčiaus miškuose. Partizanus labai rėmė Vlado Vaznio, kurio sūnus Andrius buvo būryje, šeima. Dukterys Anastazija ir Liuda ruošdavo maistą, megzdavo partizanams megztinius, kojines, pirštines.

[4] Karinė ir politinė apžvalga, LYA, f. K-1, b. b. 41978/3, t. 4, l. 4–7.

[5] J. Žemaičio 1953 07 06 tardymo protokolas, ibid., b. b. 33960/3, t. 1, l. 114–128.

[6] Žaibo apygarda dėl nesutarimų su A. Zaskevičiumi 1946 m. pavasarį sunyko. Lydžio rinktinės vadovybė 1946 m. balandžio mėn. pradėjo kurti naują apygardą.

Aleksandra Radzevičiūtė Gudesių miške netoli partizanų bunkerio (apie 1951 m.)

Joms talkino visas Rinkšelių kaimas, nes daugelio ūkininkų sūnūs slapstėsi.

Nenorėdami geriesiems globėjams užtraukti nelaimės, partizanai nutarė žiemojimo stovyklą įsirengti Sandraviškių miške, maždaug pusantro kilometro atstumu nuo Antoniškių kaimo. Vieta buvo labai gera: miške – pelkutė, o jos viduryje – sausa aikštelė, apaugusi eglėmis ir beržais. Partizanai pasistatė pusiau į žemę įkastą trobelę, kurioje įrengė šaudymo angas ir gultus dvidešimčiai žmonių. Aplink supylė pylimą, kuris apsupties atveju būtų buvęs gera priedanga, nes pelkėje buvo neįmanoma išsikasti apkasų. Atskirai buvo įrengtas podėlis maisto produktams, iškastas šulinys. Stovyklavietę žinojo ryšininkė Veronika Radzevičiūtė-Birutė. Ji iš aplinkinių gyventojų surinktus gausiai aukojamus maisto produktus atveždavo partizanams. Našlės Marcelės Radzevičienės šeimoje buvo keturios dukterys ir du sūnūs, ir visi padėjo partizanams, ryšininkė buvo net jauniausioji trylikametė dukra Apolonija. Mergaitės skalbdavo partizanų rūbus, kepdavo duoną, virdavo valgį. Mažomis grupelėmis kovotojai ateidavo į Rinkšelių kaimą pas Vaznius, Arbačiauskus, Radzevičienę, išsimaudydavo pirtyje, pasikeisdavo baltinius.

Pirmąsias partizaniškas Kūčias J. Žemaitis valgė kartu su 18 vyrų Sandraviškių miško stovykloje. Pirmą Kalėdų dieną seserys Radzevičiūtės atnešė valgių ir partizanai, kartu su mergaitėmis susėdę už vaišių stalo, ilgai dainavo gražias partizanų dainas. J. Žemaitis labai mėgo tokias akimirkas: pats turėjo neblogą balsą, tačiau ypač malonu buvo matyti dvasingus, graudžių, ilgesingų dainų sutaurintus vyrų veidus.

Du kartus per mėnesį ryšininkai eidavo pas P. Bartkų ir A. Zaskevičių ir nuo lapkričio mėnesio reguliariai aprūpindavo dalinius spauda. Būriai gaudavo „Laisvės varpą", „Vidaus biuletenį", laikraštuką „Alio", atsišaukimų, kuriuos daugindavo ir platindavo.

1946 m. vasario 10 d. okupacinė valdžia Lietuvoje organizavo Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos rinkimus. Partizanų vadovybė puikiai suprato, kad „laisvi" rinkimai komunistiniuose kraštuose tėra fikcija. Ja siekiama Vakarų pasauliui parodyti, kad pavergtos tautos pačios pasirinkusios tokią politinę sistemą. Buvo nuspręsta rinkimus boikotuoti[7]. J. Žemaitis būrių vadams nurodė: „Kadangi šie rinkimai yra aiškus apsilenkimas su demokratijos principais ir pasityčiojimas iš žmogaus teisių, tai mūsų uždavinys yra galimai stipriau sutrukdyti rinkiminę kampaniją"[8]. Dėl rinkimų boikoto buvo išspausdinti atsišaukimai, kuriuos OS narių tinklas išplatino Raseinių, Tauragės, Kelmės apskrityse. Kad gyventojai okupacinės valdžios pareigūnams galėtų pasiteisinti dėl nedalyvavimo rinkimuose, buvo nutarta tyčia partizanų vardu grasinti balsavusiesiems sušaudymu. Patys partizanai ketino ginklu trukdyti surengti rinkimus. Buvo nutarta priklausomai nuo aplinkybių pulti arba iš tolo apšaudyti ginkluotų NKVD kareivių saugomas rinkimų būstines. Žebenkšties rinktinė pasirinko dvi būstines, buvusias Ginčaičių (Raseinių vlsč.) ir Rimkiškių (Viduklės vlsč.) mokyklose. Ginčaičių rinkimų būstinės apšaudymui vadovavo J. Venclauskas, Rimkiškių – J. Žemaitis.

[7] J. Žemaičio 1953 07 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 1, l. 114–128.

[8] J. Žemaičio-Vaciaus 1946 01 30 raštas P. Morkūnui-Ežeriečiui, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 144.

Vasario 10 d. 4 val. ryto vienu metu abiejose vietose būstinės buvo apšaudytos iš maždaug 300 metrų nuotolio. Apšaudymas truko vos 5 minutes, juo labiau buvo siekiama parodyti, kad Lietuva nepripažįsta okupacinių rinkimų, vis dėlto Rimkiškių būstinę saugoję keli NKVD kareiviai buvo sužeisti, vienas žuvo.

Kad enkavėdistai neiškviestų baudėjų ir negalėtų pranešti rinkimų rezultatų, partizanai nutraukė į Viduklę nutiestą telefono kabelį. Partizanai nustatė, kad Kelmės valsčiaus rinkimų apygardoje 35 proc. balsavusiųjų balsavo savo noru, 40 proc. – iš baimės, 10 proc. – priversti[9].

Po rinkimų prasidėjo atsakomieji NKVD smūgiai. Daugiausia jų teko legaliai gyvenusiems partizanų rėmėjams. Buvo suimta daug gimnazistų – OS narių.

Buvo suimtos ir Žebenkšties rinktinės rėmėjos partizano A. Vaznio seserys Anastazija ir Liuda. Joms pavyko išsisukti: užverbavę Liudą ir suteikę jai Stasės slapyvardį, čekistai mergaites paleido. Apsilankęs jų namuose J. Žemaitis sužinojo, kas įvyko ir kad Liuda savanoriškai kas savaitę vaikštinėja į Šiluvos „raudonąjį kampelį" knygų. Jis įspėjo per daug jų neskaityti, nes netyčiomis „užterš" galvą, liepė nedraugauti su stribais ir prisiekti, kad neišduos partizanų. Anastazija, draugavusi su partizanu Romu Prancišausku-Uraganu, prašėsi priimama į būrį, tačiau J. Žemaitis patarė kol įmanoma gyventi legaliai, gal net išvažiuoti į kitą apskritį.

Kadangi Vaznytės dėl tokių aplinkybių nebegalėjo vaikščioti į miško stovyklą, pagrindine ryšininke tapo V. Radzevičiūtė-Birutė. Jai padėjo seserys Aleksandra bei Apolonija ir brolis Mykolas, kuris, kartu su kitais OS nariais baigęs 32 valandų kovinio mokymo kursą, pasirinko Jurgio slapyvardį.

Į mišką atėję ryšininkai tris kartus švilptelėdavo, ir tada pasirodydavo partizanų sargybinis. Saugumo sumetimais kas mėnesį buvo keičiamas slaptažodis.

1946 m. pradžioje NKVD kariuomenės operacijų prieš partizanus sumažėjo, užtat padaugėjo šnipų ir partinių aktyvistų. Kažkokie „tarnautojai" keliavo

[9] Informacija apie 1946 02 10 rinkimus, ibid., l. 290.

per sodybas, neva priešgaisriniais tikslais tikrino gyventojų krosnis ir kaminus – šnipinėjo, ar neužtiks slėptuvių. Stribai gavo karines uniformas. Buvo matyti, kad okupacinė valdžia į kovą su partizanais nori įtraukti kuo daugiau vietos gyventojų.

Kovo mėnesį į Sandraviškių miško stovyklą iš savo slėptuvės, buvusios Viduklės valsčiuje, atėjo P. Bartkus. Pasitarus dėl tolesnės veiklos buvo nutarta, kad J. Čeponis pasiliks Raseinių valsčiuje ir pavasarį, atnaujinęs ryšius su tauragiškiais, su jais tarsis dėl apygardos sudarymo. J. Žemaitis ir P. Bartkus ketino persikelti pas P. Morkūną ir užmegzti ryšį su Šiaulių ir Kėdainių apskrityse veikusiomis Vytauto Didžiojo ir Povilo Lukšio rinktinėmis, o gal net pasiekti Joniškio ir Panevėžio apskrityse veikusias Genio bei Žaliąją rinktines.

Produktų Velykų šventėms atvežė apylinkės pirmininkas Feliksas Pranukevičius iš Obelkalnio kaimo. V. Arbačiauskas sumalė kviečių, Vaznytės iškepė pyragų. Vaistų atsiųsdavo Šiluvos vaistininkė Ona Plaščiauskaitė.

Gegužės pradžioje buvo nutarta kraustytis į antrosios kuopos stovyklavietę Tytuvėnų valsčiaus Pyragių miške. Ūkininkas Alfonsas Bučinskas arkliu pervežė rakandus.

Stovykla buvo už trijų kilometrų nuo Šiluvos–Lyduvėnų kelio. Joje įsikūrė apie trisdešimt vyrų. Buvo įrengtos dvi stovyklavietės. Žemutinėje buvo iškasta 14 bunkerių, apjuostų apkasais su įrengtais kulkosvaidžių lizdais. Čia įsikūrė Vinco Lazdausko-Virgio būrys. Kalno viršūnėje, jauname eglynėlyje, buvo įrengta antroji stovyklavietė, kurioje gyveno P. Morkūno būrys. Čia taip pat buvo 13 bunkerių, apjuostų apkasais. Kulkosvaidžių lizdai buvo įrengti taip, kad visus takus į kalno viršūnę būtų galima apšaudyti.

Pavasarį partizanų veikla suaktyvėjo: buvo atnaujinta partizanų ir OS narių mokymas, ryšių su kitais junginiais paieškos. Gegužės mėnesį P. Bartkus susitiko su Padubysyje veikusio Vytauto Didžiojo rinktinės būrio vadu Domu Kraujeliu-Nemunu. Per jį paskyrė susitikimą su rinktinės vadu Jonu Belaglovu-Algiu, tačiau NKVD kariuomenei vėl ėmus siautėti susitikimą teko atidėti.

Tuo tarpu J. Žemaitis nuvyko į Žaiginio mišką, kur Juozas Bankauskas-Paleckis jį suvedė su P. Lukšio rinktinės (buvusios LLA Kovo) vadu Jonu Jasinevičiumi-Margiu. Viltasi, kad ji bus įtraukta į kuriamąją apygardą (sąlyginai pavadintą Žaibo vardu). Ši rinktinė, 1944–1945 m. veikusi Kėdainių apskrityje, turėjo ryšių su LLA Kauno štabu, naudojosi LLA sukurtais norminiais dokumentais, leido laikraštėlį „Katiuša". Ji buvo Lietuvos centre – ribojosi su Žaliosios rinktinės, Didžiosios Kovos bei Vyčio apygardų veiklos teritorijomis.

J. Žemaitis buvo maloniai sutiktas: atminimui liko kelios partizaniškos nuotraukos. Buvo užmegztas nuolatinis ryšys[10]. Pats J. Žemaitis rinktinėje lankėsi dar kartą, tačiau kuriant apygardą šie susitikimai praktinės naudos nedavė. J. Jasinevičius buvo mokytojas, atsargos leitenantas, kol kas gyveno legaliai. Padedamas buvusio Krakių gimnazisto, desantu grįžusio iš Rytprūsių ir paskirto rinktinės agitacijos ir propagandos skyriaus viršininku, Aloyzo Dalboko-Imperatoriaus, jis suvienijo Krakių, Josvainių, Dotnuvos, Grinkiškio, Betygalos, Pernaravos partizanų būrius. Tačiau jau 1946 m. balandžio mėn. MGB užverbavo Žebenkšties ir P. Lukšio rinktinių ryšininką. Šis ryšininkas, tapęs agentu, slapyvardžiu Ragas, visus siunčiamus raštus pateikdavo čekistams, kurie, pasidarę kopijas, juos lyg niekur nieko siųsdavo adresatams[11]. Gerai žinodami rinktinės padėtį, jie ėmėsi dezorganizacijos: kviesdavo partizanus legalizuotis, o tada juos verbuodavo arba suimdavo. 1946 m. rugpjūčio 28 d. buvo suimtas ir pats rinktinės vadas J. Jasinevičius, o trijų rajonų vadai (tarp jų – A. Dalbokas) legalizavosi ir buvo užverbuoti. Po J. Jasinevičiaus suėmimo rinktinės vadu tapo Antanas Ragauskas-Ragelis[12]. Čekistai žinojo, kad jis, turėdamas fiktyvius dokumentus, lankosi Vilniuje, todėl pasiuntė į gatves

[10] J. Jasinevičiaus 1947 03 21 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (7714, t. 1), l. 216–217.

[11] MGB Raseinių apskrities skyriaus viršininko Carkovo raštas Nr. 17, ibid., b. 1793 (7714, t. 3), l. 166.

[12] P. Lukšio rinktinės 1946 08 28 įsakymai Nr. 2 ir Nr. 3, ibid., l. 167–168.

patruliuoti smogikais užverbuotus buvusius P. Lukšio rinktinės partizanus. Atpažinę A. Ragauską, smogikai jį suėmė[13].

Buvo ir smagesnių naujienų. Antai birželio 13 d. iš Tauragės vidaus kalėjimo pabėgo 22 suimtieji. Pabėgti padėjo sargybinis Andrejus Gorbačiovas, kuriam labai patiko įkalinta medicinos seselė Margarita Gusarovaitė[14]. Pats sargybinis taip pat išėjo pas partizanus[15].

Pyragių miške P. Morkūno būryje įsikūręs Žebenkšties rinktinės štabas 20–25 egzempliorių tiražu pradėjo spausdinti laikraštėlį „Alio".

Liepos 5 d. P. Bartkus iš Pyragių iškeliavo į Bedančių mišką pas J. Čeponį. Niekas nenujautė nelaimės, niekas nežinojo, kad tą pačią dieną išleistas aplankyti pažįstamų V. Lazdausko būrio partizanas Juozas Povilionis buvo sulaikytas. Nepakėlęs kankinimų, jis atvedė čekistus į partizanų stovyklą. Anksti rytą 62 kareiviai ir 15 stribų bei milicininkų apsupo partizanus[16]. 12 val. dienos prasidėjo mūšis. Per tris minutes kareiviai užėmė žemutinę stovyklą. Stribai, kaip įprasta, ėjo iš paskos. V. Lazdausko vyrai, palikę šovinių atsargas, atbėgo į viršutinę stovyklą.

Iki 15 val. partizanai atsišaudė. Dėl amunicijos stokos reikėjo galvoti apie atsitraukimą.

„Iš abiejų pusių prabilo pragariška ugnis, kaleno kulkosvaidžiai, tratėjo automatai, trenkė šautuvų salvės, kurtinančiai sproginėjo granatos, partizanų mėtomos žemyn per beržynėlį į puolančius rusų kareivius. Iš apačios vis sklido rusiški: „Vperiod! Vperiod!" Bet stipri partizanų ugnis neleido rusams pajudėti iš vietos. Jie slapstėsi už kelmų, medžių kamienų. Jų pusėje girdėjosi keiksmai, sužeistųjų ir mirštančiųjų šauksmai ir dejavimai.

Kovėmės apie valandą. Toliau tęsti kautynes darėsi pavojinga: seko šovinių atsargos, be to, girdime, priešas per raciją šaukiasi pagalbos iš Raseinių, Kalnujų garnizonų. Jonas Žemaitis, vadovavęs

[13] Ibid., ap. 3, b. 266 (31/10), l. 17–18.

[14] Ibid., b. 256 (39/8); *Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje*, sud. V. Steponaitis, Kaunas, 1996, p. 211.

[15] A. Gorbačiovas žuvo 1947 m. balandžio mėn. Eržvilko valsčiuje.

[16] LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 10–11.

kautynėms, davė komandą laužtis iš apsiausties į netoliese esančią pelkę link Dubysos. Bet vos tik pakilome iš apkasų, su nauja jėga pasiutiškai ėmė kalenti rusų kulkosvaidžiai. Turėjome vėl šokti atgal į apkasus. Rusų kulka peršovė Jono Žemaičio ant peties kabojusią kasetę (planšetę), jam užsikirto vokiškas automatas. Per mūšio trenksmą aš šaukiu Žemaičiui: „Bėkim į nendryną!" Žemaitis nepraranda savitvardos, mane ramina: „Nesikarščiuok", liepia neišsikišti, netapti taikiniu. Sukaupę vienon vieton kulkosvaidžius, šokome antrą kartą iš apkasų ir puolėme į nendryną", – taip prisiminė mūšį V. Lazdausko būrio partizanė Juzefa Ličkutė[17].

Išmintingai vadovaujant J. Žemaičiui prasiveržimas buvo sėkmingas: žuvo tik vienas partizanas Alfonsas Jakubauskas-Šuva. Priešo nuostoliai buvo didesni: nukautas vienas karininkas ir penki kareiviai, šeši sužeisti. Sužeistų buvo ir partizanų; be to, jie neteko trijų kulkosvaidžių, rašomosios mašinėlės, radijo aparato ir štabo dokumentų, o tai buvo ypač pavojinga. Kiekvieną kartą, kai priešui atitekdavo dokumentai, reikėdavo keisti šifrus, slaptažodžius, slapyvardžius.

Partizanus persekiojo MVD 4-oji šaulių divizija[18]. 35 automašinos į paieškos rajoną permetė 1,7 tūkst., t. y. du pulkus, kareivių, aprūpintų pėdsekiais šunimis ir radijo ryšio priemonėmis. Divizijos vadas gen. mjr. Golovka įsakė per keturias dienas surasti ir sunaikinti prasiveržusius iš apsiausties partizanus. Auštant liepos 8 d. iš Raseinių, Lyduvėnų, Šienlaukio įgulų pajudėjo grandimis išsiskleidę čekistai. Buvo tikrinami dokumentai, sulaikomas kiekvienas nors kiek įtartinas asmuo, ūkiuose ieškoma bunkerių. Liepos 8–13 d. du kareivių pulkai šukavo miškus ir organizavo pasalas.

Paieškos buvo bevaisės: partizanai dingo kaip į vandenį. Iš tikrųjų jie buvo pasidaliję į dvi grupes: viena pasuko į Raseinių rajono Rakavos miškus, kita – 15 asmenų, vadovaujamų

[17] J. Ličkutė, „Jonas Žemaitis – kokį aš pažinojau", *Aitvaras*, Simono Stanevičiaus bendrijos metraštis, Kaunas, 1998, Nr. 6, p. 42–47.

[18] MVD 4-osios šaulių divizijos vado gen. mjr. Golovkos sudarytas karinės operacijos planas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 55–59.

J. Žemaičio, – patraukė į Žaiginio mišką (Grinkiškio vlsč.) ir pasiekė Tyrulių pelkes.

„Išsiveržę iš apsiausties, bėgome per nendryną neatgaudami kvapo. [...] Paskui per Aukštadvarį, Medingius, Vainorius, Tverijoniškę judėjome toliau Betygalos link – kuo toliau nuo mūšio vietos“[19].

Rytą į Pyragių stovyklą grįžęs P. Bartkus rado kulkų nukapotas eglaites ir kareivių ištryptus apkasus. Nedelsdamas jis grįžo į Bedančių mišką pas J. Čeponį, kuris buvo J. Venclausko būryje. Sutartą dieną P. Bartkus atvyko į Tytuvėnų valsčiaus Tyrulių pelkes, kur J. Žemaitis susitiko su Šiaulių (Vytauto Didžiojo) rinktinės vadu J. Belaglovu-Algiu. Buvo suderintos rinktinių veiklos rajonų ribos, nustatytas ryšys tarp rinktinių (per P. Morkūno kuopą). Deja, pareigūnų, tinkamų dirbti kuriamos apygardos štabe, Vytauto Didžiojo rinktinė neturėjo.

Čia partizanus aplankė Šiluvos valsčiaus OS vadas vargoninkas K. Stankaitis ir kunigas A. Kazlauskas, kuris ne tik rūpinosi partizanų sielovada, bet ir teikė jiems materialinę paramą.

Po savaitės J. Žemaitis su savo vyrais grįžo į Šiluvos valsčių. Čia buvo savas kraštas, savi ryšininkai ir rėmėjai. OS nariai buvo dauguma kaimo mokytojų, kartu ir pats Šiluvos mokyklos direktorius Jonas Dogelis. J. Žemaitį mylėjo daugelis kaimo žmonių, kuriuos jis padrąsindavo, paguosdavo ištikus nelaimei, o dažnai ir gražiai pajuokaudamas pralinksmindavo. Kubetkiškių kaime dažnai užsukdavo pas Bakučius, Pakalniškio kaime – pas Bronių Lauryną, Pakapurnio kaime – pas Stulgaičius. Kartą čia susitiko su Biliūnų ligoninės laborantu Alfonsu Klimašausku, apylinkės OS vado pavaduotoju. Pakalbėjo apie OS tinklo reikalingumą, pagyrė A. Klimašausko pasirinktą Jogailos slapyvardį[20]. Visada skatino rinktis lietuviškus vardus. Tapęs visos Lietuvos partizanų vadu, rašė tuo klausimu raštą:

„Padalinių ir partizanų asmeniniai slaptavardžiai renkami tautiniai vardai, Lietuvos miestų, upių pavadinimai bei vardai

[19] J. Ličkutė, „Jonas Žemaitis – kokį aš pažinojau“, *Aitvarai*, p. 42–47.

[20] A. Klimašausko 1950 11 04 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 864 (7261, t. 1), l. 100–105.

asmenų, kurie yra susiję kuo nors su Lietuvos laisvės kovomis kaip praeityje, taip ir dabar"[21]. Nežinojo, nenujautė, kad Jogailos slapyvardžio pasirinkimas A. Klimašauskui bus lemtingas: MGB užverbuotas, jis bandys žaisti dvigubą žaidimą, kol galop kito agento iššifruotas bus suimtas.

Taigi po Pyragių kautynių grįžus į savo kraštus, partizano Leono Caporkaus-Šarūno brolis Stasys, atėjęs iš Plekaičių kaimo į mišką, tris kartus pastuksendavo kirvio pentimi į pušies kamieną ir laukdavo pasirodant partizanų sargybinio. Paprastai Stasys atnešdavo žinių ir maisto, paimdavo J. Žemaičio laiškus žmonai, kuriuos per patikimą žmogų Kaune įmesdavo į pašto dėžutę. Šį kartą jis atnešė ne visai gerų žinių: J. Čeponis susiginčijo su A. Zaskevičiumi ir P. Bartkumi, todėl kartu su j. ltn. Vareikiu-Gauču nutarė pasitraukti į Birbiliškės miškus Girkalnio valsčiuje ir ten kurti naują rinktinę. Ši rinktinė turėjo vienyti Girkalnio, Šimkaičių, Ariogalos, Seredžiaus, Veliuonos, Čekiškės, Vilkijos, Babtų ir Josvainių valsčių partizanus.

J. Čeponis jautė didelę nuoskaudą dėl A. Zaskevičiaus nepagrįstai jam pareikšto nepasitikėjimo[22]. Konfliktas kilo dėl rinktinės ūkinės-finansinės veiklos. A. Zaskevičius naktį rinktinės vadui buvo perdavęs per operaciją iš Šiluvos vykdomojo komiteto paimtus pinigus – kaip teigė, 130 červoncų, tačiau dieną perskaičiavus pinigus pasirodė, kad ten būta tik 80 červoncų[23]. Apkaltinęs J. Čeponį, kuris tamsoje paimtų pinigų neperskaičiavo, jų išeikvojimu, A. Zaskevičius pats pasisiūlė vadovauti rinktinei. Paskutiniame savo įsakyme rinktinei J. Čeponis rašė: „Dėl mūsų tėvynės gerovės aš nuo šių pareigų – rinktinės vado – atsisakau ir pradedu organizuoti partizaninį judėjimą tose Lietuvos vietose, kur to judėjimo organizuota dar nebuvo. Vadovavimas rinktinei perduotas naujai pasivadinusiam rinktinės vadu Girėnui. [...] Kas Jums

[21] LLKS 1949 04 02 raštas Nr. 312, ibid., b. 1793 (7714, t. 3), l. 259–260.

[22] Iš tikrųjų konfliktas kilo dėl A. Zaskevičiaus ambicijų ir noro užimti rinktinės vado pareigas.

[23] Žebenkšties rinktinės ūkio dalies 1946 09 06 ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 148–149.

nevadovautų, Jūs, kaip LLA organizacijos nariai, visada, o ypač dabartinėse lemtingose sąlygose, visada drausmingi, vieningi, paklusnūs, drąsūs, vis su tokia pat energija ir ryžtu vykdykite Jums pavestą nepriklausomybės atgavimo darbą. Niekada nepamirškim, kad „laisvės nevertas tas, kas jos negina""[24].

J. Čeponiui A. Zaskevičiaus kaltinimai buvo skaudus smūgis. „Man reikia porą mėnesių vienam nuošaliai pabūti", – guodėsi apsistojęs pas Dirmauskus Paserbenčio kaime[25].

Tačiau darbo užteko visiems. J. Čeponio organizaciniai gabumai labai pravertė vienijant siautėjančių čekistų išblaškytus buvusios Liūto rinktinės būrius, taip pat užmezgant ryšius su kairiojoje Nemuno pusėje veikusia Tauro apygarda. Rugsėjo mėnesį J. Čeponis-Tauragis išleido pirmąjį savo suburtos naujos Žalčio (nuo 1946 m. gruodžio 20 d. pavadintos Naro vardu) rinktinės įsakymą. Kaip pats J. Kasperavičiui rašė, „kai nėra, kaip buvo Žebenkštyje, „politrukų" ir jaučiu Jūsų moralinę paramą, – dirbti vienas malonumas"[26].

Taigi kai J. Čeponis ieškojo ryšių su Pietų Lietuvos partizanais, J. Žemaitis stengėsi susisiekti su Lietuvos viduryje veikusiomis Vytauto Didžiojo, P. Lukšio ir Žaliąja rinktinėmis. Kadangi per Pyragių kautynes priešui atiteko rinktinės štabo dokumentai, laikinai einantis rinktinės vado pareigas A. Zaskevičius pakeitė rinktinės pavadinimą iš Žebenkšties į Šerno[27] (LLA rekomendavo rinktines vadinti žvėrių vardais).

Tuo tarpu visą rugpjūčio mėnesį vyko Lydžio, Šerno rinktinių vadovybių pasitarimai dėl apygardos kūrimo. J. Žemaitis tuo metu buvo Vytauto Didžiojo rinktinės veiklos rajone. Dėl pasmarkėjusio MVD kariuomenės siautėjimo ir asmeninių nelaimių šiuose pasitarimuose dalyvauti negalėjo.

[24] Žebenkšties rinktinės 1946 09 06 įsakymas Nr. 195, ibid., l. 147.

[25] B. Dirmauskaitė, „Radau juodą kaspiną", *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1997, Nr. 20, p. 109.

[26] Žalčio rinktinės vado J. Čeponio-Tauragio laiškas Kęstučio apygardos vadui, LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 136.

[27] Šerno rinktinės 1946 08 02 įsakymas Nr. 1, ibid., l. 114–115.

Nuo šiol – tik kova

Vasarą kaip partizano šeimos nariai iš savo sodybos Kiaulininkų kaime buvo išvaryti Žemaičio tėvai ir dėdė Antanas, namai nacionalizuoti. Tėvui tuo metu buvo 72, motinai – 61 metai. Dėdę priglaudė kaimynai Šimkai, o senukai tėvai, susirinkę savo mantą, ėjo per gerus žmones. Iš pradžių prisiglaudė Šiluvos valsčiaus Varkalų kaime pas Bartkus, o rudenį iškeliavo į Klaipėdos kraštą. Nors tokie senukai Sibire buvo nereikalingi, tačiau išmintingiau buvo iškeliauti toliau nuo negerų akių. Palangoje seni pažįstami priglaudė juos kiemo sandėliuke. Žemaičių sodyboje liko gyventi jų pusininkas Jonas Verpetinskas.

Tačiau tuo J. Žemaičio šeimos nelaimės nesibaigė. Liepos viduryje į Šiluvos paštą atėjo laiškas. Nepažįstamas žmogus rašė, kad 1946 m. liepos 13 d. Kaune mirė J. Žemaičio žmona Elena. Turguje šią žinią išgirdo mokytoja Kotryna Teišerskienė. Ji buvo J. Žemaičio sesers Kotrynos vaikystės draugė. Be to, jos brolis Stasys Rašimas taip pat partizanavo[1]. K. Teišerskienės vyras Pranas iš Leonavos kaimo ne kartą vežė partizanams maisto. Jis žinojo, kad ryšį galima palaikyti per V. Radzevičiūtę. Jau po Pyragių mūšio buvo nuvežęs Veronikai radijo imtuvą: žinojo, kad per kautynes partizanai jo neteko. Partizanai tuomet kaip tik buvo grįžę į Sandraviškių mišką.

Liepos 17 d. nuvažiavusi pas V. Radzevičiūtę K. Teišerskienė ištarė slaptažodį: „Ar pabaigei megzti megztuką?" Nieko nelaukusi Veronika nuvedė ją į mišką. J. Žemaitis atėjo apsirengęs kariška uniforma. Jau žinojo, kad tėvai išvaryti iš namų. Sušneko apie pašalinius dalykus. J. Žemaitis pasiguodė, kad partizanams turtingieji nepadeda, juos remia tik vargšai[2]. Didžiausi rėmėjai – našlė M. Radzevičienė su šešetu vaikų. Ir tuomet K. Teišerskienė

[1] S. Rašimas vėliau legalizavosi.

[2] P. Teišerskio ir kitų baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, b. b. P-16408, l. 19.

Dvi draugės Kotrynos – Žemaitytė (centre) ir Teišerskienė (dešinėje). Greta – Teišerskienės brolis Stasys Rašimas (prieškarinė nuotrauka)

pasakė skaudžią naujieną. Ne iš karto tuo patikėjo. Nutilo ir ilgai tylėjo. Galvojo tik apie sūnelį, kuriam dar nebuvo nė penkerių metų! Turėjo juo pasirūpinti pats, daugiau nebuvo kam. Paprašė K. Teišerskienės važiuoti į Kauną ir surasti Laimutį. Kotrynai paklausus, ką pats manąs daryti, atsakė, kad nieko kito jam nebeliko, kaip tik kovoti su sovietų valdžia.

Po savaitės K. Teišerskienė išvažiavo į Kauną. Rugpjūčio 24 d. nuėjo į miesto ligoninę: tikėjosi sužinoti, kas atsitiko J. Žemaičio žmonai ir kur dabar yra vaikas. Ligoninės koridoriuje pamatė žmogų nuo Šiluvos. „Ar žinai, kad tavo vyras suimtas?" – paklausė šis.

Jono Žemaičio žmonos Elenos laidotuvės. Berniukas prie kunigo – sūnus Laimutis (1946 m. liepos 13 d.)

Viską metusi K. Teišerskienė išskubėjo atgal: namuose vieni buvo likę maži vaikai. Galvojo, kaip pačiai išvengti arešto. Rugsėjo 2 d. nuėjo į MVD Šiluvos valsčiaus skyrių ir pasisiūlė padėti surasti „banditų" vadą J. Žemaitį. Už paslaugą čekistai prižadėjo paleisti iš kalėjimo jos vyrą[3]. Jai buvo liepta vėl važiuoti į Kauną ir surasti J. Žemaičio sūnų, kurį panaudotų kaip masalą tėvui. „Jūsų prašymu sužinojau, kad Elena Žemaitienė tikrai mirė. Gyveno Sopranų 2[4]. Laidotuvėmis ir vaiku rūpinosi Šilkaitienė, gyvenanti Stalino pr. 46. Vaiką mėnuo iki mirties atidavė kokiai tai merginai, kuri ateidavo pas Žemaitienę", – rašė K. Teišerskienė čekistams[5]. Per K. Teišerskienę MGB bandė perduoti J. Žemaičiui laišką su pasiūlymu legalizuotis ar derėtis[6].

[3] Ibid., ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 46; ibid., b. 1791 (7714, t. 1), l. 35–36.

[4] E. Žemaitienė gyveno Trakų gatvėje.

[5] K. Teišerskienės pranešimas MVD viršininkui Martinenkai, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 64–65.

[6] Agentūrinių-operatyvinių priemonių Savanorio rinktinei likviduoti planas, ibid., b. 1792 (7714, t. 2), l. 129.

Matyt, MGB nepavyko įgyvendinti šių sumanymų: P. Teišerskis 1950 m. gegužės 7 d. „Oziorlage" mirė nuo „kasos tuberkuliozės"[7]. Lageryje mirusiesiems nuo distrofijos paprastai būdavo įrašoma viena iš standartinių mirties priežasčių.

MGB pavėlavo ieškoti J. Žemaičio sūnaus. K. Teišerskienei vaiko neradus, J. Žemaitis skubiai paprašė pagelbėti ryšininkę Niną Nausėdaitę-Rasą. Ši studentė liepos mėnesį ryšio reikalais buvo atvykusi į Žebenkšties rinktinę ir patekusi į Pyragių kautynes. Ji pažinojo E. Žemaitienę, ne kartą buvo lydėjusi ją pas vyrą. Buvusi Aukštesniosios technikos mokyklos studentė pati gyveno nelegaliai. Jos sesuo, buvusi Medicinos instituto studentė, partizanavo Tauro apygardoje, todėl čekistai budriai sekė jų motiną. Neturėdama kitos išeities, N. Nausėdaitė skubiai nuvežė J. Žemaičio sūnų Laimutį į Pavenčius pas savo motiną, o tada pradėjo ieškoti vaikui patikimesnio prieglobsčio.

Kaune apėjusi pažįstamus ir neradusi, kas priglaustų berniuką, prisiminė pažįstamą – 1941 m. suimto kpt. J. Vabalo, kuris kartu su J. Polujansku etapais per kalėjimus buvo išvežtas į Rusiją, žmoną. Ši priglaudė J. Žemaičio sūnų. Vėliau jam buvo surasta globėja Ona Liubinavičienė.

Ilgai krimstis J. Žemaičiui nebuvo kada – nesiliovė MGB persekiojimai. Nesuradę iš Pyragių stovyklos pasitraukusių partizanų, čekistai patikrino visą savo agentūrą ir nustatė, kad „informatorius Stasė veidmainiauja, nes turi brolį Andrių Vaznį Žemaičio gaujoje"[8].

Rugpjūčio 15 d. L. Vaznytė buvo vėl suimta ir „aktyviai"[9] tardoma. Dar taip neseniai partizanų vadas J. Žemaitis jos klausė, ar neketinanti tekėti už stribo, o dabar stribai daužė mergaitę ir reikalavo pasakyti, kas, kur ir kaip susitinka su partizanais.

Ir neištvėrė mergaitė, nors buvo girdėjusi, kad partizanai palaiko ryšį su kai kuriais stribais ir sužino, kas Šiluvoje šnipinėja bei skundžia žmones;

[7] Pažyma apie P. Teišerskio mirtį, ibid., f. K-1, b. b. P-16408-Li, l. 420.

[8] Išrašas iš MVD Šiluvos valsčiaus skyriaus 1946 08 ataskaitos, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 26.

[9] Aktyviu tardymu čekistai vadino suimtųjų kankinimus.

Jono Žemaičio sūnus Laimutis, jo globėja
Ona Liubinavičienė (kairėje), buto šeimininkė Vabalienė (centre),
jos sūnus Vytis (dešinėje) (1946 m.)

žinojo, kad kai ką vyrams praneša MVD viršininko Cholodenkos tarnaitė Stasė Nekrošiūtė, taigi ir jos išdavystė paaiškės. Tačiau nepakėlė smūgių krušos ir patyčių, pasakė, kad pagrindinė Žebenkšties rinktinės ryšininkė yra V. Radzevičiūtė iš Antoniškių kaimo. Ji su savo seserimis Aleksandra ir Apolonija skalbiančios partizanams rūbus, kepančios duoną, mezgančios megztinius, renkančios iš ūkininkų ir gabenančios vyrams maistą, įspėjančios apie MVD kariuomenės siautėjimus.

Prasidėjo areštai. Buvo suimta Liudos sesuo Anastazija Vaznytė ir Veronika, Aleksandra, Apolonija Radzevičiūtės, jų brolis Mykolas, kiek vėliau – ir 66 metų amžiaus šešių vaikų motina Marcelė Radzevičienė. Vis dėlto kitą dieną po L. Vaznytės suėmimo A. Radzevičiūtė spėjo nubėgti į mišką ir partizanams pranešti, kad Liuda suimta. Nieko nelaukę, jie iš Sandraviškių stovyklos patraukė Šiaulių link, per Kiaunorius pasiekė Pežių mišką ir čia buvo iki rugsėjo vidurio. Vėliau grįžo į Šiluvos

Suimta ryšininkė Veronika Radzevičiūtė (1950 m.)

valsčiaus Plekaičių mišką. Rugsėjo pabaigoje J. Žemaitis apsistojo už poros kilometrų nuo Pašakarnių kaimo (Tytuvėnų vlsč.), Ostrovskio (?) miške.

Patys sėkmingai pasitraukę, vyrai nepaliko nelaimėje ir ryšininkių. J. Žemaitis parašė Šiluvos stribams Vaitiekūnui ir Petrošiui laišką, kuriame prašė padėti išlaisvinti mergaites iš Šiluvos KPZ[10]. Po trijų parų, kai per Jadvygą Marcišauskaitę laiškas buvo perduotas, naktį budėjęs Vaitiekūnas išleido iš kameros V. ir A. Radzevičiūtes. „Jūs bėkite, nes čia Jums gyvenimo nebebus, o mes kaip nors išsisuksim, pasėdėsim kelias paras areštinėje", – pasakė atrakinęs duris[11]. Nors Veroniką labai kankino, ji nieko stribams nepasakė. Jai pabėgus, kankintojai visą įniršį nukreipė į jauniausiąją sesutę – keturiolikmetę Apoloniją. Mergaitė neatlaikė – rugpjūčio 21 d. sutiko nuvesti į partizanų stovyklą ir nurodė dešimt rėmėjų bei ryšininkų, tarp jų –

[10] KPZ – pirminio sulaikymo kamera.

[11] V. Arbačiausko 1946 08 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1791 (7714, t. 1), l. 168–179.

V. Arbačiauską. Grandinė nenutrūko: iš viso per rugpjūčio–gruodžio mėnesius buvo suimtas 31 asmuo.

Sužinoję, kur yra partizanų stovykla, čekistai skubiai rengėsi karinei operacijai. Prieš 15–20 partizanų buvo sutelkta 250 MVD kareivių iš 354-ojo ir 273-iojo šaulių pulkų[12]. Tačiau tuščiai buvo rengtasi: apsupę Sandraviškių mišką, čekistai pelkės saloje terado tuščią slėptuvę su gultais dvidešimčiai žmonių...

Nors Raseinių apskrityje įgulose nuolat buvo dislokuota per šimtą kareivių, rugsėjo 12 d. čia buvo permesta papildomų MVD pajėgų. Girkalnio valsčiuje įsikūrė 273-iosios šaulių pulko mokyklos kursantai. Kiekvienam partizanų junginiui persekioti buvo sudarytos atskiros devynios MGB tardymo-operatyvinės grupės[13]. Žebenkšties rinktinės sunaikinimo planus kūrė dvylikos čekistų grupė, pastiprinta iš Vilniaus atsiųstų „specialistų". Apylinkėse pasirodė partizanais persirengusių MGB provokatorių būriai. Suaktyvėjo partizanų rėmėjų verbavimas ir vidaus agentų diegimas į partizanų būrius. Pavyzdžiui, MGB nutarė užverbuoti ūkininką Joną Caporkų, per jį iškviesti į susitikimą jo brolį partizaną Leoną ir verbuoti jį tapti vidaus agentu rinktinėje, už paslaugą pažadant paleisti iš kalėjimo suimtą brolį Stasį[14].

Sėkmingai iš kalėjimo pabėgusi V. Radzevičiūtė nusigavo į Tyrulių pelkes ir susisiekė su Vytauto Didžiojo rinktinės vadu J. Belaglovu. Prasidėjo jos gyvenimas naudojantis fiktyviais dokumentais. J. Žemaitis stengėsi visoms moterims ir merginoms, kurioms grėsė suėmimas, parūpinti fiktyvius dokumentus ir taip suteikti joms galimybę gyventi pusiau legaliai, apsaugoti jas nuo partizaniško gyvenimo vargų. Partizanei J. Ličkutei, dalyvavusiai Pyragių kautynėse, parūpino pasą Stasės Kubeckaitės pavarde ir apgyvendino ją Skaraitiškių kaime. Fiktyviais dokumentais aprūpino partizanų rėmėją iš Aleksandraičių kaimo Marcelę Žepaitę, A. Zas-

[12] MVD 1946 08 22 J. Čeponio rinktinės sunaikinimo karinės operacijos planas, ibid., b. 1792 (7714, t. 2), l. 18–20.

[13] Ibid., ap. 3, b. 1389 (20/75), l. 42–44.

[14] MVD Raseinių apskrities skyriaus viršininko 1946 11 specialusis pranešimas, ibid., ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 149.

kevičiaus žmoną M. Karčiauskaitę ir kt. Vis negalėjo pamiršti Virtukuose žuvusių ir išniekintų mergaičių.

A. Radzevičiūtė ištekėjo už partizano L. Caporkaus[15], netrukus pagimdė kūdikį, kurį atidavė auginti tėviškėje likusiai nesuimtai seseriai.

O V. Radzevičiūtė dingo iš MGB akiračio. Per jos sesutę Apoloniją, per K. Teišerskienę čekistai vis ieškojo drąsiosios ryšininkės, ragino ją legalizuotis, žadėjo paleisti iš kalėjimo motiną[16]. Buvo užverbuotas ir jos brolis Mykolas, turėjęs sekti, ar nepareis bėglės seserys namo[17].

Veronika Birutės, Danutės slapyvardžiais gyveno Radviliškio valsčiaus Gankų, Dvarininkų, Užmezgių kaimuose, Miežaičių, Dukto miškuose ir ėjo ryšininkės pareigas, galop tapo Jono Bulzgio-Klevo būrio partizane. 1949 m. Maironio rinktinės vado Juozo Paliūno-Ryto buvo apdovanota padėkos lapu. Tų pačių metų spalio 4 d. kartu su dešimčia vyrų buvo apsupta Radviliškio valsčiuje, Miežaičių miške, per mūšį sužeista, tačiau jai pavyko pabėgti. Šiame mūšyje žuvo penki partizanai. Pasitraukusi Pakruojo link, V. Radzevičiūtė gydėsi Preičiūnų kaime[18]. Vis dėlto 1950 m. sausio 10 d. ji buvo suimta ir nuteista dešimt metų kalėti. O suimtieji partizanų ryšininkai ir rėmėjai, sužinoję, kad Veronika pabėgo, nutarė tuo pasinaudoti. Jie pakeitė savo parodymus ir vienu balsu ėmė tvirtinti esą su partizanais visiškai nesusiję, gal tik Veronikos apkalbėti. Patys prisipažinę kalti todėl, kad buvę žiauriai mušami.

Veronikos motina M. Radzevičienė kasaciniame skunde rašė: „Aukščiausiojo teismo pasigailėti manęs senos nuoširdžiai prašau, jei galima – išteisinti arba man skirtąją bausmę sušvelninti. Nes tardymo laike mane tris paras baisiai kankino, tai ant

[15] Maironio rinktinės Gedimino rajono vadas L. Caporkus žuvo 1951 07 07.

[16] MVD Šiluvos valsčiaus skyriaus 1946 08 18–23 pranešimas apie darbą, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 27–28.

[17] MGB Raseinių apskrities skyriaus 1947 10 pažyma apie Savanorio rinktinę, ibid., b. 1791 (7714, t. 1), l. 34–39.

[18] B. Juknevičius, „„Žaliosios" gimimas ir žūtis", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 20, p. 40–63.

Kęstučio apygardos ryšininkės lageryje.
Iš kairės: Satkutė, Veronika Radzevičiūtė (apie 1955–1956 m.)

nuomonės pripasakojau, kaip tardytojas manęs klausė, taip aš ir sakiau. Visgi žmogus turi jausmą ir kančios negali iškęsti"[19].

Tą patį tvirtino ir kiti: „Šiluvos NKVD tardymo metu sumušė, saugodamas savo gyvybę, sakiau netiesą"; „Jaučiuos aš esąs nekaltas, tardymo metu neturėjau jėgos atsisakyti – neiškęsdamas mušimo žiauraus, gelbėdamas gyvybę priverstas buvau sakyti netiesą. Išmušė vieną dantį tardymo metu"[20].

Tačiau kankinimai čekistams buvo įprastas dalykas. Visi suimtieji buvo nuteisti.

Rinktinės vado pareigos

Aršus čekistų persekiojimas sutrukdė J. Žemaičiui pačiam dalyvauti pasitarimuose dėl apygardos kūrimo. 1946 m. rugsėjo

[19] M. Radzevičienės kasacija SSRS aukščiausiajam teismui, LYA, f. K-1, b. b. P-16408-Li, l. 403.

[20] A. Bučinsko ir S. Adomavičiaus kasacija SSRS aukščiausiajam teismui, ibid., l. 405, 415.

Pirmasis Kęstučio apygardos vadas
ltn. Juozas Kasperavičius
(prieškarinė nuotrauka)

12 d. susitiko rinktinių vadai ir atstovai: Lydžio – H. Danilevičius-Vidmantas, J. Kasperavičius-Angis, Juozas Mocius-Švedrys ir Januliauskas-Merkys, Žalčio – J. Čeponis-Tauragis ir Vareikis-Gaučas, Šerno – P. Bartkus-Rimgaila (turėjęs ir Vytauto Didžiojo rinktinės įgaliojimus). Buvo nutarta įkurti apygardą. Junginys buvo pavadintas Jungtine Kęstučio apygarda (JKA)[1].

P. Bartkus į pasitarimą atsivežė Šerno rinktinėje sukurtą apygardos veiklos projektą, tačiau rugsėjo 21 d. įvykusiame posėdyje buvo priimtas Lydžio rinktinės statuto variantas. Tą pačią dieną Šerno rinktinė oficialiai įstojo į JKA[2]. Netrukus į apygardą įstojo ir jurbarkiškė Trijų Lelijų (buvusi Lietuvos laisvės gynėjų) rinktinė. Gruodžio mėnesį prisijungė ir Vytauto Didžiojo rinktinė.

JKA vadu vieningai buvo išrinktas Lydžio rinktinės vadas J. Kasperavičius. Štabo organizacinio skyriaus viršininku tapo P. Bartkus. Apygardos spaudos organas – laikraštis „Laisvės varpas".

[1] Rinktinių atstovų 1946 09 12 susirinkimo protokolas, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 12, p. 28–30; JKA štabo pasitarimo protokolas Nr. 1, LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 11–15.

[2] Savanorio rinktinės 1946 11 20 įsakymas Nr. 6, LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 105.

Kreipimesi į kovotojus pirmasis JKA vadas J. Kasperavičius rašė:

„Mes išėjome ginti savo teisių, savo tėvynės, savo kaimų, mūsų tėvų ir protėvių krauju aplaistytos žemės ir jų kapų. Mūsų kelias garbingas. Mes savo kovoje esame teisūs prieš Dievą ir prieš visą civilizuotą pasaulį. Dievas mums padės.

Kardas pakeltas, ir jį nuleisime tik tada, kai pasieksim tai, ko trokštame ir ką privalome pasiekti"[3].

Apygardos sukūrimas buvo tik partizanų vienijimosi pradžia. Iš anapus Nemuno, iš Tauro apygardos, ateidavo žinių apie pastangas vykdyti centralizaciją. Pirmąsias žinias apie vieningos organizacijos idėją dar liepos mėnesį atnešė ryšininkė N. Nausėdaitė, pranešusi apie užsienio atstovų Jono Deksnio ir Vytauto Stanevičiaus apsilankymą Tauro apygardoje. Veikiai buvo gauta informacija apie „profesoriaus Erelio" – Juozo Markulio kuriamą Bendrą demokratinį pasipriešinimo sąjūdį (BDPS). Iki tol rinktinė laikė save LLA padaliniu.

Rinkti duomenų apie naująją organizaciją pasišovė vykti A. Zaskevičius, kuriam visada labiau imponavo miestų pogrindžio veiklos perspektyvos. 1946 m. rugpjūčio 20 d. vadovavimą Šerno rinktinei jis perdavė J. Žemaičiui[4], o pats, ryšininkei atvežus iš J. Markulio gautus fiktyvius dokumentus Stasio Sakalausko pavarde, išvyko į Vilnių. Iš ten užsuko į Tauro apygardą, kur susitiko su Juozu Lukša. Grįžęs į Raseinių apskritį, Virtukų miške susisiekė su P. Bartkumi, kuriam pranešė apie BDPS kūrimą. Paskui vėl grįžo į Vilnių, kur buvo pristatytas „BDPS pirmininkui" J. Markuliui[5]. Šis jį kartu su J. Lukša apgyvendino „konspiraciniame bute" Žygio gatvėje ir liepė mokytis anglų kalbos, nes esą jis bus siunčiamas į užsienį.

Dar prieš išvykimą iš apygardos P. Bartkus A. Zaskevičiui buvo nurodęs žinias apie BDPS jam perdavinėti per ryšininkę, buvusią Vilniaus vals-

[3] JKA vado J. Kasperavičiaus 1946 11 05 kreipimasis į kovotojus, ibid.

[4] Šerno rinktinės 1946 10 07 įsakymas Nr. 4, ibid.

[5] A. Zaskevičiaus 1947 07 22 tardymo protokolas, ibid., b. b. 11004/3, t. 1, l. 133–142.

tybinio universiteto Medicinos fakulteto studentę Rožę Jankevičiūtę-Jurgį.

Perėmęs vadovavimą apygardai, J. Žemaitis energingai kibo į darbą. Pirmiausia konspiracijos sumetimais pakeitė savo slapyvardį – iš Dariaus tapo Adomu (raštuose), o žodinį slapyvardį pasirinko Mockaus. Suformavo rinktinės štabą. Štabo ir kartu organizacinio skyriaus viršininku paskyrė Povilą Mačiulį-Vytenį, informacinio skyriaus – buvusį mokytoją Alfonsą Pakarklį-Nieką, o ūkio skyriaus – jo brolį Teofilį-Armį, buvusį buhalterį. Rinktinei priklausė P. Morkūno, P. Lušo, V. Lazdausko kuopos ir J. Venclausko atskiras būrys. Reikėjo nedelsiant atnaujinti dėl persekiojimų pašlijusius kuopų ryšius, apibrėžti veiklos rajonus, atkurti dėl areštų susilpnėjusį OS narių tinklą, sustiprinti pašlijusią drausmę, įtraukti į rinktinę atskiras partizanų grupes.

Čekistų žiaurumai sukėlė atsakomąją reakciją. Rugsėjo 5 d. netoli Nemakščių ties Žalpių mišku partizanai surengė stribams pasalą. Per kautynes buvo nukauti penki stribai. Rugsėjo 14 d. V. Juodžio-Rikio būrio partizanai nubaudė mirtimi 13 šnipinėjusių asmenų: Vincą Ličkų, Zigmą Štarkų ir kt.[6] Kova darėsi vis įnirtingesnė. Prieš metus J. Žemaitis drauge su J. Kasperavičiumi, J. Čeponiu ir kitais vyrais, užėję į aršaus komunisto namus, pasitenkindavo pora antausių ir sode prisirinktais obuoliais[7]. Vykstant žiauriam karui mirties nuosprendžiai buvo neišvengiami, tačiau J. Žemaitis ypač bijojo nepagrįstų nuosprendžių ir keršto aktų. Ragino visus geruoju sugyventi su žmonėmis, nežiūrėti į kiekvieną kaip į komunistą, nusikaltusiuosius įspėti. Reikalavo griežtai laikytis dar J. Čeponio vadovavimo laikais sukurtų nuostatų „Ką turi žinoti kiekvienas partizanas"[8]. Šių nuostatų principai – mandagus elgesys su gyvento-

[6] Pranešimas vidaus reikalų ministrui J. Bartašiūnui apie teroristinius aktus Šiluvos valsčiuje, ibid., ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 45.

[7] J. Žemaičio 1953 11 10 tardymo protokolas, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 2, l. 1–5.

[8] „Partizanų žiniai", Šerno rinktinės dokumentas, ibid., b. b. 41180/3, t. 3, l. 54–62.

jais, griežtos bausmės už partizaną žeminančius poelgius, pvz., plėšikavimą, kerštą, – visiškai sutapo su jo paties įsitikinimais. Tačiau išdavikams, galintiems ir toliau kenkti partizanams bei kitiems žmonėms, tekdavo taikyti ir aukščiausią bausmę. Antai spalio 7 d. buvo įvykdytas mirties nuosprendis Vladui Nagrockiui iš Pyragių kaimo – partizanai įtarė jį išdavus stovyklą. Pasmerktojo žmona jau nuo liepos pradžios pranešinėjo MGB apie partizanų apsilankymus.

Gruodžio 11 d., gavus įsakymą iš apygardos štabo, padalinių vadams buvo nurodyta vienu metu keliose apskrityse „pašukuoti" visus šnipus ir komunistus, nes „tai bus galimybė ir atsargumas, ir garbės reikalas"[9]. Prieš tai rinktinės veiklos rajone visuose būriuose buvo išplatintas kreipimasis į MGB agentus. Jis baigėsi tokiais žodžiais: „Visi šnipai pasitaisykit ir bus jums atleista"[10].

Partizanai įspėjo liautis terorizavus gyventojus ir Vosyliškio apylinkės stribus bei partijos aktyvistus, kurie ginkluoti dieną važinėdavo po kaimus, o naktį visi kartu gyveno Trankinių mokykloje. Stalino konstitucijos dieną, 1946 m. gruodžio 5-ąją, vakare mokykloje jie surengė išgertuves. P. Lušo vadovaujami partizanai apsupo mokyklą. Stribų vaikams ir moterims buvo liepta išeiti. Ginkluoti aktyvistai ir stribai pradėjo atsišaudyti. Užvirė kautynės, per kurias pastatas užsidegė. Partizanai nukovė 15 ginkluotų stribų ir partiečių[11].

Kai kurie partizanų būriai sugalvodavo „išradingesnių" bausmių. Aktyviai komunistei, rinkimų komisijos pirmininkei M. Gruzdytei buvo nukirpti plaukai ir liepta prisiekti, kad slapta nedirbs MGB naudai. Rugsėjo mėnesį Rinkšelių kaimo bibliotekoje partizanai sunaikino Stalino ir Lenino portretus, komu-

[9] Šerno rinktinės 1946 11 30 įsakymas Nr. 84/5, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 164.

[10] Gedimino rajono štabo atsišaukimas „Visiems raudoniesiems šnipams, agentams ir kitiems nesusipratėliams, kurių palaidi liežuviai kenkia partizanų saugumui bei judėjimui", ibid., l. 330.

[11] O. Danelienės ir P. Turskio 1953 12 18 apklausos protokolas, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 6, l. 190–201.

nistinius plakatus, propagandinę literatūrą. Tokią pat akciją 1947 m. balandžio 15 d. jie surengė Tytuvėnų valsčiaus Pavigailių kaimo skaitykloje.

Spalio viduryje, šnipams pranešus, kad rinktinė dislokuojasi Virtukų miške, čekistai pradėjo didžiulį miško šukavimą. Kartu buvo suaktyvinta legalizacijos propaganda. Kadangi visos vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno „amnestijos", po kurių užsiregistravę partizanai būdavo užverbuojami arba suimami, nebuvo tokios efektyvios kaip tikėtasi, čekistai sukūrė kolektyvinį „gyventojų" kreipimąsi į partizanus, raginusį legalizuotis. Šį raginimą aktyviai rėmė užverbuoti partizanų giminaičiai ir artimieji.

Kaip tik tuo metu partizaną Vincą Šilvą-Dulkę išeiti iš miško primygtinai prašė MGB užverbuota jo mergina. Būrio vadas L. Caporkus-Šarūnas nutarė pasinaudoti šia galimybe ir patikrinti, kas iš tikrųjų yra legalizacija. 1946 m. lapkričio 27 d. vado leidimu V. Šilva legalizavosi. Netrukus žmonos prašomas jo pėdomis pasekė Jonas Junakas-Rūkas, turėjęs šešis vaikučius. Deja, gražūs čekistų pažadai išsisklaidė kaip dūmas. Savo „kaltę" legalizavęsi privalėjo išpirkti išdavystėmis. V. Šilvos, J. Junako, Stasio Alijošiaus ir kitų besilegalizavusiųjų nurodymu buvo suimta 11 partizanų rėmėjų ir ryšininkų, išduoti visi žinomi bunkeriai ir stovyklavietės, atskleista būrių sudėtis[12].

Už išdavystes besilegalizavusiems J. Junakui-Rūkui, Leonui Karpinui-Ramūnui, šnipui Tomui Petrauskui 1947 m. sausio 18 d. buvo įvykdytas partizanų karo lauko teismo nuosprendis[13].

1946 m. lapkričio 30 d. MVD Raseinių apskrities skyriaus viršininkas per V. Šilvą perdavė laišką partizanams L. Caporkui, Pranui Juškai ir P. Taučui. Jame buvo rašoma:

„Jūsų tolesnė kova prieš sovietinę valstybę neturi perspektyvų ir pasmerkta žlugimui. Tarybų valdžia tvirtėja ekonomiškai ir politiškai, sustipri-

[12] MVD Raseinių apskrities skyriaus specialusis pranešimas apie Žebenkšties rinktinę per 1946 11, ibid., ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 72.

[13] MGB Raseinių apskrities skyriaus pažyma apie Savanorio rinktinę, ibid., b. 1791 (t. 1), l. 34–39, 133.

no savo tarptautinę padėtį. Joks sprendimas negali būti priimtas nedalyvaujant Sovietų Sąjungai. [...] Jumis tauta nepasitiki ir jau atsibodo klausytis jūsų vadų provokatoriškos agitacijos apie valdžios pasikeitimą Lietuvoje. Laikas tai baigti. Duokit liaudžiai laisvai gyventi.

Jums, žmonėms, nuėjusiems klaidingu keliu, lietuvių tarybinė vyriausybė davė išeitį iš padėties, leido legalizuotis, t. y. ateiti su atgaila atiduoti ginklą, ir pagal įstatymą Jūs nebūsite persekiojami. [...] Siūlau Jums legalizuotis ir pagal įstatymą saugumas Jums garantuotas. Be to, aš garantuoju Jums saugumą savo vardu"[14].

Tos garantijos būtų buvusios puikios, jei „atgailaujant" nebūtų reikėję išduoti kitų partizanų ir nurodyti gerųjų žmonių, vis dar rėmusių juos. Būtų buvę nežmoniška gelbstint save kitus siųsti į kalėjimą ar žūtį.

Suprasdami, kad tokie raginimai partizanams nepriimtini, čekistai griebėsi rafinuotesnių provokacijų. Buvo nutarta partizanų akyse kompromituoti rinktinės vadą J. Žemaitį. Čekistai parašė laišką, kurį „netyčiom" pametė Radzevičių namuose[15]. Šiame laiške buvo rašoma, kad J. Žemaitis bendradarbiauja su MVD. MVD Šiluvos valsčiaus skyriaus viršininkas rašė:

„Lietuvos partizanams! Jūs galvojate, kad tarp Lietuvos gyventojų yra išdavikai, kaip jūs juos vadinate? Ne, tokių nėra. Jūsų tarpe tarp pačių partizanų yra išdavikai, kurie kelis kartus jus nukreipė kariuomenės smūgiui. Jūs blogai studijuojate savo viršininkus, o jie patys – išdavikai, kaip, pvz., vyriausias viršininkas Jonas Žemaitis, jis yra MVD šnipas ir tris kartus jus nukreipė smūgiui, o jūs apie tai nežinote. Mums gerai žinoma, kad iš jūsų tarpo daugelis nori ateiti legalizuotis, bet jūsų neleidžia jūsų viršininkas Žemaitis, grasindamas sušaudymu, bet jis neleidžia ne todėl, kad savanoriškai neitumėte į MVD, o todėl,

[14] MVD Raseinių apskrities skyriaus viršininko 1946 11 30 laiškas, ibid., b. 1793 (t. 3), l. 277.

[15] MVD Šiluvos valsčiaus skyriaus viršininko Nedovizijaus 1946 11 28 pranešimas MVD Raseinių apskrities skyriaus viršininkui, ibid., b. 1792 (t. 2), l. 75–76.

kad dar kelis kartus jus nukreiptų smūgiui. Jus kareiviai sumuš, o jis liks gyvas ir po to ateis į MVD. Jūs gerai apie tai pagalvokite, sunaikinkite savo vadą, o patys savanoriškai ateikite į MVD ir jums bus viskas atleista. Jei jūs to nepadarysite, tai jūsų išdavikai jus nukreips kariuomenės smūgiui ir jūs žūsite.

Linkiu jums sėkmės, greičiau darykit ir ateikite į laisvę. Jūs gyvensite taip, kaip gyvena visa darbšti Lietuvos liaudis"[16].

Šis laiškas platesnio atgarsio nesulaukė. Partizanai savo akimis matė J. Žemaičio laikyseną per kautynes, jo šaltakraujišką ir išmintingą vadovavimą per Pyragių stovyklos apsuptį. Be to, patyrę čekistų klastą dėl legalizacijos, kai P. Lukšio rinktinės legalizavęsi partizanai tapo provokatoriais ir smogikais, gražiais čekistų pažadais nebetikėjo.

Darydamas tvarką rinktinėje, J. Žemaitis užmezgė nuolatinį ryšį su visais padaliniais, įsakė vesti operatyvinės ir ūkinės veiklos žiniaraščius, reguliariai teikti duomenis rinktinės vadovybei, kuri savo ruožtu siųsdavo padaliniams nurodymus ir JKA laikraštį „Laisvės varpas". Svarbiausia buvo prisijungti visus atskirus be aukštesnės vadovybės veikusius būrius, nes tik taip buvo įmanoma išvengti priešo provokacijų ir pačių kovotojų savavaliavimo.

Šerno rinktinė lapkričio 20 d. pakeitė pavadinimą – pasivadino Savanorio vardu. Rinktinės vadas J. Žemaitis rašytinį Adomo ir žodinį Mockaus slapyvardį pakeitė atitinkamai į Ilgūno ir Mato[17].

Rinktinės operatyvinėje dalyje (OD) veikė 73 ginkluoti partizanai. Jiems talkino 452 OS nariai[18]. 1946 m. žuvo 16 partizanų (iš viso nuo partizaninio karo pradžios – 45).

Visoje Jungtinėje Kęstučio apygardoje 1947 m. pradžioje veikė 515 ginkluotų partizanų (OD) ir 1799 legaliai gyvenę OS nariai[19]. Kaip tik OS narių tinklo kūrimu J. Žemaitis išskirtinai

[16] MVD Šiluvos valsčiaus skyriaus viršininko Nedovizijaus 1946 11 raštas, ibid., b. 1793 (t. 3), l. 279.

[17] Savanorio rinktinės 1946 11 23 raportas Nr. 77 JKA vadui, ibid., f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 108.

[18] Savanorio rinktinės 1946 12 08 įsakymas Nr. 7, ibid., l. 103; Rinktinių veiklos duomenys, ibid., l. 92.

[19] JKA 1947 01 18 informacinis pranešimas, ibid., l. 89–90.

rūpinosi, nes be gyventojų paramos partizaninis karas būtų buvęs neįmanomas. Todėl, pavyzdžiui, apygardoje vienam ginkluotam partizanui vidutiniškai teko trys OS nariai, o Savanorio rinktinėje vieną partizaną rėmė dukart daugiau „pasyviųjų kovotojų" – OS narių.

Apygardos vadovybė dėjo daug pastangų, kad būtų palaikomas nuolatinis ryšys su prie apygardos prisijungusiomis rinktinėmis bei užmezgami ryšiai su savarankiškai veikusiais junginiais – kitomis rinktinėmis ir apygardomis. Kadangi Vytauto Didžiojo rinktinė, anksčiau priklausiusi Žemaičių apygardai, pageidavo prisijungti prie JKA, apygardos štabas prašė Žemaičių apygardą atsiųsti ryšių įgaliotinį aptarti šio klausimo[20].

Gruodžio 11 d. iš P. Lukšio rinktinės buvo gautas atsakymas, kad ji sutinka prisijungti prie JKA[21]. Per Vytauto Didžiojo rinktinės vadą J. Belaglovą buvo pranešta apie ketinimą prijungti prie apygardos Žaliąją bei Genio rinktines[22].

Stiprėjant JKA, užmezgus ryšius su Tauro, Žemaičių apygardomis, vis aktualesnė tapo viso partizaninio judėjimo centralizacija. Ją skatino keletas veiksnių. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui reikėjo spręsti ne tik karinės, bet ir politinės rezistencijos klausimus: numatyti nepriklausomybės atkūrimo būdus, pasipriešinimo strategiją ir taktiką. Be to, tik centralizuota organizacija, turinti gerą ryšių sistemą, galėjo sėkmingai priešintis įvairioms MGB provokacijoms, išsisukti nuo partizanais besidedančių smogikų smūgių. Ir dar: tik sukūrus vieningą organizaciją buvo galima pasiekti taktikos vienovę, sudaryti visai Lietuvai bendrus operatyvinius bei mobilizacinius planus, jei kiltų konfliktas tarp Rytų ir Vakarų.

Lapkričio 1 d. į Viduklės valsčių iš Vilniaus atvyko A. Zaskevičius. J. Žemaičiui jis papasakojo apie J. Markulio kuriamą

[20] JKA 1946 12 01 raštas Nr. 21 Žemaičių apygardai, ibid., l. 77; JKA 1946 12 15 raštas Nr. 29 Žemaičių apygardai, ibid., l. 79.

[21] P. Lukšio rinktinės 1946 12 11 raštas JKA vadui Nr. 1, ibid., l. 84.

[22] JKA 1946 12 15 raštai Žaliajai rinktinei Nr. 33 ir 34, ibid., l. 80, 82; Žaliosios rinktinės Margio kuopos 1947 03 23 raštas JKA, ibid., l. 87.

organizaciją, lapkričio 9 d. apie BDPS susikūrimą informavo JKA vadą J. Kasperavičių. A. Zaskevičius atvyko su tokia užduotimi: a) pasiūlyti JKA įsijungti į BDPS; b) pakviesti apygardos atstovą į Vyriausiąjį ginkluotųjų pajėgų štabą (VGPŠ); c) sužinoti apygardos vadovybės nuomonę apie partizanų demobilizaciją[23]. Su tokiais pat pasiūlymais A. Zaskevičius jau buvo nuvykęs į Vytauto apygardą, kurios vadas Jonas Kimštas labai entuziastiškai pritarė BDPS kūrimui. JKA štabas priėjo prie išvados, kad reikia palaikyti bendro karinio ir politinio pasipriešinimo centro idėją. Tačiau J. Kasperavičius laikėsi nuomonės, kad vyriausioji vadovybė turi būti kuriama iš apačios demokratinių rinkimų būdu. BDPS projektus buvo būtina apsvarstyti visai apygardos vadovybei. Be to, neturint duomenų apie BDPS vadovybę, jos nebuvo galima pripažinti. Griežčiausiai J. Kasperavičius pasisakė prieš partizanų demobilizaciją, kurią laikė tikra gėda. Demobilizacija sukeltų destrukciją ir reikštų kovos atsisakymą; kitas dalykas – fiktyvūs dokumentai, kuriais aprūpinus partizanus būtų galima keisti pasipriešinimo taktiką ir tęsti kovą kitomis priemonėmis.

1946 m. apygardos partizanai turėjo galimybių pasuose bei kituose asmens dokumentuose pakeisti įrašus ir nuotraukas. Tai leisdavo laisviau judėti, išvengti atsitiktinio arešto. Nuotraukas dokumentams darydavo Raseinių batsiuvys Pranas Žaltauskas. Viduklės valsčiuje jis nufotografavo ir J. Žemaitį su A. Zaskevičiumi[24]. A. Zaskevičiui užmezgus ryšį su BDPS, MGB per J. Markulį primygtinai siūlė dokumentų gamybai pateikti po tris vadų nuotraukas. A. Zaskevičiui apsigyvenus Vilniuje, „konspiraciniame" bute, JKA ryšininkė R. Jankevičiūtė nuvežė jam nuotraukas ir parvežė fiktyvius dokumentus[25]. JKA vadovybė nenorėjo atsisakyti tokios geros progos ir galimybės, tačiau nesutiko, kad centre būtų sprendžiama, kam dokumentai reikalingiausi. Be to, konspiracijos

[23] JKA štabo 1946 11 09 pasitarimo protokolas Nr. 2, ibid., l. 16–17.

[24] MGB Raseinių apskrities skyriaus viršininko Čarkovo 1947 03 14 pranešimas ministrui D. Jefimovui, ibid., ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 98.

[25] Ibid.

Jonas Žemaitis (1946 m. rugsėjis)

sumetimais nenorėjo, kad centras žinotų, kam dokumentai išduodami. Tokios pat nuomonės buvo ir J. Žemaitis: „Tautvaišos planu dėl dokumentų nepatenkintas ir iš principo nepritariu. Gaila, kad su juo neteko šio klausimo plačiau apsvarstyti"[26].

J. Žemaitis laikėsi nuomonės, kad fiktyviais dokumentais pirmiausia reikia aprūpinti partizanų šeimų narius. Tuomet jie galėtų išvengti represijų, tuo tarpu J. Markulio paveiktas A. Zaskevičius siūlė „centre" pirmiausia dokumentus pagaminti partizanų vadams. MGB tada būtų turėjusi galimybę juos atskleisti, atpažinti iš nuotraukų ir iškviestus į Vilnių suimti[27].

A. Zaskevičiui grįžus į Vilnių ir BDPS „vadovams" pateikus ataskaitą apie kelionę į JKA, J. Markulis BDPS vardu pareikalavo surengti jo susitikimą su JKA vadovybe.

[26] J. Žemaičio-Adomo 1946 11 03 laiškas apygardos vadui, ibid., b. 1793 (7714, t. 3), l. 183.

[27] MGB priemonių planas prie A. Zaskevičiaus-Šalnos-Tautvaišos ataskaitos apie kelionę į JKA, ibid., b. 191 (4685), d. 2, l. 45.

Gruodžio pradžioje pagrindinė ryšininkė N. Nausėdaitė drauge su JKA ryšininke R. Jankevičiūte išvyko į apygardą derinti susitikimo. Iš Batakių geležinkelio stoties jos nuvyko į Akstėnų kaimą pas ryšių punkto šeimininką Antaną Kairį-Apuoką. Paprastai kiekvienas ryšių punktas turėjo sutartinį pavadinimą, dažnai labai sąmojingą. Antai Skaudvilės valsčiaus Vaidotonių kaime gyvenusios našlės Gedvilienės, kuri turėjo penkias dukteris, sodyba vadinta „Gėlynu", Skaudvilės valsčiaus Pavėrių kaime ūkininko Jono Ivanausko namai – „Oaze", Kryžkalnyje Olės Kybartaitės namai – „Amerika", Raseinių valsčiuje, Aukštašlinyje, Vaitkaus sodyba – „Ligonine", Šiauliuose (Šilų g. 20) Petro Petravičiaus namas – „Kišene" ir t. t. Ryšių punkto šeimininkas visada žinodavo, kur toliau siųsti siuntą ar kaip surasti apygardos vadovybę. Taip ir A. Kairys naktį pas atvykusias ryšininkes atvedė JKA vadovybę[28]. Nors partizanai bijojo provokacijos ir gana įtariai žiūrėjo į BDPS, tačiau nutarė susitikti su „profesoriumi Ereliu" – J. Markuliu. Pasitikėjimą didino tai, kad apygardos informacinio skyriaus viršininkas mokytojas P. Paulaitis-Aidas buvo pažįstamas su J. Markuliu.

Tą pačią naktį 4 val. ryto ryšininkė N. Nausėdaitė Batakiuose sėdo į traukinį ir išvyko į Vilnių pranešti, kad dėl susitikimo su J. Markuliu sutarta.

1946 m. gruodžio 22 d., lydimas A. Zaskevičiaus ir J. Lukšos, į apygardą atvyko BDPS pirmininkas Erelis – MGB agentas J. Markulis. Ryšininkas A. Kairys Batakių geležinkelio stotyje pasitiko svečius ir nuvedė juos pas ūkininką Šimaitį[29]. Erelis labai norėjo patekti į apygardos štabo bunkerį, tačiau partizanai konspiracijos sumetimais į vadavietę jo nevedė[30]. Susitikime dalyvavo JKA štabo nariai – pats apygardos vadas J. Kasperavičius,

[28] N. Nausėdaitės 1947 07 15 tardymo protokolas, ibid., b. 41180/3, stebimoji byla, vokas, l. 40–41.

[29] A. Zaskevičius nurodo susitikimą įvykus pas Batakių geležinkelio stoties viršininką Rimkų (A. Zaskevičiaus 1947 03 13 tardymo protokolas, ibid., f. K-1, b. b. 11004/3, t. 1, l. 16).

[30] J. Gaidauskas-Breivė, „Batakių valsčiaus OS vado prisiminimai", *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, Nr. 13, p. 93–124.

Juozas Markulis

organizacinio skyriaus viršininkas P. Bartkus, informacinio skyriaus viršininkas A. Paulaitis, ūkio skyriaus viršininkas Januliauskas. Apygardos vadovybė buvo pakviesta į BDPS pirmininko organizuojamą 1947 m. sausio 18 d. įvyksiantį visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavimą.

Artėjo Kalėdos. Ta proga apygarda išleido 109-ąjį „Laisvės varpo" numerį. JKA laikraštis kartu buvo ir Savanorio rinktinės oficiozas – jį vietose pasidaugindavo ir išplatindavo visi padaliniai. J. Žemaitis skatino visus kovotojus rašyti laikraščiui.

Gruodžio pabaigoje J. Žemaitis pasveikino rinktinės kovotojus su šventėmis. Palinkėjęs sėkmės kovoje dėl Lietuvos laisvės, prisiminė ir partizanų kasdienybę: „Meskit okupantų mums atneštą įprotį, jų pačių mums sąmoningai diegiamą – besaikį gėrimą. Toks įprotis veda mūsų tautą į bedugnę ir pagaliau į visišką išnykimą nuo žemės paviršiaus.

Mokėkite būti linksmi ir be degtinės, švenčių metu nepragerkite savęs, o taip pat Lietuvos ir jos vardo"[31].

O pats buvo pamiršęs, kas yra linksmumas. Užsisklendė savyje, atviresnis tapdavo tik su P. Bartkumi, kurio draugė Aldona Poderytė gyveno Kaune ir pažinojo J. Žemaičio sūnaus Laimučio globėją O. Liubinavičienę. Bet Petras buvo jaunas, tad gal ir negalėjo jo suprasti. Jis buvo kupinas idėjų ir sumanymų, kurias J. Žemaitis kantriai išklausydavo. Kartą, Petrui pajuokavus, kad jis esąs per jaunas mokyti J. Žemaitį, šis atsakė: „Koks aš būčiau vadas, jei nesugebėčiau iš kitų mokytis?" Stengėsi niekuo neišsiskirti, nebent kaimo vyrai buvo jaunesni ir labiau pripratę prie didelių fizinių krūvių. Per naktinius žygius dešimtis kilometrų eidavo tylėdamas, paskendęs savo mintyse, kartais, jaunesniųjų juokui, net nuklysdamas į šalį. Netrukus ir slapyvardį pasirinko – Tylius.

Tačiau atsakomybė už jam patikėtus kovotojus neleido galvoti apie asmenines nelaimes. Žiemą pasunkėjo ryšiai tarp žiemoti mažomis grupelėmis išsiskirsčiusių vyrų. Sausio viduryje apygardos vadas įsakė prijungti prie rinktinės B. Urbučio vadovaujamus partizanus, tačiau buvo sužinota, kad jis, slapstydamasis kartu su žmona, nesutarė su kovotojais ir įsigijęs fiktyvius dokumentus iš būrio išėjo. Būrys, kurį sudarė apie 20 partizanų, vadovaujamas buvusio Kelmės gimnazisto Vytauto Eisino-Daugirdo, tik 1947 m. vasarą įsijungė į rinktinę.

Sausio viduryje rinktinėje buvo 73 partizanai ir per 400 OS narių[32]. Nepakako ginkluotės. Ypač trūko pistoletų: juos turėjo vos trečdalis kovotojų. Nors rinktinė turėjo 25 kulkosvaidžius, tačiau keičiantis kovos taktikai, t. y. atsisakant atvirų kautynių su MVD kariuomene ir vengiant didelių partizanų susitelkimų, reikėjo kovotojus perginkluoti lengvesniais ginklais. Jų buvo gau-

[31] Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio 1946 12 20 įsakymas Nr. 94/6, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 160.

[32] Savanorio rinktinės 1947 01 12 OS ir OD sudėtis, ibid., f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 94, 98; JKA vado 1947 01 18 informacinis pranešimas apie apygardos sukūrimą, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 12, p. 62–64.

nama visokiais būdais: paimama iš nukautų priešų, iš gyventojų, Nepriklausomybės laikais turėjusių vardinį ginklą, iš milicininkų bei čekistų. Antai jauna mergaitė Apolonija Šimkevičiūtė, tarnavusi Kaune pas čekistą Danielių Todesą, pavogtą jo pistoletą atidavė partizanui Broniui Životkauskui; Ožnugarių kaimo (Batakių vlsč.) gyventojas Andrius Žiaunys, J. Žemaičio sūnaus globėjos O. Liubinavičienės brolis, buvusio Krakių policijos viršininko Petro Liubinavičiaus (žuvusio vokiečių laikais nuo raudonųjų partizanų) ginklą taip pat atidavė partizanams.

Ne mažesnė problema buvo gauti karišką uniformą. Ji drausmino vyrus, kurie su ja atrodė kaip Lietuvos reguliariosios kariuomenės kariai, paneigė priešo primetamą „bandito" vardą, žadino gyventojų išsivadavimo viltį ir didžiavimąsi laisvės kovotojais.

Kaip tik ieškodamas savo seno uniforminio švarko, kurį ketino atiduoti jaunam partizanui A. Vazniui-Algiui, 1946 m. lapkričio 25-osios naktį su pora kovotojų J. Žemaitis parėjo į tėviškės sodybą. Tai buvo paskutinis apsilankymas tėvų namuose – vėliau namas buvo pervežtas į Tytuvėnus. Nors namai nebuvo visiškai apleisti, juose tebegyveno naujakurys, tačiau nieko iš ankstesnio gyvenimo nebebuvo likę. Neberado ir ieškomų daiktų, nes viską buvo išgrobstę stribai. Neužtrukęs tėviškėje, J. Žemaitis pasuko Žaiginio miško link. Ten dabar jau visiems laikams buvo jo namai.

Sausio mėnesį J. Žemaitis jau buvo Lyduvėnų miške. Nuolatinės štabavietės rinktinė neturėjo – pareigūnai buvo nuolatiniame žygyje. Kariuomenės siautėjimas ir gyventojų areštai nesiliovė. Ryšys su apygardos vadovybe buvo palaikomas per ryšininkę Eleonorą Grigalavičiūtę-Vidą.

JKA vadas J. Kasperavičius būsimajam partizanų vadų suvažiavimui rengė kalbą, kurioje stengėsi išdėstyti požiūrį į Lietuvos politinę padėtį, kovos tikslus, bendros organizacijos kūrimą. Jis visiškai nepritarė BDPS teiginiams, kad politinės vadovybės vaidmuo organizuojant pasipriešinimą ir sprendžiant tolesnį Lietuvos likimą turįs būti prioritetinis. Pažymėjo, kad ant-

rosios sovietinės okupacijos pradžioje tikrai nebebuvo likę kam vadovauti pasipriešinimui, tačiau pamažu judėjimas sustiprėjo, išnyko ideologiniai atskirų buvusių pogrindinių „organizacijų skirtumai, todėl partizanų netenkina BDPS pasiūlytoji susivienijimo forma, įvelkanti [...] į grynai karinį drabužį"[33].

Savo pranešime J. Kasperavičius analizavo ir kitą problemą – aptarė priežastis, paskatinusias vyrus imtis ginklo. Pasunkėjus partizanavimo sąlygoms, išblėsus greito išsivadavimo vilčiai, siaučiant be galo žiaurioms represijoms, palietusioms kovotojų šeimas, kiekvienas turėjo iš naujo pasverti savo apsisprendimą. „Tokia padėtis stipriai paveikė mūsų vyrus. Nors aš ir optimistas, bet tapau nervingas, o ką kalbėti apie silpnesnės valios vyrus. Bijau, kad nepradėtų galvoti, kad reikia pasiduoti. Apie tai, kad reikia užbaigti gyvenimą savižudybe, kai kurie jau galvoja. Taip, padėtis nepavydėtina. Sniegas, šaltis, žmonės nenori mūsų įsileisti, slėptuvių įsirengti neleidžia, net išgriauna turimas, o NKVD prieš rinkimus veikia ypač aktyviai", – rašė apygardos vadui būrio vadas P. Mačiulis[34]. Panašios nuotaikos buvo apėmusios ir J. Čeponio pavaduotoją Vareikį-Gaučą. „Toks gyvenimas jam per sunkus. Paskutiniame žygyje vyrams pasakė, kad geriau pasiduoti NKVD, nei taip gyventi", – rašė apie jį J. Čeponis[35]. Todėl pranešime, parengtame BDPS suvažiavimui, JKA vadas J. Kasperavičius ne tik iškėlė bendro politinio ir karinio pasipriešinimo centro būtinybę, bet ir atsakė į priekaištus, kad partizanai esą „bėdos vaikai": „Kas buvo „bėdos vaikas" ir troško išsaugoti savo kailį, tas rado ir priemonių, ir būdų – ir daug saugesnių negu ginklas. [...] Naivu ir netikslu tvirtinti, kad asmeninių bėdų verčiami kovoja laisvės kovos sąjūdžio nariai"[36].

[33] N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, p. 243–248.

[34] Marso būrio vado P. Mačiulio-Vytenio 1947 01 22 laiškas JKA vadui J. Kasperavičiui, LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 88.

[35] J. Čeponio-Tauragio-Rugelio 1946 10 20 laiškas JKA vadui J. Kasperavičiui, ibid., l. 140–142.

[36] N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, p. 243–248.

Ryšininkė Nina Nausėdaitė (kairėje) su drauge, ką tik išleistos iš konclagerio (1955 m.)

Tuo pačiu metu, kai J. Kasperavičius intensyviai rengėsi suvažiavimui, J. Lukša, Tauro apygardos atstovas J. Markulio kuriamoje bendroje vadovybėje, netikėtai išsiaiškino, kad J. Markulis yra MGB agentas, o BDPS kūrimas – MGB provokacija. Tauro apygarda skubėjo įspėti visas kitas apygardas ir pranešti, kad suvažiavimas, jau be MGB provokatorių, įvyks kitu laiku ir kitoje vietoje. Į Kęstučio apygardą išvyko ryšininkė N. Nausėdaitė. Iš Vilniaus ji pasitraukė kartu su J. Lukša ir A. Zaskevičiumi. Iki Kauno važiavo sunkvežimiu. Čia atsisveikino su vyrais: jie pasuko į Tauro apygardą, o N. Nausėdaitė – į Raseinius. JKA vadovybę tikėjosi rasti įprastoje vietoje, tačiau atvykusi į ryšio punktą sužinojo, kad dėl čekistų siautėjimo partizanai pasitraukė Tauragės link. Delsti nebuvo galima, J. Markulio išdavystės padariniai galėjo būti tragiški. Temstant su vietine ryšininke N. Nausėdaitė išėjo ieškoti JKA vadovybės. Buvo šalta žiemos naktis, einant mišku aplink stūgavo vilkai. Reikiamą sodybą merginos pasiekė auštant.

Netrukus atėjo partizanai. N. Nausėdaitė J. Žemaičiui ir P. Bartkui pranešė, kad J. Markulis – MGB provokatorius.

Buvo sausio 11-oji. Nuvykti į suvažiavimą, surengtą trimis dienomis anksčiau, nebebuvo galimybių. JKA atstovu naujai kuriamame BDPS buvo patvirtintas mokytojas nuo Veliuonos Giedrius(?)-Žygimantas[37].

Vasario 9 d. buvo paskirti vietinės okupacinės valdžios rinkimai. Nepaisant ką tik patirtos provokacijos – MGB bandymų perimti vadovavimą pogrindžiui, nepaisant pasmarkėjusio kariuomenės siautėjimo J. Markuliui žinomose galimose JKA štabo dislokacijos vietose, buvo nutarta aktyviai kliudyti rinkimams. Partizanų požiūris į rinkimus nepakito.

„Vienas mėgstamiausių propagandinių žingsnių – tai paskelbimas jiems palankių rinkimų rezultatų užgrobtuose kraštuose. Lietuvoje jie visais būdais stengsis suvaidinti sėkmingus rinkimus su 90% balsavusiųjų. [...] Lietuvos valstybė nusprendė rinkimuose nedalyvauti. Mūsų pareiga – savo veikla palaikyti šį valstybės sprendimą. Nežiūrint visų sunkumų ir priešo pastangų mums sutrukdyti, mes šią užduotį įvykdysime.

Užduotys: boikotuoti, paralyžiuoti ir dezorganizuoti pasiruošimą rinkimams ir pačius rinkimus, turint tikslą pademonstruoti visam civilizuotam pasauliui mūsų tėvynės požiūrį į rinkimus ir pasipriešinimą bolševikiniam okupantui", – rašė įsakyme kovotojams J. Žemaitis[38].

Apygardos vadovybė „Laisvės varpe" kreipėsi į gyventojus: „Imkimės visų priemonių, kad š. m. vasario mėn. rinkimuose nė vienas lietuvis nedalyvautų. Ar mes tuos budelius, judus turime rinkti, kad jie visais būdais mūsų paskutinį duonos kąsnį atimtų ir mus sunaikintų?"[39]

Šį kartą trukdyti rinkimams buvo nutarta suaktyvinant priešrinkiminę agitaciją. Visoms kuopoms ir būriams buvo nusiųsti prieš rinkimus

[37] Laisvės kovotojų atstovų suvažiavimo 1947 01 16 papildomas protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 173–174.

[38] Savanorio rinktinės 1947 01 17 operatyvinis įsakymas Nr. 3, ibid., l. 99–101.

[39] *Laisvės varpas*, 1947 03 20, Nr. 113, ibid., b. b. 41978/3, t. 4.

agituojančių atsišaukimų pavyzdžiai, naujas, 111-asis „Laisvės varpo" numeris. 1947 m. pradžioje J. Žemaičio štabas dislokavosi Viduklės valsčiuje netoli ryšininko Jono Vizgirdo-Žemaičio sodybos. Nepaisant nuolatinio judėjimo, buvo parengtas ir išsiųstas kuopoms susipažinti „Partizanų veiklos nuostatų projektas". Kuopoms buvo nurodyta pateikinėti ūkinės veiklos ataskaitas, žuvusių, suimtų bei ištremtų gyventojų ir partizanų sąrašus, operatyvinės veiklos duomenis[40].

Pagrindinius savo smūgius MGB nukreipė prieš ryšininkus: jie buvo arba užverbuojami, arba suimami. Užverbuotas Savanorio rinktinės štabo ir J. Venclausko kuopos ryšininkas (agentas Ragas) pateikdavo čekistams visą siunčiamą korespondenciją[41]. Vasario mėnesį pagal sulaikytosios Simonavičiūtės parodymus buvo suimtas pagrindinis rinktinės ryšininkas P. Žaltauskas-Mažiulis. Kadangi buvo batsiuvys, pas jį turgaus dienomis niekam nekeldami įtarimo užeidavo J. Čeponio ryšininkė Bronė Dirmauskaitė-Šaltuona, J. Žemaičio ryšininkas Kazys Sebeckis-Dzidas, J. Venclausko ryšininkas Jonas Mazys-Miškas ir kt.[42] Kiekvieno ryšininko suėmimas nutraukdavo sunkiai užmegztą ryšio grandinę. Paprastai po kiekvieno suėmimo reikėdavo ne tik ieškoti naujų ryšininkų, bet ir keisti slapyvardžius, slaptažodžius, sutartinius žymėjimus, dislokacijos vietas.

Visą 1947 m. žiemą nesiliovė suiminėjimai, gyventojų kratos, karinės operacijos. Vasario 16 d. Dukto miške per karinę operaciją buvo apsupta Vytauto Didžiojo rinktinės vadovybė. Sužeistas vadas J. Belaglovas vyrams sušuko: „Kaukitės be manęs!" ir pakėlė pistoletą prie smilkinio... Iš viso žuvo septyni kovotojai[43].

[40] Gedimino kuopos gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų byla, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 306–307, 311–312.

[41] MGB Raseinių apskrities skyriaus 1947 10 01 pažyma apie Savanorio rinktinę, ibid., b. 1791 (7714, t. 1), l. 34–40.

[42] MGB Raseinių apskrities skyriaus 1947 10 01 pažyma apie J. Žemaičio vadovaujamą Savanorio rinktinę, ibid., l. 34–40; B. Dirmauskaitė-Latožienė, „Radau juodą kaspiną", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 20, p. 110.

[43] MGB Kauno apskrities skyriaus 1947 06 10 pažyma, LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, stebimoji byla, vokas, l. 45.

Iš apygardos štabo J. Žemaitis gavo informaciją apie Tauro apygardoje įvykusį partizanų vadų suvažiavimą. Atsiliepdamas į J. Kasperavičiaus laišką ir suvažiavimui skirtą pranešimą, rašė: „Aš visapusiškai remiu ir palaikau laiške ir pranešime išdėstytas mintis"[44]. Turėjo keletą pastabų: siūlė supaprastinti BDPS pavadinimą, nesivadovauti buvusia partine priklausomybe, nes praktiškai Lietuvoje jokių partijų nebeegzistavo, vertinti žmones tik pagal jų gebėjimą dirbti ir atsidavimą laisvės reikalui. Kuriamajam BDPS, J. Žemaičio nuomone, galėjo būti skirtos tokios funkcijos: politinis vadovavimas, ryšiai su užsieniu, parengiamasis darbas organizuojant Laikinąją vyriausybę. Tačiau, kaip ir J. Kasperavičius, laikėsi nuomonės, kad nėra reikalo sudarinėti atskirą politinę ir karinę pasipriešinimo vadovybę, daug tikslingiau sukurti vieną organizaciją – Lietuvos laisvės sąjūdį. Diskusijoms siūlė ir kitą pavadinimą – Lietuvos prisikėlimo sąjūdis. Ši organizacija, be specifinių uždavinių, t. y. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, galėtų siekti ir platesnių tikslų: įgyvendinti demokratines laisves, auklėti gyventojus, panaikinti svetimųjų primestus įpročius ir okupacijos įtaką.

J. Žemaitis įvykusį laisvės kovotojų suvažiavimą kritikavo dėl to, kad jame sprendimai buvo priiminėjami tik dviejų apygardų atstovų, nedalyvaujant kitų penkių tuomet Lietuvoje jau veikusių apygardų atstovams. Taip buvo pažeistas demokratizmo principas.

Kadangi įvykusiame suvažiavime buvo svarstomas partizanų siuntimo į užsienį ir J. Markulio sutraukytų ryšių su išeivių organizacijomis bei Lietuvos diplomatine tarnyba atkūrimo klausimas, JKA vadas J. Kasperavičius kelionei į užsienį siūlė J. Žemaičio, kaip mokančio užsienio kalbų ir gerai nusimanančio apie situaciją Lietuvoje, kandidatūrą. J. Žemaitis sutiko taręs: „[...] išvažiuoti į užsienį galiu bet kuriuo metu"[45]. Siūlomų fiktyvių dokumentų atsisakė ir patarė geriau juos parūpinti vieno partizano žmonai.

[44] J. Žemaičio-Ilgūno 1947 02 24 laiškas apygardos vadui, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 179–181.

[45] Ibid.

Analizuodamas okupacinę spaudą J. Žemaitis priėjo prie išvados, kad artimiausiu metu okupacinė valdžia Lietuvoje gali pradėti kurti kolūkius: „Dirva tam šį pavasarį tikrai palanki: daug ūkių apleista, žemė nedirbama, naujakuriams numatytos pilnos (jau nebeatleidžiami, kaip anksčiau) prievolės ir dideli, kaip tikriems savininkams, žemės mokesčiai. Reikia tikėtis, kolektyvizacija nebus masiška, jos tikslas – propagandinis. Suvežus į sukurtus kolchozus iš ūkininkų atimtus gyvulius ir inventorių ir tokiu būdu padarius juos pavyzdiniais, būtų rodoma gyventojams, kad gyvenimas kolchozuose yra puikus"[46]. Todėl partizanų spaudos ir pirmiausia „Laisvės varpo" uždavinys – demaskuoti šias okupanto užmačias.

Gavęs J. Žemaičio pastabas, apygardos vadas J. Kasperavičius pranešė, kad 1947 m. balandžio 12–15 d. numatoma surengti pasitarimą su Tauro apygardos vadovybe. Atstovauti JKA buvo paskirti J. Kasperavičius, P. Bartkus, J. Čeponis ir J. Žemaitis.

Balandžio pradžioje J. Žemaitis su P. Bartkumi iškeliavo į pasitarimą. Pakeliui prie jų turėjo prisidėti J. Kasperavičius ir J. Čeponis. Žalčio rinktinės štabas buvo persikėlęs iš Šimkaičių valsčiaus Paserbenčio miško į Girkalnio valsčiaus Juodaičių mišką.

Artėjantis pavasaris žadino naujas viltis. Vasarą partizanų gyvenimas labai palengvėdavo, pasidarydavo mažiau priklausomas nuo gyventojų, organizuotesnis. Būdavo atkuriami per žiemą nutrūkę ryšiai, tikrinami daliniai, mokomi kovotojai.

Kelionė buvo nesėkminga: netikėtai susidūrė su pasalaujančiais rusų kareiviais. Pastebėję partizanus, jie pradėjo chaotiškai šaudyti. Nakties priedangoje vyrai pasitraukė, tačiau P. Bartkus buvo sužeistas: kulka suskaldė klubo kaulą. Paskui dar ilgai iš žaizdos išlįsdavo kaulo skeveldrėlės. P. Bartkus buvo dvylika metų jaunesnis už J. Žemaitį. Nors ne kariškis, tačiau partizanavo nuo pirmųjų okupacijos dienų. Buvo apsigimęs organizatorius ir daugelio iniciatyvų įkvėpėjas. Kartą vyrai priekaištavo, kad J. Žemaitis pasiduodąs studentuko įtakai.

[46] Ibid.

Petras Bartkus

„Visiškoje kieno nors įtakoje man neteko būti, bet aš džiaugiuosi, kad dar sugebu pasiduoti gerai įtakai", – atsakė priekaištautojams[47]. P. Bartkaus siūlymu J. Žemaitis buvo įstojęs į LLA. Gerbė jo sumanumą, drąsą, atsidavimą tėvynei. Tačiau šis vyriškas jaunuolis buvo ir jautrus, ištikimas draugas, lyrinis poetas. Mylėjo jį J. Žemaitis kaip sūnų, kaip jaunesnį brolį.

J. Žemaitis buvo sukrėstas: atsitiktinė kulka galėjo nutraukti talentingo jaunuolio gyvenimą. Perrišę P. Bartkaus žaizdą, pasuko į Aukštašlinio kaimą. Čia sužeistąjį paliko pas ryšininkę E. Grigalavičiūtę ir išskubėjo toliau. Atvykę į sutartą vietą, apsistojo laukti J. Kasperavičiaus. Buvo Velykų rytas. Susikūrę lauželį, džiovinosi permirkusius batus. Antros J. Žemaičio Velykos miške: nei balto stalo, nei margučių, nei varpų gaudesio. Tik Prisikėlimo viltis.

J. Kasperavičius neatvyko. Palaukus dar porą dienų, buvo nutarta grįžti į savo veiklos

[47] Jurgis, „Į mišką", *Žaltvykslė*, 1991, Nr. 7–8, p. 80.

rajoną. Buvo aišku, kad kažkas atsitiko. Vyrai pasakojosi sapnus – miške jie įgyja pranašišką reikšmę. J. Žemaitis netikėjo pranašystėmis.

Grįždami nutarė užsukti pas P. Bartkų, nes rūpėjo jo sveikata. Petras pasakė baisią žinią: Batakių valsčiuje, Bijotuose, eigulio J. Juknos sodyboje ant Agluonos upelio kranto žuvo apygardos vadas J. Kasperavičius-Visvydas ir jo adjutantas Albinas Biliūnas-Džiugas[48]. Apsupę bunkerį, čekistai reikalavo pasiduoti, mėtė į angą granatas. Partizanai atsišaudė. Pamatę, kad padėtis beviltiška, uždegė dokumentus ir nusišovė. Deja, dėl deguonies stokos ugnis užgeso. Į priešo rankas pateko visas apygardos archyvas, rotatorius, dvi rašomosios mašinėlės, radijo aparatas.

Bet tai – dar ne visos nelaimės. 1947 m. balandžio 6 d., per Didįjį penktadienį, Šimkaičių valsčiaus Paparčių kaime žuvo vienuolika štabo apsaugos partizanų. Pasitraukti pavyko tik vienam Vytautui Gužui-Mindaugui[49]. Apygardos informacinio skyriaus viršininkas, buvęs mokytojas P. Paulaitis dingo be žinios. Netrukus paaiškėjo: Skaudvilės valsčiaus Antatiltės kaime pas Joną Žičkų jis buvo suimtas. Neliko „Laisvės varpo" redaktoriaus, vieno iš JKA veiklos ir organizacijos kūrėjų.

Netrukus atėjo žinia, kad suimtas ir ryšių punkto šeimininkas A. Kairys-Apuokas, Batakių valsčiaus OS vadas Jonas Gaidauskas-Breivė ir daugelis kitų. J. Žemaitis nenujautė, kad kovo 11 d. buvo suimtas A. Zaskevičius[50]. Ko nežinojo J. Markulis, tą šis atskleidė. Remdamiesi jo parodymais čekistai ir suiminėjo ryšininkus[51].

Apygardos vadovybės praktiškai nebeliko.

[48] V. Kasperavičiūtė-Tereikienė, „Šviesus tėvelio paveikslas", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 18, p. 301–306.

[49] *Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje*, p. 213.

[50] A. Zaskevičius netrukus buvo užverbuotas – tapo agentu-smogiku, dalyvavo MGB operacijose ir žudė partizanus bei civilius gyventojus. Vykdyti čekistų užduočių siųstas į Berlyną. 1965 m. „įvertinant ypatingas bylos aplinkybes išimties tvarka" amnestuotas.

[51] A. Zaskevičiaus 1947 03 13 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 11004/3, t. 1, l. 16–20.

Nė kiek ne geresnės žinios laukė J. Žemaičio ir Savanorio rinktinėje: čekistams pakliuvęs J. Venclausko kuopos partizanas V. Lazdauskas-Virgis išdavinėjo viską, ką žinojo.

„Tą pačią 29 dieną apie 10 val. ryto pasirodė mūsų rajone rusai, darė kratą bent keliose vietose ieškodami partizanų ar jų bunkerių, – rašė štabo dienoraštyje Gedimino kuopos partizanai. – Kuomet rusai apleido tą rajoną, toje vietoje, kur vienas partizanas Rolandas girdėjo visą rusų judesį ir keiksmą, buvo tuojau daržinėje ant šieno rastas portfelis. [...] Minėtąją dieną rastų dokumentų netyrėme, nes buvo rusiškai ranka rašyta, be to, niekas nemokėjom rusų kalbos. [...] Iš ryto buvo pradėta studijuoti rastas portfelis ir kas jame rasta. Bet kas jame rasta! Štai kas – rastas „pasižadėjimas". Vienas iš Birutės būrio partizanų, Trimitas, pasižada NKVD, esančiam Šiluvoj, kad nužudysiąs minėto būrio vadą Rolandą, buvusį Margį-Narūną, ir legalizuosis"[52].

Partizanai pirmą kartą išvydo tokį laišką. Susirinkę pasitarti aštuoni vyrai iškvietė pasiaiškinti partizaną Trimitą. „Buvom labai užsidegę piktumu, buvo visiems kilus mintis, kad kaltininkui Trimitui padaryti teismą: vietoje šūvis ir baigta"[53]. Vis dėlto nuo skubių sprendimų buvo susilaikyta: nutarta Trimitą suimti, ištardyti, rinktinės vadą laišku pakviesti atvykti ir išspręsti šį klausimą. Ramiai viską apsvarstę, vyrai priėjo prie išvados, kad tai gali būti ir čekistų provokacija.

Gavę arklius, partizanai išjojo pas kuopos vadą, tačiau šis buvo išvykęs. Įtarimą partizanams kėlė Jono Žickio-Trimito praeitis: jo brolis iš pradžių buvo stribas, vėliau išėjo partizanauti; svainis iki šiol stribavo. MGB sumaniai pasinaudojo jo biografija. Kompromituodami niekuo nenusikaltusį partizanams kovotoją, jie stengėsi pridengti tikruosius išdavikus – agentą Ragą ir V. Lazdauską[54].

[52] Gedimino štabo dienoraštis nuo įsikūrimo dienos 1947 03 11, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 316–318.

[53] Ibid.

[54] MGB Raseinių apskrities skyriaus viršininko specialusis pranešimas ministrui D. Jefimovui, ibid., b. 1792 (7714, t. 2), l. 115; MGB Raseinių apskrities skyriaus viršininko 1947 10 pažyma apie Savanorio rinktinę, ibid., b. 1791 (7714, t. 1), l. 34–39.

Kaip tik iš jų sužinoję, kad partizanus remia Skaraitiškių (Šiluvos vlsč.) sovietinio ūkio ūkvedys Kazys Kisielius, balandžio 13 d. su kareiviais apsupo jo namus. Užvirė mūšis, kurio metu žuvo šeši Gedimino kuopos partizanai. Keturiems vyrams ir šeimininkui pavyko pabėgti[55].

Karines operacijas lydėjo verbavimai. Užverbuotas mokytojas Bronius Neverdauskas, ryšininkas ir OS narys, buvo priverstas pasitraukti pas partizanus. Tačiau ne visi stengėsi šitaip išsisukti iš čekistų pinklių. Buvo užverbuotas ir Raseinių mokytojas Šimkus (agentas Mikutaitis), pas kurio tėvus rado prieglobstį J. Žemaičio dėdė Antanas. Brolis buvo verčiamas išdavinėti brolį, tėvas – sūnų. Agentu tapo ir partizano Antano Armoškos brolis Petras, J. Čeponio ryšininko Antano Milerio brolis Benadas, ryšininkės Mačianskaitės tėvas Stasys Mačianskas.

Balandžio pabaigoje J. Žemaitis su grupe partizanų apsistojo Viduklės valsčiaus Talkininkų kaime. Vyrai prausėsi, šeimininkai ruošė valgį. Netikėtai prie sodybos buvo pastebėti kareiviai. Vyrai stvėrė ginklus ir atidengė ugnį. Palikę vieną nukautą partizaną, turėjo pasitraukti.

Gegužės 16 d. Tyrulių pelkėse žuvo dar keturi partizanai, tarp jų – Petrė ir Antanas Kuraičiai. Po savaitės Purviškių miške žuvo trys kovotojai, tarp jų – kulkosvaidžio ugnimi atsitraukimą dengęs būrio vadas Antanas Jonikas-Rolandas. Birželio 26 d. Žaiginio valsčiaus Ašantų kaime apsuptas rugiuose ties Goštauto sodyba buvo nukautas A. Vaznys, taip ir nespėjęs įsigyti tikros kariškos uniformos.

Retėjo pirmųjų partizanų gretos: gegužės mėnesį rinktinėje tebuvo likę 23 senieji kovotojai. Štabe dirbo pats J. Žemaitis, broliai Pakarkliai, buvęs Alėjos mokytojas Edmundas Kurtinaitis-Lėnas ir P. Mačiulis-Kaributas.

1947 m. gegužės 20–25 d. šiek tiek pasigydęs P. Bartkus pakvietė J. Žemaitį į pasitarimą.

[55] K. Kisielius 1947 11 02 buvo suimtas.

Kęstučio apygardos veikla 1947 metais

Pasitarimas buvo surengtas naujo apygardos štabo sudarymo reikalu. Jame dalyvavo buvę štabo nariai – organizacinio skyriaus viršininkas P. Bartkus-Sąžinė, ūkio skyriaus viršininkas Januliauskas-Merkys ir rinktinių vadai: Lydžio (vėliau pavadinta Aukuro) – H. Danilevičius-Vidmantas ir Savanorio – J. Žemaitis-Matas. Pasitarimas vyko Šimkaičių miške, maždaug už trijų kilometrų nuo Aukštašlinio, prie Gėgių kaimo[1]. Nutarus nedelsiant atkurti apygardos štabą, vadu buvo išrinktas J. Žemaitis.

Prieš pradedant eiti naujas pareigas reikėjo sutvarkyti reikalus rinktinėje. Tuo metu ją sudarė P. Morkūno vadovaujama štabo apsaugos kuopa (20 kovotojų), J. Venclausko kuopa (11 kovotojų), V. Eisino būrys (15 kovotojų) ir Veličkos-Viesulo būrys (8 kovotojai)[2]. Padėtis rinktinėje 1947 m. vasarą buvo sunki. Dar vasario mėnesį buvo suimtas Tytuvėnų OS vadas Antanas Juška iš Pumpurų kaimo, vasarą buvo sulaikyta ir jo žmona. Ji per tardymą čekistams papasakojo apie savo vyro ryšius su J. Žemaičiu ir atidavė visus vyro turėtus OS dokumentus – struktūrines organizacijos schemas, OS narių sąrašus, pasakė žinomus OS narių slapyvardžius[3].

Buvo suimtas J. Vizgirdas, per kurį tarpusavio ryšius palaikė Savanorio rinktinė ir JKA. Pas jį nuolat apsistodavo apygardos ryšių įgaliotinė R. Jankevičiūtė. Suėmus N. Nausėdaitę, ji buvo pagrindinė apygardos ryšininkė. Liepos 15–18 d. čekistai įvykdė didelę karinę operaciją: 250 kareivių ieškojo šios ryšininkės, speciali operatyvinė grupė kontroliavo jos maršrutus Vilnius–Kaunas–Raseiniai–

[1] J. Žemaičio 1953 07 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 1, l. 129–134.

[2] MGB duomenys netikslūs. Žr. : MGB Raseinių apskrities skyriaus viršininko Čarkovo 1947 08 01 specialusis pranešimas ministrui D. Jefimovui apie Savanorio rinktinę, ibid., ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 145–146.

[3] Ibid.

Ryšininkė Rožė Jankevičiūtė
(1957 m. nuotrauka)

Kryžkalnis–Kelmė–Šiauliai–Tytuvėnai–Lyduvėnai–Viduklė. Ryšininkės čekistai nesugavo, tačiau sulaikė su dviem mažais vaikais besislapsčiusią E. Kurtinaičio žmoną. Ji buvo verčiama eiti ieškoti savo vyro ir paraginti jį legalizuotis. Šiai akcijai nepavykus, moteris buvo nuteista, o vaikai nuvežti į Vilniaus vaikų namus.

O kaip tik E. Kurtinaitį J. Žemaitis buvo numatęs skirti naujuoju Savanorio rinktinės vadu. Per tardymus jis prisiminė:

„Kartu su Bartkumi parinkome kandidatą „Žebenkšties" rinktinės vado pareigoms – Kurtinaitį. Jį intensyviai ruošėme, mokėme, kaip reikia vadovauti ginkluotai nacionalistų organizacijai, nes pogrindyje jis buvo naujokas.

Rinktinės štabo viršininko pareigoms numatėme Neverdauską, kuris į nelegalią padėtį perėjo 1947 m. gegužės mėnesį, o anksčiau buvo pradžios mokyklos mokytoju"[4].

[4] J. Žemaičio 1953 07 07 tardymo protokolas, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 1, l. 135–139.

Taigi, trūkstant karininkų, vadais tapo mokytojai. J. Žemaitis kiek galėdamas stengėsi jiems padėti. Viduklės valsčiuje, Šarkaimyje, patikimo ūkininko sodyboje buvo įrengtas bunkeris. Įkūrus rinktinės vadavietę, J. Žemaitis pareigas ir kartu štabo dokumentus perdavė naujajam rinktinės vadui, o pats ėmėsi apygardos reikalų.

Prasidėjus suėmimams, skubiai buvo pakeisti šifrai, slapyvardžiai, rinktinių pavadinimai. Nuo 1947 m. liepos 5 d. Savanorio rinktinė vadinta Knygnešio vardu, J. Čeponio vadovaujama Naro rinktinė – Žuvėdros vardu (vėliau – Vaidoto), o Lydžio rinktinė tapo Aukuro rinktine. Rašytiniuose dokumentuose apygarda buvo vadinama Baltijos vardu. Pats J. Žemaitis po biblinių Mato, Tomo, Luko vardų pasirinko Tyliaus slapyvardį. Tada pradėjo formuoti apygardos štabą. Pirmiausia reikėjo parinkti tinkamą vadavietę. Birželio pabaigoje kartu su P. Bartkumi iškeliavo į Kelmės–Kražių rajoną, kur veikė V. Eisino-Daugirdo vadovaujamas partizanų būrys. Štabavietę nutarė įrengti netoli Stulgių miestelio. 7–8 kilometrų spinduliu ūkininkų sodybose buvo įrengti keturi bunkeriai. Jau iškasus slėptuves paaiškėjo, kad vienai iš jų vieta parinkta netinkama – bunkerį užliejo vanduo.

Pagrindinis štabo bunkeris buvo Skaudvilės valsčiuje, Kušleikos kaime, ūkininko Mėlynausko negyvenamame trobos gale. Šiai slėptuvei buvo suteiktas „Aušros" slapyvardis. Čia 1947–1948 m. žiemą praleido pats apygardos vadas J. Žemaitis, informacinio ir žvalgybos skyriaus viršininkas Antanas Liesys-Tvanas, štabo ir kartu organizacinio skyriaus viršininkas P. Bartkus-Dargis, operatyvinio skyriaus viršininkas V. Gužas-Kardas ir adjutantas Mečys Orlingis-Ričardas. Partizanus rėmė to paties kaimo gyventojas Benediktas Kazlauskas.

Pagalbiniai bunkeriai buvo iškasti Budraičių kaimo gyventojo Antano Dapkaus ir Skaudvilės valsčiaus Pavėrių kaimo gyventojo Jono[5] Ivanausko sodybose. Šis malkinėje iškastas bunkeris pasirodė esąs drėgnas, todėl dažniausiai tekdavo apsistoti šeimininko troboje. Čia buvo laikoma rašomoji mašinėlė. Ka-

[5] Kitur – Juozo.

dangi šie bunkeriai nebuvo visiškai tinkami, rudenį, jau lapkričio mėnesį, buvo nutarta iškasti dar vieną – Antininkų kaimo gyventojo Čėsnos daržinėje. Nors šeimininkas iš pradžių nenorėjo leisti rengti slėptuvės, tačiau partizanai, žinodami, kad jis yra doras žmogus, vis dėlto slėptuvę išsikasė. Kasė visi kartu, nes žiema buvo čia pat. Kiekvieną bunkerį iškasdavo ir įrengdavo per porą naktų. Taip skubiai dirbant buvo mažesnė tikimybė, kad jis bus iššifruotas dar nespėjus įrengti. Šeimininko Čėsnos giminaitis, pamatęs kartu su jaunais vyrais dirbantį J. Žemaitį, nusistebėjo: „Ko tu, senuk, čia kamuojies? Kam tau to reikia, tau tik ant krosnies sėdėti"[6]. Nežinojo, kad J. Žemaitis yra vadas: jis niekuo nesiskyrė nuo savo valdinių. Taip pat nežinojo, kad tam „senukui" tebuvo trisdešimt aštuoneri metai! Šyptelėjęs J. Žemaitis atsakė nenorįs skirtis nuo jaunimo.

Daugiausia štabas naudojosi dviem bunkeriais: Mėlynausko „Aušra" ir Čėsnos „Ramove".

Pasirenkant vietą štabo dislokacijai buvo pasirūpinta, kad tame rajone partizanai nevykdytų kovinių akcijų, taip pat kad nebūtų neorganizuotai besislapstančių plėšikaujančių asmenų, t. y. kad niekas nesudarytų preteksto okupantams vykdyti karinių valymo operacijų. Todėl dar birželio mėnesį buvo suformuota iš penkių asmenų apygardos štabo apsaugos grupė, turėjusi parengti štabavietės rajoną, o vėliau – pasirūpinti, kad į jį neitų jokie partizanų būriai ir nebūtų vykdomos jokios akcijos, net nebūtų platinami atsišaukimai. Šios grupės vadu buvo paskirtas šiaulietis buvęs dantų technikas Aleksas Jurkūnas-Raganius. Partizanų ryšininkė ir rėmėja buvo jo sužadėtinė mokytoja Elena Gendrolytė.

Grupę sudarė jauni vyrai: M. Orlingis-Ričardas, Jonas Nuobaras-Laimutis ir kt. J. Nuobaras buvo mokęsis Tauragės gimnazijoje, tačiau kaip OS narys 1946 m. kovo 3 d. buvo suimtas. Po trijų mėnesių tardymo jam pavyko iš areštinės pabėgti. Jau metai, kai jis partizanavo.

Išsiaiškinus, kad vadavietės rajone partizanų vardu plėši-

[6] J. Nuobaro 1954 02 23 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 5, l. 46–57.

Kęstučio apygardos štabo pareigūnai. Iš kairės: Jonas Žemaitis, Antanas Liesys, dešinėje – Vytautas Gužas (apie 1947 m.)

kauja ir gyventojus terorizuoja trys broliai, karo lauko teismo nuosprendžiu dviem iš jų buvo įvykdyta mirties bausmė, o trečiasis buvo įspėtas ir išsiųstas į kitą rajoną.

Tačiau šios apsaugos priemonės neišgelbėjo nuo susidūrimų su MVD kariuomene. Rugpjūčio mėnesį apygardos vadas J. Žemaitis kartu su apsaugos būriu dienojo Skaudvilės valsčiuje prie Ančios upės. Netikėtai sargyba pastebėjo besiartinančius kareivius. Atidengę ugnį ir nukovę vieną MVD kareivį, partizanai pasitraukė į Raudgirinę.

Kitą kartą kareiviai užklupo partizanus apsistojusius pas ūkininką. Šeimininkei pastebėjus atvažiuojant čekistus, V. Gužas pasitiko juos automato serija.

Tuo pačiu metu buvo formuojamas ir štabas. J. Žemaitis norėjo, kad jame būtų pareigūnų iš visų rinktinių, tačiau J. Čeponis, pats stokodamas pareigūnų, savo atstovo nesiuntė.

Vis dėlto štabas buvo suformuotas labai stiprus. Jame buvo ne tik narsūs kovotojai, bet ir talentingi, nuoširdūs vyrai. Buvęs studentas P. Bartkus rašė eilėraščius, kuriuos spausdino partizaninė spauda, pritaikęs melodiją, dainavo kaimo jaunimas. Buvęs Kauno universiteto Medicinos fakulteto studentas A. Liesys atėjo į apygardos štabą iš Lydžio rinktinės, kartu su broliu Broniumi Rytprūsiuose buvo baigęs vokiečių žvalgybos mokyklą ir desantu grįžęs į Lietuvą. V. Gužas, kilęs iš Aukštaitijos, buhalteris, buvęs Vietinės rinktinės savanoris, be galo skaudžiai išgyveno prieš Velykas apygardos štabo apsaugos būrį Paparčių kaime ištikusią nelaimę, kai žuvo vienuolika vyrų. Net norėjo nusišauti. Niekaip negalėjo pamiršti kulkosvaidžio ugnimi jį dengusio buvusio gimnazisto Juozo Nausėdos, vis kartojusio: „Vade, traukis, aš dengsiu!"[7] Jautėsi kaltas, kad liko gyvas, todėl stengėsi užsimiršti darbe. „Čia tapau paskirtas pareigoms, kurios reikalauja begalinės energijos, valios ir sumanumo. Patekau į kietas vado rankas, kur nedrįstu pareikšti nuovargio, paguodos; žodis „negalima" iš žodyno turi būti išbrauktas. Dirbam per dienas ir naktis, negaudami jokio atsikvėpimo"[8], – rašė pažįstamai ryšininkei apie J. Žemaičio vadovaujamo štabo veiklą.

Dar daugiau dirbo pats J. Žemaitis. Juk dabar jautė atsakomybę už daugiau kaip du tūkstančius kovotojų – 515 partizanų ir 1790 OS narių. 1947 m. vasarą, daugiausia būdamas Kražių ir Skaudvilės valsčiuose, ne tik rūpinosi organizaciniais reikalais, bet ir kartu su štabo nariais kūrė pagrindinius norminius partizanų veiklą reglamentuojančius dokumentus. Kai kurie tuometiniai statutai, nuostatai ir taisyklės buvo perimti iš LLA, sukurti rinktinėse ar kitose apygardose. Stengtasi juos suvienodinti, pritaikyti dabarties sąlygoms. Buvo sukurti partizanų karinio, dvasinio ir visuomeninio rengimo programų projektai, JKA organizacijos ir veiklos nuostatai bei kiti visas partiza-

[7] „Šilalės krašto partizanai", užrašė V. Almonaitis, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 19, p. 198–199; „Ryšininkės Loretos pasakojimas", *Žaltvykslė*, 1991, Nr. 7–8, p. 82.

[8] V. Gužo-Valentino 1947 12 02 laiškas ryšininkei Genovaitei, *Žaltvykslė*, 1991, Nr. 7–8, p. 82.

nų veiklos sritis reglamentuojantys dokumentai. Juos rengiant buvo naudojamasi ne tik partizanų dokumentais, bet ir Nepriklausomybės metų „Kario" žurnalo komplektais, kurių turėjo gyventojai.

Suprasdamas, kad spauda yra svarbesnė už ginklą, vos pradėjęs eiti JKA vado pareigas J. Žemaitis pavedė apygardos informacinio skyriaus viršininkui A. Liesiui parengti nurodymus dėl spaudos platinimo[9]. Kad spauda pasiektų visus gyventojus, OS viršininkas turėjo kiekviename valsčiuje organizuoti jos platintojų tinklą. Jie privalėjo spaudą ne tik platinti, bet ir perskaityti gyventojams, paaiškinti svarbesnius straipsnius, nes „aklai – neorganizuotai spaudą į žmones paleisti netinka. Tai būtų ne platinimas, o numetimas"[10]. Pogrindinė spauda buvo vienintelis gyventojų informavimo šaltinis, nes okupaciniai laikraščiai buvo kupini komunistinės propagandos, o radijo aparatai iš gyventojų atimti.

Buvo atnaujinta „Laisvės varpo" leidyba. J. Nuobaras tapo dailininku. Kaip spaustuvininkas jam talkino Antanas Seneckis – spausdino mašinėle po 5–6 egzempliorius, kuriuos rinktinės daugindavo. Rudeniop per šilutiškį Juozą Jurkšaitį iš Klaipėdos vykdomojo komiteto Finansų skyriuje dirbusio Vaičiulevičiaus įsigijo rotatorių[11]. Be to, J. Čeponis 1947 m. rugpjūčio mėn. iš Kauno spaustuvininko Prano Matuzo per Girkalnio fotografą partizanų ryšininką Stasį Grudzinską įsigijo spaustuvės įrenginį ir spaustuvinio šrifto[12]. Laikraštis pradėjo eiti 600–800 egzempliorių tiražu. Pasikeitė ne tik laikraščio išvaizda – jame buvo pateikiama naujausia informacija apie tarptautinius ir Lietuvos įvykius.

Partizanų žvalgyba jau žinojo apie partizanais apsimetusių MVD majoro Aleksejaus Sokolovo provokatorių egzistavimą, bu-

[9] J. Žemaičio-Tyliaus 1947 06 16 rezoliucija ant „Nurodymų laisvajai spaudai platinti", LYA, f. K-1, b. b. 41978/3, t. 4, l. 13.

[10] Ibid.

[11] J. Jurkšaičio 1948 10 12 tardymo protokolas, ibid., b. b. 33960/3, t. 5, l. 220.

[12] P. Matuzas, „Kovojo ir spausdintas žodis", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 20, p. 119–124.

vo nustačiusi jų būstinę Vilniuje, Filaretų gatvėje. „Laisvės varpas" įspėjo gyventojus nesileisti į kalbas su „nežinomais asmenimis, nors iš seniau pažįstamais; nieko neduoti ir nepasakoti, kad ir kažin kokiomis priemonėmis – spauda, dainomis, fotografijomis, girdėtais slaptavardžiais ir kt. įtikinėtų"[13]. Buvo išplatintas ir atsišaukimas ta pačia tema.

Rudenį „Laisvės varpas" ėjo reguliariai, kas dvi savaites[14]. Surinktą iš partizanų medžiagą ryšininkai atiduodavo redaguoti Tauragėje buvusiam Lietuvos kariuomenės savanoriui, LAF'o nariui, vokiečių okupacijos metais bendradarbiavusiam pogrindiniame leidinyje „Į laisvę" plk. Dominykui Steponaičiui. Tai buvo visokeriopai išprusęs žmogus, turėjęs chemiko išsilavinimą (baigęs mokslus Paryžiuje), Nepriklausomybės metais dirbęs Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ginklavimosi laboratorijoje. Mokėdamas kelias užsienio kalbas, jis sekė užsienio politiką ir rašė kvalifikuotus straipsnius, dažniausiai – „Laisvės varpo" vedamuosius. Be to, jis redagavo visą laikraščio numerį. Dirbdamas Tauragėje gydytoju, tiekė partizanams vaistus; kaip chemikas, padėdavo pasigaminti matricas ir konsultuodavo sprogmenų gamybos klausimais. Ryšininkių lankymasis „pas gydytoją" niekam nekeldavo įtarimo. Eiliniam laikraščio numeriui D. Steponaičio parengtą medžiagą ryšininkės nugabendavo į J. Čeponio bunkerį.

Sunkiausias darbas tekdavo ryšininkams ir OS nariams – jiems reikėdavo surinkti medžiagą eiliniam numeriui, nugabenti ją į pogrindinę spaustuvę, o vėliau išplatinti spausdintą leidinį. „Kaip gaila pačius geriausius žmones pavergti didžiausiam pavojui, o reikia, – pasakė kartą ryšininkei R. Jankevičiūtei J. Žemaitis. – Reikia spaudos, reikia platintojų, reikia, kad žmonės suprastų ir visokiais laikais, visokiomis sąlygomis pajėgtų būti žmonėmis"[15]. Tai dažniausiai atlikdavo merginos ir moterys. Daugelis jų

[13] JKA laikraštis *Laisvės varpas*, 1947 10 01, Nr. 122, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 266 (31/10), l. 48-51.

[14] J. Žemaičio-Tyliaus 1947 11 22 laiškas Tauriui, ibid., ap. 45, b. 265 (2676, t. 1), l. 151.

[15] Jurgis, „Į mišką", *Žaltvykslė*, 1991, Nr. 7–8, p. 81.

slapstėsi nuo gresiančio arešto ir gyveno nelegaliai, tačiau J. Žemaitis visada stengėsi aprūpinti jas fiktyviais dokumentais. Šilutėje turėjo patikimą žmogų, kuris pagamindavo pasus. Šiaip jau priimti moteris į aktyvių kovotojų gretas partizanai vengė. Bunkerių gyvenimas buvo labai sunkus, imti moteris į žygį buvo nežmoniška. Kai būryje gyvendavo partizanų šeima, kildavo įvairių nesusipratimų. Antai ltn. B. Urbutis partizanavo kartu su žmona, bet vyrai buvo nepatenkinti, kad žmona per daug kišasi į visus reikalus. Galop Urbučiai, įsigiję fiktyvius dokumentus, iš partizanų gretų pasitraukė. Taip pat pasielgė ir P. Taučas su žmona Jadvyga[16].

1947 m. rugsėjo 8 d. netoli Kryžkalnio (čia ūkininkų Kybartų namuose buvo ryšių punktas „Amerika") Kęstučio apygardos vadovybė ir Savanorio rinktinės štabas pažymėjo Tautos šventę. Miško stovykloje susirinko apie 20 partizanų. Iškilmingoje rikiuotėje sustingę vyrai prisiminė Nepriklausomybės metus, kai šią šventę švęsdavo savo namuose. Sukalbėjo maldas už tėvynę ir už žuvusiuosius. Vakare po pasitarimų vyrai ilgai dainavo partizanų dainas. Broliai Liesiai, V. Gužas, J. Žemaitis turėjo gerus balsus. Nuotaika buvo šventiška.

Šiame susirinkime buvo nutarta įkurti dar vieną partizanų apygardą. Sprendimas buvo pribrendęs seniai, dar 1945–1946 m., po to, kai buvo sunaikinta LLA Šiaulių apygarda ir J. Žemaitis bandė ją atgaivinti Vyčio, Žaibo vardais. Šįkart buvo pasirinktas Prisikėlimo pavadinimas. Tokį sprendimą lėmė tai, kad JKA teritorija buvo labai didelė ir ryšį palaikyti su Voverės, Atžalyno, P. Lukšio bei Žaliąja rinktinėmis buvo sunku. Geriausiai vadovauti partizanų padalinių veiklai buvo įmanoma turint ne daugiau kaip du tris sau pavaldžius žemesnius štabus. Ieškodamas konspiratyvesnių veiklos formų, J. Žemaitis priėjo prie išvados, kad vyriausioji partizanų vadovybė galėtų efektyviau vadovauti veiklai per regioninius centrus – sričių štabus, kuriems būtų pavaldžios dvi trys partizanų apygardos. Žinojo tokią Pietų Lietuvos partizanų vadovybę

[16] Taučų šeimos ryšius su partizanais MGB atskleidė 1949 m., o Urbučių – jau pasibaigus partizaniniam karui.

Kęstučio apygardos vadas Jonas Žemaitis (dešinėje) ir štabo narys Antanas Liesys (apie 1947 m.)

susikūrus dar 1946 m. Tokią pat schemą nutarė taikyti ir Žemaitijoje.

Tokiu pat principu pertvarkė ir rinktines: teritoriniu požiūriu jas suskirstė į rajonus. Rajoną sudarė 4–6 valsčių teritorija. Lydžio rinktinėje buvo sudaryti trys, Vaidoto – du, Knygnešio – trys rajonai. Rajonų vadai savotiškai pereidavo vadovavimo partizanų padaliniui mokyklą. Prireikus jie galėdavo sėkmingai pakeisti rinktinės štabo pareigūnus.

Šios trys rinktinės sudarė JKA pagrindą. Su kitomis – Voverės (buvusi Genio, veikė Šiaulių ir Joniškio aps.), P. Lukšio (veikė Kėdainių aps.), Atžalyno (buvusi Vytauto Didžiojo, veikė Radviliškio vlsč.) bei Žaliąja (veikė Šeduvos, Baisogalos, Pakruojo, Radviliškio vlsč.), – ryšiai buvo silpnesni. 1947 m. rudenį dėl kariuomenės siautimo ir ryšininkių suėmimų apygardos štabas nebeturėjo jokio reguliaraus ryšio su šiomis rinktinėmis, todėl

lapkričio mėnesį J. Žemaitis į Dukto miškus pasiuntė du apygardos štabo narius – P. Bartkų-Sąžinę ir B. Liesį-Kauką. Jie turėjo ne tik atkurti nutrūkusius ryšius, bet ir su šių rinktinių pareigūnais spręsti naujos – Prisikėlimo – apygardos kūrimo klausimus.

Apygardos štabo atstovai susitiko su Atžalyno rinktinės vadu Stasiu Raziuliu-Mažyliu, o vėliau – ir su laikinai Žaliosios rinktinės vado pareigas ėjusiu Petru Masilaičiu-Virpša[17].

Vykdydamas organizacinius apygardos pertvarkymus, 1947 m. vasarą ir rudenį J. Žemaitis kartu prisidėjo prie viso partizaninio judėjimo centralizavimo.

Pastangos susivienyti

Dėl J. Kasperavičiaus žūties laikinai buvo sustoję partizanų vienijimo darbai. Iniciatyva čia priklausė Tauro apygardos vadui Antanui Baltūsiui, kuris, demaskavus J. Markulį, stengėsi suformuoti bendrą pogrindžio politinį organą – BDPS prezidiumą. 1947 m. sausio 15–16 d. A. Baltūsio skubiai sušauktame partizanų vadų pasitarime, nors ir neturėdamas įgaliojimų, Jungtinei Kęstučio apygardai atstovavo A. Zaskevičius, tačiau tikruoju apygardos įgaliotiniu BDPS prezidiume JKA vadas J. Kasperavičius buvo paskyręs štabo narį Žygimantą (mokytoją Giedrių?). Suėmus A. Zaskevičių, vieninteliu įgaliotiniu liko Žygimantas. Dėl J. Kasperavičiaus žūties balandžio 12–15 d. planuotas dviejų apygardų, Kęstučio ir Tauro, atstovų susitikimas neįvyko.

Per tą laiką Tauro apygarda skubiai informavo apie MGB provokaciją – bandymą paimti į savo rankas partizanų vyriausiąją vadovybę. Sausio 11 d. apie J. Markulio išdavystę sužinojo J. Kasperavičius, kuris turėjo šią informaciją, kartu ir tikrajame partizanų vadų suvažiavime (sausio 15–16 d.) priimtus dokumentus persiųsti Aukštaitijos partizanams.

Kęstučio apygarda 1947 m. pradžioje jau palaikė ryšį su

[17] N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, p. 274.

Šiaurės rytų Lietuvos Vytauto (buvusi 3-ioji LLA) ir Vyčio apygardų vadais Vincu Kauliniu bei D. Vaiteliu ir srities vadu J. Kimštu. Tačiau J. Kasperavičiui žuvus visi dokumentai, taip pat ir aukštaičiams skirtoji siunta, pakliuvo priešui. A. Baltūsis tikėjosi gegužės mėnesį sulaukti atvykstant J. Kimšto kartu su Kęstučio apygardos atstovu (tuo metu naujas apygardos vadas dar nebuvo išrinktas), todėl J. Žemaitis gegužės pabaigoje nusiuntė J. Kimštui ir D. Vaiteliui laišką. Jame pakvietė kartu vykti į birželio 10 d. ties Tauro ir Kęstučio apygardų riba įvyksiantį apygardų įgaliotinių susitikimą[1]. Kęstučio apygarda į šį susitikimą pasiuntė Žygimantą.

Tačiau susikalbėti su Aukštaitijos partizanais nebuvo lengva: jiems tebedarė įtaką J. Markulis. MGB per jį Kęstučio apygardą ir jos atstovą A. Zaskevičių-Tautvaišą sąmoningai apkaltino intrigomis bei šmeižtu. Tuo metu A. Zaskevičius jau buvo suimtas, ir čekistai juo operatyviai naudojosi. Jo išdavystė buvo gera priedanga J. Markuliui – dabar jis galėjo lengvai manipuliuoti Aukštaitijos partizanų vadais: J. Kimštas juo žavėjosi, be to, paties J. Markulio buvo paskirtas į srities vado postą. D. Vaitelis buvo priklausomas kitaip: J. Markulis buvo paėmęs ir laikė įkaitais jo žmoną ir vaikus. Todėl J. Kimštas rašė: „Ryšį su Jūra[2] nutraukiau sąmoningai. Taip pasielgti mane privertė kai kurių tos srities pareigūnų kenksminga veikla, dėl kurios mano vadovaujama sritis turėjo daug moralinių ir materialinių nuostolių. Aš pats vos nežuvau dėl tos srities atstovų klastos. Vienas iš jų – Tautvaiša. Aišku, kad ši pamoka verčia mane ir šiandien būti atsargiam"[3].

Susiklosčius tokioms aplinkybėms reikėjo atkurti ryšius su Aukštaitijos partizanais ir jų vadus įtikinti, kad J. Markulis yra MGB agentas. Dėl J. Kimšto nepasitikėjimo Kęstučio apygardos atstovais į susitikimą su A. Baltūsiu nuvyko vienas Žygi-

[1] J. Žemaičio-Tyliaus 1947 05 23 laiškas 3-iosios LLA Vytauto Didžiojo apygardos vadui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 157 (107, t. 2), d. 3, l. 49.

[2] Vakarų Lietuvos partizanų sritis.

[3] Rytų Lietuvos srities vado J. Kimšto 1947 05 23 laiškas Tauro apygardos vadui A. Baltūsiui, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1994, Nr. 11, p. 30–31.

Tauro apygardos vadovybė.
Antras iš kairės – Antanas Baltūsis
(1947 m.)

mantas. Susitikimas įvyko Aleksote. Jo metu A. Baltūsis perdavė J. Žemaičiui laišką, kuriame dar kartą pabrėžė: „Erelis (J. Markulis) yra išdavikas ir provokatorius, kas jau patikrinta užsienyje"[4].

J. Žemaitis, nepaisydamas Aukštaitijos vadų nepatiklumo, vėl parašė laišką Vytauto apygardos vadui. Jis vylėsi, kad nesusipratimai paaiškės, o kartu norėjo įspėti ir apsaugoti nuo J. Markulio provokacijų. Buvo labai svarbu užmegzti nuolatinį ryšį su Rytų Lietuvos partizanais. J. Žemaitį domino Vytauto, Vyčio bei Algimanto apygardų organizacinė struktūra, taip pat norėjo sužinoti, kokiais pagrindais sudarytas Rytų Lietuvos srities štabas, nes buvo numatyta ir Vakarų Lietuvoje kartu su Žemaičių apygar-

[4] Tauro apygardos vado A. Baltūsio 1947 06 23 laiškas JKA vadui J. Žemaičiui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 157 (107, t. 2), d. 3, l. 46–60.

da sudaryti partizanų sritį[5]. Be to, per Aukštaitijos partizanus J. Žemaitis ieškojo ryšių su Latvijos partizanais.

J. Žemaitis pats pažinojo Vyčio apygardos vadą D. Vaitelį (jiedu buvo tarnavę viename pulke), todėl, pažeisdamas konspiraciją, kurios visada labai paisė, ranka parašė jam laišką ir pasirašė savo tikrąja pavarde. Tačiau J. Markulio įtaka buvo stipresnė: D. Vaitelis 1948 m. sausio 25 d. laiške J. Žemaičiui rašė: „Jūsų 1947 m. rugpjūčio mėn. laišką gavau. Dėkoju už perspėjimą, bet aš tuo dar neįsitikinęs"[6]. Rugsėjo mėnesį Rytų Lietuvos srities vadas „daktaru Narutavičiumi" pasivadinusiam J. Markuliui rašė, kad jis tebetiki juo ir BDPS komitetu, taip pat pridūrė esąs nusivylęs „suvalkiečiu", t. y. A. Baltūsiu, kurį sveikinęs „su giliausiu nuoširdumu", kartu ir „garbės trokštantį Žemaitį, o taip pat jų „žygius""[7].

Taigi visas pastangas apsaugoti nuo MGB provokacijų J. Kimštas pavadino tik garbės troškimu ir tuščiomis ambicijomis. Toks jo aklumas pasirodė įtartinas net Vytauto ir Algimanto apygardų vadams. Vis dėlto 1947 m. rugsėjo 24 d. J. Kimštas pagaliau pripažino, kad J. Markulis yra provokatorius, ir nutraukė su juo ryšius.

Svarbiausia priežastis, dėl kurios reikėjo ieškoti ryšių su kitomis apygardomis, buvo ne tiek provokatoriaus J. Markulio demaskavimas, kiek būtinybė kurti bendrą vadovybę. Birželio pabaigoje A. Baltūsis VGPŠ vardu išsiuntinėjo apygardoms įsakymą sudarinėti operatyvinius veiklos planus, nes tai diktavo įtempta tarptautinė padėtis.

Rugpjūčio 23 d. Žygimantas vėl susitiko su A. Baltūsiu[8]. Rugsėjo 13 d. J. Žemaitis gavo šio pasitarimo protokolą. Su

[5] Baltijos apygardos vado J. Žemaičio 1947 07 24 laiškas Vytauto apygardos vadui, ibid., l. 57.

[6] Vyčio apygardos vado D. Vaitelio-Briedžio 1948 01 25 laiškas J. Žemaičiui, ibid., ap. 3, b. 272 (56/7), l. 127.

[7] Šiaurės rytų Lietuvos srities vado J. Kimšto 1947 09 laiškas BDPS komiteto pirmininkui Narutavičiui, ibid., ap. 45, b. 157 (107, t. 2), d. 3, l. 60–69.

[8] Tauro apygardos vado A. Baltūsio 1948 01 08 laiškas Šiaurės rytų Lietuvos srities vadui, ibid., ap. 3, b. 272 (56/7), l. 69–71.

rinktinių vadais apsvarstęs A. Baltūsio pasiūlymus, J. Žemaitis paprašė Kęstučio apygardą priimti į BDPS organizaciją[9].

1947 m. spalio mėn. apygardos laikraštis „Laisvės varpas" oficialiai pranešė, kad nuo 1947 m. spalio 1 d. JKA įsijungė į vieningą pogrindžio organizaciją, kuri BDPS pavadinimą pakeitė ir tapo Demokratiniu Lietuvos sąjūdžiu (DLS)[10].

Tai buvo didelis žingsnis į priekį partizanų centralizacijos kelyje. J. Žemaitis pasiūlė A. Baltūsiui vieningos organizacijos įstatų metmenų projektą, kuriame numatė pagrindinius organizacijos skyrius, struktūrą, tikslus. Jis rašė: „B[altijos][11] vadovybės nuomone, sritiniai apygardų susijungimai yra būtini jau vien tik apygardų veiklos tarpusaviam derinimui ir glaudesniam jų bendradarbiavimui užtikrinti. [...] Centrinės vadovybės dalinio ar visiško išblaškymo, sunaikinimo bei veiklos paralyžiavimo atvejais sričių vadovybės liks tais atsparos mazgais, kurie ir toliau nenutrūkstamai vadovaus laisvės kovos sąjūdžiui savo apimtyse ir kuriais eventualiai bazuosis naujai sudaroma centrinė vadovybė"[12].

Tai buvo organizacijos centralizacija decentralizuojant, t. y. vieningas vadovavimas, kurio esmė – ne vienas aukščiausias valdantis ir vadovaujantis centras, o bendri programiniai veiklos dokumentai. Kaip ir apygardose, kuriose tėvūnijos tapo žemesniųjų vadų mokykla, taip ir sričių štabai turėjo tapti gera pareigūnų mokykla prieš skiriant juos į aukštesnes pareigas vyriausiojoje vadovybėje.

Tačiau A. Baltūsis skeptiškai žiūrėjo į organizacijos valdymą per regioninius centrus – sričių štabus. Užsimezgė intensyvi diskusija dėl kuriamos organizacijos struktūros. J. Žemaitis kritikavo esamą padėtį. Jis pažymėjo: „Mūsų nuo-

[9] Baltijos apygardos vado J. Žemaičio 1947 10 22 raštas Nr. 448 BDPS vadovui, ibid., ap. 45, b. 265 (2676, t. 1), l. 150. 1–150. 5.

[10] JKA laikraštis *Laisvės varpas*, 1947 10 15, Nr. 123, ibid., ap. 3, b. 272 (56/7), l. 149–150.

[11] JKA rašytinis pavadinimas.

[12] Baltijos apygardos vado J. Žemaičio 1947 10 22 raštas Nr. 448 BDPS vadovui, ibid., ap. 45, b. 265 (2676, t. 1), l. 150. 1–150.5.

mone, esamasis Demokratinio Lietuvos sąjūdžio Prezidiumas ir Vyriausiasis Ginkluotųjų pajėgų štabas yra silpni, neatitinka žūtbūtinę kovą vedančios tautos dvasios, pažiūrų bei lūkesčių, o svarbiausia – neatitinka tikrovės, kurioje ši kova šiandien Lietuvoje vyksta"[13]. Kartu buvo svarstomi personalijų klausimai.

Spalio 3 d. įvyko nelaimė: grįždamas iš A. Baltūsio netoli Raseinių kartu su keturiais partizanais buvo nukautas Žygimantas, todėl vietoje jo apygardos atstovu BDPS vadovybėje J. Žemaitis numatė plk. D. Steponaitį-Taurių. Pagal A. Baltūsio sudarytą vyriausiosios pogrindžio vadovybės schemą Karo taryboje turėjo būti po du kiekvienos apygardos atstovus. Galiausiai buvo nutarta iš kiekvienos apygardos skirti po vieną atstovą ir po vieną – iš sričių, kurios jau buvo susikūrusios Pietų ir Rytų Lietuvoje[14]. Tarp Karo tarybos posėdžių vyriausiosios vadovybės funkcijas turėjo vykdyti BDPS prezidiumo pirmininkas ir vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas. Kadangi A. Baltūsis ieškojo BDPS prezidiumo pirmininko kandidatūros, J. Žemaitis į šį postą pasiūlė D. Steponaitį. Žygimantui pateikus informaciją apie D. Steponaitį, ši kandidatūra A. Baltūsiui sukėlė abejonių, todėl pirmininko nutarė ieškoti pats. J. Žemaitis svarstė ir P. Bartkaus kandidatūrą, tačiau dėl jauno amžiaus šis pats tokio pasiūlymo atsisakė.

Galop A. Baltūsis, apsvarstęs J. Žemaičio rekomendacijas, sutiko, kad D. Steponaitis būtų įtrauktas į vyriausiąją vadovybę, tačiau ne prezidiumo pirmininko, o Politinio sektoriaus viršininko pareigoms: „Mes sutinkame su Jūsų pageidavimu perkelti Laisvės kovos sąjūdžio organizacijos būstinę į B[altijos] veikimo rajoną (pagal BDPS prisiųstą Lietuvos pogrindžio Vyriausios Vadovybės schemą, visą Politinį sektorių). [...] Tauro ir Dainavos apygardos sutinka, kad Taurius būtų mūsų ku-

[13] J. Žemaičio 1947 11 10 laiškas D. Steponaičiui-Tauriui, ibid., l. 182.1.

[14] Tauro apygardos vado A. Baltūsio 1948 01 01 laiškas 3 LLA Vytauto Didžiojo apygardos vadui, ibid., ap. 3, b. 272 (56/7), l. 73–75; J. Žemaičio 1953 07 09 tardymo protokolas, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 1, l. 154–162.

riamos organizacijos pirmininku pagal schemą – Politinio sektoriaus viršininku, pasiliekant rezervus, kad jis sutiktų priimti aukštesnį postą, jei to pareikalautų padėtis"[15].

Kartu A. Baltūsis pageidavo, kad BDPS prezidiumo nariu taptų pats J. Žemaitis.

1947 m. rudenį JKA ryšių įgaliotinė ne kartą keliavo į Tauro apygardą. Suėmus N. Nausėdaitę, šias pareigas ėjo R. Jankevičiūtė. Tarpinis ryšių punktas buvo Kaune, Marvelėje, pas ryšininkę Mariją Žulynaitę-Nijolę. Iš Kauno ryšininkė keliaudavo į Pilviškius pas pieno surinkimo punkto buhalterį Žiogelį – A. Baltūsio ryšininką. Čia pasikeisdavo siuntomis. Tuo metu A. Baltūsis ruošė kelionei į užsienį J. Lukšą ir Kazimierą Pyplį, todėl prašė apygardų pateikti duomenis apie partizanų veiklą ir okupantų siautėjimą Lietuvoje. Reikėjo paneigti per J. Markulį užsienyje paskleistą dezinformaciją, esą partizanai demobilizuoti, o okupantų teroras sušvelnėjęs. Kaip įrodymą, kad 1947 m. vasarą J. Lukša tikrai lankėsi Lenkijoje ir užmezgė ryšį su Vakarais, A. Baltūsis atsiuntė J. Žemaičiui vieno dolerio kupiūrą. Informavo, kad gruodžio mėnesį bus siunčiamas laiškas Šventajam Tėvui, ir prašė J. Žemaitį jį neakivaizdžiai pasirašyti[16].

Gruodžio 18 d. ryšininkė nukeliavo į Tauragę. Čia susitiko OS vadą, vykdomojo komiteto buhalterį Narušonį-Narą. Per jį surado D. Steponaitį ir perdavė jam J. Žemaičio kvietimą eiti Politinio sektoriaus viršininko pareigas. Tačiau pagal A. Baltūsio parengtą vyriausiosios vadovybės projektą buvo numatyta, kad BDPS prezidiumo nariai, jei jie nėra partizanai, turi pereiti į pogrindį[17]. D. Steponaitis nesutiko atsisakyti legalaus gyvenimo, todėl jo kandidatūra nebuvo patvirtinta.

A. Baltūsis nesiliovė kvietęs J. Žemaičio į BDPS prezidiumą.

[15] Tauro apygardos vado A. Baltūsio 1947 12 03 laiškas Nr. 879 Baltijos apygardos vadui J. Žemaičiui, ibid., ap. 45, b. 265 (2676, t. 1), l. 153.1.

[16] R. Jankevičiūtės 1948 07 28 tardymo protokolas, ibid., f. K-1, b. b. P-14291, t. 1, l. 35–39.

[17] D. Kuodytė, „Bendras demokratinis pasipriešinimo sąjūdis 1946 m. pabaigoje–1948 m. pradžioje", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 11, p. 5–12.

1948 m. sausio mėn. ryšininkė pagaliau perdavė J. Žemaičio sutikimą tapti BDPS prezidiumo nariu.

Tuo pačiu metu, kai vyko intensyvus Kęstučio apygardos vadovybės susirašinėjimas su Tauro apygarda, štabo narys V. Gužas per ryšininkę Maziliauskaitę-Gegutę susisiekė su Žemaičių apygardos vadu Vladu Montvydu-Žemaičiu. Ši apygarda 1947 m. buvo patyrusi triuškinamų smūgių ir MGB provokacijų: spalio mėnesį apygardos vadas J. Ivanauskas-Vygantas buvo iškviestas į MGB legenduojamą „pogrindžio centrą", iš kurio buvo siuntinėjamos panašios į J. Markulio direktyvos dėl ginkluotos kovos nutraukimo. Galop J. Ivanauskas buvo suimtas. Supratęs, kad ši apygarda Klaipėdos krašte nebuvo ėmusis jokios veiklos, J. Žemaitis nutarė iš legaliai gyvenančių OS narių šiame strategiškai svarbiame Lietuvos regione įkurti rinktinę. Šį darbą norėjo pavesti D. Steponaičiui, tačiau šis tik redagavo „Laisvės varpą" ir rašė apžvalginius straipsnius. Birželio mėnesį J. Žemaitis susitiko su Šilutėje gyvenusiu OS nariu veterinarijos gydytoju J. Jurkšaičiu-Ąžuolu, kurį paskyrė vadovauti būsimajai Klaipėdos krašto rinktinei. Buvo nutarta rinktinę pavadinti Rambyno vardu. Netrukus buvo suformuotas Rambyno rinktinės štabas, kuriame dirbo keletas mokytojų. 1947 m. rudenį J. Žemaitis Kražių valsčiaus Kasčiukų kaime pas Gendrolius susitiko su šios rinktinės atstovu ir susitarė dėl nuolatinio ryšio palaikymo. Ši rinktinė aprūpino JKA spaustuviniais reikmenimis, tiekė popierių, žiebtuvėlius, akumuliatorių baterijas, parūpino rotatorių bei rašomąsias mašinėles, platino pogrindinę spaudą[18].

J. Žemaitis turėjo nuolatinį rūpestį – sukurti organizacijos tinklą tuščiuose Klaipėdos krašto ir Vilnijos plotuose. Šis rūpestis siejosi su būsimosios Lietuvos valstybės vizija. Susiklosčius palankiai tarptautinei situacijai Lietuvos Respublika turėjo būti atkurta savo etninėse žemėse, kurios buvo godžių kaimynų atplėštos: su sostine Vilniuje ir Klaipėdos jūrų uostu.

[18] LSSR MGB specialusis pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui Ogolcovui apie Kęstučio apygardos reorganizaciją, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 56 (5/9, t. 6), l. 255–278.

Sūnus

Intensyvus darbas neleido galvoti apie asmeninius reikalus. Iš dalies tai padėjo išgyventi žmonos netektį. Tačiau J. Žemaitis nė minutės nepamiršo sūnaus, kuriuo rūpintis daugiau nebuvo kam. Iš ryšininkės N. Nausėdaitės žinojo jį buvus paliktą pas pažįstamo kpt. J. Vabalo, suimto 1941 m., žmoną. Vėliau buvo surasta globėja – mokytoja O. Liubinavičienė. Globėjos tėvai gyveno Batakių valsčiaus Ožnugarių kaime, o jos brolis A. Žiaunys buvo gerai pažįstamas su to krašto partizanais Albertu Norkumi ir J. Nuobaru.

Taigi žinojo sūnų esant patikimose rankose, tačiau suėmus ryšininkę N. Nausėdaitę teko ir vėl ieškoti ryšio su sūnaus Laimučio globėja. 1947 m. vasarą į Kauną važinėjančiai ryšininkei R. Jankevičiūtei J. Žemaitis pavedė surasti vaiką ir jo globėją, kurią žinojo dirbant Vilkijoje vaikų darželio vedėja. Kai ryšininkė paklausė, kaip pažinti vaiką, J. Žemaitis atsakė: „Panašus į mane"[1]. Prašė žodžiu globėjai perduoti, kad tėvas nori pamatyti sūnų, o augintoja pati turėjo spręsti, ar nori ir ar gali važiuoti į susitikimą.

Ryšininkė R. Jankevičiūtė bijojo, kad O. Liubinavičienė gali ja nepasitikėti ir neprisipažinti auginanti J. Žemaičio sūnų, tad nuvyko į Vilkiją paskutiniu garlaiviu ir apsimetė ieškanti vaikų darželyje darbo. Kadangi darbuotojų nereikėjo, o išvažiuoti iš Vilkijos nebebuvo kuo, vedėja apnakvindino viešnią savo kambaryje. Naktį pamažu besišnekučiuojant ryšininkė staiga tiesiai pasakė: „Augini Žemaičio sūnų". Nors išsigando, tačiau vis dėlto O. Liubinavičienė prisipažino, kad tai tiesa.

1947 m. rudenį O. Liubinavičienė atvežė vaiką į pasimatymą su tėvu. J. Žemaitis mažai kam pasakodavo apie vaiką: nenorėjo augintojai užtraukti pavojaus.

Netoli Kryžkalnio Kasčiukų kaime dienojo. J. Žemaitis ir V. Gužas, tarsi ko laukdami, vis žvalgėsi pro langą. Priešpiet ryšininkė atvedė O. Liubinavi-

[1] R. Jankevičiūtės-Žalnieriūnienės 1991 06 30 pasakojimas autorei.

Kęstučio apygardos partizanas Albertas Norkus su seserimi Albina

čienę ir Laimutį. Jau daugiau kaip metus nebuvo matęs vaiko, bet, matyt, globėja gerai auklėjo berniuką – vaikas buvo nenutolęs nuo tėvo. Laimučiui buvo pasakyta, kad tėvas gyvena Afrikoje ir yra beždžionių vadas, todėl jis vis laukė atvažiuojant panelės „iš Afrikos", kuri gali paskambinti tėveliui. Tačiau žinojo, kad tėvas – karininkas. Iš karto paklausė, kur yra jo šautuvas.

O tėvas nieko, išskyrus vaiką, nebematė. Sėdėjo už stalo drauge su visais, tačiau aplinkiniai jam nebeegzistavo. Neturėjo kuo sudominti berniuko. Panešiojo, užsikėlęs ant pečių. Ištraukė rašomąją mašinėlę, kurią nešiodavosi kartu. Vaikas jau pažinojo raides. Išspausdino jo naująją pavardę: Liubinavičius. Daug kartų

Viena iš Jono Žemaičio „pasiuntinių" Gražina Jašinskaitė su jo sūneliu Laimučiu Kaune (apie 1950 m.)

ją rašė, ir vaikui davė parašyti – norėjo, kad gerai įsidėmėtų. Nuo šiol jis – nebe Žemaitis. Ši pavardė turi būti pamiršta.

Po vakarienės turėjo skirtis. Kartu su V. Gužu ir M. Orlingiu palydėjo svečius į gretimą sodybą – pas Gendrolius. Rytą Kazys Gendrolis turėjo nuvežti moterį ir vaiką į Kryžkalnį. Atsisveikindamas davė, kiek galėjo, lėšų vaiko išlaikymui. Berniukui pažadėjo padovanoti kardą. Padėkojo O. Liubinavičienei už atvežtą jo paties uniforminį švarką.

Nuo šiol bus tik reti susitikimai ir laiškai, kuriuos jis rašys sūnui. Tačiau pamatęs vaiką nusiramino. Ryšininkei pasakė: „Bet aš turbūt labai pasenau, kad dėkodamas už rūpestį sūnumi pa-

sakiau jai, kad reikėtų pabučiuot už tokį gerumą, vietoj to, kad iš tikrųjų būčiau čiupęs glėbin ir pabučiavęs"[2].

Atrodė, kad ir jaunoji moteris, kuri jo sūnui tapo motina, laukė šiek tiek daugiau negu dėkingumo. Tačiau ar galėjo leisti jai puoselėti kokias nors iliuzijas, kai kova kasdien darėsi sunkesnė? Todėl atokvėpio minutę nuošaliau atsisėdęs rašė sūnui laiškus. Gal kada nors susimąstys, kodėl jam teko užaugti be tėvo. Norėjo sūnui perduoti ne tik savo idealus, bet ir meilę, taip nesiderinančią su partizanišku gyvenimu.

Šiuos laiškus O. Liubinavičienė paskaitydavo juos atnešusiai ryšininkei. Berniukas buvo dar per mažas juos suprasti. Pakviesdavo ryšininkę apsinakvoti. Nors J. Žemaitis tai draudė daryti, kartais ji ir pasilikdavo. „Vis vien tu atėjai, tai koks skirtumas, kada išeisi – šiandien ar rytoj?" – sakydavo O. Liubinavičienė. Sugulusios ilgai šnekėdavosi. „Bet mums nė vienai, matyt, neatėjo į galvą, kad tuos laiškus galima perrašyt savo ranka kaip literatūrinį kūrinį", – po kelių dešimtmečių prisiminė ryšininkė[3]. Tad berniuko „mamuliukas", kaip vadino vaikas globėją, paslėpdavo visus su J. Žemaičiu susijusius dokumentus namo palėpėje. Gyveno tada iš Vabalienės nuomojamame kambarėlyje S. Nėries gatvėje.

Dar neprašvitus ryšininkė – „panelė iš Afrikos" – iškeliaudavo vien jai težinomais keliais.

Trečioji partizaniška žiema

Artėjo žiema. 1947 m. MGB teroras dar labiau pasmarkėjo. Buvo iššifruotas Kelmės, Nemakščių, Šimkaičių, Girkalnio, Betygalos, Raseinių valsčių OS narių tinklas, daugelis pasipriešinimo dalyvių suimti. Kam pavyko, pasitraukė pas partizanus, todėl kovotojų gretas nuolat papildydavo nauji žmonės, laiku pajutę

[2] R. Jankevičiūtės-Žalnieriūnienės 1991 02 02 laiškas J. L. Žemaičiui, J. L. Žemaičio asmeninis archyvas.

[3] Ibid.

pavojų ar nesutikę būti šnipais. Taip pamažu keitėsi kovotojų sudėtis. Į partizanų gretas atėjo mokytojai Antanas Bakšys, B. Neverdauskas, Raseinių gimnazistas Stasys Narbutas ir kt.

Žiemoti JKA štabas pasiruošė Skaudvilės valsčiuje įrengtuose bunkeriuose. Negalima sakyti, kad čia nebuvo jokio pavojaus. Čekistai pradėjo įtarinėti, kad Pavėrių kaimo gyventojas J. Ivanauskas remia partizanus, todėl jis pats turėjo palikti namus ir slapstytis. Laimė, jo daržinėje įrengta slėptuvė „Oazė" liko neiššifruota.

Kalėdas buvo nutarta švęsti pas B. Kazlauską. 1947 m. gruodžio 22 d. čia susirinko A. Jurkūnas, A. Liesys, M. Orlingis, A. Seneckas. Čia bebūnant buvo gautas pranešimas apie Knygnešio rinktinę ištikusią nelaimę: Kelmės valsčiaus Žilių kaime apsistojusius rinktinės štabo pareigūnus apsupo čekistai. Prasidėjo kautynės, per kurias žuvo penki partizanai, tarp jų – ūkio dalies viršininkas T. Pakarklis-Armis, su kuriuo J. Žemaitis kūrė ir stiprino rinktinę. Jo brolis Alfonsas, rinktinės štabo žvalgybos skyriaus viršininkas, buvo sužeistas. Jį iš kautynių lauko išnešė ryšininkė Genė Stulgaitytė[1]. Tai buvo neseniai ryšininke tapusi B. Neverdausko surasta mergaitė. Tarp apygardos ir rinktinės štabų ryšį palaikė dar viena ryšininkė – Marija Mikšaitė-Babūnė. Tai buvo Radviliškio gimnazistė, kurios sesuo Julija su vyru Leonu Bakūnu-Ietimi partizanavo Voverės rinktinėje.

Po kautynių G. Stulgaitytė išvažiavo į Kauną, tačiau ilgam pasislėpti jai nepavyko: jos ieškoti į Kauną MGB nusiuntė kitą buvusią ryšininkę – Beržinskaitę, MGB agentę Žibutę. Agentė surado G. Stulgaitytę, ir MGB 1948 m. vasario 4 d. slapta ją sulaikė, nes tikėjosi užverbuoti Knygnešio rinktinės vado E. Kurtinaičio ir J. Žemaičio paieškoms[2].

Po kiek laiko atėjo kita skaudi žinia: nelaimė neaplenkė ir Žuvėdros rinktinės. Niekas neįtarė, kad rinktinės ryšininko A. Milerio brolis Benadas, kaimo siuvėjas, buvo užverbuotas ir

[1] Ištrauka iš MGB Raseinių apskrities skyriaus 1948 01 pranešimo, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 174–175.

[2] MGB Raseinių apskrities skyriaus viršininko pavaduotojo Perekriostovo 1948 02 04 planas-užduotis, ibid., ap. 3, b. 291 (33/2), l. 1–4.

tapo MGB agentu Galu. Iš brolio sužinojęs visas detales, jis išdavė Ariogalos valsčiaus Pagesaičių kaime įrengtą rinktinės štabavietę. Iš ūkininko Zenono Jokimo trobos į bunkerį nebuvo jokio įėjimo, tačiau čekistai užlipo tiesiai ant trobos aukšto ir atplėšė angą. Bunkeryje nugriaudėjo sprogimas[3]. 1948 m. sausio 16 d. čia žuvo pirmasis J. Žemaičio partizaninių kovų mokytojas, buvęs LLA Raseinių apskrities vadas J. Čeponis[4]. Kartu žuvo ir agento Galo brolis A. Mileris. O dar taip neseniai J. Žemaitis ir J. Čeponis buvo susitikę Girkalnio valsčiaus Mikaičių kaime pas ryšininkę Angelę Laurinavičiūtę-Rūtą!

Buvo sunaikinta ir apygardos spaustuvė – taip sunkiai įgyta spausdinimo įranga. Vėl reikėjo rūpintis „Laisvės varpo" leidyba. Dar gerai, kad jau buvo spėta išspausdinti eiliniams okupacinės valdžios rinkimams skirtus atsišaukimus. Tačiau užvis skaudžiausios buvo kovotojų netektys: 1947 m. Kęstučio apygardoje žuvo apie 170 partizanų, 532 partizanai, ryšininkai ir rėmėjai buvo suimti[5].

LSSR vietinių tarybų rinkimai buvo paskirti 1948 m. sausio 18 d. Partizanų požiūris į juos ir veiksmai buvo tokie pat kaip ir per 1946 m. rinkimus. Kęstučio apygardos štabas 1000 egzempliorių tiražu išspausdino prieš rinkimus nukreiptus atsišaukimus, kuriuos OS nariai išplatino Raseinių, Jurbarko, Kelmės apskrityse. J. Žemaitis 1947 m. gruodžio 10 d. įsakyme rašė: „Jungtinės Kęstučio apyg. vadovybė praneša, kad jos, kaip ir visos lietuvių tautos, nusistatymas aukščiau minėtų „rinkimų" atžvilgiu yra toks pat, kaip ir š. m. vasario mėn. 9 d. „rinkimų" atžvilgiu, tai yra „rinkimuose" NEDALYVAUTI"[6].

[3] S. Jokimaitė-Valantinienė, „Paskutinis kpt. Juozo Čeponio prieglobstis", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 20, p. 73–86.

[4] N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, p. 249; LYA, f. K-1, ap. 45, b. 739 (77 5711, t. 1.), l. 103–104.

[5] LSSR MGB 2 N valdybos 1950 09 15 pažyma apie Kęstučio apygardos veiklą, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 864 (7261, t. 1), l. 131–140. Čia nurodyti skaičiai mažai skyrėsi ir vėliau: 1948 m. žuvo 117, suimta – 358 asmenys, 1949 m. atitinkamai 125 ir 405.

[6] JKA laikraštis *Laisvės varpas*, 1947 11 15, Nr. 125, LYA, f. K-1, b. b. 41978/3, t. 4, l. 105.

Tai buvo principinis okupacijos nepripažinimas, pilietinio nepaklusnumo akcija. „Rinkimų komedija ruošiama tik tam, kad tu legalizuotum jų jau atliktą darbą, kad atsakomybę nuo jų nuimtum! [...] Nepamiršk, lietuvi, kad įėjimas į rinkimų salę nemokamas, tik išeidamas iš jos tu pasijusi netekęs savo sąžinės – pardavęs Lietuvą", – kreipėsi į visuomenę partizanai[7].

Po rinkimų teko rūpintis Žuvėdros rinktinės štabo atkūrimu ir tolesnių organizacinių uždavinių vykdymu.

1948 m. vasario 5 d. apygardos štabo pareigūnų pasitarime buvo nutarta sparčiau kurti naują apygardą (sąlyginai pavadintą Gražinos vardu[8]). Kovo 15 d. įvyko JKA štabo ir dviejų rinktinių – Voverės, veikusios Šiaulių apskrityje ir Joniškio valsčiuje, bei Atžalyno, veikusios Radviliškio valsčiuje, – atstovų pasitarimas. Kovo 31 d. apygardos vado įsakymu P. Bartkus-Mažrimas buvo atleistas iš Kęstučio apygardos štabo ir paskirtas naujos apygardos vadu. 1948 m. balandžio 1 d. naujoji Prisikėlimo apygarda išleido pirmąjį įsakymą. Šiai apygardai priklausė Atžalyno (vadas S. Raziulis-Mažylis), Žaliosios (vadas P. Masilaitis-Virpša) ir Voverės (vadas Pranas Muningis-Žvelgaitis) rinktinės. Į šios apygardos štabą iš Kęstučio apygardos perėjo P. Bartkus-Dargis ir B. Liesys-Kaukas. Išvykus šiems pareigūnams, pagrindinė intelektualinė jėga buvo V. Gužas ir A. Liesys. Į pareigūnų, išėjusių į Prisikėlimo apygardos štabą, vietą J. Žemaitis pakvietė Aukuro (buvusi Lydžio) rinktinės vadą H. Danilevičių-Vidmantą ir Robertą Gedvilą-Remigijų, o pats toliau rūpinosi trijų apygardų – Kęstučio, Žemaičių ir Prisikėlimo – sujungimu į sritį. Kaip buvo įpratęs, prieš organizuodamas aukštesnį organizacinį vienetą stengėsi sutvarkyti reikalus žemesniuose padaliniuose.

1948 m. pradžioje daugiausia rūpesčių kėlė smarkiai MGB nuniokota Žemaičių apygarda. BPDS komiteto vardu apygardos vadas J. Ivanauskas ne tik buvo iškviestas į Vilnių, iš kur jo vardu MGB siuntinėjo įvairias „direktyvas" ir „deklaracijas", bet ir prieš išvykdamas su apygardos veikla ir ryšininkėmis su-

[7] JKA laikraštis *Laisvės varpas*, 1947 12 15, Nr. 129, ibid., l. 104.

[8] Naujoji apygarda J. Žemaičio siūlymu buvo pavadinta Prisikėlimo vardu.

pažindino MGB agentą Tadą Chodakauską (agentas Liūtas)[9]. Šį MGB atsiųstą asmenį jis pristatė kaip būsimąjį apygardos vadą. MGB planavo Žemaitijoje įvykdyti analogišką provokaciją kaip ir Didžiosios Kovos apygardoje, kur apygardos vadu buvo paskirtas MGB agentas Vytautas Pečiūra, pasivadinęs kpt. Griežtu.

1947 m. gruodžio mėn. Kražių valsčiuje netoli Pašilės kaimo J. Žemaitis keletą kartų susitiko su Žemaičių apygardos atstovu V. Montvydu-Žemaičiu, kuris parodė iš Vilniaus „centro" gautą 1946 m. birželio 6 d. BDPS įsteigimo aktą bei kitus iš ten pat atsiųstus dokumentus, raginančius atsisakyti ginkluotos kovos ir „demobilizuoti" partizanus. J. Žemaitis norėjo įsitikinti, ar tai nėra to paties „markuliškojo" centro provokacijos.

Įsitikinus, kad MGB tikrai pavyko sunaikinti Žemaičių apygardos vadovybę, J. Žemaitis skatino V. Montvydą greičiau atkurti apygardos štabą. Kadangi trūko pareigūnų, iš Kęstučio apygardos buvo perkeltas Vaclovas Ivanauskas-Gintautas, be galo plačios erudicijos buvęs Raseinių gimnazijos auklėtinis. Vadovauti apygardai Montvydas pakvietė kpt. Aleksandrą Milaševičių – J. Žemaičio pažįstamą iš Karo mokyklos laikų. Tai sužinojęs, J. Žemaitis išvyko pats susitikti su Žemaičių apygardos vadovybe.

1948 m. kovo mėn. ryšininkai rogėmis nuvežė J. Žemaitį į Karklėnus. Čia atokioje sodyboje jo laukė V. Montvydas ir A. Milaševičius. Ne iš karto atpažino vienas kitą – gyvenimas buvo abu paženklinęs. A. Milaševičiaus šeimos likimas, kaip ir J. Žemaičio, buvo tragiškas: 1944 m. Milaševičiai kartu su frontu pasitraukė į Vakarus, tačiau bombarduojant Dresdeną Milaševičienė ir vaikai žuvo. Likęs vienas, jis grįžo į Lietuvą.

Pasibučiavo kaip broliai. Ne vien netekties bei vienatvės, bet ir ginklo bei pareigos broliai.

Apsvarstę apygardos reikalus ir galimybes sukurti sritį, liko dienoti. Buvo ramu, lauke snigo. Partizanas Keršys-Napoleonas pasiėmė akordeoną. Jei

[9] LSSR valstybės saugumo ministro D. Jefimovo 1946 07 12 pranešimas, *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, Kaunas, 1996, p. 504–505.

Jūros srities vadas Aleksandras Milaševičius (1948 m.)

ne partizaniškos melodijos, jei ne pasikeitę veidai, galėjo atrodyti, kad jie grįžo į Karo mokyklą.

Dabar J. Žemaitis jautėsi esąs senis. Pirmaisiais metais, kai partizanai būriais užeidavo pas ūkininkus ir kartu su jaunimu pasišokdavo, kartais juokaudamas ir J. Žemaitis išvesdavo kokią ryšininkę. Kartais papokštaudavo, prajuokindavo šeimininkę, kartais vyrams papasakodavo kokį anekdotą iš kariškių gyvenimo, bet tai buvo seniai. Dabar dažniau mėgo žiūrėti, kaip linksminasi jaunimas. Ypač mėgo klausytis partizaniškų dainų. Iki Virtukų mūšio stovykloje po vakarinės maldos vyrai dainuodavo iki išnaktų. Dabar dainuodavo tik tada, kai, pasak B. Liesio, „giria ima gausti", – per dideles vėtras ar liūtis, kai niekas negalėjo išgirsti jų dainavimo. Kai net šuns nevarydavo į lauką, tada būdavo jų metas. Dainų aidas kildavo kartu su laužo liepsna iki pat dangaus.

J. Žemaitis džiaugdavosi, kad vyrai linksminasi. Sėdėdavo tada vienas tamsoje ir klausydavosi, kaip P. Bartkus su broliais Lie-

siais dainuoja. Daugelis dainų buvo jų pačių sukurtos. Petras, spausdinęsis Alkupėno slapyvardžiu, dažnai rašė partizanų ypač mėgstamą meilės lyriką: „Žydės vėl vasaros auksinės, / Nauji gėlių žiedai subręs, / Pamirši tą, kurs dėl Tėvynės/ Neteko visko, net tavęs"[10]. Rūsti kasdienybė diktavo ir eilėraščių tematiką. „Plevena miglos tartum vėlės, / Ir dienos juosta kaip naktis. / Pagelto lapai, vysta gėlės, –/ Keliauja per laukus mirtis"[11].

Ir vis dėlto buvo aišku, kad be stiprios organizacijos, be tinkamo vadovavimo tas tvirtas dvasinis nusiteikimas dings. Judėjimas bus pasmerktas, vyrai ims žiūrėti tik kaip išlikti, užsitęsusi kova nuslopins moralinius orientyrus, prasidės girtuoklystės, beprasmiškos žūtys, nutrūks ryšys su visuomene, kuri vis labiau veikiama bolševikinės propagandos. Todėl išeitis viena: stiprinti organizacijos branduolį, vengti priimti į partizanų gretas naujus vyrus, kurie dar gali gyventi legaliai, nepalikti nė vieno neorganizuotai besislapstančio žmogaus; pavienius būrius sujungti į tėvūnijas, rinktines, griežtai laikytis drausmės ir baudžiamųjų statutų, išlaikyti štabus, intelektines pajėgas, kurios per spaudą palaikytų tautos dvasią, o reikiamu momentu organizuotų gyventojus lemiamai kovai. Kada tai bus, kiek aukų dar reikės sudėti, vienas Dievas težinojo. Tačiau vilčių dar buvo.

1948 m. sausio mėn. Tauro apygardos vadas A. Baltūsis atsiuntė sąrašą medžiagos, kurią J. Lukša ir K. Pyplys išvežė į užsienį. Šis sąrašas ne tik rodė ryšių su užsieniu realumą, bet ir atspindėjo padėtį krašte. Paaiškėjo, kad Dzūkijoje veikia stipri Dainavos apygarda, pasiuntusi į Vakarus net keturių pavadinimų periodinės spaudos leidinius, išleidusi partizanų dainų rinkinį, sukūrusi Lietuvos partizanų statutą. Iš pateiktos medžiagos aiškėjo, kad apygardoje nestokojo stiprių analitikų. Tauro apygardos pareigūnai buvo sudarę scheminį Lietuvoje veikiančių partizanų apygardų žemėlapį.

J. Žemaitis įsakė padauginti ir rinktinėse išplatinti pasiųstąjį į užsienį laišką Šventajam

[10] *Kovos keliu žengiant*, sud. L. Gudaitis, Vilnius, 1991, p. 74.

[11] Ibid., p. 181.

Tėvui. Kartu buvo nurodyta kruopščiai rinkti žvalgybos duomenis, sudarinėti nužudytų, suimtų, išvežtų gyventojų, sudegintų ūkių sąrašus.

Kovo mėnesį J. Žemaitį pasiekė Tauro apygardos štabo viršininko Vinco Štrimo informacija apie tai, kad J. Lukšai ir K. Pypliui pavyko pereiti Karaliaučiaus srities–Lenkijos sieną ir susisiekti su Mykolu Pečeliūnu, padėsiančiu patekti į laisvąjį pasaulį. Deja, kita žinia buvo prasta: vasario pradžioje žuvo Tauro apygardos vadas A. Baltūsis. Ryšininkė ką tik buvo įteikusi jam J. Žemaičio sutikimą priklausyti BDPS prezidiumui. Vadinasi, centralizacijos procesas vėl kuriam laikui nutrūks.

Šia situacija nutarė pasinaudoti MGB. Buvo nuspręsta sulaikytą ir verbuojamą ryšininkę G. Stulgaitytę kartu su agentais-smogikais išleisti į Kęstučio apygardos veiklos rajoną ir pabandyti užmegzti ryšį su apygardos vadovybe. Pasiekus apygardos štabą, agentams buvo nurodyta pareigūnus nušauti, o jei kautynės užsitęstų – nušauti ir G. Stulgaitytę[12]. Smogikų viršininkas mjr. A. Sokolovas labiausiai bijojo, kad partizanai neatskleistų MGB veiklos metodų. Pagal MGB sukurtą legendą smogikai, ekipiruoti partizanais, dėjosi esą Tauro apygardos atstovai, ieškantys ryšio su Kęstučio apygardos vadovybe.

Kartu su G. Stulgaityte buvo išleisti smogikai Tauras, Aidas ir Šernas. Pastarasis buvo vienas iš besilegalizavusių P. Lukšio rinktinės partizanų. Ryšininkė turėjo juos nuvesti pas Viduklės valsčiaus Molavėnų kaimo gyventojus Bronę Veliūnaitę arba Juozą Kiulkį, palaikiusius ryšį su Knygnešio rinktinės vadu E. Kurtinaičiu. Netoliese su kariuomenės pastiprinimu lūkuriavo pats smogikų provokacijų „specialistas" A. Sokolovas. Lūkuriuojant operacijos rezultatų, Viduklės pusėje nuskardėjo šūviai. „Padėtis tokia, – konstatavo A. Sokolovas: – vakar pas mane ryšiui niekas neatvyko, nors mūsų sustojimo vieta jiems gerai žinoma. Vadinasi, ten kažkas įvyko"[13].

[12] MGB mjr. A. Sokolovo 1948 02 13 raportas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 291 (33/2), l. 13–21.

[13] MGB mjr. A. Sokolovo 1948 02 09 raštelis MGB Raseinių apskrities skyriaus viršininko pavaduotojui Perekriostovui, ibid., l. 6.

Iš tikrųjų, smogikai kartu su ryšininke dingo kaip į vandenį, veltui čekistai kitą dieną siautė po apylinkę. Viename patvoryje rado kraujo lašų. Suaugę gyventojai išsislapstė, namuose nebebuvo ir J. Kiulkio. Moterys teigė jokių partizanų nemačiusios. Provokacija nepavyko[14].

Partizanai pirmą kartą suėmė gyvus smogikus. Juos tardant paaiškėjo keli dalykai. Pirmiausia tai, kad legalizavęsi ar gyvi suimti partizanai beveik visi be išimties yra MGB verbuojami ir kai kurie iš jų tampa agentais-smogikais. Antra, kad iš anksto neparuošti susitikimai su kitų apygardų atstovais visada gresia provokacija. Ir trečia, kad beveik atsakingiausia grandis partizanų veikloje yra ryšiai. Juk nuo ryšininkės tvirtumo, atsakomybės jausmo ir sugebėjimo greitai orientuotis priklauso daugelio kovotojų ir civilių žmonių gyvybė. Šį kartą G. Stulgaitytei pavyko ryšininkus įspėti, kad ji atėjo su netikrais partizanais.

1948 m. vasario 11 d. karo lauko teismas provokatorius Mykolą Naviką-Taurą, Antaną Muralį-Aidą ir Juozą Stonį-Verpetą nuteisė mirties bausme[15].

Nors provokacija buvo atskleista, G. Stulgaitytės likimas buvo tragiškas. Ji perėjo į nelegalią padėtį. 1948 m. gruodžio 3 d. kautynėse Plauginių miške buvo sunkiai sužeista į kojas. Negalinčią pajudėti mergaitę įpykę ir įniršę čekistai kankino ten pat, mūšio vietoje, jai nukirto rankų pirštus. Nieko nepasakiusi, G. Stulgaitytė nuvežta į Biliūnų ligoninę mirė.

Taigi svarbiausia buvo ryšiai. Viena pagrindinių neseniai sukurtos Prisikėlimo apygardos funkcijų kaip tik ir buvo palaikyti ryšius su kitomis Lietuvos partizanų apygardomis. Tai lėmė geografinė Prisikėlimo apygardos padėtis: ji buvo pačiame Lietuvos centre. Todėl čia, Šiaulių–Radviliškio apylinkėse, buvo numatyta įkurdinti ir vyriausiąją Lietuvos partizanų vadovybę. P. Bartkus ir B. Liesys turėjo paruošti vadavietę.

Ryšį su jais J. Žemaitis palaikė per tą pačią pagrindinę

[14] MGB mjr. A. Sokolovo 1948 06 raportas LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui P. Kapralovui, ibid., l. 16, 38–41.

[15] Maironio rinktinės 1948 03 05 įsakymas, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 211.

ryšių įgaliotinę R. Jankevičiūtę. Dar J. Čeponis buvo parūpinęs merginai dviratį, kurį ji laikydavo Šiauliuose. Čia buvo keletas ryšio punktų (Šilų g. 20 – „Kišenė", Vaisių g. 20, Birutės g. 2a, Vilniaus g. 26; ryšio punktų šeimininkai – P. Petravičius, Kazimiera Skinderienė, Zofija Danilienė, Barbora Lunskytė ir kt.).

J. Žemaitis siekė, kad pogrindis atstovautų ne tik kaimo, bet ir miesto gyventojams, neatitrūktų nuo inteligentijos ir besimokančio jaunimo. Todėl buvo stengiamasi ir Šiaulių mieste sukurti stiprų OS tinklą. Tuo užsiėmė vairuotojas Alfonsas Tolkus ir Elektros valdybos buhalteris Kaikaris. Buvo ieškoma žmonių, galinčių bendradarbiauti pogrindinėje spaudoje, talkinti persiunčiant korespondenciją bei spaudą Kęstučio, Tauro, Vytauto apygardoms ir rinktinėms. Ypač aktyviai padėjo persiuntinėti korespondenciją Vytauto gatvėje gyvenusi moksleivė Marytė Blažytė-Pelytė.

Aišku, kad tokia veikla negalėjo neatkreipti MGB dėmesio. Netrukus buvo užverbuotas vienas ryšio punkto šeimininkas (agentas, slapyvardžiu Žvejas).

P. Bartkui pradėjus organizuoti Prisikėlimo apygardą, ryšininkė persikėlė į Radviliškio valsčiaus Gudelių kaimą pas Vaičaitytę, vėliau – į Šiaulių valsčiaus Einoraičių kaimą pas Joaną Dijokaitę, dar vėliau – į Radviliškio valsčiaus Gangių kaimą pas Sladkutę[16]. P. Bartkus keliavo per rinktines organizuodamas apygardą, o ryšininkė turėjo būti netoliese, kad prireikus visada galėtų keliauti vykdyti užduoties.

1948 m. balandžio 29 d. prie Prisikėlimo apygardos prisijungė ir P. Lukšio (nuo 1948 m. kovo 5 d. pavadinta Maironio vardu) rinktinė[17]. Ji buvo tartum tiltas į Aukštaitiją. Jos vadovybei J. Žemaitis ir P. Bartkus pavedė palaikyti ryšį su Vyčio apygarda. Tuo pačiu metu buvo išformuota Atžalyno rinktinė, kurios kovotojai buvo priskirti Lietuvos žaliajai rinktinei. Taip buvo dėl štabų pareigūnų stokos. Vienas iš Atžalyno rinkti-

[16] R. Jankevičiūtės 1948 07 28 ir 08 30 tardymo protokolai, ibid., f. K-1, b. b. P-14291, t. 1, l. 35–39, 194.

[17] Maironio rinktinės 1948 03 05 įsakymas Nr. 5, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 211.

Prisikėlimo apygardos
Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės partizanai

nės štabo narių, S. Raziulis, gegužės mėnesį buvo nusiųstas į formuojamą Jūros srities štabą.

Balandžio mėnesį Prisikėlimo apygardos vadovybė vizitavo partizanų būrius Liaudiškių miške prie Aukštelkės. Buvo tikrinama, kaip Žaliosios rinktinės kovotojai moka naudotis ginklu, užmegzti ryšį ir t. t. Kadangi labai trūko viduriniosios grandies pareigūnų, buvo nutarta organizuoti kuopų vadų kursus. Iki tol tokius kursus buvo surengusi tik Tauro apygarda. 1947 m. rudenį Kazlų Rūdos miškuose juos baigė viena laida. Parengti antrą puskarininkių laidą sutrukdė MVD kariuomenė.

Energingi naujosios apygardos vadovai nutarė Voverės rinktinės veiklos rajone Joniškio apskrityje surengti dviejų mėnesių mokymo kursus. P. Bartkui išvykus jų organizuoti, Prisikėlimo apygardai vadovauti liko buvęs Atžalyno rinktinės štabo narys Leonardas Grigonis-Danys.

Kursų klausytojams buvo numatytas ne tik kovinis rengimas, bet ir šiaip partizaniniame gyvenime būtinos disciplinos.

Ryšininkė R. Jankevičiūtė parengė pirmosios pagalbos teikimo instrukciją ir turėjo skaityti sanitarijos kursą.

Balandžio mėnesį P. Bartkus iš Dukto miško, kuriame netoli Gangių kaimo buvo štabo slaptavietė sutartiniu pavadinimu „Prie pušies", iškeliavo į Voverės rinktinę. Jį lydėjo apsauga, vadovaujama partizano Alberto Pumpučio. Keliaudavo naktimis po 7–12 kilometrų[18]. Dienodavo pas ūkininkus. Nors kelionės tikslas buvo kursai, tačiau kartu ji teikė gerą progą susipažinti su nauju veiklos rajonu, kovotojais ir rėmėjais. Pats J. Žemaitis ypač skatino dalinių inspektavimą. Tuo pačiu metu, balandžio mėnesį, kai pasidarė įmanomas judėjimas ir kelionės, inspektuoti Kęstučio apygardos rinktines pradėjo ir J. Žemaitis. Pirmiausia nuvyko į Skaudvilės valsčiuje, Purviškių miške, įsikūrusią Aukuro (vėliau – Butageidžio) rinktinę, vadovaujamą V. Ivanausko-Henriko.

P. Bartkus turėjo dar vieną J. Žemaičio užduotį: užmegzti ryšius su Latvijos partizanais. Voverės (nuo 1948 m. gegužės – Kunigaikščio Žvelgaičio) rinktinės, vadovaujamos P. Muningio[19], partizanai iškilus grėsmei dažnai eidavo slapstytis į Latviją, o pačioje rinktinėje partizanavo keletas latvių. Deja, užmegzti ryšių su organizuota Latvijos partizanų vadovybe nepavyko, nes paaiškėjo, kad tokios ir nėra. Bendravo tik pavieniai partizanų būriai. 1948 m. gruodžio mėn. Arnoldo Gulbio (vėliau – Kraujo–Karlio) būrys susijungė ir nutarė žiemoti kartu su lietuvio Prano Gelažiaus-Kluonio devynių partizanų būriu. 1949 m. kovo 17 d. Latvijos Lielaucės miške jų stovykla buvo užpulta: 15 partizanų žuvo, 9 buvo suimti[20].

Nors P. Bartkui per Radvilonis, Gandžiogalą, Lovą, Kryžių kalną pavyko pasiekti Joniškio valsčių, tačiau kursus teko atidėti: pavasarį prasidėjo smarkus MVD kariuomenės siautimas. Voverkų miške P. Muningis ir rinktinės štabo pareigūnai susi-

[18] R. Jankevičiūtės 1948 08 30 tardymo protokolas, ibid., f. K-1, b. b. P-14291, t. 1, l. 194–196.

[19] P. Muningio likimas tragiškas: 1949 08 27 per kautynes buvo sužeistas, po trijų dienų gangrenavus rankai nusišovė.

[20] S. Narbutas, „Partizano Tautvydo tėvūnija", *Darbai*, Vilnius, 1996, Nr. 1, p. 73–100.

dūrė su kareiviais. Tapo aišku, kad sutelkti didesnį partizanų būrį yra per daug rizikinga.

Atsisakęs kursų idėjos, P. Bartkus grįžo į Dukto miškus. Čia suformavo stiprų apygardos štabą ir birželio 1 d. išleido pirmąjį apygardos laikraščio „Prisikėlimo ugnis" numerį.

Sunkus 1948 metų pavasaris

Tuo metu, kai P. Bartkus organizavo naują apygardą, J. Žemaitis kūrė naują organizacinį vienetą – sritį. Ši idėja ne kartą buvo aptarta su P. Bartkumi ir Žemaičių apygardos vadovybe. Įkūrus Prisikėlimo apygardą, tiksliau – atkūrus 1946 m. pradėtą kurti Žaibo apygardą, vakarinę Lietuvos dalį buvo apėmęs organizuotų partizanų junginių tinklas. 1948 m. gegužės pradžioje Legotės miške (Skaudvilės vlsč.) J. Žemaitis suorganizavo susitikimą su apygardų vadovybėmis. Iš Kęstučio apygardos dalyvavo V. Gužas, A. Liesys, V. Ivanauskas, M. Orlingis, iš Žemaičių – A. Milaševičius[1]. Pasitarimas vyko penkias dienas. Buvo patikslintos apygardų ribos, sutarta dėl srities štabo formavimo. Gegužės 5 d. buvo išleistas pirmasis srities įsakymas – deklaracija apie naujo organizacinio vieneto – Vakarų Lietuvos srities, pavadintos Jūros vardu, sukūrimą: „Š. m. vasario – balandžio mėn. vykusiuose pasitarimuose su K[ęstučio apygarda], Ž[emaičių apygarda] ir G[ražinos apygarda] šių apygardų vadovybė nutarė susijungti į stambesnį laisvės kovos sąjūdžio organizacinį vienetą – sritį, kurio aukščiausias ir galutinis tikslas – atkovoti laisvę ir Lietuvos nepriklausomybę"[2].

Šio organizacinio vieneto vadu V. Gužas pasiūlė J. Žemaitį. Bendru pritarimu jis buvo patvirtintas eiti šias pareigas: „Nuo 1948 05 01 aš paskirtas šios srities vadu", – rašė pirma-

[1] R. Gedvilo 1954 01 09 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 5, l. 5–10.

[2] Jūros srities 1948 05 05 įsakymas Nr. 1, ibid., ap. 10, b. 50 (5/9, t. 1), l. 255–259.

jame srities įsakyme J. Žemaitis. Sritis buvo pavadinta Jūros vardu, o jos vadas pasirinko Žalčio slapyvardį. Jo pavaduotojais tapo A. Milaševičius-Radvila ir P. Bartkus-Mažrimas. Sritis buvo sukurta tokiu metu, kai Lietuvoje ypač suaktyvėjo čekistų teroras. Per 1948 m. sausio – balandžio mėn. Kęstučio, Žemaičių, Tauro ir Vyčio apygardose žuvo 483 partizanai, pusantro tūkstančio partizanų, jų ryšininkų ir rėmėjų buvo suimta[3].

Žinios apie žūtis ateidavo iš visų pusių. J. Žemaičio pažįstamas iš kariuomenės laikų D. Vaitelis rašė: „Praeitą rudenį lapkritį žuvo taip pat Jums gerai pažįstamas ltn. Blėka. Jis buvo mano apygardos rajono vadas, o taip pat mano pavaduotojas. Su juo žuvo daugelis, nes iš viso karininkų sąstato apygardoje aš likau tik vienas, nors mūsų buvo ir nedaug"[4].

Gegužės 13 d. žuvo ir pats D. Vaitelis.

Be to, ėmė pildytis J. Žemaičio pranašystės: prasidėjo Lietuvos žemės ūkio kolektyvizacija. Jau 1947 m. gruodžio mėn. kilo „išbuožinimo" vajus. Kiekvienas bent kiek prakutęs ūkininkas buvo įrašytas į „buožių" sąrašus, apdėtas nepakeliamais mokesčiais ir pyliavomis. Neįvykdžiusieji prievolių buvo teisiami, o jų turtas konfiskuojamas. 1947 m. lapkričio pabaigoje prasidėjo atskirų šeimų trėmimai. Daugiausia tai buvo partizanų ar jų rėmėjų šeimos, Ypatingojo pasitarimo prie SSRS MGB nuteistos dešimčiai metų tremties.

1948 m. kovo 20 d. LKP(b) CK ir Ministrų Taryba priėmė nutarimą „Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo LTSR".

Kovo ir balandžio mėnesiais partizanų žvalgyba nustatė, kad yra sudarinėjami ir tikslinami gyventojų sąrašai, o tai reiškė, jog artėja gyventojų trėmimai. Partizanai buvo nusistatę trukdyti vykdyti trėmimus, įspėti gyventojus, padėti jiems pasislėpti, saugoti nuo išgrobstymo jų turtą, atiduoti jį giminaičiams ar kaimynams, kurie vė-

[3] LSSR MGB specialusis pranešimas SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojui Ogolcovui ir 2-osios valdybos viršininkui Pitovranovui apie Kęstučio apygardos reorganizaciją ir Vakarų Lietuvos srities sukūrimą, ibid.

[4] D. Vaitelio-Briedžio 1948 01 25 laiškas J. Žemaičiui, ibid., ap. 3, b. 272 (56/7), l. 127.

liau galėtų materialiai paremti tremtinius. JKA organizacijos ir veiklos nuostatuose buvo numatyta šelpti ištremtuosius. OS nariai rinko aukas ir siuntė į Sibirą siuntinius. Po kiekvieno trėmimo buvo platinami atsišaukimai, įspėjantys, kad prisidėjusiems prie trėmimų asmenims bus skelbiami karo lauko teismo nuosprendžiai. Iš patikimų policininkų, stribų ar geležinkelininkų sužinoję apie vieno ar kito gyventojo įtraukimą į tremiamųjų sąrašus, partizanai siųsdavo ryšininkus jų įspėti.

Taigi 1948 m. pavasarį būta įvairių požymių, kad okupacinė valdžia rengiasi naujiems trėmimams, tačiau niekas neįsivaizdavo jų masto.

Gegužės 22–27 d. visoje Lietuvoje prasidėjo baisios dienos: ūžė sunkvežimių varikliai, kaimus užplūdo MVD kariuomenės daliniai ir stribai, žmonės bėgo iš namų kur akys vedė. Partizanų veikla buvo visiškai paralyžiuota.

Tas dienas J. Žemaitis praleido Skaudvilės valsčiuje, Kęstučio apygardos štabavietėje. Partizanai buvo bunkeryje, kai virš jų galvų įtūžę siautėjo čekistai, atvažiavę išvežti ir neradę šeimininkų Ivanauskų šeimos. Slėptuvės čekistai neaptiko.

Kaip tik tą dieną, 1948 m. gegužės 23-iąją, ištremto Tytuvėnų valsčiaus Kuršių kaimo gyventojo Gužaičio sodyboje darydami kratą čekistai rado tuščią bunkerį, o jame – karininko P. Gužaičio uniformą. Pats P. Gužaitis, tėvų trėmimo metu buvęs bunkeryje, kareiviams išvežus tėvus ir viskam nurimus išlindo iš slėptuvės ir pasuko į mišką. Iki tol jis slapstėsi pas tėvus ir aktyvioje partizaninėje veikloje nedalyvavo, vis dėlto po trijų dienų buvo sulaikytas, nuteistas ir išsiųstas 25 metams į konclagerį[5].

Trėmimas buvo masiškas: į Rusijos šiaurę ir Sibirą buvo išvežta beveik 40 tūkst. asmenų.

Buvo aišku, kad reikia atsisakyti aktyvių kovos veiksmų ir stengtis apsaugoti gyventojus nuo represijų. Išeitis buvo tokia: neplėsti aktyvių kovotojų gretų, tik stengtis išlaikyti stiprią organizacinę struktūrą – štabus ir gerai veikiantį ryšių tinklą.

[5] 1956 m. P. Gužaičiui bausmė buvo sumažinta iki 10 metų, tačiau iš tremties jis buvo paleistas tik 1960 m.

Prioritetą teikti ne kovinėms akcijoms, o tautiškumo, lietuviško mentaliteto išsaugojimui.

Visoje Lietuvoje atsirado daugybė nuo tremties pabėgusių besislapstančių žmonių. Pagausėjo prašymų priimti į partizanų gretas. Šiuo atveju taktika buvo tokia: neplėsti organizacijos vien dėl to, kad žmogui nebėra kur dėtis. Be to, tokiu būdu į partizanų junginius lengvai galėjo prasiskverbti MGB provokatoriai.

Norėdami palengvinti besislapstančiųjų dalią, partizanai pradėjo atiminėti iš gyventojų dokumentus. Kiekvienas, nenorintis, kad jo tapatybė būtų greitai nustatyta, galėjo čekistams pasiaiškinti, jog iš jo „banditai" atėmę asmens dokumentus. „Perdirbę" paimtus dokumentus partizanai jais aprūpindavo besislapstančius nuo trėmimo asmenis.

Visoje Lietuvoje tvyrojo nerimas. Kaip tik tą vasarą ryšininkės M. Mikšaitės-Babūnės sesutė gimnazistė Irena į Dukto mišką, į susitikimą, atlydėjo J. Žemaičio sūnaus globėją O. Liubinavičienę. Nors J. Žemaitis džiaugėsi, kad baisusis trėmimas ją ir sūnų aplenkė, tačiau buvo liūdnas. Ryšininkės sesutei pasakė: jei jau neturėsi kur dėtis, ateik pas mus[6]. Tuos žodžius ištarė be galo liūdnai, ir mergaitė pajuto, jog jis iš visos širdies trokšta, kad niekam nereikėtų taip pavojingai gyventi.

Praėjus baisiajam trėmimui reikėjo tęsti pradėtą partizanų junginių centralizavimo darbą. Suformavęs srities štabą, kaip buvo įpratęs, J. Žemaitis pasirūpino Kęstučio apygardos vadovybe[7]. Tuo metu jis su apsaugos būriu bazavosi Girkalnio valsčiaus Birbiliškės miške. Jis nutarė sukviesti Kęstučio apygardos pareigūnus ir paskirti naują jos vadą.

Pasitarimas įvyko 1948 m. liepos 8–9 d. Batakių valsčiaus Petkaičių miške. Tai buvo tartum atsisveikinimas su vyrais, su kuriais kartu J. Žemaitis kovojo trejus metus. Paskutiniame savo, kaip apygardos vado, įsakyme jis rašė:

„Visą savo partizanavimo laiką iki dabar praleidau Jūsų

[6] I. Mikšaitės 1992 m. pasakojimas autorei.

[7] J. Žemaitis, „Apybraiža apie pogrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto", *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1993, Nr. 7, p. 73–83.

Kęstučio apygardos partizanai. Stovi antras iš kairės Robertas Gedvilas

gretose, todėl nelengva su Jumis atsisveikinti. Mane džiugina tik viena viltis: kad ir būdamas kitoje vietoje turėsiu galimybę kartu su Jumis dirbti ir rūpintis Jūsų reikalais.

Aš didžiuojuosi, kad esu kilęs iš Kęstutėnų, iš aplinkos, kuri savo Tėvynei davė tokius didvyrius kaip Visvydą ir kitus, kurių didvyriški žygdarbiai ir vardai dar ne visiems žinomi, bet jų darbus įvertins ir amžiais atmins atgimusi Lietuva"[8].

Keliaudamas iš Girkalnio valsčiaus į Batakių valsčių, J. Žemaitis sirgo. Vyrai nešė jo ginklą, ėjo lėtai. Vis dažniau pajusdavo, kad partizaniškam gyvenimui turi sukaupti paskutines jėgas. Deja, ilsėtis nebuvo nei laiko, nei galimybių.

Petkaičių miške susirinko Jūros srities, Kęstučio apygardos, Aukuro ir Gintaro (buvusi Knygnešio) rinktinių vadovybės. Daugelio pažįstamų tarp jų nebebuvo. Vasario 18 d. žuvo J. Venclauskas, buvo sunaikintos Kelmės ir Eržvilko OS struktūros, suimta

[8] Kęstučio apygardos vado J. Žemaičio-Žalčio 1948 06 08 įsakymas Nr. 8/347, ibid., Nr. 13, p. 23–24.

daug moksleivių, nemažai ryšininkų užverbuota. Agentė Žibutė – ryšininkė Beržinskaitė pranešinėjo apie visus partizanų apsilankymus[9]. Kadangi jai J. Venclauskas buvo palikęs 5 tūkst. šovinių, kurių pasiimti buvo atėjęs Gintaro rinktinės vadas E. Kurtinaitis, MGB jos namuose įrengė signalinę radijo aparatūrą. Užėjus partizanams tereikėjo paspausti mygtuką, ir pasaloje tykoję čekistai būtų buvę iškviesti.

Nuolatiniai pavojai nugludino smulkius nesutarimus, nuslopino ambicijas. J. Žemaitis Kęstučio apygardos vado pareigas pasiūlė H. Danilevičiui, kuris kadaise nepritarė J. Žemaičio skyrimui Kęstučio apygardos vadu. Trūko kariškių, tad vadais tapo mokytojai, gimnazistai. Apygardos štabo viršininku J. Žemaitis pasiūlė R. Gedvilą, o pats ėmėsi toliau kurti vyriausiąją vadovybę. Vykstant į Vakarų Lietuvos partizanų vadų pasitarimą Petkaičių miške, nutiko dar vienas jam svarbus įvykis.

Šeima

Keliaudamas iš Vakarų į Vidurio Lietuvą, J. Žemaitis antrą kartą po žmonos mirties susitiko su savo sūneliu.

Su palyda užsukęs pas Batakių valsčiaus Ožnugarių kaimo gyventoją Dobrovolskienę sužinojo, kad pas tėvus iš Kauno atvažiavusi O. Liubinavičienės sesuo Danutė Žiaunytė yra atsivežusi atostogauti Laimutį. Negalėjo praleisti tokios progos. Berniukui buvo jau šešeri. Nematė jo nuo praėjusių metų. Nepamiršo jo prašymo padovanoti kardą, todėl kol su A. Milaševičiumi aptarinėjo partizaninio karo taktiką, A. Seneckis drožė iš medžio vaikui žaislus. Šis auksinių rankų meistras gamindavo, perdirbinėdavo tikrus ginklus, patogius trumpus automatinius „štucerius"[1]. Su džiaugsmu padarė vaikui žaislinį tanką ir kardą.

[9] MGB Raseinių apskrities skyriaus viršininko Carkovo 1948 02 21 specialusis pranešimas LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui P. Kapralovui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 187–190.

[1] „Kęstučio apygardos partizano Bruklio dienoraštis", *Tada, kai žuvom dėl Tėvynės...*, Kaunas, 1996, p. 197.

Vakare J. Žemaitis, A. Milaševičius, V. Gužas, A. Seneckis, J. Nuobaras ir R. Gedvilas nuėjo pas Žiaunius[2]. Palaukė, kol J. Nuobaras, pažinojęs šeimininkų sūnų Andrių, patikrins, ar sodyboje ramu.

Laiko turėjo ne daugiau kaip 3–4 valandas. Langų neuždengė, žiburio nedegė. Vasaros naktis buvo šviesi ir trumpa. Vyrai, susėdę kitame kambaryje, tyliai dainavo. D. Žiaunytė, J. Nuobaro gimnazijos laikų mokslo draugė, išėjo į virtuvę pasikalbėti su juo, o J. Žemaitis pasiliko vienas su sūnumi. Nors ir pakeltas iš patalo, berniukas buvo guvus ir drąsus. Pirmiausia susidomėjo žaislais, kardo nepaleido iš rankų. Pamatęs šviečiančias kompaso rodykles, klausė, kas tai yra[3]. Tėvas vaikui aiškino rimtai, kaip suaugusiajam. Tačiau berniukas nenustygo vietoje. Retkarčiais palikdavo tėvą ir atbėgdavo pas vyrus paklausyti dainų. Jei būtų galėjęs, J. Žemaitis būtų vaiko iš rankų nepaleidęs. Nepastebėjo, kaip prabėgo trejetas valandų. Jau aušo. Pakilo, stipriai priglaudė prie savęs vaiką. Ar bepamatys?

D. Žiaunytė pasisiūlė nuvežti J. Žemaičio tėvams pinigų. Buvo pasišovusi senukams nuvežti parodyti ir vaikaitį, tačiau senoji Žiaunienė atkalbėjo nuo šio rizikingo žingsnio.

Atsisveikindamas J. Žemaitis liepė vietiniams partizanams nevaikščioti pas Žiaunius, be reikalo nekelti geriesiems žmonėms grėsmės. Ir išėjo. Tylomis nužygiavo trejetą kilometrų. Miške apsistojo dienoti.

O tėvai tuo metu jau gyveno Klaipėdos invalidų namuose – Laugalių „ubagyne". Tačiau šis „ubagynas" jiems rodėsi rojus. Išvaryti iš namų, pabandė rasti prieglobstį Palangoje. Ten turėjo pažįstamų dar iš jaunystės laikų. J. Šliūpo pažįstamų padedamas, senasis J. Žemaitis susirado pas žmogų kambarėlį. Greta gyveno kitas nuomininkas – rusas. Kartą, kai Žemaičių nebuvo namie, kaimynas susirinko visus geresnius Žemaičių iš Kiaulininkų atsivežtus daiktus ir išsigabeno[4]. Liko

[2] J. Nuobaro 1951 07 11 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 5, l. 66–80.

[3] R. Gedvilo 1950 04 31 apklausos protokolas, ibid., t. 7, l. 245–246.

[4] K. Rašimaitės 1996 m. pasakojimas autorei.

senukai kaip stovi, ieškoti teisybės bijojo. Dar labiau bijojo, kad juos apvogęs rusas kerštaudamas neįskųstų jų MGB, todėl tučtuojau pasitraukė į Klaipėdą. Miestas buvo sugriautas. Susirado sukrypusią pašiūrę. Iš lentgalių senukas sukalė gultus ir stalą. Kasdien su pjūkleliu eidavo per griuvėsius ieškoti malkų. Naktimis siautė plėšikai, turguje karaliavo kišenvagiai ir karo invalidai. Girtais, iš įtūžio ir nevilties paraudusiais veidais, prisitaisę prie nutrauktos kojos bigės pagalį ar irdamiesi per minią ant žemų lentinių ratukų, jie kiekvieną praeivį palydėdavo triaukščiais keiksmais. Iš Rusijos atklydę recidyvistai skutimosi peiliukais mikliai pjaustė kišenes ir rankines, o retkarčiais kokiam teisybės ieškotojui brūkštelėdavo juo per akis. Vakarais gatvėmis kaukšėdavo patrulių batai.

Šiame atvykėlių ir kolonistų mieste žmogus galėjo kuriam laikui dingti čekistams iš akių. Bet čia buvo galima dingti ir visiems laikams.

Gyventi senieji Žemaičiai neturėjo iš ko. Tėvas dar prieš karą buvo gavęs trūkį, sunkiau dirbti nebegalėjo. Petronėlė visai sunyko, vis sielodavosi, kad abu vaikai išvažiavo – gal dar sugrįš?! Tikrovė jai buvo per sunki.

Ieškodamas maisto, senukas eidavo į turgų. Kartais čia sutikdavo pažįstamų. Jie ir sušelpė: surinko kiek siūlų, adatų, šukų, plaukų segtukų – smulkmenų, kurių po karo buvo sunku gauti. Senukas susikrovė tai į maišelį ir išėjo per kaimus – tartum prekiaudamas, o ne elgetaudamas. Keliavo ištuštėjusiu Klaipėdos kraštu pasikliaudamas gerų žmonių valia.

Vieną dieną turguje pamatė pažįstamą veidą. Tai buvo jo vaikų draugė Kazimiera Rašimaitė[5], K. Teišerskienės sesuo. Ji dirbo Kretingos pieninėje, galėjo šiek tiek sušelpti senukus. Netrukus tame pačiame turguje J. Žemaičio tėvas sutiko dar vieną šiluviškį, dirbusį ūkvedžiu senelių prieglaudoje. Žmogus sutiko padėti. Neilgai trukus Žemaičiai jau gyveno „ubagyne": senukas – viršuje kartu su kitais nelaimėliais, o jo žmona – pirmame aukšte, tarp sunkesnių ligonių. Dažniausiai gulėdavo lovoje ir vis laukdavo nesulaukdavo apsilankant sūnaus Jonuko.

[5] K. Rašimaitė, tuo metu slapstydamasi, gyveno Gerasimavičiūtės pavarde.

K. Rašimaitė keletą kartų aplankė senukus, kol galop buvo iškviesta į MGB ir tardoma: ko ten vaikštanti? J. Žemaičio tėvas atsisakinėdavo lauktuvių. Matyt, skaudžiai išgyveno dėl savo varganos padėties. Paėmė tik baltos duonos kepalėlį ir penkis rublius[6]. Ketino pirkti vokų. Paskutinį kartą K. Rašimaitė Žemaičius matė 1951 m. Tąkart padovanojo tėvukui sąsiuvinį ir automatinį plunksnakotį – mat tėvukas mėgo rašinėti, kartais nusiųsdavo į „Klaipėdos tiesą" žinutę. Deja, laikraštis jo žinučių nespausdino. Kartais parašydavo laišką ištremtoms vaikaitėms, o dažniausiai rašydavo eilėraščius – taip sau, niekam jų nerodydamas ir jais nesigirdamas.

1948 m. vasarą tėvukus aplankė vaikaitė Aušrelė. 1947 m. rugsėjo mėn. dvylikametė mergaitė kartu su dviem draugėmis pabėgo iš tremties. Iki Kauno parvažiavo sėkmingai. Kaune motinos duotu adresu nuėjo pas buvusį Raseinių apskrities viršininką Grigiškį. Kadaise jaunystėje Kotryna, mokytojaudama Raseiniuose, pas Grigiškius valgydavo pietus. Kai Grigiškis buvo apkaltintas tuo, kad prisidėjo prie pučo prieš A. Smetoną rengimo, K. Juškienė buvo vienintelė liudytoja, nulėmusi Grigiškio likimą: teisme ji pasakė, kad tą dieną pietavo pas Grigiškį ir jis buvęs namuose kartu su visais šeimynykščiais.

Tačiau kai Grigiškis sulaukė netikėtos viešnios iš Sibiro, laikai buvo kiti: net ir nedalyvavęs jokiame puče galėjai atsidurti Sibire. Taigi atsargiai mergaitę išklausinėjo, ką ji dar Lietuvoje pažįstanti. Po trijų savaičių įsodino į vežimą ir išsiuntė į Šiluvą pas jos krikšto motinėlę mokytoją A. Berzinienę. Nors A. Berzinienė, kuri krikštijo ir J. Žemaičio sūnų Laimutį, labai bijojo, tačiau mergaitę apgyvendino savo namuose ir pradėjo leisti į Šiluvos mokyklą.

Aušrelė apsilankė ir pas dėdę Antaną, gyvenusį pas kaimyną A. Šimkų. A. Šimkaus sūnus mokytojas, MGB agentas Mikutaitis, ta proga taip pat grįžo į tėviškę. Rūpėjo sužinoti, ar J. Žemaičio dukterėčia nesusisiekė su partizanaujančiu dėde. Sužinoti,

[6] K. Gerasimavičiūtės 1951 08 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 5, l. 214–219.

Rapolas ir Kotryna Juškos tremtyje. Pirma iš dešinės – būsimoji „bėglė" Aušrelė Juškaitė (1947 m.)

nojo tik tiek, kad seneliai įsikūrė invalidų namuose, o Aušra Juškaitė nelegaliai grįžo iš tremties ir gyvena pas mokytoją A. Berzinienę[7].

Supratę, kad iš mergaitės gaudant J. Žemaitį nebus jokios naudos, čekistai nutarė grąžinti ją į tremtį. Iš Komijos buvo gavę žinių, kad Juškos yra nepataisomi „nacionalistai": kai komendantas liepė Kotrynai pasirašyti, kad jos šeima ištremta „amžinai", ši atsisakė tai padaryti. Negana to, kartą lyjant lietui ji iš darbo parėjo namo. Norėjo ją teisti už sabotažą. Be to, vertindamas R. Juškos darbštumą, vietinis partorgas prasitarė, kad „Rafail Fomič" galėtų stoti į partiją. Labai nustebo ir pasipiktino, kai šis atsakė to nenorįs.

[7] Agento Mikutaičio 1948 06 14 agentūrinis pranešimas, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 65–80.

1949 m. kovo 10 d. MGB pareigūnai suėmė nė keturiolikos metų neturinčią Aušrelę, taip pat jos pusseserę Laimutę. Per ją bandė priversti legalizuotis partizanaujantį Rapolo brolį Praną Jušką, kuriam 1941 m. buvo pavykę pabėgti, kai kaliniai buvo varomi iš Minsko kalėjimo į Sovietų Sąjungą. Kadangi įgyvendinti sumanymo nepavyko, abi mažosios tremtinės etapais buvo išsiųstos atgal į Komiją. Pagal instrukcijas jos turėjo būti laikomos nepilnamečių nusikaltėlių kamerose. Rusijos kalėjimai ūžė nuo nepilnamečių „blatnųjų" – kriminalinių nusikaltėlių. Kažin ar mergaitės būtų pasiekusios Komiją, jei su savo kukliais ryšuliukais būtų buvusios įmestos pas žmogiškumą praradusias jaunąsias nusikaltėles. Kažkas iš viršininkų pagailėjo – leido šiuos vaikus apgyvendinti kartu su suaugusiomis moterimis. Čia buvo lietuvių, o ir kitos moterys užjautė mažąsias kalines. Vologdos persiuntimo kalėjime lietuvaitės nutarė padovanoti joms atminimui dovanėlę: pasiuvo juodus kaspinėlius, ant kurių spalvotais siūlais išsiuvinėjo trispalvę[8].

Taip tuomet baigėsi Aušros Juškaitės, „amžinos tremtinės" nuo penkerių metų amžiaus, kelionė į tėvynę.

Vieningos organizacijos kūrimas

Jūros srities vadu J. Žemaitis išbuvo neilgai. Tą trumpą metą, kol bendravo su A. Milaševičiumi, daug diskutavo dėl partizaninio karo taktikos.

A. Milaševičius buvo aktyvių kovos veiksmų šalininkas. Jo nuomone, žemė turėjo degti po okupantų ir jų talkininkų kojomis. Pasalos, diversijos, kolaborantų naikinimas – teoriškai neišvengiami kiekvieno partizaninio karo elementai, tačiau reikėjo atsižvelgti į tai, kad kova ilgai užtruko, ir į okupantų elgesį. J. Žemaitis buvo teroro aktų priešininkas. Gailėjo žmonių. Ne tiek tų, nusikaltusiųjų, – nors ir jų, kartais įbaugintų ar išprovokuotų, negalėjo vertin-

[8] A. Juškaitės-Vilkienės 1997 12 08 pasakojimas autorei.

ti vienareikšmiškai, – kiek paprastų kaimo gyventojų. Kiekvienas partizanų veiksmas sukeldavo dešimteriopai smarkesnį okupantų atoveiksmį. Tas baisusis pavasario trėmimas nedilo iš atminties. Viena vertus, tie, kurie įskundė savo kaimynus ir pasmerkė jų mažamečius vaikus Sibiro žūčiai, turėjo būti nubausti. Tačiau, kita vertus, po kiekvieno karo lauko teismo nuosprendžio apylinkėje prasidėdavo neregėtas baudėjų siautėjimas, žmonių suiminėjimai, tardymai, trėmimai. Todėl J. Žemaitis pasiūlė diferencijuoti baudžiamųjų statutų taikymą. Nurodė, kad jei nusikaltęs asmuo nekelia tiesioginio pavojaus, jo baudimą reikia atidėti tam laikui, kai Lietuva atgaus nepriklausomybę.

Gegužės mėnesį iš Aukštaitijos atėjo ryšių įgaliotinė Izabelė Vilimaitė-Stirna ir atnešė Vytauto ir Algimanto apygardų vadų V. Kaulinio bei Antano Slučkos laišką. Jame buvo rašoma:

„Tauro apygardos vado Žvejo organizuotas BDPS komitetas suteikė vilčių. Tačiau visai neseniai gavome žinių, kad Žvejas žuvo, o komiteto nariai areštuoti [...].

Dabar, kai viso pasaulio tautos susivienijo kovai prieš žmonijos nelaimę – komunizmą, mums reikia nesvarstant nukreipti savo veiksmus viena kryptimi. Mes turime mintyje vyriausią vadovybę – centrą. Jei tokia vadovybė jau organizuota – su malonumu prisijungsime, jei ne – norime bendradarbiauti su Jumis ir kitomis apygardomis kuriant ją. Savo atstovus į ją jau numatėme"[1].

Tą patį mėnesį J. Žemaitis gavo po A. Baltūsio žūties išrinkto Tauro apygardos vadu Jono Aleščiko-Rimanto pranešimą apie tai, kad du siųstieji į užsienį atstovai sėkmingai pasiekė Vakarus ir su jais palaikomas ryšys. Tačiau J. Aleščikas guodėsi, kad ryšio su BDPS, nutrūkusio dar esant gyvam A. Baltūsiui, atnaujinti nepavyko[2]. Iš tikrųjų legaliai gyvenę BDPS nariai jau buvo suimti.

[1] Vytauto apygardos vado V. Kaulinio-Miškinio ir Algimanto apygardos vado A. Slučkos-Šarūno 1948 05 10 laiškas J. Žemaičiui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 50 (5/9, t. 1), l. 257.

[2] Tauro apygardos vado J. Aleščiko-Rimanto 1948 05 27 raštas Nr. 107 Kęstučio apygardos vadui, ibid., ap. 45, b. 265 (2676, t. 1), l. 165.1.

Jūros srities vadovybė. Pirmoje eilėje antras iš dešinės – Robertas Gedvilas, toliau Aleksas Mieliulis, Antanas Liesys, Aleksandras Milaševičius, Vytautas Gužas

Norom nenorom reikėjo rūpintis vyriausiosios vadovybės sudarymu, nes nebuvo kam pasaulyje kalbėti kovojančios Lietuvos vardu.

Birželio mėnesį vadovavimą Jūros sričiai J. Žemaitis perdavė A. Milaševičiui. „Atsisveikindamas su mūsų gerbiamu ir mylimu Jūros vadu, kuris Tėvynės šaukimu išvyko į aukštesnes pareigas, visų jūriečių vardu aš pažadėjau drąsiai eiti jo nurodytu keliu taip, kaip to reikalauja mūsų duota priesaika", – rašė A. Milaševičius apie srities vadovybės pasikeitimą[3].

Perdavęs srities vado pareigas, jau kitą dieną, 1948 m. birželio 20-ąją, J. Žemaitis parašė pirmąjį Vieningos laisvės kovos sąjūdžio organizacijos (VLKSO) įsakymą, kurį per ryšininkus iš-

[3] Vakarų Lietuvos srities vado A. Milaševičiaus-Radvilos 1948 06 19 įsakymas Nr. 6, ibid. ap. 10, b. 50 (5/9, t. 1), l. 267.

siuntė visoms trims sritims. Atsiliepdamas į tai Tauro apygardos vadas J. Aleščikas rašė, kad Tauro apygarda, „žinodama kitų apygardų vadovybių pasisakymus Centrinės vadovybės reikalu (Kęstučio, Algimanto, Vytauto ir Dainavos), paveda BDPS statuto nustatytas pareigas šiems asmenims: BDPS Prezidiumo pirmininko – p. Tauriui (Tamstos pasiūlytam į seno BDPS sąstatą Politinio sektoriaus viršininko pareigoms, a. a. p. Žvejo tuo reikalu ištirtą), VGPV[4] – Tamstai, kaipo daugiausiai dirbusiam centralizacijos darbą šalia Tauro apygardos. [...] Prašoma šį pasiūlymą priimti, konsultuotis su p. Taurium, parinkti savo nuožiūra tinkamą asmenį į Politinio sektoriaus viršininko postą ir drauge imtis Vyriausios Centrinės vadovybės ir jos praplėtimo pagal galimybes, funkcijų, sekant BDPS statutą"[5].

Taigi, nors A. Baltūsis žuvo nespėjęs suformuoti BDPS prezidiumo, jo darbas turėjo būti tęsiamas.

Liepos 26 d. J. Žemaitis jau buvo Dukto miške. Susitikęs su P. Bartkumi, kartu su juo ir ryšininke E. Grigalavičiūte laukė atvykstant kitos pagrindinės ryšininkės – R. Jankevičiūtės, palaikiusios nuolatinį ryšį su Tauro apygarda. Tačiau ryšininkė neatvyko.

Tai galėjo būti blogas ženklas: neseniai kažkas buvo pavogęs jos asmens dokumentus. Patirtis rodė, kad atsitiktinumų nebūna. Guodėsi tik tuo, kad merginoms kartais pavykdavo apgauti čekistus. Ryšininkė E. Grigalavičiūtė buvo net du kartus sulaikyta – 1947 m. rudenį ir 1948 m. birželį, tačiau abu kartus jai pavyko pabėgti.

O R. Jankevičiūtė buvo gera ryšininkė. J. Žemaitis prisiminė, kaip kartą, grįžusi iš Tauro apygardos, juokdamasi vyrams pasakojo, kokie pagyrūnai yra suvalkiečiai. Pasišaukė tada ją į šoną ir tyliai pasakė: „Nereikia šitaip šaipytis, jie turi gerbti vieni kitus"[6]. Mergaitė neįsižeidė.

Ryšininkės areštas sutrikdė darbą. Jos rankose buvo ryšys

[4] Vyriausiasis gynybos pajėgų vadas.

[5] Tauro apygardos vado J. Aleščiko-Rimanto 1948 07 16 raštas Nr. 124 Vakarų Lietuvos srities vadui J. Žemaičiui-Žalčiui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 265 (2676, t. 1), l. 174.1.

[6] Jurgis, „Į mišką", *Žaltvykslė*, Nr. 7–8, p. 80–81.

su Tauro apygarda, ji žinojo Prisikėlimo apygardos štabo vadavietę ir ryšių punktus.

Sužinojus, kad ryšininkė R. Jankevičiūtė suimta, palaikyti ryšį su Tauru ėmė jos draugė, ką tik baigusi Vilniaus valstybinio universiteto Chemijos fakultetą Elvyra Pliupelytė-Zita. Su Jūros sritimi ryšį palaikė E. Grigalavičiūtė-Vida, su Rytų Lietuva – I. Vilimaitė-Stirna.

Rugpjūčio mėnesį ryšys su Tauro apygarda jau buvo atkurtas. Deja, ryšininkė atnešė prastų naujienų: 1948 m. rugpjūčio 10 d. žuvo Tauro apygardos vadas J. Aleščikas-Rimantas. Žalgirio rinktinės vadas (vėliau tapęs apygardos vadu) Viktoras Vitkauskas-Saidokas pranešė, kad apygardos štabe nebėra intelektualinių pajėgų, tinkamų vyriausiajai vadovybei.

Tuo tarpu Rytų Lietuvos trijų apygardų (Vytauto, Algimanto ir Didžiosios Kovos) vadai suvažiavime oficialiai pritarė bendros vadovybės, susidedančios, pagal A. Baltūsio schemą, iš karinių ir politinių institutų, kūrimui ir nutarė, „jeigu tokie institutai jau sudaryti ir veikia, tai pasiųsti savo atstovus ir įjungti į bendrą darbą"[7]. Gegužės mėnesį šį nutarimą ryšininkė I. Vilimaitė perdavė J. Žemaičiui. Rugpjūčio 4 d. Rytų Lietuvos partizanų srities vadovybė nutarė į vyriausiąją vadovybę deleguoti srities vadą J. Kimštą-Žalgirį ir Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininką Juozą Šibailą-Merainį.

Pirmiausia J. Žemaitis nutarė susisiekti su Aukštaitijos partizanų vadovybe. Per ryšininkę E. Pliupelytę jis išsiuntė jiems kvietimą atvykti į Žaliosios rinktinės rajoną, o pats, paskyręs Prisikėlimo apygardos vadu buvusį mokytoją L. Grigonį-Krivį, P. Bartkų, kaip gerą organizatorių ir padėjėją, paskyrė VLKSO štabo organizacinio skyriaus viršininku[8].

Kartu su L. Grigoniu, ryšininke E. Grigalavičiūte ir trijų partizanų palyda J. Žemaitis rugpjūčio pradžioje išvyko į Žaliosios

[7] LLA Šiaurės rytų Lietuvos partizanų srities 1948 05 01 vadų suvažiavimo nutarimas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 285–287.

[8] J. Žemaitis-Vytautas, „Apybraiža apie pogrindinę organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 7, p. 73–83.

MGB agentas-smogikas
Juozas Rudžionis

rinktinės veiklos rajoną. Radvilonių miške, kur stovyklavo apie 20 Žaliosios rinktinės kovotojų, laukdamas Aukštaitijos vadų išbuvo porą savaičių[9]. Stebėdamas rinktinės gyvenimą, jis atkreipė dėmesį į partizaną Juozą Rudžionį, slapyvardžiu Čemberlenas, kurio elgesys atrodė įtartinas.

Rugpjūčio 20 d. į Radvilonių mišką atvyko rinktinės vadas P. Masilaitis-Virpša. Deja, jis visiškai pasitikėjo J. Rudžioniu. Nepaisydamas J. Žemaičio įspėjimo, paskyrė jį rinktinės štabo viršininku. 1949 m. kovo mėn. Šeduvos valsčiaus Padaugyvenės vienkiemyje, išduotas J. Rudžionio – MGB agento Obelisko, žuvo visas rinktinės štabas – septyni partizanai[10].

Taigi partizaniniame kare neužteko būti geru karo vadu – reikėjo pasidaryti ir geru psichologu.

[9] E. Grigalavičiūtės 1948 12 22 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. P-14291, t. 3, l. 42–44.

[10] K. Butkuvienė, „Kovotojų žūtys Žaliojoje rinktinėje", *Partizanų kovos Šiaulių krašte*, Šiauliai, 1996, p. 111–121.

Nors Radvilonių miške J. Žemaitis užtruko iki rugpjūčio pabaigos, tačiau svečių iš Aukštaitijos nesulaukė. Gavęs pranešimą, kad dėl MGB siautėjimų srities vadas J. Kimštas ir Algimanto apygardos vadas A. Slučka neatvyks, pasuko atgal į Dukto miškus.

Tikroji neatvykimo priežastis buvo kita: A. Slučka nepasitikėjo naująja ryšininke E. Pliupelyte ir nutarė į skiriamą susitikimą nevykti. Tik kai ryšininkė I. Vilimaitė perdavė J. Žemaičio kvietimą pačiam J. Kimštui, šis susirengė vykti į Prisikėlimo apygardą, kur bazavosi J. Žemaitis.

Kartu su kvietimu susitikti J. Žemaitis perdavė išsamų laišką, kuriame labai aiškiai išdėstė partizanų junginių centralizacijos principus[11]. Pasidžiaugė tuo, kad jam pavyko Tauro apygardą įtikinti, jog reikia suformuoti sričių štabus. Atvyksiančius srities atstovus įpareigojo atsivežti srities ir apygardų organizacinės, operatyvinės, mobilizacinės, informacinės ir ūkinės veiklos medžiagą. Ypač J. Žemaitį domino vyrų mobilizacijos, jei kiltų Rytų ir Vakarų konfliktas, planai, ginkluotė, galimybė priimti pagalbą, t. y. ginklus, oro keliu, apsirūpinimas spausdinimo priemonėmis. Savo įkurtos Jūros srities pavyzdžiu patarė suformuoti srities štabą, nurodė, kokia turi būti srities, apygardų, rinktinių, rajonų (tėvūnijų) štabų organizacinė struktūra. Detaliai paaiškino smulkesnių organizacinių vienetų funkcijas, nurodė, kad būtina ruoštis savarankiškai veiklai. Nors 1948 m. pogrindinės struktūros dar veikė visoje Lietuvoje, tačiau J. Žemaitis numatė, kad kovai užsitęsus ryšiai gali nutrūkti. Tuomet kiekviena kovotojų grupelė turėjo veikti kaip organizuotas vienetas, kad lemiamu momentu, traukiantis okupacinei kariuomenei, galėtų perimti karinę ir civilinę valdžią, apginti gyventojus nuo MGB represijų, išvaduoti kalinius, neleisti sunaikinti Lietuvos turto.

Šį laišką J. Žemaitis pasirašė jau nauju slapyvardžiu. Žaltys buvo susijęs su Jūros sritimi, su Baltijos (toks buvo sutartinis rašytinis Kęstučio apygardos pavadinimas) apygarda, su Žemaitijos ryšininkų slaptažodžiu „Vakarinis vėjas", su Palanga,

[11] J. Žemaičio-Vytauto 1948 08 28 laiškas broliams „Kalniečiams", LYA, f. K-1, ap. 45, b. 157 (107, t. 2), d. 3, l. 81–85.

dvelkiančia tolimos jaunystės vasaromis. Nuo šiol jis – Vytautas, karys, Lietuvos vienytojas, vyriausiasis vadas.

Rugsėjo pradžioje J. Žemaitis jau buvo Dukto miške. Į partizanų stovyklą paprastai nuvesdavo Mėmlaukio kaimo gyventojas Kazys Tamošaitis-Regina. Prisikėlimo apygardos štabo bunkeris buvo ūkininkės Dambrauskienės name, įėjimas įrengtas iš negyvenamosios pusės. Bunkeris viduje buvo iškaltas lentomis, ten buvo įvesta elektra. Štabas turėjo radiją ir rašomąją mašinėlę, kuria B. Liesys-Kaukas spausdino apygardos laikraštį „Prisikėlimo ugnis".

Artėjo žiema. Turėdamas patirties iš vadovavimo Kęstučio apygardai laikų, J. Žemaitis vyriausiosios vadovybės žiemojimui numatė maždaug 10 kilometrų atstumu įrengti kelias slėptuves, kad išdavystės atveju pasitraukus iš vienos vietos būtų galima pasislėpti kitoje.

Spalio mėnesį J. Kimštas ir J. Šibaila, lydimi ryšininkės I. Vilimaitės ir vieno palydovo, atvyko į Prisikėlimo apygardą. Apsistojo palapinėse Dukto miško 45–46 kvartale, Gankų kaimo rajone. Su prisikėlimiečiais ir apsaugos daliniu susidarė apie 12 vyrų. Remdamiesi Tauro apygardos nuomone, visi priėjo prie išvados, kad laikinai reikia senu pavadinimu atkurti minimalios sudėties BDPS prezidiumą[12]. Laikinai buvo priimtas tebegaliojantis BDPS statutas ir pogrindžio vyriausiosios vadovybės schema, tik Politinį sektorių pavadinus Visuomenine dalimi. Taip pat buvo nuspręsta parengti ir pasiųsti sričių vadams apsvarstyti naujus sąjūdžio dokumentų projektus, o tada BDPS prezidiumo posėdyje juos patvirtinti. Be to, buvo nuspręsta pakviesti pereiti į pogrindį D. Steponaitį ir pasiūlyti jam BDPS prezidiumo pirmininko postą, iki tol pavedant šias pareigas eiti J. Žemaičiui.

Šiame posėdyje J. Žemaitis buvo išrinktas ginkluotųjų pajėgų vadu, J. Kimštas – štabo viršininku, J. Šibaila – Visuomeninės dalies viršininku, P. Bartkus – prezidiumo sekretoriumi. A. Milaševičius buvo patvirtintas Vakarų Lietuvos srities vadu, o

[12] Vakarų ir Rytų Lietuvos sričių atstovų 1948 11 10–12 posėdžio protokolas, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 12, l. 196–197.

Pietų ir Rytų Lietuvos sritys įpareigotos išsirinkti savo vadus ir skirti po du atstovus į vyriausiąją vadovybę.

Po pasitarimo J. Žemaitis su J. Šibaila porą savaičių gyveno vienoje slėptuvėje Radviliškio valsčiuje netoli Dvarninkų geležinkelio stoties pas Martinaitį, o sunegalavęs J. Kimštas – Einoraičių kaime kartu su P. Bartkumi. Per tą laiką geriau susipažino, aptarė tolesnę veiklą, pasidalijo partizaniška patirtimi. J. Šibaila buvo įpareigotas parengti sąjūdžio Visuomeninės dalies programą. Šio darbo ėmėsi nedelsdamas.

Lapkričio 23 d. pažymėdamas Lietuvos kariuomenės dieną J. Žemaitis pasirašė pirmąjį BDPS prezidiumo pirmininko aktą – įsakymą pakelti laisvės kovotojų karinius laipsnius. Majorais tapo J. Kimštas, J. Šibaila, P. Bartkus ir A. Milaševičius[13]. O pats įtemptai dirbo kurdamas vieningos pogrindžio organizacijos dokumentus.

Kurdamas vyriausiosios vadovybės struktūrą, rėmėsi A. Baltūsio sudarytu BDPS organizacijos modeliu. Jį patobulino taip, kad vadovybės branduolys veiktų per tris regioninius centrus – sričių štabus. Pagaliau ir Pietų Lietuvos partizanų vadai sutiko su jo rekomendacijomis. Rudenį tauriečiai „supažindino Dainavos apygardos vado įgaliotinį su raštais, gautais iš Vakarų srities vado, informavo, kas dedasi Vakarų ir Šiaurės Rytų srityse, iškėlė būtinumą sujungti abi apygardas, sudarant bendrą vyriausią vadovybę", taip pat nurodė „Pietų Lietuvos srities vadovybei kuo artimiausiu laiku sueiti į sąlytį su kitų Lietuvos sričių vadovybėmis tikslu išsiaiškinti esamą padėtį ir sudaryti visoms sritims bendrą Lietuvos vyriausiąją vadovybę"[14]. Daug mąstė apie BDPS prezidiumo padalijimą į dvi dalis – politinę ir karinę vadovybę. Šios idėjos visai neatmetė. Puikiai suprato, kad išsivaduojamoji kova peržengė vien karinės veiklos rėmus. Lietuvos problemos galėjo būti išspręstos tik bendrame geopolitiniame kontekste. Nuo Rytų ir Vakarų tarpusavio santykių

[13] BDPS prezidiumo pirmininko 1948 11 23 aktas Nr. 1, ibid., t. 11, l. 25.

[14] Tauro ir Dainavos apygardų vadų 1948 10 20 posėdžio protokolas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 287–288.

priklausė ir partizaninio karo strategija bei taktika. Be to, reikėjo galvoti apie būsimosios nepriklausomos Lietuvos valstybės modelį. Šiam darbui norėjo pasitelkti plk. D. Steponaitį, kurio straipsniai „Laisvės varpe" pasižymėjo taiklia padėties analize. Tačiau okupacijos sąlygomis aukščiausiu tautos politiniu organu realiai galėjo būti tik vyriausioji partizanų vadovybė.

Nors A. Baltūsis buvo siūlęs į vyriausiąją vadovybę skirti iš kiekvienos apygardos po du atstovus, J. Žemaitis suprato, kad tokiai daugybei partizanų rinktis į Karo tarybos posėdžius yra per daug rizikinga. Jis nutarė leisti tarnybinį leidinį „Karo tarybos biuletenis", kuris įgalintų „visiems karo tarybos nariams būti painformuotiems apie L[15] vadovybės narių mintis bei nusistatymą aktualiais sąjūdžiui klausimais ir išreikšti savo bei patirti kitų Tarybos narių nuomones tais klausimais"[16].

Buvo pažymėta, kad toks leidinys prilygtų tarnybiniam raštui ir jam privalėtų rašyti visi sąjūdžio tarybos nariai. Taip pat buvo pageidaujama, kad šiame leidinyje „neturi būti vengiama ir bendrosios sąjūdžio vadovybės veiklos kritikos, esamų negerovių kėlimo, siūlant būdus bei priemones padėčiai pagerinti"[17].

Taip pogrindžio sąlygomis, kai buvo būtina laikytis griežčiausių konspiracijos reikalavimų, siekta išlaikyti demokratinį sprendimų priėmimo būdą.

Pasitarime su J. Kimštu ir J. Šibaila buvo nutarta parengti ir išsiųsti sričių vadams naujus sąjūdžio pavadinimo ir sąjūdžio statuto projektus, kad šie galėtų pareikšti savo pastabas ir pasiūlymus. Suredagavus tekstą ir atsižvelgus į visų nuomones būtų galima kviesti platesnio masto partizanų vadų suvažiavimą, kuriame patvirtintas statutas taptų visiems partizanų junginiams privalomu norminiu dokumentu.

Dėl pavadinimo J. Žemaitis buvo seniai apsisprendęs. Kadaise J. Kasperavičiui buvo siūlęs pavadinti organizaciją „Prisikėlimo sąjūdžiu". J. Kasperavičiui žuvus ir Prisikėlimo

[15] Sąjūdžio.

[16] L. e. ginkluotųjų pajėgų vado pareigas J. Žemaičio-Vytauto ir adjutanto P. Bartkaus-Žadgailos 1949 01 25 raštas Nr. 15, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 289.

[17] Ibid.

vardu pavadinus naująją apygardą, buvo apsistota prie J. Kasperavičiaus siūlyto Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio pavadinimo.

Darbui sutrukdė prasidėję MGB siautėjimai. Lapkričio 8 d. buvo suimta Kęstučio apygardos ryšininkė Radviliškio gimnazistė M. Mikšaitė-Babūnė.

Nežinojo J. Žemaitis ir dar vieno dalyko: gruodžio 1 d. į Kauną pas žmoną savavališkai buvo nuvykęs Kęstučio apygardos vadas H. Danilevičius, kuris ten pateko į pasalą. Jam pavyko sėkmingai pasitraukti, tačiau jį lydėjęs partizanas Vladas Švelnys-Vaidila pateko į čekistų rankas. Tardomas nurodė jam žinomus bunkerius, pasakė apie spaustuvę, kuri buvo Šimkaičių valsčiuje, Paparčių kaime, Jono Pilvelio namuose, parodė Papartynės miške paslėptą apygardos archyvą. MGB sužinojo ir apie pagrindinius apygardos ryšininkus, tarp jų – apie E. Grigalavičiūtę-Vidą[18].

Tuo tarpu E. Grigalavičiūtė, gruodžio 9 d. atsisveikinusi su Prisikėlimo apygardos vyrais, išvyko į Žemaitiją: turėjo nuvežti D. Steponaičiui pasiūlymą tapti BDPS prezidiumo pirmininku[19]. J. Žemaičiui išvykus organizuoti vyriausiosios vadovybės, ryšį su D. Steponaičiu palaikė A. Milaševičius. Atvykę į Tauragę ryšininkai ateidavo pas gydytoją D. Steponaitį ir kreipdavosi slaptažodžiu: „Aš atnešiau parduoti medikamentų". Taip ir šį kartą, gavęs slaptą korespondenciją, D. Steponaitis žodžiu atsakė, kad dėl pasiūlyto posto ir perėjimo į nelegalią padėtį pagalvosiąs iki pavasario.

Kitą dieną Skaudvilės valsčiaus Kavadonių kaime ryšininkė E. Grigalavičiūtė buvo suimta. Gruodžio 14 d. buvo suimta dar viena Vakarų Lietuvos srities ir Kęstučio apygardos ryšininkė – Danutė Šležaitė-Audronė.

Prasidėjus ryšininkių suėmimams, MVD kariuomenei ir šnipams sutelkus dėmesį į Prisikėlimo apygardos vadavietę, buvo nutarta vyriausiąją vadovybę perdislokuoti į ramesnę vietą. Todėl, nors ir buvo prasidėjusi žiema, J. Kimštas

[18] V. Švelnio-Juozo Platono 1948 12 02 tardymo protokolas, ibid., ap. 45, b. 864 (7261, t. 1), l. 32.

[19] E. Grigalavičiūtės 1948 12 22 tardymo protokolas, ibid., f. K-1, b. b. P-14291, t. 3, l. 42–44.

Ryšininkė Eleonora Grigalavičiūtė

išvyko į savo veiklos rajoną – Algimanto apygardą. Jis buvo įpareigotas parinkti tinkamesnę vadavietę vyriausiajam štabui.

Sausio 28 d. J. Kimštas susitiko su Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) srities vadu A. Slučka-Šarūnu ir informavo jį apie pasitarimo su J. Žemaičiu rezultatus – jam pasiūlytą BDPS ginkluotųjų pajėgų štabo viršininko, o J. Šibailai – Visuomeninės dalies viršininko postą.

Tačiau netrukus ir Algimanto apygardoje prasidėjo neregėto masto MVD kariuomenės siautėjimas. Šimonių giria dvi savaites buvo apsupta[20]. J. Kimštą lydėjusi ryšininkė I. Vilimaitė buvo suimta ir MGB užverbuota – ji nurodė čekistams negyvenamą seną partizanų bunkerį. Bijodamas išdavystės, J. Kimštas nutarė pasitraukti iš slėptuvės, buvusios vos už trijų šimtų metrų nuo išduotosios. Rizika buvo didžiulė: 20 vyrų sulaikę kvapą

[20] J. Kimšto-Žygūno 1952 02 05 raštas Nr. 5, ibid., ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 19.

sėdėjo požeminėje slėptuvėje, o aplink vaikščiojo MVD kareiviai. Nuo šilumos virš bunkerio nutirpdavo sniegas, ir kasnakt, vos aprimus siautimams, vyrai maišais nešdavo šviežią sniegą ir pildavo ant bunkerio. Kai tik atsirado galimybė, partizanai bunkerį paliko. J. Kimštas iškeliavo į Vytauto apygardą. Apie būstinės parengimą vyriausiajai vadovybei nebegalėjo būti jokios kalbos.

Čekistai visą dėmesį sutelkė į ryšininkės E. Grigalavičiūtės tardymą. Kameroje merginą sekė MGB šnipė. Netrukus E. Grigalavičiūtė išsitarė ryšį su partizanais nuo 1948 m. rugpjūčio palaikiusi per Radviliškio valsčiaus Gankų kaimo gyventoją Strolienę, kurios namuose gyvenusi tiesiogiai žinanti partizanų slaptavietes kita ryšininkė Danutė. Iš tikrųjų tai buvo V. Radzevičiūtė, čia apsistojusi turėdama fiktyvius dokumentus.

MGB sekė karštomis pėdomis. Greit parinko 8 smogikus ir sudarė agentūrinę provokatorių grupę, apsimetusią Tauro apygardos partizanais. Per Kalėdas smogikai, pasiėmę suimtą E. Grigalavičiūtę, išskubėjo į Dukto mišką pas Strolienę[21].

Laimė, čekistų planai žlugo: Gankų kaimo sodyboje jie nerado ne tik „ryšininkės Danutės", bet ir pačios šeimininkės Strolienės. Namie sėdėjo tik kažkoks vyriškis (kaip vėliau paaiškėjo, Strolienės brolis), kuris labai įtariai žvelgė į „partizanus" ir vis kartojo stosiąs į stribus. Vėliau iš svečių grįžo šeimininkės tarnaitė, vardu Fruzė, kuri taip pat tvirtino nepažįstanti jokios „Danutės" ir atvestos „Vidos".

O V. Radzevičiūtė tuo metu jau buvo partizano J. Bulzgio-Klevo būryje. Prisikėlimo apygardos štabas iš ryšininkei žinomų vietų pasitraukė į Minaičių kaimą. J. Žemaitis taip pat paliko Kairių apylinkes. Išsikraustė į Palemoną ir partizanų ryšininkas bei rėmėjas iš Dvarninkų kaimo Balys Morkūnas. Ir vėliau partizanai ne kartą taip darė: suėmus ryšininką ar partizaną būtinai pakeisdavo jam žinomą dislokacijos vietą. O ir suimtieji stengdavosi per tardymus

[21] LSSR MGB 2N valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pplk. Brujevičiaus sudarytas specialiosios grupės panaudojimo planas, 1948 12 25, ibid., ap. 3, b. 291 (33/2), l. 58–60.

pirmąsias dienas būtinai atsilaikyti, kad laisvėje likę draugai spėtų pasitraukti į saugią vietą.

Nors J. Žemaitis ir Prisikėlimo apygardos vadovybė išvengė smūgių, tačiau per ryšininkių tardymus MGB pavyko sužinoti apie Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės ryšio punktą Joniškio apskrities Skaisgirio valsčiaus Mančių kaime – Pranės Naudžiūnaitės-Girelės. Be to, čekistai sužinojo esant dar vieną pagrindinę ryšininkę – Kauno žemės ūkio akademijos studentę radviliškietę Marytę Pranevičiūtę[22]. Šiomis žiniomis buvo pasinaudota toliau sekant vyriausiąją partizanų vadovybę ir diegiant agentus. LSSR MGB 2N valdybos 1-asis skyrius pradėjo vyriausiosios partizanų vadovybės narių J. Žemaičio, J. Šibailos ir P. Bartkaus agentūrinę bylą. Vidaus agentams pavyko įsiskverbti į Vakarų Lietuvos srities štabą. Buvo užverbuoti broliai Jonas ir Mečys Orlingiai (MGB agentai Oriolas ir Radzevičius). Vienas iš jų – srities štabo narys, kitas – ryšininkas[23].

Gruodžio mėnesį slapta buvo sulaikytas ir užverbuotas plk. D. Steponaitis (agentas Petronis[24]). Šis verbavimas čekistams nebuvo sėkmingas: užverbuotas pulkininkas dingo iš MGB akiračio.

Žinios apie partizanų pastangas centralizuotis čekistus pasiekė ir iš Aukštaitijos. MGB agentas Šilaitis – buvęs plk. Liudas Šimonėlis per Utenos apskrities partizanų rėmėją Klimašauską užmezgė ryšį su Vytauto apygardos vadu V. Kauliniu-Miškiniu. Netrukus iš V. Kaulinio jis gavo dokumentus apie 1948 m. lapkričio–gruodžio mėn. vykusius J. Kimšto ir J. Žemaičio pasitarimus bei vyriausiosios pogrindžio vadovybės sudarymą. V. Kaulinis pats nesusitiko su agentu, tik kaip specialisto prašė

[22] MGB Kauno srities valdybos viršininko J. Sinicyno 1950 01 17 specialusis pranešimas LSSR valstybės saugumo ministrui P. Kapralovui, ibid., ap. 45, b. 855 (477), l. 31–34.

[23] LSSR valstybės saugumo ministro Gorlinskio agentūrinio-operatyvinio darbo 1949 03 ataskaita, ibid., ap. 3, b. 313 (56/8, t. 1), l. 133–150.

[24] LSSR MGB 2N valdybos 1951 m. pažyma apie nacionalistinio pogrindžio vadovaujančias grandis, ibid., b. 234 (56/21), l. 6–16.

išanalizuoti programines pogrindžio nuostatas. Be to, V. Kaulinis agentui L. Šimonėliui pranešė: „Apie tai, kad su Jumis susirišau, pranešiau mūsų vyr. vadovybei. Jie taip pat Jumis susidomėjo. Prašo atsiųsti Jūsų laiškų kopijas ir palaikyti su Jumis ryšį. [...] Mums garbė turėti su Jumis reikalų, nes Jūs esate autoritetas"[25]. Kitame laiške V. Kaulinis pranešė dar svarbesnių žinių: „Vasario pabaigoje ar kovo pradžioje pas mane žada atvažiuoti centro atstovas kpt. Žemaitis. Jei tai įvyks, pakviesime Jus"[26].

Partizanų vadams stengiantis surasti vyriausiajai vadovybei tinkamų pareigūnų čekistai turėjo geras sąlygas įgyvendinti agentūrinius planus. Netrukus pats J. Kimštas surado (to nežinodamas) MGB agentą Akmenį, kurį įpareigojo Vilniuje ir Kaune kurti pogrindinius centrus ir įeiti į vyriausiąją vadovybę. Vis labiau veržėsi žiedas aplink partizanų štabus.

Suvažiavimas

1948 m. lapkričio mėn. Dainavos apygardos vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas, pasitaręs su rinktinių vadais ir apygardos štabo pareigūnais, „nusprendė nedelsiant keliauti į Tauro apygardos štabą ir iš ten – į Vakarų Lietuvos sritį, kad betarpiai išsiaiškinus vienur ir kitur esamą padėtį ir bendruose posėdžiuose išnagrinėti visą eilę aktualių klausimų"[1].

Gruodžio pradžioje A. Ramanauskas jau buvo Tauro apygardoje, kur su vadu Aleksandru Grybinu-Faustu nutarė keliauti į Žemaitiją, ten išsiaiškinti padėtį, atkurti nuolat nutrūkstančius ryšius ir sužinoti apie vyriausiosios vadovybės kūrimo reikalus.

Ties Gelgaudiškiu persikėlę per Nemuną, A. Grybinas ir A. Ramanauskas, lydimi dviejų partizanų – Juozo Jankausko-Demono ir Urbanto Dailidės-Tauro, atvyko į Jurbarko valsčiaus

[25] LSSR MGB agentūrinio-operatyvinio darbo 1949 02 ataskaita, ibid., b. 313 (56/8, t. 1), l. 102–106.

[26] Ibid.

[1] A. Ramanauskas, Pietų Lietuvos srities štabo darbas 1948 10 20–1950 01 25, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 292–296.

Svečiai iš Pietų Lietuvos srities Šimkaičių girioje. Pirmoje eilėje iš dešinės – Aleksandras Grybinas ir Adolfas Ramanauskas. Stovi antras iš dešinės Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Mindaugo tėvūnijos partizanas Juozas Palubeckas (1948 m. gruodžio mėn.)

Skirsnemuniškių kaimą. Susisiekę su Kęstučio apygardos partizanais, buvo nuvesti į Šimkaičių miške buvusį Petro Stankaus-Gruodžio ir Juozo Palubecko-Simo bunkerį. Ten kartu su vietiniais Mindaugo tėvūnijos partizanais atšventė Kalėdas. Sulaukę svečių, kęstutėnai fotografavosi, džiaugėsi artimiau susipažinę su Užnemunės partizanais.

Sausio 3 d. ryšininkė nuvedė svečius į Raseinių apskrities Molavėnų kaimą pas ryšininką Joną Domavičių-Beržą, kuris juos pristatė Birutės rinktinės vadovybei. Paskui jie buvo nuvesti į Kęstučio apygardos štabą, kur susitiko su apygardos vadu H. Danilevičiumi ir štabo viršininku R. Gedvilu.

Susitikimas buvo netikėtai sunkus. Žiemos metu iš anksto nesusitarus atvykę vyrai buvo palaikyti provokatoriais, juolab kad dar nebuvo pamiršti ryšininkės G. Stulgaitytės atvesti trys smo-

gikai ir pasala, kurioje vos nežuvo pats H. Danilevičius. Šis, pasiruošęs ginklą, atskirai tardė A. Ramanauską, kuris įtikinėjo esąs Pietų Lietuvos srities partizanų atstovas.

Po savaitės su 10–12 partizanų apsaugos būriu A. Ramanauskas buvo nulydėtas į Skaudvilės valsčiaus Adakavo kaimą, kur susitiko su Jūros srities vadovybe. A. Milaševičiui Pietų Lietuvos partizanų atvykimas taip pat atrodė įtartinas. Po ilgokos apklausos buvo nutarta svečius palydėti pas aukštesnę vadovybę.

Lydimi Vakarų Lietuvos srities štabo viršininko V. Gužo ir Kęstučio apygardos štabo viršininko R. Gedvilo, A. Grybinas ir A. Ramanauskas iškeliavo į Radviliškio apskritį. Padedami ryšininkių, dažniausiai važiavo rogėmis. Vasario pradžioje pasiekė Prisikėlimo apygardos štabavietę.

Gavęs L. Grigonio pranešimą apie svečių atvykimą, J. Žemaitis nutarė pats su jais susitikti. Tuo metu bazavosi Šiaulėnų valsčiuje, Gudesų kaime. Petro Tomkaus sodyboje jo laukė ryšininkė M. Pranevičiūtė-Vaiva, kuri turėjo palydėti iki Radviliškio valsčiaus Jaugelių kaimo. Kartu su ryšininke ir apsaugos dalinio partizanu Valerijonu Daukša-Vėju keliavo visą naktį, tačiau Jaugelių kaimo nepasiekė. J. Žemaitis sirgo, ėjo labai lėtai[2]. Teko dienoti. Pasirinko Šiaulių valsčiuje netoli Nirtaičių kaimo pelkėje gyvenusio Štankelio pirtį, kur išbuvo iki vakaro. Kitą rytą, vasario 6 d., pasiekė Jaugelių kaimo gyventoją Kemeklį, kur jo laukė L. Grigonis, J. Šibaila ir svečiai. Iš pradžių susitikimas buvo įtemptas. J. Žemaitis taip pat įtarė turįs reikalą su provokatoriais. Po šešias valandas trukusios apklausos J. Žemaitis svečiams pareiškė: „Arba Jūs esate pasišventę partizanai, arba labai gerai parinkti ir paruošti provokatoriai!"[3] „Susidarė nejauki padėtis, tačiau kokia nors išeitis turėjo būti rasta", – vėliau rašė A. Ramanauskas[4].

Išeitis buvo rasta tik tada, kai V. Gužas savo gyvybe garantavo už atvykusius svečius.

[2] M. Pranevičiūtės 1950 07 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. P-9402, l. 40.

[3] A. Ramanauskas, Pietų Lietuvos srities štabo darbas 1948 10 20–1950 01 25, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 292–296.

[4] Ibid.

Porą dienų dar vyko neoficialūs pokalbiai. „1949 m. vasario mėn. 8 d. vakaro metu visų lūpose jau skambėjo daina: „Mums nereikia daugiau, žvilgsnis žvilgsnį supranta, paukščių kelias juk mūs, mūs žydrynė dangaus""[5].

Atvykus Pietų Lietuvos partizanų vadų įgaliotiniams buvo galima pradėti išplėstinį BDPS prezidiumo bei Karo tarybos posėdį ir galutinai suformuluoti bei patvirtinti per pasitarimus su J. Kimštu ir J. Šibaila priimtus sprendimus, taip pat jau parengtus dokumentų projektus.

Tokio posėdžio nepavyko sukviesti A. Baltūsiui. Tai buvo plačiausio masto ir pats reikšmingiausias posėdis, kuriame buvo atstovaujama visų Lietuvos regionų partizanų junginiams. Jis įėjo į istoriją kaip visos Lietuvos partizanų vadų suvažiavimas. Pasitarimai ir posėdžiai vyko nuo vasario 10 iki 20 d. Prisikėlimo apygardos štabo bunkeryje Minaičių kaime[6] tarp Radviliškio ir Baisogalos. Bunkeris šešiems asmenims po Stasio Mikniaus klėtimi buvo įrengtas 1948 m. spalio mėn[7]. Jame slėpėsi apygardos vadas L. Grigonis-Užpalis, štabo viršininkas B. Liesys-Naktis, spaudos skyriaus viršininkas Vytautas Šniuolis-Vytenis, adjutantas Laurynas Mingilas-Džiugas, štabo apsaugos kovotojas Viktoras Šniuolis-Ralis, vėliau į bunkerį atėjo I. Vilimaitė-Stirna (1949 m. pavasarį partizanams išėjus, šeimininkas S. Miknius partizanų sprendimu bunkerį užpylė žemėmis).

Posėdžiuose oficialiai dalyvavo 8 asmenys: l. e. BDPS prezidiumo pirmininko pareigas J. Žemaitis, l. e. BDPS Visuomeninės dalies viršininko pareigas J. Šibaila (kartu – Algimanto, Vytauto ir Didžiosios Kovos apygardų įgaliotinis), BDPS prezidiumo sekretorius P. Bartkus, l. e. Pietų Lietuvos srities vado pareigas A. Ramanauskas, Tauro apygardos vadas A. Grybinas, Vakarų Lietuvos

[5] Ibid.

[6] Kad suvažiavimas vyko būtent Minaičių kaime, ūkininko S. Mikniaus sodyboje, teigia vienintelis likęs gyvas liudininkas Viktoras Šniuolis. Rašytiniuose šaltiniuose duomenų nerasta.

[7] V. Šniuolio 1953 03 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 28600/3, l. 28–35.

srities štabo viršininkas V. Gužas, Prisikėlimo apygardos vadas L. Grigonis ir Prisikėlimo apygardos štabo viršininkas B. Liesys.

Jau pirmame posėdyje vasario 10 d. buvo pakeistas organizacijos pavadinimas: ji buvo pavadinta Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiu (LLKS). Tolesni posėdžiai, atsižvelgiant į dalyvių sudėtį ir LLKS organizacinę struktūrą, jau vadinosi LLKS tarybos posėdžiais.

Kadangi šis vadų suvažiavimas įvyko kiek netikėtai, J. Žemaitis buvo spėjęs parengti tik du LLKS statuto skyrius: „Bendrąją dalį" ir „Sąjūdžio valdymą". Šie skyriai buvo priimti jau pirmame posėdyje. Juose buvo apibrėžti LLKS tikslai, uždaviniai, organizacinė struktūra, numatytas jo valdymas per Sąjūdžio tarybą ir prezidiumą, taip pat prezidiumo pirmininko, gynybos pajėgų vado, Visuomeninės dalies viršininko pareigos, vadovavimas smulkesniems organizaciniams vienetams[8]. Kartu buvo patvirtintas J. Žemaičio sudarytas kitų statuto skyrių (III–XI) plano projektas ir jam pavesta artimiausiu laiku baigti jį rengti bei pateikti vykdyti.

Vėliau posėdžiuose buvo aptarta Sąjūdžio ideologija, kovos taktika, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo strategija ir kiti klausimai[9].

Ideologiniais klausimais daugiausia diskutavo humanitarai: mokytojai J. Šibaila ir A. Ramanauskas, studentai B. Liesys ir P. Bartkus. J. Žemaitis pasiūlė pateikti du jų filosofinių apmąstymų apie brandžios asmenybės formavimą, kaip LLKS ideologijos pagrindą, variantus: paprastesnį – plačiajai visuomenei ir sudėtingesnį – inteligentijai. J. Žemaitis pabrėžė keletą dalykų. Pirmiausia – būtinybę tausoti jėgas, vengti tuščių efektų, saugoti tautą, rengti ją išsilaisvinimo momentui, nedauginti veikiančių partizanų, plėsti visuomeninę veiklą. Ką tik, 1948 m. gruodžio 5 d., Jungtinių Tautų Organizacijoje priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija suteikė vilčių, kad nebus pamirštos ir tautų teisės. Artėjant Vasario 16-ajai J. Žemaitis, A. Ramanauskas, J. Ši-

[8] LLKS statutas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 322–343.

[9] LLKS tarybos 1949 02 11–17 posėdžio protokolas, ibid., p. 297–307.

baila ir L. Grigonis parengė politinės LLKS deklaracijos projektą[10]. Jos pagrindu buvo paimtos kai kurios 1946 m. gegužės 5 d. Lietuvos partizanų vadų suvažiavimo bei 1946 m. birželio 11 d. Vyriausiojo Lietuvos atstatymo komiteto deklaracijų nuostatos[11]. Svarbiausia, kad deklaracija laidavo Lietuvos valstybingumo tęstinumą. Aukščiausiu tautos politiniu organu okupacijos metu ji pripažino vyriausiąją partizanų vadovybę. Pagal šios deklaracijos nuostatas, atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę ligi susirenkant Seimui Lietuvos Respublikos prezidento pareigas turėjo eiti LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas. Jis turėjo sudaryti ir Laikinąją Lietuvos vyriausybę. Kartu buvo pabrėžta, kad iki naujos Konstitucijos priėmimo Lietuvos valstybė bus atkuriama remiantis 1922 m. Konstitucijos nuostatomis.

Deklaracijoje trumpai buvo apibrėžtas požiūris į socialines, religines problemas, piliečių lygiateisiškumą ir demokratizmo principus.

1949 m. vasario 16 d. deklaracija buvo priimta. Ta pačia, Vasario 16-osios, proga aukščiausiu partizanų įvertinimu – Laisvės kovotojo karžygio garbės vardu buvo pagerbti labiausiai tėvynei nusipelnę ir už jos laisvę paaukoję gyvybę kovotojai – pirmasis Pietų Lietuvos srities vadas Juozas Vitkus-Kazimieraitis ir Jungtinės Kęstučio apygardos vadas J. Kasperavičius-Visvydas.

Sąjūdžio šūkiu buvo pasirinkta lotyniška sentencija *Rede, quod debes* – „atiduok, ką privalai". Ji buvo papildyta vienu žodžiu, išreiškiančiu laisvės kovos esmę: „Atiduok Tėvynei, ką privalai."

LLKS taryba prezidiumo pirmininku vieningai išrinko J. Žemaitį-Vytautą ir pakėlė jį į laisvės kovotojo – partizano generolo laipsnį. Nuo šiol jis atsakingas ne tik už Lietuvos išlaisvinimą, bet ir už daugiau kaip dviejų tūkstančių partizanų gyvybę. Savo pavaduotojais jis paskyrė A. Ramanauską, J. Šibailą ir L. Grigonį.

Per posėdžius buvo priimti ar aptarti įvairių partizanų veiklą reglamentuojančių doku-

[10] LLKS tarybos politinė deklaracija, ibid., p. 311–313.

[11] Lietuvos partizanų vadų 1946 05 05 suvažiavimo deklaracija, ibid., p. 249–250; VLAK'o 1946 06 11 deklaracija, ibid., p. 256–258.

D u b l i k a t a s

23

LIETUVOS LAISVĖS KOVOS SĄJŪDŽIO TARYBOS

A K T A S Nr 1

Remiantis LLKS statuto straipsniu, LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas laisvės kovotojas partizanas V y t a u t a s pakeliamas į laisvės kovotojo partizano g e n e r o l o laipsnį.

l. e. LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko p.

LLKS Tarybos nariai

1949 m vasario mėn 16 d
Okupuotoji Lietuva

LLKS tarybos 1949 m. vasario 16 d. aktas
dėl partizano generolo laipsnio suteikimo Jonui Žemaičiui
(LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 12, l. 23)

mentų projektai, Baudžiamasis statutas (pagrindas – BDPS baudžiamasis statutas[12]), nurodymai, kaip veikti karo metu[13], dvasinio parengimo programa[14], slapukų grandžių organizavimo instrukcija (pagrindas – OS ryšių tinklas[15]) ir kt. Buvo priimti kreipimaisi į Sąjūdžio narius ir krašto gyventojus[16], į laisvės kovotojus[17], nutarta leisti LLKS vyriausiosios vadovybės spaudos organą „Prie rymančio Rūpintojėlio"[18] ir kt.

Per pasitarimus subrendo ir išryškėjo pogrindžio organizacijos struktūra. Buvo galutinai atsisakyta atskiros politinės ir karinės vadovybės idėjos, kurią taip kritikavo J. Kasperavičius. LLKS prezidiumas savo veiklą vykdė per Gynybos pajėgų štabą ir Visuomeninę dalį. Šios institucijos turėjo tiesioginį ryšį su sričių štabais, tiesiogiai vadovavusiais apygardoms.

Taigi beveik po penkerių kovos metų pavyko sukurti bendrą pogrindžio centrą: „Ir taip šiandien jau viso krašto laisvės kovos sąjūdžio jėgos tik su nedidelėmis išimtimis yra suburtos į vieną organizaciją. Jai vadovauja visų organizacinių vienetų pastangomis sukurta Vyriausioji vadovybė, kaupianti visų organizacinių vienetų per ilgą kovos laiką įgytą patirtį. Tai yra didžiulis, seniai trokštamas, per kraujo aukas ir vargą atsiektas laimėjimas"[19].

Darbas nebuvo baigtas: reikėjo galutinai suredaguoti priimtų dokumentų projektus, baigti rengti LLKS statutą, tarybos prezidiumo statutą ir kitus norminius aktus.

[12] BDPS rusų-bolševikų meto baudžiamasis statutas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 402 (5857, t. 9), l. 514.

[13] Nurodymai, kaip veikti karo metu, projektas, ibid., b. 683 (7519, d. 3), l. 201–202.

[14] Dvasinio parengimo programa, ibid., b. 1793 (7714, t. 3), l. 263–265.

[15] 1945 10 26 instrukcija rinktinės OS ryšių tinklui sudaryti ir naudoti, ibid., f. K-1, b. b. 41978/3, t. 4, l. 15–17.

[16] LLKS tarybos prezidiumo kreipimasis į sąjūdžio dalyvius ir visus krašto gyventojus, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 314–320.

[17] LLKS tarybos prezidiumo kreipimasis į visus laisvės kovotojus, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 244–249.

[18] LLKS tarybos prezidiumo 1949 02 25 nutarimas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 320–321.

[19] LLKS tarybos prezidiumo kreipimasis į visus laisvės kovotojus, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 244–249.

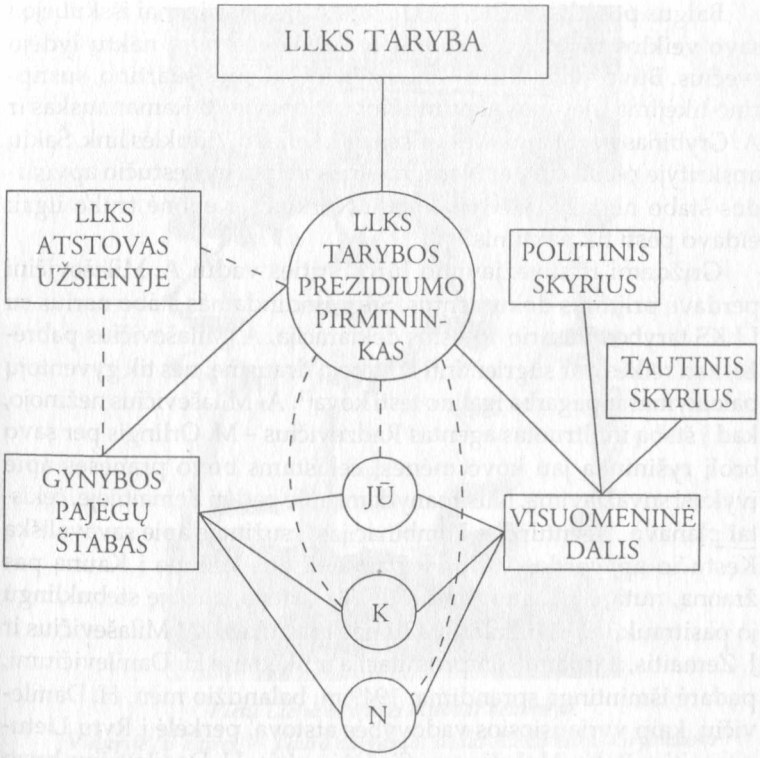

JŪ – Vakarų Lietuvos (Jūros) sritis
K – Rytų Lietuvos (Kalnų, arba Karaliaus Mindaugo) sritis
N – Pietų Lietuvos (Nemuno) sritis

LLKS vyriausiosios vadovybės organizacinė schema
(1949 m. vasario 10–1950 m. kovo 13 d.)

Baigus posėdžius, Pietų Lietuvos srities partizanai išskubėjo į savo veiklos rajoną. J. Žemaitis ir P. Bartkus porą naktų lydėjo svečius. Buvo gaila skirtis – suvažiavimo dienos suartino, sustiprino tikėjimą Lietuvos ateitimi. Kovo viduryje A. Ramanauskas ir A. Grybinas per Skaudvilės valsčių jau keliavo Viduklės link. Šakių apskrityje persikėlė per Nemuną. Juos palydėjo Kęstučio apygardos štabo nariai R. Gedvilas ir A. Norkus[20]. Kelionė truko ilgai: eidavo pėsti tik naktimis.

Grįždami iš suvažiavimo Jūros srities vadui A. Milaševičiui perdavė priimtus dokumentus. Supažindindamas štabo narius su LLKS tarybos Vasario 16-osios deklaracija, A. Milaševičius pabrėžė, kad reikės dar sugriežtinti kovotojų drausmę, nes tik gyventojų palaikymas ir pagarba įgalino tęsti kovą[21]. A. Milaševičius nežinojo, kad į štabą infiltruotas agentas Radzevičius – M. Orlingis per savo brolį ryšininką jau kovo mėnesį čekistams buvo pranešęs apie įvykusį suvažiavimą. Nusimanydami apie padėtį Žemaitijoje, čekistai planavo „agentūrines kombinacijas": sužinoję apie savavališką Kęstučio apygardos vado H. Danilevičiaus kelionę į Kauną pas žmoną, nutarė jį kompromituoti[22]. Kovotojai, abejoję stebuklingu jo pasitraukimu iš pasalos, vadu nebepasitikėjo. A. Milaševičius ir J. Žemaitis, įtardami kompromitaciją ir tikėdami H. Danilevičiumi, padarė išmintingą sprendimą: 1949 m. balandžio mėn. H. Danilevičių, kaip vyriausiosios vadovybės atstovą, perkėlė į Rytų Lietuvos srities štabą. Nukeliavęs į Šimonių girią, H. Danilevičius buvo įkurdintas Algimanto apygardos štabavietėje, Stasio Gimbučio bunkeryje. Jam buvo pavesta Aukštaitijos kovotojus supažindinti su LLKS tarybos programiniais nutarimais ir padėti juos įgyvendinti.

Vietoje H. Danilevičiaus Kęstučio apygardos vadu A. Milaševičius paskyrė taip pat buvusį mokytoją Aleksą Mieliulį-Neptūną.

[20] R. Gedvilo 1949 08 05 tardymo protokolas, ibid., b. 855 (477), l. 17–25.

[21] LSSR MGB 2N valdybos 1949 03 agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, ibid., ap. 3, b. 313 (56/8), l. 133–150.

[22] LSSR MGB 2N valdybos 1949 04 agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, ibid., l. 162–196; LSSR MGB 1949 01 pažyma apie agentūrinį-operatyvinį darbą, ibid., b. 406 (56/45), l. 1–48.

Pietų Lietuvos srities atstovai kelionėje.
Viduryje (iš kairės) – Tauro apygardos vadas Aleksandras Grybinas ir Dainavos apygardos vadas Adolfas Ramanauskas
(1949 m. vasaris)

Viena po kitos atėjo žinios apie žūtis. Kovo 24 d. plk. L. Šimonėlis – MGB agentas Šilaitis iškvietė į susitikimą Klimašausko bunkeryje Vytauto apygardos vadą V. Kaulinį-Miškinį. Po atkaklių kautynių žuvo V. Kaulinis ir dar šeši partizanai[23]. Žaliosios rinktinės štabe „darbavosi" jau du MGB agentai: J. Rudžionis – agentas Obeliskas ir A. Dalbokas – agentas Liepsna. Dėl jų išdavystės žuvo penki apsaugos kuopos partizanai.

[23] LSSR MGB 2N valdybos 1949 03 agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, ibid., b. 313 (56/8), l. 121–150.

Jūros srities vadovybė. Iš kairės: Vaclovas Ivanauskas, Mečys Orlingis, Aleksandras Milaševičius, Vytautas Gužas, Antanas Liesys

Sunaikinus Vytauto apygardos štabą, agentą Šilaitį, nebeturintį ryšių Aukštaitijoje, MGB nutarė permesti į Žemaitiją. Atvažiavęs į Tauragę ir apsigyvenęs D. Steponaičio giminaitės namuose, L. Šimonėlis turėjo per M. Orlingį susisiekti su A. Milaševičiumi ir taip užmegzti ryšį su LLKS tarybos prezidiumo pirmininku J. Žemaičiu. Be to, jis turėjo ir kitą užduotį – surasti iš MGB akiračio dingusį užverbuotą D. Steponaitį[24].

Tuo metu D. Steponaitis, kuriam čekistai buvo davę tokią pat užduotį kaip ir partizanai – pereiti į nelegalią padėtį, slapstėsi ir nuo vienų, ir nuo kitų.

MGB agentai, apsimetę „centro" atstovais, provokavo partizanus. „Vilniaus pogrindžio" atstovais pasivadinę provokatoriai siūlė Kęstučio apygardos partizanams fiktyvius dokumentus. Ant jų meškerės „užkibo" P. Taučas ir P. Juška. Balandžio mėnesį jie buvo suimti.

[24] LSSR MGB 2N valdybos 1949 04 ir 06 agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaitos, ibid., l. 162–196, 271–303.

MGB Kauno apskrities skyriaus agentai dėjosi esą „atkurtas BDPS". Užmezgę ryšį su A. Ramanausku, ketino tokiu būdu kompromituoti J. Žemaitį[25].

Visą tą laiką J. Žemaitis įtemptai kūrė norminius dokumentus. Ilgai viename bunkeryje nebūdavo. Kartą po nakties kelionės smarkiai susirgo jo palydovas – jaunas partizanas Viktoras Šniuolis-Vitvytis. J. Žemaitis suprakaitavusiam jaunuoliui nusivilkęs atidavė savo paskutinius marškinius[26], o pats sėdo prie rašomosios mašinėlės – toliau kūrė, pasak partizanų, Lietuvos „konstituciją" – Sąjūdžio statutą.

1949 m. kovo pabaigoje–balandžio pradžioje Lietuvą vėl sudrebino baisūs gyventojų trėmimai. Buvo išvežta apie 33 tūkst. gyventojų, tarp jų – daug partizanų rėmėjų ir talkininkų. Atrodė, kad Lietuvoje nebeliks lietuvių. Kad neužtrauktų gyventojams grėsmės, partizanai turėjo veikti dar konspiratyviau. Jau vasario mėnesį vykusiuose LLKS tarybos posėdžiuose buvo prieita prie išvados, kad nereikia plėsti aktyvių kovotojų gretų. J. Žemaitis nutarė reformuoti OS narių tinklą – pereiti prie pogrindinių padalinių, sudarytų iš slapukų grupelių – trejetų. Tokia sistema buvo daug konspiratyvesnė, suėmimo atveju kiekvienas suimtasis galėjo išduoti tik porą savo grupelės narių.

Balandžio mėnesį slapukų grandžių organizavimo instrukcija ir nurodymai dėl veiklos atsižvelgiant į okupantų suaktyvintą kolektyvizaciją bei praūžusius trėmimus per Šiaulių ryšių punktą buvo pasiųsti A. Milaševičiui. Deja, nors siunta buvo įkepta į duonos kepalą, MGB agentas Oriolas sugebėjo korespondenciją pirma perduoti persifotografuoti čekistams. Buvo iššifruotas ir vyriausiosios vadovybės ryšių su Jūros sritimi ir Tauro apygarda punktas, buvęs už 40 kilometrų nuo Kauno, kelio meistro Bartkaus namuose. Nuo šiol visus per šį punktą siunčiamus partizanų dokumentus persifotografuodavo MGB. Birželio mėnesį kitas MGB agentas, veikęs Aukštaitijoje, Vytautas Kučys (agentas Mikas), pagrindinis Rytų

[25] LSSR MGB 2N valdybos 1949 05 agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, ibid., l. 208–247.

[26] V. Šniuolio 1993 m. pasakojimas autorei.

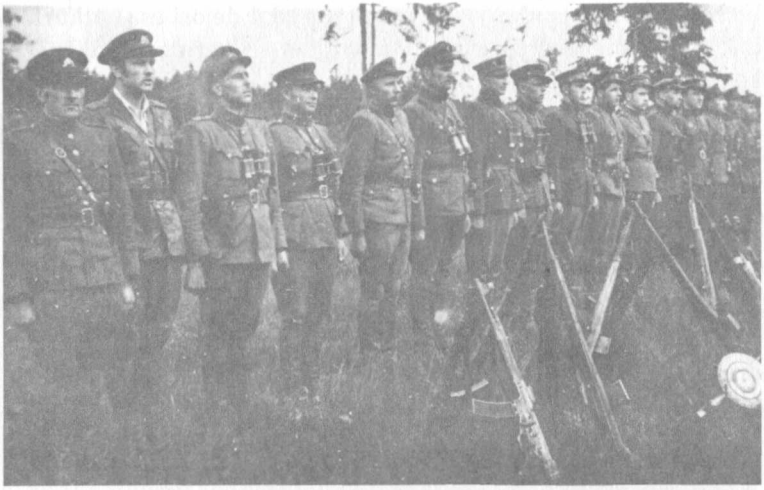

Kęstučio apygardos partizanų rikiuotė

Lietuvos srities štabo ryšininkas, MGB perdavė srities vado A. Slučkos vyriausiajai vadovybei siunčiamą su jo pastabomis LLKS statutą ir organizacijos schemą. Kad pagrindiniai pogrindžio dokumentai pakliuvo čekistams, po mėnesio jau žinojo ir J. Žemaitis, tik negalėjo nustatyti, kas išdavikas.

Birželio mėnesį prasidėjo partizanų vadų žūtys. Birželio 7 d. buvo išprovokuota Kęstučio apygardos vadovybė. MGB agentas Šimkus iškvietė štabo pareigūnus į susitikimą su MGB agentu Platonu – buvusiu Lietuvos kariuomenės kapitonu, neva galinčiu dirbti apygardos štabe[27]. „Susitikimas" įvyko Tauragės apskrities Sungailiškių apylinkės Kaziškės miške, kuriame buvo štabo bunkeriai. Po įnirtingų kautynių žuvo Kęstučio apygardos vadas A. Mieliulis, štabo nariai A. Norkus, Steponas Venckaitis – gerai J. Žemaičiui pažįstami kovos broliai. Sužeistas R. Gedvilas pateko į nelaisvę.

Kitą dieną Viduklės valsčiaus Graužių kaime, išduotas ryšininko, OS nario Stipruolio

[27] LSSR MGB 2N valdybos 1949 06 agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 313 (56/8), l. 259–303.

(MGB agento Smelo (Smelyj)), žuvo Gintaro rinktinės vadas mokytojas E. Kurtinaitis. Netrukus žuvo dar septyni apygardos štabo apsaugos kovotojai[28].

MGB agentas Radzevičius nustatė, kad A. Milaševičius kartu su Jūros srities štabo nariais atvyks pas Skaudvilės valsčiuje besigydantį sužeistą štabo viršininką V. Gužą. Birželio 11 d. V. Gužas buvo nukautas. Birželio 27 d. Pakapurnio kaime Kriukienės namuose agentės Žibutės išduotas žuvo B. Neverdauskas, pavadavęs ką tik žuvusį E. Kurtinaitį[29].

Apie šias žūtis J. Žemaitį informavo Jūros srities štabo darbuotojas V. Ivanauskas: „K[ęstučio] A[pygardoje] ypatingai priešas smarkiai gula. Šiais metais stambesnio masto siautėjimų K[ęstučio apyg.], kuriuose dalyvavo nuo 1000 iki 10 000 kareivių, buvo apie dešimt. Mažesnėmis jėgomis (100–200) priešas nuolat siautėja, permetinėdamas sutelktas jėgas ten, kur šnipai nustato esant p[artizanų]. [...] Pilnu tempu vykdoma kolektyvizacija taip pat gyventojus paveikia labai neigiamai. Nepaprastai paveikia gyventojus gyvų paimtų p[artizanų] išdavimai"[30].

Tą patį mėnesį gavęs A. Ramanausko laišką J. Žemaitis sužinojo, kad išdavystės neaplenkė ir Dainavos apygardos: čia du agentai, poetas Kostas Kubilinskas ir Adolfas Skinkys, išdavė apygardos štabą.

Pogrindžio prezidentas

Gavęs siuntą iš grįžusio į Pietų Lietuvą A. Ramanausko, J. Žemaitis sužinojo apie partizanų pasiuntinio K. Pyplio-Mažyčio grįžimą iš užsienio. 1949 m. birželio 18 d. raporte

[28] *Laisvės kovų aukos Pietų Žemaitijoje*, p. 215–216.

[29] LSSR MGB 2N valdybos 1949 06 agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 313 (56/8), l. 259–303.

[30] Jūros srities štabo nario V. Ivanausko 1949 07 20 raštas LLKS tarybos prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 384–389.

K. Pyplys pranešė apie kelionę į tėvynę ir atsiuntė J. Lukšos-Skrajūno 1949 m. kovo 31 d. raportą apie išeivijos pastangas kelti Lietuvos bylą Vakaruose, paties BDPS įgaliotinio J. Lukšos veiklą ir apie 1948 m. liepos 7–9 d. Baden Badeno mieste įvykusį Lietuvos laisvinimo organizacijų atstovų pasitarimą, pripažinusį, kad laisvės kovai krašte vadovauja „krašto rezistenciją apjungiąs organas", o užsienyje – „VLIKas ir Vykdomoji Taryba, kuri esamose sąlygose vykdo Lietuvos valstybės valdžios funkcijas"[1].

Iš esmės tai buvo aukščiausiosios partizanų vadovybės pripažinimas užsienyje. Kadangi Baden Badeno susitarimą privalėjo patvirtinti LLKS tarybos prezidiumas, J. Žemaitis nurodytu adresu[2] pasiuntė į Vakarus laišką, kuriame prašė VLIK'ą moralinės ir materialinės paramos pogrindžiui.

K. Pyplys prašė parūpinti taip reikalingą radijo siųstuvą, nes norėjo kuo greičiau J. Lukšai pranešti apie išsilaipinimą pajūryje ir įspėti apie galimą kartu vykusio desantininko J. Deksnio suėmimą, tačiau J. Žemaitis niekuo negalėjo padėti – aparato neturėjo. Tik 1949 m. pabaigoje A. Ramanauskui pavyko įsigyti siųstuvą, tačiau tuo metu K. Pyplys jau buvo žuvęs[3].

Vis dėlto ryšių su užsieniu blokada laiškais buvo pralaužta. Be to, J. Žemaitis patvirtino K. Pyplio įtarimus ir jam pranešė, kad Jūros srities vadovybė nustatė, jog Žemaitijos partizanų vadu desantininkams prisistatęs Sofijos Smetonienės brolis plk. T. Chodakauskas yra MGB agentas. Taigi reikia manyti, kad J. Deksnys tikrai yra suimtas.

Pradėjo eiti LLKS tarybos leidinys „Prie rymančio Rūpintojėlio". 1949 m. išėjo šeši numeriai. Aktyviai veikė prisikėlimiečiai: jau 1949 m. kovo 1 d. „Prisikėlimo ugnies" 2-ame numeryje buvo išspausdintas LLKS tarybos kreipimasis į Sąjūdžio narius ir visus krašto gyventojus. „Teisingas ir rimtas argumen-

[1] J. Lukšos 1950 10 Pro memoria, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 515–530.

[2] Tokie adresai buvo trys: du Šveicarijoje, vienas Prancūzijoje (žr. L. Mockūnas, *Pavargęs herojus*, Vilnius, 1997, p. 370).

[3] A. Ramanausko 1949 12 10 laiškas J. Žemaičiui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 80.

tas bei drąsus gyvas raštas ar spausdintas žodis daugiau tautai ir visuomenės naudai gali padaryti negu moderniausi medžiaginiai ginklai", – buvo rašoma Visuomeninės dalies įsakyme[4]. Ir kviečiama: „Visi kaip vienas prie kultūros ir švietimo darbo."

Visuomeninės dalies viršininkas J. Šibaila užsibrėžė artimiausius uždavinius: išplatinti LLKS dokumentus, supažindinti LLKS narius ir visuomenę su LLKS tarybos Vasario 16-osios deklaracija, išplatinti atsišaukimus į mokytojus, įteikiant kiekvienam asmeniškai ar nusiunčiant paštu, taip pat kiekvieną kartą, įvykdžius karo lauko teismo nuosprendį, išplatinti ne mažiau kaip po dešimt pranešimų visuomenei nurodant, už ką bausmė įvykdyta[5]. Vasarą J. Šibaila įtemptai dirbo Prisikėlimo apygardos bunkeryje Mumšelių miške, rudeniop, spalio mėnesį, persikraustė į bunkerį Radviliškio apskrities Balandiškių kaime Stasio Sajaus sodyboje[6]. Bunkeris buvo daržinėje po šienu. Ten išbuvo iki 1950 m. vasario.

O pats J. Žemaitis 1949 m. vasarą praleido Žemaitijoje, ilgai vienoje vietoje neužsibūdamas. Tam buvo priežasčių: suimtas R. Gedvilas išdavinėjo visus jam žinomus ryšių punktus. Rugpjūčio mėnesį jis tapo MGB agentu Aleksandru. Tai žinodamas J. Žemaitis vengė bereikalingų susitikimų. Todėl, nors MGB agentas Oriolas per ryšininkę perdavė J. Žemaičiui A. Milaševičiaus vardu kvietimą susitikti, šio plano nepavyko įgyvendinti[7]. Keliaudamas iš vienos vietos į kitą, J. Žemaitis toliau ėjo prezidiumo pirmininko pareigas, sudarinėjo partizanų gyvenimą reglamentuojančius dokumentus, pasirašinėjo apdovanojimo aktus, suteikinėjo partizanams karinius laipsnius, padaliniuose įvedinėjo karišką tvarką. Reikalavo, kad kovotojams būtų užvedami pareigų ėjimo lapai, nes „atstačius Lietuvos

[4] Visuomeninės dalies 1949 05 21 įsakymas Nr. 13 Tautinei daliai, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 236–238.

[5] Visuomeninės dalies 1949 05 09 įsakymas Nr. 90, ibid., l. 254.

[6] V. Šniuolio 1953 03 15 ir 1954 01 13 tardymo protokolai, ibid., f. K-1, b. b. 28600/3, t. 1, l. 28–35, 116–123.

[7] LSSR MGB 2N valdybos 1949 07 agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, ibid., ap. 3, b. 314 (56/8, t. 2), l. 1–41.

nepriklausomybę, šie lapai bus vertingi istoriniai dokumentai, autentiškai liudiją atskirų laisvės kovotojų, tuo pačiu ir Sąjūdžio garbingai nueitą kovos ir kančių kelią"[8].

Po 1949 m. pavasario trėmimų vėl padaugėjo besislapstančių asmenų, dėl to J. Žemaitis nurodė „atiminėti iš gyventojų asmens dokumentus. Tuo bus žymiai palengvinta nelegalių asmenų būklė"[9].

Dėl areštų, kariuomenės siautėjimo ir agentų infiltracijos nuolat trūkinėjo ryšiai su sritimis. Eiliniuose prezidiumo posėdžiuose dažnai dalyvaudavo tik Prisikėlimo apygardoje buvę pareigūnai J. Žemaitis, L. Grigonis, J. Šibaila, P. Bartkus, B. Liesys.

Atsirado sunkumų formuojant vyriausiąją vadovybę. 1949 m. rugsėjo 18 d. gynybos pajėgų vadu tarybos dauguma pasiūlė A. Ramanauską. Šiai kandidatūrai nepritarė buvęs Pietų Lietuvos srities štabo viršininkas kpt. S. Staniškis-Litas ir Jūros srities vadas A. Milaševičius-Ruonis. Ir pats A. Ramanauskas nenorėjo palikti Nemuno srities, kur slapstėsi su šeima. Be to, neturėdamas tinkamų pareigūnų ir reguliarių ryšių su vyriausiąja vadovybe, abejojo, ar galėsiąs vadovauti visos Lietuvos partizanų karinei veiklai. Todėl 1949 m. gegužės mėn. įvykusiame Dainavos apygardos vadų sąskrydyje A. Ramanauskas srities atstovu į vyriausiąją vadovybę pasiūlė S. Staniškį, kuris, vykdydamas sąskrydžio sprendimą, iškeliavo į Žemaitiją. 1949 m. rugpjūčio 24 d. S. Staniškis susitiko su Jūros srities vadu A. Milaševičiumi. Abiejų nuomonės sutapo: A. Ramanauskas neturėtų būti LLKS gynybos pajėgų vadu.

Tuo tarpu J. Žemaičiui pasirodė keista, kad A. Ramanauskas vietoje savęs į vyriausiąją vadovybę siunčia S. Staniškį, apie kurį per vasario mėnesį įvykusius posėdžius atsiliepė gana kritiškai, pabrėžė jo nesugyvenamą būdą[10]. Nekeisdamas savo sprendimo, kad A. Ramanauskas turi būti gynybos pajėgų vadas, pasiuntė

[8] Laisvės kovotojo Tėvynei pareigų ėjimo lapo taisyklės, ibid., ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 253.

[9] J. Žemaičio 1949 07 05 raštas Nr. 121 srities vadams, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 85.

[10] A. Ramanausko 1949 09 18 laiškas J. Žemaičiui, ibid., l. 161–162.

S. Staniškį į savo veiklos rajoną. A. Milaševičius pažymėjo, kad „Pietų Lietuvos atstovas veltui keliavo šimtus kilometrų ir dabar, vyriausiosios vadovybės įsakymu, atšaukiamas atgal. Kelis mėnesius praleisti žygiuose, pavojuose ir pagaliau nepasiekus tikslo grįžti atgal yra gana skaudu"[11]. Spalio 20 d. grįžęs į Nemuno sritį, S. Staniškis netrukus perėmė srities vado pareigas (slapyvardį Litas pakeitė slapyvardžiu Viltis)[12].

Norėdamas sustiprinti Gynybos pajėgų (GP) štabą, J. Žemaitis jo Žvalgybos skyriaus viršininku paskyrė patyrusį organizatorių P. Bartkų.

Rugpjūčio 9 d. J. Žemaitį pasiekė LLKS tarybos prezidiumo posėdžio, kuriame jis dėl ligos nedalyvavo, protokolas, pasirašytas P. Bartkaus[13]. Po posėdžio, pasiėmęs svarbiausių dokumentų projektus (nurodymus, kaip partizanų junginiams veikti, jei prasidėtų karas[14], ir kitas instrukcijas, reikalingas Gynybos pajėgų štabo darbui), P. Bartkus-Žadgaila išvyko į kelionę. Laukė naujas veiklos baras, kiti žmonės, kita vieta. Tačiau jis buvo patyręs – iš pradžių organizuodamas Žebenkšties rinktinę, vėliau – Jungtinę Kęstučio apygardą, dar vėliau – naują Prisikėlimo apygardą, galiausiai – vyriausiąją vadovybę. Keliavo per P. Morkūno, paskirto Prisikėlimo apygardos vadu, veiklos rajoną, ketino jam perduoti rašomąją mašinėlę.

Rugpjūčio 13 d. Radviliškio valsčiuje, Užpelkių miške, agentui Zelionui (Zelionyj) nurodžius, partizanų laukė MVD kariuomenės pasala. Užvirė kautynės, per kurias žuvo P. Bartkus, B. Liesys, Vytautas Šniuolis[15]. Sėkmingai pasitraukti pavyko tik Viktorui Šniuoliui, kuris iš kautynių lauko išnešė sužeistą

[11] Jūros srities vadovybės ir Nemuno srities atstovo S. Staniškio 1949 08 24 posėdžio protokolas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 389–391.

[12] Pietų Lietuvos srities 1949 12 01 įsakymas Nr. 9, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 31 (6070, t. 1), l. 631.

[13] LLKS tarybos prezidiumo 1949 08 01 posėdžio protokolas, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 83.

[14] Nurodymai, kaip veikti karo metu, kai prasidės karinis konfliktas tarp Vakarų ir SSRS, ibid., ap. 45, b. 683 (7519), d. 3, l. 201–202.

[15] LSSR MGB 2N valdybos 1949 08 agentūrinio-operatyvinio darbo ataskaita, ibid., ap. 3, b. 314 (56/8, t. 2), l. 52–93.

Prisikėlimo apygardos štabo narys
Vytautas Šniuolis

„Prisikėlimo ugnies" dailininką L. Mingilą-Džiugą. Paskutinis dalykas, ką jis pastebėjo kautynių įkarštyje, buvo su jo broliu Vytautu, partizanų poetu, atbėgantis P. Bartkus, duodantis komandą: „Trauktis su perbėgimais atsišaudant į tą pusę, kad neišspaustų į lauką!"[16]

Skaudi netektis: žuvo beveik visas Prisikėlimo apygardos štabas. J. Žemaičiui ši netektis dvigubai skaudi: neteko ne tik gero pareigūno, bet ir nuoširdaus bičiulio, kuris jam buvo tarsi jaunesnis brolis.

A. Ramanauskas, rugsėjo viduryje sužinojęs apie P. Bartkaus žūtį, J. Žemaičiui rašė: „Raportą Jums apie LAV[17] posto perėmimą parašau, bet kai Ž[adgaila] žuvo, o ir visi dokumentai, kurie LAŠ[18] buvo, aš nesu net dalykų eigoje. Teturiu vien registracijos sąsiuvinį ir nė vieno pagalbininko. Žinoma, čia niekas nekaltas ir mūsų gyve-

[16] V. Šniuolio 1949 08 13 kautynių Užpelkių miške aprašymas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 234–236.
[17] Gynybos pajėgų vado.
[18] Gynybos pajėgų štabe.

nime visuomet ir visko reikia tikėtis. Sulaukti ko nors iš Kalnų[19] greit nesitikiu, o žiema ne taip toli. Aš manyčiau, kad susidarius tokioms aplinkybėms būtų naudingiau kol kas laikinai LAV pareigas palikti Jums, nes pas Jus vis vien kol kas ryšiai eis. Arba jeigu ne, tuomet bent kol gausiu bent kokį bendradarbį. Mano manymu, aš daug daugiau naudingo galiu nuveikti NV[20] pareigose. Na, bet pagaliau net nepatogu per daug aimanuoti. Įsakymas visuomet man paliks įsakymu. Vykdysiu tai, kas bus Jūsų nurodyta"[21].

Kaip tik tą dieną, kai A. Ramanauskas rašė šį laišką, J. Žemaitis buvo paskyręs jį gynybos pajėgų vadu. Paklusdamas įsakymui, 1950 m. sausio 25 d. A. Ramanauskas užėmė šį postą ir išleido pirmąjį įsakymą[22].

Turbūt sunkiausia ir buvo suformuoti veikiančią vyriausiąją vadovybę. Pareigūnų trūko, o ir tie, kurie buvo, vos paskirti į naujas pareigas dažnai žūdavo, nė nespėję pradėti jų eiti.

Paaiškėjus, kad desantu į Lietuvą grįžęs J. Deksnys pakliuvo į MGB rankas, spalio viduryje J. Žemaitis paskyrė J. Lukšą LLKS atstovu užsieniui[23]. Žinodamas apie jo ketinimą grįžti į Lietuvą (ir dėl pareigūnų stokos), kartu paskyrė jį ir LLKS Visuomeninės dalies Politinio skyriaus viršininku. Vėliau vis dažniau kiekvienas pareigūnas turėjo vienu metu eiti kelias pareigas.

Ruduo atnešė naujų nelaimių. Rugsėjo 9 d., agentui Radzevičiui pranešus MGB apie A. Milaševičiaus bunkerį Tauragės apskrities Kaltinėnų valsčiaus Koroblių kaime ūkininko Martinkaus sodyboje, kariuomenė ją apsupo. Po atkaklių kautynių žuvo dar vienas J. Žemaičiui artimas žmogus – Jūros srities vadas A. Milaševičius[24].

[19] Rytų Lietuvos sritis.
[20] Nemuno srities vadas.
[21] A. Ramanausko 1949 09 18 laiškas J. Žemaičiui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 161–162.
[22] LLKS gynybos pajėgų vado 1950 01 25 įsakymas Nr. 1, ibid., l. 97.
[23] LLKS tarybos prezidiumo pirmininko raštas Nr. 225, ibid., ap. 3, b. 21 (109/20, t. 20), l. 23.
[24] LSSR MGB 1949 09 ataskaita SSRS MGB 2-ajai valdybai, ibid., b. 314 (56/8, t. 2), l. 105–140.

Vakarų Lietuvos srities vadu J. Žemaitis vietoje A. Milaševičiaus pasiūlė V. Ivanauską. Kęstučio apygardos vadu tapo buvęs mokytojas A. Bakšys.

Tą patį rugsėjo mėnesį Jankų valsčiaus Valiušių kaime į pasalą pateko A. Grybinas. Buvo sužeistas, tačiau jam pavyko pasitraukti. Per naktį naikino ką tik iš A. Ramanausko gautą dokumentų siuntą. Auštant vėl užklupo persekiotojai. Jėgos buvo nelygios.

Iš 1949 m. vasario 16 d. pasirašiusiųjų LLKS tarybos deklaraciją po pusės metų trijų jau nebebuvo gyvų.

Nelaimės neaplenkė ir Aukštaitijos. J. Kimštą paskyrus Gynybos pajėgų štabo viršininku, Karaliaus Mindaugo srities vadu tapo A. Slučka. MGB agentui V. Kučiui pavyko „pavaišinti" specialiu preparatu porą partizanų, žinančių srities štabavietę. Miegantys suimti gyvi, tardymo metu jie nurodė A. Slučkos bunkerį. 1949 m. spalio 28 d. žuvo srities vadas A. Slučka, štabo nariai. Dėl gyvų paimtų partizanų išdavystės buvo sunaikinti keli bunkeriai, viename iš jų žuvo prieš pusmetį į Šimonių girią atvykęs H. Danilevičius.

Prieš partizanus buvo ne tik sutelkta MVD kariuomenė, šnipai, sovietiniai pareigūnai ir stribai. Čekistai vis dažniau taikė įvairias specialias priemones. Jau ne naujiena buvo partizanų vaišinimas užnuodytu gėrimu, kurio paragavę jie atsibusdavo kalėjimo kameroje. Buvo ir kitokių „naujovių". Antai K. Pyplys sutartu adresu gavo po išsilaipinimo ties Šventąja dingusio desantininko J. Deksnio laišką. Laiškas buvo su sprogstamuoju įtaisu. Visa laimė, kad ilgai gulėjęs neatplėštas buvo sudrėkęs ir įtaisas nesuveikė. Bet žūtis neaplenkė K. Pyplio: rugsėjo 23 d. Alytaus apskrities Daugų valsčiaus Kalesnykų miške čekistams apsupus bunkerį, jis buvo nukautas.

Netektys skatino veikti dar apdairiau, stiprinti žvalgybą, stengtis atspėti priešo pinkles. Buvo ieškoma patikimų žmonių, dirbančių okupacinės valdžios įstaigose ir perduodančių partizanams žinias. Jų dėka V. Ivanauskas sugebėjo išsiaiškinti Jūros srities štabo sunaikinimo aplinkybes. 1949 m. spalio 18–19 d. įvykusiame srities karo lauko teismo posėdyje išdavikams MGB

agentams broliams J. ir M. Orlingiams buvo paskelbtas mirties nuosprendis. Deja, M. Orlingis pabėgo.

Kiek anksčiau, balandžio mėnesį, toks pat nuosprendis buvo paskelbtas provokatoriui, buvusiam Žaliosios rinktinės štabo viršininkui J. Rudžioniui[25]. Nuosprendžio taip pat nepavyko įvykdyti: J. Rudžionis tęsė provokatoriaus darbą MGB agentų-smogikų grupėje. Vis dėlto informacija apie išdavystes viename ar kitame junginyje, paskelbta partizanų spaudoje, padėdavo išvengti provokacijų ir savotiškai įspėdavo išdavikus.

Deja, ne visada partizanų žvalgybai pavykdavo nustatyti tikruosius išdavysčių kaltininkus. Kaip tik 1949 m. rudenį, spalio 4 d., Šiluvos turgaus aikštėje gulėjo išniekinti keturių jaunų partizanų – Jono Baltkojo-Žaibo, Petro Banio-Klajūno, Antano Kantvainio-Žemaičio ir Broniaus Popreckio-Korsaro kūnai. Už jų išdavimą partizanai sušaudė Stasį Bučinską visai neįtardami, kad tikrasis išdavikas yra partizano Žaibo tėvas Jonas Baltkojis – MGB agentas Petras[26]. Išdavęs savo tikrą sūnų, agentas toliau ieškojo ryšių su partizanais.

Ypač būdavo skaudu, kai partizanams talkinantis sovietinis pareigūnas pakliūdavo į čekistų rankas. Taip lapkričio mėnesį buvo suimtas ryšius su partizanais palaikęs Kėdainių MGB operatyvinis darbuotojas Albinas Striukas, gruodžio mėnesį R. Gedvilas išdavė partizanų talkininkus Tauragės stribą Stasį Brazauską, Vilniaus milicininką Joną Misevičių, buhalterį iš Tauragės Joną Steigvilą[27].

Artėjo žiema. Sunaikinus Rytų Lietuvos srities štabą ilgam nutrūko ryšys su Gynybos pajėgų štabo viršininku J. Kimštu, trūkinėjo ryšys su Pietų Lietuva. Visi J. Žemaičio ryšiai ėjo per Prisikėlimo apygardą: apygardos ryšininkai turėjo tiesioginį ryšį su Jūros

[25] Prisikėlimo apygardos 1949 04 11 informacija, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 572–574.

[26] MGB Šiluvos valsčiaus skyriaus 1949 10 08 specialusis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1792 (7714, t. 2), l. 326–334, 342.

[27] LSSR MGB 1949 11 ir 12 ataskaitos SSRS MGB 2N valdybai, ibid., ap. 3, b. 314 (56/8, t. 2), l. 179–214, 226–258.

ir Karaliaus Mindaugo sritimis; Pietų Lietuvos (Nemuno) sritis ryšį su vyriausiąja vadovybe palaikė per Vakarų Lietuvos (Jūros) sritį.

1949 m. rudenį J. Žemaitis rašė: „Ryšium su beartėjančia žiema ir neišvengiamai pasunkėsiančiomis susižinojimo sąlygomis nuo šiol LA[28] ir LB[29] vadovybėms teks savo veikloje pareikšti daugiau savistovumo ir tuo pačiu prisiimti didesnę atsakomybę"[30].

Dėl to, kad žiemoti buvo išsiskirstyta atskirai, korespondenciją iš sričių prezidiumo pirmininkui, gynybos pajėgų vadui ir Visuomeninės dalies viršininkui buvo nurodyta siųsti atskirai įpakuotą. Teko keisti ir ryšių sistemą. Tam pritarė ir A. Ramanauskas: „Mano manymu, yra geriausia naujam ryšiui naujus ryšininkus panaudoti. Tuomet tikrai nusikratysime priešo pirštų, o šiaip gali mums nežinomu būdu iš iki šiol buvusių asmenų ir pan. vėl visa nujausti. Ypačiai, mano manymu, būtų gera taip susitvarkyti žiemai, nes tuomet išsišifravimas pavojingesnis negu kitu metų laiku"[31].

Žiemą organizacinis darbas beveik nutrūkdavo. A. Ramanauskas, nors J. Žemaitis jam buvo pataręs rodyti „daugiau savistovumo", 1950 m. vasario mėn. rašė: „Turiu per maža patyrimo, kad galėčiau jaustis galįs tinkamai atlikti visus uždavinius, kurie yra statomi asmeniui, užimančiam LAV[32] postą. [...] Ypatingai didelė atsakomybė LAV tenka pagal LLKS statuto 48 str. Iš čia, mano manymu, kaip tik išplaukia tai, kad yra būtinas kaip galima glaudesnis bendradarbiavimas su LV[33] – gavimas nurodymų iš LV ir panašiai"[34].

Ir čia pat pridūrė, kad iš J. Žemaičio nėra gavęs nurodymų dėl mobilizacinio plano sudarymo. Be to, tokiomis sąlygomis iš viso neįmanoma jokių mobilizacinių planų įgyvendinti, kaip

[28] Gynybos pajėgų.

[29] Visuomeninės dalies.

[30] J. Žemaičio 1949 10 10 raštas Nr. 202 gynybos pajėgų vadui, Visuomeninės dalies viršininkui ir prezidiumo sekretoriui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 8.

[31] A. Ramanausko 1949 09 18 laiškas J. Žemaičiui, ibid., l. 161–162.

[32] Gynybos pajėgų vado.

[33] LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas.

[34] A. Ramanausko 1950 02 02 raštas Nr. 154 J. Žemaičiui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 149–150.

neįmanoma mokyti partizanų, kad būtų pakelti jų laipsniai, ir įgyvendinti daugelio numatytų priemonių.

J. Žemaitis negalėjo pasiduoti abejonėms, turėjo ne tik teikti kvalifikuotus patarimus kariniais klausimais, bet ir žmogiškai palaikyti jaunesnius kolegas. Turėjo atsakyti už viską: tėvynės likimą, laisvės idealus ir – kas buvo sunkiausia – žmonių gyvybes.

1949–1950 m. žiemą ypač nelengva padėtis buvo Aukštaitijoje: sunaikintas srities štabas, nutrūkę vyriausiosios vadovybės ryšiai su vyriausiosios vadovybės nariu, Gynybos pajėgų štabo viršininku J. Kimštu, stigo organizuotumo, spaudos. Todėl žiemoti J. Žemaitis nutarė būtent Karaliaus Mindaugo (Rytų Lietuvos) partizanų srityje. Ketino pamažu apkeliauti visas Lietuvos partizanų sritis ir apygardas, nes niekas taip nepakelia kovotojų dvasios, o kartu ir jam pačiam nesuteikia tiek informacijos, kaip nuolatinis lankymasis daliniuose. Be to, dėl nuolatinio judėjimo čekistams, vyriausiosios partizanų vadovybės tyrimui užvedusiems net tris operatyvines bylas („Taim", „Mazgas", „Smaigalys"), iki šiol nebuvo pavykę paspęsti spąstų LLKS tarybos prezidiumo pirmininkui.

1949 m. vasara ir ruduo atnešė daugybę nuostolių: sunaikintos Vakarų ir Rytų Lietuvos partizanų sričių vadovybės, žuvo daugelis aukštesnių pareigūnų. Kadrinių karininkų teliko vienetai. Naujoji Vakarų Lietuvos srities, Kęstučio apygardos vadovybė sudaryta iš mokytojų. Gali atsitikti taip, kad naujų štabų nebebus iš ko sudaryti. Lydimas tokių minčių J. Žemaitis iškeliavo į Vyčio apygardą.

Išdavystės

1949 m. pabaigoje J. Žemaitis atkeliavo į Ukmergės apskrities Vadoklių valsčių. Vyčio apygardoje išbuvo iki kovo mėnesio, keliaudamas vis į kitą bunkerį. Apygardos štabas turėjo įsirengęs keletą bunkerių: Šilų miške, kilometro atstumu nuo Viktoro Taručio sodybos, paties Taručio namuose, Vadoklių valsčiaus Galinio vienkiemyje, į Lenkiją repatrijavusio Juozo Miknevičiaus daržinėje,

Taujėnų valsčiaus Lėno kaime Teodoros Smetonaitės sodyboje, Taujėnų miške ir kt. J. MikneviČiaus daržinės bunkeryje apygardos vadovybė turėjo spausdinimo įrangą, o pats bunkeris buvo taip gerai užmaskuotas, kad kaip tik jame J. Žemaičiui būnant MVD kareiviai darė daržinėje kratą, tačiau bunkerio neužtiko. J. Žemaičiui tai jau buvo antras kartas, kai reikėjo slėptuvėje sėdėti užgniaužus kvapą, klausytis čekistų smaigų bilsnojimo ir laukti atomazgos.

Vyčio apygarda 1949 m. vasarą buvo patyrusi nemažų nuostolių: žuvo štabo viršininkas Kostas Tvaska-Rugelis, suimtas adjutantas Petras Grakauskas-Diemedis. Nepaisydamas netekčių, apygardos vadas Alfonsas Smetona-Žygaudas suformavo dvi rinktines, apygardos štabas leido rotatoriumi spausdinamą laikraštį „Lietuva brangi".

Pavasariop Vyčio apygardos štabo organizacinio skyriaus viršininkas Alfonsas Gritėnas-Skalikas rogėmis išvežė J. Žemaitį į Jono Baravyko-Vyganto būrį, kuris dislokavosi ties Raguvos–Taujėnų valsčių riba[1].

Sausio mėnesį J. Kimštas ėmėsi atnaujinti ryšius su apygardomis ir su vyriausiąja vadovybe, tačiau su J. Žemaičiu nesusitiko. Reikėjo atkurti srities štabą. Birželio mėnesį Raguvos–Pagirio miške J. Kimštas su Vyčio apygardos vadu A. Smetona aptarė srities štabo pareigūnų kandidatūras. Kaip tik tuo metu MGB dėjo daug pastangų, kad į šį štabą patektų MGB agentas Mikas – V. Kučys, kuris ir padėjo sunaikinti visą srities vadovybę. Norėdami pridengti V. Kučį, čekistai toliau kompromitavo Antano Starkaus bunkeryje žuvusį H. Danilevičių. Tuo metu J. Kimšto žmona su vaikais slapstėsi Kaune. Ji jau senokai buvo patekusi į MGB akiratį. Jai prižiūrėti buvo pasitelktas MGB agentas Vilnius – Vytautas Jakštas. Tai buvo kvalifikuotas provokatorius, dėjęsis partizanų ryšininku. Per V. Jakštą F. Kimštienei buvo perduoti MGB sufabrikuoti rotatoriumi spausdinti atsišaukimai, kuriuose nurodoma, kad A. Slučkos ir A. Starkaus bunkerius išdavęs būtent H. Danilevičius[2]. Šiuos

[1] A. Stankevičiaus 1950 07 03 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 157 (107, t. 2), l. 190–194.

[2] Agento Algirdo 1950 06 27 agentūrinis pranešimas, ibid., l. 186–187.

MGB provokacinius atsišaukimus F. Kimštienė perdavė vyrui. Laimė, nors J. Kimštas patikėjo šiais nežinia kokių „partizanų" parašytais atsišaukimais, V. Kučys į srities apygardos štabą nebuvo įtrauktas. Vienas iš kandidatų į Rytų Lietuvos srities vadus buvo Vyčio apygardos vadas A. Smetona. Deja, nespėjus suformuoti srities vadovybės, 1950 m. liepos 5 d. A. Smetona žuvo. Žūties priežastis ta, kad sužeistas Vyčio apygardos partizanas Alfonsas Stankevičius-Fakyras buvo išsiųstas gydytis į Kauną. Ši kelionė nebuvo sėkminga: Medicinos fakulteto studentas iš Žemaitijos Petras Girdžius – MGB agentas Bronius partizaną išdavė[3]. Suimtas A. Stankevičius Kačmiškio girioje visaip stengėsi suklaidinti čekistus ir nuvesti tolyn nuo Vyčio apygardos slėptuvės, tačiau kareiviai vis vien aptiko bunkerį. Smarkiai pasipriešinę čia žuvo keturi partizanai, tarp jų – pats apygardos vadas A. Smetona ir pavasarį J. Žemaitį lydėjęs A. Griėnas.

Provokacijos ir išdavystės plito visoje Lietuvoje. Vienu iš kelių, galinčių atvesti iki vyriausiosios vadovybės, čekistams tapo ryšininkės E. Grigalavičiūtės kameros agentei papasakota istorija apie Veterinarijos akademijos studentę M. Pranevičiūtę – vyriausiosios vadovybės ryšių įgaliotinę tarp Prisikėlimo apygardos ir Pietų Lietuvos srities[4]. Tiesiogiai prieiti prie M. Pranevičiūtės MGB atrodė rizikinga, todėl buvo nutarta įgyti jos pasitikėjimą. Čekistai pasinaudojo tuo, kad Prisikėlimo apygardos Voverės rinktinės vado žmona Julija Muningienė iš JAV gaudavo siuntinių su medikamentais. Kaip ir F. Kimštienė, J. Muningienė buvo jai to nežinant sekama ir apgyvendinta pas MGB agentę Rožę (Mažeikienę). J. Muningienę suėmus, jos buto šeimininkė – MGB agentė Rožė kreipėsi į M. Pranevičiūtę, prašydama užmegzti ryšį su P. Muningiu. Kadangi partizanams medikamentai buvo labai reikalingi, ji patikėjo J. Muningienės buto šeimininke, neva norėjusia padėti partizanams ir P. Muningiui atiduoti vaistus, jeigu

[3] Agento Broniaus charakteristika, ibid., b. 864 (7261, t. 1), l. 27.

[4] MGB Kauno srities valdybos viršininko J. Sinicyno 1950 01 17 specialusis pranešimas valstybės saugumo ministrui P. Kapralovui, ibid., b. 855 (477), l. 31–34.

ateitų siuntinys. Be to, agentė Rožė, kuri buvo pagyvenusi ir aktyvioms MGB provokacijoms nelabai tiko, supažindino M. Pranevičiūtę su jauna mergina, galinčia gauti medikamentų. Pamažu M. Pranevičiūtė pradėjo pasitikėti šia mergina, kuri iš tikrųjų buvo MGB agentė Ramunė. Ji davė agentei paskaityti ketvirtą, penktą ir šeštą vyriausiosios vadovybės leidinio „Prie rymančio Rūpintojėlio" numerį, kuriuos ši tuojau atidavė persifotografuoti čekistams. Netrukus MGB jau žinojo, kad M. Pranevičiūtė 1949 m. vasario mėn. lydėjo į pasitarimą pas atvykusius Pietų Lietuvos partizanų vadus LLKS tarybos prezidiumo pirmininką J. Žemaitį, kad ji ryšio reikalais nuolat važinėja į Raseinių, Joniškio, Radviliškio, Plungės, Šiaulių apskritis ir gerai pažįsta aukščiausiąją partizanų vadovybę: J. Žemaitį, A. Ramanauską, L. Grigonį, J. Šibailą ir kt. M. Pranevičiūtei greitai turėjo prasidėti vasaros atostogos ir studentų praktika, be to, partizanų ryšių punktas Kaune „Ratas" buvo žinomas išdavikui M. Orlingiui, todėl partizanai buvo priversti ieškoti kito ryšininko. Taip čekistams atsirado gera proga į ryšių grandinę įterpti savo agentę Ramunę. M. Pranevičiūtės rekomenduota L. Grigoniui, ji tapo naujo ryšių punkto Kaune šeimininke.

MGB sekė kiekvieną M. Pranevičiūtės žingsnį. Kai tik pas ją į Kauną atvyko A. Ramanausko ryšininkas Pranas Rutkauskas, 1950 m. birželio 6 d. jie abu buvo sulaikyti[5]. Marytės sumuštinyje čekistai aptiko korespondenciją, kurią ši turėjo nugabenti A. Ramanauskui. Čia buvo LLKS tarybos struktūrinė schema ir L. Grigonio laiškas gynybos pajėgų vadui. Laiške jis informavo apie naujus ryšių punktus ir džiaugėsi po žiemos atsikuriančiu ryšiu su A. Ramanausku[6]. Kaip tik šiame laiške L. Grigonis informavo apie organizacinius LLKS valdymo struktūros pakeitimus: 1950 m. pradžioje J. Žemaitis, dar būdamas Aukštaitijoje, kai nepavyko susisiekti su J. Kimštu, nutarė LLKS tarybos prezidiumą išskaidyti į tris sekcijas, vadovaujančias sritims vietose.

[5] MGB 1950 06 ataskaita agentūrinėje byloje „Mazgas", ibid., ap. 3, b. 335 (56/14, t. 1), l. 263–266.

[6] L. Grigonio-Užpalio laiškas A. Ramanauskui, ibid., ap. 45, b. 157 (107, t. 2), l. 150–152.

Pirmoji sekcija, vadovaujama A. Ramanausko, turėjo bazuotis Pietų Lietuvos (Nemuno) srityje, antroji, vadovaujama J. Šibailos – Vakarų Lietuvos (Jūros) srityje ir trečioji, vadovaujama J. Kimšto, – Rytų Lietuvos (Kalnų, arba Karaliaus Mindaugo) srityje[7]. Taip aukščiausioji vadovybė būtų buvusi išskirstyta ir apsaugota nuo visiško sunaikinimo. Veiklos gairės, kovos taktika ir organizacinė struktūra būtų reglamentuojama tų pačių bendrų norminių aktų, kuriuos įgyvendinti savo srityse ir buvo pavesta vyriausiosios vadovybės nariams.

Sulaikyta ryšininkė M. Pranevičiūtė-Vaiva iš pradžių gynėsi nieko bendra su partizanais neturinti, tačiau netrukus buvo panaudota čekistų pamėgtoji „operatyvinė kombinacija": vežant ją tardyti į kitą vietovę, pakeliui užpuolė ir suimtąją „išgelbėjo" vietiniai „partizanai" – iš tikrųjų partizanais persirengę MGB agentai-smogikai. Nesupratusi klastos, M. Pranevičiūtė jiems prisipažino esanti vyriausiosios vadovybės ryšių įgaliotinė. Taip išprovokuota, ji nurodė, kad L. Grigonio bunkeris yra Ariogalos rajono Priekapių apylinkėje, Daugėliškių miške, eigulio Juozo Bersėno eiguvoje, ir kad ji ten buvo gegužės 20 d. Ji čekistams išaiškino, ką reiškia vienas ar kitas žymėjimas LLKS struktūrinėje schemoje, nurodė padalinių vadus ir išdavė naują ryšių punktą – Čekiškių valsčiaus Mantigailių kaime Garliausko sodyboje. Vis dėlto vesti kareivius į L. Grigonio bunkerį ji atsisakė.

Galutinai jai palaužti buvo panaudota kameros agentė Regina[8]. Be to, liepos 6 d. M. Pranevičiūtei buvo parodytos smarkiai sužalotų Vyčio apygardos štabo narių, išduotų A. Stankevičiaus, nuotraukos ir įteigta, kad tie neatpažįstami žuvusiųjų lavonai yra dėl jos duotų parodymų sunaikinti partizanai. Marytė pripažino: „Man pateiktoje grupinėje nuotraukoje iš kairės antrą aš atpažįstu banditą „Dieduką", [...] nors sužalota galva ir kojomis, aš atpažįstu tą patį banditą slapyvardžiu „Diedukas", apie

[7] LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 05 03 įsakymas Nr. 181, ibid., b. 31 (6070, t. 1), l. 61.

[8] D. Kuodytė, „Kamerų agentūra – vienas iš būdų kaltinamojo atsparumui palaužti", *Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose*, Vilnius–Kaunas, 1994, p. 69–72.

kurį daviau parodymus. Kad tai „Diedukas", aš pažįstu iš išorinių požymių: praplikusios galvos, pakaušio, ūgio ir pilnumo"[9]. Taigi ji pripažino, kad dėl jos duotų parodymų žuvo LLKS Visuomeninės dalies viršininkas J. Šibaila-Diedukas, nors tuo metu jis buvo gyvas ir sveikas laisvėje. Paveikta sužalotų partizanų nuotraukų, ištikta šoko, M. Pranevičiūtė patyrė didžiulį nervinį sukrėtimą, „plėšė plaukus nuo galvos ir šaukė: „Aš išdavikė! Va kraujas, va mėsa, aš išdaviau!""[10] Paguldytą į kalėjimo ligoninę ryšininkę lankė jaunas ir gražus čekistas, kuris ją guodė, ramino ir įtikinėjo, kad tik šitaip įmanoma sustabdyti kraujo liejimą ir baigti partizaninį karą. Dvasiškai palaužta M. Pranevičiūtė, kartu su bunkerį žinančiu J. Bersėnu, nuvedė čekistus į L. Grigonio štabavietę. Liepos 22 d. kartu su kitais penkiais vyrais, pasipriešinęs ginklu, L. Grigonis žuvo[11].

O M. Pranevičiūtė, „susaistyta" išdavystės, tapo MGB agente Paulina. Ji buvo paleista iš kalėjimo ir toliau privalėjo nešioti partizanų korespondenciją, kurią duodavo persifotografuoti čekistams[12].

Po P. Bartkaus žūties ir M. Orlingio išdavysčių ryšys su A. Ramanausku buvo laikinai nutrūkęs. Kai pagaliau jis buvo atnaujintas, M. Pranevičiūtė buvo iškviesta į A. Ramanausko vadavietę Jiezno rajone. Pirmą kartą ji pateko į A. Ramanausko bunkerį. Ir čia atsitiko čekistų nenumatytas dalykas. Ši mergaitė, tapusi MGB agente Paulina, nuoširdžiai tikėjo daranti gerą darbą, tačiau patekusi pas partizanus ji vėl suabejojo, ar toks būdas sustabdyti kraujo liejimą Lietuvoje yra tinkamas. Be to, ji buvo ir liko tikinti Dievą.

Patekusi ten, kur ją siuntė čekistai, stengėsi gerai įsidėmėti priėjimą prie bunkerio, jo užmaskavimą ir partizanų ginkluotę, galvojo, kaip greičiau grįžti ir viską perduoti ją globojusiam MGB

[9] M. Pranevičiūtės 1950 07 06 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. P-9402.

[10] E. Savickienės 1994 03 08 pasakojimas autorei.

[11] LSSR MGB 1950 07 ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 336 (56/14, t. 2), l. 8–10.

[12] Iš N. Dušanskio atsiminimų sąsiuvinio, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 9, 1993, Kaunas, p. 190–203.

operatyvininkui. Taip bemąstant išgirdo A. Ramanauską su žmona kalbantis apie išdavystę, apie tai, kad provokatorius mano, jog apie jo darbus niekas nežino... Įėjęs partizanas A. Ramanauskui raportavo, kad šiuo klausimu abejonių negali būti, kai tiek žuvo...

Vienu akimirksniu vėl išvydo jai tardytojų rodytas žuvusių partizanų nuotraukas ir – kas buvo išties nepakeliama – Daugėliškių miške šalia bunkerio suguldytus lavonus. Tarp jų – L. Grigonis-Danys, kuris jai buvo kaip tėvas ir kurį ji išdavė, vedė prie bunkerio, apsisiautusi palapinsiauste, kad nepamatytų, nepažintų išdavikės koks netyčiom užklydęs žmogus. Trumpas susišaudymas, iš slėptuvės iššokęs ir kulkų pakirstas partizanas, duslūs šūviai bunkeryje, jos isteriškas klyksmas, rusų leitenantas, piktai užrikęs ant jos, keiksmai, spyriai, traukiami iš bunkerio kruvini, dar šilti, gal dar ir gyvi vyrai. Vėl tardytojo kabinetas, gražus čekistas, pagailėjęs jos kaip brolis: vargše mergaite, kur tu pakliuvai! Nebijok, dabar jau viskas praeityje, dar kartą kitą nuvažiuosi ir galėsi vėl mokytis, dirbti, kaip visa Lietuva... Susidvejino, suskilo jos pasaulis: vienas – švarus, tyras, tas, kurį vaikystėje bažnyčioje kartu su gėlių žiedais žėrė iš atgniaužtų delniukų kunigui po kojom, ir kitas – kruvinas, baisus, su kankinamųjų dejonėmis, šūviais, išdavystėmis. Ir L. Grigonio veidas tarp jų – toks ramus, kaip ką tik užmigusio, paženklintas kraujo dėme prie plaukų. Nebesusigaudė, kur esanti, nepastebėjo bunkeryje vos rusenančios spingsulės ir nuo lubų lašančio kondensato. Atrodė, kad ausyse galingu choru sugriaudėjo visa bažnyčia ir suklupo ant kelių. Puolė ant kelių ir ji, ir springdama ašaromis ėmė prašyti Aukščiausiąjį atleidimo už baisią išdavystę... Priešais šmėkščiojo nustebę A. Ramanausko ir jo žmonos veidai. Neprašė jų malonės, žinojo partizanų taisykles, pati save pasmerkė ir rengėsi atsakyti.

„Priešas dėjo ypatingas pastangas sritį išsprogdinti per provokatorius ir šnipų tinklo išplėtimą, tačiau 1949 metais skaudžių aukų pamokyta, sritis žymia dalimi aukų išvengė. Priešas neteko žymaus viso sąjūdžio apimtyje nešusio pražūtį provokato-

riaus – Pranevičiūtės Marės, slapyvarde Vėtra", – rašė A. Ramanauskas J. Žemaičiui[13].

Tai buvo ta pati mergaitė, kuri lydėjo J. Žemaitį į pasitarimą. Prieš metus demaskuotas kitas jaunas dažnai jį lydėdavęs vyras – M. Orlingis. Žuvę L. Grigonis, A. Milaševičius. Neįkainojami nuostoliai Sąjūdžiui ir Lietuvai. J. Žemaitis niekada neskubėdavo smerkti, gynė čekistų apšmeižtą H. Danilevičių. Dabar žinojo, kad palydėjusi į Šimonių girią J. Kimštą kita ryšininkė, I. Vilimaitė, 1949 m. pradžioje buvo suimta ir užverbuota. Paleista vėl atsirado Prisikėlimo apygardos štabo bunkeryje, prisipažino tapusi MGB agente Tamara... Vyrų nuomonės išsiskyrė: vieni buvo už mirties nuosprendį, kiti norėjo leisti jai toliau kovoti ir garbingai žūti. Kaip skaudu, kai savą žmogų reikia žudyti patiems. Neskubėdavo smerkti, po kiekvieno nuosprendžio ilgai galvodavo, ar nesuklydo. Bet kartais reikėdavo spręsti labai greit – nuo to priklausė kitų žmonių gyvybė. Prisiminė, kaip 1948 m. rugpjūčio mėn. ryšininkė E. Grigalavičiūtė užsistojo miške sugautą stribą Petrą Dvarvytį. Mestelėjo tada jai: na ir naivi esi... Žinojo, kad šnipą paleidus pasklis lyg vandens ratilai: nušautieji, suimtieji, ištremtieji, pabėgusieji iš namų... Vyčio apygardoje buvo girdėjęs pasakojimą, kaip įvykdęs mirties nuosprendį partizanas pats pas Skapiškio kleboną užpirko mišias už nužudytojo vėlę... Dievas visiems atleidžia, bet jis – neturi teisės. O kartu negalėjo matyti tų, kuriems ar nušauti žmogų, ar papjauti aviną buvo tas pats. Labiausiai bijojo, kad vyrai tokiais netaptų. Reikalavo laikytis statutų, įtarimus kruopščiai tikrinti, draudė skirti nuosprendžių vykdytojais jaunus, nepatyrusius, jautresnius kovotojus. Sunkiausia tai buvo pareiga – naikinti šnipus, būti ne kariu, o budeliu. Bet ką galėjo padaryti? Karas ir okupacija diktavo savas taisykles. Viena, ką galėjo, tai tik padidinti budrumą, vengti rizikingų situacijų. Antai po 1949 m. trėmimų, kai padaugėjo besiprašančiųjų į partizanus, tarp kurių galėjo būti provokatorių, nurodė: tikrinti įtartinus asmenis duodant

[13] A. Ramanausko-Vanago 1950 12 28 raštas Nr. 420 „Sąjūdžio ir priešo prieš jį nukreiptos veiklos 1950 m. trumpa apžvalga", LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 194–199.

jiems susijusias su pavojumi gyvybei užduotis, nes „provokatoriais dažniausiai būna asmenys, gelbstintys savo kailį, ar už pinigus parsidavę panikieriai"[14].

Pastaraisiais metais daugiausia nuostolių Sąjūdis patyrė dėl priešo iššifruotų ryšininkų. Ryšiai partizaniniame kare buvo tokie pat svarbūs kaip žmogaus organizme kraujagyslėmis ir kapiliarais tekantis kraujas. Ryšių sistema buvo daug kartų kurta ir tobulinta. Ryšių punktai – RP – mažyčiai taškeliai Lietuvos žemėlapyje, nematomu ryšių tinklu jungiantys sodybas, miestų butus, įstaigas, slaptavietes. Ryšių punktai, į kuriuos nežinia iš kur vieną dieną atkeliaudavo nepažįstamos merginos pramanytais vardais ir išeidavo nežinia kur. Maži ryšulėliai su keistu užrašu, perduodami iš rankų į rankas. Po kiekvienos nesėkmės vis tobulėjo sistema, buvo keičiami šifrai, nuo įtartinų slaptažodžių pereita prie adresavimo pramanytomis pavardėmis. Jonas Petkus – tai prezidiumo pirmininkas, Antanina Petkutė – siunta, skirta LLKS tarybos prezidiumo II sekcijos vadovui J. Šibailai. Vyriausiosios vadovybės ryšių įgaliotinių nešamų siuntų svoris buvo apribotas iki dešimties gramų – tiek, kiek galima paslėpti sumuštinyje, saldainyje ar kitur. Bet koks neatidumas, taisyklių nesilaikymas galėjo būti pražūtingas. Todėl Prisikėlimo apygardos naujajam vadui J. Paliūnui-Rytui rašė: „Pripuolamai sužinojau, kad Jūs ryšiui su savo slapukais naudojate ir ateity, atrodo, numatote toliau naudoti man reikalingą asmenį. Kadangi jam pavojų ir taip jau užtenka, tai prašau artimiausiu laiku pasistengti tą darbą atlikinėti įpareigoti kitą asmenį"[15].

Nuo ryšių priklausė tai, ar reikiamu momentu kiekvienoje Lietuvos vietoje bus žmonių, pasirengusių pareikšti Lietuvos teisę į nepriklausomybę. Reikėjo, kad tie žmonės būtų pasirengę perimti krašto valdymą, o iki tol – palaikyti lietuvišką dvasią, tradicijas, sutramdyti niekšus ir išdavikus, priminti, kad niekas mažai šaliai laisvės nedovanos. Reikėjo, kad tie žmonės per ilgus okupacijos

[14] LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1949 05 09 raštas sričių vadams Nr. 115, ibid., ap. 45, b. 314 (6070, t. 1), l. 628–629.

[15] J. Žemaičio-Vytauto 1950 09 28 laiškas Prisikėlimo apygardos vadui J. Paliūnui-Rytui, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 130.

metus neprarastų vilties, neišsibarstytų kaip smėlio kruopelytės toje galingos propagandos, alkoholizmo, apatijos jūroje, užtvindžiusioje kraštą. Todėl J. Žemaitis lyg šachmatų lentoje skirstė, permetinėjo iš vieno Lietuvos krašto į kitą pareigūnus, stiprino štabus, naktimis be kelių klampodamas iš junginio į junginį nešdavosi visą „kanceliariją" ir postovio akimirką pedantiškai registruodavo į padalinius siunčiamus raštus: juk nepaisant visų žūčių ir išdavysčių jis buvo aukščiausioji pogrindinė Lietuvos valdžia.

Organizaciniai rūpesčiai

1950 m. balandžio mėn. J. Žemaitis jau buvo Raseinių apskrityje, Veliuonos valsčiuje, Birbiliškės miške. Jį lydėjo jaunas partizanas Jonas Vilčinskas-Algirdas ir Juozas Šukaitis-Gintautas. J. Vilčinskas, buvęs mokytojas, atėjo į partizanų gretas po 1949 m. trėmimo, J. Šukaitis partizanavo nuo 1946 m., buvo vietinis ūkininkas.

Pavasaris nešė tuos pačius rūpesčius kaip ir pernai: Lietuvoje toliau kuriami kolūkiai buvo stambinami, iš vienkiemių žmonės prievarta keliami į gyvenvietes. „Kartais ir juokinga darosi, pažiūrėjus į tuos kolchozo vadovus ir jų darbus. Štai jau nuo pat Didžiojo Penktadienio prieš Velykas visa apylinkė knibždėte knibžda visokiausių peisuotų žemės ūkio „specialistų", mergų ir bobų iš Jurbarko su „šaltu vakaru" ir kitų stribų apsauga atėjusių „padėti" kolchozninkams vykdant pavasario sėją. Ginčai apie sėklą ir apie arimo darbus tęsiasi jau penkta diena ir vis dar neatrodo, kad jie greit baigsis. Žmonės pirmąsias dienas dar ateidavo, pažiopsodavo, pasnausdavo ir nusispjovę vėl lauk išeidavo. Tačiau per kelias dienas tie „pasitarimai" jau visiems įgriso, todėl paskutinėmis dienomis apie sėją ginčijasi tik stribai, Vazniai ir Jokaičiai", – praėjusį pavasarį rašė laiške ištremtam į Sibirą draugui J. Vilčinskas[1]. Žmonių pavertimas beteisiais kolūkio

[1] J. Vilčinsko 1949 04 20 laiškas draugui Domui, Ibid., f. K-1, ap. 45, b. 1004 (6911, t. 3), l. 13.

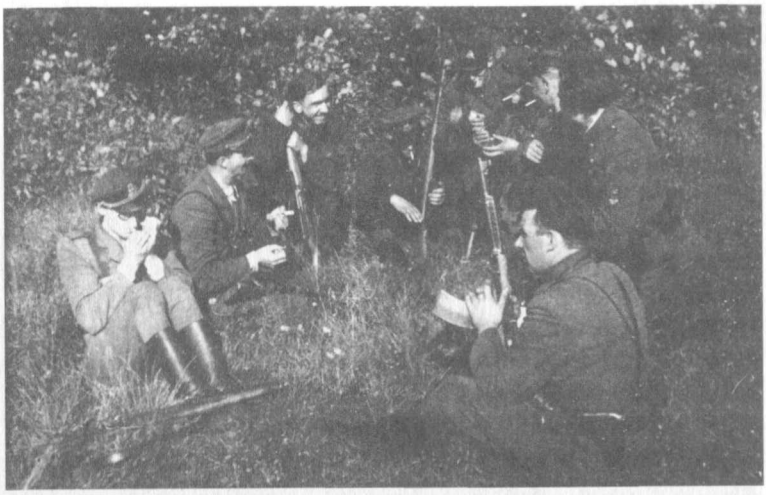

Jūros srities štabo pareigūnai.
Iš kairės: Antanas Liesys, Aleksandras Milaševičius,
Antanas Bakšys (apie 1949 m.)

baudžiauninkais – ne pats baisiausias dalykas, nes daug blogiau buvo tai, „kad atsiranda vietinių niekšų, už komunisto mestą pagyrimo žodį atiduodančių viską, virstančių savo tautos ir savo brolių bei kaimynų išdavikais ir skundėjais"[2].

Kai kuriuose kolūkiuose okupacinė valdžia jau nuo 1949 m. kūrė ginkluotų partiečių ir stribų grupes kolūkių apsaugai, todėl Jūros srities vadas V. Ivanauskas išleido pakartotinį įsakymą, draudusį gyventojams iš valdžios imti ginklus. Kolūkių apsaugas buvo nurodyta nuginkluoti, o tam pasipriešinusius aktyvius kolūkių kūrėjus perduoti karo lauko teismui. Kad nors kiek sutrukdytų draskyti Lietuvos vienkiemius ir kurti kolūkių gyvenvietes, partizanų vadovybė nutarė „uždrausti pirmininkams vykdyti pastatų perkėlimą į planuojamas gyvenvietes. Statomas gyvenvietes sudeginti"[3]. Vis dėlto J. Žemaitis ne visai su-

[2] Ibid.
[3] Gynybos pajėgų vado 1950 03 20 įsakymas Nr. 3, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 12, l. 98.

tiko su V. Ivanausko siūlomomis radikaliomis priemonėmis. Jis nurodė labai atsargiai vertinti nusikaltusiuosius, kad nebūtų padaryta klaidų ir sukelta pavojaus besislapstantiesiems.

Sunki kaimo gyventojų padėtis, išdavystės ir pareigūnų žūtys, partizanų skaičiaus mažėjimas vertė iš naujo apgalvoti organizacinę junginių struktūrą. J. Kimštas, su kuriuo 1949 m. gruodžio mėn. nutrūkęs ryšys per Pietų Lietuvos partizanus buvo atkurtas tik 1950 m. gegužės mėn., informavo, kad „šiuo metu po 1949 m. skaudžių ir skaitlingų įvykių vyksta K[alnų srities][4] atsikūrimas labai sunkiose sąlygose. LLKS bendram labui nuo š. m. pradžios einu laikinai KV[5] pareigas, kartu eidamas ir savo tiesiogines"[6].

Jau 1950 m. vasario mėn. J. Žemaitis nutarė padidinti tėvūnijų plotus nuo 2–4 iki 3–8 valsčių, o vieno vado priklausomybei palikti ne daugiau kaip tris organizacinius vienetus. Štabuose liepta laikyti ne daugiau kaip tris vadovybės narius[7]. A. Ramanauskui J. Žemaitis pavedė parengti LLKS statuto III–XI skyrių projektą. LLKS tarybos nariams įsakė parengti sričių baudžiamuosius statutus, teismo proceso taisykles ir kitus dokumentus. Dokumentų projektų svarstymą, būsimųjų Lietuvos sienų, apygardų veikimo ribų klausimus nurodė aptarinėti susirašinėjant ir LLKS tarybos biuletenyje skelbiant nuomones. Liepos mėnesį išėjo antrasis biuletenio numeris, kuriame J. Žemaitis pateikė svarstyti savo parengtą LLKS tarybos prezidiumo statuto projektą. Autoriams užšifruoti sugalvojo savotišką sistemą: vietoje parašo nurodyti tris skaičius, kurių suma reiškia tarybos narių eilės numerį bendrame jų sąraše.

Pietų Lietuvos partizanų srities taryba 1950 m. gegužės 10 d. vėl pasiūlė J. Žemaičiui perimti gynybos pajėgų vado pareigas,

[4] Tai – rašytinis Rytų Lietuvos srities pavadinimas.

[5] Rytų Lietuvos srities vado.

[6] Gynybos pajėgų štabo viršininko J. Kimšto-Žygūno 1950 05 23 raštas gynybos pajėgų vadui A. Ramanauskui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 142–143.

[7] LLKS tarybos prezidiumo pirmininko 1950 02 10 nutarimas Nr. 1, ibid., l. 116–117.

Daunoravos miške 1950 m. rugpjūčio 19 d. žuvę Prisikėlimo apygardos Voverės rinktinės partizanai

o A. Ramanauskui likti tik srities vadu. S. Staniškį buvo ketinama skirti Tauro apygardos vadu. A. Ramanauskas taip pat pranešė apie sumažėjusį partizanų skaičių: Dainavos apygardoje teliko 174, o Tauro – apie 70 kovotojų.

Šią siuntą iš Pietų Lietuvos J. Žemaitis gavo stebėtinai greit – per porą savaičių. Buvo atkurtas nuolatinis ryšys tarp Pietų Lietuvos srities ir vyriausiosios vadovybės, tačiau neilgam. A. Ramanauskas pranešė apie sėkmingai leidžiamą spaudą, apie V. Vitkausko-Saidoko paskyrimą Tauro apygardos vadu ir, svarbiausia, apie tai, kad Jurgis Krikščiūnas-Rimvydas sėkmingai pergabeno per sieną Vakarams skirtą medžiagą[8]. Deja, J. Krikščiūnas 1949 m. gruodžio 15 d. Lenkijoje buvo žuvęs.

1950 m. vasarą J. Žemaitis praleido Prisikėlimo apygardos teritorijoje. Vasario mėnesį MGB agentai čekistams buvo pranešę, kad J. Žemaitis su apsaugos būriu turi pasirodyti Raseinių apskrities Nemakščių valsčiuje,

[8] A. Ramanausko 1950 05 02 laiškas J. Žemaičiui, ibid., l. 133–137.

tačiau ši informacija buvo klaidinga. Žiemą buvo nutrūkęs ryšys ir su Jūros sritimi. Kęstučio apygardos vadas A. Bakšys kovo mėnesį Tauro apygardos vadui rašė: „Turimomis žiniomis, L[9] vadovybės rajone buvo žuvimų, todėl galėjo paliesti ir juos. [...] Kiek teko anksčiau, dar iš LVDv[10] patirti, jog iš LAV[11] jau keli mėnesiai nebuvo gauta jokios korespondencijos, todėl bijoma, ar tik nebus ir Vanagas žuvęs"[12].

Deja, gegužės mėnesį gavus korespondenciją ryšys vėl nutrūko. „Rugpjūčio 1 d. ten išvyko JVDv Tvanas[13] (perkeltas į LB[14]), kuris prižadėjo sutartom datom informuoti apie kelionės eigą, tačiau ir iš jo negaunama jokios žinutės, nors jau rugsėjo 1 d. turėjo pasiekti paskyrimo vietą", – guodėsi A. Bakšys[15].

Žuvus J. Šibailos padėjėjui B. Liesiui-Nakčiai, Sąjūdžio spaudą J. Šibaila leido beveik vienas (jam talkino jaunas partizanas Viktoras Šniuolis, išmokęs spausdinti rašomąja mašinėle), todėl į žuvusiojo vietą buvo numatytas jo brolis A. Liesys-Tvanas.

Kaip tik dėl šių priežasčių – pareigūnų stokos, nesiliaujančių žūčių – dar nebaigus rengti LLKS statuto projekto teko koreguoti kai kuriuos jo punktus. Atsižvelgdamas į tikrąją padėtį, J. Žemaitis nutarė panaikinti taip iki galo ir nesuformuotas gynybos pajėgų ir Visuomeninės dalies vadovybes. Vietoje jų buvo numatyta įsteigti LLKS tarybos prezidiumo pirmininko padėjėjų – Karinės, Visuomeninės ir Organizacinės veiklos vadovų postus[16]. Į šias pareigas J. Žemaitis paskyrė A. Ramanauską, J. Šibailą ir J. Kimštą, kartu pakėlė A. Ramanausko ir J. Šibailos karinius laipsnius – jie tapo partizanų pulkininkais. Svarstyti pateiktame J. Žemaičio parengtame LLKS tarybos prezidiumo statuto pro-

[9] LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas.
[10] LLKS Visuomeninės dalies viršininkas.
[11] Gynybos pajėgų vadas.
[12] A. Bakšio 1950 03 15 laiškas Tauro apygardos vadui V. Vitkauskui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 865 (7261, t. 2), l. 154–159.
[13] Jūros srities Visuomeninės dalies viršininkas A. Liesys.
[14] LLKS Visuomeninė dalis.
[15] A. Bakšio 1950 10 08 laiškas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 865 (7261, t. 2), l. 160.
[16] LLKS tarybos prezidiumo 1950 05 30 nutarimas Nr. 3, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 118.

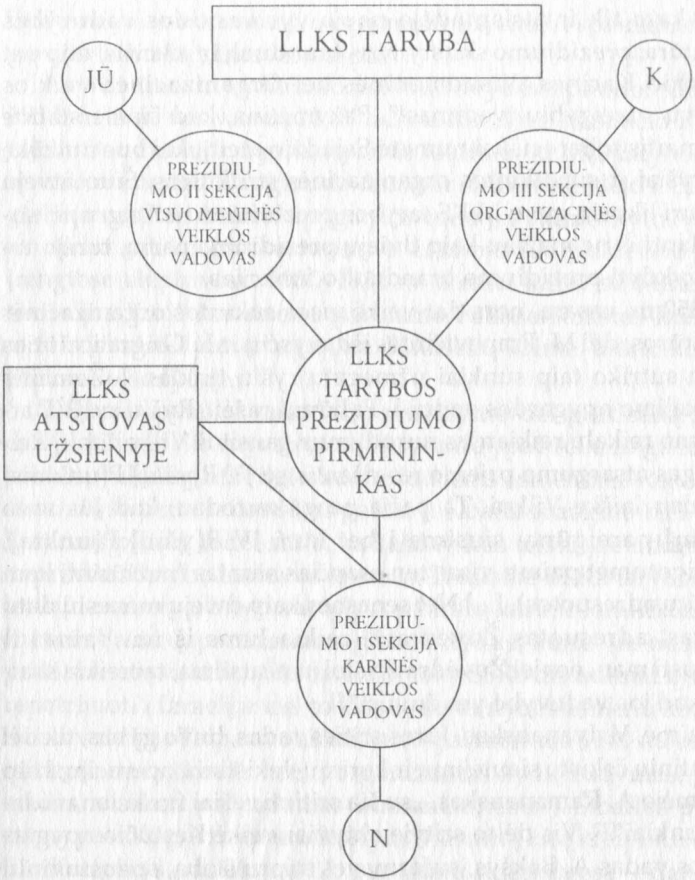

JŪ – Vakarų Lietuvos (Jūros) sritis
K – Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) sritis
N – Pietų Lietuvos (Nemuno) sritis

LLKS vyriausiosios vadovybės organizacinė schema
(1950 m. gegužės 30–1953 m. gegužės 30 d.)

jekte kaip tik ir atsispindėjo nauja vyriausiosios vadovybės struktūra: prezidiumo skirstymas į branduolį ir sekcijas, taip pat Sąjūdžio Karinės, Visuomeninės bei Organizacinės veiklos vadovų pareigybių įvedimas[17]. Pažymėtina, kad šiame statute J. Žemaitis toliaregiškai numatė Sąjūdžio ateitį, kai bus nutrūkę visi ryšiai ir sunaikintos organizacinės struktūros. Šiuo atveju bet kuri likusių gyvų LLKS tarybos prezidiumo narių grupė, susidedanti iš ne mažiau kaip dviejų prezidiumo narių, turėjo toliau vykdyti prezidiumo branduolio funkcijas.

1950 m. vasarą, nors dar veikė visos sukurtos organizacinės struktūros, dėl M. Pranevičiūtės išdavysčių ir L. Grigonio žūties ilgam sutriko taip sunkiai užmegztų ryšių tinklas. J. Žemaitis Prisikėlimo apygardos vadui J. Paliūnui rašė: „Ryšių su JV[18] atstatymo reikalu reikiamus nurodymus gausit iš Vilko[19]. [...] Reikalingas atsargumo priemones rišantis su JV R[yšių] P[unktais] nurodau laiške Vilkui. Ta pačia proga nurodau, kad Jūs savo R[yšių] pareigūną, siųsimą į bet kurį JV R[yšių] P[unktą], įpareigotumėt paimti visas ten esančias siuntas (nežiūrint, kam jos būtų adresuotos). [...] Net senesnes kaip dviejų mėnesių datų siuntas, adresuotas Žuvėdrai[20], reikia Jums iš ten paimti ir persiųsti man, nes jei Žuvėdra iki šiol jų neatsiima, tai reikia skaityti, kad jos vadovybė yra žuvusi"[21].

Laimė, V. Ivanauskas, Jūros srities vadas, buvo gyvas, tik dėl nuolatinių čekistų siautėjimų ir karinių-čekistinių operacijų, kaip pažymėjo A. Ramanauskas, „su šia sritimi ryšiai funkcionavo labai sunkiai"[22]. Vis dėlto srityje aktyviai veikė Kęstučio apygarda. Jos vadas A. Bakšys, suformavęs stiprų štabą, spaustuviniu

[17] LLKS tarybos prezidiumo statuto projektas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 347–356.

[18] Jūros srities vadas.

[19] Prisikėlimo apygardos Mindaugo tėvūnijos Nevėžio būrio partizanas Juozas Mingilas [?].

[20] Korespondencijai naudotas Vakarų Lietuvos (Jūros) srities sutartinis pavadinimas.

[21] J. Žemaičio 1950 09 26 laiškas Prisikėlimo apygardos vadui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 142–143.

[22] A. Ramanausko 1950 12 28 pranešimas J. Žemaičiui, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 454–460.

būdu net vieno tūkstančio egzempliorių tiražu spausdino apygardos laikraštį „Laisvės varpas".

Nenutrūko ir vyriausiosios vadovybės spaudos darbas. 1950 m. išėjo net vienuolika[23] laikraščio „Prie rymančio Rūpintojėlio" numerių ir trys tarnybinio leidinio – LLKS tarybos biuletenio numeriai. Daugiausia darbo ir širdies čia įdėjo J. Šibaila, globojamas Prisikėlimo apygardos vado J. Paliūno-Ryto. Vasarą jis dirbo miško bunkeriuose, o žiemojo ūkininkų sodybose įrengtose slėptuvėse. 1950–1951 m. žiemai kartu su Mindaugo tėvūnijos Kudirkos rajono partizano Felikso Kokštos-Rustemo vyrais įsitaisė Tytuvėnų rajone, Rinkšelių kaime, ūkininko Jono Molotoko sodyboje.

J. Šibaila pateikė racionalių pasiūlymų dėl partizanų spaudos platinimo. Jis suprato, kad ši spauda ypač reikalinga lojaliai sovietų valdžios atžvilgiu nusiteikusiems asmenims. Rekomendavo siųsti jiems laikraščius paštu. J. Šibaila brangino kiekvieną Lietuvos pilietį, todėl siūlė, kad išdavikus teistų jau atkūrusios nepriklausomybę Lietuvos teismas. Trečiame LLKS tarybos biuletenio numeryje buvo nurodyta, jei kiltų karinis konfliktas tarp Rytų ir Vakarų, partizanams globoti žydus, kurie yra nusiteikę prieš sovietų valdžią. Čia turėta omeny SSRS draudimai žydams repatrijuoti į Izraelį ir dėl to kilę žydų tautybės asmenų konfliktai su valdžia. Taip savotiškai buvo pasmerktos 1941 m. antisemitizmo apraiškos ir nacių organizuotas žydų žudymas. J. Žemaitis, visiškai pritardamas humanistinėms J. Šibailos pažiūroms, pasiūlė partizanams kreiptis vienam į kitą kreipiniu „broli". Kreipinys paplito ne tik partizanų junginiuose – dar porą dešimtmečių pogrindinės organizacijos savo atsišaukimus pradėdavo žodžiais: „Broliai lietuviai!" Gyvybės kaina sutvirtinta dvasinė giminystė – gal tai ir buvo pati didžiausia vertybė, įgyta toje netekčių ir išdavysčių jūroje?

[23] Šiuo metu žinoma, kad iš viso buvo išleista daugiau negu 20 numerių – 17 čekistai rado 1955 01 17 Užpelkių miške paslėptame archyve (žr.: V. Šniuolio 1954 01 15 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 28600/3, l. 137–142). 1953 m. vasario mėn. buvo išleistas 23 numeris.

Kaip tik į trečią biuletenio numerį J. Žemaitis įdėjo staiga atsišaukusio plk. D. Steponaičio-Tauriaus straipsnį. Pulkininkas buvo dingęs nuo ryšininkės E. Grigalavičiūtės suėmimo 1948 m. gruodžio mėn. Norėdamas atsikratyti jį užverbavusių čekistų pinklių, D. Steponaitis slapta išvyko iš Tauragės. Nei partizanai, nei MGB nežinojo, kad šis penkiasdešimt ketverių metų, Paryžiuje baigęs mokslus Lietuvos kariuomenės karininkas, Vytauto Didžiojo ordino kavalierius, turi fiktyvius dokumentus ir slapstosi Kaune pas giminaičius. Jis neturėjo jokio pragyvenimo šaltinio, o kartais net pagalvodavo apie savižudybę. Galvojo ir apie partizanų kvietimą pereiti pas juos ir tapti BDPS prezidiumo pirmininku. Toks D. Steponaičio sprendimas būtų labai tikęs ir MGB. Kai 1950 m. spalio mėn. Kaune D. Steponaitis atsitiktinai sutiko Kęstučio apygardos Butageidžio rinktinės ryšininkės Vandos Jonikaitės brolį – MGB agentą Granitą, šis tuojau pasisiūlė jam padėti įsikurti[24]. Lapkričio mėnesį per klaidą D. Steponaitis vietinių čekistų buvo sulaikytas pas Sofiją Radžienę. Sužinoję, kad tai yra jų operatyviniams tikslams reikalingas asmuo, S. Radžienei liepė pasirašyti pasižadėjimą gydytojo areštą laikyti paslaptyje. D. Steponaitis buvo paleistas, o agentas Granitas, dėdamasis geradėju, išnuomavo jam Lampėdžiuose butą, kuriame apgyvendino drauge su buvusiu Kauno VDU Medicinos fakulteto studentu Petru Ivanausku. Šis asmuo taip pat domino MGB, nes gamino fiktyvius dokumentus ir palaikė ryšį su Butageidžio rinktinės Šalnos rajono partizanais. Kaip tik P. Ivanauskas buvo parūpinęs iš „Spindulio" spaustuvės 5 tūkst. spaustuvinio šrifto raidžių Butageidžio rinktinės vadui Vladui Gudavičiui. „Išnuomavęs" Lampėdžiuose D. Steponaičiui ir P. Ivanauskui butą, MGB agentas Granitas ragino juos pradėti leisti pogrindinę spaudą, gaminti fiktyvius dokumentus partizanams ir ieškoti ryšio su vyriausiuoju vadu J. Žemaičiu. Tuo pretekstu agentas Granitas pats susitiko su Butageidžio rinktinės partizanu J. Nuobaru, nuo vaikystės pažinojusiu D. Žiaunytę, Žemaičio sūnaus globėjos O. Liubinavičienės seserį.

[24] MGB Kauno srities 2N valdybos 1950 12 01 pažyma, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 265 (2676, t. 1), l. 117–118.

Per Jūros srities vadą V. Ivanauską J. Žemaitį pasiekė D. Steponaičio-Tauriaus laiškas, kuriame šis šaukėsi pagalbos ir siūlėsi eiti BDPS prezidiumo pirmininko pareigas. J. Žemaitis atsakė: „Tikiuosi, kad broliai, gyveną arčiau Tamstos, iki šiol jau bus Tamstai pagelbėję, o gal ir priėmę į savo tarpą... Labai apgailestaučiau, jei tai iki šiol dar nebūtų padaryta. [...] Tamstos kandidatūros reikalu. Žinodamas Sąjūdžio Tarybos reikalavimus, statomus Pirmininkui, aš šiuo metu negaliu net pasiūlyti Tamstos kandidatūros"[25].

J. Žemaitis buvo atsargus: iš patirties žinojo, kad jei pogrindžio dalyvis ilgam dingsta iš akiračio, tai visada yra tikimybė, jog jis buvo MGB sulaikytas ir užverbuotas. O čia D. Steponaitis kaip tik ir „dingo" po ryšininkės E. Grigalavičiūtės, nuvežusios jam pasiūlymą tapti prezidiumo pirmininku, suėmimo. Paskui E. Grigalavičiūtę smogikai vedžiojo pas partizanų ryšininkus, taigi galima manyti, kad į MGB akiratį buvo pakliuvęs ir D. Steponaitis. Neturėdamas jokių įrodymų ir nenorėdamas užgauti žmogaus, J. Žemaitis taktiškai rašė: „Be to, dėl ilgesnio atitrūkimo nuo Sąjūdžio aukštesnių vadovybių Tamsta nesate Sąjūdyje pakankamai populiarus. [...] Buvimas Pirmininko poste sudarytų Tamstai didesnį galimumą būti fiziniai sunaikintam. [...] Tamstai reikia [...] pilnai įeiti į Sąjūdžio dalykų kursą, artimiau susipažinti su Sąjūdžio vadovybės suderintomis pažiūromis pagrindiniais klausimais, įsijungti į Sąjūdžio Tarybos bei Vadovybės veiklą, tuo pačiu įgyjant reikiamą populiarumą visos Lietuvos mastu"[26].

Pasiūlęs D. Steponaičiui susipažinti su svarbiausiais Sąjūdžio dokumentais, J. Žemaitis pakvietė jį būti Sąjūdžio politiniu patarėju pasiliekant dabartinėje gyvenamojoje vietoje... Pasidžiaugęs, kad D. Steponaitis atsirado, ir palinkėjęs jam Aukščiausiojo apsaugos, nepamiršo pasiteirauti, kada ryšininkė E. Grigalavičiūtė jam įteikė kvietimą į vyriausiąją vadovybę – prieš savo suėmimą ar vėliau.

[25] J. Žemaičio 1950 10 laiškas D. Steponaičiui, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 134–137.

[26] Ibid.

1951 m. kovo mėn. J. Žemaitis jau žinojo, kad D. Steponaičio noras patekti į Sąjūdžio vadovybę tėra MGB provokacija. Laiške A. Ramanauskui jis rašė: „LLKS T[arybos] B[iuletenyje] Nr. 3 straipsnis „Politiniais klausimais" priklauso Jums žinomo Tauriaus plunksnai. Šio dalyko nebeslepiu todėl, kad ir pats autorius, ir šio dokumento rankraštis pateko į priešo rankas. Vis tik man gaila ir net labai gaila, kad dėl J[ūros] vadovybės iniciatyvos stokos Sąjūdis neteko tokios pajėgos"[27].

MGB pinklės

Kito priėjimo prie J. Žemaičio MGB ieškojo per jo sūnų.

Su senais tėvais J. Žemaitis stengėsi nepalaikyti jokio ryšio, norėjo apsaugoti juos nuo persekiojimo, tačiau ką nors sužinoti apie sūnų vis tiek rūpėjo. Kiekvienam gimtadieniui gruodžio mėnesį stengdavosi nusiųsti sūnui laišką ir šiek tiek pinigų jo išlaikymui. Nebematė berniuko nuo 1948 m. vasaros. 1949 m. buvo paskyręs O. Liubinavičienei susitikimą Vilkijos apskrityje, laukė tris valandas, tačiau globėja, bijodama čekistų persekiojimo, neatvyko. Nuo tada ryšio su vaiku nebeturėjo.

1949 m. birželio mėn. suimtas Kęstučio apygardos štabo narys R. Gedvilas detaliai nurodė visus jam žinomus su J. Žemaičiu susijusius asmenis. Papasakojo ir apie Onos Žiaunytės-Liubinavičienės globojamą Laimutį[1]. Jai sekti buvo panaudota MGB agentė Olegas – neva pabėgusi iš tremties moteris[2]. 1950 m. balandžio mėn. ji išsinuomojo kambarį pas O. Liubinavičienės šeimininkę Vabalienę (S. Nėries g. 14–4). Gyvendama su O. Liubinavičiene gretimuose kambariuose, ji netrukus įgijo jos pasitikėjimą, juoba kad ir pati dėjosi esanti valdžios persekiojama bėglė tremtinė. Ne-

[27] J. Žemaičio 1951 08 01 laiškas A. Ramanauskui, ibid., ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 51–53.

[1] J. Žemaičio bylos-formuliaro memorandumas – R. Gedvilo 1949 08 09 tardymo protokolo ištrauka, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 855 (477), l. 17.

[2] J. Žemaičio sūnaus liudijimu, tai buvo žydaitė, vardu Mimi.

trukus agentė Olegas jau žinojo, kad O. Liubinavičienė augina partizanų vado J. Žemaičio sūnų. 1950 m. pavasarį, kai pasklido kalbos apie naujus masinius trėmimus, O. Liubinavičienė naikino nereikalingus dokumentus ir parodė agentei Olegui kpt. J. Žemaičio vizitinę kortelę, išlikusią tarp daiktų, atsigabentų po žmonos mirties iš jos buto Trakų gatvėje, taip pat tėvo laišką sūneliui bei partizanų padėkos blanką, kurį J. Žemaitis buvo prašęs atsiradus galimybei padauginti spaustuvėje[3].

Tuo pačiu metu MGB slapta sulaikė O. Liubinavičienės brolį Andrių Žiaunį, gyvenusį Radviliškyje. Balandžio mėnesį čekistai surengė jo akistatą su R. Gedvilu ir įrodė, kad jis pažįsta J. Žemaitį, kurio sūnų Laimutį globoja jo sesuo Ona. Negana to, MGB atliko „operatyvinę kombinaciją": agentai-smogikai, apsimetę partizanais, „išvadavo" suimtą A. Žiaunį, ištardė jį ir sužinojo visus jo ryšius su partizanais. Didžiausias MGB jam inkriminuojamas „nusikaltimas" buvo pažintis su J. Nuobaru ir partizanams perduotas O. Liubinavičienės žuvusio vyro pistoletas. MGB kareivių vėl „atimtas" iš jį „išvadavusių partizanų", A. Žiaunys buvo palaužtas ir užverbuotas. Balandžio 16 d. MGB operatyvinis darbuotojas Kaune jam paskyrė susitikimą[4]. Per A. Žiaunį MGB tikėjosi rasti priėjimą prie J. Žemaičio.

Išsigandęs A. Žiaunys nuskubėjo pas seseris (nuo 1949 m. kartu su O. Liubinavičiene gyveno ir sesuo Danutė). Jis bijojo, kad nuėjęs į susitikimą su operatyvininku ir nepateikęs jokių konkrečių žinių bus suimtas[5].

O. Liubinavičienei daugiausia nerimo sukėlė tai, kad čekistai sužinojo apie Laimučio tėvą. Bijodama, kad tardomas nepapasakotų apie susitikimus su juo, mokė vaiką sakyti, kad tėvelis yra miręs ir jis atsimenąs, kaip su muzika jį laidojo. Laimutis O. Liubinavičienę laikė savo mama, o tikrąją, mirusią mamą, – sa-

[3] Agentės Olego 1950 04 13 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 855 (477), l. 38–41.

[4] Ibid.

[5] A. Žiaunys buvo suimtas tik 1952 02 27 ir nuteistas laisvės atėmimu 10 metų už pagalbą partizanams, antisovietinę agitaciją bei „pagarsinimą žinių, neleidžiamų garsinti".

vo krikšto mama. Bijodamos čekistų, O. Liubinavičienė ir D. Žiaunytė laikinai nuvedė berniuką pas kaimynę Jasiūnienę. D. Žiaunytė, dirbusi Švietimo skyriuje, išvogė O. Liubinavičienės asmens bylą – tam atvejui, jei tektų mesti darbą vaikų darželyje ir važiuoti kur nors kitur ieškoti darbo. O. Liubinavičienė ant namo aukšto paslėpė E. Žemaitienės mirties liudijimą, kai kuriuos savo dokumentus, o J. Žemaičio laiškus jai ir sūnui bei jo prieškario susirašinėjimą su draugais užsienyje sudegino. J. Žemaičio smokingą ir porą kostiumų nunešė kaimynams. Taip pasiruošusi, O. Liubinavičienė laukė lemtingos A. Žiaunio susitikimo su operatyvininku dienos. Pati su kaimyne – agente Olegu aptarinėjo savo arešto galimybes. Jei sulaikytų, ketino elgtis su čekistais paslaugiai, jei tardant būtų pasiūlyta – sutikti, kad ją užverbuotų, o tada – bėgti iš Kauno[6]. Buvo pasiryžusi net pereiti į nelegalią padėtį.

Per savo agentę supratę, kad per daug išgąsdino O. Liubinavičienę ir ji gali dingti iš MGB akiračio, čekistai liepė agentei nuraminti moterį ir patarti jai niekur iš Kauno nevažiuoti. O. Liubinavičienei sekti nutarė pasitelkti dar vieną agentę – Mažeikienę (MGB agentę Rožę)[7]. Šios moters seserys buvo ištremtos; kadaise jos trumpai buvo globojusios J. Žemaičio sūnų. Mažeikienė buvo labai apsukri moteris, Laisvės alėjoje (30 name) turėjusi moteriškų skrybėlaičių parduotuvę. Gegužės mėnesį ji atėjo pas O. Liubinavičienę, pasisiūlė paimti Laimutį vasaros atostogoms ir kartu su savo vaikais išsiųsti į kaimą. Buvo tikėtasi, kad J. Žemaitis panorės aplankyti vaiką kaime. Bet įvykių išgąsdinta O. Liubinavičienė Mažeikiene nepasitikėjo ir kategoriškai atsisakė atiduoti kam nors vaiką.

Perimti iš O. Liubinavičienės vaiką MGB ketino ir per agentą Mikutaitį, kurio tėviškėje gyveno prisiglaudęs J. Žemaičio dėdė Antanas[8]. Buvo manoma, kad nebeturėdamas informacijos apie sūnų J. Žemaitis ieškos ryšio su agentu Mikutaičiu, todėl agentas iš pradžių nukeliavo į Laugalių senelių prieglaudą pas J. Žemaičio tėvus.

[6] Agentės Olego 1950 04 14 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 855 (477), l. 42–43.

[7] Agentūrinių-operatyvinių priemonių byloje „Voratinklis" 1950 05 16 planas, ibid., l. 52–54.

[8] Ibid., ap. 10, b. 127 (7/3, t. 5), l. 179.

Nors senukai tvirtino jokių žinių apie sūnų neturį, jis stengėsi išgauti iš jų laišką J. Žemaičiui, siūlėsi pats rasti ryšį su juo ir perduoti laišką. Nieko nepešęs, MGB nurodymu agentas Mikutaitis parašė laišką O. Liubinavičienei ir pakvietė ją susitikti viešbutyje, kur buvo įrengta klausymosi aparatūra. Tačiau ir ši klasta nepavyko: O. Liubinavičienė pasakė su J. Žemaičiu jokio ryšio neturinti[9].

Būdama be galo atsargi, O. Liubinavičienė vis dėlto pasitikėjo savo kaimyne agente Olegu. 1950 m. vasarą pasidžiaugė, kad prasidėjęs Korėjos karas sustiprino išsivadavimo viltį. Pasakė, kad partizanai gyventojams rengia instrukcijas, kaip elgtis kilus karui, ir kad liepos mėnesį ji tikisi susitikti su J. Žemaičiu.

Šią žinią patvirtino ir kiti šaltiniai. Nujausdami, kad J. Žemaitis būna Raseinių–Ariogalos rajonuose, čekistai suėmė Ksaverą Butkutę, kuri buvo iš to krašto. Netrukus užverbuota mergina tapo agente Vaidilute[10]. Lapkričio mėnesį ji pranešė, kad J. Žemaitis kartu su vairuotoju Petraičiu ketinąs vykti į Kauną[11]. Nors tai tebuvo merginos dezinformacija, čekistai išsijuosę ieškojo vairuotojo, pavarde Petraitis. Rado du: vieną Jurbarke, kitą Raseiniuose. Ėmė juos sekti ir rengtis galimai J. Žemaičio sulaikymo operacijai[12]. Tomis dienomis agentė Olegas privalėjo kiekvieną dieną susitikinėti su Nachmanu Dušanskiu ar kitu Kauno MGB operatyvininku ir pranešinėti apie O. Liubinavičienės elgesį.

Tačiau J. Žemaitis su O. Liubinavičiene nebesusitiko. Paskutinį kartą jiedu matėsi 1949 m. Dukto miške netoli Radviliškio.

Gruodžio pradžioje agentė Olegas sužinojo, kad netrukus bus Laimučio gimtadienis – jam sukaks devyneri metai. Nors O. Liubinavičienė prisipažino, kad šiai datai J. Žemaitis visada atsiunčiąs dovanų ir laišką, tačiau nieko konkretesnio apie ryšį su partizanais agentė nesužinojo.

[9] Agentės Rožės 1951 03 31 agentūrinis pranešimas, ibid., ap. 45, b. 855 (477), l. 197–198.

[10] Sąrašas asmenų, nurodytų suimtos K. Butkutės, ibid., l. 97–98.

[11] Darbas agentūrinėse bylose, ibid., ap. 3, b. 336 (56/14, t. 2), l. 47–49.

[12] Agentūriniai-operatyviniai planai, ibid., ap. 45, b. 855 (477), l. 117–118.

Jausdama nuolatinį sekimą, O. Liubinavičienė važinėjo į Vilnių, ieškojo reikiamų dokumentų ir galimybės dirbti kur nors kitur mokytoja. Jos lūkesčius labai palaikė Vabalienė, kuri, bijodama tremties, norėjo, kad iš jos buto išsikeltų tokia pavojinga nuomininkė.

1951 m. pabaigoje O. Liubinavičienė su J. Žemaičio sūnumi išvažiavo iš Kauno ir apsigyveno Ramygaloje. Galop įsikūrė Radviliškyje.

Ryšiai su užsieniu ir tarptautinė politika

1950 m. atnešė ir viltingesnių įvykių. Prasidėjęs Korėjos karas rodė, kokia nestabili yra po Antrojo pasaulinio karo nusistovėjusi jėgų pusiausvyra. Šie įvykiai sutapo su aktyvesnių kontaktų tarp Lietuvos partizanų ir išeivijos užsimezgimu.

1949 m. per sieną į Lenkiją perėjęs J. Krikščiūnas, nors laisvojo pasaulio ir nepasiekė, bet perdavė J. Lukšai dokumentus apie bendros partizanų vadovybės susikūrimą. 1949 m. spalio 14 d. J. Žemaitis paskyrė J. Lukšą LLKS atstovu užsienyje. Veikė ir atgalinis ryšys: 1949 m. birželio mėn. J. Žemaitis gavo K. Pyplio iš užsienio atgabentą medžiagą. Lapkričio mėnesį J. Žemaitis LLKS tarybos nariams išsiuntinėjo informaciją apie Baden Badeno pasitarimą, supažindino su išeivijos veikla ir paprašė pareikšti savo nuomonę Baden Badeno pasitarimo protokole minimais klausimais. Sulauktus atsakymus diskusijų tvarka spausdino LLKS tarybos biuletenyje.

Gana išsamiai savo nuomonę išdėstė J. Šibaila. „Neabejojant Atlanto pakto pergale prieš bolševizmą, netenka abejoti ir tuo, kad jėgų pusiausvyros politika jau yra atgyvenusi", – teigė J. Šibaila komentuodamas galimybes atkurti Lietuvos valstybingumą[1]. „Mūsų kova – dėl Lietuvos Nepriklausomybės. Tuo pačiu – dėl Lietuvos nepriklausomo gyveni-

[1] LLKS tarybos prezidiumo Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos 1950 02 15 raštas prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 501–503.

mo. Šitas gyvenimas yra paremtas demokratine žmogaus – tautos apsisprendimo teise. LLKS patvirtina lietuvių tautos apsisprendimą: kito negeidžiant – savo neapleisti"[2], – taip aiškiai išreiškė savo nuomonę dėl Klaipėdos ir Vilniaus krašto priklausymo Lietuvai J. Šibaila. Labai pranašiškai jis pažymėjo: „Man tik atrodo, kad pokario Europos gyvenimą lems ne tiek tautinės ambicijos, kiek ekonominio gerbūvio klausimas"[3].

Analizuodamas J. Lukšos informaciją apie Baden Badeno pasitarimą, J. Šibaila buvo gana kritiškas VLIK'o atžvilgiu. Neigiamas VLIK'o požiūris į Kybartų aktus, J. Šibailos nuomone, rodė grėsmę Lietuvos valstybės tęstinumui: „[...] VLIK'as, paneigdamas Kybartų teisinius Lietuvos valstybės aktus, eina keliu, kuris veda į Lietuvos valstybės kūrimą, kai tuo tarpu demokratinis pasaulis, nepanaikindamas Lietuvos valstybės atstovybių, lietuvių tautos kovą prieš bolševizmą supranta kaip Lietuvos valstybės teisės gyvenimą. Dėl to: pritarsiu visiems LLKS atstovų susitarimams su užsienio lietuviais tada, kai susitarimo dvasia nebus priešinga LLKS dvasiai – išplaukiančiai iš Lietuvos valstybės nemarumo"[4].

Reziumuodamas diskusijas, J. Žemaitis A. Ramanauskui rašė: „Dėl B[aden] B[adeno] susitarimo: su juo be jokių rezervų sutiko šie Tarybos nariai: Užpalis, Žygūnas, Rimantas, Etmonas, Germantas, Kunotas, Mykolaitis[5], Jūs ir aš; su kokiais tai (man neaiškiais) rezervais – Gintautas[6] ir Tvanas[7] (jų bendra nuomonė paskelbta LLKS T[arybos] B[iuletenyje] Nr. 2). Prieš pasisakė vien Merainis. Todėl šį susitarimą laikyti priimtu trim ketvirtadaliais LLKS T[arybos] narių balsų. Šio LLKS T[arybos] sprendimo datą tenka laikyti 1951 06 03 – kai pasisakė paskutiniai trys Tarybos nariai"[8].

[2] Ibid.

[3] J. Šibailos 1950 05 26 raštas LLKS tarybos prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui, ibid., p. 505–507.

[4] J. Šibailos 1950 05 05 raštas LLKS tarybos prezidiumo pirmininkui J. Žemaičiui, ibid., p. 503–505.

[5] L. Grigonis, J. Kimštas, P. Morkūnas, V. Montvydas, A. Bakšys, K. Labanauskas, J. Lukša.

[6] V. Ivanauskas.

[7] A. Liesys.

[8] J. Žemaičio 1951 08 01 laiškas A. Ramanauskui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 51.

LLKS atstovas užsieniui Juozas Lukša jau tėvynėje.
Iš kairės: Nemuno srities vadas Sergijus Staniškis,
Juozas Lukša ir Dzūkų rinktinės vadas Vincas Daunoras
(1950 m. ruduo arba 1951 m. vasara)

Taigi, kol klausimą apsvarstė visa LLKS taryba, praėjo pusantrų metų! Tačiau, nepaisant trukdymų ir vėlavimo, buvo išlaikyta absoliuti parlamentarizmo ir demokratijos dvasia.

Baigdamas svarstymą, J. Žemaitis A. Ramanauskui, įgaliotam palaikyti ryšius su užsieniu, rašė:

„Šiuo klausimu galutinė mano išvada ir Jums nurodymai tokie:

1) Jei sutinkat su susitarimo tekstu be pataisų – praneškite VLIK'ui, kad LLKS Taryba dauguma balsų patvirtino šį susitarimą"[9].

1950 m. gruodžio mėn. ryšio grandinėle per Jūros srities vadą V. Ivanauską, Prisikėlimo apygardos vadą P. Morkūną ir šios

[9] Ibid.

apygardos Maironio rinktinės vadą J. Paliūną J. Žemaitį pasiekė žinia apie 1950 m. spalio 3 d. Tauragės apskrityje, Žygaičių miške, nusileidusį desantą iš Vakarų, kuriuo, lydimas dviejų palydovų – Benedikto Trumpio ir Klemenso Širvio, į Lietuvą grįžo J. Lukša. 1950 m. spalio 29 d. raporte jis prezidiumo pirmininkui pranešė apie J. Krikščiūno kelionę ir žūtį Lenkijoje, taip pat apie VLIK'o parengtą „Informaciją kraštui"[10].

Neblogą žinią pranešė A. Ramanauskas: „LLKS įgavo šaltinį LLKS materialiai paremti"[11]. Tai buvo J. Lukšos atgabenti doleriai. Pinigų reikėjo ne tik veiklai – spausdinimo priemonėms, radijo aparatūrai, medikamentams, bet ir pačiai partizanų egzistencijai palaikyti. Kiekviena akcija, susijusi su materialiniu aprūpinimu, – grūdų, sviesto, gyvulių rekvizicijos iš kolūkių, – visada atskleisdavo partizanus, sukeldavo neregėtus čekistų siautėjimus. Norėdami to išvengti, partizanai gyveno labai skurdžiai. Įsigyti batų, rūbų buvo didelė problema ir prabanga, nes net ir geranoriški rėmėjai, už darbadienį kolūkyje gaudami kapeikas, menkai tegalėjo padėti. Todėl gauti pinigai buvo pedantiškai paskirstyti: sričių štabams – po 500, apygardoms – po 650 dolerių. Tai buvo pirma ir vienintelė konkreti Vakarų pasaulio parama kovojančiai Lietuvai.

VLIK'o „Informacijoje kraštui" Mykolas Krupavičius pabrėžė, kad Vakarų požiūris į SSRS, kaip į sąjungininkę kovoje su hitlerizmu, ir simpatijų bei nuolaidų Sovietų Sąjungai politika pasikeitė. Pirmasis to pasikeitimo požymis – 1946 m. Winstono Churchillio Fultone pasakyta kalba, kurioje jis pavartojo sparnuotu tapusį „geležinės uždangos" terminą, – uždangos, už kurios Sovietų Sąjunga tebekuria pasaulinės revoliucijos ir komunizmo ekspansijos planus. 1947 m. Vakaruose vyravusią nuomonę apie taikų komunistinių ir demokratinių šalių koegzistavimą sukritikavo Harry Trumanas. JAV paskelbtas

[10] J. Lukšos-Mykolaičio 1950 10 29 raportas LLKS tarybos prezidiumo pirmininkui, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 1, l. 222; VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus „Informacija kraštui", ibid., l. 260–275; J. Lukšos „Pro memoria", *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 515–530.

[11] LLKS gynybos pajėgų vado A. Ramanausko 1950 11 15 raštas sričių vadams Nr. 500, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 172.

Marshallo planas Vakarų Europoje dar labiau sumažino simpatizuojančiųjų komunizmui gretas. Pagaliau 1949 m. balandžio 4 d. sukūrus Atlanto paktą pasaulis buvo padalytas į laisvąjį Vakarų ir komunistinį Rytų blokus, kurių „interesai per daug priešingi, kad juos išspręsti taikiu būdu"[12].

Todėl M. Krupavičius padarė išvadą: „Ar greičiau, ar lėčiau vystysis įvykiai, jie vis vien veda į neišvengiamą Rytų ir Vakarų karinį konfliktą. Visi pripažįsta, kad įvykiai Korėjoje priartino šį ginkluoto susidūrimo momentą. Šis konfliktas atves arba į pavergtų tautų išlaisvinimą, arba į jų pavergimą"[13]. Galutinės M. Krupavičiaus išvados buvo tokios: „1) Nors konflikto tarp Rytų ir Vakarų pradžios negalima tiksliai numatyti, tačiau jis neišvengiamas ir artėja vis greičiau; 2) Linkime, kad veikimas krašte, tebesitęsiantis pasipriešinimas okupantams darytų viską, kad išsaugojus daugiau gyvybių. Kokiu būdu to pasiekti – vietoje geriau matyti"[14].

Tai buvo pritarimas jau 1949 m. J. Žemaičio pasiūlytai taktikai – neplėsti aktyvių kovotojų gretų, stengtis išsaugoti žmones.

J. Žemaitis kartu su VLIK'o „Informacija kraštui" gavo ir Lietuvos diplomatijos šefo Stasio Lozoraičio laišką, kuriame jis rašė:

„Aš labai džiaugiuosi gavęs naują galimybę pasiųsti mano ir mano bendradarbių nuoširdžius sveikinimus visiems, kas tokiose sunkiose sąlygose kovoja už laisvą Lietuvą, dirba jai ir dėl jos kenčia, kas tiki Nepriklausomos Lietuvos atstatymu.

Šis tikėjimas yra ne tik mūsų širdžių troškimas, bet taip pat tarptautinių įvykių rezultatas"[15].

Išvardijęs požymius, rodančius vis didėjančius prieštaravimus tarp Sovietų Sąjungos ir laisvojo pasaulio, S. Lozoraitis reziumavo: „Todėl, jei neimti dėmesin Sovietų Sąjungos vidinio suirimo galimybės, yra pagrindas galvoti, kad konfliktas tarp Vakarų demokratijų ir Tarybų gali būti išspręstas ginklų pagalba"[16]. Tačiau įspėjo, kad „kada bus karas šių dienų sąlygomis, tai sunku nuspėti. Aš labiau

[12] VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus „Informacija kraštui", ibid., l. 260–275.
[13] Ibid.
[14] Ibid.
[15] S. Lozoraičio 1950 08 19 laiškas, ibid., l. 211–212.
[16] Ibid.

linkęs galvoti, kad ne taip greitai, nei šiais, nei kitais metais. Man rodosi, kad praktiškiau laikytis tokių prielaidų, negu laukti karo už šešių mėnesių ir kas kartą nusivilti. [...] Iš to seka, kad laukiant lemtingo momento mes turime ginti tautą nuo sunaikinimo ir saugoti savo jėgas. Kiek tai įmanoma reikia vengti veiksmų, kuriuos bolševikai panaudotų kaip represijų, žudymų, deportavimo pretekstą. [...] Pirmiausiai mes turime krašte vykdyti moralinę rezistenciją, t. y. kelti atsparumą komunistinei ir rusiškai įtakai, išsaugoti tautinę savimonę ir Nepriklausomos Lietuvos valstybės idėją"[17].

Iš esmės ir M. Krupavičius, ir S. Lozoraitis pripažino, kad ginkluotas konfliktas tarp Rytų ir Vakarų neišvengiamas. Skyrėsi tik nuomonės dėl galimos naujo karo datos: M. Krupavičius buvo linkęs manyti, kad šis momentas artėja, o S. Lozoraitis – kad ne taip greitai, kaip norėtųsi... Tačiau abu jie išreiškė vieningą nuomonę, kuri visai sutapo ir su paties J. Žemaičio nuomone, kad kiek galima reikia tausoti jėgas ir vengti aktyvių veiksmų. Šiai nuomonei ne visi partizanų vadai vieningai pritarė: pavyzdžiui, tiek A. Milaševičius, tiek jį Jūros srities vado poste pakeitęs V. Ivanauskas buvo aktyvesnės veiklos šalininkai. Kartais jaunesni vyrai rizikingas akcijas įvykdydavo dėl jaunatviško nutrūktgalviškumo, o kartais paprasčiausiai priversti apsirūpinti maistu arba netikėtai užklupti čekistų bei šnipų.

Iš nuosaikesnės veiklos taktikos propagavimo ir patarimo „vykdyti moralinę rezistenciją" tapo aišku, kad užsienyje sunkiai įsivaizduojama, jog už pogrindinės spaudos leidybą arba net platinimą ar skaitymą bausmė yra lygiai tokia pat, kaip ir už partizanavimą – dvidešimt penkeri metai konclagerių. Be to, matyt, Vakarų pasauliui nebuvo žinoma, kad kartą paėmęs ginklą į rankas, nors jo ir nepavartojęs, okupuotoje Lietuvoje nė vienas žmogus negalėjo jo padėti ir likti nerepresuotas. Kartu su juo į konclagerį ar tremtį ėjo visi jį šelpusieji ir jo šeimos nariai. Tiesa, buvo besilegalizavusių nuo kariuomenės besislapsčiusių asmenų ar net partizanų, kurie liko nesuimti, bet tik dėl to, kad išdavė kitus besislapstančius ar ir juos pačius rėmusius asmenis.

[17] Ibid.

Jūros srities vadas
Vaclovas Ivanauskas

Abu oponentai iš Vakarų linkėjo vengti akcijų, sukeliančių masines represijas. Ta pati mintis buvo įrašyta ir Sąjūdžio programiniuose dokumentuose: saugoti „krašto gyvąsias jėgas, dvasines vertybes ir ūkines gėrybes"[18]. Sutapo ir pagrindinis pogrindžio uždavinys, suformuluotas tiek LLKS, tiek išeivijos: „[...] organizuoti, saugoti ir parengti tautą lemiamam išsilaisvinimo kovos momentui"[19]. Bet tai įgyvendinti nebuvo paprasta.

1950 m. gruodžio 30 d. J. Lukšai ir Tauro apygardos vadui V. Vitkauskui pavyko perduoti į Vakarus VLIK'ui atsakomąją radiogramą.

Nors konkretesnės paramos nebuvo pažadėta, tačiau žinojimas, kad partizanai nėra vieniši, kad jų kovas ir kančias vertina,

[18] LLKS statutas, *Laisvės kovos 1944–1953 metais*, p. 322–343.

[19] LLKS tarybos posėdžio 1949 02 11–17 protokolas, ibid., p. 297–307.

palaiko išeivija, o per ją – ir visas laisvasis pasaulis, teikė stiprybės ir tikėjimo ateitimi. Kiekviena žinia iš to pasaulio buvo savaip interpretuojama, dažnai – pervertinama, tačiau ar buvo galima atimti iš paprastų kovotojų viltį? Žiemodamas Šilų bunkeriuose, J. Žemaitis girdėjo pasakojimą, kaip vietinio „Žaibo" būrio vadas Antanas Žilys liūdnai šypsodamasis stebėjo iš džiaugsmo šokančius savo vyrus, per radiją išgirdusius vilčių teikiančią H. Trumano kalbą. Pertraukęs besilinksminančius vyrus, liepė eiti ir pasimokyti rikiuotės: juk kai iš užsienio grįš Lietuvos vyriausybė, reikės mokėti atiduoti jai pagarbą...

Todėl LLKS tarybos prezidiumas gautą informaciją ir tarybos sprendimus išplatino tarp kovotojų. „Štai kokią dar mums Klajūnas[20] džiugią naujieną papasakojo. Kad Vilniaus klausimas jau yra išsisprendęs. Vilnius priklauso mums, ir dėl jo jau nebereikės kraują lieti. Tik dar dėl Rytprūsių neišsisprendė reikalas", – rašė savo dienoraštyje paprastas Žemaitijos partizanas[21].

Savo likimu kovotojai jau seniai buvo atpratę rūpintis: stengėsi negalvoti apie kasdien jų gretas retinančią mirtį. Guodėsi tuo, kad kas nors vis tiek sulauks laisvės. Užėję pas ūkininkus, viltingai klausiančius: „O kada jau sulauksim?" – dažnai drąsiai ir linksmai vardijo terminus: pavasarį, kitąmet, per artimiausius dvejus metus... Negalėjo paprastam žmogui pasakyti taip, kaip P. Bartkus pasakė ryšininkei R. Jankevičiūtei: „Mes žūsim, jus kalėjiman sugaudys, mums padedančius ištrems"[22]. Bet nors ir nutuokė apie tikrąją padėtį, nesusivaldydavo nepasvajoję: „Man reikės baigti studijas. Manęs mergaitė laukia... O manęs trys vaikai... nebepažins. Reikės namus perstatyti – labai seni. Tai arsiu žemelę, tai arsiu!"[23]

Todėl nereikėjo stebėtis, kad skaitydami M. Krupavičiaus ar S. Lozoraičio laiškus pirmiausia matė tai, ką geidė matyti: kad konfliktas tarp komunizmo ir demokratijos neišvengiamas. O kada tai įvyks, stengėsi negalvoti.

[20] Kęstučio apygardos vadas A. Bakšys.
[21] „Partizano Bruklio dienoraštis", *Tada, kai žuvom dėl Tėvynės...*, p. 201.
[22] Jurgis, „Į mišką", *Žaltvykslė*, 1991, Nr. 7–8, p. 80–81.
[23] Ibid.

Kovos sąlygos sunkėja

Ryšiai su sritimis visą laiką trūkinėjo. Ypač sutriko korespondencijos pristatymas LLKS tarybos prezidiumo III sekcijai, vadovaujamai J. Kimšto. 1949 m. pradžioje grįžęs iš pasitarimo į savo veiklos rajoną, dėl kariuomenės siautėjimų J. Kimštas ilgam atitrūko nuo vyriausiosios vadovybės. Net kai J. Žemaitis žiemojo Vyčio apygardoje, jam nepavyko susitikti su prezidiumo pirmininku. Nebebuvo tokios geros ryšių įgaliotinės, kokia buvo I. Vilimaitė-Stirna. 1949 m. kovo mėn. užverbuota ir paleista mergina buvo praradusi kovotojų pasitikėjimą. Nors Prisikėlimo apygardos štabo nariams papasakojo apie užverbavimą, nors kai kurie jų ją palaikė, tačiau ryšių įgaliotine dirbti nebegalėjo: ir dėl partizanų įtarinėjimų, ir dėl čekistų, kurie nebūtų atleidę „agentei Tamarai" neveiklumo. Nevilties apimta Izabelė J. Šibailai, su kuriuo ne vieną mėnesį buvo praleidusi bunkeriuose, kurį gerbė kaip mokytoją ir tėvą, rašė: „Žinau, kad praeitais metais buvau vyresniųjų akyse apjuodinta, bet laikas pamažu viską atidengė. Žmogus, nežinantis, kuo jį kaltina, kartais būna atkaklus. Bet yra Dievas, kuris teis visus nežiūrint į nieką..."[1]

1952 m. vasarą I. Vilimaitė Maironio rinktinėje išleido du numerius rinktinės laikraščio „Mano gimtinė". Tų pačių metų spalio 3 d. Tytuvėnų rajono Vilkiškių kaime čekistams apsupus bunkerį Sofijos Grigaitienės sodyboje, kartu su partizanais Stasiu Satkumi ir Domu Grumuldžiu atsisakė pasiduoti ir susisprogdino.

Taigi po Izabelės sulaikymo J. Kimštas tik praėjus metams, 1950 m. rugpjūčio 1 d., gavo vyriausiosios vadovybės korespondenciją. Ryšiui atkurti ir situacijai įvertinti spalio 31 d. J. Žemaitis per Dotnuvos, Lėno, Taujėnų, Raguvos miškus į Karsakiškio apylinkes pas J. Kimštą pasiuntė Prisikėlimo apygardos štabo pareigūną J. Paliūną. Šis pareigūnas ir atgabeno J. Že-

[1] I. Vilimaitės-Stirnos 1952 05 16 raportas LLKS Visuomeninės dalies viršininkui J. Šibailai-Merainiui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 683 (7519).

Prisikėlimo apygardos vadovybė.
Iš kairės: Feliksas Kokšta, apygardos vadas Povilas Morkūnas, Maironio rinktinės vadas Juozas Paliūnas

maičiui J. Kimšto lapkričio 3 d. rašytą laišką, kuriame jis pranešė, kad per pastaruosius dvejus metus buvo sunaikinti du srities ir keturi apygardų vadai, žuvo pusė visų srities laisvės kovotojų. Praktiškai srityje teliko dvi apygardos: Vyčio ir Vytauto[2]. Dėl MVD kariuomenės siautėjimų Rytų Lietuvos partizanų ryšiai buvo nutrūkę ir su Pietų Lietuva, juo labiau kad Didžiosios Kovos apygardos, kurios teritorija ribojasi su Dainavos apygarda, veiklos erdvė praktiškai buvo tuščia, didesni partizanų būriai – sunaikinti.

Pagrindinė žūčių priežastis – pačių partizanų ir jų rėmėjų išdavystės. 1948–1949 m. masiniai trėmimai palietė beveik visus patriotiškai nusiteikusius kaimo gyventojus, pakirto partizanų bazę, įbaugino žmones, o sparčiai kuriami kolūkiai galutinai juos nuskurdino. Todėl J. Kimšto laiškas buvo liūdnas: „Broli Vytautai, aš vienas ir man labai sunku. Pagalbininkų neturiu ir

[2] Karaliaus Mindaugo srities vadovybės 1950 11 25 sprendimu Algimanto ir Didžiosios Kovos apygardos buvo išformuotos.

neturėsiu. Padėtis Rytų srityje tragiška"[3]. Gruodžio mėnesį gavęs tokį laišką, J. Žemaitis nedelsdamas ėmėsi organizuoti pagalbą. Laiške Pietų Lietuvos partizanų vadams A. Ramanauskui ir S. Staniškiui jis rašė: „Vienam iš Jūsų būtina persidislokuoti į R[ytų] L[ietuvos] srities rajoną ir užimti ten vadovaujantį postą (LLKS vadovybės nario arba R[ytų] L[ietuvos] srities vado). [...] Šis P[ietų] srities žygis padės sustiprinti susilpnėjusią R[ytų] L[ietuvos] sritį. Tokiam žygiui Vakarų sritis neturi pajėgų"[4].

Čia pat detaliai išaiškino kelionės iš Nemuno į Karaliaus Mindaugo sritį maršrutą – per Didžiosios Kovos apygardą, arba kitas variantas – per Kęstučio ir Prisikėlimo apygardas. Šiuo atveju kelionei reikėtų apie mėnesio. Kadangi partizanų gyvenime netrūko netikėtumų, pridūrė, kad vienam iš adresatų žuvus pasiūlymas negalioja.

O Pietų Lietuvoje nesiliovė desanto – J. Lukšos ir jo grupės gaudynės. Atėjusi žiema ir smarkus kariuomenės siautėjimas sutrukdė perkelti pareigūnus taip, kaip J. Žemaitis buvo numatęs.

Su Vakarų Lietuvos (Jūros) srities vadu V. Ivanausku ryšys buvo geras. Per jį nenutrūko ir ryšiai su Tauro apygarda. Pasitinkant Naujuosius metus V. Ivanauskas rašė: „Broliai jūriečiai! Žengiame į Naujus 1951-uosius Metus. [...] Ką ateinantieji metai atneš? [...] Laisvės kovotojams 1951 metai atneš naujų rūpesčių, kovų ir pareikalaus iš jų įtempti visas jėgas paskutiniajai kovos fazei"[5].

Deja, iš paties Jūros srities vado V. Ivanausko nauji metai pareikalavo gyvybės: 1951 m. vasario 9 d. štabas buvo išduotas. Žuvo pats V. Ivanauskas kartu su dviem štabo nariais. Jo pareigas laikinai perėmė Kęstučio apygardos vadas A. Bakšys.

Tą patį vasario mėnesį Šakių rajono Endrikių kaime žuvo ir Tauro apygardos vadas V. Vitkauskas-Saidokas. J. Žemaitis vėl neteko ryšio su Pietų Lietuvos sritimi – jį pavyko atkurti

[3] Ištrauka iš J. Kimšto-Žygūno 1950 03 laiško J. Žemaičiui-Vytautui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 57.

[4] J. Žemaičio 1950 12 03 laiškas A. Ramanauskui ir S. Staniškiui, ibid.

[5] Jūros srities 1950 12 31 įsakymo Nr. 8 išrašai, ibid., b. b. 41978/3, t. 4, l. 254–255.

Jono Žemaičio apsaugos būrys.
Centre (su skrybėle) – Vytautas Baranauskas

tik 1951 m. rugpjūčio mėn. Pusiau juokais, pusiau rimtai J. Žemaitis J. Šibailai rašė: „Žuvus Užp[aliui][6] ir ilgam laikui nutrūkus ryšiui tarp manęs ir Jūsų, ir mūsų ryšių su būstinėmis, pietiečiai, matomai, mus laikė žuvus ir todėl nuo šių metų pradžios ėmė vykdyti mano ir Jūsų pareigas"[7].

Tuo tarpu Pietų Lietuvos srities vadovybė taip pat ieškojo ryšio su vyriausiąja vadovybe. Bijodamas provokacijos, S. Staniškis Prisikėlimo apygardos vadui rašė: „Bet tai manęs neįtikina, kad iš tikrųjų turim ryšį su Prisikėlimu, o ne su MVD. Nuotrauka nieko nereiškia, aš nieko nepažįstu. Iš vienos pusės su P[risikėlimo] A[pygarda] mums ryšys ypatingai reikalingas. Šį ryšį mes turime plėsti ir tuo pačiu atstatyti nutrūkusį ryšį su JŪ[ros] V[adovybe] ir LV[8]. Prašau tuo pačiu keliu pranešti apie JŪ[ros] V[adovybę] ir LV

[6] L. Grigonis.
[7] J. Žemaičio 1951 08 10 laiškas J. Šibailai, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 75–76.
[8] LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas.

ir mano laišką persiųsti LV. Be to, pranešu, kad mane gerai žino asmeniškai JŪ[ros] V[adas] Gintautas[9] (jeigu dar gyvas) ir Tvanas Edgaras[10], kuris turėtų būti netoli Jūsų"[11].

1950–1951 m. žiemą J. Žemaitis ketino praleisti Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės Birutės tėvūnijoje. Jo apsaugos būryje buvo jauni partizanai: broliai Antanas ir Stasys Kvedarai, slapyvardžiais Tautvydas ir Jaunutis, Vytautas Baranauskas-Dantė, Kazys Karašauskas-Gražina, Alfonsas Urbonas-Linelis. Visi buvo labai jauni – vos 20–25 metų amžiaus, o S. Kvedarui tebuvo septyniolika. Kartu su tėvūnijos partizanais slapstėsi buvusi mokytoja Birutė Štuikytė, persekiojama už tai, kad mokykloje mokė vaikus partizanų dainų. Būrys veikė Dotnuvos, Kėdainių, Ariogalos rajonuose. Maironio rinktinės vadą J. Paliūną-Rytą saugojo Jonas Mackevičius-Vygaudas. Jis per A. Kvedarą-Tautvydą perduodavo J. Žemaičiui iš Prisikėlimo apygardos siunčiamą korespondenciją. J. Paliūnas intensyviai dirbo: „Nors ir vienas, bet spaudą leidžiu"[12]. Šiame krašte partizanus rėmė kolūkio pirmininkas iš Dotnuvos rajono Šmotiškių kaimo Jonas Kišonas ir sandėlininkas Dzikas, kurie duodavo grūdų.

Gruodžio 23 d. J. Žemaitis susitiko su J. Paliūnu. Kalėdas šventė 13 partizanų kartu. Seniai nebuvo tokiame būryje. Jauni vyrai, kuriems J. Žemaitis galėjo būti tėvas, norėjo pasilinksminti, bet vadas neleido gerti. Pats nebuvo mėgėjas, o susikūrus LLKS ir įvedus blaivybės pasižadėjimą vadus skatino rodyti asmeninį pavyzdį ir visiškai negerti. Tokia griežta drausmė nelabai patiko jauniems kovotojams, bet vado nurodymus vykdė neatsikalbinėdami.

Toks gausesnis partizanų susitelkimas neliko nepastebėtas priešo agentų. Gruodžio mėnesį buvo suimtas J. Paliūno apsaugos kovotojas J. Mackevičius. Prieš metus, 1949 m. balandžio mėn., partizanai buvo įvykdę mirties nuosprendį jo broliui Henrikui – MGB agen-

[9] V. Ivanauskas.

[10] A. Liesys.

[11] Pietų Lietuvos srities vado S. Staniškio laiškas Prisikėlimo apygardos vadui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 683 (7519, t. 1).

[12] J. Paliūno-Ryto 1951 01 05 laiškas Jūros srities vadui, ibid., l. 213.

tui. Pats J. Mackevičius, kaip karo lauko teismo narys, dalyvavo brolio apklausoje ir pasmerkė išdaviką. MGB, tai žinodama, pasinaudojo situacija ir įstengė palenkti suimtą J. Mackevičių savo pusėn: jis ėmė išdavinėti visus jam žinomus ryšininkus.

Prieš pat Naujuosius metus įvyko nelaimė: su kareiviais susidūręs A. Kvedaras-Tautvydas buvo sunkiai sužeistas – kulka nukirto kojos kaulą. Bet kovos draugai nepaliko jo: Vytautas Ulickas-Klevas, buvęs Krakių gimnazistas, su kitais dviem partizanais išnešė jį iš kautynių lauko. Gydytis nuvežė į bunkerį Dotnuvos rajono Užvarčių kaime pas Aldoną Brazytę.

Apylinkėse prasidėjo kratos. Bunkerių paieškai kareiviai naudojo minų ieškiklius. Sausio pradžioje Josvainių valsčiaus Pilsupių kaime kratas darė apie šimtas MVD kareivių. Iš J. Mackevičiaus-Vygaudo čekistai sužinojo, kad šiose apylinkėse A. Kvedaras saugo „Joną Petkų"[13]. Tokiu slaptavardžiu būdavo paženklinta J. Žemaičiui skirta korespondencija. Čekistai nujautė, kad šis slapyvardis slepia aukštą pogrindžio pareigūną.

Po Vygaudo išdavysčių MVD kareiviai Grinkiškio, Šiluvos, Betygalos apylinkėse krėtė sodybas, smaigais badė daržinėse šieną, gyventojams grasino sušaudymu, jei jie nenurodys bunkerių, suiminėjo ir verbavo žmones[14].

Taip praėjo visas sausis ir vasaris. 1951 m. kovo pradžioje į Dotnuvos rajono Paskardžių kaimą pas kolūkio brigadininką Stasį Šilkaitį atėjo keturi partizanai ir paprašė gero arklio. Arklininkas davė veislinį eržilą. Susitarė, kad jei po dienos eržilo negrąžins, arklininkas praneš MGB. Arklys buvo reikalingas dar ne visai po sužeidimo pasveikusiam A. Kvedarui pervežti. Kartu su juo važiavo V. Baranauskas ir J. Žemaitis. Jie ketino palikti A. Kvedarą Dotnuvos rajono Pilsupių kaime pas Antaną Dovydą, kurio name po krosnimi buvo mažytis bunkerėlis. J. Žemaitis ir V. Baranauskas važiavo toliau – į Šmuteškėlių kaimą, kur buvo sutarta pas ūkininką išsimaudyti.

[13] J. Mackevičiaus 1951 04 23 tardymo protokolas, ibid., b. 1653 (6858), l. 123–127.

[14] Prisikėlimo apygardos vado 1951 11 20 raštas Jūros srities vadui, ibid., b. 683 (7519, t. 1), l. 235.

Paryčiui įsuko į Dovydų kiemą. Išlipę iš rogių susidūrė su MVD kareiviais. Bėgo atsišaudydami. Pakeliui pasimaišė Vladas Sirvydas, legalizavęsis partizanas, kurį įtarinėjo palaikant ryšius su MGB. Jam liepė sulaikyti kareivius. Žmogus persekiotojams parodė kitą kryptį[15]. Dovydų kieme liko kinkinys su nešvariais partizanų skalbiniais ir, kas blogiausia, maišas su vyriausiosios vadovybės dokumentais. Lapelius su šifrais, kurie buvo sutarti ryšiui su sričių vadovybėmis palaikyti, J. Žemaitis turėjo pasiėmęs. Bėgdamas juos sunaikino.

Nepaviję pabėgusių partizanų, čekistai puolė nagrinėti paimtų dokumentų. Suėmė vyrą ir žmoną Dovydus. Eržilą nuvarė į MGB Kėdainių apskrities skyrių.

Dovydienė per tardymą teigė nieko apie partizanus nežinanti – dažniausiai visi partizanų rėmėjai taip elgdavosi. Viską neigė ir suimtas S. Miknius iš Radviliškio rajono Minaičių kaimo, kurio sodyboje buvo Prisikėlimo apygardos štabo bunkeris, ir S. Sajus iš to paties rajono Balandiškių kaimo, kurio namuose, bunkeryje, porą mėnesių glaudėsi J. Šibaila, ir kiti ūkininkai.

Nors A. Dovydas ir nieko neprisipažino, tačiau buvo nuteistas 10 metų kalėti.

Per gaudynes vyrai išsisklaidė. Gerai, kad vilkėjo maskavimosi chalatus. Prašvitus J. Žemaitis pasiekė Ariogalos rajono Paliepių kaimo ūkininką Igną Underį. Pasislėpė pirtyje. Ten išbuvo visą dieną ir naktį. Keliauti toliau neturėjo jėgų. Rytą šeimininko paprašė gauti arklį. Ūkininkai arklių nebeturėjo: gyvuliai buvo suvaryti į kolūkio arklides. Nesulaukęs arklio, išėjo pėsčias[16].

Sėkmingai buvo pasitraukę ir kiti kovotojai. A. Kvedaras ir V. Baranauskas žuvo tik po metų, 1952 m. liepos 4 d., tame pačiame Pilsupių kaime, išduoti Balio Kišono – agento Aldonos, jo daržinėje po smarkaus susišaudymo. A. Kvedaro brolis Stasys žuvo dar anksčiau, turėdamas vos aštuoniolika metų: Rugenių miške kartu su K. Karašausku-Gražina jis buvo nukautas 1951 m. liepos 18 d.[17]

[15] Memorandumas, ibid., b. 1664 (2906, t. 1), d. 1, l. 100–104.

[16] Agento Laikraščio 1951 03 08 pranešimas, ibid., b. 1653 (6858), l. 118.

[17] MGB 1952 07 04 aktas dėl A. Kvedaro-Tautvydo būrio sunaikinimo, ibid., b. 1664 (2906, t. 1), l. 14.

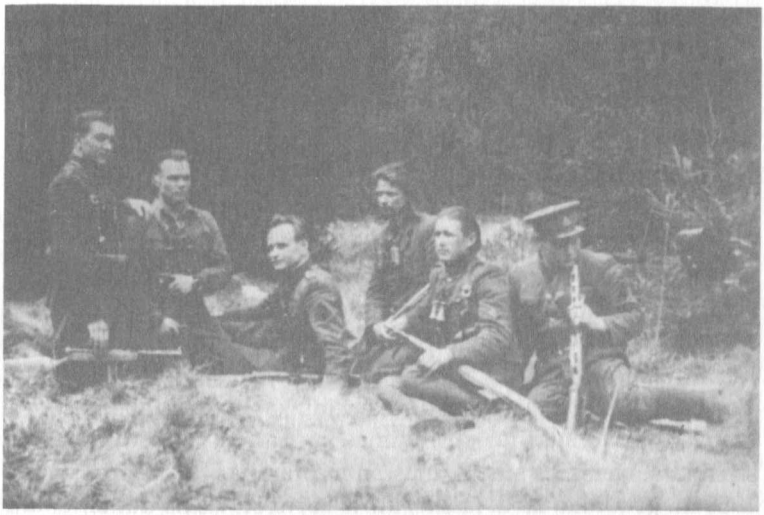

Prisikėlimo apygardos partizanai. Iš kairės: Antanas Kvedaras, Hamletas (slapyvardis), Maironio rinktinės vadas Juozas Paliūnas, Aidas (slapyvardis), Ragutis (slapyvardis), Pranciškus Prūsaitis

Išstudijavę rogėse rastus dokumentus ir supratę, kad iš jų rankų išsprūdo J. Žemaitis, čekistai visą žiemą kratė sodybas, o pavasarį pradėjo šukuoti miškus, krėsti palaukes. Balandžio pabaigoje MVD kariuomenė šukavo Šiluvos, Betygalos valsčių miškus, gegužės pabaigoje du tūkstančiai kareivių krėtė Pernaravos ir Josvainių miškus bei apylinkes[18]. Birželio mėnesį siautimai ir pasalos apėmė Grinkiškio, Skaisgirio, Meškuičių, Gruzdžių, Betygalos apylinkes, persimetė į Baisogalos, Krakių, Gudžiūnų miškus. Rugsėjį du tūkstančiai kareivių dešimt dienų šukavo Pakruojo ir Juknaičių, vėliau – Skaisgirio ir Žagarės miškus. Į kaimus atvažiuodavo po 12–14 sunkvežimių su kareiviais, kurie versdavo šieno stirtas ir šalines, badydavo smaigais šiaudus ir grūdų aruodus, atplėšdavo grindis ir išversdavo malkines. Rugsėjį aštuoni masi-

[18] Prisikėlimo apygardos vado 1951 11 20 raštas Nr. 91, ibid., b. 683 (7519), d. 3, l. 235–236.

niai siautimai ir kratos įvyko Pakruojo, Lygumų, Skaisgirio, Žagarės, Kuršėnų, Krakių, Grinkiškio, Josvainių valsčiuose. Atrodė, kad po tokių siautimų ne tik partizanams, bet ir pelėms nebelikdavo kur pasislėpti.

Pabėgęs tą naktį iš Pilsupių, J. Žemaitis skubiai susisiekė su Prisikėlimo apygardos vadu J. Paliūnu: „Padėkite man tuojau pasiekti tuos pareigūnus, pas kuriuos buvo planuota persikelti. Jeigu persikėlimui į ten būtų kokių didesnių kliūčių ar iš viso Tamsta skaitytumėt, kad saugumas ten abejotinas, tai Tamsta turėtumėt padėti man pasiekti tą rajoną, į kurį mudviejų nutarimu rudenį turėjo persikelti Rūpintojėlis[19] (net ir tuo atveju, jei ten Rūpintojėlio ir nebūtų)"[20].

Didelį J. Žemaičio rūpestį sukėlė tai, kad vasario 20–28 d. prie Dubysos buvo sutartas susitikimas su Vakarų ir Pietų Lietuvos sričių atstovais. Šis susitikimas buvo minimas Jūros srities vado 1950 m. gruodžio 20 d. laiške, kuris kartu su visais dokumentais per kautynes Pilsupiuose pateko čekistams. O J. Mackevičiui vieną po kito išdavinėjant ryšininkus, J. Žemaičio įspėjimai nevykti į susitikimą galėjo nepasiekti adresato. Bijojo ir to, kad čekistai, apsimetę minėtų sričių įgaliotiniais, neišprovokuotų J. Paliūno. Nedelsdamas anapus Dubysos dislokuotus partizanų junginius informavo, kad J. Mackevičius yra išdavikas, ir su nuoskauda pranešė, jog Jūros srities ir Prisikėlimo apygardos vadų korespondencija „kautynių metu pateko priešui 1951 03 03 kartu su visa mano raštine. Kautynes teko turėti keliantis į naują vietą"[21].

Trumpam apsilankęs Tytuvėnų apylinkėse, pasuko atgal: ketino pasiekti Aukštaitiją. Nerimavo dėl neatkurto Rytų Lietuvos srities štabo, J. Kimšto atitrūkimo nuo vyriausiosios vadovybės ir apygardų štabų, taip pat dėl paties J. Kimšto dvasinės būsenos, kurią įtarė esant labai niūrią ir pesimistišką.

Balandžio mėnesį J. Žemaitis pasiekė Vyčio apygardos veiklos rajoną. Dotnuvos rajono

[19] Turimas mintyje J. Šibaila.

[20] J. Žemaičio laiškas J. Paliūnui-Rytui, LYA, f. K–1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 139.

[21] J. Žemaičio 1951 08 01 laiškas A. Ramanauskui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 150.

Šlapaberžės kaime pas ūkininką Zažeckį susitiko su J. Kimštu ir Vyčio apygardos vadu Broniumi Karbočiumi-Algimantu. Šį kartą nebereikėjo, kaip 1948 m. gegužės mėn., per ryšininkę Izabelę siųsti atpažinimui savo nuotraukos – buvo geri pažįstami ir bičiuliai. Aukštaičiai papasakojo tragiškos A. Smetonos-Žygaudo žūties aplinkybes, J. Žemaitis – L. Grigonio bunkerio išdavystės istoriją, apie R. Gedvilo, J. Mackevičiaus palūžimą per tardymus ir jų keliamą pavojų Sąjūdžiui. Anksčiau išdavikai dažniausiai būdavo iš aplinkinių gyventojų, dabar – iš pačių partizanų. J. Žemaitis tiesiai išdėstė, kad 1952 m. LLKS padėtis tapsianti dar sunkesnė ir sudėtingesnė, o vyriausiosios vadovybės ryšiai su sritimis greičiausiai nutrūksią. Ateisiąs tas laikas, kurį turėjo mintyse, kai tobulino Sąjūdžio organizacinę struktūrą. Todėl sritys turinčios tapti savarankiškais centrais, kuriuose turį būti nors po vieną LLKS tarybos prezidiumo narį. J. Žemaitis pats ketino likti Žemaitijoje, Pietų Lietuvą pavesti A. Ramanauskui, o į Aukštaitiją perkelti J. Šibailą[22]. Sritys turėsiančios veikti autonomiškai, laikydamosi LLKS statuto ir LLKS tarybos prezidiumo statuto, kurį J. Žemaitis baigė parengti. Pasidalijo su J. Kimštu sumanymu vėl siųsti į užsienį du vyriausiosios vadovybės atstovus, kad gautų tikresnių žinių apie tarptautinę padėtį ir pagal tai galėtų modeliuoti tolesnę partizanų veiklą ir prašyti paramos. Aptarė galimas kandidatūras. J. Žemaitis buvo linkęs pasiųsti į užsienį A. Ramanauską ir J. Šibailą. J. Kimštas dėl J. Šibailos paprieštaravo: esąs senas, be sveikatos, geriau tegul vyktų pats J. Žemaitis[23].

Pasišnekėjo ir asmeniškais reikalais. J. Kimštas labai nerimavo dėl žmonos ir vaikų likimo. Žmona pusiau legaliai gyveno Kaune. 1948 m. pats Justas Paleckis siūlė jai išvesti iš miško vyrą, t. y. priversti jį legalizuotis. Matydamas J. Kimšto dvejones dėl šeimos kančių, prasitarė, kad jo paties sūnelis tikriausiai esąs miręs, nes apie jį seniai jokių žinių neturįs...

[22] J. Kimšto 1952 08 30 MGB pateiktas projektas „Kaip likviduoti LLKS ir užmegzti ryšį su VLIK'u", ibid., ap. 45, b. 398 (5857, t. 5), l. 113–136.

[23] Agento Jurgino – J. Kimšto 1952 11 11 pranešimas, ibid., b. 399 (5857, t. 6), l. 191–195.

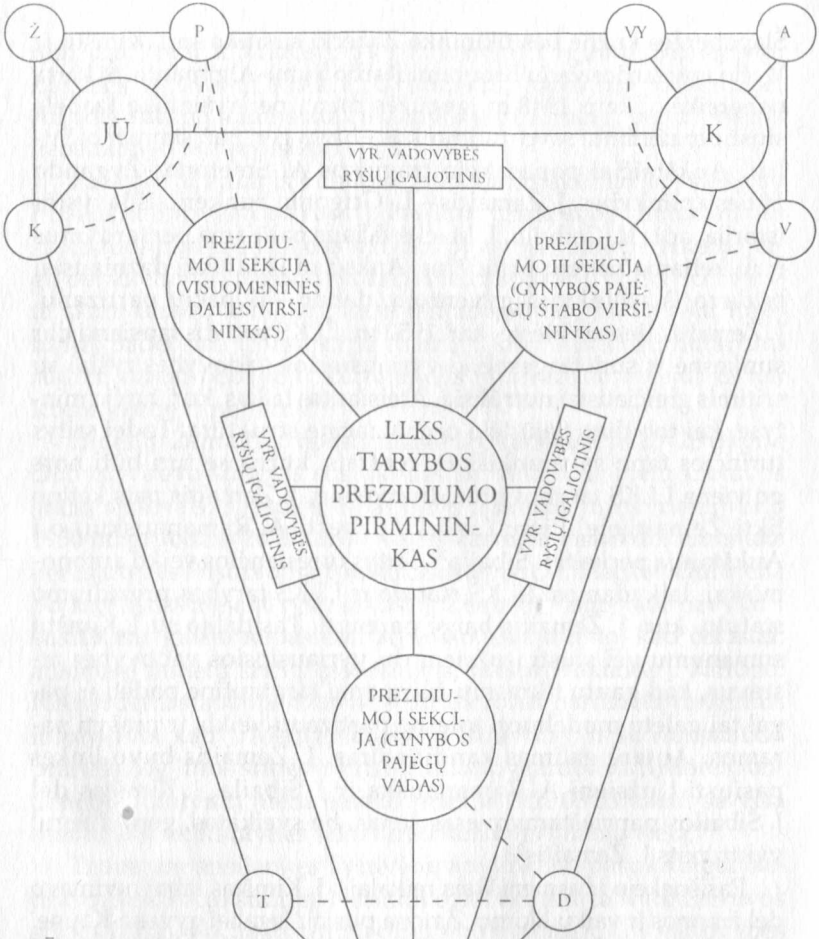

JŪ – Vakarų Lietuvos (Jūros) sritis
K – Rytų Lietuvos (Kalnų) sritis
N – Pietų Lietuvos (Nemuno) sritis
Ž – Žemaičių apygarda
P – Prisikėlimo apygarda

K – Kęstučio apygarda
T – Tauro apygarda
D – Dainavos apygarda
VY – Vyčio apygarda
A – Algimanto apygarda
V – Vytauto apygarda

LLKS vyriausiosios vadovybės, sričių ir apygardų ryšių schema (1950 m. balandis)

Karaliaus Mindaugo srities vadas
Jonas Kimštas
(prieškarinė nuotrauka)

Naudodamiesi susitikimu, abu vadai aptarė Vakarų ir Rytų sričių ribas. Skiriamoji linija turėjo eiti per Pasvalį, Joniškėlį, Rozalimą, Pociūnus, Vadaktus, Miegėnus, Dotnuvą. Galutinai suderino J. Šibailos kelionę į Rytų Lietuvą. Sritį sutarė vadinti Karaliaus Mindaugo vardu, raštuose žymėti raide M. Srities vado pareigas laikinai patikėjo Vytauto apygardos vadui Broniui Kalyčiui-Liutaurui. Įsakė atnaujinti po srities Visuomeninės dalies viršininko Broniaus Kazicko žūties nutrūkusią spaudos leidybą. Rekomendavo „Aukštaičių kovą" leisti visuomenei, o kitą srities štabo leidinį, „Laisvės kovą", skirti partizanams. Palikęs savo rankraščio pavyzdžių ir davęs paskutinius nurodymus, susirengė į kelionę. Pasakė, kad inspektuos Pietų Lietuvos sritį.

Atsisveikino labai šiltai. Tai buvo tik antras susitikimas su J. Kimštu, tačiau partizaninis gyvenimas seniai visus buvo pavertęs broliais. Atsisveikindamas ištarė frazę, kuri sukosi gal-

voje per visą susitikimo laiką: „Bijau, kad praradus ryšį ir tarpusavio bendradarbiavimą sritis nepalūžtų dvasiškai"[24].

Pasuko į savus kraštus. J. Žemaitį lydėjo Prisikėlimo apygardos vadas P. Morkūnas ir penki partizanai. Ketino birželio–liepos mėnesį susitikti su Prisikėlimo, Kęstučio apygardų ir Jūros srities vadovybėmis.

Tuo metu, po V. Ivanausko žūties, Jūros srities vado pareigas nuo 1951 m. kovo 20 d. laikinai ėjo Kęstučio apygardos vadas A. Bakšys-Germantas. Gegužės viduryje jis sukvietė Kęstučio apygardos vadovybę į sąskrydį, kuriame paskelbė esąs paskirtas srities vadu ir aptarė organizacinius reikalus. Atvyko vienuolika kovotojų. Kęstučio apygardos vadu buvo paskirtas Krizostomas Labanauskas-Kunotas, buvęs mokytojas, Birutės rinktinės vadu – A. Jurkūnas-Valeras.

1950 m. Kęstučio apygarda bandė išplėsti organizacijos tinklą į Klaipėdą. Tuo tikslu, taip pat gydytis, į Klaipėdą išvyko Birutės rinktinės Dubysos tėvūnijos štabo organizacinio skyriaus viršininkas B. Životkauskas-Keršys ir tėvūnijos vado S. Narbuto-Apolinaro žmona Stasė Rutkauskaitė, kuri laukėsi kūdikio. Ši kelionė nebuvo sėkminga: MGB jiems „pakišo" Adolfą Jonylą – agentą Naikauską. 1950 m. gruodžio mėn. nieko blogo neįtardami partizanai priėmė agentą į savo tarpą: jis tapo OS nariu, slapyvardžiu Radvila[25]. Be šio agento, S. Narbuto žmoną sekė ir ją priėmusi gyventi Elena Šimkevičiūtė – MGB agentė Valė. Tai buvo partizanų ryšininkės A. Šimkevičiūtės pusseserė. Apolonijos likimas buvo nelengvas: trėmimo metu jai pasisekė pasislėpti ir likti Lietuvoje, o jos tėvai buvo išvežti. Merginai pavyko nuslėpti savo kilmę ir įsitaisyti dirbti tarnaite Kaune pas čekistą D. Todesą. Tačiau 1949 m. ji buvo susekta ir užverbuota. Nebeturėdama išeities, Apolonija pradėjo slapstytis[26]. Pussesere ji pasitikėjo.

[24] J. Kimšto 1952 08 30 MGB pateiktas projektas „Kaip likviduoti LLKS [...]", ibid., b. 398 (5857, t. 5), l. 113–136.

[25] LSSR MGB 1952 02 23 specialusis pranešimas SSRS MGB 4-osios valdybos viršininkui, ibid., ap. 10, b. 100 (7/3, t. 1), l. 250–252.

[26] Pažyma apie agentūrinę bylą „Fanatikai", ibid., ap. 45, b. 701 (6153), l. 5–8.

Žuvę Kęstučio apygardos Aukuro rinktinės partizanai (1949 m.)

Čekistams pavyko įgyvendinti savo planus: 1951 m. kovo mėn. buvo suimti S. Narbutas, B. Životkauskas, S. Rutkauskaitė, A. Šimkevičiūtė. Sumaniai manipuliuodami Dubysos tėvūnijos vado žmona ir ką tik gimusia dukrele, čekistai privertė S. Narbutą parodyti Dubysos tėvūnijos bunkerius Paupynės miške. 1951 m. kovo 27 d. buvo sunaikinti du bunkeriai, žuvo dvylika partizanų, tarp jų – du Narbuto broliai[27]. „Pamatėme liūdną vaizdą. Bunkeris sudegintas. Tik dar tebestovi apdegę kampiniai stulpai ir aplink dar yra po dvi esančias pusiau apdegusias lentas, kurios yra iš šonų apipiltos žemėmis ir ant kurių buvo padėti narai, kaladės. [...] Bunkeris nedidelis – trys ant trijų metrų. Kieme irgi matosi sulaužytų ir sudaužytų jų gyvenimui reikalingų daiktų. Ir krūva pripjaustyta malkų. Tokios trumpos, per sprinduką. Matyt, kad dar ilgai galvoję gyventi", – rašė įvykio vietą apžiūrėję kovos draugai[28].

Ne mažesnių nuostolių turėjo ir Butageidžio rinktinė.

[27] LSSR MGB 5-ojo skyriaus viršininko specialusis pranešimas apie agentūrinę bylą „Fanatikai", ibid., l. 203–206.

[28] „Partizano Bruklio dienoraštis", *Tada, kai žuvom dėl Tėvynės...*, p. 194–195.

Naujam Kęstučio apygardos vadui K. Labanauskui A. Bakšys perdavė savo atsigabentą spausdinimo įrangą ir pasidžiaugė, kad turi ryšį su Kauno studentais, iš kurių ir gavo rotatorių. Nenujautė, nė nepamanė, kad studentas P. Girdžius, su kuriuo kartu kadaise mokytojavo, jau seniai buvo tapęs MGB agentu Broniumi. Užverbuotas buvo ir Biliūnų ligoninėje laborantu dirbęs felčeris, Raseinių OS vado pavaduotojas A. Klimašauskas[29]. Per jį čekistai užverbavo ir du Nemakščių OS narius. Šie agentai, Smelas ir Lakštingala, jau 1949 m. buvo išdavę E. Kurtinaitį ir Knygnešio rinktinės štabą.

Čekistai verbavo beveik visus kadaise su A. Bakšiu dirbusius mokytojus: Antaną Andziulaitį, Digaitį, Praną Kelmicką, Juozą Lazdauską, Praną Lazdauską ir kt. Kurių neužverbavo, tai sekė ir naudojo „tamsoje", kaip Raseinių rajono Polymų kaimo mokytoją Stefą Andriuškevičiūtę, kurią sekė jos draugė mokytoja – MGB agentė Nijolė.

Užverbuotieji ne visi norėjo šnipinėti ir išdavinėti, jie stengėsi laviruoti, bet tai nebuvo lengva, nes turėjo pranešinėti vieni apie kitus. Tokiu būdu būdavo sugaunami dezinformuojantieji čekistus, o tada jau reikėdavo arba jiems dirbti, arba eiti į kalėjimą. Taip ir A. Klimašauskas – agentas Lapas 1951 m. rudenį jau buvo suimtas.

Dėl tokio agentų siautėjimo vienas po kito buvo sunaikinti štabai, žuvo arba buvo suimti pareigūnai ir paprasti kovotojai. Jūros srities vadas A. Bakšys rašė: „[...] Bi[rutės] R[inktinę], pavasarį žuvus dideliam skaičiui jos partizanų, nuo liepos mėn. 15 d. teko išformuoti. [...] Tuo būdu visose J[ūros] apygardose paliko tik po 2 rinktines"[30].

Iš tikrųjų Kęstučio apygardą sudarė Vaidoto ir Butageidžio, Prisikėlimo – Maironio ir Kunigaikščio Žvelgaičio, o Žemaičių – Kardo ir Šatrijos (Atsikūrimo) rinktinės. Visai neseniai organi-

[29] Agento Lapo charakteristika, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 864 (7261, t. 1), l. 24–26.

[30] A. Bakšio-Germanto 1952 05 20 raportas Nr. 19 LLKS tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojui A. Ramanauskui, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 184–185.

zaciniu požiūriu silpniausia buvo Rytų Lietuvos partizanų sritis, o dabar situacija sparčiai prastėjo ir Žemaitijoje. Tik buvo toks skirtumas, kad čia dar nestokojo jaunų, energingų kovotojų, galinčių pakeisti žuvusiuosius.

Birželio pabaigoje J. Žemaitis jau buvo Tytuvėnų rajono Bulovėnų miške. Jį lydėjo P. Morkūnas (Prisikėlimo apygardos vadas), Jonas Petraitis (Kęstučio apygardos Dubysos tėvūnijos žvalgybos skyriaus viršininkas) ir trejetas kovotojų[31]. Netrukus iš Viduklės rajono Plokšninės kaimo atvyko A. Bakšys. Pasitarime dalyvavo Kęstučio apygardos vadas K. Labanauskas. Pasitarimas vyko keturias dienas. Buvo svarstyti organizaciniai Jūros srities reikalai ir priimti tokie sprendimai: A. Bakšį perkelti iš srities vado pareigų į LLKS tarybos prezidiumą ir paskirti prezidiumo sekretoriumi, Jūros srities vadu paskirti P. Morkūną-Rimantą, Prisikėlimo apygardos vadu vietoje P. Morkūno paskirti Maironio rinktinės vadą J. Paliūną-Rytą.

J. Žemaičio vadavietę buvo nutarta perkelti iš Prisikėlimo apygardos teritorijos į Kęstučio apygardą. Žiemoti J. Žemaitis rengėsi vykti į Pietų Lietuvos sritį. Taip būtų aplankęs visas sritis, susipažinęs su padėtimi, pareigūnais, padaręs atitinkamas išvadas ir organizacinius patvarkymus. Tačiau netrukus buvo sužinota, kad „[...] mūsų planai dėl apsigyvenimo jau sudužę", nes Kęstučio apygardos Butageidžio rinktinės vadas J. Nuobaras-Lyras, „užmigdytas apnuodytu vynu, dar birželio mėnesį buvo patekęs priešui gyvas ir tapęs provokatoriumi. Dėl priešo didžiulio spaudimo ir galimų būstinių išdavimų teko skubiai pasitraukti ir ieškoti laikino prieglobsčio kitur"[32]. Dėl šios priežasties A. Bakšys skubiai išvyko į Skaudvilės rajoną ieškoti vietos LLKS tarybos prezidiumo pirmininko būstinei. J. Žemaitis buvo palydėtas į Pavidaujo mišką.

[31] J. Petraičio-Našlaičio 1952 01 11 ir 09 tardymo protokolai, ibid., ap. 45, b. 855 (477), l. 233–235, 238–240.

[32] A. Bakšio-Germanto 1952 05 20 raportas Nr. 19 LLKS tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojui A. Ramanauskui, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 184–185.

Pareigūnų perkėlimas. Priverstinis sustojimas

J. Žemaičio apsaugai A. Bakšys paskyrė vietinį partizaną J. Palubecką-Simą, kilusį iš Jurbarko rajono Pavidaujo kaimo. J. Palubeckas partizanavo nuo 1944 m. Jo šeima buvo ištremta, brolis Vytautas žuvęs 1948 m. Kartu slapstėsi tremties išvengusi jo sesuo Elena.

J. Palubeckas buvo be galo doras, pareigingas partizanas, tikras patriotas, jau vokiečių okupacijos metais įstojęs į Lietuvos laisvės armiją. 1951 m. balandžio 29 d. po tėvūnijos vado P. Stankaus-Gruodžio žūties užėmė Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Mindaugo tėvūnijos vado pareigas, tačiau netrukus buvo pažemintas už tai, kad žuvo trys jo kovotojai, savavališkai išėję į kaimą. Tėvūnijos vadu tapo Jonas Petrauskas-Šarūnas. Kartu su J. Palubecku jo būryje, be sesers Elenos, dar buvo jaunas partizanas Juozas Žagaras-Girdenis.

Taigi A. Bakšys ir Kęstučio apygardos štabo narys Juozas Kisielius-Genius liepos mėnesį į Pavidaujo mišką pas J. Palubecką atvedė J. Žemaitį.

Turėdamas laisvą minutę, J. Žemaitis tvarkė korespondenciją. Parašė laišką J. Šibailai, su kuriuo, būdamas Prisikėlimo apygardoje, neturėjo galimybės pasimatyti: „Gailiuosi, kad pakeliui nesiryžau Jūsų aplankyti, matote, nenorėjau šauti dviejų zuikių“[1]. J. Šibailai, kaip ir žuvusiajam L. Grigoniui, jautė ypatingą simpatiją: nors abu buvo mokytojai, bet tos pačios kartos kaip ir J. Žemaitis žmonės, suprantantys kitus iš pusės žodžio. Per tuos šešerius kovos metus daugelis pirmųjų partizanų žuvo, juos pakeitė jauni vyrai. J. Žemaičio priedangos būryje paprastai kovojo visai jauni vaikinai, kai kurie neturėję net dvidešimties

[1] J. Žemaičio 1951 08 10 laiškas J. Šibailai, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 75–76.

metų. Jiems jis atrodė visai senukas, o pasakojimai apie pirmąsias partizanų stovyklas ir kautynes skambėjo kaip legendos. Žinojo, kad net Jūros srities vadas A. Bakšys, partizanavęs nuo 1948-ųjų, jaunesnis už J. Žemaitį keturiolika metų, skundėsi vyrams, kad būti kartu su J. Žemaičiu vienoje būstinėje nuobodu. Nepyko už tai, nors pats teturėjo keturiasdešimt dvejus metus!

J. Šibaila žvelgė į Lietuvą tartum nuo aukšto kalno, aprėpdamas žvilgsniu ne tik tos dienos įvykius, bet ir tai, kas bus po dešimties, dvidešimties metų. Jam vienodai svarbu buvo ne tik išlaikyti partizanų organizacijos struktūrą ar turėti nuomonę apie būsimosios valstybės modelį, bet ir neišblaškyti gyvybės kaina sukaupto dvasinio turto – laisvės kovų liudijimų. „Šių duomenų rinkimas turi milžinišką reikšmę ne tik kovoje už laisvę užsienyje, bet ir didžiulę reikšmę pačiam LLKS, kad naujos kartos turėtų supratimą apie partizanus ir LLKS tikslus", – aiškino LLKS Visuomeninės dalies tikslus partizanams[2]. J. Šibailos skatinami, daugelis paprastų partizanų rašė dienoraščius, kūrė eilėraščius, kaupė laisvės kovų archyvą, kuriame vienodai branginami buvo ne tik dalykiniai raportai ir raštai, bet ir asmeniniai užrašai, kurių autorių dažnai jau nebebuvo tarp gyvųjų. O ir žūti atrodė ne taip skaudu, kai tikėjo, kad jų svajonės ir viltys neišnyks – kažkam kada nors bus brangios ir suprantamos.

Viešnagė pas J. Kimštą galutinai subrandino J. Žemaičio sprendimą pasiųsti į Aukštaitiją LLKS Visuomeninės dalies viršininką J. Šibailą. Laiške jam nurodė: „[...] siūlau Jums patyliukais keliauti iš būstinės į būstinę ir judėti į rytus, į savo kilmės rajoną. Įgaliojau JŪ[ros srities] V[adą] Rimantą[3] visa tai perduoti Jums žodžiu (tiesiogiai ar per tarpininką Rytą[4])"[5].

Tokį perdislokavimą lėmė keletas priežasčių. Pirmiausia J. Žemaitis nerimavo dėl J. Kimšto – jautė galint jį palūžti. Norėjo

[2] Prisikėlimo apygardos Maironio rinktinės vado V. Sankausko-Daukanto 1952 01 30 raštas Nr. 270 Kudirkos tėvūnijos vadui, ibid., b. 683 (7519, t. 1).

[3] P. Morkūnas.

[4] J. Paliūnas.

[5] J. Žemaičio 1951 08 10 laiškas J. Šibailai, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 75–76.

LLKS tarybos prezidiumo
Visuomeninės dalies viršininkas
Juozas Šibaila

sustiprinti jį morališkai, o kartu paremti ir kaip pareigūną, nebeturintį iš ko formuoti štabų. Antra, tai buvo bendro plano įkurdinti kiekvienoje srityje nors po vieną vyriausiosios vadovybės pareigūną dalis. Trečia, pats J. Šibaila, nors labai intensyviai dirbo ir leido spaudą, jautėsi esąs vienišas, neturėjo jokių ryšių ir ilgėjosi savo krašto – Ukmergės apskrities[6], kur buvo mokytojavęs.

Taigi vykdant J. Žemaičio nurodymą Albertas Stoškus-Dainotas buvo pasiųstas į Šiaulių rajoną, kur glaudėsi J. Šibaila, kad palydėtų jį į Šeduvos rajono Devynduonių kaimą. J. Šibaila dėl senyvo amžiaus (buvo keturiasdešimt šešerių) ir prastos sveikatos pėsčias keliauti nebegalėjo, todėl jam buvo pa-

[6] J. Šibaila buvo kilęs iš Dzūkijos, tačiau prieš išeidamas partizanauti mokytojavo Ukmergės apskrityje.

rūpintas arklys, ir jis raitas 1951 m. gruodžio mėn. pasiekė Prisikėlimo apygardos štabo bunkerį. Čia, globojami šeimininkų Tvarijonų (duktė Elena buvo partizanų ryšininkė Žibuoklė), gyveno J. Paliūnas-Rytas ir Pranciškus Prūsaitis-Lapė. Ateidavo ryšininkė I. Vilimaitė. Visą žiemą J. Šibaila praleido kartu su Prisikėlimo apygardos štabo pareigūnais redaguodamas ir leisdamas spaudą. 1952 m. balandžio mėn. iškeliavo į Vyčio apygardą – Ramygalos rajono Žibartonių kaimą. Karsakiškio miške susitiko su J. Kimšto pavaduotoju Povilu Žiliu-Audrūnu.

Palikdamas Žemaitiją, į kurią buvo atkeliavęs 1948 m. rudenį, J. Šibaila laikė savo pareiga atestuoti partizanus, su kuriais dirbdamas LLKS Visuomeninės dalies viršininku buvo susidūręs. Kiekvienam rado gražių apibūdinimų. Maironio rinktinės vadą Vytautą Sankauską-Daukantą charakterizavo kaip rūpestingą, iniciatyvų pareigūną, štabo viršininką L. Mingilą-Džiugą – kaip gerą draugą, šaltakraujį kautynėse, turintį meninių gabumų, taip reikalingų leidžiant pogrindžio spaudą, ir t. t.[7] Visus mylėjo kaip savo vaikus, o ir partizanai jį mylėjo, jam patikėdavo skaudžiausias paslaptis. „Jei žmogus, padaręs klaidą, ją supranta ir grįžta į teisingą kelią, tikinčio žmogaus sąžinė reikalauja jam atleisti, – rašė J. Šibailai apie I. Vilimaitės užverbavimą V. Sankauskas. – Kai meldžiuosi, kasdien prisimenu išdaviką Vygaudą[8], jo seserį ir kitus panašius. Aš atleisiu jiems visiems (čia turiu omeny, kai jau būsiu laisvas ir kada jie jau nebus pavojingi). [...] Iš radijo pranešimų atrodo, kad laisvė ateis ne anksčiau kaip už trijų–keturių metų (aišku, jei rusai pultų, tai įvyktų greičiau). Mano bendražygiai kartais netenka ūpo. O man vis tiek, net jei jos visai nesulauktume, aš nenuliūstu. Mūsų likimas Dievo rankose, kaip Jis norės, taip ir bus"[9].

[7] LLKS Visuomeninės dalies viršininko J. Šibailos 1951 12 10 pastabos apie P[risikėlimo] padalinio stebėjimą, LLKS VD raštas Nr. 89, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 683 (7519, t. 1), l. 9.

[8] J. Mackevičius.

[9] V. Sankausko-Daukanto 1952 04 23 laiškas LLKS Visuomeninės dalies viršininkui J. Šibailai-Merainiui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 683 (7519, t. 1).

Rūpindamasis Aukštaitija, J. Žemaitis nepamiršo ir Pietų Lietuvos. Nuo 1951 m. sausio mėn. nebeturėjo ryšio su A. Ramanausku ir S. Staniškiu. Tam turėjo įtakos tai, kad pavasarį nusileido dvi desantininkų grupės, kurių gaudynėms čekistai Pietų Lietuvoje sutelkė daug karinių pajėgų ir be paliovos siautėjo. Tačiau turėjo ryšį su Tauro apygardos vadovybe. Šį nuolatinį ryšį per Nemuną nuo 1948 m. palaikė ryšių įgaliotinė Anelė Martinkevičienė-Arūnė. Laiškus iš Kęstučio apygardos ji pristatydavo į Tauro apygardos ryšių punktus arba tiesiogiai perduodavo Žalgirio rinktinės partizanui Justinui Balčiui-Plutonui. Tai buvo labai nuoširdi, tėvynės reikalams atsidavusi moteris, kurios vyras kalėjo konclageryje, o ji pati gyveno nelegaliai. Sūnelį Vilių glausdavo geri žmonės. Nepaisant asmeninių nelaimių, buvo linksma, dainininkė, kupina sąmojo, mylima partizanų ir gyventojų. Mėgdavo su vyrais uždainuoti: „Žibėkite, žvaigždės auksinės, kalbėkite, bruožai delnų..." Tik tų padainavimų vis mažiau bebūdavo, todėl kruopščiai rašė į sąsiuvinėlį kiekvieno partizano mėgstamą dainą ir, deja, vis daugiau buvo tokių, kuriems tiko viena vienintelė daina: „Dengia sniegas miškus, dengia sniegas gatves, /dengia sniegs partizano galvelę... /Juos ant gatvės pames, šalti vėjai ten pūs, /neateis, nepriglaus jų mergelė."

O pačiai sekėsi – gal dėl to, kad vaikščiojo viena: buvo suimta tik 1955 m. Ryšininkės dėka J. Žemaitis žinojo apie desantininkų J. Būtėno ir B. Trumpio žūtį (manė, kad žuvęs ir Jonas Kukauskas). Sausio mėnesį buvo gavęs J. Lukšos raportus ir net trijų desantininkų nuotraukas, tačiau siautimai neleido pačiam susitikti, o vėliau ryšys nutrūko. Norėdamas atkurti ryšį, o kartu padėti Rytų Lietuvai ir išspręsti nujaučiamas psichologines problemas, kylančias tarp A. Ramanausko ir S. Staniškio, J. Žemaitis vėl pasiūlė vienam iš jų persikelti į Rytų Lietuvą[10]: „Jei pritarsit mano 1950 12 03 laiško siūlymui ir tuoj imsitės jį vykdyti, tai visi ryšių reikalai turėtų lengvai išsispręsti, nes su keliaujančiuoju asmeniu aš pa-

[10] Nežinia, ar J. Žemaičio patarimas turėjo tam įtakos, tačiau paskutinius metus prieš suėmimą A. Ramanauskas slapstėsi Aukštaitijoje.

sistengčiau būtinai pasimatyti pats"[11]. Tą patį siūlymą pakartojo ir S. Staniškiui: „Aš tokio susitikimo pageidaučiau su Jumis arba Vanagu[12] galimai artimesniu laiku"[13].

Kartu patikslino, kad esant tokiems prastiems ryšiams nebėra prasmės pristatinėti kovotojų kėlimui į aukštesnį partizanų karininko laipsnį. Pasiteiravo, ar sritis pakankamai apsirūpinusi matricomis.

Deja, šis laiškas A. Ramanausko nepasiekė: 1951 m. lapkričio 29 d. slapta sulaikius Tauro apygardos vado J. Jankausko-Demono ryšininką Joną Jasevičių visa korespondencija atiteko čekistams[14]. Sužinoję apie nutrūkusius ryšius tarp Jūros ir Nemuno sričių, čekistai davė P. Girdžiui – agentui Broniui užduotį suvesti A. Bakšį su S. Staniškiu. Agentas nustatė, kad rugpjūčio mėnesį J. Žemaitis buvo lankęsis pas Dumšiškių kaimo gyventoją Mariją Domereckienę[15].

Tuo metu J. Žemaitis Šmekinės miške susitiko su Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės vadu J. Vilčinsku-Algirdu, inspektavusiu būrius. Tai buvo dvidešimtmetis jaunuolis iš Jurbarko rajono Paantvardžių kaimo, išėjęs partizanauti po 1949 m. trėmimo, kai buvo išvežti jo tėvai. Baigęs Jurbarko gimnaziją, kurį laiką dirbo Šakių rajono laikraščio redakcijoje, buvo padavęs pareiškimą mokytojauti. Trėmimas sugriovė visus planus. 1949 m. J. Vilčinskas rašė į Sibirą ištremtam draugui: „Pas mus Lietuvoje jau pavasaris. Bet kartu su atgimstančia gamta jaučiame, kad ir mes patys pradedam atsigauti, gal greit pavyks nusikratyti geležinę grobiko leteną, gal vėl laisvos lietuviškos dainos galės skambėti Lietuvos arimuose, gal nuskriausta, nuvarginta, apiplėšta ir nukankinta šalis išvys laisvės saulės

[11] J. Žemaičio 1951 08 01 laiškas A. Ramanauskui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 150.

[12] A. Ramanauskas.

[13] J. Žemaičio 1951 08 01 laiškas S. Staniškiui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 151–152.

[14] LSSR MGB 2N valdybos prierašas prie J. Žemaičio 1951 08 01 laiško A. Ramanauskui, ibid., ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 51–53.

[15] Agento Broniaus 1951 09 05 pranešimas, ibid., b. 864 (7261), l. 182–185.

spindulį. [...] Aš, Domuk, būdamas Tėvynėje, pasistengsiu atiduoti visas jėgas jai, pasistengsiu atlikti savo, kaip lietuvio, pareigas"[16].

J. Vilčinskas J. Žemaičiui pranešė, kad ryšys su Tauro apygarda geras ir yra galimybė susitikti su joje partizanaujančiu desantininku K. Širviu-Sakalu, kartu su J. Lukša nusileidusiu 1950 m. spalio mėn. Rugsėjo 2 d. pas Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vadą desantininką K. Širvį atvyko J. Žemaičio pasiuntinys, Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Mindaugo tėvūnijos vadas J. Petrauskas-Šarūnas. Persikėlę valtele per Nemuną, nuvyko į Labgirinę. Buvo dvylikta valanda nakties, ryškiai degė rudeninės žvaigždės. Miške K. Širvio laukė Jūros srities vadas A. Bakšys, Kęstučio apygardos štabo narys J. Kisielius, Mindaugo tėvūnijos kovotojai J. Palubeckas bei J. Žagaras ir LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas J. Žemaitis.

K. Širvys buvo pirmas pasiuntinys iš laisvojo pasaulio, su kuriuo okupavus Lietuvą susitiko J. Žemaitis.

Miško stovykloje J. Žemaitis ir K. Širvys kartu praleido apie mėnesį[17]. J. Žemaitį domino J. Lukšos likimas ir ryšiai su užsieniu. Nuo pavasario nebeturėdamas ryšių su A. Ramanausku nežinojo, ar J. Lukšai pavyko užmegzti nuolatinį ryšį su Vakarais (K. Širvys radijo siųstuvo neturėjo). Tačiau ir K. Širvys žinojo ne ką daugiau už J. Žemaitį: niekas neturėjo ryšio su A. Ramanausku. Visą vasarą Prisikėlimo apygardos vadas J. Paliūnas bandė susisiekti su Pietų Lietuvos sritimi, tam tikslui ieškojo ryšių Kaune. MGB iš paimtų partizanų laiškų sužinojo apie šias partizanų pastangas, todėl bandė išprovokuoti J. Paliūną. Per J. Kimšto žmoną, gyvenusią Kaune ir „globojamą" V. Jakšto – MGB agento Vilniaus, siuntė suklastotą A. Ramanausko laišką J. Žemaičiui. Provokacijai nepavykus, po spalio mėnesį įvykdyto partizanų rėmėjų trėmimo vėl bandė infiltruoti į partizanų gretas keletą neva nuo tremties pabėgusių asmenų. Pagaliau

[16] J. Vilčinsko 1949 04 20 laiškas draugui Domui, ibid., b. 1004 (6911, t. 3), l. 13.

[17] K. Širvio 1952 08 18 tardymo protokolas, ibid., b. 781 (6126), l. 164–168.

1950 m. spalio 3 d. Tauragės miškuose nusileidę desantininkai. Iš kairės: Klemensas Širvys, Juozas Lukša ir Benediktas Trumpys

ieškoti kelio į J. Paliūno, o per jį – ir į J. Žemaičio štabavietę buvo pasitelktas Vytautas Remeika – MGB agentas Sąžiningas. Specialiai „sukompromituotas" sovietinėje spaudoje, neva bėgdamas nuo persekiojimo, jis įsidarbino gydytoju arčiau J. Paliūno štabavietės – Pernaravoje[18]. Vėliau pateko į Prisikėlimo apygardos štabą[19].

Tauro apygardos vadas J. Jankauskas vasarą atkūrė ryšį su Pietų Lietuvos srities vadu S. Staniškiu, tačiau jiems pavyko susitikti tik lapkričio mėnesį. Todėl rugsėjo mėnesį stovyklaudami Labgirinės miške K. Širvys su J. Žemaičiu ir A. Bakšiu galėjo aptarinėti tik galimybes atkurti ryšius.

[18] LSSR MGB 1951 11 ataskaita, ibid., ap. 10, b. 128 (7/3, t. 6), l. 251–252.
[19] Agento išduotas, 1952 10 01 J. Paliūnas žuvo.

J. Žemaitis sužinojo, jog net pačioje srityje A. Ramanauskas ir S. Staniškis ne visada turi tarpusavio ryšį, todėl jis priėjo prie išvados, kad taip trūkstant pareigūnų atskiros prezidiumo sekcijos vadovo ir srities vado pareigybės yra per didelė prabanga. Srities vado pareigas jis nutarė pavesti LLKS tarybos prezidiumo sekcijos vadovui.

Įvertinę padėtį, visi priėjo prie vieningos išvados, kurią jau anksčiau buvo subrandinęs J. Žemaitis: norint atkurti ryšį su vyriausiosios vadovybės nariais A. Ramanausku ir S. Staniškiu „tikslingiausia bus LV[20] persikelti į N[emuno] P[ietų] L[ietuvos] sritį"[21].

Tas mėnuo buvo palyginti ramus, nors šiaip jau A. Bakšiui teko skubiai pakeisti visus R. Gedvilui ir J. Nuobarui žinomus ryšių punktus, o aplink siautė nežabotas okupantų teroras. Įvykdžius beveik visišką ūkininkų žemės kolektyvizaciją, žmonės tapo absoliučiai beteisiai ir patyrė neribotą valdžios savivalę. Prisikėlimo apygardos vadas J. Paliūnas pranešė apie atsitikimą, kai ūkininkas, už 400 darbadienių kolūkyje tegavęs 70 kilogramų grūdų, bandė pasikarti. Žmonai jį atgaivinus, pasakė: „Kodėl man pavydėjote geresnio gyvenimo, aš negaliu jūsų alkanų matyti"[22]. J. Paliūno duomenimis, Lietuvoje buvo sukolektyvinta apie 95 procentai ūkių; pasilikę pavieniai ūkininkai buvo apkrauti nepakeliamais mokesčiais ir pyliavomis. Pavyzdžiui, už vienuolikos hektarų ūkį savininkui reikėjo mokėti 6708 rublius, o įstojus į kolūkį mokestis iš karto buvo sumažintas iki 135 rublių. Visam kolūkiui miško kirtimo norma buvo nustatyta 60 kubinių metrų medienos, o pavieniui ūkininkui – 30 kubinių metrų[23]. Pavieniui išlikti buvo beveik neįmanoma, o tokia neteisybė ir nuolatinė Sibiro tremties grėsmė kėlė nevilti. Negalėdami prasimaitinti, į kolūkį suvaryti žmonės ėmė masiškai vogti, plito alkoholizmas.

[20] LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas.

[21] A. Bakšio-Germanto 1952 05 20 laiškas A. Ramanauskui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 184–185.

[22] Prisikėlimo apygardos vado J. Paliūno-Ryto 1951 11 20 raštas Nr. 90 Jūros srities vadui A. Bakšiui-Germantui, ibid., ap. 45, b. 683 (7519, t. 1).

[23] Ibid.

Naujausias žinias į Labgirinę atnešdavo nuolat ateinantys štabo pareigūnai A. Bakšys, J. Vilčinskas, J. Kisielius, Pranas Narbutas-Rolandas. Vaidoto rinktinės štabas tuo metu turėjo gerą ryšį su Kęstučio, Prisikėlimo apygardų štabais ir su Aukštaitijos partizanais. Kaip tik tada pasiekė žinia apie Kupiškio rajono Kupreliškio kunigo Antano Valantino išdavystę. Kunigo „pavaišinti" specialia degtine du partizanai žuvo, penki buvo suimti[24]. Šis įvykis ypač sukrėtė A. Bakšį, kuriam kunigo išdavystė buvo sunkiai įsivaizduojama. Kartu tai buvo pavyzdys, kokias baisias nelaimes sukelia girtavimas. Nors po 1949 m. suvažiavimo blaivybė buvo ypač propaguojama, tačiau tarp partizanų vis tiek atsirasdavo išgeriančių vyrų. Nei J. Žemaitis, nei A. Bakšys tokio jų elgesio negalėjo pateisinti[25].

Lapkričio mėnesį K. Širvys grįžo į savo veiklos rajoną. Tauro apygardos vadas J. Jankauskas-Demonas buvo iškviestas į Prienų šilą pas S. Staniškį, kuris informavo apie J. Lukšos žūtį. Ryšys buvo atkurtas. Lapkričio 10 d. ryšininkė atnešė žinią, kad S. Staniškis-Viltis pritaria J. Žemaičio persikėlimui į Pietų Lietuvą. Taip sustiprinus srities vadovybę buvo galima atleisti S. Staniškį iš Nemuno srities vado pareigų. Lapkričio 20 d. J. Žemaitis parašė tokį įsakymą[26].

Iki žiemos reikėjo skubiai suderinti kelionę, numatyti J. Žemaičio ir Tauro apygardos atstovų susitikimo vietas bei datas. „Kadangi kiekvieną dieną galėjo pradėti snigti, kas labai apsunkintų kelionę, todėl mes siūlėme skubėti", – rašė A. Bakšys[27].

A. Bakšys ir J. Vilčinskas siūlė dvi susitikimo datas: lapkričio 20 ir 23, o J. Žemaitis – 22 ir 25 d. Sutaręs dėl 20 ir 23 d., J. Žemaitis

[24] LSSR MGB 2N valdybos pažyma apie darbo 1951 07 01–12 01 rezultatus, ibid., ap. 3, b. 375 (56/22), l. 162–172.

[25] J. Petraičio 1952 01 09 tardymo protokolas, ibid., ap. 45, b. 855 (477), l. 238–240.

[26] LLKS tarybos prezidiumo pirmininko 1951 11 20 įsakymas Nr. 11, ibid., b. 315 (6070, t. 2), l. 284.

[27] Jūros srities vado A. Bakšio-Germanto 1952 05 20 raportas Nr. 19 LLKS tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojui A. Ramanauskui, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 184–185.

parašė pranešimą Tauro apygardos vadui J. Jankauskui. Ryšininkė nunešė laišką į ryšio punktą pas Veroniką Grigaitienę. Susitikimo vieta buvo paskirta kairiajame Nemuno krante Plokščių miške, ten, kur laiveliu per Nemuną keldavosi J. Petrauskas-Šarūnas.

Lapkričio 20 d. visą naktį sutartoje vietoje Tauro apygardos kovotojai J. Jankauskas, K. Širvys, J. Balčius ir R. Aušrinis laukė aukšto svečio, tačiau jis neatvyko[28]. Tuo pačiu metu J. Žemaitis, A. Bakšys ir J. Vilčinskas, persikėlę per Nemuną, sutartoje vietoje taip pat visą naktį laukė ir nesulaukė tauriečių..

„Kadangi dėl artėjančios žiemos turėjau skubėti kur nors susirasti sau prieglobstį, todėl antrą kartą lydėti susitikimo vieton įpareigojau Algirdą[29], o pats išvykau į susitikimą su partizanais, kurie turėjo mane lydėti toliau (prieš tai pasirūpinau prieglobsčiu Vytautui[30], jei kokios nenumatytos kliūtys sutrukdytų jo išvykimą)", – vėliau rašė A. Bakšys[31].

Antroji laukimo naktis buvo dar neramesnė. Šalia tyliai sroveno šalčiu ir drėgme alsuojantis Nemunas, naktis buvo be jokio žiburėlio. Pratūnoję šlapiuose krūmuose iki paryčių, vėl atsirišo valtelę ir grįžo į dešinįjį krantą. Iki šviesos turėjo pasiekti Šimkaičių mišką. Slėgė nerimas dėl neatvykusių į susitikimą tauriečių. Žlugo viltys apsigyventi Pietų Lietuvoje.

J. Vilčinskas nuvedė J. Žemaitį į J. Palubecko bunkerį. Šiame bunkeryje ketino žiemoti J. Palubeckas su seserimi Elena, J. Žagaras ir partizanas J. Kisielius-Genius. Atvykus J. Žemaičiui, J. Žagaras išėjo žiemoti į Šimkaičius, kur Benedikto Jokūbaičio namuose buvo J. Vilčinsko bunkeris.

Gruodžio 5 d. žuvo J. Petrauskas-Šarūnas. Gruodžio 6 d. A. Bakšys, vykdydamas J. Žemaičio įsakymą, be prezidiumo II sekcijos vadovo pareigų, užėmė ir srities vado postą. Kaip

[28] MGB Kauno srities valdybos tardymo skyriaus viršininko Liniovo 1952 08 08 raportas MGB Kauno srities valdybos viršininkui J. Sinicynui, ibid., ap. 45, b. 781 (6126), l. 156–163.

[29] J. Vilčinskas.

[30] J. Žemaitis.

[31] Jūros srities vado A. Bakšio-Germanto 1952 05 20 raportas Nr. 19 LLKS tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojui A. Ramanauskui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 184–185.

J. Žemaičio pavaduotojas, buvo įpareigotas leisti LLKS tarybos biuletenį. Lietuvoje dar veikė apie tūkstantis partizanų, todėl prieš prisningant ir užsidarant slėptuvėse J. Žemaitis pasirašė J. Šibailos parengtą įsakymą-sveikinimą kovotojams Naujųjų metų proga. Ypač dėkojo Visuomeninės dalies vadovybei, Kęstučio bei Prisikėlimo apygardoms už spaudos darbą[32]. 1951 m., nepaisant sunkių partizanavimo sąlygų, išėjo ne tik periodiniai spaudos leidiniai ir atsišaukimai, bet ir partizanų maldynas „Rūpintojėlis", trys tomai partizanų dainų ir eilėraščių „Kovos keliu žengiant".

Artėjant žiemai ir čekistai aptarė pernykščių metų sėkmes bei nesėkmes, planavo ateinančių metų operacijas. Iš sunaikintuose štabuose paimtų dokumentų, šnipų pranešimų ir suimtųjų parodymų buvo aišku, kad vyriausiasis partizanų vadas J. Žemaitis nuolat keliauja inspektuodamas dalinius ir keisdamas dislokacijos vietą. MBG Kėdainių, Ariogalos, Dotnuvos, Radviliškio, Tytuvėnų, Šeduvos rajonų skyrių viršininkams buvo nurodyta artimiausiu laiku suimti jų rajonuose veikusių partizanų junginių vadovybes tikintis aptikti J. Žemaičio pėdsakus[33]. Tuoj po šio valstybės saugumo ministro nurodymo atėjo žinia, kad J. Žemaitis ir A. Bakšys lankėsi Raseinių rajono Aleksandraičių kaime pas ūkininką Joną Alijošių[34]. J. Žemaitis buvo nesugaunamas: netikėtai pasirodydavo tai vienur, tai kitur ir vėl ilgam dingdavo. Vienintelę galimybę jį rasti teikė žinia, kad J. Žemaitis ieško ryšio su Pietų Lietuvos srities vadu A. Ramanausku, todėl čekistai rezgė įvairius planus. 1946 m. žuvusio Žaliosios rinktinės vado kpt. Izidoriaus Pucevičiaus žmoną ketino suvesti su A. Ramanauską kadaise pažinojusiu Urbonu – MGB agentu

[32] LLKS tarybos prezidiumo pirmininko 1952 01 01 įsakymas, ibid., ap. 45, b. 683 (7519), d. 3, l. 196–197.

[33] LSSR valstybės saugumo ministro Kapralovo 1951 11 26 raštas, ibid., b. 855 (477), l. 202; LSSR MGB 2N valdybos raštas MGB sričių ir rajonų skyrių viršininkams, ibid., l. 198–199.

[34] MGB Kauno srities valdybos viršininko J. Sinicyno 1951 12 pranešimas LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui I. Počkajui; Agento Broniaus 1952 02 07 agentūrinis pranešimas, ibid., l. 231–232, 250.

Žinomu. Vylėsi, kad J. Kimštas-Žygūnas patikės jo žmoną globojusio MGB agento V. Jakšto dezinformacija, o tada planavo šiuo kanalu nusiųsti J. Žemaičiui laišką, parašytą neva naujo į Lietuvą atskridusio desantininko. Žinodami, kad tarp Tauro ir Kęstučio apygardų ryšį palaiko A. Martinkevičienė-Arūnė, stengėsi per agentę Žibuoklę ją sulaikyti ir bandyti iškvosti apie jos ryšius su vyriausiąja vadovybe[35]. Tačiau visos čekistų pastangos ėjo perniek: J. Žemaitis-Vytautas buvo nepagaunamas.

Nelaimė

Pirmos dienos ankštame bunkeryje nebuvo liūdnos. J. Žemaitis su J. Palubecku vis svarstė, kodėl į susitikimą neatvyko Tauro apygardos atstovai[1]. Bijojo blogiausio dalyko – kad apygardos vadas J. Jankauskas su K. Širviu galėjo būti pakliuvę čekistams į rankas ar žuvę. Nepaisant visko, netikėtai įstrigęs žiemoti Šimkaičių girioje J. Žemaitis nemanė, kad ilgus mėnesius negalės dirbti įprasto darbo. Kūrė artimiausius planus – sustiprinti sričių štabus ir parengti juos savarankiškai veikti. Nerimą kėlė J. Kimšto ir A. Ramanausko atitrūkimas nuo apygardų, bet tikėjosi, kad pavasarį J. Šibaila ir jis pats pasieks paskyrimo vietas ir Rytų bei Pietų Lietuvoje atnaujins ryšius tarp sričių ir apygardų vadovybių. Didelis rūpestis buvo ir nuolatinė patyrusių bei išsilavinusių vadų stoka, nesiliaujančios žūtys Jūros srityje, trūkinėjantys ryšiai. Mažai tegaudavo informacijos iš pasaulio. Nors turėjo radijo aparatą ir akumuliatorių, tačiau elektrą taupė. Bunkeryje nebuvo sąlygų dirbti, gulėti – ankšta, slėptuvė nepritaikyta vadavietei.

[35] MGB Kauno srities valdybos viršininko J. Sinicyno pranešimas LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui I. Počkajui „Apie banditų vado Vytauto paiešką", ibid., l. 251–257.

[1] A. Bakšys tvirtino, kad įvyko klaida: J. Žemaitis laiške J. Jankauskui nurodė 22 ir 25 d., o į susitikimą nuvyko 20 ir 23 d. MGB teigimu, data buvo tiksli, tačiau abi grupės laukė 1 km atstumu, t. y. netiksliai buvo nurodyta susitikimo vieta.

Gruodžio 8-osios naktį, kaip įprasta, išlindo pakvėpuoti grynu oru. Virš galvų žėrėjo ryškios žvaigždės, tūkstančiais žiežirbų spinduliavo apšarmoję medžiai. Po eglėmis sniego dar nebuvo, galėjo pavaikščioti. Po bunkerio ankštumos, šlapių rūbų ir prakaito kvapo lauke apsvaigo galva. Staiga keistai pasijuto – susvyravo, sulingavo po kojomis žemė. Pamanė, kad bus susirgęs. Pastaraisiais metais ne kartą prastai jautėsi, vyrai kartais net nešdavo žygyje jo ginklą, o pats, nenorėdamas trukdyti, eidavo sukaupęs paskutines jėgas. Norėjo grįžti į bunkerį, bet nepajuto, kaip sukniubo.

Išsigandęs J. Palubeckas-Simas atitempė vadą iki angos. Atgavęs sąmonę, J. Žemaitis pamatė, kad guli ant gultų. Norėjo keltis, bet nepajėgė nė pajudėti. Galvą spaudė nepakeliamas skausmas.

Liga padarė kūną nejudrų, bet paliko blaivų protą. Suprato, kad yra paralyžiuotas. Nevaldė kairės rankos ir kojos.

J. Palubeckas tą pačią naktį išėjo į kaimą. Trečiame Pavidaujyje su Juozu Plaščinsku susitarė, kad atneš receptą, o jo dukra Eržvilke nupirks vaistų. Išskubėjo į Palsius pas gydytoją Joną Nikšą[2] recepto.

Artimiausios dienos ligoniui palengvėjimo neatnešė. Snūduriavo nebeatskirdamas realybės nuo sapno, aplink buvo vien neperžvelgiama tamsa ir bukas galvos skausmas. Atsitokėjęs ir vėl susivokęs, kur esąs, manė nusišauti.

Dar prasčiau jautėsi J. Palubeckas. Nežinojo, kaip padėti vadui. Kitą naktį bėgo į kaimą vaistų. Jau pasnigus, rizikuodamas palikti pėdsakus, ėjo į Šimkaičius pranešti rinktinės vadui J. Vilčinskui-Algirdui apie ištikusią nelaimę.

Paskui smarkiai prisnigo ir ryšiai su pasauliu nutrūko. Naktį atkeldavo bunkerio dangtį ir vėdindavo patalpą, nes ligoniui trūko oro. Kai nebūdavo vėjo, gryno oro į slėptuvę beveik nepakliūdavo, nors buvo padarytos kelios vėdinimo angos. Paryčiais J. Palubecko sesuo Elena virdavo valgį, o pavalgius visi eidavo miegoti. Dieną angos neatidengdavo.

J. Žemaičio sveikata nesitaisė. Atrodė, kad po pirmo

[2] Kitur rašoma – Antaną Nikšą.

priepuolio ji dar pablogėjo. Bunkeryje nuotaika buvo slogi. Artėjo Kalėdos, Naujieji metai. Dėl sniego ir ypatingo bunkerio svečio nebuvo galima išeiti į kaimą. Kūčių vakarą Elena verkė. Ji prisiminė pernykštes šventes. Kaip tik tada visi kartu su broliu, J. Žagaru-Girdeniu ir jos sužadėtiniu P. Stankumi-Gruodžiu ketino eiti švęsti pas ūkininką Petrą Stasiūnaitį, bet Simas su Girdeniu pamatė rusų leidžiamą raketą ir išgirdo kulkosvaidžio papliūpas. Eiti buvo pavojinga, visas šventes labai liūdnai praleido bunkeryje. Bet tada dar nežinojo, kad tai buvo paskutinės šventės kartu su Gruodžiu. Pavasarį Elenos sužadėtinį ištiko apendicito priepuolis, ir jis, neturėdamas jokių vilčių gauti gydytojo pagalbą, 1951 m. balandžio 29 d. Elenos akivaizdoje nusišovė.

„Krauju subėgę tamsūs jo plaukai, veidas taip pat kruvinas, burna pilna sukrešėjusio kraujo... – rašė apie šią tragediją savo dienoraštyje J. Žagaras-Girdenis. – Gražiai sutvarkę įdėjome į karstą jo kepurę ir užvožėme viršų. Graudžiai sukliko sesė, paskutinį kartą pamačiusi brolį, o Augustina[3] parkrito ant draugo karsto ir, lyg norėdama jį prikelti, šaukė vardu, bet Pranas[4] tylėjo"[5].

Elenai patikdavo, kai J. Žagaras paskaitydavo iš savo dienoraščio. Bet jis buvo išėjęs žiemoti kitur. Brolis Juozas mėgino praskaidrinti nuotaiką, išblaškyti ligonį, pasakojo apie Kalėdų šventimą prieš porą metų, kai pas juos svečiavosi A. Ramanauskas ir J. Jankauskas su palydovais. Ligonis gulėjo nejudėdamas – gyvas lavonas, papildomas rūpestis ir vargas. Bet už vadą buvo pasiryžęs aukoti gyvybę, ir ne tik dėl to, kad prisiekė, kad įsakymas jam šventas. Gal dar labiau dėl to, kad, kaip jautė ir Elena, nelikus vado, nebeliks ir jokios vilties: kas gi jie vieni, vargani kaimo bėdžiai, išvaryti iš namų? Tokia graži tėvynė Girdenio dienoraštyje – kaip vaikystėje išmoktas eilėraštis, o aplink vien juodas vargas, nuolatiniai pavojai, kiaurai permirkę batai, geliantys sąnariai, nejudrus stovėjimas drebiant sniegui pamiškėje, įsmeigus akis į sodybą – yra ten rusų kareivių ar ne? Kūčių stalas ant tų pačių medinių gultų,

[3] E. Palubeckaitė.
[4] P. Stankus.
[5] „Žemaitijos partizano dienoraštis", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 13, p. 259–280.

Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Mindaugo tėvūnijos partizanai. Vidurinėje eilėje iš kairės: Jonas Petrauskas, Petras Stankus, Juozas Žagaras (apie 1950 m.)

sužiedėjusi duona ir vanduo iš durpingos duobutės, sunkus ligonio alsavimas, prigesęs žvilgsnis, po pagalve pakištas pistoletas, kurio jis negali pats pasiimti. O gal geriau būtų, kad pasiimtų? Stojosi prieš akis amžiams nurimęs Gruodžio veidas, 1945 m. suliepsnojusi Palubeckų sodyba, nušautas svainis Antanas Puišys, išniekintas brolio Vytauto kūnas...

Kai prasidėjo atlydys, E. Palubeckaitė išėjo į kaimą maisto. Ačiū Dievui, aplink buvo gerų žmonių: Ona Dapkienė, Jonas Gudaitis, Pranas Kaščiukaitis, Dzidas ir Jonas Kisieliai, Motiejus

Kvedys, Janina Lukšytė, Antanas Palšiauskas, Jonas Pažereckas, Juozas Plaščinskas, Kleopas ir Viktoras Skrickiai, Juozas Stasiūnaitis ir aibė kitų.

Per ryšininkę Genę Stankutę pranešęs J. Vilčinskui apie vadą ištikusią nelaimę, sausio mėnesį Stankienės sodyboje J. Palubeckas susitiko su pačiu J. Vilčinsku. Atėjo ir P. Narbutas-Rolandas – Vaidoto rinktinės ūkio dalies viršininkas, partizanaujantis nuo 1950 m. Tarėsi, ką daryti. Turėjo šiokių tokių vaistų, kuriuos išrašė Vadžgirio felčerė, tačiau buvo aišku, kad ligoniui reikia kvalifikuotesnės pagalbos. Buvo nutarta susirasti medicinos seserį Marijoną Žiliūtę.

Sausio pabaigoje apie J. Žemaičio ligą buvo pranešta A. Bakšiui. Vasario pradžioje per ryšio punktą A. Bakšys gavo pirmuosius susirgusio J. Žemaičio tarnybinius aktus: „Šiandien dėl ligos nustojau vykdyti pareigas"[6]. A. Bakšys buvo įgaliotas pranešti apie J. Žemaičio ligą prezidiumo sekcijų vadovams. Kartu buvo kitas aktas, kuriuo savo pavaduotojais J. Žemaitis paskyrė S. Staniškį ir A. Bakšį. Prezidiumo pirmininku jis siūlė išrinkti A. Ramanauską.

Gavęs šias žinias, A. Bakšys pavedimų nespėjo įvykdyti: prasidėjus persekiojimams jis turėjo palikti žiemojimo vietą. Tam buvo keletas priežasčių: sausio mėnesį užmigdytas specialiu preparatu gyvas buvo suimtas J. Petraitis-Našlaitis. Jį čekistai labai intensyviai tardė ir verbavo smogiku. Vis dėlto pradėtam vedžioti į karines operacijas J. Petraičiui pavyko pabėgti. Jis žuvo 1952 m. birželio mėn. Dar didesnį tiesioginį pavojų sukėlė partizano Vytauto Slapšinsko suėmimas. Agentas Perkūnas ir Skaudvilės rajono Smaidrių kaimo gyventojas Juozas Šėgžda pranešė, kad Šliogerinės miške yra partizanų bunkeris. Sausio 25 d. per karinę operaciją žuvo bunkeryje žiemojusi Leosė Šėgždaitė-Pivonija, o A. Bakšio nuolatinis palydovas, partizanas nuo 1944 m. V. Slapšinskas sužeistas buvo paimtas gyvas[7]. Tą pačią dieną intensyviai tardomas ir kankinamas jis pasakė, kad A. Bakšys

[6] LLKS tarybos prezidiumo pirmininko 1952 01 30 aktas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3); ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 202.

[7] MGB Skaudvilės rajono skyriaus viršininko pavaduotojo 1952 02 specialusis pranešimas apie dalinį Vakarų Lietuvos srities štabo „Žuvėdra" likvidavimą, ibid., ap. 4, b. 881 (7715, t. 1), l. 20–26.

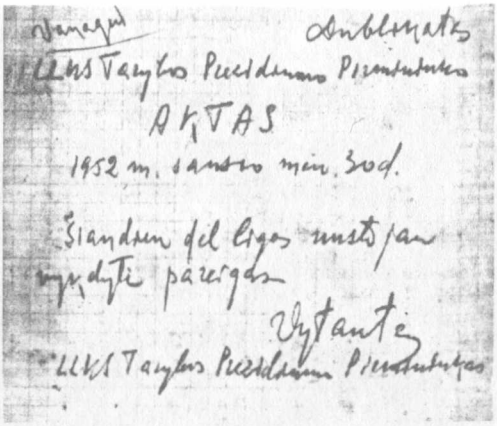

Jono Žemaičio rašto faksimilė

kartu su Jonu Rupšaičiu-Žiliumi žiemoja Skaudvilės rajone, Papartynės miške. Nors tikslesnės bunkerio vietos jis nenurodė, tačiau Papartynės miške, ypač 44-ajame jo kvartale, prasidėjo masiškos karinės operacijos. V. Slapšinskas taip pat pasakė, kad kitas bunkeris, kuriame slapstosi J. Kisielius, J. Žagaras ir J. Palubeckas, yra Raseinių rajono Šimkaičių miške.

Gavęs iš vieno gyventojo arklį, kurio šis nenorėjo atiduoti kolūkiui, A. Bakšys pradėjo klajoklio gyvenimą. Jis kartu vežiojosi rašomąją mašinėlę ir dokumentus. Apsistodavo Burbinės miške, užsukdavo pas patikimus ūkininkus. „Esant tokiam priešo spaudimui, kaip pas mus, žiemos sąlygomis gyvenimas paviršiuje neilgas. Kol kas sekasi, bet ar ilgam? – rašė laiške J. Kimštui A. Bakšys[8]. – Ištisos priešo smūgių serijos sukrėtė JŪ[ros sritį], o ypač K[ęstučio] A[pygardą]. Jau trys metai, kai kasmet, kaip taisyklė, K[ęstučio] A[pygardos] aukos siekia 100–120 partizanų, t. t. nemažai intelektualinių pajėgų." Tačiau pasidžiaugė, kad kiekvienoje tėvūnijoje dar yra nors po vieną pareigūną, turintį vidurinį ar nebaigtą vidurinį išsilavinimą.

[8] A. Bakšio-Dubysos Ainio 1952 03 20 laiškas J. Kimštui-Žygūnui, ibid., b. 395 (5857, t. 2), l. 136–137.

Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Mindaugo tėvūnijos partizanai. Stovi antras iš kairės Juozas Palubeckas, toliau Petras Stankus, Juozas Žagaras, Eimutis (slapyvardis). Priekyje sėdi Juozas Kisielius, Antanas Bakšys, Vladas Mišeikis ir Edvardas Pranckevičius

Vasario 16 d. užvažiavęs į ramią sodybą, A. Bakšys užtiko kieme bėgiojantį ryšininkės Arūnės sūnelį Viliuką. Netikėtai užsuko ir senų laikų pažįstama – agentas Perkūnas[9]. Ištrėmus jos tėvus, pati slapstėsi su ryšininke Danute Šleževičiūte, o paskui žmonės prašneko, kad ji užverbuota: vaikšto po kaimus, ieško ryšių su partizanais.

Vis dėlto A. Bakšys šeimininkei liepė ją įleisti į kambarį, kuriame dienojo. Viešnia nesutriko – pabandė juokauti: „Kiek metų nesimatėm? Kokie treji. Kiek per tą laiką netekom pažįstamų!" „Taip, – pritarė jai Bakšys, – vienus čekistai nužudė, kitus teko patiems sunaikinti."

Prisiminė R. Gedvilo seserį, kurią nušovė J. Nuobaras. „Ko nusipelnė, tą ir gavo", – konsta-

[9] Agento Perkūno 1952 02 18 ir 02 16 agentūriniai pranešimai, ibid., b. 865 (7261, t. 2), l. 102; ibid., b. 781 (6126, t. 1), l. 24–27.

tavo agentė. „Ne visi gavo, ką nusipelnė", – atrėžė A. Bakšys. Agentė vis tiek nesutriko, vėl bandė juokauti: „Pameni, kai paskutinį kartą susitikom, paėmei mano šukas. Likai skolingas. Nupirktum dabar ką už skolą, matai, batų neturiu." „Aš tau galiu tik tokius batus nupirkti, kurių per amžius nesunešiosi. Ir dar pridėsiu penkis rublius zakristijonui, kad mišias užpirktų", – tiesiai atsakė A. Bakšys. Pakilo, pridūrė, kad reikia skubėti, nes per naktį turi nuvažiuoti taip toli, kad ji nebepavytų... Atsisveikindamas jau taikiau pasakė: „Neslankiok daugiau po kaimus, nešnipinėk ir žmonių neišdavinėk..."

Arklys stovėjo neiškinkytas.

Dėl tokių aplinkybių tik kovo 20 d. išsiuntė raštą J. Kimštui-Žygūnui: „LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininkui pavedus pranešu, kad dėl jį ištikusios ligos pasekmių nuo eitų pareigų atsisako ir siūlo LLKS Tarybos Prezidiumo Pirmininku išrinkti A. Vanagą (dabartinį Sąjūdžio Karinės Veiklos Vadovą)"[10].

Kartu nesusilaikė neišliejęs savo širdgėlos:

„Pavasario vėjelis glosto laukus, švilpia, skrisdamas žydromis erdvėmis, ir kužda: „Pabusk! Pavasaris... Pavasaris".

Prieš akis guli mažas laiškutis, bet kokiu giliu skausmu jis alsuoja! „Broliai, palūžo sparnai!" – šaukia kiekvienas jo žodis. Tai brolio Vytauto laiškas. Rodos, dar taip neseniai lapkričio naktį lydėjau į žygį pilną siekių ir šviesių vilčių, o šiandien guli bejėgis mūsų mylimas kovos už laisvę sakalas paralyžiuotas. Skaudu. Ar ne baisi mūsų likimo ironija? Jei nepavyksta blaškomos ledo lyties sunaikinti priešui, tai, žiūrėk, įvyksta kita nelaimė. Ar amžiams užgesti, ar apleisti laisvės kovą tapus invalidu – tai Jo valia. „Apsisprendėm negrįžti – kaip sakalai, – Veržtis į saulę, veržtis į laisvę, skrist jų takais!"

Tai – vienintelis mums likęs kelias"[11].

Šį laišką J. Kimštas gavo tik 1952 m. rugsėjo mėn.

Gegužės mėnesį A. Bakšys analogišką raštą nusiuntė S. Sta-

[10] Jūros srities vado A. Bakšio-Germanto 1952 03 20 raštas Nr. 13 LLKS tarybos prezidiumo III sekcijos vadovui K. Kimštui-Žygūnui, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 204.

[11] A. Bakšio 1952 03 20 laiškas J. Kimštui, ibid., ap. 45, b. 395 (5857, t. 2), l. 136–137.

niškiui ir kartu parašė laišką seniai neatsišaukiančiam A. Ramanauskui[12]. Nurodė, kad negali išsiųsti visos korespondencijos, nes neprieina prie LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio turėtos archyvinės medžiagos. Pranešė, kad nuo birželio mėnesio panaikino Prisikėlimo apygardą, o Jūros srityje paliko porą stiprių apygardų – Kęstučio ir Žemaičių. 1952 m. gegužės 20 d. įsakymu vietoje neveiklaus K. Labanausko Kęstučio apygardos vadu paskyrė P. Morkūną-Rimantą. „Apie brolio Vytauto padėtį šiuo metu neturiu žinių. Paskutinis V[ytauto] laiškas (vasario mėn.) tiesiog mane pritrenkė, bijau jo savižudybės"[13].

Nutirpus sniegui J. Palubeckas ėmėsi ieškoti M. Žiliūtės-Eglutės. Pažinojo ją nuo senų laikų, kai ji gydė po sužeidimo dabar jau žuvusį partizaną Mečislovą Pocevičių-Puškiną. Tai buvo jurbarkiškė gailestingoji sesuo, P. Paulaičio būryje partizanavusi nuo 1946 m. Vėliau ji būdavo pas ūkininkus, o gavusi žinią apie sužeistus partizanus keliaudavo jų slaugyti. Dažniausiai buvo pas Praną ir Oną Sabataičius Paulių kaime, Juozą Simanavičių Pamituvyje, Kazį Tamošaitį.

M. Žiliūtei skirtą laiškelį palikęs K. Skrickiui iš Palsių, balandžio mėnesį J. Palubeckas su ja susitiko. Sutarė, kad po dviejų dienų ji ateis į Šimkaičių mišką.

Pasikonsultavusi dėl ligos su gydytoju J. Nikšu, susiruošusi ryšulėlį vaistų, vakarop M. Žiliūtė pasiekė sutartą vietą. Gamta budo, visa žemė buvo nusėta baltažiedžių žvaigždutėmis. Simu pasivadinęs partizanas vedė ją per temstantį mišką, per kemsynus ir išvartas, – matyt, aplinkiniais keliais, laikydamasis konspiracijos. Iš to M. Žiliūtė suprato, kad ligonis – neeilinis partizanas. Nebūtų įsidėmėjusi ir tiesaus kelio, nebuvo tokia pastabi ir praktiška, be to, iš patirties žinojo, kad geriau mažiau matyti ir girdėti. Ji buvo mažytė keturiasdešimt šešerių metų amžiaus, padėvėta rudi-

[12] Jūros srities vado A. Bakšio 1952 05 20 raštas Nr. 24 LLKS tarybos nariui, Nemuno srities vadui S. Staniškiui-Vilčiai, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 208.

[13] A. Bakšio 1952 05 25 laiškas A. Ramanauskui, ibid., l. 187.

Gailestingoji sesuo Marijona Žiliūtė (fotografuota konclageryje 1960 m.)

nėle apsirengusi moteris. Kartą pas ūkininką užėjus stribams sėdo palei duris ir ėmė garsiai kalbėti poterius. Stribai pamanė, kad tai atsitiktinė elgeta. Kitą kartą vėl į kiemą sugužėjus kareiviams stvėrė rykštę ir pradėjo gainioti žąsis. Buvo ką tik išlindusi iš peludės, kur slapstėsi, apkibusi šiaudais, ant akių užsitraukusi skarą. Kareiviai į ją net nežvilgtelėjo, palaikė piemene.

Prieblandoje paklupinėjus po girią, pagaliau Simas nusijuokęs parodė atvertą angą. Lipdama stačiomis kopėčiomis žemyn M. Žiliūtė pamanė, kad leidžiasi į kapą. „Bunkeryje prie silpnos žibalinės lempos ant medinių gultų gulėjo žmogus. Jo veidas buvo labai ramus, santūrus. Ėmiausi jį gydyti. Paralyžius nebuvo labai stiprus. Kiekvieną dieną masažuodavau jo ranką ir koją, leisdavau vaistus į veną ir raumenis. Gerų žmonių dėka vaistų netrūkdavo niekada", – vėliau prisiminė M. Žiliūtė[14].

[14] „Likau amžinai skolinga", užrašė J. Bartašienė, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 19, p. 220–230.

Atėjus į bunkerį M. Žiliūtei, ligonio nuotaika pagerėjo. Atsirado viltis, kad jis pasveiks. Abu rado daug bendro: mėgo muziką, literatūrą, buvo lankęsi užsienyje, dirbę Klaipėdoje. Bijodami miškuose siaučiančių čekistų, kalbėdavosi pašnibždom. Radiją įsijungdavo retai, nes tausodavo energiją, išklausydavo tik žinias. Užtat iki valiai prisiklausydavo kitokių koncertų. Lazdynuose ties bunkeriu buvo susisukęs lizdą strazdas. Visą pavasarį švilpavo prie pat landos. J. Žemaitis praminė paukštelį „mūsų koncertmeisteriu". Kartais J. Žemaitis pralinksmėdavo, prisimindavo kariūnų nuotykius ir nerūpestingas studijas Prancūzijoje, papasakodavo kokią humoristinę istoriją. „Kad čekistai žinotų, kur aš esu, turbūt visas samanas miške išrautų", – karčiai pajuokaudavo[15]. Eidami miegoti, visi pasimelsdavo. J. Žemaitis dar ilgai vienas sėdėdavo tamsoje. Kartą M. Žiliūtė paklausė, apie ką jis mąsto. Pasakė, kad galvoja apie savo sūnų.

Apie šeimą beveik nepasakodavo. Apie kovotojų reikalus su Maryte taip pat nekalbėjo. Be to, M. Žiliūtė pastebėjo, kad Elenai nepatikdavo, kai jie su J. Žemaičiu kalbėdavosi apie „poniškus" reikalus, todėl ir Marytė vengdavo intelektualesnių pokalbių. Marytė ir Elena vadinosi vardais, vyrus šaukė: vieną Simu, kitą – ligoniu.

Atėjus į bunkerį M. Žiliūtei, J. Kisielius-Genius dėl vietos stokos išėjo. Simas, kaip ištikimas kareivis, liko su savo vadu. Naktimis jis padėdavo J. Žemaičiui išlįsti iš bunkerio. Ligonis pradėjo po truputį vaikščioti. Netoliese esančiu takeliu eidavo, prilaikomas Simo ir vilkdamas koją, kaskart vis toliau ir Marytei džiaugdavosi, kad jau greit nebepaliks pėdsakų. Po žiemos išlindę iš bunkerio visi buvo be galo išblyškę, nuo sunkaus oro patinusiais veidais.

Balandžio mėnesį ligonį aplankė J. Vilčinskas-Algirdas. Aptarė reikalus. Reikėjo laukti atsakymo iš LLKS tarybos narių dėl naujo pirmininko kandidatūros. Sutarė, kad be būtino reikalo į bunkerį pas J. Žemaitį niekas nevaikščios. Už trejeto šimtų metrų nuo bunkerio medžio kelme įrengė pašto dėžutę, kurią sutarė tikrinti kiekvieną trečiadienį.

Tačiau visa bėda buvo ta, kad J. Vilčinskas niekaip nega-

[15] M. Žiliūtės 1990 m. pasakojimas autorei.

lėjo susisiekti su A. Bakšiu. „Pusantro mėnesio pravaikščiojau Jūsų ieškodamas ir vis nesėkmingai. Ką gi, teko nusiraminti. Ypač su Jumis norėjo susitikti „senukas". Jo sveikata dar nėra gera", – rašė A. Bakšiui gegužės pabaigoje[16]. Po mėnesio kitame laiške pranešė viltingesnių žinių: „senukas" taisosi ir rudeniop pats vaikščios. Pas J. Žemaitį konspiracijos sumetimais lankėsi retai. Retai iš bunkerio išeidavo ir Simas: kaip niekad dažnai aplink siautėjo rusų kariuomenė. Sužinojęs, jog J. Vilčinskas apie J. Žemaičio ligą jau pranešė A. Bakšiui, o šis turi ryšį su kitais pogrindžio vadais, J. Palubeckas vylėsi, kad užsienis nepaliks vyriausiojo partizanų vado nelaimėje. Todėl kartais ankstyvą rytą išėjęs iš bunkerio įlipdavo į aukštos eglės viršūnę ir žvalgydavo apylinkes, bene pamatys kur nusileidusį lėktuvą, atskridusį išgabenti į užsienį ligonio. Marytė ir Elena juokdavosi iš jo naivumo, todėl niekam ir nebesakydavo, ko einąs į mišką. Bet progai pasitaikius nesusilaikydavo neįlipęs į eglę: o gal?

Ir draugai tapo priešais

Kadangi karinės operacijos prieš sumažėjusius partizanų būrius buvo mažai efektyvios, čekistai vis plačiau naudojosi šnipų ir agentų-smogikų paslaugomis. Už partizano išdavimą buvo mokamos nemenkos premijos, tačiau dažniausiai buvę partizanų rėmėjai būdavo užverbuojami iš baimės. Sulaikyti, priremti įrodymų, kad pas juos lankėsi laisvės kovotojai, bijodami kankinimų, kalėjimo ir tremties, galop pasirašydavo judošišką pasižadėjimą ir įsipareigodavo pranešinėti apie partizanus. Vėliau viskas vykdavo paprasčiau: kaimynas sekdavo kaimyną, po kaimus vaikščiodavo neva pabėgę iš tremties ar išvaryti iš namų neaiškūs asmenys, kurie sekdavo, stebėdavo sodybas, čekistai nutverdavo savo „agentą" meluojant, prigrasindavo, ir pagaliau šis pradėdavo pranešinėti tai, ką reikia.

[16] Vaidoto rinktinės vado J. Vilčinsko-Algirdo 1952 05 26 laiškas Jūros srities vadui A. Bakšiui-Klajūnui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 865 (7261, t. 2), l. 178.

Pavasarį, partizanams išėjus iš bunkerių ir pasirodžius kaimuose, prasidėjo žūtys. Neaplenkė jos ir Raseinių rajono. Iki tol MGB manė LLKS tarybos prezidiumo pirmininką esant Prisikėlimo apygardos teritorijoje, tačiau nuo 1952 m. pajuto, kad jis persikėlė į Kęstučio apygardą. 1952 m. gegužės 18 d. Tytuvėnų rajone paėmę partizanų dokumentus čekistai sužinojo, kad A. Bakšys tapo Jūros srities vadu, o J. Žemaitis dėl ligos nebeina prezidiumo pirmininko pareigų. Jų paieškai sukurtos penkios agentūrinės kovinės smogikų grupės buvo paleistos į galimas A. Bakšio ir J. Žemaičio slapstymosi vietas[1].

Jau nuo vasario mėnesio agentės Žibuoklės – Raseinių rajono Birbiliškės kaimo gyventojos Teodoros Andriukaitienės sodyboje buvo įrengtas „sekretas", kuriame savaitėmis tūnojo penketas čekistų, vadovaujamų paties MGB Raseinių rajono skyriaus viršininko pavaduotojo Bronislovo Žilinsko. Agentė buvo aprūpinta specialiu preparatu, kurio įdėjusi į gėrimą privalėjo apnuodyti užėjusius partizanus.

Gegužės 2 d. vakare į agentės Žibuoklės langą pasibeldė pažįstami partizanai. Jie buvo penki, todėl agentė į pieną, kurio pasiūlė jiems atsigerti, negailėdama šliūkštelėjo „vaistų". Įpylė ir grietinės. J. Šukaitis-Gintautas, nugėręs pusę stiklinės, pasipurtęs pasakė, kad pienas labai kartus, ir jo nebegėrė[2]. Paragavę po gurkšnį, vyrai paprašė kitokio pieno. Užvalgę susiruošė eiti, bet Gintautui pasidarė bloga. Nenorėdami ilgiau užtrukti, vyrai išėjo į Birbiliškės mišką, tačiau netoli sodybos prisėdo ant griovio krašto, o Antanas Šablauskas-Aras grįžo į sodybą ir paprašė vandens.

Kai jau atrodė, kad partizanai nutolo, B. Žilinskas išlindo iš daržinės ir pasiuntė vieną iš pasaloje buvusių smogikų už poros kilometrų dislokuotam kariuomenės daliniui pranešti, kad vytųsi partizanus. Vienam čekistui liepė laukti troboje.

[1] Agentūrinių-operatyvinių ir karinių Jūros srities štabų likvidavimo priemonių 1952 04 10 planas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 683 (7519), l. 18–28.

[2] „MGB Raseinių rajono skyriaus viršininko pavaduotojo B. Žilinsko 1952 05 05 raportas", *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, p. 381–382.

Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės partizanai. Iš kairės: Juozas Šukaitis, Jonas Vilčinskas, Vladas Atgalainis ir Antanas Armonas

Netrukus troboje pasigirdo šūvis ir partizano A. Šablausko šauksmas[3]. Pasirodo, jis dar kartą grįžo į sodybą, nes J. Šukaitis buvo praradęs sąmonę. Peršautu veidu, netekęs septynių dantų, A. Šablauskas pabėgo. Kariuomenės operacija rezultatų nedavė, partizanų nesurado. Žuvo vienas J. Šukaitis[4]. Agentei čekistai patarė išvažiuoti gyventi į Raseinius.

Po savaitės Vaidoto rinktinės partizanus ištiko kita nelaimė: Raseinių rajono Polymų kaime gegužės 11 d. žuvo Antanas Laurinaitis-Algimantas ir Zenonas Šukauskas-Liepukas. Įtarimą kėlė Polymų kaimo (vėliau – Vadžgirio) mokytoja S. Andriuškevičiūtė ir jos draugė (MGB agentės Neris ir Nijolė)[5]. Atėjęs į Polymų

[3] Agentės Žibuoklės 1952 05 04 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 855 (477), l. 277; ibid., ap. 16, b. 900 (154/5), l. 28–29; ibid., ap. 45, b. 1788 (6126, t. 1), l. 81.

[4] MGB teigimu, prasidėjus kariuomenės persekiojimui, neturėdami išeities, partizanai patys nušovė taip ir neatgavusį sąmonės J. Šukaitį.

[5] „MGB Kauno rajono 2N valdybos 1952 09 memorandumas", *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais*, p. 384–387.

18-1054

kaimą pas gyventoją Daunorienę, J. Vilčinskas stengėsi išsiaiškinti, ar jos nėra prisidėjusios prie šių partizanų žūties.

O dar po savaitės, gegužės 18 d., netoli Šiluvos Plekaičių miške žuvo trys partizanai, tarp jų – Antanas Budginas-Žvainys, palaikęs ryšį tarp Jūros srities ir Kęstučio bei Prisikėlimo apygardų.

Nors ir kaip veikė partizanų žvalgyba, bet negalėjo įsivaizduoti, kad beveik kiekvienas pamiškės gyventojas gali būti užverbuotas. Nemanė ir J. Palubeckas, kad Onos Rudaitienės iš Pavidaujo kaimynas, dirbęs pieno punkto vedėju ir dėl trūkumų pieninėje ketinęs pereiti pas partizanus, yra MGB agentas Lasys. O šis MGB nuolat pranešinėjo, kad J. Palubeckas ateina pas J. Plaščinską, kad J. Žagaras lankosi Paskynų kaime pas P. Kaščiukaitį ir O. Rudaitienę[6].

Čekistai, retindami Vaidoto rinktinės kovotojus, vis artėjo prie Mindaugo tėvūnijos. Liepos mėnesį buvo suimtas J. Stasiūnaitis iš Liudvinavo kaimo. Neįtarė, nemanė, kad su juo kartu kameroje sėdėjo šnipas. Doras žmogus netruko išsikalbėti, kad „kalėjime sėdėti už Tėvynę yra garbė"[7]. Pasipasakojo gerai pažįstąs partizaną Girdenį, žinąs, kaip gruodžio mėnesį Šimkaičių apylinkėje, Palsių kaime buvusiame bunkeryje žuvo šeimininko Vinco Bakšaičio išduoti J. Petrauskas-Šarūnas kartu su Jeronimu Kapturausku-Baltruku ir Ipolitu Tverkumi-Vidu.

Tiek daug sužinoję, čekistai į visus minėtus kaimus pasiuntė po keletą stribų šukuoti sodybų, o netoli O. Rudaitienės namų įrengė pasalą.

Rugpjūčio 1 d. Paskynų kaime P. Kaščiukaičio kieme baudėjai pastebėjo žmogų. Pamatęs stribus, nepažįstamasis leidosi bėgti. Stribai ėmė šaudyti, sužeidė jį į koją. Sužeistasis bėgo dar apie kilometrą, o stribai vis artėjo. Pamatęs, kad nebeištrūks, kad persekiotojai yra vos už poros metrų, išsitraukė iš kišenės pistoletą ir šovė sau į galvą. Tačiau nepavyko nusišauti: nors pro atvirą žaizdą matėsi galvos smegenys, partizanas dar kvėpavo. Protarpiais jis atgaudavo sąmonę, ir tada čekistai puldavo tardyti, o jei nelaimingasis nekalbėdavo, grieb-

[6] Agento Lasio 1952 06 18 agentūrinis pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1002 (6911, t. 1), l. 271.

[7] Agento Vyto 1952 07 16 agentūrinis pranešimas, ibid., l. 309–311.

Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Mindaugo tėvūnijos partizanų rikiuotė. Iš kairės: Pranas Valaitis, Bronius Balašaitis, Stasys Plienaitis

davosi smurto. Tardė vietoje, lauke, vėliau nuvežė į MGB Jurbarko rajono skyrių. Pagaliau sužeistasis pasisakė esąs J. Žagaras-Girdenis, Vaidoto rinktinės Mindaugo tėvūnijos partizanas[8].

Daug kartų J. Žagaras, kurį partizanai dėl mažo ūgio vadino Zuikiu, buvo kartojęs, kad nieko čekistams nepasakys. Bet kančios buvo tokios didelės, kad kitą dieną jis nurodė kelis rėmėjus, tarp jų – Juozą Bakšaitį-Artoją-Dešrių, kuris partizanus šviežia dešra pamylėdavo. Vis dėlto apie J. Palubecko-Simo bunkeryje slepiamą vadą nepasakė nė žodžio.

Kitą dieną Girdenis mirė.

Kariuomenė ėmė dar labiau siautėti. Rudenį Mindaugo tėvūnijoje liko šešetas partizanų. Spalio mėnesį Bronius Balašaitis-Benius ir Pranas Valaitis-Bičiulis nutarė iš Kirovo kolūkio kasos rekvizuoti pinigus. Reikėjo žiemai pasirūpinti maisto, nusipirkti rūbų ir apavo, nes gyventojai mažai kuo begalėjo padėti. Pasiteiravo pažįstamos Feizaitės, kada sąskaitininkas parveš pinigų, ar turi kolūkis ginkluotą apsaugą. Nežinojo, kad ir Feizaitė yra MGB agentė Birutė, o sąskaitininkas – agentas Nevėžis. Feizaitė nurodė, kad pinigus – 10 tūkstančių rublių – sąskaitininkas iš Jurbarko parvešiąs spalio 11 d., o ginklo jis neturįs.

[8] MGB Jurbarko rajono skyriaus 1952 08 02 aktas, ibid., l. 182–183; J. Žagaro tardymo 1952 08 01 protokolas, ibid., l. 315–318.

Sutartą naktį partizanai kartu su Feizaite atėjo prie sąskaitininko namų. „Nieko nelaukęs, aš vėl nuėjau prie lango, – rašė vėliau P. Valaitis. – Langinės buvo uždarytos, viduje degė lempa ir buvo girdėti silpnas judėjimas. [...] Benius pasiliko lauke sargyboje prie trobos pietų pusėje, prie šoninių durų, o aš ėjau į vidų iš žiemių pusės. Durys buvo užkabintos, aš pasibeldžiau. Tuoj sąskaitininkas paklausė: kas čia? Aš pasakiau: Gavėno Jurgis. Jis duris tuoj atkabino. Kai aš ėjau per butą į virtuvę, sąskaitininkas stovėjo vidury virtuvės šonu į mane, apsisiautęs ilgą paltą. Aš jam įsakiau: rankas aukštyn! Jis tuoj į mane paleido iš pistoleto šūvį, ir tą pačią sekundę buvo serija iš automato. Tik man buvo girdėti dusliai – atrodė, jog lauke ar kitam kambary per langą šovė į Benių.

Man bėgant lauku į mane paleido seriją iš vidurinio buto per duris, nes aš jas su ranka užtrenkiau, kai rusai buvo jas atsidarę mano užpakalyje iš šono, ir pasitraukiau nekliudomas kulipkų.

Benių rusai rado spalio 15 d. 9 val. ryto negyvą arimuos nuo trobos į pietus“[9].

Lapkričio mėnesį J. Palubeckas, pasikvietęs P. Valaitį, Pavidaujo miško 24-ajame kvartale iškasė atsarginį bunkerį. Per daug ilgai gyveno vienoje vietoje, be to, buvo girdėję, kad kitąmet ruošiamasi kirsti 46-ąjį kvartalą, kuriame buvo jų bunkeris. Nutarė pavasarį pereiti į naują vietą. Elena į naująjį bunkerį pernešė kai kuriuos daiktus.

Veikla nenutrūksta

J. Žemaičio sveikata buvo vis tokia pat. Pasitaręs su M. Žiliūte ir J. Vilčinsku, J. Palubeckas nutarė į Šimkaičių girią atvežti gydytoją. J. Nikšo neakivaizdinių konsultacijų, matyt, nepakako, ligonis buvo sunkus. Patikimo gydytojo neturėjo. Surado stomatologę Butkevičienę[1]. Bunkerį žinojo K. Skrickis iš Pavidaujo, kuris 1951 m. rudenį jo statybai buvo atgabenęs len-

[9] P. Valaičio-Girėno užrašai, ibid., b. 739 (5711, t. 1), sąsiuvinis Nr. 1.

[1] Kitur rašoma – Butkytę.

tų[2]. Jis ir atvežė naktį gydytoją į mišką. Jos nurodymu Ona Skrickytė nupirko vaistų, perdavė J. Palubeckui 7 kilogramus cukraus.

Tačiau ligonio sveikata mažai pagerėjo. Spalio pabaigoje A. Bakšys parašė S. Staniškiui laišką, kad iš J. Žemaičio darbuotojo jau nebus. Svarbiausius Sąjūdžio dokumentus J. Žemaitis perdavė A. Bakšiui, likusius liepė J. Palubeckui padėti į archyvą ir užkasti miške. Simas archyvą paslėpė, o kartu eglės viršūnėje pakabino žuvusio Girdenio šautuvą. Prieš metus buvo pakabinęs Degteriovo kulkosvaidį – kovotojų mažėjo, ilgų ginklų tuo tarpu nereikėjo, kiekvienas nešiojosi tik pistoletą.

J. Žemaitis suprato, kad nebegalės vadovauti taip, kaip buvo įpratęs: nuolat judėdamas, inspektuodamas dalinius, atkurdamas štabus ir ryšius. Atėjo laikas, kurį buvo numatęs jau 1951 m.: sritys privalo veikti savarankiškai. Jų štabus sunaikinus, turėjo dar veikti likusios apygardos, tėvūnijos, ir taip iki galo, kol bus gyvas dar nors vienas partizanas. Iliuzijų neturėjo. Panašiai manė ir A. Bakšys. Bet tai nereiškė, kad dabar turėjo pasyviai laukti mirties. Kol dar galėjo, turėjo kovoti dvasinėje plotmėje. Todėl rašydamas laišką Vaidoto rinktinės partizanui A. Armonui-Arvydui A. Bakšys, pabardamas dėl netvarkos, ryšių nepalaikymo ir išgėrinėjimų, rašė: „Be tikslo žūsi ir sugadinsi organizacinį darbą. Juk gerai matai, kad mūsų labai mažai, kad bus metas, kai mes visi būsim po žeme. Argi už tai tiek aukų paaukojom, tiek kentėjom, kad paskutinėmis dienomis pultume į paniką ir nutrauktume darbą, kurį tokia kaina išpirkom"[3].

P. Morkūnas pranešė, kad niekaip nepavyksta atkurti ryšių su Rytų Lietuvos sritimi[4]. Rugsėjo mėnesį pavyko gauti siuntą iš S. Staniškio. Be spaudos, leidžiamos Pietų Lietuvoje, jis atsiuntė suderintą LLKS drausmės statuto projektą ir laišką A. Bakšiui[5].

[2] V. Skrickio 1953 m. savarankiški parodymai, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 781 (6126), l. 251–252.

[3] A. Bakšio-Klajūno 1952 10 18 laiškas A. Armonui-Arvydui, ibid., b. 882 (7715, t. 2), l. 127.

[4] P. Morkūno-Rimanto 1952 08 15 laiškas, ibid., f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 41.

[5] S. Staniškio-Vilties 1952 08 25 laiškas Jūros srities vadui A. Bakšiui, ibid., l. 31.

S. Staniškis kategoriškai nepritarė J. Žemaičio siūlymui prezidiumo pirmininku rinkti A. Ramanauską. Išdėstė ir savo argumentus: „[...] išskyrus a. a. Mykolaičio paruoštų žvalgybos instrukcijų, nuo 1951 m. pradžios N[emuno] srity nėra gauta jokių nurodymų, nuostatų ir pan. Be to, nesu matęs A. Vanago Sąjūdžiui paruošto jokio projektėlio. [...] Taigi, jeigu jam buvo LAV[6] pareigos per sunkios, tad aukščiausio pareigūno – juo labiau"[7].

Be to, S. Staniškis priminė, kad A. Ramanauskas neturi jokių ryšių su Vakarų ir Rytų Lietuvos sritimis ir jų neieško, yra nutolęs nuo organizacinių reikalų, gyvena su šeima, o tai „žlugdo bet kokią pogrindžio pareigūno veiklą"[8]. Kartu pateikė dar vieną kontrargumentą A. Ramanausko kandidatūrai: „Vieno kandidato išstatymas rinkimams yra bolševikinis metodas. Toks rinkimų būdas nepriimtinas. Tokiais atvejais geriau paskirti be rinkimų."

Aišku, tokiai kategoriškai S. Staniškio nuomonei turėjo įtakos tam tikra psichologinio pobūdžio trintis tarp A. Ramanausko ir S. Staniškio, taip pat nesugyvenamas pastarojo charakteris, tačiau jo žodžiuose būta ir tiesos.

S. Staniškis siūlė į pirmininko postą J. Kimšto kandidatūrą, o jei ši netiktų – surasti anksčiau šiam postui numatytą D. Steponaitį-Taurių (S. Staniškis nežinojo, kad Taurius tuomet jau buvo MGB užverbuotas).

Pagal LLKS statutą pirmininko kandidatūrą turėjo paremti du trečdaliai tarybos narių. 1952 m. pabaigoje taryboje buvo 15 narių: Jonas Žemaitis-Vytautas (prezidiumo pirmininkas), Antanas Bakšys-Germantas (pirmininko pavaduotojas, II sekcijos vadovas, Jūros srities vadas), Adolfas Ramanauskas-Vanagas (pirmasis pirmininko pavaduotojas, I sekcijos vadovas, Karinės veiklos vadovas), Jonas Kimštas-Žygūnas, pirmininko pavaduotojas, buvęs III sekcijos vadovas, tuo metu jau MGB agentas), Juozas Šibaila-Merainis (pirmininko pavaduotojas, Visuomeninės veiklos vadovas), Sergijus Staniškis-Viltis (buvęs Nemuno srities vadas), Bronius Kalytis-Liutauras (buvęs

[6] Karinės veiklos vadovas.

[7] S. Staniškio-Vilties 1952 08 24 laiškas Jūros srities vadui A. Bakšiui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 45.

[8] Ibid.

Karaliaus Mindaugo srities vadas, tuo metu jau MGB agentas), Povilas Žilys-Audrūnas (III sekcijos vadovo pavaduotojas), Vladas Montvydas-Žemaitis (Žemaičių apygardos vadas), Aleksas Jurkūnas-Valeras-Jaras (II sekcijos vadovo pavaduotojas, Jūros srities štabo viršininkas), Povilas Morkūnas-Rimantas (Kęstučio apygardos vadas), Juozas Jankauskas-Demonas (Tauro apygardos vadas, tuo metu jau MGB naudojamas), Juozas Karpavičius-Medelis (Dainavos apygardos vadas, tuo metu jau MGB agentas), Bronius Karbočius-Bitė (Vyčio apygardos vadas), Juozas Bulka-Skrajūnas-Žaibas (Vytauto apygardos vadas, tuo metu jau MGB agentas).

Taigi nors jau buvo praėję beveik metai, kai J. Žemaitis sirgo, naujas prezidiumo pirmininkas išrinktas dar nebuvo. Nuomonėms nesutapus, neturint atsakymo iš Rytų Lietuvos, trūkstant kvorumo to padaryti nebuvo galima. Tačiau tai nereiškė, kad partizanų veikla sustojo. Ginkluotos akcijos nebeturėjo prasmės, reikėjo išsaugoti žmones, stengtis kuo ilgiau išlaikyti tautiškumą ir lietuvybę. Jūros srityje, tiek Žemaičių, tiek Kęstučio apygardose, buvo leidžiama partizaninė spauda, netrūko ir jos platintojų. Visoje Lietuvoje patriotiškai nusiteikęs jaunimas būrėsi į pogrindines grupes, dažnai jokio ryšio neturinčias su partizanais, platino atsišaukimus, leido laikraštėlius. MGB atskleidė ir suėmė Vieningosios darbo sąjungos – studentų pogrindinės organizacijos narius, Lietuvos jaunimo sąjungos „Vytis" dalyvius, Ignalinos rajone sunaikino Lietuvių tautinio išlaisvinimo sąjungos moksleivių organizaciją, Kaune – „Vaikų partizanų kerštо" būrelį, moksleivių pogrindines organizacijas Skuodo, Mažeikių, Skaudvilės, Tauragės, Juodupės, Šiaulių, Šeduvos, Ramygalos, Panevėžio, Šilutės, Veisiejų, Joniškio, Žagarės mokyklose.

Žinodamas apie tokį jaunimo nusiteikimą, o kartu ir tai, kad jis neturi pogrindinės kovos patirties, A. Bakšys ėmėsi įgyvendinti seniai subrandintą idėją sukurti visą Lietuvą apimančią jaunimo organizaciją, kuri kitomis formomis tęstų LLKS veiklą. „Mes neturime užmiršti tai, jog komunizmo nugalėjimu laisvės kova nesibaigs: ginkluotą kovą pakeis dvasinė"[9]. Tokią organizaciją – Vyčių sąjungą – A. Bakšys kūrė visus 1952 m.

[9] Vyčių sąjunga ir jos santykiai su LLKS, 1952 11 10, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 7, p. 100–105.

Birželio mėnesį parašė atsišaukimą laisvės kovotojams. Jame aiškino tolesnius kovos uždavinius: „LLKS, kaip karinės organizacijos, pasirinktas kelias suburti tautą vieningon kovon prieš bolševizmą yra teisingas, tačiau, kaip šių dienų šviesoje išryškėjo, mūsų tautos vedama kova dėl laisvės bolševikinės vergijos jungo nusimetimu nepasibaigs, o tęsis ir toliau, tik, žinoma, įgaus kitą pobūdį ir formą"[10]. Ruošdamas dirvą Vyčių sąjungai jis nurodė, kad naujos organizacijos tikslas yra „tautos vedamos dėl laisvės bei ateities kovos fronto išplėtimas ir pastangos įtraukti ton kovon platesnius visuomenės sluoksnius"[11]. Rudenį A. Bakšys paruošė organizacijos įstatus ir pradėjo leisti laikraštį „Vyčių keliu". Organizacijos nariais galėjo būti legaliai gyvenantis ir besimokantis jaunimas, kuris „kilus visuotinam karui tarp demokratijos ir komunizmo – įsijungia (nariai, galintieji valdyti ginklą) į LLKS vadovaujamas ginkluotas formuotes"[12]. Nuo ankstesnės partizanų bazės – Organizacinio sektoriaus ši organizacija skyrėsi tuo, kad buvo ne ginkluotiems junginiams pavaldi ir jų vadovaujama struktūra, o savarankiškai veikianti „tautinė, visuomeninė politinė-kultūrinė organizacija. [...] Vyčių sąjunga šiandien siekia kiek galint glaudesnio bendradarbiavimo su Sąjūdžiu, kad savo suorganizuotom intelektualinėm pajėgom galėtų suintensyvinti LLKS vedamą kovą, o taip pat savo ruožtu paruošti tautą demokratinės, socialiai teisingos santvarkos sukūrimui bei socialinių, ekonominių, kultūrinių reformų įgyvendinimui atstačius nepriklausomybę"[13].

Pirmasis A. Bakšio pagalbininkas kuriant šios organizacijos programos metmenis buvo A. Jurkūnas. Visiems partizanų būriams A. Bakšys nurodė savo veiklos rajonuose kurti Vyčių sąjungos skyrius.

Nors J. Žemaitis ir visokeriopai pritarė neginkluotos kovos – dvasinio pasipriešinimo idėjai, tačiau kai A. Bakšys Min-

[10] Vyčių sąjungos centro valdybos 1952 06 01 atsišaukimas „Broliai ir sesės partizanai", ibid., p. 131–132.

[11] Ibid.

[12] Vyčių sąjungos laikinieji įstatai, ibid., p. 87–99.

[13] Vyčių sąjunga ir jos santykiai su LLKS, 1952 11 10, ibid., p. 100–105.

daugo tėvūnijos partizanus P. Valaitį-Bičiulį, A. Šablauską-Arą ir Aleksą Laucių-Paukštį įpareigojo savo tėvūnijoje kurti Vyčių sąjungą, jis tam nepritarė. Laikėsi nuomonės, kad pakanka nelegaliai gyvenančių kovotojų, ir gailėjo jaunimo, kuris neabejotinai būtų patyręs čekistų represijas[14].

A. Bakšys J. Žemaitį aplankė spalio mėnesį. Bunkeryje Šimkaičių miške išbuvo savaitę. Aptarė visus reikalus. Padėtis buvo nekokia: 1952 m. čekistai nukovė 440 partizanų, 169 suėmė gyvus, iš viso Lietuvoje suėmė apie tūkstantį žmonių[15]. Partizaninis judėjimas tragiškai geso. A. Bakšys nežinojo, kad birželio 7 d. buvo suimtas Tauro apygardos vadas J. Jankauskas-Demonas. Iš jo MGB gavo visą S. Staniškio ir A. Bakšio korespondenciją. Be to, čekistai jį operatyviai naudojo specialioje grupėje, kuri dėjosi nauju desantu. Taip jie mėgino rasti ryšius su K. Širviu, prie kurio vienu metu buvo visai priartėję, tačiau iš karto jo suimti nepavyko. Ryšininkė, vedusi į K. Širvio slėptuvę, pastebėjo, kad J. Jankauskas elgiasi nenatūraliai – jis buvo viela pririštas prie smogiko. Vis dėlto liepos 26 d. per susirėmimą su čekistais K. Širvys buvo sužeistas ir suimtas. Sužeidimas ir prasidėjusi žiema sutrukdė čekistams aktyviai panaudoti K. Širvį J. Žemaičio paieškoms.

Rudeniop S. Staniškiui dar pavyko pasikeisti laiškais su A. Ramanausku, tačiau šis srities štabo veikloje nebedalyvavo. Žiemą ir pats S. Staniškis liko be ryšių ir be apsaugos. Adjutanto išduotas, 1953 m. vasario 2 d. žuvo savo bunkeryje Prienų šile.

Žiemoti A. Bakšys ketino Kelmės rajone. „Nieko paguodžiančio ir čia neradau", – rašė laiškelyje Vaidoto rinktinės partizanui[16].

J. Žemaitis vėl liko vienas, prikaustytas negalios, toje pačioje slėptuvėje Šimkaičių miške.

[14] J. Palubecko 1953 06 11 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 3, l. 218.

[15] LSSR valstybės saugumo ministro P. Kondakovo 1952 12 pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui S. Ignatjevui, ibid., ap. 3, b. 414 (56/43), t. 1, l. 93–113.

[16] A. Bakšio-Klajūno 1952 10 18 laiškas A. Armonui-Arvydui, ibid., ap. 45, b. 882 (7715, t. 2), l. 127.

Aukštaitijoje

Geriausiai ryšį su vyriausiąja vadovybe Aukštaitijoje palaikė Vyčio apygarda, todėl jau 1952 m. pradžioje jos vadovybė pritarė LLKS tarybos prezidiumo nuostatai keisti kovos taktiką: karines akcijas vykdyti tik tada, kai tai būtina svarbiausioms reikmėms patenkinti. „Reikia pasipriešinimą nukreipti į visuomeninę kryptį. Spausdintas žodis buvo, yra ir bus pats tikriausias ginklas", – rašė apygardos vadas B. Karbočius[1].

1952 m. gegužės mėn. į Karsakiškio mišką atvyko LLKS Visuomeninės veiklos vadovas J. Šibaila-Merainis. Čia jis susitiko su atsargos leitenantu, buvusiu girininku, partizanaujančiu nuo 1944 m., P. Žiliu-Audrūnu. Pastaruoju metu Audrūnas buvo paskirtas LLKS tarybos prezidiumo III sekcijos vadovo J. Kimšto pavaduotoju. Iš A. Bakšio laiško sužinojęs apie J. Žemaitį ištikusią nelaimę, J. Kimštui pranešė: „Ko bijojom, jau atsitiko. Jau neturim to, kas vadovavo mums šioje kovoje. Paskutinis jo palinkėjimas – tęsti kovą. Paskutinis aktas, parašytas 1952 01 30 – ryšium su liga nustojo vykdyti pareigas. Nepavyko priešui, tai atsitiko kita nelaimė. Pagal J[ūros] V[ado] pranešimą, gal ir pagis, bet liks kovos už laisvę invalidu. Iš visko matyti, kad priepuolis"[2].

Svarstydamas J. Žemaičio pasiūlytus vyriausiosios vadovybės pakeitimus, P. Žilys pridūrė: „Nežinia, ar brolis Vytautas laiko Dieduką[3] žuvusiu, nes jo nemini"[4].

Esant tokioms naujienoms, J. Šibailos nurodymu J. Kimštas sukvietė Rytų Lietuvos srities partizanų vadų sąskrydį, įvykusį 1952 m. birželio 7–9 d. Jame dalyvavo pats J. Kimštas, jo pava-

[1] B. Karbočiaus-Algimanto 1952 01 15 raštas visiems organizacinių vienetų vadams, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 397 (5857, t. 4), l. 533.

[2] P. Žilio-Audrūno laiškas LLKS tarybos prezidiumo III sekcijos vadovui J. Kimštui-Žygūnui, ibid., l. 479.

[3] J. Šibaila.

[4] P. Žilio-Audrūno laiškas LLKS tarybos prezidiumo III sekcijos vadovui J. Kimštui-Žygūnui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 397 (5857, t. 4), l. 479.

duotojas P. Žilys, J. Šibaila, Vyčio apygardos vadas B. Karbočius, srities Visuomeninės dalies viršininkas Bronius Krivickas-Vilnius. Posėdžiams vadovavo J. Šibaila. Pirmiausia buvo prisiminti žuvusieji. Srities vadą A. Slučką-Šarūną nutarta pristatyti aukščiausiam LLKS apdovanojimui – Laisvės kovotojo karžygio garbės vardui gauti. Tokiam pat apdovanojimui nutarta rinkti medžiagą apie žuvusius partizanus: Vyčio apygardos pirmąjį vadą Joną Krištaponį, Vytauto apygardos vadą V. Kaulinį-Miškinį, srities štabo viršininką A. Starkų-Montę, Didžiosios Kovos apygardos vadą Alfonsą Morkūną-Plieną. Nors srityje bebuvo likusios dvi apygardos, sąskrydyje buvo nutarta iš Didžiosios Kovos apygardos likučių ir Vytauto apygardos Tigro rinktinės sukurti trečią apygardą[5].

J. Šibaila labai gerai įvertino srities Visuomeninės dalies veiklą. Kitaip ir negalėjo būti, nes į srities štabą buvo atėjęs žinomas poetas B. Krivickas. Jis padarė pranešimą apie Karaliaus Mindaugo srities organo „Laisvės kova" leidybą. Buvo nutarta atgaivinti visuomenei skirtą leidinį „Aukštaičių kova". Pabrėžta, kad svarbiausias veiklos uždavinys – užmegzti ryšius su visuomene ir juos palaikyti. Jų kova negali likti nežinoma, paniekinta, nereikalinga, apie ją Lietuvoje turi būti žinoma ir tada, kai jų nebebus.

Gal tokių minčių skatinamas kaip tik tada, 1952 m., B. Krivickas paprašė Vytautą Poviliūną įmesti į pašto dėžutę du laiškus: vieną – buvusiai pažįstamai Danai Rutkutei, kitą – profesoriui Vincui Mykolaičiui-Putinui. Siuntė jiems savo eilėraščių[6]. O gal paprasčiausiai miške stokojo dvasinės bendrystės, savo poezijos supratimo ir intelektualesnio įvertinimo, todėl J. Šibailos atvykimas buvo tikra likimo dovana. Pajuto abipusę simpatiją ir nuoširdų bičiuliškumą.

Pirmąją sąskrydžio dieną partizanai nutarė iš naujo priimti priesaiką ir jos tekstą nusiųsti Vytautui: „Siųsdami savo priesaiką, užtikriname, kad liksime jai ištikimi"[7]. Tikėjosi,

[5] Rytų Lietuvos srities partizanų vadų sąskrydžio 1952 06 07 protokolas, ibid., b. 396 (5857, t. 3), l. 213–214.

[6] Ibid., b. 406 (5857, t. 13), l. 108, 124.

[7] Rytų Lietuvos srities partizanų vadų sąskrydžio 1952 06 08–09 protokolas, ibid., b. 396 (5857, t. 3), l. 220.

Karaliaus Mindaugo srities Visuomeninės dalies viršininkas Bronius Krivickas (centre) su Vyčio apygardos Pilėnų tėvūnijos vadu Steponu Giedriku (dešinėje) ir partizanu Alfonsu Valentėliu (1951 m. rugpjūtis)

jog tai pakels J. Žemaičio nuotaiką, norėjo patikinti darysią viską, kad jo pradėtas darbas nenutrūktų: „Kovoje už aukščiausias tautos dvasines vertybes, už jos laisvę ir kartu už visos žmonijos gerovę, matydami dideles ir šventas aukas, sudėtas mūsų brolių, kritusių šioje kovoje, Aukščiausiojo akivaizdoje prisiekiame ir toliau tęsti brolių krauju parašytą testamentą vesti kovojantį Sąjūdį didvyrių keliu, kuriuo iki šiol ėjo Lietuvos laisvės kovotojas, šventai aukodamas save"[8].

Tiek A. Bakšys, tiek J. Šibaila, iš arčiau pažinoję J. Žemaitį, nematė jam lygios kandidatūros į prezidiumo pirmininko postą. Apsvarstę J. Žemaičio siūlymą išrinkti A. Ramanauską, Aukštaitijos partizanų vadai nutarė sprendimo kol kas nepriimti. P. Žilys-Audrūnas siūlė į šį postą patį J. Šibailą, kurį labai gerbė. A. Ramanausko aukštaičiai visai nepažinojo, todėl norėjo,

[8] Ibid.

kad į Rytų Lietuvos sritį atvyktų pats A. Bakšys ir paaiškintų, kokiais motyvais remiantis į pirmininkus buvo rekomenduojamas A. Ramanauskas. Pagaliau sutiko, jei du trečdaliai tarybos narių balsuotų už Vanagą, prie šių balsų taip pat prisidėti.

Vadovaudamasis prieš metus gautu J. Žemaičio nurodymu, J. Šibaila perėmė iš J. Kimšto LLKS tarybos prezidiumo III sekcijos vadovo pareigas. J. Kimštas liko tik srities vadu[9]. Tai jam nelabai patiko, todėl paliko J. Šibailą nepažįstamame rajone vieną, be jokios materialinės pagalbos. Vienu metu J. Šibaila buvo net ištinęs iš bado. Jis paprašė J. Kimštą padėti jam pereiti į savo buvusį veiklos rajoną (Didžiosios Kovos apygardoje) Ukmergės apskrities Smėlių valsčiuje. Ten mokytojas J. Šibaila išėjo partizanauti, todėl „nori ten gyventi ir ten mirti"[10]. Savo buvusius kovos bendražygius, kuriems kadaise buvo Mokytojas, vadino anūkėliais...

Dėl silpnos sveikatos ir amžiaus J. Šibaila nebenorėjo likti žiemoti miško bunkeryje. Tikėjosi pažįstamuose kraštuose rasti ūkininkų prieglobstį.

J. Kimštas jam patarė kol kas pasilikti Karsakiškio miške, nes pats ketino keliauti į Ukmergės apylinkes. Naudodamasis proga, J. Šibaila parašė laišką buvusiems Didžiosios Kovos apygardos partizanams:

„Daugelis iš mūsų paseno, eidamas laisvės keliu. Daugelį iš tų laikų jau spėjo pamiršti. Bet tikiu, mes su Jumis niekada nepamiršime pradėtos bendros dainos:

Nors kaulai supus po velėna,
Žmonėse atminimas nedings...

Mano mylimi broliai, ir mūsų uždavinys didesnis nei knygnešių, savanoriams kūrėjams reikėjo vesti lietuvių tautą į nepriklausomybės sostą, o partizanams tenka padėti rusams, kad jie atgimtų žmonėmis... Jūs pasiuntėt mane į Vyriausiąją vadovybę, kad aš būčiau Jūsų

[9] LLKS Visuomeninės dalies vadovo 1952 06 09 aktas Nr. 1, ibid., l. 212.

[10] J. Kimšto pasiūlymai, kaip kovai su partizanais panaudoti Merainį, ibid., b. 397 (5857, t. 4), l. 415–418.

valios reiškėjas. Kad ir šiandien juo galėčiau būti, pas Jus atvyksta mūsų brolis Žygūnas. Aš šventai tikiu, kad jį sutiksite su tokia meile ir pagarba, kurią iš Jūsų jutau, jaučiu ir jausiu. [...] Kaip tikrą senelį mane myli anūkai visoje Lietuvoje. Ši meilė ir padėjo, kad aš galiu Jums rašyti laišką"[11].

Rašė J. Šibaila laišką, o nežinojo, kad tas, kuriam jis skirtas, jo mylimas „anūkėlis" Povilas Puodžiūnas-Žėruolis, jau yra tapęs MGB specialiuoju agentu, slapyvardžiu Mokytojas.

Nors ir būdamas silpnos sveikatos, dvasia J. Šibaila jautėsi esąs milžinas. Kai rugpjūčio mėnesį gavo liūdną J. Kimšto laišką, kuriame, be kita ko, šis pranešė suradęs jam vietą, netruko atsiliepti ir stengėsi suteikti jam stiprybės: „Truputį nejauku dėl Jūsų, broli, pesimistinės nuotaikos. Mano broli, mūsų žingsnius skaičiuoja Dievas. Jis mus išvedė į kovą, Jis mus ir laimina. Tikėk, kad ir priimdamas pareigas matau jo šventą valią. [...] Mūsų jėga – sveikame lietuviškame optimizme"[12].

Nors rašė iš visos širdies, tačiau jo žodžiai J. Kimštui nepadėjo: 1952 m. rugpjūčio 16 d. užverbuoto buvusio Vytauto apygardos vado B. Kalyčio išduotas ir smogikų grupės suimtas, jau po poros savaičių čekistams patarinėjo, „kaip likviduoti LLKS"[13].

Rugsėjo 21 d. čekistai sutelkė 1160 MVD kareivių ir J. Kimšto vedami apsupo Troškūnų rajono Raguvos miške buvusį srities Visuomeninės dalies bunkerį, kuriame žuvo srities Visuomeninės dalies viršininkas B. Krivickas ir Vyčio apygardos Aušros tėvūnijos Visuomeninės dalies viršininkas Mykolas Blinkevičius-Nemunas[14].

Po šios jo iniciatyva įvykdytos karinės operacijos J. Kimštas Gintaro (Aušros) tėvūnijos vadui veidmainiškai rašė: „Brolio Vil-

[11] J. Šibailos 1952 06 10 laiškas Didžiosios Kovos apygardos partizanams, ibid., l. 490–492.

[12] J. Šibailos 1952 08 laiškas J. Kimštui, ibid., b. 396 (5857, t. 3), l. 230–232.

[13] J. Kimšto 1952 08 30 projektas „Kaip likviduoti LLKS ir užmegzti ryšį su VLIK'u", ibid., b. 398 (5857, t. 5), l. 113–136.

[14] LSSR MGB 2N valdybos 1-ojo skyriaus ir MGB vidaus apsaugos kariuomenės Lietuvos apygardos 1952 09 21 štabo karinės čekistinės operacijos Raguvos miške planas, ibid., l. 17–23.

niaus ir srities spaudos praradimas – didelis smūgis centralizacijai. Bet ar ir aš turiu atsisakyti dirbti ir vadovauti sričiai? Tikiu, tau tenka daugiau pergyvenimų negu man, nes tie įvykiai palietė ir tave, bet mes neturime pulti dvasioje"[15]. Norėdamas užmaskuoti išdavystę, kaltino B. Krivicką žuvus per neatsargumą ir konspiracijos nesilaikymą.

O J. Šibaila, kaip jau buvo įpratęs, laukdamas žadėtosios kelionės pas savo „anūkėlius" tuščiai laiko neleido: rūpinosi, kad nesustotų LLKS organo „Prie rymančio Rūpintojėlio" leidyba.

Iš suimto J. Kimšto MGB sužinojo, kad J. Žemaitis dėl ligos atsisakė LLKS tarybos prezidiumo pirmininko pareigų ir yra ieškoma žmogaus šiam postui. Tačiau pats J. Kimštas abejojo, ar tikrai J. Žemaitis yra susirgęs. Jis buvo linkęs manyti, kad ligos versiją paskleidė pats J. Žemaitis norėdamas užmaskuoti savo ir A. Ramanausko išvykimą į užsienį[16]. Šiaip ar taip, dėl pirmininko kandidatūros paieškos MGB atsirado gera proga kištis į vyriausiosios pogrindžio vadovybės kūrimo reikalus. Žlugus J. Markulio kurtam BDPS tokios provokacinės idėjos čekistai neatsisakė. Visą laiką buvo bandoma kurti legendinius pogrindžio centrus, kurių vardu būtų galima užmegzti ryšius su užsieniu ir atskirais partizanų junginiais. Toks „centras" buvo legenduojamas suėmus J. Deksnį ir vėliau, visą laiką ieškant įspūdingos biografijos asmenų – Nepriklausomybės laikų veikėjų ar perverbuotų partizanų vadų. Kaip tik 1952 m. birželio mėn. MGB pavyko surasti Kelmės rajone, Mirskiškės apylinkėse dukros ūkyje įrengtose slėptuvėse besislapstantį buvusį Klaipėdos krašto gubernatorių, Lietuvos Respublikos vyriausybės komisijos dėl 1939 m. sovietinės kariuomenės dislokavimo narį V. Kurkauską. Nelaimingas žmogus beveik trejus metus tūnojo slėptuvėje po to, kai užėję raudonarmiečiai žvėriškai nukankino jo žmoną Kotryną[17].

[15] J. Kimšto 1952 11 01 laiškas Gintaro tėvūnijos vadui K. Riaubai-Rimgauduiui-Žemčiūgui, ibid., b. 396 (5857, t. 3), l. 238–239.

[16] Agento Jurgino 1952 11 11 agentūrinis pranešimas, ibid., b. 399 (5857, t. 6), l. 191–195.

[17] J. Sabaliauskas, „Šiluma iš praeities", *Šiaulių naujienos*, 1997 09 09.

Kaip asmenybė V. Kurkauskas prilygo S. Smetonienės broliui T. Chodakauskui ar plk. ltn. D. Steponaičiui, tad netrukus buvo užverbuotas ir tapo MGB agentu Pikuoliu[18]. Buvo ketinama jį panaudoti radijo žaidimuose su anglų žvalgyba, o kartu sudominti Šiaulių srityje įsikūrusią partizanų vadovybę.

Tačiau užverbavus J. Kimštą visi čekistų lūkesčiai buvo patenkinti su kaupu. Atsirado reali galimybė jam užimti LLKS tarybos prezidiumo pirmininko postą, per kurį atsivėrė perspektyva sunaikinti visą Lietuvos pogrindį. Galėjo pavykti tai, kas nepavyko J. Markuliui ir jo įpėdiniams. Šiam planui įgyvendinti reikėjo, kad du trečdaliai LLKS tarybos narių pritartų J. Kimšto išrinkimui prezidiumo pirmininku. Didžiausia kliūtis šiam planui įgyvendinti buvo J. Šibaila, kuris pats pažinojo A. Ramanauską ir, gerbdamas J. Žemaičio valią, galėjo palenkti Aukštaitijos partizanų vadus – tarybos narius balsuoti už A. Ramanauską. Todėl MGB nutarė kiek galima uždelsti prezidiumo pirmininko rinkimus, o per tą laiką eliminuoti iš aktyvios veiklos J. Šibailą. Tai buvo galima įvykdyti dviem būdais: per J. Kimštą susekti jo buvimo vietą ir jį sunaikinti arba, jei nepavyktų sunaikinti J. Šibailos ir J. Kimštui užimti prezidiumo pirmininko posto, siūlyti į jį paties J. Šibailos kandidatūrą, o tada, apstačius jį MGB agentais, naudoti „tamsoje", kontroliuoti jo veiksmus ir, jei bus nebereikalingas, sunaikinti.

Rašydamas atsakymą į nuoširdų J. Šibailos laišką J. Kimštas dėjosi esąs įsižeidęs dėl kaltinimų pesimizmu ir gyrėsi aktyviai veikiąs, siūlėsi įrengti J. Šibailai sekcijos vadavietę. MGB kanalais taip pat nusiuntė laišką S. Staniškiui, jame pasisakė prieš A. Ramanausko išrinkimą LLKS tarybos prezidiumo pirmininku. Vykdydamas MGB sumanymus, siuntė buvusį būrio vadą, tapusį smogiku, pas ryšininkus ir liepė „paruošti" vietą J. Šibailai apgyvendinti. J. Kimštas čekistams paslaugiai aiškino, kad tardomas J. Šibaila dėl silpnos sveikatos kankinimų neatlaikytų, todėl daug praktiškiau

[18] MGB Šiaulių srities valdybos viršininko plk. Jarockio 1952 06 27 raštas LSSR valstybės saugumo ministrui P. Kondakovui, LYA, ap. 10, b. 345 (9/9, t. 1), l. 190–197.

būtų jį įkurdinti legendiniame Didžiosios Kovos apygardos partizanų bunkeryje ir juo naudotis, jam to nesuprantant[19].

Išdavikų J. Bulkos, B. Kalyčio ir J. Kimšto dėka 1952 m. rudenį MGB vieną po kito naikino Rytų Lietuvos srities partizanų junginius. MGB kalėjimo požemiai ir ministerijos kabinetai buvo pilni suimtų verbuojamų smogikais Aukštaitijos partizanų. Jiems buvo sudarytos „ypatingos sąlygos": 1, 2, 3, 4, 39, 40, 41, 73 kamerose kaliniai buvo laikomi po vieną, dieną naktį į jas laisvai vaikščiojo juos „perauklėjantys" čekistai. Spalio revoliucijos švenčių proga LSSR valstybės saugumo ministras organizavo „ypatingą priemonę" – surengė gausias vaišes su alkoholiu. Būsimieji smogikai buvo išskirstyti į tuos KGB rūmų kabinetus, pro kurių langus galėjo stebėti šventinę tribūną ir komunistų partiją šlovinančią „darbo žmonių" eiseną.

Šiose provokacinėse akcijose čekistams aktyviai talkino J. Kimštas. Jis ne tik ketino pats vadovauti legendinių štabų smogikams, bet ir nuodugniai čekistus mokė, kaip smogikai turi elgtis, kad būtų panašesni į tikrus partizanus. Jie privalėjo vaikščioti nusiskutę, būti mandagūs gyventojams, nešioti medalionėlius ar žiedus su tautine simbolika, neversti pavaldinių valyti viršininkų batų, nesikeikti, nebūti kurortuose įdegę, nes tarp partizanų tokių nesą, ir pan.[20] Negana to, dvasiškai palaužtas ir norėdamas įsiteikti čekistams nurodė, kad į kovą su „banditizmu" turėtų įsitraukti ir jo žmona.

Tuo tarpu vienoje iš MGB kalėjimo kamerų kankinosi 1952 m. spalio 1 d. Šimonių girioje gyvas paimtas Rytų Lietuvos srities štabo Organizacinio skyriaus viršininkas Viktoras Sabaliauskas. Toje pačioje kameroje laikomam agentui jis guodėsi, kad gal be reikalo nesutiko dirbti čekistams. Jei būtų sutikęs, tai gal per pirmą operaciją būtų pasisekę pabėgti ir partizanams pranešti, kad pats Vytauto apygardos vadas B. Kalytis yra užverbuotas. O dabar liko tik viena: jei pirtyje prižiūrėtojai duos nagams nusikirpti žirkles, tai jis smeigs jas sau į širdį ir nusižudys...

[19] J. Kimšto pasiūlymai, kaip kovai su partizanais panaudoti Merainį, ibid., ap. 45, b. 397 (5857, t. 4), l. 415–418.
[20] J. Kimšto 1952 08 25 agentūrinis pranešimas, ibid., l. 446–448.

1953 m. balandžio 10 d. buvo suimtas Vyčio apygardos Žvalgybos skyriaus viršininkas Mykolas Janulis-Tautvydas. Po mėnesio jis kartu su kitu verbuojamu Vyčio apygardos partizanu Kaziu Janoniu-Šnekučiu nuvedė čekistus į susitikimą su tėvūnijos vadu Albinu Burbuliu-Žilvinu. Gegužės 22 d. M. Janulis su penkiais smogikais Troškūnų rajone atėjo suimti Jono Kadžionio-Bėdos ir jo žmonos Malvinos. Ir čia atsitiko nenumatytas dalykas: kol čekistai rišo J. Kadžionį, M. Janulis puolė į šoną ir pabėgo.

Atsidūręs laisvėje, turėjo vieną tikslą: likusius laisvėje kovotojus įspėti apie baisią čekistų klastą. Rašomąja mašinėle išspausdino atsišaukimus „Visuomenės žiniai". Kreipėsi į visus partizanus, slapukus, rėmėjus ir Lietuvos piliečius, jiems pranešė, kad didžiausias išdavikas yra pats srities vadas J. Kimštas, kad per jį žuvo B. Krivickas, kad provokatoriais tapo B. Kalytis, K. Riauba ir K. Janonis. Prisipažino, kad jis pats kankinimais buvo priverstas iškviesti į susitikimus kelis partizanus, tačiau atvestas sulaikyti Kadžionių bėgo, kad būtų nušautas[21].

Vis dėlto žmonės įtariai žiūrėjo į jo laiškus. Manė, kad tai – dar viena čekistų gudrybė. MGB agentai tuojau paskleidė gandą, kad tokiu būdu M. Janulis vykdąs MGB užduotį, ieškąs ryšių su partizanais. Likęs vienas, nesulaukęs saviškių pasitikėjimo, priešų persekiojamas, rugsėjo mėnesį buvo stribų nušautas.

Nebeprireikė ir J. Kimšto kurto J. Šibailos „panaudojimo" plano: nepakėlęs tardymo, suimtas partizanas Vincas Navarauskas nurodė, kad jo bunkeris yra Ramygalos rajone, Davydų miške. 1953 m. vasario 11 d. J. Šibaila ir P. Žilys žuvo.

MGB taikinys – Šimkaičių miškas

1952 m. MGB įvykdė agentūrinio tinklo reformą ir pašalino nenaudingus, nedirbančius agentus. Iš prievarta užverbuotų asmenų mažai gaudavo informacijos, be to, dažnas, norėdamas išvengti

[21] Ibid., b. 403 (5857, t. 10), l. 24.

šnipo amato, pereidavo į nelegalų gyvenimą ar nusižudydavo. Tais metais LSSR MGB 2N valdyboje per pusmetį nusižudė keturi agentai, kita tiek nužudė partizanai (tarp jų – raseiniškį Kazį Kaščiukaitį)[1]. Verbuojamas dailininkas – agentas Tiesa čekistams atvirai pareiškė, kad jei jo nepaleis, jis nusižudys[2]. Agentas Geras, mokytojas, užverbuotas pradėjo be saiko gerti, užmigo klasėje, o kai mokiniai jį pažadino, išėjo į kitą klasę ir ten pasikorė[3]. 1952 m. sausio mėn. Kęstučio apygardos štabo narių P. Morkūno ir A. Stoškaus paieškai buvo užverbuotas agentas Nemunas. Birželio mėnesį slapta iš Tytuvėnų rajono Plekaičių kaimo jis išvežė savo šeimą į Šilutės rajono Užlieknių kaimą, o pats pasislėpė nuo MGB[4].

1952 m. sausio mėn. užmigdytas specialiu preparatu buvo suimtas Kęstučio apygardos Dubysos tėvūnijos vadas J. Petraitis, tačiau užverbuotas smogiku per operaciją pabėgo. Jo ieškoti buvo paleisti du partizanais apsimetę provokatoriai Skautas ir Nevėžis. 1953 m. gegužės 12 d. susitikę J. Petraitį su dviem partizanais, jie vėl pavaišino juos specialiu preparatu – apnuodytu gėrimu, tačiau vienas partizanas nieko negėrė. Kai kiti užmigo, šis, į vežimą susikrovęs miegančius draugus ir provokatorius, pasitraukė. Persekiotojai terado vežime miegančius savo agentus[5].

Tokiomis aplinkybėmis MGB ypač vertino tinkamus agentus. Dažniausiai už išdavystę sumokėdavo pinigų. Antai Jonas Baltkojis iš Tytuvėnų rajono Pumpurų kaimo, 1949 m. išdavęs savo sūnų, 1951 m. gruodžio 6 d. išdavė dar vieną bunkerį Juškaičių kaime (jame žuvo partizanas Grinius-Arūnas) ir už tai gavo 2 tūkst. rublių premiją bei naganą[6]. Tytuvėnų rajono Topolynės kaime apylinkės pirmininkas J. Bakutis – MGB agentas Kalvis, išdavęs penkis A. Lauciaus-Paukščio būrio partizanus, buvo pasiųstas į kursus „tobulintis"[7].

[1] LYA, f. K-1, ap. 10, b. 345 (9/9), l. 46.
[2] Ibid., l. 22.
[3] Ibid., l. 49.
[4] Ibid., ap. 16, b. 738 (224/45), l. 179.
[5] LSSR MGB 1953 05 15 pažyma apie Kęstučio apygardą, ibid., ap. 3, b. 419 (60/7), l. 20.
[6] Ibid., ap. 16, b. 738 (224/45), l. 218–220.
[7] Ibid., l. 221.

Tad 1952–1953 m. MGB kaip per tinklą leido į savo akiratį pakliuvusius žmones, bandydama beveik kiekvieną užverbuoti. Netinkami būdavo nurašomi į „archyvinius" agentus, o kiti prievarta ar paskatinimais verčiami išdavinėti žmones.

Ne išimtis buvo ir 1952 m. liepos pabaigoje suimtas desantininkas, Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vadas K. Širvys. Gydomas po sužeidimo, pats dalyvauti karinėse operacijose negalėjo. Tardomas nurodė, kad J. Žemaitis, A. Bakšys, J. Vilčinskas, J. Palubeckas ir J. Kisielius slapstosi Jurbarko–Raseinių–Skaudvilės rajonų teritorijoje. Spalio ir lapkričio mėnesiais per nieko neįtariančią ryšininkę Stasę Gudiškytę A. Bakšiui ir J. Vilčinskui nusiuntė MGB padiktuotus laiškus, kuriuose pranešė laukiąs naujo desanto[8]. Buvo planuojama pas A. Bakšį pasiųsti desantininkais apsimetusius smogikus. Tačiau to nebereikėjo: MGB pavyko per agentus nustatyti, kur A. Bakšys žiemoja. Buvo sulaikytas A. Bakšio ryšininkas Antanas Jankauskas-Tonis. Užverbuotas buvo paleistas ir dingo iš MGB akiračio, tačiau apie užverbavimą buvo prasitaręs vienam ūkininkui – MGB agentui. Sekdami nieko neįtariančio A. Jankausko pėdomis, čekistai 1953 m. sausio 17 d. apsupo Kelmės rajono Pužukų kaimo gyventojo Kazio Rūko sodybą. Suplėšę dokumentus, A. Bakšys, A. Jurkūnas ir jo žmona E. Gendrolytė bunkeryje nusišovė.

Ta žinia J. Žemaičio nepasiekė. Prasidėjus žiemai jis vėl buvo atkirstas nuo viso pasaulio. Akumuliatorius išsikrovė, radijas nebeveikė. Žibalą taupė, lempą degdavo retai. Pasnigus beveik nebeišeidavo iš bunkerio, bijojo palikti pėdsakus. Vandenį sėmė iš bunkeryje iškasto šulinėlio. Maitinosi prastai. Elena ir Marytė paeiliui ant primuso virė bulves, taukais pagardintą sriubą. Kaminas buvo išvestas per išpuvusį medį. Šis medis buvo ir savotiškas durų skambutis: vasarą K. Skrickis, lazda pabeldęs į jį, duodavo ženklą, kad atėjo savi. Retkarčiais, per pūgą ar atlydį, Simas išeidavo į kaimą.

[8] MGB Kauno srities valdybos 1952 12 pranešimas 2N valdybai apie agentūrinių-operatyvinių priemonių plano vykdymą, ibid., ap. 45, b. 781 (6126), l. 35–40.

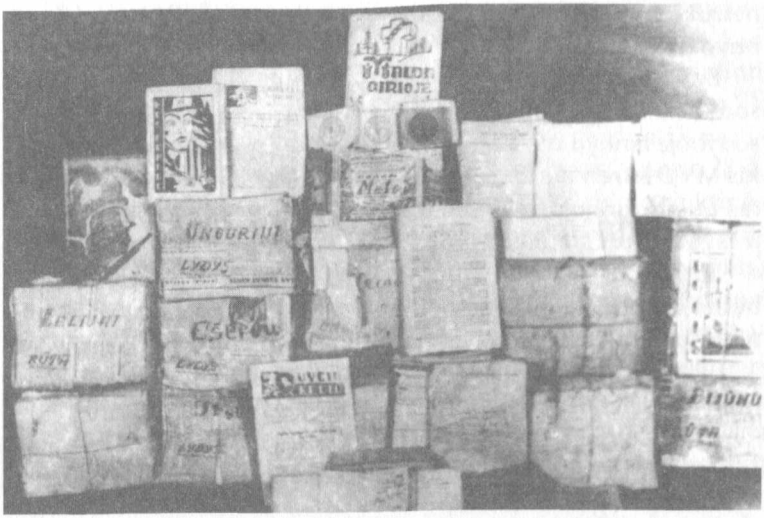

Partizanų leidiniai iš Jūros srities štabo bunkerio, kuriame žuvo Antanas Bakšys, Aleksas Jurkūnas ir Elena Gendrolytė-Jurkūnienė

Kaime naujienos buvo nekokios: visą žiemą siautėjo čekistai, stribai ir kariuomenė. Kartą virš bunkerio pražygiavo rusų kareiviai. Šukavo mišką, o jie, suspaudę rankose ginklus, sėdėjo įsiklausydami į kiekvieną požemyje atsiduodantį garsą.

1953 m. vasario–kovo mėn. MGB iš suimtųjų, iš per karines operacijas paimtų dokumentų ir šnipų pranešimų apytikriai nustatė, kad J. Žemaitis slapstosi Šimkaičių miške. Taip pat žinojo, kad jis serga ir kartu su juo yra J. Palubeckas, todėl pradėjo suiminėti visus Simą pažinojusius žmones: K. ir V. Skrickius, O. Skrickytę, J. Bakšaitį, O. Dapkienę, Povilą Birgilą ir kt. Sulaikytuosius tardė ir verbavo, kamerose juos sekė šnipai. Ypač daug turėta J. Bakšaitį-Artoją-Dešrių „kompromituojančios" medžiagos. Jį kaip ryšininką buvo paminėjęs ir žuvęs J. Žagaras. Žinojo, kad J. Bakšaitis iš partizano P. Narbuto-Rolando buvo gavęs karabiną, kad 1949 m. dalyvavo partizanams iš Pamituvio kolūkio paimant tris avis. Turėdami tokius „įkalčius", grasindami kalėjimu, čekistai

netruko J. Bakšaitį užverbuoti. Jis tapo MGB agentu Karpiumi ir buvo paleistas[9].

Buvo verbuojami ir visi kiti. Požėrų kaimo ūkininkas, kurio sodyba buvo pačiame miške, tapo agentu Luku. Kadangi šioje sodyboje lankydavosi M. Žiliūtė, buvo nutarta joje pasodinti penkis MVD kareivius ir „sekrete" laukti pasirodant Marytės. Agentas Lukas turėjo pats ją sučiupti, o čekistai – tuojau pat ištardyti ir išgauti, kur slepiasi paralyžiuotas „banditas".

Šimkaičių medicinos punkto vedėja Koliečiūtė buvo užverbuota tikintis, kad pas ją partizanai gali ateiti vaistų. MGB planavo panaudoti „tamsoje" Eržvilko medicinos punkto felčerį J. Nikšą, kuris pažinojo M. Žiliūtę. Kadangi šis doras žmogus čekistams nebūtų nieko pranešęs, jį sekė agentas Gintaras.

Pas Radviliškyje gyvenančią O. Liubinavičienę, auginančią J. Žemaičio sūnų, MGB nutarė nusiųsti tariamą J. Palubecko ryšininką – agentą Antaną.

Į Šimkaičių mišką buvo paleisti medžiotojais apsimetę MGB agentai: apylinkės pirmininkas Juozas Gerulaitis, kolūkio pirmininko pavaduotojas Antanas Statkus, Alfonsas Ivaškevičius, Viktoras Kubilius, Pranas Klikna[10]. Buvo planuota prieiti prie J. Žemaičio ir partizanų akyse kompromituojant B. Milerį-Alių, kadaise užverbuotą ir išdavusį J. Čeponio bunkerį. Po išdavystės B. Mileris dingo iš MGB akiračio ir išėjo partizanauti. Turėdami prieš jį tiek medžiagos, čekistai sugalvojo, kaip tai panaudoti. Paprastai „pamesti" dokumentus, kaip darydavo pirmaisiais okupacijos metais, nebeišėjo, nes partizanai tokią gudrybę jau buvo perpratę, todėl agentas Grigaitis balandžio pabaigoje užėjo pas kaimyną Valiūną ir pakvietė jį kartu nueiti į Pavidaujį pas Antaną Šimaitį apsikirpti. Eidamas mišku agentas papasakojo prieš kelias dienas matęs kareivius kažką miške slepiant. Nutarė paieškoti. Pakapstę žemę, išvydo portsigarą, o ja-

[9] MGB Kauno srities valdybos pranešimas valstybės saugumo ministrui P. Kondakovui „Apie gaujos vado Vytauto paiešką", ibid., l. 61–64.

[10] MVD Jurbarko rajono skyriaus viršininko Gaponenkos 1953 04–05 agentūrinės-operatyvinės veiklos planas, ibid., b. 739 (5711, t. 1), l. 116–118.

me – laišką MGB šnipui[11]. Laiške buvo rašoma: „[...] tu taip nekonspiratyviai elgeisi Ariogalos rajone. [...] Atmink, Benadai, kad mūsų tikslas turėti gyvą „Algį"[12], bet dėl to tu turi pašalinti „Arą"[13] ir „Rolandą"[14]. Sėkmės, tavo „patronas" Šmatavičius"[15].

Išvydęs tokį baisų laišką, Valiūnas pasišovė perduoti jį partizanams. O partizanams tuomet buvo juodos dienos: vasario 28 d. buvo žuvęs P. Valaitis-Bičiulis, kovo mėnesį – Vaidoto rinktinės vado pavaduotojas J. Kisielius. Kovo mėnesį, užverbuoto buvusio partizano Leono Juškos-Kariūno (MGB agentas Drąsuolis) padedami, čekistai suėmė gyvus P. Lukšio rinktinės partizanus: buvusį J. Šibailos adjutantą Viktorą Šniuolį-Vitvytį ir J. Valantiną-Granitą. Ir šiuos suimtus partizanus čekistai puolė verbuoti. Pirmiausia vertė parašyti laiškus ir kviesti į susitikimus laisvėje likusius partizanus. 1953 m. balandžio 29 d. V. Šniuolis parašė laišką Kęstučio apygardos vadui P. Morkūnui ir pakvietė susitikti Tytuvėnų rajone, Grinių kaime netoli Petro Domasicko sodybos. Tikėjosi, kad vadas supras, jog jis yra nelaisvas ir laiškas parašytas MGB įsakymu. P. Morkūnas atsiliepė į laišką, tačiau į susitikimą neskubėjo. O J. Valantinas užmezgė susirašinėjimą su Vaidoto rinktinės štabo viršininku A. Šablausku-Aru. J. Valantinas buvo užverbuotas ir tapo smogiku. Kitas susitikimas su P. Morkūnu buvo paskirtas birželio mėnesį Plauginių miške. Į šį susitikimą čekistus atvedė J. Valantinas. 1953 m. birželio 19 d. P. Morkūnas buvo nukautas. Tarp žuvusiojo dokumentų čekistai aptiko užrašus apie paskutinę MGB provokaciją – legendinį pogrindžio „centrą". Partizanai ant šios čekistų meškerės nebeužkibo.

Bunkeryje gyvenimas ėjo savo keliu. Džiaugėsi sulaukę pavasario. Vasarą partizanų gyvenimas pasidarydavo ne toks suvaržytas, vėl būdavo atkuriami ryšiai su likusiais broliais, atgydavo viltis ir atsirasdavo galimybių veikti.

[11] Agento Grigaičio 1953 05 02 agentūrinis pranešimas, ibid., l. 119.
[12] J. Vilčinską.
[13] A. Šablauską.
[14] P. Narbutą.
[15] MVD Jurbarko rajono skyriaus ltn. Šmatavičiaus laiškas B. Mileriui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 739 (5711, t. 1), l. 104.

Prisikėlimo, vėliau – Kęstučio apygardos vadas Povilas Morkūnas

Balandžio pradžioje nutirpus sniegui J. Palubeckas po ilgos pertraukos išėjo iš bunkerio. Naktį nukeliavo pas pažįstamą ūkininką. Pabeldė į langą, paprašė išeiti į kiemą. Pasisveikinęs pasidomėjo, kodėl buvo MGB sulaikytas. Pridūrė, kad čekistai daugelį paleisdami užverbuoja. Pasiguodė, kad sunku ne tik suimtiesiems – ir partizanų gyvenimas ne ką geresnis: šią žiemą buvo visai prispausti, niekur negalėjo išeiti, pristigo maisto.

Agentas Lukas klausėsi ir stengėsi viską įsidėmėti: Simo uniformą, ginkluotę, ilgus plaukus, blyškų veidą, patinusią ranką. Buvo čekistų pamokytas, į ką reikia kreipti dėmesį. Išleidęs J. Palubecką, žmoną pasiuntė su pranešimu pas čekistus: nuro-

dė, kad Simo bunkeris visai netoli ir jis pats ką tik po žiemos išėjęs – išblyškęs, patinęs, bet nusiskutęs ir vilkintis tvarkingą uniformą[16].

Gavę tokią žinią, čekistai Pamituvio kaime pas J. Bakšaitį – agentą Karpių įrengė pasalą, nes buvo įsitikinę, kad Simas pas jį būtinai užeis.

Naktį iš balandžio 13 į 14 d. į sodybą atėjo partizanas. Nespėjęs susivokti, buvo kareivių surištas. Tačiau tai buvo ne J. Palubeckas, o P. Narbutas-Rolandas, Vaidoto rinktinės Ūkio skyriaus viršininkas. Partizanavo trečius metus, buvo dvidešimt devynerių metų amžiaus, kilęs iš Raseinių rajono.

Rolandą čekistai išsivežė į MGB Kauno srities valdybą. „Auklėjo" gražiuoju – žadėjo gerą ir laisvą gyvenimą. Buvo neblogi psichologai ir iš karto pajusdavo, kuriam efektyviau taikyti „aktyvų tardymą", kuriam – pažadus ir viliones. P. Narbutui pažadėjo paleisti į laisvę jo sužadėtinę Adolfiną Dimšaitę, ką tik nuteistą dešimt metų kalėti. Pažadėjo paleisti, bet ne veltui: ministro pavaduotojas Leonardas Martavičius nurodė: „Šiuo metu, iki paleidimo, panaudoti ją kaip kameros agentę"[17]. Turėjo pati „užsidirbti" laisvę.

Jau šeštą dieną po suėmimo P. Narbutas kartu su smogiku Šviesa buvo išleistas pasivaikščioti po Kauną. Tai buvo čekistams įprastas „gundymų" būdas – parodyti, kokie laimingi laisvi sovietiniai žmonės, sužadinti normalaus gyvenimo ilgesį. Nuėjo į užkandinę, išgėrė. „Jis iki šiol netikėjo, kad bus laisvas ir jam bus dovanoti nusikaltimai, bet šiandien patikėjo", – raportavo agentas Šviesa[18].

Gegužės 1-ąją Vilniuje, MGB rūmuose, čekistai verbuojamiesiems vėl surengė vaišes, leido pro langus stebėti paradą[19]. Aštuoniolika agentų ir operatyviai naudojamų buvusių par-

[16] Agento Luko 1953 04 10 agentūrinis pranešimas, ibid., b. 781 (6126), l. 68.

[17] MVD Kauno srities valdybos viršininko 1953 06 01 pranešimas LSSR vidaus reikalų ministrui J. Vildžiūnui, ibid., b. 781 (6126).

[18] Agento Šviesos 1953 04 20 agentūrinis pranešimas, ibid., l. 272–273.

[19] Gegužės 1-osios parado stebėjimo iš kabinetų planas, 1953 04 27, ibid., b. 398 (5857, t. 5), l. 54.

tizanų susėdo prie vaišių stalo. Tarp jų – buvę aukščiausi vadai: srities vadas J. Kimštas, Vytauto apygardos vadas B. Kalytis, Tauro apygardos vadas J. Jankauskas, Geležinio Vilko rinktinės vadas desantininkas K. Širvys ir kt. Naujokams tai darė įspūdį. Kiekvienam teko beveik po litrą alkoholio. Tardytojai ir operatyvininkai gyrė buvusių partizanų pasirinkimą, linkėjo sėkmės.

Visaip čekistų skatinamas, P. Narbutas papasakojo apie J. Žemaitį viską, ką tik žinojo: kad pažįsta nuo 1951 m. vasaros, kad vėlyvą rudenį lydėjo jį į Užnemunę, kur veltui laukė susitikimo su Tauro apygardos partizanais, todėl jis liko žiemoti J. Palubecko bunkeryje, kur sunkiai susirgo ir buvo paralyžiuotas, tačiau dabar jau taisosi ir po trupučiuką vaikšto, kad vilki paprastais kaimiečio rūbais, atrodo senas ir t. t. Vieno dalyko nežinojo – tai J. Palubecko bunkerio vietos.

Po savaitės, diktuojant čekistams, parašė laišką J. Palubeckui – pakvietė į susitikimą. Laišką nunešė ryšininkui A. Šimaičiui. Ėjo virve už kojos pririštas prie smogiko. Pasibeldė į langą, iškvietė A. Šimaitį, padavė laišką. Laukė, kol šeimininkas grįš į trobą, bijojo pajudėti, kad šis nepastebėtų virvės. A. Šimaitis neskubėjo atsisveikinti, todėl paprašė atnešti vandens. Smogikas tūnojo už kampo.

Gegužės 11 d. vėl atėjo į Šapališkių kaimą pas A. Šimaitį. Rado Simo laišką. J. Palubeckas paskyrė P. Narbutui susitikimą gegužės 12 d. Šimkaičių miške.

Nuo ankstaus ryto P. Narbutas buvo miške. Lijo lietus, aitriai kvepėjo pernykščiai lapai. Simas pasirodė 18 val. Buvo visai sausas, vilkėjo uniformą. Iš to Rolandas sprendė, kad bunkeris yra visai čia pat. Pasibučiavo kaip broliai, – buvo nesimatę visą žiemą. Išvydęs, kad Rolandas peršlapęs, Simas beregint sukūrė mažytį lauželį. Buvo patyręs partizanas, mokėjo įdegti ugnį iš šlapių žagarų. Atsisėdo, pasidėjo ginklą. Papasakojo, kaip žiemojo, patvirtino, kad vyriausiasis vadas dar su juo.

Ilgai nesikalbėjo – pasakė, kad išėjęs tik porai valandų. Kitą susitikimą paskyrė per Sekmines – gegužės dvidešimt trečiąją.

Pavasaris – vilčių metas

Balandžio 10 d. į bunkerį atėjo J. Vilčinskas-Algirdas. Nebuvo pas vadą nuo praėjusių metų spalio. Žiemojo bunkeryje Balandinės miške netoli Eržvilko. Visi pasidžiaugė, kad gyvi sulaukė pavasario.

Algirdas papasakojo apie A. Bakšio žūtį. Skaudi netektis. Nieko nežinojo nei apie Pietų, nei apie Rytų Lietuvos sričių vadovybes. Reikėjo atnaujinti per žiemą nutrūkusius ryšius, pirmiausia – per Nemuną su Tauro apygarda. Visi reikalai dabar gulė ant Algirdo pečių. Buvo jaunas, energingas, idealistas. Žuvus A. Bakšiui, kartu su P. Morkūnu išleido „Laisvės varpą". Atnešė paskutinį, 176-ąjį, numerį. Visas laikraštis – vien naujienos iš užsienio. Buvo viltingų naujienų. Niujorke įvykusiame Vasario 16-osios minėjime kalbą pasakė JAV senatorius Charlesas J. Kerstenas. Daugiau nei šimtas JAV Kongreso narių savo kalbose išreiškė viltį, kad užgrobtos tautos vėl galės tvarkyti savo likimą. JAV valstybės sekretorius Johnas Fosteris Dullesas, prisimindamas Lietuvos valstybės 700 metų sukaktį, pareiškė: „Atsisakydama pripažinti Baltijos valstybių įjungimą į SSRS, JAV vyriausybė reiškia įsitikinimą, kad teisingumas ir teisė turi tvarkyti santykius tarp didelių ir mažų tautų. [...] Ne skaičius, ne plotas ir ne turtai daro tautas didžias, bet jų moralinė jėga ir jų meilė laisvei"[1].

Gražūs žodžiai, bet ką jie reiškė gyvenime? „Laisvė ateina iš Vakarų" – taip vadinosi J. Lukšos atvežtas VLIK'o atsišaukimas. Bet kaip ilgai ta laisvė ėjo! Vienas po kito baigė užgesti tamsiuose bunkeriuose ar kaimų palaukėse žuvę partizanai. Dvidešimto amžiaus baudžiauninkai jau įprato eiti kolūkio lažą ir už metus darbo gauti tris kilogramus grūdų. Jau kai kur buvo griaunami vienkiemiai ir buvę ūkininkai kūrėsi nykiose „gyven-

[1] LLKS Kęstučio apygardos laikraštis *Laisvės varpas*, 1953 04 10, Nr. 1(176), autorės asmeninis archyvas.

vietėse" – vien todėl, kad greičiau pamirštų buvę laisvi žmonės, ir todėl, kad pas juos nebegalėtų užeiti likę gyvi partizanai[2]! Jau pirmokas švepluodamas mokėsi eilėraštį „Ačiū Stalinui už saulę!", o motina dukrą subardavo, kad per garsiai dainuoja dainą, kurią išeidamas žūti jos seklyčioje dainavo mylimasis...

Bet vis tiek žinios buvo geros. Lietuvos diplomatijos vadovas S. Lozoraitis pabrėžė: „Niekas šiandien neginčija lietuvių tautos teisės į laisvę. Ypatingą prošvaistę sudaro naujas Amerikos vyriausybės nusistatymas siekti pavergtų tautų išlaisvinimo. Tokiu būdu bręsta nauja laikysena Lietuvos atžvilgiu. Krašte tebėra galioje dėsnis: saugoti lietuvių fizines ir dvasines jėgas nuo sunaikinimo"[3].

Tarptautinėje apžvalgoje buvo nurodyta, kad JAV Kongreso narys Ch. J. Kerstenas 1953 m. kovo 26 d. palydėjo diplomato Leonardo Šimučio vadovaujamą Amerikos lietuvių tarybos (ALT) delegaciją pas prezidentą Dwightą D. Eisenhowerį, su kuriuo buvo kalbėtasi apie Jungtinių Tautų Organizacijos nutarimą dėl genocido uždraudimo. Buvo paprašyta, kad prezidentas pavestų JAV Kongresui ištirti okupacinio „Liaudies seimo" rinkimus Lietuvoje.

JAV valstybės sekretorius J. F. Dullesas taip pat pabrėžė, kad „kol Sovietų Sąjunga tebepasilieka stipriai ginkluota ir priešiškai nusistačiusi, Vakarai neturi silpninti savo gynybinio pasiruošimo"[4]. JAV ir Prancūzijos vyriausybės pripažino, kad „reikia leisti Vokietijos armijai kuo greičiausiai įsijungti į bendrą Europos gynybą"[5].

Taigi tarptautiniai įvykiai rodė, kad gali ateiti laikas ir Lietuvos partizanų armijai „įsijungti į bendrą Europos gynybą" nuo bolševizmo. Vilčių teikė ir SSRS diktatoriaus J. Stalino mirtis. Nors smurtas nesiliovė, tačiau nauji SSRS vadovai žadėjo tam tikras permainas.

Tad labiau nei kada nors anksčiau reikėjo išsaugoti tą dar likusią organizacinę struk-

[2] LSSR MVD 2N valdybos viršininko Župikovo 1953 05 21 ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 406 (56/45).

[3] LLKS Kęstučio apygardos laikraštis *Laisvės varpas*, 1953 04 10, Nr. 1(176), autorės asmeninis archyvas.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

tūrą, tuos porą šimtų partizanų, kurie reikiamu momentu galėtų sudaryti krašto gynybos pajėgų branduolį. Kad jie artimiausiais metais išsilaikytų, reikėjo bent minimalios politinės ir materialinės paramos. „Saugoti krašto fizines ir dvasines jėgas" – toks buvo LLKS politinės programos svarbiausias principas, tačiau vargu ar jis galėjo būti įgyvendintas be paramos iš šalies.

Apsvarstę padėtį, J. Žemaitis ir J. Vilčinskas priėjo prie išvados, kad būtina atkurti ryšius su užsieniu. Pirmiausia reikėjo susisiekti su K. Širviu ir drauge aptarti kelionės į užsienį galimybes. Be to, pasitarę nusprendė, kad per tuos pusantrų metų taip ir neišrinkus naujo LLKS tarybos prezidiumo pirmininko šias pareigas toliau turėtų eiti J. Žemaitis. Juo labiau kad ir sveikata buvo kiek pasitaisiusi: jau galėjo savarankiškai vaikščioti – tiesa, gerokai šlubuodamas.

Sutarė, kad artimiausiu metu Algirdas atkurs ryšį su užnemuniečiais. Aplankęs J. Žemaitį, J. Vilčinskas P. Morkūnui parašė, kad „senuko" sveikata nebloga, o pats išskubėjo į Šakių rajoną, Plokščių mišką. Per ryšininkes S. Gudiškytę ir A. Martinkevičienę-Arūnę paskyrė susitikimą su K. Širviu.

Gegužės 6 d. ant Nemuno kranto įvyko susitikimas. K. Širvys atvyko ne vienas: jį lydėjo nepažįstami partizanai. Arūnė pastebėjo, kad vieno iš nepažįstamųjų dantys su auksinėmis karūnėlėmis. Tokių tarp partizanų nebuvo. Jis neramiai žvalgėsi aplink ir nė per žingsnį nesitraukė nuo K. Širvio, kurio palapinsiaustė buvo visai nauja[6].

J. Vilčinskas ir K. Širvys norėjo pasikalbėti vienu du, tačiau palydovai, nors į pokalbį ir nesikišo, gulėjo išsidėstę ratu.

J. Vilčinskas K. Širviui pranešė, kad LLKS tarybos prezidiumo pirmininko pavedimu jis bandys pereiti sieną ir pasiekti Vakarus. Prašė K. Širvio pagalbos – nurodyti ryšio punktus užsienyje, suteikti galimybių susisiekti su VLIK'u ar Lietuvos diplomatiniu korpusu. Eiti ketino dviese su A. Šablausku-Aru, sieną kirsti galbūt Kareli-

[6] A. Martinkevičienės 1959 m. pasakojimas autorei.

jos–Suomijos rajone, todėl dabar mokėsi rusų kalbos, nes ketino keliauti vilkėdami sovietinių karininkų uniformas.

K. Širvys pritarė kelionei ir pageidavo susitikti su pačiu prezidiumo pirmininku J. Žemaičiu, kad geriau aptartų reikalą.

Kitą susitikimą J. Vilčinskas paskyrė birželio 15 d. Iki tol planavo susisiekti su kitomis sritimis, geriau ištirti padėtį Lietuvoje. K. Širviui pažadėjo viską aptarti su J. Žemaičiu ir kitą kartą galbūt nusivesti į jo bunkerį.

Kai atsisveikino su K. Širvio vyrais ir nuėjo kelis kilometrus, ryšininkė Arūnė paklausė: ar supranti, kur mes buvome? Jai atrodė, kad su K. Širviu buvo atėję provokatoriai, tačiau negalėjo suprasti, kodėl jų su Algirdu nesulaikė.

Grįžęs pas J. Žemaitį, J. Vilčinskas papasakojo naujienas. Atidavė S. Staniškio laišką-atsakymą dėl A. Ramanausko kandidatūros į pirmininko postą. Atsakymas buvo pavėluotas: J. Žemaitis vėl ėjo pirmininko pareigas. Ketino pasirašyti įgaliojimus į užsienį vykstantiems J. Vilčinskui ir A. Šablauskui.

K. Širvio pageidavimui susitikti su J. Žemaičiu nepritarė. J. Vilčinskas buvo atsargus. Įtarimą kėlė ne tik nematyti K. Širvio palydovai – dar pernai Tauro apygardos vadas J. Jankauskas-Demonas buvo pranešęs, kad K. Širvys yra provokatorius. Tačiau po šio pranešimo atėjo kitas Demono laiškas, kuriame jis rašė suklydęs dėl K. Širvio. Besiaiškinant šiuos prieštaringus laiškus žmonės nuo Šakių perdavė žinią, kad kažkas matęs suimtą J. Jankauską MGB Vilniaus kalėjime[7]. Vis dėlto J. Vilčinsko pasiryžimas keliauti per sieną žadino viltį, kad bus atkurtas ryšys su užsieniu. Gal atsirastų galimybė gauti materialinę pagalbą, o tai reikštų, kad partizanai išsilaikytų dar kelerius metus.

Didžiausias optimistas šiuo reikalu buvo J. Palubeckas. Perskaitęs „Laisvės varpą" apie JAV Kongreso nuotaikas ir išgirdęs

[7] J. Jankauskas buvo suimtas 1952 06 07, o K. Širvys – 1952 07 26. Matyt, MGB, kol K. Širvys dar nebuvo suimtas, norėjo jį kompromituoti ir išplatino J. Jankausko laišką, kad K. Širvys yra provokatorius. Jį suėmus ir operatyviai naudojant, šią dezinformaciją atšaukė.

desantininko K. Širvio užuominas apie ryšius užsienyje, vėl vylėsi, kad amerikiečių žvalgyba gali atskraidinti lėktuvą ir paimti sergantį Lietuvos Prezidentą. Todėl, naktį išgirdęs lėktuvo ūžesį, anksti rytą vėl lipdavo į eglės viršūnę ir žvalgydavo apylinkę...

O aplink juos siautė pavasaris. Skaisti, gaivi žaluma, vakarais ilgai raudonuojantis dangus, juodos eglių viršūnės jo fone, alsus sprogstančių pumpurų kvapas žadino nenumaldomą ilgesį. Toks įvairiaspalvis buvo šis pasaulis, visiškai nepanašus į tą požemį, kuriame jau pusantrų metų gyveno, kuriame nebuvo nei spalvų, nei vėjelio dvelksmo, nei dienos, nei nakties, tik vienoda spingsulės blyškuma, tvankus, prakaito pridvisęs oras, nuo puvėsių gličios sienos, kūnų ankštuma, išblyškę, papurtę veidai. Išlipus iš bunkerio visuomet apsvaigdavo galva, bet jie buvo nusistatę, jei ramu, būtinai pavaikštinėti. Maskuodami pėdsakus, eidavo iki miško takelio, o tada – tolyn keletą kartų į vieną ir į kitą pusę. Angą palikdavo atvertą, vėdindavo slėptuvę. Net jei kas nors ir būtų naktį priėjęs, nebūtų jos pastebėjęs: ant dangčio augo eglutė, kurią Simas vis pakeisdavo nauja. Kartą M. Žiliūtė, grįžusi iš kaimo, paklydo ir pusę nakties braidė po pelkę aplink nerasdama bunkerio. Pavargusi, apimta nevilties prisėdo ant kupsto, o tada išgirdo Elenos balsą, kuri geroką valandą klausėsi keisto šlumsėjimo aplink bunkerį, kol pagaliau ryžosi pakelti dangtį ir išvydo boluojantį Marytės ryšulėlį...

Vaikštinėdami visuomet stengdavosi kuo giliau kvėpuoti, tiesiog gerte gerdavo tą gaivų orą, klausydavo miško garsų, žvelgdavo į dangų. Giedromis naktimis ten toli tolybėje spindėdavo žvaigždės, ramios ir amžinos, ir siųsdavo jiems sveikinimą iš to nepasiekiamo didingo pasaulio, kur nėra nei kančių, nei išdavysčių, nei klastos, nei kasdienių rūpesčių, nei mirties. Prieš penkerius metus senoji Žiaunienė, pasistačiusi prie lango Laimutį Žemaitį, vaikui aiškino: tavo mamytė dabar danguje ir žiūri į tave iš anos žvaigždutės... Kai jie taip pat bus tenai, – o tai gali atsitikti kiekvieną akimirką, – kažin ar bus kas pasako vaikui: „Tavo tėvelis dabar danguje"?

„Naujas“ SSRS politikos kursas

1953-iųjų pavasarį LSSR MGB čekistai pasitiko sutrikę: mirus J. Stalinui ir į valdžią atėjus L. Berijai prasidėjo keistos reorganizacijos. MGB buvo sujungta su MVD. Vietoje į Maskvą atšaukto ministro Piotro Kondakovo buvo paskirtas Jonas Vildžiūnas. L. Berija suprato, kad „nacionaliniai kadrai“ dar geriau vykdys užkariautojų reikalavimus. Iš postų pašalinti pareigūnai neliko nuskriausti, jie buvo perkelti į Maskvą ir tapo tiesioginiais naujai paskirtų kolaborantų viršininkais. Gegužės 5 d. į Maskvą buvo atšauktas ir rusas, valstybės saugumo ministro pavaduotojas, daug metų vadovavęs partizanų naikinimui, Ilja Počkajus, kuris tapo SSRS MVD 4-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininku[1]. I. Počkajus buvo vienas geriausiai informuotų apie Lietuvos pogrindį asmenų. Nuo 1946 m. jis buvo LSSR MGB 2N valdybos, sukurtos „kovai su nacionalistiniu pogrindžiu“, skyriaus viršininkas, 1948 m. paskirtas šios valdybos viršininku, nuo 1951 m. – ministro pavaduotoju. Jis pats planavo ir vykdė visas svarbiausias prieš Lietuvos partizanus nukreiptas operacijas. 1953 m. balandžio mėn. buvusi MGB 2N valdyba kaip tik ir buvo performuota į MVD 4-ąją valdybą, tad I. Počkajus tapo tiesioginiu LSSR MVD 4-osios valdybos darbuotojų viršininku.

L. Berijos nurodymu Vilniuje buvo atidaryta vietinių čekistų kadrų rengimo 303-ioji mokykla. Buvo siekiama respublikose į MVD postus skirti „nacionalinius kadrus“.

Vietose skirdamas naujus reorganizuoto MVD vadovus, L. Berija tęsė įnirtingas grumtynes su senąja stalinistine komunistų partijos nomenklatūra, kurią stengėsi apkaltinti nesugebėjimu vadovauti šaliai ir

[1] SSRS MVD 1953 05 15 įsakymas (I. Počkajus į SSRS MVD 4-ąją valdybą perkeltas 1953 06 04), LYA, f. K-1, KGB darbuotojų kartoteka, I. Počkajaus tarnybinė kortelė.

neteisėtomis represijomis. Kovo 26 d. L. Berija SSKP CK prezidiumui pranešė, kad Sovietų Sąjungoje už labai menkus nusikaltimus buvo įkalinta 2,5 mln. žmonių, todėl nurodė apriboti OSO[2] teises. Balandžio 3 d. L. Berijos pasiūlymu buvo reabilituoti sufabrikuotoje byloje nuteisti Kremliaus gydytojai, o iš provokatorės L. Timašuk, kurios melagingu liudijimu jie buvo apkaltinti, atimtas Lenino ordinas.

L. Berija pasmerkė Rytų Vokietijos komunistų partijos vadovą Walterį Ulbrichtą už ginklo panaudojimą prieš demonstrantus ir viešai pareiškė, kad tokiu būdu vykdomas „klaidingas socializmo kursas".

Iš LSSR MVD buvo pareikalauta išsamių ataskaitų ir objektyvios partizaninio pasipriešinimo slopinimo analizės. L. Berija ieškojo įkalčių prieš stalinistą Antaną Sniečkų, norėdamas jį apkaltinti nacionalinės politikos neišmanymu ir per daug griežtomis represijomis, kurios kaip tik ir sukeldavo pasipriešinimą sovietų valdžiai. Taigi, viena vertus, L. Berija kaltino A. Sniečkų už tai, kad Lietuvos pogrindis tebebuvo gyvybingas, o kita vertus, už tai, kad LKP taikė per daug žiaurią partizaninio pasipriešinimo slopinimo taktiką ir nerado kitų būdų jam palaužti.

LSSR MVD 1953 m. balandžio 1 d. (ir gegužės 15 d.) išsiuntė į Maskvą pažymas apie kovą su tautiniu pogrindžiu, tačiau jos sukėlė L. Berijos įsiūtį: balandžio pabaigoje jis paskambino A. Sniečkui ir priekaištavo dėl to, kad svarbiausiuose postuose respublikoje ir toliau dirba nevietinės tautybės asmenys. Pranešė, kad atsiųstos pažymos jo netenkina ir jis pats parengs SSKP CK prezidiumui pažymą apie padėtį Lietuvoje.

Beveik slapta, neprisistatęs LKP CK, į Lietuvą atvyko L. Berijos padėjėjas gen. ltn. Nikolajus Sazykinas. Jis turėjo savo akimis įvertinti situaciją Lietuvoje ir rasti įkalčių prieš LKP CK sekretorių A. Sniečkų. Tokią pat misiją Ukrainoje vykdė kitas L. Berijos emisaras, kuris, skirtingai nuo N. Sazykino, liko ištikimas ne L. Berijai, o komunistų partijai.

[2] Ypatingasis pasitarimas, teisiantis už akių.

Prisistatęs Ukrainos komunistų partijos CK, jos pirmajam sekretoriui Nikitai Chruščiovui pranešė, kad L. Berija renka prieš jį „kompromatą"[3]. Tai paspartino L. Berijos žlugimą: N. Chruščiovas vienas iš pirmųjų apkaltino jį buvus „imperializmo agentu".

Tačiau 1953 m. balandžio mėn. L. Berija įnirtingai tebekovojo dėl valdžios su Politinio biuro „gvardija". Kad paimtų į savo rankas valdžią, jam reikėjo surinkti kaltinamąją medžiagą apie stalininę nomenklatūrą ir turėti stiprų užnugarį.

Užnugarį L. Berija turėjo – tai buvo geležinė čekistų organizacija, kuriai vadovavo. Kaltinimų ieškojo Ukrainoje ir Lietuvoje – ten, kur iki 1953 m. buvo priešinamasi sovietų valdžiai. L. Berija A. Sniečkui galėjo inkriminuoti tik nevykusią kovą su „buržuaziniu nacionalistiniu pogrindžiu", kuris po devynerių sovietų valdžios metų vis dar egzistavo.

1953 m. gegužės 5 ir 16 d. L. Berija nusiuntė SSKP CK prezidiumui du raštus „Dėl Lietuvos SSR ir Ukrainos SSR buvusių valstybės saugumo ministerijos organų veiklos trūkumų kovojant su nacionalistiniu pogrindžiu Lietuvoje ir Ukrainos vakarinėse srityse"[4]. Abu raštai buvo parengti remiantis L. Berijos padėjėjo, SSRS MVD 4-osios valdybos viršininko gen. ltn. N. Sazykino per dvi keliones į Lietuvą surinktais duomenimis. Nors prieš tai L. Berijai duomenis buvo pateikę Lietuvos SSR vidaus reikalų ministras P. Kondakovas ir jo pavaduotojai L. Martavičius ir Alfonsas Gailevičius, tačiau šie duomenys „nepatiko Berijai, kuris apkaltino mus, kad slepiame tikrąją padėtį. [...] Ir mes turėjome parašyti tokią pažymą, kokios norėjo Berija. Tad taip ta pažyma buvo parengta. Beje, minėtoje pažymoje turėjome nurodyti, kad respublikoje represuota per 270 tūkstančių žmonių", – teisinosi A. Sniečkus po L. Berijos suėmimo[5].

1953 m. gegužės 20 d. SSKP CK prezidiumas LSSR kolaborantinę vadovybę oficialiai apkaltino tuo, kad į aukščiausius

[3] Kompromituojanti medžiaga.

[4] „Pirmoji perestroika, arba „didysis demokratas" Lavrentijus Berija", *Lietuvos aidas*, 1997 07 18, Nr. 139.

[5] A. Sniečkaus kalbos SSKP CK 1953 m. liepos plenume ištraukos, A. Liekis, *LKP agonijos kronika*, t. 1, Vilnius, 1996, p. 117–121.

postus respublikoje paskyrus rusus „sunku suartėti su žmonėmis, plinta antirusiškos ir antisovietinės nuotaikos"[6].

Remiantis šia prezidiumo medžiaga 1953 m. gegužės 26 d. buvo priimtas SSKP CK nutarimas „Lietuvos SSR klausimai". Nacionalinės politikos klaidos buvo apibūdintos kaip viena iš pagrindinių priežasčių, trukdančių palaužti „buržuazinį nacionalistinį" pogrindį. Negana to, savo pranešime L. Berija pabrėžė, kad „Lietuvos pogrindžiui vadovauja buvęs buržuazinės Lietuvos kariuomenės kapitonas Žemaitis, pogrindyje išrinktas „Lietuvos prezidentu""[7].

Iš esmės tai buvo nuosprendis A. Sniečkui. Jam buvo mesti baisūs kaltinimai: nacionalinės politikos neišmanymas, nesugebėjimas susidoroti su ginkluotu pogrindžiu, situacijos nevaldymas ir realios valdžios, kuri priklauso „pogrindžio prezidentui", neturėjimas.

Gegužės 20 d. po SSKP CK prezidiumo plenumo susijaudinęs A. Sniečkus, norėdamas pasiteisinti, paskambino L. Berijai ir pasakė, kad norėtų pasikalbėti apie tolesnę kovą su „buržuaziniais nacionalistais". Norėdamas įsiteikti pasiūlė trukdyti klausytis užsienio radijo stočių. Įsiutęs L. Berija į telefono ragelį sušvokštė: „Dar ko tau reikia?!"[8] Dėl siūlymo trukdyti klausytis užsienio radijo laidų atrėžė, kad reikia likviduoti ir esamas trukdymo stotis, o ne statyti naujas.

L. Berija skubėjo: kova dėl valdžios artėjo prie finišo, todėl, kol dar nebuvo sudorotas A. Sniečkus, jam buvo reikalingas „pogrindžio prezidentas" J. Žemaitis. O A. Sniečkui, atvirkščiai, buvo gyvybiškai svarbu kuo greičiau sunaikinti aukščiausiąją partizanų vadovybę ir taip paneigti jam mestus kaltinimus[9].

[6] B. Puzinavičius, „Politinė raida Lietuvoje naujomis sovietinio režimo sąlygomos 1953–1965 m.", *Darbai*, 1996, Nr. 1, p. 115–133.

[7] A. Sniečkaus kalbos SSKP CK 1953 m. liepos plenume ištraukos, A. Liekis, *LKP agonijos kronika*, t. 1, p. 117.

[8] Ibid., p. 118.

[9] 1953 07 13–14 įvykusiame SSKP CK plenume kartu su kitais smerkdamas L. Beriją A. Sniečkus pabrėžė savo nuopelnus: „[...] tą kovą su klasiniu priešu, vadovaujamą CK, iš esmės baigėme" (žr. A. Liekis, *LKP agonijos kronika*, t. 1, p. 117).

Sėkmę žadėjo tai, kad buvo užverbuotas buvęs partizanas P. Narbutas. Tad Lietuvos čekistai skubėjo L. Berijai raportuoti, kad jau turi planą, kaip suimti J. Žemaitį, ir ketina jį pradėti vykdyti gegužės 23-iąją.

Simo suėmimas

Ryšį su operatyvininkais P. Narbutas palaikė per agentą Karpių. Jo sodyboje „sekrete" nuolat tūnojo čekistai: laukė ne tik žinučių iš paleisto P. Narbuto, bet ir apsilankant paties J. Palubecko. Be to, agentas Karpius buvo gavęs Vaidoto rinktinės vado pavaduotojo Edvardo Pranckevičiaus-Vasario žinutę, kad ir jis ketina pasirodyti, nes ieško ryšio su A. Šablausku-Aru.

Pats A. Šablauskas pas agentą neužėjo, tik laiškeliu paskyrė P. Narbutui-Rolandui susitikimą. Susitiko kaip kovos broliai. A. Šablauskas papasakojo naujienas, perdavė Kęstučio apygardos vado P. Morkūno nurodymą Rolandui palaikyti ryšį tarp apygardos štabo – P. Morkūno bei J. Vilčinsko ir LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio bei J. Palubecko. Tai buvo geriausia naujiena čekistams, rengusiems J. Palubecko suėmimo planą.

Tačiau Lietuvos čekistų stropumas netiko L. Berijos planams. Gegužės 23 d. atskriejo jo šifrotelegrama, įspėjanti jokiu būdu nevykdyti J. Palubecko suėmimo operacijos, nes būtina „detaliai išstudijuoti aplinką ir sąlygas, kur slapstosi Peteris[1], per agentūrą gauti tikslesnius ir pilnesnius duomenis apie jį ir jo artimiausią aplinką ir jais remiantis sudaryti neklystamą veiksmų planą paimti jį gyvą"[2].

Nepaisydami radiogramos, spaudžiami A. Sniečkaus, Lietuvos čekistai pradėjo operaciją[3].

[1] Peterio vardu čekistai konspiracijos sumetimais vadino J. Žemaitį.

[2] L. Berijos radiograma, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 781 (6126), l. 81–82.

[3] Vėliau LSSR MVD Kauno srities valdybos viršininkas J. Sinicynas teisinosi, kad nors L. Berijos radiograma buvo išsiųsta 13 val. 50 min., jis ją gavo tik 16 val., tuo tarpu J. Palubeckas 14 val. 15 min. jau buvo suimtas.

Naktį iš gegužės 22 į 23 d. operatyvininkų grupė kartu su P. Narbutu nuvyko į Šimkaičių mišką. Dalis čekistų pasiliko „sekrete" už dviejų kilometrų, kiti palydėjo agentą Vaidilą – P. Narbutą į 32-ąjį miško kvartalą. Kartu ėjo smogikai Alfonsas, Bronius ir Jonas[4], kurie užsimaskavo krūmuose. Už 60–80 metrų pasislėpė dar trys smogikai ir keturi operatyvininkai, vadovaujami N. Dušanskio.

2 val. 20 min. iš vakarų pusės pasirodė dešimtšūviu automatiniu šautuvu ginkluotas J. Palubeckas, nešinas maišu. Pasisveikino, pasikeitė keliomis frazėmis. Stovėjo per porą metrų nuo užsimaskavusio smogiko. Smogikui Alfonsui davus ženklą, P. Narbutas apkabino Simą ir užlaužė jam rankas[5]. Simas nusišypsojo, pamanė, kad Rolandas juokauja, tačiau iš krūmų iššokę smogikai pargriovė jį ant žemės ir užspaudė burną. Prieš tai Simas dar spėjo šūktelėti: „Rolandai!" Tikėjosi bendražygio pagalbos, bet Rolandas pašaukė čekistus. Surišę J. Palubecką ir panaikinę grumtynių pėdsakus, čekistai su suimtuoju pasišalino.

Vakarop Rolandas – agentas Vaidila užsuko pas partizanų ryšininką A. Šimaitį ir pasiguodė, kad nepavyko susitikti su Simu. Iš A. Šimaičio pasuko pas kaimyną Barčių, pasiteiravo, ar aplink nėra kareivių. Iš mokytojos Barčytės pasiėmė išskalbtus baltinius ir nukeliavo į susitikimą su operatyvininkais. Pakeliui sutartoje vietoje paliko Simui raštelį – paskyrė susitikimą po dviejų dienų.

Tačiau iš tikrųjų įvairiuose dokumentuose nurodoma skirtinga J. Palubecko suėmimo data ir laikas: gegužės 24 d. 2 val. (LYA, f. K-1, ap. 3, b. 414 (56/43, t. 1), l. 169); gegužės 23 d. 2 val. 20 min. (agento Rolando 1953 05 24 agentūrinis pranešimas, ibid., ap. 45, b. 781 (6126)); gegužės 23 d. 14 val. 15 min. (ibid., f. K-1, stebimoji byla prie b. b. 33960/3). Galimos dvi versijos: arba čekistai pradėjo operaciją neatsiklausę Maskvos ir nesėkmės atveju būtų ją nuslėpę, arba ją vykdė nepaisydami L. Berijos radiogramos.

[4] Tai gali būti smogikai A. Radzevičius, B. Kalytis ir J. Nuobaras.

[5] Kituose čekistų dokumentuose J. Palubecko suėmimas aprašomas kiek kitaip: Simas atsisėdęs, šalia pasidėjęs šautuvą, ėmėsi nusirenginėti (žr. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 414 (56/43, t. 1), l. 169). Tai mažai tikėtina, nes jis vilkėjo uniformą.

Pirmas J. Palubecko tardymas buvo miške. Mušė kas tik norėjo ir kiek norėjo. Reikalavo vesti į bunkerį. Nieko nepešę, išsivežė į Vilnių. Tardė dienomis ir naktimis, miegoti neleido. Po trijų dienų į kabinetą atėjo buvę partizanai: Tauro apygardos vadas J. Jankauskas ir desantininkas K. Širvys. K. Širvys detaliai pasakojo apie susitikimus su J. Palubecku ir J. Žemaičiu, kartu su čekistais spyrė parodyti J. Žemaičio bunkerį. Nemanė, nesitikėjo Simas išvysti čia desantininko Sakalo – juk dar taip neseniai J. Vilčinskas planavo su K. Širviu kelionę į Vakarus! Ši išdavystė buvo skaudesnė už čekistų smūgius.

Gegužės 23-iąją bunkeryje likę J. Žemaitis, E. Palubeckaitė ir M. Žiliūtė nieko blogo nenujautė. Simas išėjo 11 val. Žadėjo grįžti gegužės 24-ąją. Ilgiau kaip parą niekuomet nebuvo pavėlavęs grįžti. Simui negrįžus sutartu laiku, Elena išėjo į kaimą pasiteirauti apie brolį. Ryšininkai nieko nežinojo.

Trečią dieną po Simo išėjimo tapo aišku, kad jam kažkas atsitiko. Išdavystės iš jo nesitikėjo, žinojo, kad niekada neparodys bunkerio, tačiau vis tiek reikėjo galvoti, kaip toliau elgtis. Maisto teturėjo 4–5 paroms. Nutarė tiek ir laukti, o tada pereiti į atsarginį bunkerį Pavidaujo miško 24-ajame kvartale.

Nerimas tvyrojo tamsioje bunkerio duobėje. Tokia sumažėjusi buvo generolo J. Žemaičio kariuomenė: dvi moterys ir jis pats. O rytais ir vakarais, kaip kontrastas nerimastingai bunkerio tylai, miškas aidėjo nuo paukščių giesmių.

J. Palubeckui dienos susiliejo su naktimis. Keitėsi tardytojai, kabinetai, tardymo metodai. Iki gegužės 28 d. jis atkakliai kartojo viena: „Pasakyti bunkerio vietą ir išduoti Lietuvos partizanų vadą Žemaitį aš atsisakau“[6]. „Kodėl?!“ – šaukė kankintojai. – „Aš prisiekiau Žemaičio neišduoti jokiomis aplinkybėmis“[7]. Kada iškasei bunkerį, klastingai kamantinėjo čekistai, ko tyli, nejaugi ir slėptuvės įrengimo laikas susijęs su išdavimu? Taip, tvirtino Simas, nes „pastatymo laikas žemės paviršiuje palieka ypatingus požymius ir spalvą“[8].

[6] J. Palubecko 1953 05 27–28 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 3, l. 176.
[7] Ibid.
[8] Ibid.

Daugiausia tardė L. Martavičius. Buvo tai budelių budelis, kankindamas jautęs didelį malonumą. Jo kumščius buvo patyrę tūkstančiai nuteistųjų. Kartais jį pakeisdavo kitas tardytojas, atsivesdavo K. Širvį. Tardymo metodika buvo paprasta: neleisti miegoti, po ypač žiauraus kankinimo ateiti „geradariui", įtikinėti, kad labai užjaučia dėl jo kančių, kad gaili beprasmiškai žūstančių Lietuvos vyrų.

Naktį į gegužės 29-ąją Simas palūžo. Pats nesuprato, kas įvyko: atlaikęs žiaurius kankinimus ir patyčias, patikėjo čekistų gera valia[9]. „Aš pergalvojau ir supratau, kad banditų kova šiuo metu betikslė. [...] norėdamas išvengti kraujo praliejimo, nutariau duoti teisingus parodymus. [...] galiu bunkerį parodyti išvykęs į vietą"[10]. Čekistams paaiškino, kokia bunkerio gyventojų dienotvarkė, kokia eilės tvarka guli ant gultų, kur pasideda ginklus.

O už paslaugas N. Dušanskis prižadėjo grąžinti iš kalėjimų ir tremties visus jo giminaičius. Jam pačiam pažadėjo laisvę. Taip pat patikino, kad „LTSR VRM garantuoja gyvybės išsaugojimą, pilną laisvę ir aprūpinimą darbu taipogi tiems asmenims, kurie bus sulaikyti su piliečio J. R. Palubecko pagalba su ta sąlyga, jeigu jie padės išvesti iš miško ir legalizuoti ir kitus besislapstančius ginkluotos nacionalistinės palėpės[11] dalyvius"[12].

Kad J. Palubeckas galutinai patikėtų pažadais, surašė sutartį. Iš vienos pusės savo garantijas parašu patvirtino LSSR vidaus reikalų ministras J. Vildžiūnas, iš kitos pasižadėjimą išduoti bunkerį – J. Palubeckas. Perskaitęs dokumentą, Simas pareikalavo iš preambulės išbraukti žodžius, kad jis įsipareigoja išduoti „visiškai laisva valia". Keistas tai buvo noras, savotiškas vaikiškas užsispyrimas, nekeičiantis esmės, bet labai nepatikęs čekis-

[9] Vėliau J. Palubeckas manė, kad jį paveikė kokiais nors paralyžiuojančiais valią cheminiais preparatais.

[10] J. Palubecko tardymo 1953 05 29 protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 3, l. 183; ibid., ap. 45, b. 781 (6126), l. 318–324.

[11] Vietoje žodžio „pogrindis" surusėjęs ministras J. Vildžiūnas pavartojo žodį „palėpė".

[12] LSSR vidaus reikalų ministro J. Vildžiūno 1953 05 29 raštas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 781 (6126), l. 80.

tams, ypač kai pats L. Berija taip domėjosi įvykių eiga, tačiau nebuvo ką daryti. L. Martavičius nedelsdamas išbraukė tuos nelemtus žodžius ir savo ranka užrašė: „Ištaisymams tikėti." O Simas užrašė datą: 1953 m. gegužės 29-oji. Ir pasirašė šalia vienas kito – ministras ir partizanas J. Palubeckas.

Vienu momentu ir Simui pasirodė, kad tai nėra jau taip blogai: juk vaikšto laisvi ir K. Širvys, ir J. Jankauskas, ir gal tikrai geriau priimti okupantų malonę nei visiems žūti? Pagaliau ligonis nieko išduoti nebegali, tai gal ir jam būtų geriau ligoninėje, o ne po žeme?

Auštant iš Vilniaus Jurbarko link išvažiavo mašinų kolona. Paskubomis buvo sudarytas operacijos planas. Raseiniuose ir Jurbarke kovinėje parengtyje sutelkta plk. Gagarkino vadovaujama vidaus kariuomenė[13]. Operacijai vadovavo ministro pavaduotojas L. Martavičius. Komanda buvo didelė:

– specialiosios paskirties būrys („B" karinė grupė), sukurtas bunkerių šturmui (vadovaujamas kpt. Dzerkalio);

– smogikai Šviesa, Petryla, Drąsuolis, Ivanovas;

– patyrę čekistai – MVD Kauno srities valdybos viršininkas plk. Jakovas Sinicynas, 4-osios valdybos viršininko pavaduotojas mjr. N. Dušanskis, MVD Tardymo skyriaus viršininkas mjr. Grigorijus Liniovas, 4-osios valdybos poskyrio viršininkas vyr. ltn. B. Žilinskas, operatyvinis įgaliotinis su techninių priemonių rinkiniu vyr. ltn. Michailas Korniuščenka ir kt. Kartu buvo du tarnybiniai šunys: vienas specialiosios paskirties, išmokytas draskyti žmones, ir kitas pėdsekys. Dar buvo radistas su racija, šifruotojas ir gydytojas.

Priartėjus prie Šimkaičių miško, atsirado nenumatyta kliūtis: J. Palubeckas vėl užsispyrė, kad nerodys bunkerio tol, kol garantinio rašto neatiduos saugoti patikimam žmogui, kuris matytų, jog bunkerį jis išdavė ne savo valia[14].

Pasitarę čekistai tam reikalui išrinko čia pat gyvenantį Šimkaičių kleboną Stasį Tvarijoną. Nors Simas klebono nepažinojo, su pasiūlymu sutiko. Čekistai dar išsiderėjo, kad raštą

[13] Nacionalistinio pogrindžio vado J. Žemaičio suėmimo 1953 05 29 planas, ibid., b. 781 (6126), l. 84–86.

[14] LSSR MVD 1953 06 03 pranešimas L. Berijai, ibid., ap. 3, b. 414 (56/43, t. 1), l. 110–115.

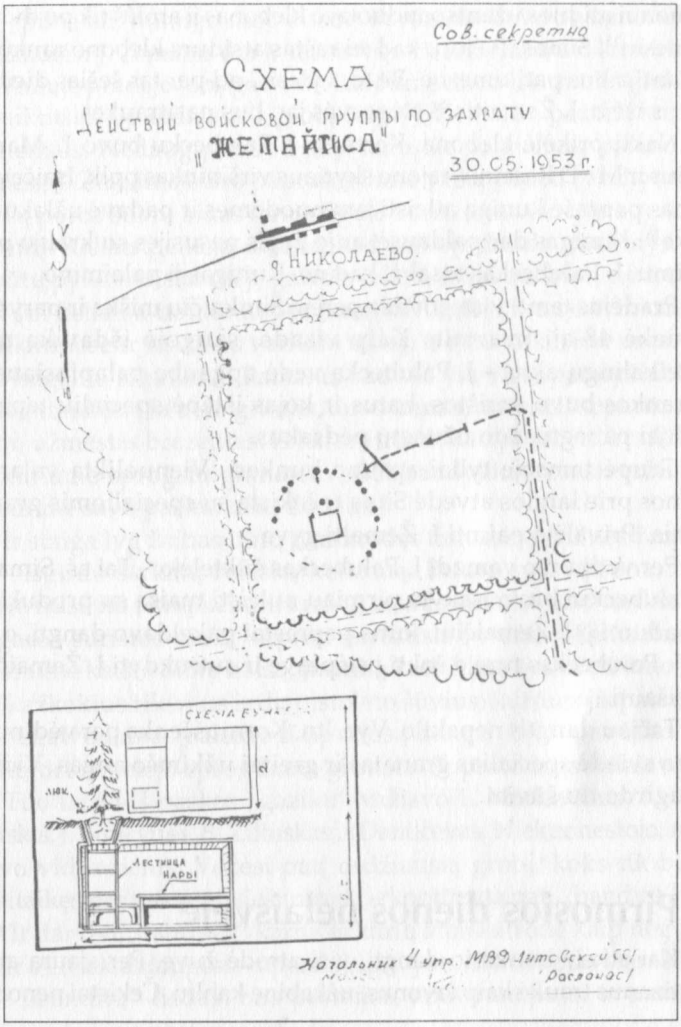

Jono Žemaičio bunkerio Jurbarko rajono Šimkaičių miške šturmavimo 1953 m. gegužės 30 d. schema (LYA, f. K-1, b. 33960/3, t. 10)

klebonui atiduos užantspauduotą, o klebonas jį atplėš tik po dviejų mėnesių[15]. Simas tikėjosi, kad jei raštas atsidurs klebono rankose, garantija bus patikimesnė. Be to, vylėsi, kad per tas šešias dienas, kai jis išėjo, J. Žemaitis iš slėptuvės jau bus pasitraukęs.

Naktį prikėlė kleboną. Kartu su J. Palubecku buvo L. Martavičius ir MVD Raseinių rajono skyriaus viršininkas pplk. Isaičevas. Simas paprašė kunigą atleisti jam nuodėmes ir padavė užlakuotą voką[16]. Kunigas dar paklausė, ar jo žygis nesusijęs su kraujo praliejimu. J. Palubeckas atsakė, kad ne. Kunigas jį palaimino.

Pradėjus temti visa govėda perėjo Šimkaičių mišką ir paryčiui pasiekė 48-ąjį kvartalą. Kaip visada, saugojo išdaviką nuo bereikalingų akių – J. Palubecką vedė apgaubę palapinsiauste. Jo rankos buvo surištos, batus ir kojas ištepė specialiu tepalu, kad jei pabėgtų, šuo užuostų pėdsakus.

Grupė tamsoje tyliai apsupo bunkerį. Vienuoliktą valandą dienos prie landos atvedė Simą ir čekistą su specialiomis granatomis. Privalėjo paimti J. Žemaitį gyvą.

Per vėdinimo vamzdį J. Palubeckas šūktelėjo: „Tai aš, Simas!" J. Palubeckui buvo įsakyta pirmiau nuleisti maišą su produktais ir paduoti jį J. Žemaičiui, kuris paprastai pakeldavo dangtį, o tada J. Palubeckas turėjo šokti į slėptuvę ir sutrukdyti J. Žemaičiui nusišauti.

Tačiau dangtis nepakilo. Vyr. ltn. Korniuščenka per vėdinimo angą sviedė specialias granatas ir greitai užkimšo angas. Viduje pasigirdo du šūviai.

Pirmosios dienos nelaisvėje

Kai atkėlė bunkerio dangtį, visi atrodė žuvę. Per siaurą angą partizanus traukė kaip lavonus, užkabinę kabliu. Čekistai nenorėjo

[15] Iš tikrųjų čekistai, vos išvedę J. Palubecką, iš klebono S. Tvarijono tuoj pat atėmė garantinį raštą ir liepė kunigui pasirašyti, kad įvykį laikys paslaptyje.

[16] LSSR MVD 4-osios valdybos viršininko pavaduotojo N. Dušanskio pažyma, ibid., ap. 45, b. 781 (6126), l. 79.

lįsti į pilną migdomųjų dujų duobę. Partizanai buvo be sąmonės, o M. Žiliūtė ir J. Žemaitis dar ir sužeisti specialios granatos skeveldrų[1].

Viršuje pradėjo juos gaivinti. Pavėdinę duobę, ištraukė ginklus ir daiktus. Kaip didžiausią grobį čiupo J. Žemaičio portfelį su dokumentais. Nedaug jų buvo likę: kaip tik po žiemos, balandžio mėnesį, J. Žemaitis buvo paprašęs Simo viską padėti į archyvą.

Tų poros šūvių aidas tarsi užgulė ausis, tamsa ir tyla apgaubė pasaulį. Kai atsipeikėjo, atrodė, kad galvoje dunda traukinys. Jei nebūtų pykinę ir skaudėję galvos, J. Žemaičiui gal būtų pasirodę, kad vėl keliauja traukiniu per Europą. Girdėjo kraujo tvinksnius smilkiniuose ir mašinos variklio ūžesį. Nesusivokė, kur esąs, tik juto begalinį silpnumą. Pamanė, kad vėl yra visai paralyžiuotas. Galva trankėsi į kėbulo grindis, buvo tamsu, ant surištų partizanų kūnų užmestas brezentas. Iš karto atrodė, kad jie tebėra bunkeryje, kuriame sprogsta granatos. „Gal bandykime prasiveržti", – prisiminė savo paskutinius žodžius.

Ir staiga lyg žaibas būtų perskrodęs tamsą ir grąžinęs į realybę – išgirdo šlykštų rusišką keiksmą. Pajuto spyrį į šoną, nuo kurio nusirito į kitą kėbulo kraštą, ir tada suvokė, kad rankos už nugaros surištos viela, stipriai įsirėžusia į riešus. Akimirksniu prisiminė keistą Simo balsą, įtartiną krebždesį ties vėdinimo anga, kažkokius riksmus ir du pistoleto šūvius, kuriuos jis pats nieko negalvodamas paleido iš apačios į dangtį. Ir čia pat šalia ant gultų driokstelėjo sprogdama granata. Suprato esąs nelaisvėje.

Tuo tarpu iš paskos „gaziku" važiavo L. Martavičius, N. Dušanskis, J. Sinicynas, B. Žilinskas ir Danilčevas. Niekur nestojo, nors buvo vidurdienis. Vežėsi patį didžiausią grobį, koks tik buvo pasitaikęs per pastarąjį dešimtmetį – kontūzytą patį „banditų" vadą! Ir dar dvi „bandites" kartu, iš kurių viena atrodė kaip negyva.

Ir vis tiek džiaugėsi – operacija pavyko, likviduotas stambiausias „banditų" lizdas, bus premijos, apdovanojimai ir paaukštinimai, baigsis pastaruosius du mėnesius be perstojo iš Maskvos plaukę įsakymai ir A. Sniečkaus grūmojimai, kad iki šiol tebesi-

[1] Vidaus reikalų ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1953 05 30 aktas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 781 (6126), l. 88–89.

slapsto „pogrindinis prezidentas", šitas paralyžiuotas banditų „generolas"! L. Martavičius piktai dėbtelėjo į užpakalyje sėdėjusius „draugus", kurie jau leido per rankas butelį naminės – už pergalę!

Kai kareiviai išstūmė iš mašinos J. Žemaitį, buvo šviesi diena. Kiemas priminė kvadratinį šulinį, iš visų pusių atitvertą mūro sienomis su grotuotais langais. Nuvilko žemyn, į rūsį, iškratė, ir vėl tempte, kaip maišą, nuvilko aukštyn į kabinetą, kur laukė tardytojai.

LSSR MVD 4-osios valdybos viršininko pavaduotojas vyr. ltn. Krisiūnas tardė be vertėjo. Surašė anketos duomenis. Kiek laiko truko tardymas? Įprastas čekistų metodas – pirmas paras tardyti be perstojo, keičiantis tardytojams, pribloškiant kryžminiais klausimais, neleidžiant nei miegoti, nei pailsėti, tol, kol areštuotojo nervai nuo patirto šoko, nuo įtampos, nuo nemigos pradeda trūkinėti lyg įtemptos stygos. Jei ir leisdavo porą valandų kabineto kampe ant grindų išsitiesti, smegenys negalėdavo išsijungti, mintys vydavo viena kitą, stengdavosi atspėti tardytojų taktiką, regzdavo planus ir atsakymų variantus, ieškodavo išeities.

Antrojo tardymo pradžia byloje nurodyta 1953 m. birželio 5 d.

Birželio 3 d. LSSR vidaus reikalų ministras J. Vildžiūnas aukšto dažnio ryšiu L. Berijai pranešė apie sėkmingą operaciją ir pristatė apdovanojimui pasižymėjusius čekistus L. Martavičių, N. Dušanskį, B. Žilinską ir kt. Kartu pranešė, kad „duoti konkrečius parodymus apie praktinę veiklą, ryšių punktus, asmenis, susijusius su juo antisovietiniame darbe, o taip pat apie grupės paruošimą permesti į užsienį „Peteris" atsisako motyvuodamas, kad nenori jam žinomų žmonių pakišti MVD smūgiui"[2].

Antrasis tardymas vyko per vertėją. Tardė tas pats 4-osios valdybos viršininko pavaduotojas Krisiūnas ir tos pačios valdybos 5-ojo skyriaus poskyrio viršininkas kpt. Danilčevas. Atsakinėjant per vertėją likdavo daugiau laiko atsakymams apgalvoti. J. Žemaitis pasakojo tik apie civilinį gyvenimą. Tardytojai surašė jo biografiją.

Į kabinetą be perstojo užeidavo čekistai. Vieniems rūpėjo greičiau kryžminiais klausi-

[2] LSSR vidaus reikalų ministro J. Vildžiūno 1953 06 03 raštas SSRS vidaus reikalų ministrui L. Berijai, ibid., ap. 3, b. 414 (56/43, t. 1), l. 110–115.

mais palaužti J. Žemaitį, kitiems – paprasčiausiai pamatyti vyriausiąjį „banditų" vadą. Į įėjusiuosius J. Žemaitis nekreipdavo dėmesio, tačiau vienas iš jų sukrėtė iki sielos gelmių: tai buvo Karaliaus Mindaugo srities vadas, jo bendražygis J. Kimštas! Ko jau nesitikėjo, tai pamatyti sveiko, gyvo ir kaip lygus su lygiais su čekistais bendraujančio Žygūno. J. Kimštas netardė, tik pradėjo įtikinėti, kad kova jau pralaimėta ir beprasmiška žūti, kai jie gali gyventi, kai valdžia tokia humaniška ir jų nebaudžia, kad toks patriotizmas, kai savo brolius tenka siųsti į pražūtį, yra klaidingas. Kalbėjo lyg nesavas, bet vis tiek agitavo baigti beprasmį, anot jo, karą, legalizuoti likusius kovotojus, ir tai esanti jo, kaip LLKS tarybos prezidiumo pirmininko, pareiga.

O juk prieš kelerius metus tas pats J. Kimštas taip skaudžiai išgyveno J. Markulio išdavystę! Kadaise Dukto miške pasakojo, kaip 1947 m. liepos mėn., laukdamas J. Markulio, buvo apsuptas MVD kariuomenės, kaip bėgo penkiolika kilometrų Šimonių giria, atitrūko nuo štabavietės, paskui sirgo, buvo persekiojamas iki rudens, nes siautėjimas nesiliovė, o jis vis negalėjo patikėti, kad J. Markulis – išdavikas. Dabar pats kalbėjo kaip J. Markulis.

J. Žemaitis prieš porą metų atsisveikindamas jautė, kad J. Kimštas yra pavargęs, nusiminęs, besisielojąs dėl šeimos, bet niekada nemanė, kad taps čekistų parankiniu. O gal tai tik taktinis manevras, siekimas išlošti laiko, išvengti kančių, gal dar nieko nėra išdavęs?

O vėliau atėjo dar vienas senas pažįstamas, nematytas nuo 1946 m. – A. Zaskevičius. Tas neatrodė paliegęs – matyt, skalsi buvo išdaviko duona. Kalbėjo kaip idėjinis komunistas. Lietuvos generolo sūnus!

Birželio 9 d. ministras J. Vildžiūnas, iki tol neturėjęs kuo pasigirti, nusiuntė L. Berijai pranešimą, kad „Peterio"[3] elgesyje po pokalbio su agentu „Jurginu"[4], jo pavaduotoju pogrindyje, įvyko lūžis. Bet kadangi dėl sveikatos būklės jis negalėjo būti operatyviai panaudotas kitaip, kaip tik rašydamas laiškus, kuriuos tegalėjo siųsti per J. Palubecką, o J. Palubeckas nesutiko bendradarbiauti su MVD,

[3] J. Žemaitis.
[4] J. Kimštas.

tai kol kas MVD iš to „lūžio" mažai tebuvo naudos. Ir tuoj pat buvo nutarta bandyti juos palenkti geruoju: tiek J. Palubecką, tiek J. Žemaitį ne laikyti „kalėjimo sąlygose", bet stengtis juos „perauklėti". J. Žemaičiui, kaip ligoniui, slaugyti buvo pasitelkta E. Palubeckaitė. Kartu pasirūpinta, kad jis būtų laikomas sausoje patalpoje ir kad apžiūrėjus gydytojui būtų paskirtas gydymas.

Keistas tai buvo laikas: ateidavo čekistai, atvesdavo Simą, atnešdavo iš bufeto maisto ir alkoholio. Bet, pačių čekistų teigimu, Simas buvo fanatiškai užsispyręs. Paprastai po pirmos išdavystės partizanai palūždavo, o J. Palubeckas atvirkščiai – ne tik kategoriškai atsisakė „padėti" čekistams, bet ir neapsakomai sielojosi dėl bunkerio išdavystės ir stengėsi išpirkti savo kaltę. Manydamas, kad išdavė paveiktas kažkokių vaistų, bijodamas, kad tokiais pat vaistais nebūtų paveiktas J. Žemaitis, atnešus gėrimo, čiupo nuo stalo ir pats išgėrė vadui skirtą stiklelį[5].

Laikas ėjo, likę laisvėje partizanai galėjo pastebėti Simo „dingimą", o tada jokia provokacija nebebūtų įvykdyta, todėl, aprengę nauja suknele, paleido E. Palubeckaitę su viena „prižiūrėtoja" pas Požėrų, Pavidaujo gyventojus. Tokia „inscenizacija" buvo siekiama užmaskuoti bunkerio paėmimą. Netikėtas Elenos pasirodymas kaimuose jokios naudos nedavė: su partizanais ji ryšio neturėjo, o ūkininkai duodavo tik pavalgyti.

Iš suimtos M. Žiliūtės čekistams nepavyko nieko išgauti. Jau nuo pirmų nelaisvės dienų ji kategoriškai atsisakė jiems „padėti".

Taigi čekistams nieko kito neliko, kaip tik mėginti „perauklėti" J. Žemaitį. Tie, į kuriuos anksčiau jis žvelgdavo tik pro automato taikiklį, dabar sėdėjo priešais, dėjosi esą humanistai, nuoširdžiai susirūpinę beprasme jaunų Lietuvos vyrų žūtimi. Ir aiškino, kad jo, kaip vado, pareiga – paskatinti juos legalizuotis, baigti tą dešimtmetį trunkantį karą, kurio metu jis, J. Žemaitis, atitrūkęs nuo savo tautos, norinčios taikiai gyventi ir kurti ateitį.

Propagandiniai tai buvo teiginiai, tačiau matė ir jais pati-

[5] E. Palubeckaitės pasakojimas Lukiškių kalėjime M. Žiliūtei, pastarosios 1991 m. perpasakotas autorei.

kėjusiųjų. Be to, stebino ir tai, kad, užuot rafinuočiausiai kankinę, ko tikėjosi, čekistai elgėsi visai kitaip. Nežinia, ar J. Žemaitis nutarė, kol galima, naudotis tokia padėtimi ir jos nesunkinti, ar norėjo pasinaudoti galimybe ir palikti rašytinį liudijimą apie laisvės kovas, bet birželio 12 d. jis nebeatstūmė jam įkyriai siūlomo popieriaus lapo ir sutiko parašyti LLKS istoriją. Keistas tai buvo dokumentas, visai neprimenantis tardymo protokolų ar „savarankiško" prisipažinimo, kokių paprastai reikalaudavo tardytojai. Vis dėlto, neišgaudami iš J. Žemaičio jokių konkrečių parodymų apie laisvėje likusius ir veikiančius partizanų junginius, privalėdami teikti L. Berijai ataskaitas apie tardymo eigą, čekistai turėjo tenkintis tuo, ką rašė pats J. Žemaitis.

O jis dokumentą pavadino „Apybraiža apie pogrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto"[6]. Užrašė visą autoriaus pavardę ir slapyvardį: J. Žemaitis-Vytautas. Rašė apžvalgą aštuonias dienas. Čekistai netrukdė, tik įkyriai skaičiavo ir atimdavo prirašytus lapus, kiekvieną kartą liepdami išbraukti žodį „kovotojas" ir įrašyti „banditas".

Rašė pamažu, apdairiai vengdamas minėti čekistams dar nežinomus asmenis, taip pat vardus tų žmonių, kurie tebegyveno laisvėje. Žuvusiuosius minėjo drąsiai, o dar drąsiau vardijo tuos, kurie jau buvo tapę išdavikais ir patys viską papasakoję. Kitų minėjo tik slapyvardį, o dažnai ir tą aiškino pamiršęs... Detaliai aprašė ne personalijas, o Sąjūdžio istoriją, kurios, žinojo, niekas niekada nebeparašys. Todėl vykdė šią savo, kaip LLKS kūrėjo, pareigą ir tikėjo, kad kada nors šis tekstas išliks Lietuvos istorijai.

Apybraižą pradėjo nuo 1948 m., kai jis, J. Žemaitis, Kęstučio apygardos vadas, ėmėsi pogrindžio centralizavimo. Baigti ketino LLKS veiklos aprašymu iki jo suėmimo, t. y. 1953 m. gegužės 30 d.[7]

[6] J. Žemaitis-Vytautas, „Apybraiža apie pogrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 7, p. 73–83.

[7] J. Žemaičio baudžiamojoje byloje (33960/3, t. 3) tėra 20 puslapių rankraštinio teksto, kuris nutrūksta nebaigtu sakiniu. Visas tekstas buvo panaudotas ne kaip įkaltis, o tik grafologinei ekspertizei atlikti. Neaišku, ar J. Žemaitis nebaigė rašyti apybraižos, ar jos pabaiga neišliko.

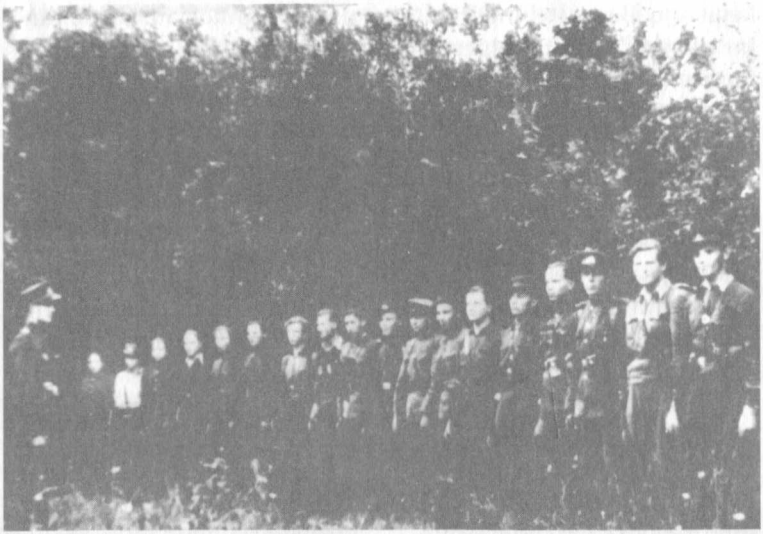

Žemaitijos partizanai (1951 m.)

Kiek kartų su J. Šibaila buvo aptarę ir smulkesniems organizaciniams vienetams nurodinėję rašyti savo junginio istoriją, kaupti archyvuose visą medžiagą, tuo tarpu pačios LLKS organizacijos kūrimo ir vyriausiosios vadovybės istorijos konspiracijos sumetimais ir dėl laiko stokos niekas nerašė. Todėl dabar lakoniškai rašė: „Momentu, kada, mano turimomis žiniomis, iš pogrindžio kovos arenos išnyko paskutinis senojo BDPS prezidiumo narys (berods Gediminas[8]), pogrindžio vaizdas buvo apytikriai toks [...]"[9].

O čekistai džiaugėsi nors taip pralaužę J. Žemaičio tylėjimą. Birželio 17 d. L. Berijos pavaduotojui N. Sazykinui raportavo, kad J. Žemaitis „pirmas dienas vaizdavo idėjinį žmogų. Susitikimas su „Jurginu"[10] jį išblaivė"[11]. Ir pridūrė, kad jis yra

[8] Alfonsas Vabalas.

[9] J. Žemaitis-Vytautas, „Apybraiža apie pogrindžio organizaciją nuo BDPS sužlugimo iki pastarojo meto", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 7, p. 73–83.

[10] J. Kimštas.

[11] LSSR vidaus reikalų ministro J. Vildžiūno 1953 06 17 raštas SSRS MVD 4-osios valdybos viršininkui N. Sazykinui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 781 (6126).

LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojas Leonardas Martavičius (apie 1950 m.)

pasirengęs „organams" viską pranešti apie save ir apie pogrindį.

Po trijų dienų, kai LSSR vidaus reikalų ministras J. Vildžiūnas išsiuntė N. Sazykinui šį pranešimą, iš Maskvos atėjo įsakymas skubiai etapu atgabenti suimtąjį pas L. Beriją.

Birželio 23 d. anksti rytą „juoda varna"[12] J. Žemaitis buvo nugabentas į oro uostą. Kur veža, niekas neaiškino. Sargyba buvo stipri: kelios eilės automatais ginkluotų specialiosios palydos kareivių su vilkšuniais ir pats LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojas L. Martavičius. Surakintą antrankiais, J. Žemaitį įlaipino į karinį lėktuvą.

Ir vis dėlto, lėktuvui kylant ir sukant ratą, pro apskritą iliuminatoriaus langelį jis išvydo žemę. Tiek mėnesių praleidus po žeme ji atrodė neapsakomai graži...

[12] Speciali kalėjimo mašina.

Susitikimas su L. Berija

1953 m. birželio 23 d. SSRS MVD 4-osios valdybos viršininkas gen. ltn. N. Sazykinas SSRS MVD vidaus kalėjimo viršininkui D. Talanovui pranešė: „L. P. Berijos nurodymu priimti suimtąjį Žemaitį ir laikyti jį atskiroje kameroje kaip kalinį Nr. 21. Organizuoti jam pagerintą maitinimą iš bufeto ir valgyklos"[1].

Lubiankoje J. Žemaitis patyrė visas kaliniui skirtas procedūras: kratą, sėdėjimą „bokse", medicininį tikrinimą. Į kalinio asmens bylą buvo įrašyta diagnozė: miokardo distrofija. Ir nė žodžio apie paralyžių, nors vaikščiojo labai sunkiai.

12 val. 15 min. jau buvo 32-oje kameroje. Prižiūrėtojas, tyliai pakėlęs akutės dangtelį, akylai stebėjo, ką kalinys veikia. Dieną gulėti buvo uždrausta. Atsisėdo ant vienintelės kampe prie grindų pritvirtintos kėdutės. Kitame kampe stovėjo „paraša" – geležinis kubilas gamtiniams reikalams.

Vakare 10 val. buvo paskelbtas „poilsis". Po dviejų valandų, kai J. Žemaitis dar nebuvo užmigęs, atsidarė „kormuška" – maitinimo langelis duryse, ir prisikišęs prie jo prižiūrėtojas pašnabždom pašaukė „kalinį Nr. 21". Jis nebeturėjo net pavardės. Suprato, kad čia, kaip ir Vilniuje, tardoma tik naktimis.

Sargybinis nuvedė į 582-ą kabinetą pas SSRS MVD 4-osios valdybos viršininko pavaduotoją gen. mjr. G. Utechiną. Apklausa truko pusantros valandos. Grįžęs nebeužmigo iki pakėlimo, suprato, kad šiame pavojingame žaidime jam skirtas neeilinis vaidmuo.

Dar gyvendamas bunkeryje sužinojo, kad J. Stalinas yra miręs. Jo vietą užėmė tautų budelis L. Berija. Neturėjo iliuzijų, kad tokia kruvina diktatūra galėtų pagimdyti demokratiją, ir vis tiek stebėjosi: jo nemušė. Argi galėjo žinoti, kad 1953 m. balandžio 4 d. L. Berija buvo uždraudęs suimtiesiems taikyti „fizinio poveikio priemones". Tuo pačiu

[1] SSRS MVD 4-osios valdybos viršininko N. Sazykino 1953 06 23 tarnybinis pranešimas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3 priedas, kalinio J. Žemaičio asmens byla, l. 6.

L. Berijos įsaku buvo nurodyta „sunaikinti kankinimo įrankius, [...] likviduoti Lefortovo kalėjime ir vidaus kalėjime fizinių priemonių taikymo patalpas"[2].

Žinoma, L. Berijos įsakas netrukdė iki sąmonės netekimo mušti eilinio partizano J. Palubecko, tačiau kankinti J. Žemaičio, kurio suėmimu nuolat domėjosi L. Berija, čekistai nedrįso.

Kitą dieną tardyti nevedė. Kalėjime tvyrojo tyla. Joks garsas neprasiskverbė nei iš koridoriaus, kur prižiūrėtojai nuolat pritykindavo tai prie vienos, tai prie kitos kameros akutės, nei iš lauko pro langelį, įrėmintą metaliniu „antsnukiu".

Palyginti su bunkeriu, kamera atrodė kaip prašmatnus viešbutis.

Trečią dieną, 1953 m. birželio 25-ąją, 21 val. 50 min. „kalinys Nr. 21" buvo iškviestas į tardymą. Jį nuvedė į trečią aukštą. 305-ame kabinete už stalo sėdėjo L. Berija. Pokalbis truko vieną valandą[3]. Kitą dieną L. Berija buvo suimtas.

L. Berijos ir J. Žemaičio pokalbio turinys nėra žinomas. L. Berijos archyvai tebėra įslaptinti.

Esama įvairių hipotezių. L. Berija, norėdamas užsitikrinti valdžią, savo koziriu pasirinko „nacionalinius kadrus". Prancūzų politologės Françoise Thom duomenimis, L. Berija buvo išsikvietęs „pasikalbėti" ne vieną J. Žemaitį: iš gulago pas jį buvo atvežtas ir kalinamas Ukrainos unitų metropolitas Josifas Slipijus, keli Vakarų Ukrainos pasipriešinimo vadovai. L. Berija jiems siūlė reabilitaciją ir plačius įgaliojimus[4]. Pokalbiuose su Ukrainos patriotais jis žadėjo suteikti respublikoms platesnę savivaldą ir atšaukti rusų kolonistus, ką jau buvo pradėjęs vykdyti. Ar panašų sandėrį L. Berija siūlė ir J. Žemaičiui?

1954 m. balandžio 14 d. LSSR KGB pirmininko pavaduotojas L. Martavičius Pabaltijo karinės apygardos karinio tribunolo pirmininkui parašė slaptą pažymą: „Žemaitis iš pradžių savanoriškai

[2] L. Berijos 1953 04 04 įsakas Nr. 13, *Istoričeskij archiv*, Moskva, 1996, No. 4, s. 151. Įsakas buvo panaikintas 1954 m. sausio mėn.

[3] Iškvietimo į tardymą lapelis, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3 priedas, kalinio J. Žemaičio asmens byla, l. 14.

[4] F. Thom 1997 08 11 pasakojimas autorei.

sutiko padėti MVD organams likviduoti jam žinomus partizanų vadus Vilčinską, Ramanauską ir Labanauską[5], todėl SSRS MVD nurodymu jo areštas apiformintas nebuvo. 1953 m. birželio mėn. jis buvo nusiųstas deryboms į SSRS MVD, kur atsisakė savo ketinimo padėti MVD organams, todėl 1953 07 14 SSRS MVD buvo apiformintas jo areštas"[6].

L. Martavičius gudravo: šioje pažymoje iš viso nepaminėjo 1953 m. gruodžio 23 d. sušaudyto L. Berijos vardo. O juk pats buvo jo dešinioji ranka, jo valios vykdytojas Lietuvoje, pats slapčia nuo LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1953 m. balandžio mėn. L. Berijos emisarą N. Sazykiną supažindino su padėtimi Lietuvoje, pats detaliai informuodavo L. Beriją apie partizanų naikinimo operacijas, pats lydėjo J. Žemaitį į Maskvą, į susitikimą su L. Berija. Šioje pažymoje J. Žemaičio nuskraidinimas į Maskvą traktuojamas kaip paprastas bandymas užverbuoti (1951 m. į Maskvą buvo nuvežtas J. Deksnys, ten SSRS MGB Vyriausiosios valdybos 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojai Dolcovas ir Šubniakovas sprendė jo panaudojimo kuriant „legendinio" pogrindžio centrą klausimus), tačiau vienas žodis – „deryboms" – išduoda buvus platesnę J. Žemaičio nuskraidinimo pas L. Beriją potekstę. Dėl paprasto operatyvinio J. Žemaičio panaudojimo Lietuvoje ar radijo žaidimuose su užsieniu nebūtų reikėję taip skubiai lėktuvu gabenti jo į Maskvą. Matyt, L. Berija, jausdamas, kad artėja kovos dėl valdžios kulminacija, labai skubėjo, tačiau jį suėmus L. Martavičiui buvo geriau neprisiminti taip pat dalyvavus L. Berijos dvikovoje su komunistų partijos nomenklatūra – CK ir Politiniu biuru. Todėl L. Martavičius pabrėžtinai eskalavo J. Žemaičio operatyvinio panaudojimo versiją. Tą pačią versiją SSKP CK 1953 m. liepos plenume, kuriame buvo pasmerkta „antipartinė ir antivalstybinė" L. Berijos veikla, pakartojo A. Snieč-

[5] L. Martavičius meluoja: jokiuose J. Žemaičio tardymo dokumentuose nėra kalbama apie J. Vilčinsko, A. Ramanausko ir K. Labanausko likvidavimą.

[6] LSSR KGB pirmininko pavaduotojo L. Martavičiaus 1954 04 14 pažyma teismo pirmininkui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 13, l. 499.

kus. Jis pasakė, kad L. Berija buvo įsakęs J. Žemaitį atvežti į Maskvą, „kad pats jį ištardytų". Kai G. Malenkovas perklausė, ar tikrai pats L. Berija jį tardė, A. Sniečkus atsakė: „Taip, tardė praeitos savaitės ketvirtadienį. Žemaitį pristatė LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojas Martavičius. Draugas Martavičius man pasakojo, kad Berija, ištardęs Žemaitį, pasiūlęs, jam padedant, sukurti Lietuvoje pogrindinę nacionalistinę organizaciją. Matote, pradžioje Berija išpūtė Žemaičio vaidmenį, o paskui siūlo Martavičiui sukurti tariamą pogrindinę nacionalistinę organizaciją, vadovaujamą Žemaičio"[7]. Toje pačioje kalboje A. Sniečkus kaltino L. Beriją pogrindžio vaidmenį ir padėtį Lietuvoje „išpūtus" tam, kad „įtiktų amerikiečiams, JAV prezidentui Eizenhaueriui, kuris praeitų metų rudenį kalbėjo, kad būtina išvaduoti savo kraujo brolius – Pabaltijo gyventojus"[8].

L. Martavičius tik liepos plenumo metu A. Sniečkui papasakojo apie tai, kaip L. Berijos verčiami Lietuvos čekistai nurodė tikrąjį represijų mastą. Ir tikrai, 1953 m. gegužės 15 d. SSRS MVD buvo pateikti kuo išsamiausi duomenys apie sunaikintus štabus, pogrindžio spaudą, partizanų socialinį statusą ir partizanavimo trukmę, vadovybę; iš jų buvo galima spręsti apie masišką lietuvių pasipriešinimą okupacijai. Galimas daiktas, kad suėmus J. Žemaitį L. Berija panoro gauti šiuos duomenis iš kitos kovojančiosios pusės ir patikrinti, kiek jie tikslūs. Čekistams pranešus, jog J. Žemaičio elgesyje įvyko lūžis, jis ir pareikalavo, kad šis parašytų tokį tardymams nebūdingą, netradicišką ir operatyvinėms reikmėms visai netinkamą, jokios naujos operatyvinės informacijos neteikiantį dokumentą – „Apybraižą apie pogrindžio stovį". Birželio 18 d. L. Martavičiaus perpasakotas šios apybraižos tekstas, pridėjus kelis sakinius apie iš K. Širvio sužinotus pogrindžio ketinimus siųsti žmones į užsienį ir susisiekti su VLIK'u, taip pat apie LSSR MVD sumanytas agentūrines priemones, kaip panaudoti J. Žemaitį, buvo nusiųstas L. Berijos padėjėjui N. Sazykinui.

Birželio 22 d. L. Berija susipažino su buvusio valstybės

[7] A. Sniečkaus kalbos SSKP CK 1953 m. liepos plenume ištraukos, A. Liekis, *LKP agonijos kronika*, t. 1, p. 118.

[8] Ibid.

SSRS vidaus reikalų ministras
Lavrentijus Berija

saugumo ministro pavaduotojo Riumino parodymais apie suimtųjų kankinimus ir tokiu būdu išgaunamus suklastotus prisipažinimus[9]. Tą pačią dieną jis įsakė atvežti į Maskvą J. Žemaitį – matyt, norėdamas pats įsitikinti, ar teisingi yra Lietuvos čekistų pateikti dokumentai. Susitikęs akis į akį su Lietuvos „pogrindžio prezidentu", galėjo turėti ir kitą tikslą: nuspręsti, ar pavyks tam tikru požiūriu padaryti jį savo sąjungininku, ir ne tik užsitikrinti paramą užgrobtuose kraštuose, bet ir palenkti savo pusėn pasaulio opiniją. Buvo paskelbęs, kad nedera prievarta diegti socializmo, kad reikia keisti nacionalinę politiką ir vietoje rusų valdininkų įdarbinti vietinius, kad būtina mažinti komunistų partijos vaidmenį ir demokratizuoti režimą. Reformų būtinybę galėjo pagrįsti tuo, kad okupuoti kraštai nesiliauja priešinęsi. Todėl L. Berijai reikėjo tikro ar tariamo pogrindžio, tada jis būtų galėjęs

[9] „Pirmoji perestroika, arba „didysis demokratas" Lavrentijus Berija", *Lietuvos aidas*, 1997 07 18, Nr. 139.

save laikyti tautų valios reiškėju. Gal kaip tik dėl to jis ir siuntė šifrotelegramą, įspėjančią neskubėti suimti J. Palubecko, gal dėl to SSRS MVD 4-oji valdyba gegužės mėnesį atnaujino prieš porą mėnesių nutrauktus (LSSR MGB pirma laiko raportavus, jog pogrindis jau visai sunaikintas) radijo žaidimus[10] su užsienio specialiosiomis tarnybomis, o SSRS Ministrų Tarybos prezidiume buvo konstatuota, kad Rytų Vokietijos darbininkų bruzdėjimai kilo dėl „klaidingo socializmo kūrimo kurso". Taigi, matyt, L. Berija savotiškai solidarizavosi su besipriešinančiaisiais „klaidingam socializmo kūrimo kursui" ne tik norėdamas įveikti konkurentus iš komunistinės nomenklatūros ir įgyti absoliučią valdžią, bet ir pagarsėti pasaulyje kaip demokratas ir reformatorius, o ne kaip Stalino parankinis ir tautų budelis. Juk kaip tik tokios pat taktikos laikėsi ir vėlesni SSRS „reformatoriai" – N. Chruščiovas ir Michailas Gorbačiovas, taip pat rizikingai žaidę „su ugnimi" ir kiekvieną kartą, kai šis žaidimas peržengdavo leistinas ribas, pasitelkdavę tankus – tiek 1956 m. Budapešte, tiek 1968 m. Prahoje, tiek 1989 m. Tbilisyje, tiek 1991 m. Vilniuje. L. Berijos „reformų" laikas buvo pats trumpiausias – tik trejetas mėnesių, todėl sunku spręsti, kaip šis eksperimentas būtų pasibaigęs.

Vis dėlto tai, kad J. Žemaitis buvo nugabentas „deryboms" su L. Berija, reiškė aukščiausią okupuotos valstybės pripažinimą. Paradoksalu, tačiau tai buvo dviejų valstybių – okupuotos Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos – aukščiausių vadovų susitikimas. Pirmą kartą suimtas partizanų vadas buvo pavadintas ne „banditu", o „lietuviško ginkluoto nacionalistinio pogrindžio vadovu", „pogrindžio prezidentu", „LLKS tarybos prezidiumo pirmininku". L. Beriją suėmus, šie pataikaujant jam vartoti J. Žemaičio titulai Lietuvos čekistų ataskaitose buvo kruopščiai išbraukti.

Kitą dieną po susitikimo su J. Žemaičiu, 1953 m. birželio 26-ąją, per SSRS Ministrų Tarybos prezidiumo posėdį L. Berija buvo suimtas.

Ar jis prisiminė išvakarėse tardytą kalinį? Ar pasimokė iš jo laikysenos orumo? Pasakojama,

[10] Radijo žaidimai buvo atnaujinti 1953 m. gegužės mėn. K. Širviui sužinojus apie J. Vilčinsko ketinimą pereiti sieną ir atkurti ryšius su VLIK'u.

kad iš gulago atvežtus ukrainiečius jam patikdavo apstulbinti kaukazietišku svetingumu: stalas būdavo nukrautas saulėtosios Gruzijos vaisiais, o patenkintas šeimininkas suvargusiam kaliniui didžiadvasiškai siūlydavo: „Valgyk, valgyk, matai, koks tu išblyškęs, tau bus naudinga".

Pats tapęs kaliniu, jau pirmomis suėmimo dienomis karštligiškai rašė verksmingus laiškus buvusiems bendražygiams ir prašė pasigailėti, kol pagaliau 1953 m. gruodžio 23 d. Maskvoje, Osipenkos gatvėje, požeminiame bunkeryje gen. mjr. Pavelas Batickis įvykdė mirties nuosprendį[11]. Kaip liudija egzekucijos dalyvis Michailas Chižniakas-Gurevičius, L. Berijos kūnas buvo sudegintas krematoriume, o pelenai išbarstyti jo teritorijoje. Tuo metu toks krematoriumas tebuvo Butyrkų kalėjime – ten, kur beveik po metų buvo sušaudytas J. Žemaitis. Taigi L. Berijos auka pergyveno savo budelį ištisais vienuolika mėnesių.

Tardymas

1953 m. birželio 25 d. 11 val. vakaro nuvestas iš žymiausiojo Kremliaus budelio kabineto į kamerą, J. Žemaitis penkias dienas buvo paliktas ramybėje. Įvykiai per daug sukrėtė imperiją, kad būtų prisimintas kalinys Nr. 21. Liepos 1 d. po pietų porai valandų jis buvo nuvestas į 410a kabinetą, kuriame, be SSRS MVD 4-osios valdybos viršininko pavaduotojo gen. mjr. G. Utechino, šeimininkavo visą pokarį Lietuvos partizanus persekiojęs SSRS MVD 4-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko pavaduotojas plk. I. Počkajus. Nuvestas į kamerą, pailsėti negavo: 12 val. nakties vėl buvo išvestas tardyti. Šios dienos tardymo protokolo J. Žemaičio byloje nėra. Galima spėti, kad čekistai bandė iškvosti, ką paskutinę naktį prieš suėmimą L. Berija su juo kalbėjo ar dėl ko susitarė.

Nuo liepos 2 d. prasidėjo tikrasis tardymas, kurį atliko I. Počkajus ir L. Martavičius. J. Žemai-

[11] „L. Berijos sušaudymo dalyvio interviu", *Lietuvos aidas*, 1998 01 06, Nr. 2.

Ilgametis LSSR MGB 2N valdybos, planavusios daugumą partizanų naikinimo operacijų, viršininkas Ilja Počkajus

tis atsakinėjo per vertėją Čiudą. I. Počkajus tardė tik pirmas dienas po L. Berijos suėmimo, vėliau beveik visą liepos mėnesį, dalyvaujant I. Počkajui ir L. Martavičiui, tardė pats 4-osios valdybos viršininko pavaduotojas G. Utechinas. Tardydavo kiekvieną dieną po du kartus: nuo 11 val. ryto maždaug iki 17 val. ir antrą kartą – nuo 21 ar 22 val. iki 2–3 val. nakties. Keldavo 6 val. ryto. Taigi miegui laiko beveik nelikdavo. Buvo mažytės pertraukėlės. Pavyzdžiui, liepos 4 d. tardymas buvo pertrauktas dėl to, kad J. Žemaitis buvo nugabentas į sanitarijos dalį. Beje, byloje tos dienos tardymo protokolo nėra, kitą dieną jis nebuvo tardytas. Ar taip buvo dėl paprasčiausiai pablogėjusios sveikatos, ar J. Žemaitis buvo taip sužalotas, kad prireikė gydytojo?

Nuo liepos 21 d. tardė vien Lietuvos „specialistas" I. Počkajus. Tai buvo metais už J. Žemaitį jaunesnis čekistas, 1929 m. baigęs partinę mokyklą. Čekistu tapo turėdamas vos dvidešimt dvejus me-

tus, kai savo noru atėjo dirbti į Krasnojarsko krašto Ačinsko rajono NKVD skyrių. Sibire kopė karjeros laiptais, o 1946 m. buvo perkeltas į Lietuvą. 1948 m. jau turėjo pulkininko laipsnį. Nors niekada nebuvo fronte, tačiau karo metais du kartus buvo apdovanotas Raudonosios žvaigždės ordinu (trečią kartą šį ordiną gavo 1946 m.) ir įvairiais medaliais, taip pat ir medaliu „Už pergalę prieš Vokietiją". Tai buvo L. Berijos žmogus, užkietėjęs čekistas, sudarinėjęs visus agentūrinius-operatyvinius Lietuvos partizanų naikinimo planus.

Nors L. Berijos neliko, tačiau jo pavaldiniai tęsė įprastą darbą. Maždaug pusės to laikotarpio tardymo protokolų byloje nėra. Galimos dvi priežastys: arba J. Žemaitis atsisakė kalbėti ir nieko nepasakojo, arba jį klausinėjo apie L. Beriją ir todėl šie protokolai pateko į slaptą L. Berijos archyvą. Išlikusiuose tardymo protokoluose gana chronologiškai užfiksuotas J. Žemaičio pasakojimas apie savo gyvenimą nuo 1941 m. birželio 23 d., kai jis atsiliko nuo žygiuojančios į rytus kareivių kolonos ir tokiu būdu pasitraukė iš Raudonosios armijos, iki 1948 m. vasaros, kada pasivadinęs Vytauto slapyvardžiu paskelbė apie Vieningos laisvės kovos sąjūdžio organizacijos atkūrimą. Pasakodamas apie pogrindį, ne kartą pabrėžė, kad archyvų paslėpimo vietų nežino, o visi jo minimi asmenys jau yra arba žuvę, arba suimti. Iš esmės tai buvo detalizuota ta pati Lietuvos pogrindžio apžvalga, kurią tardytojai tradiciškai stengėsi paversti kaltinamąja medžiaga, akcentuodami partizanų „nusikaltimus". Tačiau kai tik čekistai prabildavo apie teroristinius aktus, J. Žemaitis pareikalaudavo į protokolą įterpti žodžius, kad mirties bausmė buvo įvykdyta „karo lauko teismo sprendimu". Nors ir labai buvo stengtasi apkaltinti J. Žemaitį teroro aktų vykdymu, tačiau iš tikrųjų, be susirėmimų per kautynes su kariuomene, jam priskirti galėjo tik dalyvavimą skelbiant nuosprendį dviem asmenims: stribui P. Dvarvyčiui ir ginkluotai Adakavo vietinės tarybos deputatei, stribo žmonai Pelagėjai Rybakovai, bet ir šiais atvejais karo lauko teismą inicijavo vėliau tapęs MGB agentu M. Orlingis.

Liepos 13 d. SSRS vidaus reikalų ministras S. Kruglovas sankcionavo J. Žemaičio areštą. Iki tol jis buvo tik sulaikytasis. Lie-

pos 14 d. suimtasis buvo perduotas SSRS MVD vidaus kalėjimo viršininko mjr. D. Talanovo žinion. Pagerintas maitinimas „iš bufeto ir valgyklos" seniai buvo pakeistas kalinio daviniu.

Liepos 14 d. gen. mjr. G. Utechinas, kuriam paties L. Berijos nurodymu J. Žemaitis buvo priskirtas „dėl iškvietimų tardymui", parašė SSRS MVD 1-ojo specialiojo skyriaus viršininkui plk. Kuznecovui tarnybinį raštą: „Priskirti areštuotąjį J. Žemaitį, kuris laikomas SSRS MVD vidaus kalėjime kaip kalinys Nr. 21, SSRS MVD 4-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko pavaduotojui plk. I. Počkajui"[1]. Taigi G. Utechinas perdavė J. Žemaitį savo pavaldiniui, kartu paliepė operatyviniais tikslais jokių pažymų apie J. Žemaitį iki specialaus nurodymo neišdavinėti.

L. Berijos planai, sieti su J. Žemaičiu, žlugo. Kokius planus puoselėjo buvę jo pavaldiniai G. Utechinas ir I. Počkajus? Ar šiuos planus derino su Lietuvos čekistais ir A. Sniečkumi? Ar A. Sniečkui buvo naudingiau Politiniam biurui ir visam pasauliui skelbti, kad Lietuvoje jau nebėra ginkluotojo pogrindžio, ar bandyti su J. Žemaičio pagalba legenduoti tariamą pogrindžio centrą, iš kurio galėjo skleisti užsienio žvalgyboms dezinformaciją?

SSKP CK liepos plenume A. Sniečkus išdidžiai pareiškė: „Žinoma, mūsų kaltė, kad mes to Žemaičio iš karto nesutvarkėme, bet dabar jis jau suimtas. Ir suimtas be Berijos – mūsų pačių čekistų"[2]. Ir toliau paaiškino: „Kas iš tikrųjų buvo tas Žemaitis? Toks pats kaip ir jo populiarintojas Berija. Tas Žemaitis slapstėsi giliai miškuose, retai kada išlįsdavo iš savo slėptuvės, turėjo tik keletą ryšio taškų ir buvo visai izoliuotas nuo lietuvių liaudies."

Taigi iš „pogrindžio prezidento" A. Sniečkaus valia J. Žemaitis vėl buvo padarytas „buržuaziniu nacionalistu", „banditu", „atskalūnu". 1953 m. liepos 16 d. jam buvo pateikti kaltinimai pagal tuos pačius SSRS baudžiamojo kodekso straipsnius kaip ir visiems Lietuvos partizanams: 58-1[a], 58-8, 58-11,

[1] SSRS MVD 4-osios valdybos viršininko pavaduotojo Utechino 1953 07 14 raštas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3 priedas, J. Žemaičio stebimoji byla, l. 225.

[2] A. Sniečkaus kalbos SSKP CK 1953 m. liepos plenume ištraukos, A. Liekis, *LKP agonijos kronika*, t. 1, p. 117–118.

t. y. tėvynės išdavimas, teroras, grupinė veikla. Liepos mėnesį J. Žemaitis buvo tardytas 36 kartus, iš viso 145 valandas.

J. Žemaičio tardymas Maskvoje tęsėsi iki 1953 m. rugpjūčio 26 d. Jokių naujų operatyvinių duomenų čekistams nepateikė, joks ryšininkas, rėmėjas ar partizanas nebuvo suimtas ir patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Iš esmės jo parodymai tebuvo istorinės partizaninio karo apžvalgos tęsinys ir detalizavimas. Konkretūs faktai minimi tik tie, kuriuos čekistai jau buvo sužinoję iš suimtų ir užverbuotų J. Kimšto, A. Zaskevičiaus, R. Gedvilo ir kitų buvusių partizanų. Atrodo, kad ir SSRS MVD vadovai, suėmus L. Beriją nebūdami garantuoti dėl savo ateities, neturėjo konkrečių J. Žemaičio apklausų ir operatyvinio panaudojimo planų, jis juos domino tik tiek, kiek per jį buvo galima demaskuoti L. Beriją. Tokio intereso nelikus, 1953 m. rugpjūčio 28 d. SSRS MVD 1-asis specialusis skyrius nurodė „ypatinguoju konvojumi" išsiųsti J. Žemaitį į Vilnių[3]. „Ypatingasis konvojus" – tai ne įprastas kalinių etapas, o toks, kuriuo būdavo gabenami nuteistieji myriop – visiškai izoliuoti nuo kitų kalinių. Gal todėl, kad tuo metu nepasitaikė tiesioginio „ypatingojo konvojaus" į Vilnių, J. Žemaitis buvo išsiųstas per Rygą. Iš Maskvos buvo išvežtas rugpjūčio 30 d., Vilniuje atsidūrė rugsėjo 5-ąją, o jo bylą Lietuvos čekistai perėmė tik rugsėjo 10 d. Jo tardytoju buvo paskirtas palyginti neaukšto rango čekistas, tardęs jį jo suėmimo dieną – 4-osios valdybos 5-ojo skyriaus poskyrio viršininkas kpt. Danilčevas. Tai buvo primityvus, paprastas MGB budelis.

Neaišku, kur grąžintas iš Maskvos J. Žemaitis pirmiausia buvo laikomas. Galimas daiktas, kad jis, kaip paprastai būdavo suėmus partizaną ir bandant jį užverbuoti, laikytas kabinetuose, kuriuose buvo tardomas. Oficialiai Vilniaus vidaus kalėjimo (KGB požemiuose) 49-oje kameroje J. Žemaitis atsidūrė tik 1953 m. spalio 10 d.

Nors Danilčevas jį tardė visą mėnesį, tačiau byloje tardymo protokolų beveik nėra. Iki spalio 23 d. nėra ir kalinio iškvietimo į tardymą lapelių. Tai tik

[3] SSRS MVD 1-ojo specialiojo skyriaus 1953 08 28 užsakymas Nr. 16/7-171491, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3 priedas, kalinio J. Žemaičio asmens byla, l. 64.

patvirtina, kad jis buvo laikomas kabinetuose, ir tokių lapelių, kuriuose pažymimas laikas, kada kalinys išvedamas iš kalėjimo kameros ir parvedamas į ją, nereikėjo. Galima manyti, kad žlugus L. Berijai, kurio savotiškas protežė buvo J. Žemaitis, jam buvo taikyti įprastiniai tardymo metodai: keletą parų be perstojo atliekamos kryžminės apklausos, psichologinės atakos, kankinimas nemiga ir pan.

Rugsėjo 11 d. tardymo protokole užfiksuoti tik trumpi duomenys apie J. Žemaičio žmonos Elenos suėmimus 1945–1946 m. Rugsėjo 17 d. Danilčevas, matyt, nebegalėdamas ilgiau tardyti ir nieko nerašyti į tardymo protokolą, buvo priverstas užrašyti J. Žemaičio žodžius, patvirtinančius, kad parvežtas į Lietuvą jis jokių parodymų nebedavė: „Ryšium su tuo, kad aš nusiteikęs prieš sovietinę valdžią ir lieku buržuazinio nacionalizmo pozicijoje, aš, kaip buvęs Lietuvos buržuazinės kariuomenės karininkas, davęs priesaiką iš pradžių Lietuvos karinei vadovybei, o 1945 m. pavasarį įstodamas į nelegalią antisovietinę organizaciją – Lietuvos laisvės armiją – vienam šios organizacijos centrinio štabo narių A. Zaskevičiui, šiuo metu atsisakau pasakyti tardymo organams kaip 617 artilerijos pulko 184 Šaulių divizijos, kartu su manimi pasidavusius į vokiečių nelaisvę pirmomis fašistinės Vokietijos puolimo prieš Sovietų Sąjungą dienomis, karininkus, taip ir savo nelegalios antisovietinės veiklos dalyvius man vadovaujant ginkluotoms nacionalistų pajėgoms, nes laikau, kad iš mano pusės tai bus išdavystė"[4].

Ir pridūrė, kad liepos ir rugpjūčio mėnesiais Maskvoje elgėsi lengvabūdiškai: „[...] aš nespėjau kaip reikiant išanalizuoti savo politinių pažiūrų, kažkodėl pasidaviau MVD organų darbuotojų įtakai ir po savaitės pradėjau duoti parodymus"[5]. Teisme J. Žemaitis plačiau paaiškins savo elgesį: „Šiame teismo posėdyje man teko matyti žmonių, kurie naudojasi galimybe eiti lengvu keliu. Būdamas nenormalioje dvasinėje būsenoje, aš taip pat iš pradžių ėjau šiuo keliu ir padariau didelę kvailystę, ko pasekoje

[4] J. Žemaičio 1953 09 17 tardymo protokolas, ibid., b. b. 33960/3, t. I, l. 267–271.

[5] Ibid.

atnešiau žalą judėjimui. Ryšium su tuo aš pasmerkiu save aukščiausiai bausmei. Aš džiaugiuosi, kad vėliau man pavyko atsikvošėti ir grįžti į teisingą kelią"[6]. Čia pat jis atsisakė ankstesnių parodymų kaip neteisingų ir neobjektyvių, nes „tardymo metu aš negalėjau išsimiegoti ir todėl man buvo vis tiek, ką rašė į protokolus. [...] Mano teisės buvo pažeistos dėl rusų kalbos nemokėjimo, Maskvoje tardė be vertėjo. [...] Tardytojas Danilčevas įžeidinėjo mano tautinius jausmus, keikėsi, tardydavo nieko neužrašinėdamas ir aš buvau apatiškas"[7].

Kas nulėmė tokią J. Žemaičio elgesio permainą? Jo parodymai Maskvoje atskleidė, kaip buvo sukurta galinga, visą Lietuvą apimanti pasipriešinimo organizacija, kokie jos tikslai ir siekiai, kovos taktika, kaip ši taktika pasikeitė supratus, kad karinis konfliktas tarp didžiųjų valstybių greitai nekils, kaip buvo siekiama neutralizuoti galingą sovietinės propagandos poveikį ir išlaikyti visuomenės padorumą bei visos tautos pasiryžimą nepaklusti okupaciniam režimui. Tokie liudijimai gal ir tiko L. Berijai, tačiau Lietuvos čekistams buvo nereikalingi. Jiems reikėjo konkrečių dalykų: ryšininkų, rėmėjų adresų, susitikimo punktų, galimybės iškviesti ir sunaikinti dar gyvus partizanus, dezinformuoti užsienio žvalgybas, išsiųsti šnipus į kitas valstybes ir pan. Aišku, kad tokiais reikalais J. Žemaitis negalėjo būti jų talkininkas, negalėjo peržengti tos ribos, už kurios jo parodymai būtų tapę išdavyste. Bet ir tuos niekam nepakenkusius savo parodymus, duotus Maskvoje, jis viešai pasmerkė ir širdyje apgailėjo, kaip kadaise gen. P. Plechavičius buvo atsiprašęs už kalbą, priverstinai pasakytą per radiją.

Teismo proceso metu, negalėdamas tiesiogiai pasikalbėti su savo bendrabyliais, per pertraukas J. Žemaitis šnekino juos saugojusius kareivius. Jis jiems pasakojo, kaip pirmą kartą gyvenime skrido, ir pasakė, kad buvo nuskraidintas į Maskvą lėktuvu „kaip koks ponas", o grįžo kalinių vagonu. Bet grįžo pakelta galva[8]. Galbūt todėl, kad apsisprendė iki galo eiti sunkiausiu keliu, kad

[6] Pabaltijo karinės apygardos karinio tribunolo teismo posėdžio 1954 06 01–06 08 protokolas, ibid., t. 13, l. 312–423.
[7] Ibid.
[8] M. Žiliūtės 1959 ir 1992 m. pasakojimas autorei.

tiesiai pasakė savo budeliams: „Esu sovietinės valdžios priešas ir lieku antisovietinėse pozicijose". O gal dėl to, kad iš tardytojų užuominų, iš pokalbio su L. Berija, iš tų skurdžių žinių, kurios jį pasiekdavo Lubiankos vienutėje, suvokė, jog imperija nėra tokia galinga ir amžina, jog po Stalino mirties prasidėjusios grumtynės dėl valdžios, taip pat naujausios viltingos žinios apie JAV Kongreso nario Ch. J. Kersteno pastangas padėti kovojančiai Lietuvai sustiprino tikėjimą Lietuvos nepriklausomybe ir jų aukos prasmingumu.

Viena aišku, kad iš Maskvos J. Žemaitis grįžo tvirtai apsisprendęs dėl savo laikysenos per tardymą. Spalio 8 d. tardytojas Danilčevas surašė aktą, kad J. Žemaitis atsisakė pasirašyti tardymo protokolus[9]. Tokį aktą jam teko dar ne kartą rašyti, o lapkričio mėnesį jau prie kiekvieno tardymo protokolo yra pridėtas aktas apie tardomojo atsisakymą pasirašyti. Savo elgesį J. Žemaitis motyvavo tuo, kad čekistai jo parašą gali panaudoti prieš Sąjūdį, taip pat išprovokuoti suimtus partizanus, nemokančius rusų kalbos, kuriems gali būti parodyti J. Žemaičio parašai.

Spalio mėnesį J. Žemaitį kartą, kai kada – du kartus per dieną pasikeisdami tardė Danilčevas ir 4-osios valdybos 5-ojo skyriaus poskyrio viršininkas G. Liniovas. Tardymo protokoluose, kurių nebepasirašinėjo, J. Žemaitis pedantiškai reikalavo ištaisyti visus netikslumus. Pavyzdžiui, lapkričio 10 d. protokole tardytojas jo reikalavimu ištaisė, kad LLKS tarybos prezidiumo pirmininku jis buvo „išrinktas", o ne „paskirtas", kad LLKS statutą jam padėjo parengti L. Grigonis, ir pan. Atrodo, kad tuo jis siekė ne tik istorinio tikslumo, bet ir norėjo pabrėžti demokratinį Sąjūdžio pobūdį, jo veiklos įstatymiškumą, griežtą statutų, taisyklių ir instrukcijų laikymąsi, t. y. parodyti, kad partizanų vadovybė buvo vienintelė tikroji, teisėta, demokratiškai išrinkta Lietuvos valdžia.

Kategoriška J. Žemaičio laikysena čekistus įtikino, kad jų iliuzijos jį užverbuoti žlugo. Kaip tik tada, spalio 10 d., kai tiesiai išdėstė savo poziciją, jis buvo įkalintas vidaus kalėjimo 49-oje kameroje ir tapo paprastu kaliniu.

[9] LSSR MVD 4-osios valdybos 5-ojo skyriaus poskyrio viršininko pavaduotojo Danilčevo 1953 10 08 aktas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 1, l. 279–283.

Tai liudija ir MVD smogikų pokalbiai, užfiksuoti spalio 24 ir 28 d. vieno iš agentų pranešimuose: „Smogikas Šiaurys[10], būdamas neblaivus, pasakojo, kaip jis drauge su smogikais Liūtu ir Briedžiu[11] važiavo į komandiruotę, o majoras tardytojas jiems būktai pasakojęs, kad paimtas gyvas banditų pogrindžio vadas Žemaitis ilgą laiką buvo Maskvoje ir vis tik nesutinkąs dirbti MGB organų naudai"[12].

Kitas smogikas, slapyvardžiu Liūtas, tai buvo sužinojęs iš ltn. Gužev̌ičiaus, kuris taip pat prasitaręs, kad J. Žemaitis nesutikęs dirbti su „organais". Liūtas papasakojo, kad jis su mjr. Semionovu važinėjęs į Rietavo rajoną ruošti bazės sutikti desantui, kurį turėjęs iškviesti J. Žemaitis, tačiau jei jis atsisakęs dirbti su „organais", vadinasi, ir desanto nebūsią[13].

Iš šių pokalbių nuotrupų aiškėja, jog parvežtą iš Maskvos J. Žemaitį buvo tikimasi panaudoti stengiantis sudaryti užsieniui įspūdį, kad pogrindžio centras tebeveikia (ką taip kritikavo A. Sniečkus CK liepos plenume[14]), t. y. paprastai provokacijai. Maskvoje iš L. Berijos užuominų J. Žemaitis galėjo susidaryti įspūdį, kad šis esąs linkęs suteikti respublikoms tam tikrą autonomiją, pripažinti pogrindžio vadovybę ir toliau derėtis dėl jos statuso. Paaiškėjus, kad L. Berija suimtas, o jo „pertvarkos" planai pasmerkti žlugti, J. Žemaitis atsisakė kalbėti su tardytojais.

Lapkričio mėnesį tardymai retėjo: jis buvo Danilčevo iškviestas tik trylika kartų. Įkalinimas virto paprasta rutina.

Kalinio kasdienybė

Mėnesį pabuvus 49-oje kameroje, ji tapo namais. Jautė, kad tai bus paskutinis būstas. Kamera buvo greta budinčių prižiūrė-

[10] J. Nuobaras.

[11] Nežinomi asmenys.

[12] LSSR MVD Ypatingosios inspekcijos smogikų darbo konspiratyvumo patikrinimo medžiaga, LYA, f. K-1, ap. 11, b. 68 (10/4), l. 35.

[13] Ibid.

[14] Tai rodo, kad partijos ir čekistų planai ir toliau nesutapo.

tojų kambario, tad „vilkelis" beveik neužsidarydavo. Naktimis jau gaudavo išsimiegoti, dieną pusvalandžiui būdavo išvedamas į betoninį narvą, uždengtą vielų tinklu, – pasivaikščiojimo kiemelį.

J. Žemaitis vaikščiojo šlubčiodamas, vilkdamas kairę koją. Sunkiausias ir labiausiai žeminantis dalykas buvo kasrytinė „tualeto" procedūra, kai į kitą koridoriaus galą reikėdavo išnešti „parašą". Dieną naktį degė elektros lemputė, kalinio gyvenimas visą laiką buvo įdėmiai stebimas. Net miegančio kalinio rankos turėdavo būti laikomos virš antklodės, kad slapta nepastuksentų į sieną.

Ir J. Žemaitis pabandė susisiekti su kaimynais. Lapkričio 23 d., Lietuvos kariuomenės dieną, pastukseno į gretimą kamerą – norėjo pralaužti tą visišką izoliaciją, kuri gaubė nuo pat suėmimo. Bet prižiūrėtojai buvo budrūs: sužvangėjo „kormuškos" skląsčiai, ir kalinys buvo įspėtas, o tardytojui Danilčevui pranešta, kad J. Žemaitis beldė į 50-os kameros sieną kaliniui V. J. Glaveckui. Danilčevas už beldimą karcerio nepaskyrė.

J. Žemaitis nežinojo, kad Simas įkalintas labai netoli, 51-oje kameroje. Užfiksuotas ir J. Palubecko beldimas į 50-os kameros sieną. Ar jiems pavyko vienas kitam ką nors pranešti? Dažnai čekistai pasinaudodavo šiuo kalinių siekiu, pasodindavo gretimose kamerose savo šnipus, kuriems patiklūs suimtieji Morzės abėcėle perduodavo tai, ką būdavo nuslėpę nuo tardytojų.

Lapkričio 24 d. J. Žemaitis parašė pareiškimą kalėjimo viršininkui ir paprašė, tardytojui leidus, grąžinti bunkeryje paimtus jo asmeninius daiktus: „[...] budėtojas baltinius man perdavė, o antklodę perduoti atsisakė. [...] prašau Tamstos patvarkymo, kad mano antklodė būtų man perduota naudojimui. Su viena antklode man, kaip ligoniui, yra šalta"[1].

Tai buvo jau antras J. Žemaičio pareiškimas. Pirmąjį rašė ministro pavaduotojui L. Martavičiui – savo „patronui", birželio mėnesį lydėjusiam į Maskvą. Tada, prieš mėnesį, prašė atiduoti slėptuvėje paimtus daiktus: viršutines vilnones kelnes,

[1] J. Žemaičio 1953 11 24 pareiškimas kalėjimo viršininkui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3 priedas, kalinio J. Žemaičio asmens byla, l. 96.

Paskutinė Jono Žemaičio nuotrauka, daryta KGB kalėjime (1953 m.)

aulinius batus, apatinius šiltus marškinius ir kelnes, vilnones kojines ir pirštines, antklodę, rankšluostį, nosines ir šukas. Ir išduoti kvitą apie suimant bunkeryje paimtus 900 rublių[2].

Jokių siuntinių iš niekur negavo. Visoje Lietuvoje nebuvo žmogaus, kurio būtų galėjęs prašyti paramos: nenorėjo niekam užtraukti nemalonumų. Aiškino jokio ryšio su giminaičiais nepalaikąs, kur gyvenanti sūnaus globėja – nežinąs. Neturėjo nei nusiprausęs kuo nusišluostyti, nei kuo persirengti, per tą pusę metų nebuvo pasikeitęs baltinių. Vežamas pas L. Beriją bu-

[2] J. Žemaičio 1953 10 23 pareiškimas LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojui L. Martavičiui, ibid., ap. 45, b. 405 (5857, t. 12), l. 221.

vo aprengtas valdišku kostiumu, su juo ir nufotografuotas paskutinėje kalėjimo nuotraukoje.

Bet ir taip varganai atrodydamas neprarado orumo, todėl lapkričio 24 d. parašė dar vieną pareiškimą kalėjimo viršininkui. Pasiskundė, kad kalėjime iš jo uniforminio švarko, su kuriuo buvo suimtas, išpjaustytos tokios brangios širdžiai kariškos metalinės sagos su Vyčiu. Vietoje šių uždraustų sagų čekistai į švarką įsiuvo „3 baltas sagas, nors jam pilnai užsagstyti reikia septynių sagų. Į kelnes sagas įsiūti atsisakė[3]. Kadangi be sagų dėvint rūbus yra daug šalčiau ir neestetiška, prašau Tamstos parėdymo, kad į mano frenčių būtų įsiūtos pritaikytos spalvos septynios sagos, o į kelnes – penkios sagos"[4].

Visą rudenį ir žiemą avėjo veltiniais. Turėjo dar guminius batus, bet jie jo prašymu buvo perduoti M. Žiliūtei, kurią iš bunkerio ištraukė basą.

Prieš Kalėdas vėl pasiskundė, kad kameroje labai šalta – visą laiką atvira orlaidė.

Išsikovojo galimybę rašyti pareiškimus ir reikalauti bent minimalių teisių. Tapo kalėjimo senbuviu.

Tardymas teikdavo nusivylimų, bet kartu būdavo vienintelis informacijos šaltinis. Danilčevas nuolat atnešdavo ir perskaitydavo vieno ar kito suimtojo tardymo protokolą. Taip atsiskleisdavo ne tik žinios, kurias čekistams suteikdavo tardomieji, bet ir jų charakteriai, laikysena tardymo metu. Buvo galima patikrinti savo įžvalgumą, nuomonę apie vieną ar kitą kovų bendražygį. 1946 m. suimtas A. Zaskevičius išdėstė viską apie apygardos kūrimą, J. Markulio demaskavimą, smulkiai apibūdino Sąjūdžio kovotojus, veiklos pradžią. Ypač detaliai, kartais net pagražindami, apie pogrindį čekistams pasakojo užverbuoti R. Gedvilas ir J. Nuobaras. Buvo keista, kad jie net papasakojo nereikšmingiausius įvykius, apie sūnų, pasimatymus su juo. Vis dėlto J. Nuobaras, liudydamas prieš J. Žemaitį, pripažino, kad jis kaip žmogus buvo visų gerbiamas ir mylimas.

[3] Kelnių sagos būdavo išpjaustomos norint labiau pažeminti kalinį.

[4] J. Žemaičio 1953 11 24 pareiškimas kalėjimo viršininkui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3 priedas, kalinio J. Žemaičio asmens byla, l. 97.

Po tokių „skaitymų" atsiskleisdavo nežinomos, dažnai tik nuspėjamos detalės, sąsajos, priežastys, išryškėdavo išdavysčių, siautimų, žūčių paslaptys. Grįžęs į kamerą po tardymo ilgai analizuodavo, gretindavo, apmąstydavo kovų epizodus, prieš akis kaip kine skriedavo partizanų gyvenimo vaizdai, sėkmės ir nesėkmės, klaidos ir paklydimai. Turėjo tam laiko.

Bet užvis skaudžiausia būdavo išgirsti apie laisvėje likusių bendražygių žūtį. O čekistai su dideliu džiaugsmu jam atnešdavo ir parodydavo nukautųjų nuotraukas: A. Bakšio, J. Šibailos, P. Morkūno, J. Vilčinsko... Jų kova artėjo prie tragiškos pabaigos.

Dar birželio mėnesį J. Palubeckas čekistams buvo parodęs Mindaugo tėvūnijos archyvus, kuriuos kartu su J. Vilčinsku 1951 m. buvo užkasęs netoli bunkerio. Spalio 20 d. čekistai vežė Simą į Šimkaičių mišką, kad jis ten parodytų likusius J. Žemaičio archyvus. Drėgname, pūvančių lapų kvapo prisodrintame, pustamsiame miške iki aulų klimpdami kemsynuose kareiviai, atkišę durtuvus ir vesdamiesi šunis, surakintą ir virve pririštą Simą varė tokiais jam pažįstamais takais. Simas parodė kelmą, šalia kurio žiojėjo duobė. Pasakė, kad gal J. Vilčinskas-Algirdas bus archyvą paėmęs. Čekistai spaudė, vedžiojo po mišką, ragino šautuvų buožėmis, skubino, kad iki tamsos parodytų viską, ką partizanaudamas buvo paslėpęs. Simas parodė eglėje pakabintą kulkosvaidį ir du šautuvus, vietą, kur užkastos dvi dėžės su šoviniais.

Sutemus grįžo į Jurbarką. Rytojaus dieną vėl važiavo į mišką, vedė rodyti atsarginio bunkerio. Pakėlus dangtį trenkė puvėsių kvapas. 2x3 metrų dydžio duobė buvo užlieta vandens. Iš bunkerio čekistai ištraukė supuvusią antklodę, kurią Elena jau buvo spėjusi nunešti į naują būstą.

Kraupus atrodė Simui tas būstas, lyg kapo duobė. Pamanė, kad niekas niekada jame nebegyvens, nežinos, net neįsivaizduos, kad kas nors čia galėjo gyventi.

Trečią dieną po girią vedžiojamas Simas parodė dar vieną paslėptą dėžę šovinių ir tris kelmus, prie kurių buvo užkasęs bidoną su dokumentais. Įraudę čekistai kirviu kapojo šaknis ir kastuvu vertė velėną, o nieko neradę apipildavo Simą keiksmų ir smūgių kruša...

Nieko nepešę, lapkričio 5 d. į Labgirinę budeliai nusivežė E. Palubeckaitę. Ji parodė du senus, apleistus bunkeriukus ir vietą, kur užkastas J. Žemaičio archyvas.

Daugiau kaip mėnesį čekistai studijavo popierius. Antrą Kalėdų dieną kaip daiktinius įrodymus atnešė juos J. Žemaičiui. Davė pavartyti ir „Laisvės varpą".

Skaudu buvo matyti tokio sunkaus triūso vaisius čia įkalintus kartu su juo, o ne rankose tų, kuriems jie buvo skirti – plačiajai visuomenei. Ar kur nors išliks bent egzempliorius?

Ir kartu tai buvo maloniausios akimirkos. Po tų ilgų mėnesių, per kuriuos matė tik budelius arba išdavikus, tai buvo pirmas, tegul ir neakivaizdinis, susitikimas su bendražygiais. Vėl prieš akis iškilo brolių J. Čeponio, J. Kasperavičiaus, P. Bartkaus, E. Kurtinaičio, J. Šibailos, L. Grigonio, A. Bakšio, J. Vilčinsko veidai, jų rūpestis dėl matricų ar popieriaus, jų džiaugsmas gavus gerą straipsnį ar pavykus išspausdinti daug laikraščio egzempliorių, jų skausmas dėl sunaikintos spaustuvės, jų viltys, jų gyvenimai, jų žūtys.

Sausio 9 d. čekistai dar kartą apklausė R. Gedvilą – tikslino su J. Žemaičiu susijusias kai kurias detales, rengė jį būti vienu iš pagrindinių liudininkų. Sausio 11 d. įvyko akistata su J. Žemaičiu. Prieš penkerius metus pats J. Žemaitis buvo apdovanojęs jį trečiojo laipsnio Kovos už laisvę kryžiumi, pats jį pasiūlęs Kęstučio apygardos štabo viršininku. Dabar šis žmogus buvo čekistų parankinis.

Akistatos pradžioje tardytojas atliko formalumus – pasiteiravo apie jųdviejų santykius. J. Žemaitis atsakė: „Po to, kai jis papasakojo apie jam žinomus pogrindžio dalyvius, [...] šiuo metu aš laikau jį savo priešu"[5]. Vadino daiktus tikraisiais vardais. Bet išdavikas jau buvo įgudęs, ne pirmą kartą atvestas akistatai su buvusiais kovos bendražygiais, todėl atkakliai pasakojo tai, kas buvo su tardytoju suderinta: aiškino, kad J. Žemaitis su A. Milaševičiumi ketino vykdyti masinius teroro aktus. J. Žemaitis prieštaravo: „Priešingai, aš buvau masinių teroro aktų prieši-

[5] J. Žemaičio ir R. Gedvilo 1954 01 11 akistatos protokolas, ibid., b. b. 33960/3, t. 5, l. 29–43.

ninkas". Ir aiškino, kad visada siūlė diferencijuoti Baudžiamojo statuto taikymą, kruopščiai tirti nusikaltimus ir pasverti visas aplinkybes, nusikaltusiuosius įspėti ir bausti tik tada, kai nusikalstama pakartotinai.

Bet čekistams jo nuomonė mažai rūpėjo. Kitą dieną R. Gedvilas stojo į akistatą su J. Palubecku – turėjo atidirbti už įgytas malones: kaip tik 1953 m. buvo amnestuotas, jam dovanota dešimties metų bausmė, dabar jau buvo tapęs laisvu sovietiniu piliečiu.

Po devynias valandas trukusios apklausos ir akistatos su R. Gedvilu J. Žemaitis tik 21 val. buvo grąžintas į kamerą. Ilgai galvojo apie žmogų, jo vidinę esmę, apie dalyką, kuris yra įgimtas: gyvenimo instinktą. Kalbėdavosi apie tai ir vyrai. Mūšyje J. Žemaitis niekuomet nebuvo bailus. Ir dauguma vyrų pavojaus minutę apie savo gyvybę negalvodavo, kiekvienas būdavo pasiryžęs dengti kitus. Prisiminė, kaip 1947 m. pavasarį V. Gužas krimtosi, kai Šimkaičių valsčiuje žuvo visas vienuolikos partizanų būrys, o jis, dengiamas kitų, liko gyvas. Bet tai buvo mūšyje. Jei žmogui skiriama daugiau laiko, jei apsispręsti tenka čekistų, sugebančių manipuliuoti savisaugos instinktu, akivaizdoje, reikia begalinių valios pastangų šiam instinktui įveikti.

Ir dar vienas dėsningumas galiojo partizaniniame gyvenime: kas nevertino kito gyvybės, tas labai vertino savąją. M. Orlingis užvedė partizanus pas myriop pasmerktą P. Rybakovą, o paskui pats išdavinėjo Jūros štabą. J. Nuobaras nušovė užverbuotą R. Gedvilo seserį, o dabar pats dirbo čekistams. J. Mackevičius apklausinėjo savo brolį ir pritarė mirties bausmei, o po dvejų metų pats išdavinėjo, ką žinojo.

Juk čekistai ir siekė ne tik sunaikinti pogrindį, bet ir apšmeižti jį, sutepti laisvės kovotojų idealus, paniekinti jų atminimą, o likusius gyvus kovos dalyvius paversti žmonėmis be savigarbos, bevaliais šliužais, drebančiais dėl savo gyvybės. Su kokiu pasimėgavimu tardytojai drėbdavo į akis žodį „banditas", kaip tyčiodavosi ir kvatodavo, vadindami J. Žemaitį „prezidentu", kaip niekino organizaciją, Lietuvos gynybos pajėgas, statutus, spaudą, tėvynės gynimą, priesaiką, garbę!

Vasario viduryje J. Žemaitis parašė MVD prokurorui pareiškimą:

„Ginantis savo byloje man būtina pasinaudoti kai kuriais duomenimis, esančiais žemiau nurodomuose pogrindžio dokumentuose:

1) LLKS įstatai (antras projektas);

2) LLKS kreipimasis į laisvės kovotojus;

3) LLKS kreipimasis į sąjūdžio dalyvius ir gyventojus;

4) LLKS Baudžiamųjų nuostatų projektas (parengtas LLKS Tarybos Prezidiumo nario Nakties[6]);

5) LLKS Baudžiamojo statuto projektas (parengtas Vakarų Lietuvos srities vado Gintauto[7]);

6) LLKS Baudžiamojo statuto projektas (parengtas Pietų Lietuvos srities vado Vilties[8]);

Man yra gerai žinoma ir aš tvirtinu, kad visi anksčiau išvardinti dokumentai keliais atvejais yra buvę VRM organų išimti iš įvairių pogrindžio veikėjų žinios.

Prašau Tamstą sutikti, kad anksčiau išvardinti dokumentai būtų prijungti prie mano bylos"[9].

Nors okupantai nepripažino partizanų veiklos teisėta, J. Žemaitis nutarė tai įrodyti dokumentais, teismo salėje dar kartą pareikšti, kad partizanų vadovybė, o ne jie, atėjūnai, yra aukščiausioji Lietuvos valdžia, veikianti pagal tarptautinę teisę ir savo įstatymus. Nors žinojo, kad sovietiniai teismai, kaip ir rinkimai, tėra demokratijos parodija, tačiau nutarė pats daryti viską, kad statutų straipsniais, faktais ir logiškais argumentais pagrįstų partizanų kovos teisėtumą.

Čekistams buvo neregėta, kad teisiamasis iš tikrųjų rengtųsi teismo procesui ir reikalautų tam tikrų dokumentų, todėl delsė atsakyti į J. Žemaičio pareiškimą.

Nesulaukęs jokios reakcijos, J. Žemaitis vėl prašė rašymo priemonių – ketino rašyti dar

[6] B. Liesys.

[7] V. Ivanauskas.

[8] S. Staniškis.

[9] 49-os kameros kalinio J. Žemaičio 1954 02 18 pareiškimas VRM prokurorui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 13, l. 229.

vieną pareiškimą, nes abejojo, ar teisingai „nurodė Prokuroro užimamą vietą".

Kovo 3 ir 22 d. jau rašė Pabaltijo karinės apygardos prokuroro padėjėjui ir prašė prie išvardytų dokumentų dar pridėti Jungtinės Kęstučio apygardos organizacijos ir veiklos nuostatus, išleistus 1947 ir 1948 m., kai jis tai apygardai vadovavo, ypač šių nuostatų dalį „Teismų sritis", taip pat „Prie rymančio Rūpintojėlio" 1–11 numerius bei LLKS tarybos biuletenio redakcinius straipsnius apie Lietuvos vidaus ir užsienio politiką, kitą medžiagą[10].

Kovo mėnesį kalėjimo administracija informavo, kad J. Žemaičio pareiškimai patenkinti[11]. J. Žemaičiui pareikalavus pridėti ir D. Steponaičio-Tauriaus 1950 m. laišką apie politinę padėtį Lietuvoje, kurį kareiviai kartu su kitais dokumentais buvo paėmę per susišaudymą Pilsupiuose, čekistai atsakė, kad tokio laiško nebuvo. Šitaip jie pasielgė todėl, kad D. Steponaitis tuo metu jau buvo užverbuotas ir šį laišką rašė MGB diktuojamas. „Legendinių" dokumentų čekistai į baudžiamąsias bylas nedėdavo.

Kovo 16 d. J. Žemaičio laukė malonus siurprizas: jam atpažinti buvo iškviestas Nepriklausomybės laikų pažįstamas, buvęs „Kario" žurnalo administratorius J. Broga.

Nežinia, kokį įspūdį J. Brogai padarė tas suvargęs kalinys, ar atpažino, jog tai – anas jaunas Lietuvos kariuomenės kapitonas, susituokęs su jo žmonos drauge gražiąja Elena. Pasikalbėti čekistai neleido, atpažinimas truko vos valandą dvidešimt minučių, daugiausia laiko užėmė formalumai – anketinių duomenų surašymas.

Paskutinį kartą J. Žemaitis buvo tardomas 1954 m. balandžio 3 d. Nuo suėmimo buvo praėję beveik metai. Iki balandžio 17 d. po tris keturias valandas J. Žemaitis praleisdavo pas tardytoją. Jam buvo leista susipažinti su byla. Tai sustiprino iliuziją, kad vyks normalus civilizuoto teismo procesas. Per tą laiką nepastebimai atėjo pavasaris. Jo dvelkimą buvo galima pajusti iš

[10] 49-os kameros kalinio J. Žemaičio 1954 03 03 ir 1954 03 22 pareiškimai Pabaltijo karinės apygardos prokuroro padėjėjui prie LSSR VRM, ibid., l. 231, 233.

[11] Beje, visų pageidaujamų dokumentų MGB nesiteikė surinkti ir atsakė, kad jų neturi.

paaukštėjusio dangaus pasivaikščiojimo kiemelyje, iš skaistėjančios debesų spalvos, iš praskrendančio paukščio smagaus sučyvuliavimo, iš vis ryškiau pasigirstančio Konservatorijos studentų muzikavimo. Bet pavasaris reikšdavosi ir kitaip: kamerose darydavosi nepakenčiamai karšta.

Balandžio viduryje J. Žemaitis vėl paprašė popieriaus. Parašė pareiškimą, paprašė batų, nes „su veltiniais per šilta, o kojinės suplyšo"[12]. Deja, kalinio batai J. Žemaičiui buvo išduoti tik birželio 8 d. – baigiantis teismui. Į teismo posėdžius jį vežiojo su veltiniais. Dar paprašė kameroje išimti antrąjį langą, nes „tvanku ir tamsu", bet tokie niekai čekistams nerūpėjo – atvirkščiai, į visus skundus atšaudavo, kad čia ne kurortas.

Balandžio mėnesį J. Žemaitį apžiūrėjusi kalėjimo gydytoja parašė pažymą, kad esąs sveikas, tinkamas ribotam fiziniam darbui.

Viskas rodė, kad J. Žemaičio „viešnagė" KGB požemiuose artėja prie pabaigos. Balandžio pabaigoje jis vėl paprašė popieriaus – parašė pareiškimą ministro pavaduotojui L. Martavičiui: „Iki šiol man nenukerpami trumpai plaukai, kai kitiems kaliniams tai padaroma nuo pat jų įkalinimo pradžios. Ši privilegijuota padėtis sudaro man tam tikrų nepatogumų. Prašau Tamstą sutikti, kad mano plaukai būtų nukirpti trumpai, kaip ir kitų kalinių"[13].

Norėjo būti lygus su kitais. Šis bendrumas buvo svarbiau už čekistų privilegijas, tai buvo aukščiausia privilegija ir garbė.

Po trijų dienų plaukai buvo trumpai nukirpti.

Gegužės 7 d. Pabaltijo karinės apygardos karinio prokuroro pavaduotojas pplk. Škaletis pranešė, kad J. Žemaičio byla perduota kariniam tribunolui. Vadinasi, daugiau nebus nei tardymų, nei provokacijų, nei bandymų užverbuoti, todėl ilgai svarstęs nutarė parašyti dar vieną prašymą.

Jau seniai nebuvo leidęs sau galvoti apie civilinį gyvenimą. Ilgoje bunkerio naktyje kartais nuklysdavo mintimis į praeitį, bet viešai niekam nepasakodavo savo troškimų. Bet dabar, kai

[12] J. Žemaičio 1954 04 11 pareiškimas kalėjimo viršininkui, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3 priedas, kalinio J. Žemaičio asmens byla, l. 231.

[13] J. Žemaičio 1954 04 26 pareiškimas LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojui L. Martavičiui, ibid., l. 239.

greitai jo gyvenimas baigsis, leido sau vėl tapti paprastu žmogumi – paprašė pasimatymo su motina ir sūnumi: „Prašau leisti man pasimatyti su motina Žemaitiene Petronėle, d. Antano, 68 m. amžiaus, gyvenančia Klaipėdos raj. invalidų namuose, su sūnum Žemaičiu Laimučiu-Jonu, s. Jono, 12 m. amžiaus, gyvenančiu Ramygalos rajone, ir sūnaus globėja mokytoja Liubinavičiene Ona, gyvenančia Ramygalos rajone"[14]. Dar pridūrė, kad „susitikimas po daugelio metų nesimatymo mano artimiesiems ir man turėtų didžiulės reikšmės"[15].

Čia pat raštu dar kartą čekistus patikino, kad ryšių su artimaisiais seniai nepalaikė. „Žinias, liečiančias mano artimųjų gyvenamąsias vietas, aš gavau keliais atvejais iš tardymo organų šių metų vasario ar kovo mėn."[16]

Ne tik apsidraudė, kad nenukentėtų jo artimieji, bet ir parašė tiesą. Juk net apie tėvo mirtį sužinojo tik iš tardytojo. Berniuką buvo matęs prieš šešerius metus. Tiesa, verbuodamas ir norėdamas jį palaužti, įskaudinti, Danilčevas kartą parodė sūnaus nuotrauką, kurioje Laimutis buvo su pionieriaus ženkleliu[17]. Nežiūrėjo į tą ženklelį – tai buvo pigi provokacija, bet stengėsi įsiminti vaiko bruožus.

Parašęs prašymą pasimatymui, turėjo ko laukti. Laukė ir bijojo. Bijojo išvysti motiną. Matė daug motinų, netekusių sūnaus, bet savosios tarp jų neįsivaizdavo. Vyrai ilgai nesiryždavo eiti pranešti apie žuvusįjį, nors žinodavo, kad motinos laukia, kad joms be galo svarbi kiekviena detalė: paskutinis žodis, žvilgsnis, gestas, kuriame stengdavosi įžvelgti atsisveikinimą, kančią, kuria norėdavo pasidalyti, ryžtą, kuris palengvindavo skausmą, viltį, kuri rūsčiu surakindavo lūpas, ir tikėjimą, kuris priversdavo ištverti. „Jūs traukitės, aš dengsiu". „Brolau, nepalik manęs gyvo". „Sudiev, pasimatysime Anapus". Tūkstančiai atsisveikinimų, tūkstančiai

[14] J. Žemaičio 1954 05 10 pareiškimas Pabaltijo ypatingajam karo apygardos prokuroro pavaduotojui prie LSSR VRM, ibid., l. 247.

[15] Ibid.

[16] Ibid.

[17] Čekistai nurodė O. Liubinavičienei nufotografuoti Laimutį su pionieriaus ženkleliu.

Ona Liubinavičienė su Jono Žemaičio sūnumi Laimučiu. Nuotrauka daryta čekistų liepimu 1954 m.

paskutinių žodžių, tokių skirtingų ir vienodų, ir motinų ašarų jūra, jų sielvarto amžinybė.

Nors jau seniai, kaip kadaise A. Baltūsis, pasakęs, kad nei ašaros, nei mirtis nebejaudina, buvo visko atsižadėjęs, bet negalėjo negalvoti apie vaiką. Dabar, kai nebereikėjo analizuoti tardytojo žodžių ir kurti atsakymų, nuspėti provokacijų ir užkirsti kelio klastai, dabar, kai turėjo iki valios laiko, galėjo leisti sau pasvajoti apie sūnaus ateitį. Koks jis bus, ar susimąstys apie tėvą, ar supras, kodėl augo našlaitis? Ar globėja išsaugos tėvo laiškus, ar jis juos skaitys?

Jautėsi be galo skolingas Laimučio globėjai. Geresnė motina jo sūnui vargu ar galėjo pasitaikyti. Jautėsi skolingas jai ne tik už vaiką, už tai, kad kentė nuolatinį pavojų ir vargą: jautė, suprato, kad ta jauna graži moteris atvažiuodavo pasimatyti ne tik dėl vaiko. Kas žino, gal regėjo save tolimoje ateityje Lietuvos karininko,

gal net prezidento žmona? Rodos, nedavė pagrindo tokioms svajonėms, nenorėjo suteikti nereikalingų vilčių ar įskaudinti, ir vis tiek jautėsi jai skolingas. O dabar į tą karčiąją skolos ir pavojų taurę norėjo įlašinti dar vieną lašą.

Tačiau jo likimas seniai jam nebepriklausė. Prokuroras Škaletis atsakė, kad J. Žemaičio pareiškimas persiųstas adresatui, tačiau nurodė, kad pasimatymo klausimas bus sprendžiamas po teismo.

Taigi beliko laukti teismo.

Teismo laukė ir J. Žemaičio bendrabyliai. Kiekvienas jau buvo nuėjęs savą erškėčiuotą tardymų kelią. Sunkiausias jis buvo J. Palubeckui – ne tiek dėl tardytojų, ne dėl fizinių kankinimų, kuriuos įprato kantriai pakelti, kiek dėl tų kančių, kurioms pats save buvo pasmerkęs.

M. Žiliūtė kurčioje kameros tyloje vis klausydavo, ar neišgirs koridoriumi vedamo ligonio šlubčiojamų žingsnių, bet iš ten neįsiskverbdavo joks garsas. Tyliai prasiverdavo „vilkelio" dangtis, nebyliai pažvelgdavo į vidų negyva monstro akis.

Sugijo per bunkerio paėmimą granatos sužaloti pirštai, aprimo stuburo, kurį sužalojo kabliu iš bunkerio vilkdami čekistai, skausmas. Praėjo ir baimė išduoti. Nežinojo savo stiprybės ribų, lygino ją su protėvių, su knygnešės tetos, su partizanų, paprastų kaimo vyrų dvasios galybe, bijojo, kad silpnas kūnas neįveiktų dvasios. Bet taip buvo iš pradžių. Vėliau suprato, kad atsilaikė.

Kalėjo vienutėje jau metus. Iš pradžių čekistai gundė, viliojo pažadais, norėjo užverbuoti.

Visiems tiesiai į akis sakė, ką mano. Nuvesta į kilimais išklotą aukšto pareigūno kabinetą, išgirdusi kultūringai su ja kalbantį žmogų, neištvėrė nepamokiusi: „Kaip Tamsta, tokia gražia kapsų tarme kalbėdamas, čia dirbi?!"[18]

Rusas majoras, tartum geradariškai jos gailėdamasis, fariziejiškai teisinosi: „Nežinojom, kad tame bunkeryje yra moterų, būtume nepadidinę migdomųjų dujų dozės"[19].

[18] „Likau amžinai skolinga", *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 19, p. 220–230.

[19] Ibid.

Gundė ir kitaip. Tardytojas karštai aiškino: „Elena Palubeckaitė jau laisvėje, o Žemaitis vaikšto užsivilkęs generolo uniformą, tik tu kvaila, viena čia sėdi užsispyrusi"[20].

Kai „gundymai" nepadėjo, buvo griebtasi smurto: „Tardymai prasidėdavo antrą valandą po pietų ir tęsdavosi iki antros valandos nakties. Kiek pasnausdavau iki 6 val. ryto ir vėl po pusryčių į tardymą. Apie 13 val. parvesdavo į kamerą ir po vienos dviejų valandų vėl išvesdavo tardyti. Du kartus per dieną tardydavo kasdien, išskyrus sekmadienį. Išseko jėgos. Vieną kartą per tardymą nualpau... Vis tiek tardymas tęsėsi toliau"[21].

E. Palubeckaitei tardymas buvo paprastesnis: ji tebuvo to spektaklio statistė.

1954 m. Velykų išvakarėse M. Žiliūtę tardytojas iškvietė į kabinetą pasirašyti, kad tardymas byloje baigtas. „Kartu atvedė ir Eleną Palubeckaitę", – vėliau prisiminė M. Žiliūtė[22]. Tai buvo pirmas kartas, kai po metų izoliacijos ji pamatė savą žmogų.

Beliko laukti teismo.

Paskutiniai Kęstučio apygardos partizanai

Po J. Palubecko suėmimo P. Narbutas – MGB agentas Vaidila lyg niekur nieko toliau vaikščiojo po Žemaitijos kaimus ir vykdė čekistų užduotis. 1953 m. birželio 10 d. Jurbarko rajone pas ryšininkę Vincę Gudžiūnaitę susitiko A. Šablauską-Arą, kuris pranešė, kad jį, partizaną Rolandą, nori matyti Kęstučio apygardos štabo viršininkas J. Vilčinskas-Algirdas.

Vilkijos rajone netoli Klapatynės kaimo P. Narbuto laukė E. Pranckevičius-Vasaris ir ryšininkė A. Martinkevičienė-Arūnė. Paryčiui atėjo J. Vilčinskas-Algirdas ir Benadas Kregždė-Bijūnas.

Arūnė pasidalijo savo įtarimais dėl K. Širvio-Sakalo. Nuojautą, kad jis gali būti MGB užverbuotas, stiprino dar ir tai,

[20] Ibid.
[21] Ibid.
[22] Ibid.

kad Šakių rajone, kur dislokavosi Sakalas, MVD kariuomenė nesiautėjo.

Algirdui taip pat pasirodė keista, kad per praėjusį susitikimą Sakalo palydovai buvo visai nepažįstami, nuo jo nesitraukė nė per žingsnį, susėdo ratu, tartum saugotų jį ir Sakalą. Pats Sakalas buvo neramus, nebaigęs vienos minties, pradėdavo kitą, žvalgėsi aplinkui.

Pasitaręs su visais, J. Vilčinskas nusprendė į susitikimą su K. Širviu, paskirtą birželio 15 d., neiti. Iki kito susitikimo, kuris buvo paskirtas birželio 30 d., ketino dar pasitarti su J. Žemaičiu, todėl nutarė susitikti su J. Palubecku.

Kitą dieną P. Narbutas ir A. Šablauskas atsisveikino su J. Vilčinsku, kuris dar įspėjo P. Narbutą, kad nepasitikėtų J. Bakšaičiu-Dešriumi. Įtarė, kad jis gali būti užverbuotas.

Nuvykęs į su Simu sutartą ryšio punktą, Algirdas laiškų nerado. Apie Simą nieko nebuvo girdėję ir ryšininkai. Pavidaujo ūkininkas Mockus pasakė negerą žinią: miške buvo girdėjęs šūvius, po kurių čekistas Volkovas iš ūkininko buvo paėmęs vežimą.

Tuo pačiu metu P. Narbutas, kuris vaikščiojo su A. Šablausku po Šimkaičių valsčių ir turėjo užmaskuoti J. Palubecko bei J. Žemaičio suėmimą, slapta susitiko su MVD operatyviniu darbuotoju. Čekistą įspėjo, kad iki birželio 21 d. vaikščios su A. Šablausku, o vėliau – su J. Vilčinsku, todėl vargu ar turės galimybių susisiekti su čekistais.

Didžiausią nerimą J. Vilčinskui kėlė tuščia Simo „pašto dėžutė". Neradęs laiškelio, negalėjo susitikti su J. Žemaičiu. Dar keisčiau Algirdui pasirodė tai, kad P. Narbutas pasigyrė gavęs Simo laišką, todėl tyliai pradėjo jį tyrinėti. Visą mėnesį nuo balandžio pradžios iki gegužės nebuvo jo matęs, o tai reiškė, kad jis galėjo būti pakliuvęs į čekistų rankas. Susitikęs Rolandą tiesiai jam pasakė, kad dabar čekistai griebiasi kitokios taktikos: sulaikytų partizanų nesuima, bet juos užverbuoja ir paleidžia. Žiūrėjo, ką Rolandas atsakys, bet šis niekuo neišsidavė.

Ryšininkė Arūnė turėjo keltis per Nemuną ir pranešti K. Širviui apie galimybę susitikti su J. Vilčinsku. Arūnė bijojo

eiti į Užnemunę, buvo įsitikinusi, kad K. Širvys yra užverbuotas, bet J. Vilčinskas ją nuramino: čekistai jos nelies tol, kol nepaims gyvo jo, J. Vilčinsko.

O pats sugalvojo, kaip patikrinti K. Širvį. Per ryšininkę paskyrė netoli Raudonės susitikimą, į kurį K. Širvys turėjo ateiti vienas. Vietoje savęs ketino pasiųsti vieną ūkininką, kuris nieko netaręs turėjo praeiti pro šalį ir paskui atsiųsti J. Vilčinsko ryšininkei šifruotą telegramą apie K. Širvio atėjimo aplinkybes.

Sutartą dieną iš Užnemunės buvo gauta telegrama, pranešanti, kad paskirtoje susitikimo vietoje kareiviai tikrino visų praeivių dokumentus. Vadinasi, Algirdas neklydo: K. Širvys ir J. Jankauskas buvo užverbuoti. Prastos žinios buvo ir savo veiklos rajone: visą mėnesį kartu su P. Narbutu vaikščiojo po Kalniškių, Vadžgirio, Palsių, Pavidaujo apylinkes, bet jokių J. Palubecko pėdsakų neužtiko. Dargių kaime sužinojo, kad Simas buvo žadėjęs užeiti per Sekmines, tačiau nepasirodė. Vaikščiojusi tik E. Palubeckaitė su nepažįstama moterimi. Tai dar labiau padidino įtarimą, kad Simas yra suimtas. Liepos pradžioje J. Vilčinskas P. Narbutui pasakė, kad ilgiau ieškoti Simo yra beprasmiška. Vadinasi, LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas yra žuvęs arba suimtas.

J. Vilčinskas P. Narbutui papasakojo, kad J. Žemaitis seniai ieškojo ryšio su užsieniu. Dabar, užverbavus K. Širvį, tokių galimybių neliko, todėl J. Vilčinskas nutarė kitą pavasarį be niekieno pagalbos bandyti pereiti SSRS sieną. Pakvietė drauge į užsienį eiti ir jį, Rolandą. Per tuos metus liepė pasirengti – įsigyti gerus batus ir rusų karininko uniformą. Eiti ketino naudodamasis kompasu, sieną planavo pereiti kur nors Rusijos šiaurėje, galbūt Karelijoje.

O Rolandas, vaikščiodamas su Algirdu, galvojo ne apie užsienį, bet apie čekistų užduotį: turėjo paimti J. Vilčinską gyvą. Tai buvo nelengva, nes vaikščiojo vieni du. Be pagalbos iš šalies suimti Algirdo nesiryžo.

Liepos pradžioje atėjo prasta žinia iš Kęstučio apygardos

štabo: čekistams pavyko iškviesti apygardos vadovybę į susitikimą su provokatoriumi J. Valantinu[1].

Partizanai atėjo trise: apygardos vadas P. Morkūnas-Rimantas, partizanai Stasys Zinkevičius-Algimantas ir Juozas Dobrovolskis-Ramūnas. P. Morkūnas, savo palydovus palikęs atokiau, priėjo pasisveikinti su J. Valantinu ir jį lydėjusiais trimis smogikais. Sveikinantis agentai stvėrė jį, bet patyręs partizanas nutrenkė provokatorius ir šoko į šalį[2]. Vienas iš smogikų tuo tarpu priėjo prie S. Zinkevičiaus ir iš karto šovė į jį, o tada nukreipė automato vamzdį į bėgantį P. Morkūną, peršovė vadui kojas. Sužeistas P. Morkūnas, išsitraukęs pistoletą, ėmė atsišaudyti, tačiau agentas-smogikas Kuisis atsuko į jį automatą.

Gyvas liko tik J. Dobrovolskis-Ramūnas, susirėmimo metu buvęs už 10–15 metrų nuo agentų. Jam pavyko pabėgti nuo persekiotojų. Liepos 8 d. apie Kęstučio apygardos vado P. Morkūno žūtį jis pranešė J. Vilčinskui, kurį susirado už 8 kilometrų nuo Šimkaičių. Atėjo ir kiti vyrai.

Iš apygardos štabo narių liko tik vienas – J. Vilčinskas. Tačiau dar laikėsi Vaidoto rinktinės partizanai B. Mileris-Aliukas, B. Kregždė-Bijūnas, J. Dobrovolskis-Ramūnas, A. Šablauskas-Aras, E. Pranckevičius-Vasaris ir P. Narbutas-Rolandas.

B. Mileris papasakojo, kad Vadžgirio mokytoja S. Andriuškevičiūtė (MVD agentė Neris) kartu su savo drauge (agente Nijole) išdavė partizanus Mečislovą Sutkaitį-Lapą ir Antaną Armoną-Arvydą. Rolandas tylėjo. Nepasakė, kad nuo gegužės mėnesio yra su Stefa artimai pažįstamas. Ne tik pažįstamas – išdavystė juos suartino. Pasisakė vienas kitam esą MVD užverbuoti. Panašiai prisipažinęs Rolandas buvo ir ryšininkui Dešriui, pas kurį buvo sulaikytas: padėjai suimti mane, tai dabar turėsi padėti man su-

[1] V. Šniuolio-Vitvyčio laiškas-atsakymas į P. Morkūno-Rimanto 1953 04 07 ir 08 laiškus, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 402 (5857, t. 9), l. 59–60; LSSR MVD 2N valdybos 1953 05 15 pažyma apie antisovietinę ginkluotą nacionalistinę organizaciją – Kęstučio apygardą, ibid., ap. 3, b. 419 (60/7), l. 21.

[2] LSSR vidaus reikalų ministro J. Vildžiūno 1953 06 24 operatyvinė suvestinė, ibid., ap. 3, b. 414 (56/43, t. 1), l. 177–181.

Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės Mindaugo tėvūnijos partizanai. Antroje eilėje iš kairės: Kazys Ignatavičius, Pranas Narbutas. Pirmoje eilėje iš kairės: Jonas Vilčinskas, Jonas Petrauskas

imti kitus. P. Narbuto sužadėtinė A. Dimšaitė buvo kalėjime, o ir ką būtų jai pasakęs apie savo „veiklą"? Todėl netrukus pasiprašė vidaus reikalų ministro pavaduotojo leidimo susituokti su agente Nerimi – S. Andriuškevičiūte.

Pasišnekėję vyrai išsiskirstė: Algirdas su Ramūnu išėjo į Gražinos rajoną (Vilkijos–Ariogalos rajonuose), Alius su Bijūnu – į savąjį. Aras ketino žiemoti su Vasariu, o Rolandas sutarė žiemoti su Aliumi. Atsisveikinant Rolandas – agentas Vaidila sutarė su-

sitikimus: rugpjūčio 1-ąją – su B. Mileriu-Aliumi, o liepos 15–16 arba 28 d. – su A. Šablausku-Aru.

Atraportavęs čekistams apie tokius „laimėjimus", P. Narbutas laukė tolesnių nurodymų. MVD vadovybė nutarė, kad likusius Vaidoto rinktinės partizanus būtina „sutvarkyti" iki žiemos, nes kai jie išsiskirstys žiemoti, agentas nebegalės nustatyti jų slėptuvių ar iškviesti į susitikimus. Tad pirmiausia buvo pasiruošta suimti A. Šablauską-Arą.

P. Narbuto susitikimas su A. Šablausku buvo paskirtas pas ryšininkę V. Gudžiūnaitę. Netoliese pasaloje laukė smogikai. Naktį iš liepos 27 į 28 d. smogikai suėmė Vaidoto rinktinės štabo viršininką A. Šablauską. Paimtas gyvas A. Šablauskas vis tiek nesuprato, kad P. Narbutas yra išdavikas: manė, kad Rolandą suėmė kartu su juo.

Suėmę A. Šablauską, čekistai tuojau sudarė planą, kaip sunaikinti Vaidoto rinktinės vadą E. Pranckevičių-Vasarį, kuris kartu su A. Šablausku slapstėsi Burbinės miške. Tikėdamasis per operaciją pabėgti ir manydamas, kad čekistai ims E. Pranckevičių gyvą, A. Šablauskas sutiko vesti juos į susitikimą. Tačiau čekistams paskutinių partizanų gyvų nebereikėjo.

Rugpjūčio 5 d. Jurbarko rajone, Paslauskynės miške, pusę šešių ryto E. Pranckevičius ir B. Kregždė buvo nukauti[3]. A. Šablauskui neliko nieko kito, kaip toliau vykdyti čekistų užduotis. Jis buvo užverbuotas ir gavo agentūrinį Vyto slapyvardį.

Rugpjūčio 7 d. P. Narbutas padėjo čekistams sulaikyti B. Milerį-Alių. Kartą jau pabuvęs čekistų naguose, išdavęs kovos draugus ir savo tikrą brolį, B. Mileris vėl buvo MVD užverbuotas ir tapo agentu Jauniumi.

Beliko sunaikinti J. Vilčinską-Algirdą. Privilioti jį į susitikimą su K. Širviu nepavyko. Liko vienintelis kelias – per P. Narbutą-Rolandą. Rolandas susitiko Algirdą rugpjūčio 21 d. Algirdas papasakojo apie sumanymą kitais metais keliauti į užsienį. Pasiguodė, kad Žemaičių apygardos vadas V. Montvydas-Etmonas per Vaidoto rinktinę ieško ryšio su vyriausiąja vadovybe,

[3] LSSR MVD 4-osios valdybos 3-iojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio Pavlenkos 1953 08 05 aktas, ibid., ap. 45, b. 1789 (6126, t. 2), l. 220.

nes su A. Bakšiu sutartame Jūros srities ir Žemaičių apygardos ryšių punkte tebeguli pernykščiai Jūros srities štabo laiškai. V. Montvydą domino Jūros štabo žūtis[4].

P. Narbutas perdavė J. Vilčinskui A. Šablausko laišką, kuriame šis kvietė jį rugsėjo 18 d. susitikti.

Susitikimas buvo paskirtas Raseinių rajono Antanavos kaime ūkininko Ramoškos sodyboje. Čekistai kruopščiai rengėsi paskutinei didelei operacijai. Agentas Vaidila – P. Narbutas buvo ginkluotas automatu, agentas Vytas – A. Šablauskas – pistoletu. Kęstučio ir Žemaičių apygardų vadai P. Morkūnas ir V. Montvydas[5] jau buvo nukauti, todėl čekistams nebereikėjo J. Vilčinsko gyvo.

Dvyliktą valandą nakties agentai pas Ramošką susitiko su J. Vilčinsku ir J. Dobrovolskiu. Pakvietė juos nueiti į netoliese esančią ryšininkės sodybą. Pakeliui krūmeliuose pasaloje laukė dar trys smogikai. P. Narbutui davus ženklą, A. Šablauskas šovė į J. Vilčinską, paskui tris kartus į J. Dobrovolskį[6]. Prie jo prisidėjo automatu ginkluotas P. Narbutas. Sunkiai sužeistas J. Vilčinskas šoko bėgti. Už trijų šimtų metrų jį pasivijo pasaloje tykojusių smogikų kulkos...

Operaciją parengė N. Dušanskis, o įvykdė buvę kovos bendražygiai. Po to, kaip buvo įprasta, agentams užmaskuoti buvo inscenizuotas mūšis su MVD kariuomene.

A. Šablauskas su B. Mileriu buvo pasiųsti vykdyti kitų užduočių: Burbiškių kaime Jono Ročkaus sodyboje ieškojo partizano Jono Bartušo-Ukrainiečio. O P. Narbutui, išdavusiam dar vieną partizaną Joną Balčaitį, buvo suteiktos „atostogos": kaip premiją už sėkmingas išdavystes ir žudynes LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojas L. Martavičius lapkričio mėnesį leido jam susituokti su agente Nerimi – S. Andriuškevičiūte.

Kęstučio apygarda buvo sunaikinta. Pavieniai partizanai buvo medžiojami dar kelerius metus.

[4] Agento Vaidilos 1953 08 24 agentūrinis pranešimas, ibid., l. 109–115.

[5] V. Montvydas žuvo 1953 08 23.

[6] LSSR MVD 4-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko 1953 09 18 raštas ministrui J. Vildžiūnui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1789 (6126, t. 2), l. 26–31.

Teismas

1954 m. gegužės 20 d. įvyko Pabaltijo karinio tribunolo tvarkomasis posėdis. Jame buvo patvirtinta, kad J. Žemaičiui inkriminuojama „nusikalstama" veika atitinka Rusijos SFSR baudžiamojo kodekso 58-1b, 58-8, 58-10 antrosios dalies ir 58-11 straipsnius.

Karinis tribunolas nusprendė bylą nagrinėti uždarame teismo posėdyje, be kaltinimo ir gynybos atstovų, 1954 m. birželio 1–9 d. Vilniuje, karinio tribunolo patalpose (Kapsuko g. 3/5)[1]. Tribunolo pirmininku buvo paskirtas justicijos plk. Benjaminas, tarėjais – pplk. V. Afanasjevas ir kpt. S. Levkovičius, sekretoriumi – ltn. Vlasovas.

Be to, susipažinęs su slaptomis prie bylos pridėtomis KGB pažymomis apie kai kurių liudininkų operatyvinį naudojimą, karinis tribunolas nurodė nekviesti liudininkais į teismo posėdį buvusio Tauro apygardos vado J. Jankausko, A. Lukošienės, P. Juškienės ir kt.[2] Jau teismo posėdžio metu LSSR KGB 4-osios valdybos viršininko pavaduotojas Vukolovas papildomai nurodė, kad du operatyviai naudojami liudininkai, A. Zaskevičius ir K. Širvys, negali būti iškviesti į teismą todėl, kad yra „ilgalaikėje komandiruotėje"[3].

Birželio 1 d. prasidėjo teismas. Iš kameros išvedė su antrankiais. Kalėjimo mašina „juoda varna" nuvežė iki tribunolo durų. Mašinoje, gretimuose boksuose, važiavo bendrabyliai E. Palubeckaitė, J. Palubeckas ir M. Žiliūtė. Kitų kaltinamųjų byloje nebuvo, nė vienas žmogus remiantis jų parodymais nebuvo nei suimtas, nei žuvęs.

[1] Dabar šiame pastate – policijos skyrius.
[2] 1952 m. (SSRS MGB 1952 01 10 įsakymas Nr. 0015) buvo uždrausta agentus apklausti kaip liudininkus.
[3] A. Zaskevičius – KGB agentas Bagdonas – tuo metu buvo išsiųstas į Berlyną, kur organizavo konspiratyvų Jono Kupsto pagrobimą (iš pradžių buvo planuota jį nužudyti) ir pervežimą į VDR. K. Širvys buvo operatyviai naudojamas iki 1955 m. Tų metų gegužės 24 d. buvo nuteistas 25 metus kaleti.

Iš mašinos išstūmė į durtuvų koridorių. Kareiviai akmeniniais veidais, rankose laikantys paruoštus ginklus, tarsi tanki tvora atitvėrė siaurą taką iki durų. Greta blaškėsi ir lojo vilkšunis.

Pirmą į teismo salę nuvedė J. Žemaitį, po jo – J. Palubecką. Simas buvo pašviesėjęs, veide nebesimatė mušimo pėdsakų. Trečią atvedė M. Žiliūtę. Buvo dar labiau sumenkusi, tarsi sumažėjusi, susisiautusi rudinėle ir apsiavusi vyriškus guminius batus. Paskutinę įvedė E. Palubeckaitę. Buvo nesimatę daugiau kaip metus. Susitikimas sujaudino ir pradžiugino. Vėl visi buvo kartu.

Teismo pirmininkui skaitant kaltinamąją išvadą, kurioje jie buvo pavadinti tėvynės išdavikais, J. Žemaitis jį pataisė: „SSRS piliečiu aš savęs nelaikau. [...] laikau, kad dabar Lietuva yra okupuota Sovietų Sąjungos"[4]. Paklaustas, ar prisipažįsta esąs kaltas, atsisakė apie tai kalbėti: „Parodymų teismui neduosiu. Kuo nors nusikaltusiu neprisipažįstu. Faktai, išdėstyti kaltinamojoje išvadoje, dalinai išdėstyti teisingai, dalinai – ne. [...] Aš atsisakau ką nors kalbėti apie bylą. Aš nenoriu būti naudingas sovietiniams valdžios organams. Sovietinė valdžia – mano šalies priešas ir mano asmeninis priešas"[5].

Teismas – uždaras, be žiūrovų. Buvo tik lietuviškai nesuprantantys kareiviai, tribunolas, sekretorius ir vertėjas. Sekretorius stropiai rašė protokolą, nepamiršdamas vietoje žodžio „partizanas" ar „būrys" įrašyti žodžius „banditas" ir „gauja".

Po J. Žemaičio tribunolo pirmininkas apklausinėjo J. Palubecką. Jis buvo apkaltintas ne tik „tėvynės išdavimu", bet ir ryšiais su užsienio žvalgybomis. Taip buvo pavadinta pažintis su desantininku K. Širviu, kuriam „aktyviai dalyvaujant 1953 m. gegužės mėn. buvo demaskuotas suimtas banditas Simas"[6]. Į tai J. Palubeckas atsakė paprastai: „Šnipinėjimo duomenų aš nerinkau. Aš tik surašinėjau ištremtus žmones"[7].

[4] Teismo posėdžio 1954 06 01–06 08 protokolas, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 13, l. 312–423.

[5] Ibid.

[6] K. Širvio charakteristika, LYA, f. K-1, b. b. P-16960, t. 5, l. 69.

[7] Teismo posėdžio 1954 06 01–06 08 protokolas, ibid., b. b. 33960/3, t. 13, l. 312–423.

Po pertraukos prieš teisėjus stojo M. Žiliūtė: „Aš jau pasakiau ir kartoju, kad apie kitus asmenis aš nieko nekalbėsiu. Kokioje gaujoje buvau, kas jai vadovavo, ką slaugiau – nepasakysiu. [...] Aš lietuvė ir padėjau lietuviams. Kaip lietuvė ir kaip medicinos sesuo jutau, kad mano pareiga padėti lietuviams, kovojantiems už laisvę, todėl išėjau į gaują"[8].

Teisiamųjų elgesys visiškai neatitiko čekistų scenarijaus. Iš kaltinamųjų jie tapo kaltintojais, bylojančiais apie Lietuvos okupaciją. Susinervinęs tribunolo pirmininkas paprašė kalbėti iš esmės ir duoti parodymus apie byloje išdėstytus faktus. Tuos „faktus" J. Žemaitis paaiškino taip: „Mano parodymai tardymo metu užrašyti vienašališkai, taip, kaip tai buvo reikalinga tardymo organams, ir jie neatitinka mano įsitikinimų. [...] Teismui jokių parodymų neduosiu, nes laikau juos betiksliais ir nereikalingais. Aš kovojau prieš sovietinę valdžią, kurią laikiau neteisėta, o teismas yra sovietinės valdžios organas ir jis negali būti objektyvus"[9].

Viena, ko siekė teismo proceso metu J. Žemaitis, – tai aiškiai išvardyti MGB agentus. Gal norėjo, kad išdavikai atvirai paliudytų savo menkumą, gal – čekistams priminti, kad jų gėrio ir blogio samprata yra ciniškai reliatyvi, nes „saviems" jie atleidžia žiauriausius nusikaltimus. O gal labai pragmatiškai norėjo painformuoti Marytę ir Eleną, kurioms – tikėjo – nebus paskirta mirties bausmė, apie tikruosius šnipus ir išdavikus, palikti jų pavardes įrašytas bylos puslapiuose. Kartu norėjo paneigti okupacinės valdžios partizanams primetamą teroristo-bandito bei imperialistinių žvalgybų agento vardą. Todėl nesutiko su bylos formuluotėmis: „Mano paaiškinimai betiksliai, nes jie nepakeis bylos. Aš turiu tik vieną prašymą: iškviesti į teismą papildomai du liudininkus – Algimantą Zaskevičių ir pilietį slapyvarde Sakalas"[10]. Dar patikslino, kad A. Zaskevičius paaiškins apie pogrindžio veiklą iki 1946 m., o Sakalas, t. y. K. Širvys, „kai kalbėjosi su Vilčinsku apie permetimą į užsienį, jis buvo užverbuotas MVD ir pogrindžio nariu tada jau nebuvo. [...] Aš turėjau Sakalo rapor-

[8] Ibid.
[9] Ibid.
[10] Ibid.

tą, adresuotą ne man, bet Kęstučio vadui. [...] Ten buvo kalbama apie naują desantą. Tai provokatoriaus raportas, ir jis neturi figūruoti mano kaltinime"[11].

Tai buvo viskas, ką jis dar galėjo padaryti: viešai pasakyti provokatorių pavardes. Nors tai nebegalėjo padėti likusiems laisvėje partizanams, bet privalėjo likti istorijai.

Vakare „juoda varna" vėl parvežė į kamerą. Diena buvo varginanti. Pusę posėdžio tribunolo pirmininkas skaitė kaltinamąją išvadą, kurioje pabrėžtinai buvo akcentuojami partizanų junginių „sistemingai vykdomi teroro aktai prieš sovietinį-partinį aktyvą"[12]. Ir nė žodžio apie Lietuvos okupaciją, apie tūkstančius nužudytų, ištremtų, įkalintų žmonių. Pačiam J. Žemaičiui buvo inkriminuojamos visos Kęstučio apygardoje ir Jūros srityje įvykdytos kovinės akcijos: Biliūnų ligoninės puolimas, šnipės S. Korobkinos sušaudymas, rinkimų būstinių apšaudymas Raseinių rajone, kautynės Pyragių miške, ginkluotų aktyvistų ir stribų apšaudymas Raseinių rajono Trankinių mokykloje ir kt. Daugelyje šių akcijų tiesiogiai pats J. Žemaitis nedalyvavo, tačiau kaltinime vis tiek buvo nurodoma, kad jos įvykdytos „pagal Žemaičio sudarytą planą" arba „jam pavaldžių ginkluotos nacionalistinės gaujos dalyvių". J. Žemaitis buvo kaltinamas 1947 m. vasarą dalyvavęs susišaudyme su MVD kareiviais Skaudvilės rajono Gudelių kaime (žuvo vienas kareivis) ir Kalniškių kaime, A. Šliažo namuose (ten taip pat žuvo vienas kareivis). Be to, jam buvo inkriminuojamas Skaudvilės rajono Adakavo vietinės tarybos deputatės P. Rybakovos nuteisimas (jos vyras S. Suščenkovas atsišaudydamas pabėgo), taip pat mirties nuosprendžio įvykdymas Kelmės rajone, Linkaičių miške šnipinėjusiam Kražių stribui P. Dvarvyčiui.

Trečią teismo dieną buvo iškviesti liudininkai – iš viso 17 asmenų. Daugumos jų J. Žemaitis niekada nebuvo matęs. Jie komentavo įvairias partizanų kovines akcijas: Pyragių kautynes, rinkimų būstinių apšaudymus, susišaudymą su ginkluotu partijos aktyvu Trankinių mokykloje ir kt. Kas konkrečiai šias ak-

[11] Ibid.

[12] 1954 04 19 kaltinamoji išvada tardymo byloje Nr. 19376, ibid., l. 249–270.

cijas vykdė, teismas nesivargino aiškintis – liudytojai buvo reikalingi parodyti, kad teisiamųjų suole sėdi „banditai". Gal tik vienas J. Broga J. Žemaičio niekuo nekaltino, vien paliudijo, kad jis 1941 m. „dezertyravo" iš Raudonosios armijos.

Pagrindiniai J. Žemaičio kaltintojai buvo R. Gedvilas ir J. Nuobaras. Tik teisme jis sužinojo, kad R. Gedvilas Panevėžyje dirba buhalteriu, o J. Nuobaras gyvena Vilniuje. Tokia buvo buvusių partizanų karjera, už kurią turėjo atidirbti, tad liudijo taip, kaip iš jų buvo reikalaujama. Vis dėlto J. Žemaičiui padarius pareiškimą, kad J. Nuobaro parodymai apie jo dalyvavimą įvykdant P. Dvarvyčiui mirties nuosprendį neatitinka tikrovės, nebedrįso to tvirtinti. Pagaliau sutiko ir su tuo, kad vykdant mirties nuosprendį P. Rybakovai J. Žemaitis į jos namus net nebuvo užėjęs.

Užtat R. Gedvilas skundė išsijuosęs, pasakojo girdėjęs, kad 1948 m. J. Žemaitis siūlęs Jūros srities vadui įvykdyti masinį teroro aktą – surengti Baltramiejaus naktį MGB šnipams.

Tribunolo pirmininkui paklausus, ar J. Žemaitis neturįs asmeninių sąskaitų su liudininku, J. Žemaitis atsakė: „Liudininką Gedvilą aš laikau savo priešu. Pagal jo parodymus daug žuvo ir daug mano kovos prieš sovietinę valdžią draugų buvo suimta. Ir aš jį laikau tautinio pogrindžio ir savo asmeniniu priešu, todėl laikau, kad mes turime asmenines sąskaitas"[13]. J. Žemaitis pridūrė, jog iš dokumentų, kuriuos jis prašė pridėti prie bylos, paaiškėtų, kad jis visada buvo prieš beprasmius žudymus ir žiaurumą, kad vyko karas, kurį pradėjo Sovietų Sąjunga, ir partizanai kiek įmanydami stengėsi elgtis civilizuotai, reglamentuoti savo veiklą statutais ir taisyklėmis. Nelaukdamas, kol vertėjas išvers, atsakė rusiškai ir paprašė nebesivarginti, nebeversti į rusų kalbą dokumentų ir liudytojų parodymų, nes jis supratęs, kad nėra tokio vertėjo, kuris padėtų jiems susikalbėti. „Aš atsisakau duoti paaiškinimus apie visus bylos daiktinius įrodymus. Tai daryti nėra tikslo ir prasmės. Aš neturiu tikslo pasiteisinti. Teismo nuosprendis man žinomas iš anksto"[14].

[13] Teismo posėdžio 1954 06 01–06 08 protokolas, ibid., l. 312–423.

[14] Ibid.

O tribunolo pirmininkas atkakliai tvirtino, kad vertėjas „pasitarnaus tiesos atskleidimui", – sovietinės tiesos, pagal kurią okupuoto krašto gyventojai neturi teisės ginti savo laisvės.

Nenorėdamas daugiau dalyvauti šiame tragifarse, ketvirtą teismo dieną J. Žemaitis atsisakė savo reikalavimo iškviesti į teismo posėdį A. Zaskevičių ir K. Širvį, nes „jų parodymai bus kaip Nuobaro ir Gedvilo – neobjektyvūs".

Pagaliau atėjo paskutinė teismo diena – diena, kai paskutinį kartą visi drauge sėdėjo teisiamųjų suole. Būnant kartu viskas atrodė lengviau, prasmingiau, atgimė ir sutvirtėjo tai, ką visus metus klasta, apgaule, įkalbinėjimais ir grasinimais bandė sugriauti čekistai. Jei ir buvo kuris palinkęs, pasidavęs spaudimui, tai dabar vėl tapo toks pat, koks buvo tą dieną, kai prisiekė žūti už tėvynę. Kiekvienas ruošėsi paskutiniam žodžiui, nes žinojo, kad tai – atsisveikinimo žodžiai. Bet kalbėjo ne apie save.

„Aš noriu pasakyti, kad kur tik aš užeidavau, būdama miške, niekas nežinojo, kad aš esu bandoje[15]. Ir jei kas ką davė, tai davė ne kaip banditei, o pažįstamai, todėl jei kas suimtas už tai, tai suimtas neteisingai", – pabrėžė E. Palubeckaitė[16]. Nenorėjo užtraukti nelaimės tiems, kurie beveik dešimt metų rizikuodami savo laisve ir gyvybe juos rėmė. Sau ir broliui malonių neprašė: „Taip pat noriu palaikyti teisiamąjį Žemaitį, kad kai jis buvo Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio vyriausiu vadovu, jis kovojo su chuliganizmu ir žvėriškumais".

M. Žiliūtė, kuriai ne kartą tardytojas buvo teigęs, jog jos pažiūras lėmė tai, kad sovietų valdžia Jurbarke buvo atėmusi jos tėvų namą, pasakė: „Aš prieš sovietų valdžią ne todėl, kad ji nacionalizavo nuosavybę. Prieš ją aš nusiteikusi todėl, kad Sovietų Sąjunga okupavo mano kraštą ir neteisėtai jame įvedė sovietinę valdžią. Aš kovojau prieš šią valdžią ir laikau, kad kaip lietuvė turėjau tai daryti"[17].

Sunkiausia buvo J. Palubeckui. Negalėjo pamiršti tos nak-

[15] Teismo sekretorius protokole partizanus vadino „banditais", nors teisiamieji vartojo žodį „partizanas".

[16] E. Palubeckaitės paskutinis žodis teisme, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 13, l. 423.

[17] M. Žiliūtės kalba teisme, ibid., l. 421.

ties, kai patikėjo čekistų gražbylystėmis, kai lyg koks niekšas sėlino prie bunkerio naiviai tikėdamasis, kad J. Žemaitis su moterimis bus iš jo pasitraukęs. Todėl paskutiniame žodyje norėjo prašyti atleidimo ir prisiimti visų kaltes: „Kiti teisiamieji suimti dėl mano kaltės, ir aš taip pat jaučiuosi kaltas asmeniškai prieš juos. Prašau teismą sušvelninti jiems bausmę ir už juos nubausti mane"[18].

Ne tokių kalbų tikėjosi teisėjai. Neprašė teisiamieji malonės, greičiau patys kaltino, todėl kai J. Žemaitis pradėjo savo kalbą žodžiais: „Aš, kaip ir kiti mano bendraminčiai, laikau, kad Sovietų Sąjunga savo ginkluotomis pajėgomis įsiveržė į mūsų šalį...", – tribunolo pirmininkas pasipiktinęs nutraukė teisiamąjį ir pareikalavo paskutinio žodžio nenaudoti antisovietinei agitacijai. Bet J. Žemaitis tęsė:

„Šį sovietinės vyriausybės žingsnį laikau neteisėtu ir todėl laikiau, kad neturiu tarnauti sovietinėje armijoje. [...] Visus pogrindžio veiksmus, kurio dalyviu aš buvau, nukreiptus prieš sovietinę valdžią, aš laikau teisingais ir nelaikau nusikalstamais. Tik noriu pabrėžti, kad kiek man teko vadovauti Lietuvos kovotojų už laisvę kovai, aš stengiausi, kad ši kova prisilaikytų humanizmo principų. Jokių žvėriškumų aš neleidau.

Koks bus teismo sprendimas – man žinoma.

Aš vis tiek laikau, kad kova, kurią aš vedžiau devynerius metus, turės savo rezultatus"[19].

M. Žiliūtė sėdėjo teisiamųjų suole ir stengėsi įsidėmėti kiekvieną žodį. Suprato, kad nuo šiol jos gyvenimas įgis naują prasmę: liudyti. Paties likimo ji buvo išrinkta išlikti ir liudyti. Nuosprendžio nesiklausė: žinojo, kad J. Žemaitis bus pasmerktas myriop, o jos pačios likimas mažai bejaudino... Dešimt, penkiolika, dvidešimt penkeri metai konclagerių – koks skirtumas? Vis tiek kova duos vaisius, o jos pareiga – liudyti, kaip jie kovojo ir kaip žuvo.

Nuosprendis atkartojo kaltinamąją išvadą ir buvo juokinga, kad tik dėl to reikėjo šio šešių dienų farso. Kam vaidino šie

[18] J. Palubecko kalba teisme, ibid., l. 422.

[19] J. Žemaičio kalba teisme, ibid., l. 419, 421–422.

Neliko Žemaičių ir Juškų sodybų, nudžiūvo ir galiūnė pušis... (1953 m. nuotrauka)

teisėjų togomis vilkintys pareigūnai? Ar tik tam, kad susumuotų Rusijos baudžiamojo kodekso straipsnių galimybes? Tėvynės išdavimas, teroras, antisovietinė agitacija – taip buvo kvalifikuoti J. Žemaičio „nusikaltimai". Galutinis rezultatas – mirties bausmė su turto konfiskavimu.

Toks pat nuosprendis buvo paskelbtas ir J. Palubeckui. M. Žiliūtei už medicinos sesers pareigų vykdymą – dvidešimt penkeri metai konclagerių. E. Palubeckaitei teisėjai buvo maloningesni – skyrė „vaikišką" dešimties metų bausmę.

Nuosprendį išklausė ramiai. Viskas – ir bausmių dydis, ir Marytės pistoleto techninė ekspertizė, turėjusi nustatyti, ar šiuo nešaudančiu ginklu ji vykdė teroro aktus, ir nuteistųjų turto, kurio jie neturėjo, konfiskavimas, ir pareikalavimas padengti teismo išlaidas – priklausė nerealiam, absurdiškam pasauliui. Buvo „aprašytas" J. Žemaičio turtas ir pažymėta, kad jo neužteks teismo išlaidoms padengti: senas portfelis, kuriame jis laikė dokumentus, buvo aptriušęs ir naudoti nebetiko; pusantro metro

medžiagos atraižą, rastą bunkeryje, kalėjimo viršininkas buvo jau anksčiau atidavęs kelnėms užsilopyti, o guminiais batais buvo apsiavusi Marytė.

M. Žiliūtė už nuteisimą liko skolinga sovietų valdžiai 1167 rublius. O valdžia savo skolininkų nepamiršta: 1960 m. gruodžio 22 d. pas sugrįžusią iš lagerio M. Žiliūtę prisistatė Vilniaus Lenino rajono liaudies teismo vykdytojas reikalauti šios sumos[20].

Teismo nuosprendžio nebuvo galima apskųsti kasacine tvarka. Laukiantys kalėjimo „juodos varnos" nuteistieji buvo uždaryti gretimuose boksuose. M. Žiliūtė girdėjo, kaip pravėrę bokso duris teisėjai J. Žemaičiui siūlė rašyti malonės prašymą[21]. J. Žemaitis atsisakė, tik paklausė, kada bus vykdomas nuosprendis, ir paprašė pasimatymo su sūnumi.

Bet šis pageidavimas liko be atgarsio.

Malonės atsisakė ir M. Žiliūtė.

Po teismo iš KGB rūmų požemio J. Žemaitis buvo išvežtas į Lukiškes. Vežė naktį. Kai išlaipino iš „juodos varnos", kalėjimo kiemas buvo tuščias. Ant geležinių vartų, ant pastatų sienų šmėžavo šešėliai. Kiemas buvo apšviestas galingų prožektorių. Priešais pamėkliškai į dangų kilo cerkvė.

Jis buvo įvestas į tipišką Jekaterinos laikų kalėjimo korpusą. Viduryje kilo vielos tinklais atitverti laiptai, abipus kurių rikiavosi geležimi kaustytos kamerų durys. Mirtininkų korpuse buvo tylu.

Nuo šiol J. Žemaitis bus vienas. Kada bus įvykdytas nuosprendis, teisėjai nesakė. Nežinojo, kad mirties teks laukti beveik pusę metų.

[20] LYA, f. K-1, b. b. 33960/3 priedas, J. Žemaičio ir kitų stebimoji byla, l. 278. Teismo vykdytojas konstatavo, kad išieškoti skolos neįmanoma: M. Žiliūtė yra antros grupės invalidė ir jokio turto neturi.

[21] Byloje jokių malonės prašymų nėra, tačiau gali būti, kad tokį prašymą rašė J. Palubeckas. 1954 11 12 SSRS aukščiausiojo teismo karinė kolegija pranešė, kad J. Žemaičio ir J. Palubecko nuosprendis patvirtintas, nes SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas atmetė malonės prašymą (žr: Pabaltijo karinės apygardos Karinio tribunolo teismo sekretoriaus pažyma, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 13, l. 469).

In Memoriam

Kadaise partizanaudamas vienoje kaimo pirkioje J. Žemaitis buvo užtikęs įrištą prieškario žurnalo „Karys" komplektą. Kai kuriais žurnalo straipsniais jis naudodavosi kurdamas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio dokumentus, rašydamas vedamuosius „Laisvės varpui" ir proginius įsakymus partizanams. Tuomet įstrigo gen. št. plk. ltn. Jono Šepečio mintis apie vado ir kovotojo psichologiją: „Baimė – reakcija prieš kūno pažeidimą, narsumas – reakcija prieš žmogaus dvasios, jo taurumo pažeidimą"[1].

Dabar buvo kaip niekada ramus. Kūno pažeidimo pavojus nebeegzistavo, todėl jokios baimės seniai nebejuto. Dabar, kai realybė nuo jo valios nebepriklausė, galėjo nedvejodamas sau pasakyti, kad padarė viską, ką privalėjo.

Kadaise labai mėgdavo skaityti, bet mirtininkams knygų neduodavo. Tad skaitė savo gyvenimą – kaip vieną didelę knygą. Buvo joje daug miestų, įvykių, šalių, žmonių, kadaise pamirštų, o dabar vėl iškylančių prieš akis. Ši nematoma knyga turėjo vieną pranašumą: joje neegzistavo laikas. Dėl to joje vienu metu galėjo būti Raseinių gimnazija ir Venecijos gondolos, gražuolė Elena Valionytė ir rudens nuspalvintame miške priesaikai išrikiuoti partizanai. Buvo jo knygoje Žemaitijos pienininko sūnaus užsispyrimas tapti karininku, – tarsi nujaučiant, kad jam skirtas ypatingas likimas. Buvo idėjos ir mintys, programos ir statutai, kuriems išeikvota tiek dvasinės energijos, jėgų ir laiko. Buvo galinga, visą Lietuvą apimanti organizacija, pogrindžio valstybė, kuriuos nekarūnuotu Prezidentu jis buvo tapęs.

Bet užvis daugiausia vietos šioje knygoje užėmė jo broliai, ištisa žuvusiųjų kariuomenė, kurią ir vėl vedė į nesibaigiantį mūšį. Tūkstančiai veidų, žodžiai ir žvilgsniai, įtūžis ir kil-

[1] Plk. ltn. J. Šepetys, „Vado ir kovotojo psichologija šių dienų kare", *Mūsų žinynas*, Kaunas, 1939, Nr. 5, p. 675–676.

numas, skausmas ir ryžtas, mūšio aistra ir kulkosvaidžio kalenimas, vienišas šūvis palaukėje ir priešmirtinė dejonė – visa tai plaukė prieš akis, ir jis vėl buvo jų generolas, nematomos kariuomenės vadas. Buvo čia didžiavyrių ir silpnadvasių, pašėlusių narsuolių ir atsargių pragmatikų, linksmuolių ir paniurėlių, mąstytojų ir žemės dulkių, poetų ir artojų. Stovėjo toje rikiuotėje ir Simas, nedrįstantis į vadą pakelti akių, – jam seniai buvo viską atleidęs, nes visa tai nebeturėjo reikšmės. Dabar jis vadovavo žuvusiųjų kariuomenei.

Nekrūpčiodavo, kai sužvangėdavo durų skląsčiai. Kalėjimo jo knygoje nebuvo.

Nenustebo, kad kaip tik lapkričio 22 d., Kariuomenės dienos išvakarėse, buvo pašauktas „su daiktais". Jo pasaulyje daiktai neegzistavo, vadinasi, jis dar priklausė šitam, daiktiškajam pasauliui. „Daiktų" buvo nedaug: bunkeryje sudūlėjusi antklodė.

Tamsų vakarą J. Žemaitis buvo nuvežtas į stotį, kažkur toli ant atsarginių bėgių stovėjo grotuotas vagonas. Speciali ginkluota palyda, besidraskantys šunys, atkišti durtuvai, palydovų keiksmai, kalinio perdavimo ritualas, straipsnis ir bausmė, SSRS Aukščiausiosios Tarybos karinės kolegijos pranešimas: J. Žemaičio ir J. Palubecko nuosprendis patvirtintas 1954 m. lapkričio 12 d. SSRS aukščiausiajame teisme. „Duotas nurodymas nedelsiant įvykdyti nuosprendį"[2].

Priešais kupė, nuo koridoriaus atitvertą grotomis, stovėjo kareivis. Pro jo petį matėsi grotuotas langas. Vagonui pajudėjus, už lango ėmė plaukti Vilniaus priemiesčio žiburiai. Tas pats kelias, kuriuo 1941 m. buvo verčiamas žygiuoti į rytus. Nebylus atsisveikinimas su Tėvyne.

Lapkričio 23 d. buvo Maskvoje. Butyrkų kalėjime iš jo atėmė visus daiktus: antklodę, megztinį, kelnes, batus, viršutinius ir apatinius baltinius, medalionėlį[3]. Paskutinė žemi-

[2] Pabaltijo karinės apygardos Karinio tribunolo teismo sekretoriaus pažyma, LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 13, l. 469.

[3] 1953 11 23 aprašas, ibid., b. b. 33960/3 priedas, kalinio J. Žemaičio asmens byla, l. 268.

nanti kratos procedūra: iki nuogumo, iki pritūpimų, iki visiško nužmoginimo ir paniekinimo.

Buvo išduoti mirtininko rūbai.

Kokios buvo tos trys dienos Butyrkų kalėjime, niekas niekada nesužinos. Uniformuota pareigūnė, Butyrkų kalėjimo Vidaus reikalų valdybos specialiosios dalies viršininkė Čiupiatova tvarkingai surašė pažymą: „Pabaltijo karinės apygardos Karinio tribunolo 1954 06 07 nuosprendis Jonui Žemaičiui įvykdytas 1954 m. lapkričio 26 d."[4]

Butyrkų kalėjime nesiliovė rūkę krematoriumo kaminai. Per dūmus, per pelenus J. Žemaitis grįžo į žemę, į bendrą nežinomą Lietuvos partizanų kapą.

Vietoje epilogo

Praėjus porai dienų po mirtininkų specialiojo vagono išsiuntimo į Maskvą, į etapą pateko M. Žiliūtė ir E. Palubeckaitė. Dvi dienas prieš etapą jos buvo kartu Lukiškių persiuntimo kalėjimo kameroje. Elena papasakojo apie suėmimo pradžią, apie tai, kaip čekistai ją vertė vaikščioti po kaimus ir vaizduoti, kad ji nėra suimta, kaip tardytojai norėjo užverbuoti brolį ir J. Žemaitį, kaip jai liepė slaugyti ligonį. Elena tikėjo, kad broliui Juozui mirties bausmė buvo pakeista į 25-erius metus konclagerių.

Toliau moterų keliai išsiskyrė: M. Žiliūtė per Maskvos Raudoniosios Presnios persiuntimo kalėjimą buvo išsiųsta į ypatingąjį „Dubravlagą" (Mordovijos ASSR), o E. Palubeckaitė – į „Minlagą" (Komijos ASSR).

Etapuose patyrusi Rusijos kriminalinių nusikaltėlių („blatnųjų") nužmogėjimą, M. Žiliūtė pagaliau atsidūrė Mordovijos 6-ajame lagerių punkte. Buvo visai paliegusi, keliaudama iš vieno persiuntimo kalėjimo į kitą sunkiai susirgo. Atsiliepė gyvenimas po žeme, partizanavimo vargai, o labiausiai – iš bunkerio ištraukiant sužalotas stuburo slankstelis ir apsinuodijimas

[4] Vidaus reikalų ministerijos Butyrkų kalėjimo specialiosios dalies viršininkės Čiupiatovos pažyma, ibid., l. 269.

neaiškios kilmės dujomis. Nors byloje buvo nurodyta, kad kalinė tinka fiziniam darbui, lageryje iš karto pateko į ligoninę. Vokietės kalinės Marijos Brandt, kuri Marytei, kaip buvusiai medicinos seseriai ir mokančiai vokiečių kalbą, pajuto palankumą, dėka ir rūpesčiu atsistojo ant kojų, tačiau dėl nesveikų sąnarių buvo pripažinta antros grupės invalide.

Toliau jos kelias nusitęsė į Sibirą. N. Chruščiovui pradėjus pertvarkymus, po kruvinų kalinių sukilimų 1956 m. SSRS Aukščiausiosios Tarybos komisija pagaliau daugelį kalinių paleido į laisvę. Likusios politinės kalinės buvo pervežtos į vieną „Siblago" lagerį Kemerovo srityje, Suslovo rajone, vėliau – į „Oziorlago" lagerį Irkutsko srityje, Taišeto rajone.

Kiek kitaip susiklostė E. Palubeckaitės likimas. Ši darbšti kaimo moteris dirbo sunkiausius darbus ir per metus konclageryje užsidirbo 195 dienas „užskaitų"[1].

Pradėjus šiek tiek laisvėti režimui, etapuose susitinkant įvairių gulago lagerių kaliniams, sklido įvairiausi gandai. Populiarus buvo gandas apie tai, kad nuteistųjų myriop nešaudo, o veža juos į urano kasyklas dirbti. Dažnai būdavo pasakojama apie persiuntimo kalėjimuose neva matytą vieną ar kitą mirtininką. Taip pasklido gandas, kad ir J. Palubecką kažkas buvęs sutikęs Sibiro lageriuose, kur netrukus jis miręs. Tik Lietuvai 1990 m. atgavus nepriklausomybę ir perskaičius J. Žemaičio ir kitų baudžiamąją bylą paaiškėjo, kad J. Palubeckas, kaip ir J. Žemaitis, 1954 m. gruodžio 2 d. buvo sušaudytas Butyrkų kalėjime.

1956 m. birželio 26 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo komisija, peržiūrėjusi politinių kalinių bylas, E. Palubeckaitę paleido iš lagerio, o M. Žiliūtės bausmę sumažino iki dešimties metų. Invalidų barakuose (Kemerovo srities Suslovo rajone, Irkutsko srities Taišeto rajone) praleidusi kelerius metus, 1960 m. liepos 11 d. M. Žiliūtė buvo „aktyruota", t. y. paleista į laisvę, surašius aktą, kad yra nepagydoma ligonė. Skurde ir visiškai vieniša

[1] 1955–1958 m. konclageriuose sunkius darbus gerai dirbantiems kaliniams už vieną įkalinimo dieną užskaitydavo dvi ar tris (tokia tvarka bendrojo režimo lageriuose buvo 1951–1960 m.).

Partizanų gailestingoji sesuo Marijona Žiliūtė (1990 m.)

ji išgyveno ilgus metus. Mirė sulaukusi Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo – 1994 m. gruodžio 27 d. Vilniuje. Palaidota Jurbarke.

1963 m. iš tremties į Lietuvą grįžo J. Žemaičio sesuo Kotryna. Ji nežinojo, kas augina brolio sūnų. Po tremties Juškų šeima apsigyveno Šiluvoje. Kartą jiems prisistatė jaunuolis, pasivadinęs Žemaičio sūnumi Jonu Laimučiu. Pasitikėjimo šis jaunuolis nesukėlė. Greitai jis išnyko iš Juškų akiračio. Matyt, tai buvo paprasta KGB provokacija.

Bostone išėjus „Lietuvių enciklopedijos" tomui, kuriame buvo J. Žemaičio biografija, 1969 m. vasarą pas Šiauliuose gyvenantį J. Žemaičio sūnų iš Vilniaus atvyko KGB operatyvininkas Matuzonis. Jis teiravosi, ar su juo, kaip su partizanų vado sūnumi, niekas nebandė užmegzti ryšio. Pirmai pažinčiai atvežė „dovanų" – knygą „Kruvinos žudikų pėdos" (iš KGB leidžiamos propagandinės serijos „Faktai kaltina") ir paskutinę tėvo nuotrauką, kurioje jis nufotografuotas po suėmimo.

Matuzoniu pasivadinęs čekistas J. Žemaičio sūnų „prižiūrėjo" kelerius metus, vėliau nustojo jį lankęs ir kvietinėjęs pasikalbėti.

Laimingo atsitiktinumo dėka (J. Žemaičio sūnaus globėjos O. Liubinavičienės sesuo D. Žiaunytė buvo ištekėjusi už šiluviškio Leono Žukausko) R. Juška, Šiluvoje susitikęs L. Žukauską, sužinojo, kad Žemaičio sūnus Laimutis turi Liubinavičiaus pavardę ir gyvena Šiauliuose.

Taip J. Žemaičio sūnus susitiko su tėvo sesers šeima ir sužinojo apie jo gyvenimą iki 1941 m. Deja, anksti mirus globėjai O. Liubinavičienei (dėl čekistų persekiojimo ji vengdavo sūnui pasakoti apie tėvą) niekas negalėjo papasakoti apie tėvo partizanavimo metus. Likusios gyvos partizanų ryšininkės nežinojo nei J. Žemaičio sūnaus likimo, nei jo pavardės. Tik prasidėjus Atgimimui Laimutis Žemaitis susipažino su M. Žiliūte, vėliau – su N. Nausėdaite, R. Jankevičiūte ir kitais J. Žemaičio bendražygiais. 1990 m. vasario 20 d., nors ir kaip ilgai KGB trukdė, jam pavyko susigrąžinti tikrąją pavardę.

Sušaudę J. Žemaitį, čekistai dar ne kartą sklaidė jo baudžiamąją bylą: tiek kilus „operatyviniam būtinumui", tiek rašydami propagandines publikacijas, tiek rengdami mokymo priemones KBG aukštajai mokyklai. Paskutinį kartą, 1988 m., rengdamas publikaciją bylą skaitė KGB majoras Grunovas.

1991 m. rugpjūčio 22 d. Lietuvoje nutraukus LSSR KGB padalinio veiklą ir Lietuvos Respublikos valdžios institucijoms perėmus KGB archyvus, ši byla pasidarė prieinama tyrinėtojams ir istorikams. Pamažu išryškėjo J. Žemaičio vaidmuo partizaniniame kare.

1995 m. apie J. Žemaitį buvo sukurtas dokumentinis televizijos filmas „Ketvirtasis Prezidentas" (režisierius Juozas Sabolius, scenarijaus autoriai Eugenijus Ignatavičius ir Juozas Sabolius).

1996 m. liepos mėn. Šiluvos klebono Leono Kalinausko rūpesčiu J. Žemaičio tėviškėje Šiluvoje buvo pastatytas tautodailininko Adolfo Turausko sukurtas koplytstulpis.

Koplytstulpis Jonui Žemaičiui Šiluvoje. Kalba sūnus Jonas Laimutis Žemaitis (1996 m. liepa)

1997 m. vasario 14 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu Nr. 1205 J. Žemaitis buvo apdovanotas Vyčio kryžiaus pirmojo laipsnio ordinu.

1998 m. sausio 28 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu Nr. 1506 J. Žemaičiui suteiktas dimisijos brigados generolo laipsnis.

Beveik po penkiasdešimties metų užmaršties Jonas Žemaitis grįžo į Lietuvos istoriją ir visuomenės sąmonę: partizanų generolas, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos prezidiumo pirmininkas, vienas iš tūkstančių už tėvynę žuvusių Lietuvos sūnų.

Priedai

1 dokumentas. Šerno rinktinės vado J. Žemaičio-Adomo 1946 m. spalio 7 d. įsakymas rinktinei

LLA Šernas
1946 11 03
Nr. 48

ĮSAKYMAS RINKTINEI Nr. 4
1946 m. spalio 7 d.

Rikiuotės dalis

§1. 1946 m. rugpjūčio 20 d. pradėjau vadovauti rinktinei.

Pagrindas: Rinktinės 1946 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. 3.

§2. Nuo 1946 m. birželio 5 d. iki 1946 m. spalio 17 d. tarnybiniais reikalais buvau 2-osios kuopos ir V[ytauto] D[idžiojo] rinktinės veiklos rajone.

§3. Skelbiu rinktinės vadovybės sudėtį:

1. Rinktinės vadas ir einantis vanagų operatyvinės dalies viršininko pareigas – ADOMAS[1] (žodinis slapyvardis MOCKUS).

2. Organizacinio skyriaus viršininkas ir einantis rinktinės štabo viršininko pareigas – KARIBUTAS[2] (žodinis slapyvardis LATVIS).

3. Informacinio skyriaus viršininkas – VIRPŠA[3] (žodinis slapyvardis NIEKAS).

4. Rinktinės štabo ūkio skyriaus viršininkas – RUTENIS[4] (žodinis slapyvardis RIPKA).

§4. Remiantis mano įsakymu vanagas MERKYS[5] nuo š. m. gegužės 20 d. vadovavimą Džiugo padaliniui perdavė vanagui VAIDEVUČIUI[6] ir pradėjo vadovauti naujai suformuotai 2-ajai kuopai.

[1] J. Žemaitis.
[2] P. Mačiulis.
[3] A. Pakarklis.
[4] T. Pakarklis.
[5] P. Morkūnas [?].
[6] V. Eisinas [?].

§5. 2-osios kuopos sudėčiai priklauso šie padaliniai: 1) Džiugo, 2) Lūšies, 3) Zubrio.

§6. Smūgio padalinį laikyti išformuotu. Visi vanagai iš Smūgio padalinio perkeliami į Zubrio padalinį ir veikia jame.

§7. 2-osios kuopos vadui MERKIUI įtraukti į kuopos sudėtį Fausto padalinį ir užmegzti su juo nuolatinį ryšį.

Organizacinė dalis

§8. Nuo š. m. rugpjūčio 20 d. vadovautis nauja Ž[aibo] A[pygardos] 1946 07 19 instrukcija Nr. 034/OS „Organizacinio sektoriaus organizavimo rinktinėse, rajonuose, valsčiuose ir apylinkėse instrukcija".

Nuo tos pačios dienos nebegalioja Ž[aibo] A[pygardos] 1945 07 21 instrukcija Nr. 10/OS.

ADOMAS
Rinktinės vadas

Gauna:
Apygardos vadas – 1
1-oji ir 2-oji kuopos – 2
Atskiras Žaibo būrys – 1
Keturi OS rajonų viršininkai – 4
Rinktinės štabas – 2
Iš viso: 10
Nuorašas tikras: Rutenis

LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 111–112. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

2 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno 1946 m. lapkričio 23 d. raportas Kęstučio apygardos vadui J. Kasperavičiui

Savanoris
1946 11 23
Nr. 77
Kęstučio apygardos vadui

RAPORTAS

1. Pranešu, kad nuo šios dienos šifruotas Šerno rinktinės pavadinimas pakeistas į SAVANORIO.

2. Nauji rinktinės slaptažodžiai:
„Koja-kilpa-katė".
Šios slaptažodžių kombinacijos eiliškumo tvarką žino Rimgaila[1]. Lapkričio mėnesiui slaptažodis: „Koja-kilpa".

3. Pakeisti slapyvardžiai: ADOMAS[2] į ILGŪNĄ[2], MOCKUS[2] į MATĄ[2], NIEKAS[3] į ŠAPĄ[3], RUTENIS[4] į ROMUALDĄ[4], RIPKA[4] į RAIMONDĄ[4].

4. Jūsų dokumentai Nr. 2, 9, 11, 15 ir 16, adresuoti Kovui, V[ytauto] D[idžiojo] R[inktinei], Geniui ir Ž[aliosios] R[inktinės] V[adui], bei literatūra, skirta Šernui ir V[ytauto] D[idžiojo] R[inktinei], gauta š. mėn. 17 d.

ILGŪNAS
Savanorio rinktinės vadas

LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 108. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[1] P. Bartkus.
[2] J. Žemaitis.
[3] A. Pakarklis.
[4] T. Pakarklis.

3 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio 1946 m. gruodžio 20 d. įsakymas rinktinei

Savanoris
1946 12 20
Nr. 94/6

ĮSAKYMAS RINKTINEI Nr. 8
1946 m. gruodžio 20 d.

Vanagai ir OS nariai! Sveikinu su šv. Kalėdomis ir Naujaisiais metais ir linkiu Jums laimės ir sėkmės kovoje dėl Nepriklausomos Lietuvos su žiauriu okupantu, taip pat su mūsų pačių išdavikais ir šnipais.

Priešas visais būdais stengiasi mus sunaikinti ir nutraukti mūsų atkaklų pasipriešinimą. Kad pasiektų šį tikslą, jis nesiskaito su priemonėmis, ypač švenčių dienomis. Todėl visi vanagai ir OS nariai, ypač per šventes, turi saugotis alkoholinių gėrimų, kurie gali atnešti didelę žalą mūsų bendram reikalui ir darbui. Atsisakykite okupantų mums atnešto ir jų sąmoningai diegiamo įpročio be saiko gerti. Šis įprotis veda mūsų tautą į pražūtį ir palaipsnį išnykimą nuo žemės paviršiaus.

Mokėkite būti linksmi ir be degtinės, per šventes nepragerkite savęs, taip pat Lietuvos ir jos vardo.

Savanorio vadas

Nuorašas tikras: Šapas[1]
Išsiųsta remiantis š. m. įsakymu Nr. 4. Be to,
1) – visiems skyrių ir atskirų būrių vadams,
2) – visiems V[alsčių] OSV[adams].

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 160. Nuorašas. Rankraštis rusų k.

[1] A. Pakarklis.

4 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno parengti 1947 m. sausio 12 d. duomenys apie rinktinės Operatyvinės dalies sudėtį

Savanoris
1947 01 12
Nr. 206

DUOMENYS APIE O[peratyvinės] D[alies] SUDĖTĮ

Eil. Nr.	Padalinio pav.	Karininkų	Viršilų	Puskarininkų	Policininkų	Eilinių ir šaulių	Netarnavusių	Iš viso
1.	SA štabas	1				1	4	6
2.	VD			1				1
3.	KAS			3		7	3	13 (viena moteris)
4.	BRI			2		2	4	8
5.	GE					1		1
6.	MAN			1		3	3	7
7.	BIR			1		2	4	7
8.	RYK			1		4	3	8
9.	FA					1	3	4 (viena moteris)
10.	VIE					5	6	11
11.	DA					2	1	3
Iš viso:		1		9		28	31	69 (dvi moterys)

ILGŪNAS Savanorio vadas

LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 99. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[1] SA – Savanoris, VD – Vytauto Didžiojo, KAS – Kasputis, BRI – Briedis, GE – Geležis, MAN – Mantas, BIR – Birutė, RYK – Rykštė, FA – Faustas, VIE – Viesulas, DA – nežinomas.

5 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno parengti 1947 m. sausio 12 d. duomenys apie rinktinės Organizacinio sektoriaus sudėtį

Savanoris
1947 01 12
Nr. 206

ŽINIOS APIE O[rganizacinio] S[ektoriaus] SUDĖTĮ

	Valsčių OS	POS[1]	SOS[2]	Narių skaičius		Iš viso
				Gali naudotis ginklu	Negali naudotis ginklu	
1.	Kuras	3	organizuojama	13	2	15
2.	Akmuo	6	„	38	9	47
3.	Senis	1	„	12	5	17
4.	Stogas		„	5		5
5.	Sodas	5	„	25	15	40
6.	Talka	6	3	24	12	36
7.	Daina	4	2	20	10	30
8.	Laukas	9	16	82	72	154
Iš viso:		34	21	219	125	344

ILGŪNAS
Savanorio vadas

LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 98. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[1] Ryšių tinklo punktai (vadinti pilies bokštais).
[2] Tarpiniai ryšininkai (vadinti stulpais).

6 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno 1947 m. sausio 17 d. operatyvinis įsakymas dėl rinkimų boikoto

Savanoris
1947 01 17
Nr. 3

OPERATYVINIS ĮSAKYMAS NR. 1

Dėl pasipriešinimo š. m. vasario 9 d. numatytiems bolševikiniams rinkimams akcijos vykdymo Savanorio veiklos rajone

A. Aplinkybės

Sovietų Rusija šio karo metu antrą kartą okupavo mūsų tėvynę ir jau ketveri metai ją plėšia, naikina, tremia. Š. m. vasario 9 d. jau ketvirtą kartą klasta, grasinimais ir prievarta, palaikoma kariuomenės junginių ir tankų, organizuoja „rinkimus". Užsienio valstybės nepripažino ir dabar nepripažįsta Lietuvos okupacijos. Bolševikai neriasi iš kailio, norėdami gauti savo grobikiško užpuolimo pripažinimą.

Vienas iš mėgstamų jų propagandos pasaulyje žingsnių yra jiems naudingų rinkimų rezultatų užgrobtuose kraštuose paskelbimas. Kad šį rezultatą pasiektų Lietuvoje, jie stengsis visais būdais suvaidinti sėkmingus rinkimus su 90% balsavusiųjų.

Žvalgybos duomenimis, priešas, norėdamas iki rinkimų iššifruoti ir sunaikinti pogrindį, šiuo metu padidino šnipų skaičių ir suaktyvino jų veiklą. Taip pat suaktyvino savo veiksmus prieš partizanus. Partizanams nori smogti smūgį suiminėdami jų tolimus giminaičius ir aprašydami jų turtą.

Viso to tikslas – paveikti mus morališkai, paralyžiuoti mūsų veiksmus prieš rinkimus ir mus sunaikinti.

Lietuvos valstybė nusprendė rinkimuose nedalyvauti. Mūsų pareiga savo veiksmais palaikyti šį mūsų valstybės sprendimą. Nepaisant visų sunkumų ir priešo pastangų trukdyti, mes šį uždavinį įvykdysime.

B. Uždaviniai

Boikotuoti, paralyžiuoti ir dezorganizuoti rengimąsi rinkimams ir pačius rinkimus, turint tikslą visam civilizuotam pasauliui pademonstruoti mūsų tėvynės požiūrį į „rinkimus" ir pasipriešinimą bolševikiniam okupantui.

C. Sprendimas

Pasipriešinimo akcijoje (boikoto, rinkimų dezorganizavimo) dalyvauja visi vanagai ir OS nariai, įtraukdami į šį darbą vietos gyventojus. Veikti atsižvelgiant į vietos ir laiko aplinkybes, stengiantis išvengti nuostolių.

D. Vykdymas

1. Visiems OS nariams įsakau:

a) draudžiu dalyvauti okupantų vykdomoje rinkimų kampanijoje, išskyrus atvejus, kai dėl nedalyvavimo gali būti iššifruota priklausomybė pogrindžio organizacijai: kai taip elgtis verčia tarnybinė padėtis arba yra duota pogrindžio užduotis;

b) aktyviai platinti priešrinkiminius atsišaukimus ir įspėjamuosius raštelius, o patikimus gyventojus žodžiu agituoti nebalsuoti;

c) aktyviai talkinti vanagų-partizanų veiksmams;

d) užrašinėti visus svarbius duomenis apie okupantų vykdomą rinkimų akciją, jos eigą ir rezultatus. Visa tai (žodžiu ar raštu) perduoti savo tiesioginiam viršininkui.

2. Visiems OS viršininkams įsakau:

a) supažindinti visus pavaldinius su šio įsakymo D skyriaus 1 paragrafu, reikalauti jį vykdyti ir patiems vykdyti;

b) padedant vanagams arba kitiems nelegaliai gyvenantiems asmenims, OS padaliniams ir nariams paruošti ir išplatinti atsišaukimus, kreipimusis ir įspėjamuosius raštelius;

c) surinkti nuodugnius duomenis apie okupantų vykdomus rinkimus (propaganda, rinkimų apylinkės, komisijos, rinkėjų skaičius kiekvienoje apylinkėje, jų sąrašai ir ginkluota apsauga), rinkimų eigą (atidarymas, rinkėjų surinkimas, atskirų rinkimų komisijų veikla ir pasisakymai, rinkimų klastojimas), gyventojų nuotaikas ir rinkimų rezultatus (balsadėžių atidarymas, balsų

skaičiavimas, balsadėžėse rastų biuletenių skaičius, protokolų surašymas).

3. Visiems vanagams įsakau:

a) nustatyti ir naikinti rinkimų apylinkių patalpas ir aktyvistus-agitatorius;

b) aktyviai platinti prieš rinkimus nukreiptą literatūrą, atsišaukimus, įspėjamuosius raštelius, žodžiu ir raštu agituoti gyventojus nebalsuoti;

c) vasario 5–8 d. nakties metu iš sovietų valdžiai lojaliai nusiteikusių gyventojų atiminėti dokumentus ir griežtai įspėti, kad apie tai jie praneštų tik rinkimų dieną ar vėliau;

d) vasario 8–9 d. nakties metu naikinti telefono-telegrafo linijas;

e) ginklu trukdyti vykdyti rinkimus.

E. Kiti nurodymai

Iki vasario 16 d. Savanoriui turi būti pristatyti:

a) įsakyme nurodytų duomenų apie įvykusius rinkimus ir jų rezultatus santrauka;

b) atimti asmens dokumentai;

c) padaliniuose pagamintų ir išplatintų kreipimųsi ir atsišaukimų pavyzdžiai.

ILGŪNAS
Savanorio vadas

Gauna:	Vykdyti	Susipažinti
1. Kęstučio apygardos vadas	–	1
2. V[ytauto] D[idžiojo] V[adas]	1	–
3. Ge[nio] V[adas]	1	–
4. SiV, PiV, NiV[1]	3	–
5. Lieka Sa[vanorio] štabe	–	1
Iš viso egz.	5	2

LYA, f. K-1, b. b. 41180/3, t. 3, l. 99–101. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[1] Nenustatyti padalinių vadai.

7 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno 1947 m. vasario 24 d. laiškas Kęstučio apygardos vadui J. Kasperavičiui-Rimui

Išsiųsta: 1947 02 24
Gauta: 1947 03 08

PONE RIMAI!

1. Jūsų 02 14 ir 02 17 laiškus su priedais iš J. gavau 02 18. Nuoširdžiai dėkoju už geras žinias ir sveikinimus. Naro paketą tą pačią dieną išsiunčiau toliau. Atsiradus galimybei paketą, skirtą RIM[ui], per J. taip pat pasiunčiau toliau.

02 20 iš Tautgino[1] gavau atsakymą į savo ankstesnį laišką, be to, gavau keturis paketus, adresuotus Kęstučiui. Juos pridedu prie šio laiško.

Dėl ryšių su T[auro] A[pygarda] ir Tautgino kelionės į ten atsakiau teigiamai. Kelionė galima tik su SA[vanorio] ir NA[ro] rinktinių pagalba, jos turi palydėti iki T[auro] A[pygardos] kraštinių padalinių. Nuo Dalios[2] iki NA[ro] padalinių lydės mano grupė (kartu eisiu ir aš, kad susitikčiau su Jumis ir su Tautginu). Būtų gerai, jeigu Jūs tuo pačiu ryšiu, kuriuo gausite mano laišką, praneštumėte datą, kada aš turiu ateiti pas Dalią. Savo ruožtu nurodau šias susitikimo sąlygas: normaliai Jūsų laišką turiu gauti per parą, 3 paros užtruks ieškant palydovo ir kelionei iki Dalios, dar dvi paros (rezervas nenumatytiems atsitiktinumams) – iš viso dešimt parų nuo Jūsų laiško išsiuntimo man. Taigi parašęs man laišką 02 26, Jūs turite skaičiuoti artimiausią susitikimo datą kovo 3–4 d., t. y. šviesiausiomis naktimis. Mano nuomone, visų geriausia susitikimą paskirti 03 15: tada tamsiausios naktys ir kelionė bus saugi.

2. Svarbiausiam darbotvarkės klausimui – jungtinės organizacijos Laisvės kovos sąjungos ir glaudžiai su ja susijusių BDPS ir VGPŠ kūrimui aš viso-

[1] J. Čeponis.
[2] Ryšininkė E. Grigalavičiūtė.

keriopai pritariu ir palaikau mintis, išdėstytas laiške bei pranešime[3], tiesa, savo ruožtu pateikiu šiuos papildymus:

a) BDPS – ar ne geriau supaprastinti pavadinimą? VLIK'as turi sudaryti pagrindines struktūras ne padalydamas vietas partijų (dabar neegzistuojančių) atstovams ar organizacijoms, o parinkdamas galinčius dirbti darbą žmones nepriklausomai nuo jų pasaulėžiūros, o tik atsižvelgdamas į šios okupacijos metu jų atliktą darbą.

b) Mano nuomone, BDPS funkcijos turi būti tokios:

1) bendras politinis vadovavimas,

2) ryšių su užsieniu užmezgimas ir palaikymas,

3) atlikti parengiamąjį darbą organizuojant laikinąją vyriausybę ir aukščiausią administracinį aparatą.

c) VGPŠ atsisakyti. Jo funkcijų ir kartu vadovavimo visai laisvės kovai turi imtis besikuriantys laisvės kovos padaliniai.

d) Laisvės kovos sąjūdžio organizacijos pavadinimo klausimas.

Atsižvelgiant į perspektyvą, kad Lietuvai iškovojus Nepriklausomybę ši organizacija egzistuos ir toliau plėtos savo veiklą, būtų tikslinga ją pavadinti „Lietuvos prisikėlimo sąjūdžiu". Lietuvos prisikėlimo sąvoka, be savo specifinės prasmės, apima ir tolimesnius tikslus: Lietuvos atkūrimo, jos gyventojų auklėjimo ir svetimųjų atnešto purvo bei įpročių atsisakymo. Jūsų siūlomas pavadinimas kelia mintį, kad pasibaigus išsilaisvinimo kovai pasibaigs ar sumažės Sąjūdžiui iškelti uždaviniai. Todėl Jūsų kalbos ir Jūsų pasiūlymų pabaigą siūlyčiau pakeisti taip:

1. Sukurti vieningą laisvės kovos sąjūdžio organizaciją, sujungiančią, vadovaujančią ir atstovaujančią visoms aktyvioms ir organizuotoms kovos dėl Lietuvos laisvės jėgoms, – šalies viduje ir užsienyje, – pavadinant ją „Lietuvos prisikėlimo sąjūdžiu" (siūloma svarstyti).

2. Aptarti ir priimti šios organizacijos programą.

3. Išrinkti šios organizacijos vadovybę.

e) Lietuvos prisikėlimo sąjūdį (LPS) laikyti tautine ir poli-

[3] J. Kasperavičiaus 1947 m. pranešimas partizanų vadų suvažiavimui.

tine Lietuvos organizacija, keliančia sau šiuos uždavinius: a) okupacijos laikotarpiu – kovoti dėl Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo demokratinių laisvių pagrindu; b) atkovojus Nepriklausomybę – vienyti LPS ideologijos šalininkus, propaguoti LPS idėjas tarp tautiečių, ypač tarp jaunimo, saugoti, kad ateityje Tėvynės ir valstybės gyvenime nepasikartotų praeityje padarytos klaidos.

f) Laisvės kovotojų atstovų suvažiavimas, manau, priėmė sprendimus negausaus palaikymo pagrindu (suvažiavime vietoje septynių apygardų atstovų dalyvavo tik dviejų atstovai). Be to, jaučiamas įsakmus tonas, akcentuojami savi sprendimai (nurodant: vykdyti). Apskritai manau, kad tai greičiausiai yra kai kurių aktyviai įsitraukusių į BDPS veiklą asmenų ne visai apgalvotos iniciatyvos rezultatas.

4. Siūlomai vadovybei sudaryti reikia daug žmonių. Kad dėl šios priežasties nenukentėtų apygardų ir žemesniųjų padalinių veikla, reikėtų ieškoti štabų pareigūnų. Šis darbas turėtų būti vykdomas didesniuose centruose, kur lengviau rasti tinkamų žmonių.

5. Dar prieš gaudamas Jūsų laišką ketinau siūlyti savo kandidatūrą kelionei į užsienį, apie kurios projektą man pranešė Rasa[4]. Išvykimo atveju savo pavaduotoju paliksiu Kaributą[5]. Algimanto[6] kandidatūrai nepritariu ir laikau ją netinkama. Savanorio štabui papildyti praėjusių metų pabaigoje Rimgaila[7] angažavo vieną žmogų. Aš š. m. 01 04 daviau nurodymą jam atvykti, tačiau dėl to, kad ta kryptimi ryšys nutrūko ir iki šiol neatnaujintas, nežinau savo nurodymo rezultatų. Išvykti į užsienį galiu bet kuriuo metu.

6. Man dokumentų prašau negaminti, kol nepasidarysiu panašus į sovietinį žmogų. Kaip tik prisiminiau senąjį Inčiūrą[8] (buvusį Gintautą) ir jo prašymą dėl jo ir žmonos nuotraukų. Jis kažkur atsiskyręs savarankiškai klaidžioja. Du kartus buvau su juo susitikęs. Jis baiminasi, ar jo nuotraukos nepakliuvo į priešo rankas, ir prašo jį apie tai

[4] N. Nausėdaitė.
[5] P. Mačiulis.
[6] B. Urbutis.
[7] P. Bartkus.
[8] Nežinomas asmuo.

informuoti. Inčiūrai siūlyčiau dokumentų negaminti, o jo žmonai ir galima, ir reikia.

7. Ištyriau, kad Savanorio veiklos rajone nelegaliai gyvenantiems asmenims už gana didelę kainą dokumentus gamina Lydžio štabe. Kainą už dokumentų pagaminimą padidino ir juos persiunčiantys ryšininkai.

Asmenų nuotraukos buvo siunčiamos per Švedrį[9]. Dabar po nelaimės (01 18) šie žmonės kreipiasi į mane. Praneškite, ar gaminsite dokumentus ne nariams ir kokį už tai imsite atlyginimą.

8. Sekdamas vietinę sovietinę spaudą eilutėse ir dar daugiau tarp eilučių pastebiu, kad bolševikai šį pavasarį nori pradėti žemės ūkio kolektyvizaciją. Šį pavasarį tam dirva iš tikrųjų gera: daug tuščių ūkių, žemė nedirbama, naujakuriai apkrauti visomis žemės ūkio prievolėmis (jau nebeatleidžiami), dideliais, jau ne kaip naujakuriams, o kaip pavienininkams, žemės mokesčiais. Reikia manyti, kad kolektyvizacija bus vykdoma neplačiai, jos tikslas – propagandinis. Į sukurtus kolchozus bus suvesti iš ūkininkų atimti gyvuliai ir paimtas jų inventorius, tokiu būdu jie bus padaryti pavyzdiniais, gyventojams rodančiais, kad ir kolchozuose galima gerai gyventi. Mano nuomone, „Laisvės varpui" reikėtų šitą gudrų bolševikų manevrą demaskuoti, o partizanai turėtų grasinimais priversti „savanorius" į kolchozus nestoti, pasistengti, kad pavyzdiniai kolchozai nebūtų pavyzdiniai ir propagandiniai.

Šiam kartui užteks. [Tekste neįskaitomos keturios eilutės.]

ILGŪNAS

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1793 (7714, t. 3), l. 179–181. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[9] J. Mocius.

8 dokumentas. Jungtinės Kęstučio apygardos vado J. Žemaičio-Tyliaus 1947 m. liepos 24 d. laiškas 3-iosios LLA Vytauto Didžiojo apygardos vadui

Baltija[1]
1947 m. liepos 24 d.
Nr. 135

3-IOSIOS LLA VYTAUTO DIDŽIOJO APYGARDOS VADUI

Jūsų atsakymą į mūsų laišką gavome, džiaugiamės tuo, kad mūsų bendradarbiavimas su Jumis tampa pastovus ir nuoširdus.

Jūsų siunta, kurią per mus perdavėte Tauro vadui, mūsų atstovui, vykusiam į Taurą, susidūrus su priešu ir sužeistam patekus į nelaisvę, atsidūrė priešo rankose. Už tai labai Jūsų atsiprašome.

Tauro vadas apie tai informuotas. Šiais metais gavome daug pavėluotų pranešimų iš V[yriausiosios] G[inkluotųjų] P[ajėgų] vadovybės ir Tauro. Vykdydami jų nurodymus, svarbesnių pranešimų kopijas siunčiame Jums. Kai dauginame lauko sąlygomis, pasitaiko nesklandumų, už kuriuos atsiprašome.

Tolesniam ryšiui su Tauru palaikyti norėtume sužinoti Jūsų ryšio punktą, per kurį galėtumėte tiesiogiai susisiekti su Tauro vadovybe. Kai tik gausime Tauro ryšių punktą, kuo greičiausiai pranešime Jums.

Prašome tarpininkauti perduodant korespondenciją Vyčio apygardai. Jei yra galimybė, prašome mūsų ryšininkui tiesiogiai nurodyti jų ryšio punktą, o jei ne – prašome savomis priemonėmis perduoti siuntą Vyčio apygardai.

Mes numatėme artimiausiu metu pasiųsti vieną štabo pareigūną atstovauti apygardai BDPS ir VGPŠ.

Dėl pačios BDPS ir VGPŠ organizacijos bei pavadinimo, taip pat dėl veiklos turime keletą pasiūlymų ir pakeitimų. Apie tai Jus artimiausiu laiku infor-

[1] Sutartinis Kęstučio apygardos pavadinimas.

muosime, kai tik mums pavyks sužinoti apie tikrąją tenykštę padėtį.

Tikimės, kad Jūs, taip pat Vyčio apygarda, pritars centralizacijos priemonėms. Jei Jūs parinksite savo atstovu nelegaliai gyvenantį asmenį, tai mes savo ruožtu pažadame teikti visokeriopą pagalbą, kai jis keliaus per mūsų veiklos rajoną.

Norėtume sužinoti, su kokiomis apygardomis ar pogrindinėmis organizacijomis jau iš seniau turite ryšį ir su kokiomis galėtumėte susisiekti. Taip pat pageidautume sužinoti, ar turite ryšių su Latvijos partizanais ar pogrindinėmis organizacijomis. Per vieną mums priklausantį padalinį yra dar galutinai neišsiaiškintų perspektyvų susisiekti su Latvijos pogrindžio centru. Norėtume šį ryšį užmegzti ir keliais būdais patikrinti, kad taip išvengtume provokacijų. Girdėjome, kad Jūs sudarėte srities vadovybę.

Norėtume sužinoti, kokie organizaciniai vienetai sudaro sritį, taip pat Jūsų apygardą, kas vadovauja srities organizacijai ir kokie jos veiklos tikslai.

Mes taip pat esame numatę su Žemaičių apygarda susijungti į sritį, todėl ir norime gauti šias žinias. Apie padėtį mūsų rajone informuos ryšininkas. Pageidautume tokią pat informaciją gauti iš Jūsų.

Linkime Jums ir Jūsų darbuotojams sėkmės kovoje.

GEMBĖ[2]
Baltijos apygardos štabo organizacinio skyriaus viršininkas

TYLIUS[3]
Baltijos apygardos vadas

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 157 (107, t. 2), d. 3, l. 57. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[2] P. Bartkus [?].
[3] J. Žemaitis.

9 dokumentas. Kęstučio apygardos vado J. Žemaičio-Tyliaus 1947 m. spalio 22 d. raštas BDPS vadovybei

B[altijos][1] vadovybė
1947 10 22
Nr. 448

BDPS VADOVYBEI

1. Su giliu liūdesiu pranešame Jums skaudžią žinią, kad š. mėn. 3 dieną kautynėse su bolševikiniais okupantais žuvo BDPS vadovybės narys a. a. Giedrius. Kartu su juo žuvo dar keturi partizanai.

Susikaupusi, gedinti ir pasiryžusi nepalenkiamai tęsti šią žūtbūtinę kovą iki pergalės B[altija] lenkia savo kovos vėliavas ties žuvusiųjų dėl Lietuvos Laisvės ir Nepriklausomybės kovotojų palaikais. Teilsi ramybėje sakalai, siekę parnešti Tėvynei laisvės saulę...

2. Š. m. rugpjūčio mėn. 23–24 d. tarpapygardinio pasitarimo nutarimą su a. a. Giedriaus 1947 08 28 paaiškinamuoju raštu gavome š. m. rugsėjo mėn. 13 d.

B[altijos] vadovybė, supažindinusi visų į B[altijos] sudėtį įeinančių R[inktinių] vadus su aukščiau minėtuoju nutarimu ir gavusi jų pritarimą, prašo BDPS vadovybę nuo š. m. spalio mėn. 1 dienos priimti B[altiją] į BDPS organizacijos sudėtį. B[altijos] vadovybė dės visas pastangas laiku ir pilnai sumokėti BDPS vadovybės pageidaujamą kasmėnesinį nario mokestį. Su šiuo raštu siunčiame B[altijos] nario mokesčio už š. m. spalio mėn. sąskaiton 200 červoncų. Likusią nario mokesčio dalį (natūra ar pinigais) atsiųsim vėliau.

3. BDPS organizacijos įstatams siūlome šiuos metmenis.

a) Organizacijos tikslai – slopinti okupantų daromas lietuvių tautos dvasinių ir medžia-

[1] Sutartinis Kęstučio apygardos pavadinimas.

ginių vertybių naikinimo pastangas, organizuoti, parengti ir išsaugoti gyvąsias lietuvių tautos jėgas galutiniam kovos tikslui – laisvos, nepriklausomos, demokratiniais pagrindais tvarkomos Lietuvos valstybės atstatymui.

b) Organizacijos paskirtis – jungti ir vadovauti į ją įeinančioms sritims, atskiroms apygardoms ir kitokių pavadinimų aktyviai kovojančioms laisvės kovos sąjūdžio organizacijoms, siekiančioms atstatyti laisvą, nepriklausomą, demokratiniais pagrindais tvarkomą Lietuvos valstybę.

c) Organizacijos veiklos ir tvarkymosi pagrindai. Siekdama pasistatytų tikslų, organizacija savo veiklą pagrindžia vieningumu ir tvarkosi savitarpinio pasitikėjimo, geros valios ir konspiratyvaus veikimo sąlygoms pritaikytos karinės drausmės pagrindais, daugumos nuomone nustatytuose rėmuose.

d) Be to, mūsų nuomone, organizacijos įstatuose turėtų būti šie skyriai bei poskyriai:

Organizacijos Taryba,

Organizacijos Vadovybė.

A. Organizacijos vadas.

B. Organizacijos štabas:

I. Organizacijos štabo viršininkas.

II. Organizacijos štabo skyrių viršininkai.

III. Organizacijos štabo skyriai.

IV. Organizacijos štabo veikla.

V. Organizacijos štabo veikimo sąlygos.

4. B[altijos] vadovybės nuomone, sritiniai apygardų susijungimai yra būtini jau vien tik apygardų veiklos tarpusaviam derinimui ir glaudesniam bendradarbiavimui užtikrinti. Be to, sritinių susijungimų įgyvendinimas palengvina išspręsti saugumo, ryšių ir spaudos-propagandos problemas.

Centrinės vadovybės dalinio ar visiško išblaškymo, sunaikinimo bei veiklos paralyžiavimo atvejais sričių vadovybės liks tais atsparos mazgais, kurie ir toliau nenutrūkstamai vadovaus laisvės kovos sąjūdžiui savo apimtyse ir kuriais eventualiai bazuosis naujai sudaroma centrinė vadovybė.

5. B[altijos] vadovybė yra įsitikinusi, kad kiekviena pogrindžio organizacijos vadovybė sėkmingai veiks, jei ji atitiks šiuos pagrindinius reikalavimus:

a) palaikys kuo glaudžiausią ryšį su vadovaujamaisiais,

b) savo sudėtyje turės prityrusių atitinkamų sričių konspiracinio darbo darbininkų,

c) kruopščiai ir nenutrūkstamai laikysis visų konspiracinės veiklos pagrindinių taisyklių.

6. Š. mėn. 11 d. tarėmės su p. Taurium[2], kuris iš principo sutiko atstovauti B[altijai] BDPS vadovybėje. Manome, kad apie p. Taurių šį tą žinote iš pasikalbėjimų su a. a. Giedriumi, nes pastarasis paskutiniame savo mums rašytame rašte pageidavo p. Taurių matyti tarp BDPS vadovybės narių.

Tikimės, kad p. Taurius sekančią savaitę per Tamstų mums duotąjį tiesioginį ryšių punktą atvyks pas Tamstas ir susitars dėl jo įjungimo į BDPS vadovybės sudėtį bei paskyrimo į pareigas.

7. Ryšiai. Š. mėn. pradžioje susirišta su Algimantu, š. mėn. 15 d. susirišta su Vyčiu. Vyčiui perduota 08 23–24 d. nutarimo nuorašas; be to, jie paraginti šio nutarimo nuorašus skubiai pasiųsti Algimantui ir 3 LLA V[ytauto] D[idžiojo apygardai]. Iš turimų apytikrių žinių atrodo, kad Vyčio atstovas, tarpininkaujant B[altijos] Vaidotui, apie š. mėn. 16–17 d. yra susirišęs su Tamstų ryšių punktu. Buvę tamprūs ryšiai su 3 LLA V[ytauto] D[idžiojo apygarda] ir pradėtas susirašinėjimas su R[ytų] L[ietuvos] P[artizanų] S[rities] vadu nutrūko. Pastarasis (Žalgiris)[3] savo apygardos vadų įtariamas sąmoningai bendradarbiavęs ir šiuo metu tebebendradarbiaująs išdavikiškoje Erelio veikloje.

Energingai tęsiamos pastangos tampriau susirišti su Žemaičių apygarda kol kas nedavė norimų rezultatų.

Š. mėn. 15 d. atsitiktinai sužinojome, kad Tamstų mums duotas per a. a. Giedrių ryšių punktas esą nebeveikiąs ir net esą pavojinga į jį vykti. Prašom šį reikalą skubiai išaiškinti ir mums pranešti, galim ar negalim šiuo punktu toliau naudotis.

8. Žvalgybos žinios. Gautomis iš Vyčio atstovo žiniomis,

[2] D. Steponaitis.

[3] J. Kimštas.

š. m. rugsėjo mėn. pradžioje Erelis lankęsis Vytyje, ten pasakęs partizanams demoralizuojančią kalbą, ragindamas juos legalizuotis, po ko Vyčio vado įtarimai dėl jo dar padidėjo.

Bolševikiniai agitatoriai Vilniuje ir Klaipėdos krašto apskričių miestuose pastaruoju metu viešai ėmė kalbėti, kad netrukus Sovietų Sąjunga pirmoji pradėsianti karo veiksmus prieš JAV Tolimuosiuose Rytuose.

Lapkričio mėn. pirmosiomis dienomis jaunieji vyrai būsią pašaukti apmokymui.

9. Spaudos-propagandos reikalai. Giedrius savo paskutiniame 1948 08 28 mums rašytame laiške nurodė, kad pradedant š. m. rugsėjo mėn. 1 d. mes galėsime gauti iš Jūsų spaudos ir propagandos skyriaus medžiagą spaudai, tačiau nepranešė, kuriomis datomis reikia atvykti jos atsiimti. To pranešimo visą laiką tikėjomės iš Jūsų, tačiau, deja, iki šiol nesulaukėme. Malonėkit šio laiško padavėjui (mūsų įgaliotiniui) pranešti, ar mes galime tikėtis reguliariai gauti iš Jūsų aukščiau minėtą medžiagą ir teigiamu atveju nurodykite tikslią datą, kada ir iš kurios vietos mes galėsime ją atsiimti. Jei tikslios datos iš anksto negalėtumėt pranešti, prašome medžiagą pristatinėti į mūsų Tamstoms duotąjį ryšių punktą.

10. Aplinkiniu keliu esame gavę porą egz., spėjame, Tamstų išleisto leidinio „Vidaus ir užsienio žinios". Išleidimo data – 1947 09 14. Mus stebina tame leidinyje paskelbtas BDPS organizacijos pavadinimo ir jos vadovybės struktūros („D[emokratinio] L[ietuvos] S[ąjūdžio] Prezidiumas)" pakeitimas, tebeegzistavimas VGPŠ, kas dalinai prieštarauja 1947 08 23–24 d. tarpapygardinio pasitarimo nutarimui ir visiškai priešinga BDPS vadovybės nario a. a. Giedriaus 1947 08 28 rašto, suteikiančio mums platesnių paaiškinimų apie 1947 08 23–24 d. pasitarimą ir nutarimą, turiniui.

Tame pat leidinyje paskelbtasis naujai įsteigtojo ordino pavadinimas – nevykęs (paraidžiui kartojama 1918 [?] metais gen. Žukausko toje srityje padarytoji klaida, vėliau pataisyta, pakeičiant ordino pavadinimą „Už tėvynę" į „Vyčio kryžius").

Visus šiuos reikalus prašome mums paaiškinti raštu.

Linkime Tamstoms geriausios sėkmės kovoje dėl Lietuvos Laisvės ir Nepriklausomybės.

Priedėliai: įsakymai B[altijos] Nr. 18, 19, 20 ir 2 sl[apti], raštas VGPŠ Viršininkui Nr. 446, B[altijos] Š[tabo] V[iršininko] raštas Nr. 16 sl[aptas] ir J[ungtinės] K[ęstučio] A[pygardos] Vadovybės pranešimas, iš viso 13 lapų.

DAUKANTAS[4] TYLIUS[5]
Laikinai einantis B[altijos] B[altijos] V[adas]
Š[tabo] Organizacinio skyr.
viršininko pareigas

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 265 (2676, t. 1), l. 150.1–150.5. Nuorašas. Rankraštis lietuvių k.

[4] V. Gužas [?].
[5] J. Žemaitis.

10 dokumentas. Kęstučio apygardos vado J. Žemaičio-Tyliaus 1947 m. lapkričio 10 d. laiškas D. Steponaičiui-Tauriui, numatytam kviesti BDPS Politinio sektoriaus vadovo pareigoms

B[altijos] vadovybė
1947 11 10
Nr. 25 sl[aptas]

P. TAURIAU![1]

Pastarosiomis dienomis gavau įvairių ir gana plačių žinių iš Tauro ir tuo pačiu, sužinojus apie žymiai pasikeitusias aplinkybes, skaitome būtina painformuoti Jus plačiau.

Mūsų nuomone, a. a. Giedrius susitikimo su Tauro vadu metu nesugebėjo ar nenorėjo tiksliai jam perduoti B[altijos] pažiūrų, išreikštų a. a. Visvydo[2] kalboje, jo 1947 02 17 laiške Matui[3] ir mūsų 1947 08 17 rašte Giedriui. To pasekmėje 1947 08 23–24 d. nutarimas buvo nevykęs; šį nutarimą padarę asmenys nesuprato ir nenorėjo suprasti B[altijos] ir kitų apygardų vadovybių pažiūrų į laisvės kovos sąjūdžio organizacijos centralizacijos ir pogrindžio vyriausybės sudarymo reikalus. Todėl netenka labai stebėtis tuo, kad D[emokratinio] L[ietuvos] S[ąjūdžio] vadovybė visiškai atmetė 1947 08 23–24 d. nutarimą ir bevelijo pasilikti prie senųjų, a. a. Visvydo iškritikuotų organizacinių formų bei struktūros.

Savo laiku B[altijos] vadovybė 1947 08 23–24 d. nutarimui, nežiūrint didelių jo trūkumų, pritarė, nes jis vis tik buvo šioks toks žingsnis pirmyn mūsų pageidaujama kryptimi.

Mūsų nuomone, esamasis DLS Prezidiumas ir VGPŠ yra silpni, neatitinka žūtbūtinę kovą vedančios tautos dvasios, pažiūrų bei lūkesčių, o svarbiausia, neatitinka tikrovės, kurioje ši kova šiandien Lietuvoje vyksta.

Susidarius tokiai dabartinei padėčiai mes numatome kviesti Tauro ir kitas apygardas imtis energingų žygių reorganizuoti ir sustiprinti laisvės kovos sąjū-

[1] D. Steponaitis.
[2] J. Kasperavičius.
[3] J. Žemaitis.

džio centrinę vadovybę. Tuo reikalu bus išsiuntinėta visoms apygardoms atitinkami raštai.

Centralizacijos reikalų smulkesniam išaiškinimui bei aptarimui ir organizacinių bei veiklos gairių nustatymui yra būtinas mūsų asmeninis susitikimas su Tamsta.

Prašome pranešti, kada Jums būtų patogiau su mumis susitikti.

Kad Jums būtų aiškus B[altijos] vadovybės pažiūrų, daromų pastangų, esamų DLS ir VGPŠ vadovybių stovio vaizdas ir viltys bei perspektyvos tinkamam centralizacijos atsiekimui, siunčiame a. a. Visvydo kalbos tekstą, jo laiško Matui išrašą, B[altijos] vadovybės rašto Giedriui nuorašą, dviejų Tauro apygardos vado raštų nuorašus ir mūsų atsakymo į juos išrašą.

Rinkimų į vietines tarybas nuostatus gavome, todėl prašome mums jų nebesiųsti. Mūsų nusistatymas ir veiksmai šių rinkimų atžvilgiu bus tokie pat, kaip ir š. m. vasario 9 d. rinkimų atžvilgiu, t. y. boikotas.

Linkime laimės Jūsų vedamame kovos bare!

L. e. B[altijos] Š[tabo] O[rganizacinio] Sk[yriaus]
V[iršininko] pareigas

B[altijos] V[adas]

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 265 (2676, t. 1), l. 182.1. Nuorašas. Mašinraštis lietuvių k.

11 dokumentas. Vieningos laisvės kovos sąjūdžio organizacijos vadovo J. Žemaičio-Vytauto 1948 m. rugpjūčio 28 d. laiškas Rytų Lietuvos partizanų srities vadovybei

1948 08 28

BROLIAMS „KALNIEČIAMS"[1]
(ir išrašas Pietų Lietuvos srities vadui)

Pavadinimams supaprastinti tekste vartojamos šios santrumpos[2]:

S – sritis
SV – srities vadas
A – apygarda
Ri – rinktinė
RiV – rinktinės vadas
PLS – Pietų Lietuvos sritis
Jū – Jūra (Vakarų Lietuvos sritis)

Jūsų siuntą gavau š. mėn. 24 d. Dėkoju ir kartu apgailestauju, kad negaliu susitikti. Naudodamasis proga, t. y. ryšio buvimu, noriu nors trumpai aptarti kai kuriuos klausimus, kuriais norėjau pasikalbėti su Jumis žodžiu.

1. Jūsų pateiktuose „a" ir „b" protokoluose, kuriuose kalbama apie srities Vadovybę, yra kai kurių prieštaravimų. Protokole „a" Jūs rašote:

„Sąskrydžio dalyviai, pritardami srities vado nuomonei apie darbingą srities vadovybę, nutarė, kad srities vadas organizuoja štabą" ir t. t.

O protokole „b" rašote:

„nutarta, kad Vyriausioji Vadovybė visiškai suformuos srities vadovybę".

Aš puikiai suprantu visus sunkumus, su kuriais tenka susidurti formuojant darbingą srities vadovybę (man pačiam

[1] Rytų Lietuvos partizanų sritis vadinama Kalnų sritimi.

[2] Rusiškame vertime visos santrumpos buvo iššifruotos ir tekste nebevartojamos.

teko tai patirti šių metų pavasarį kuriant Jūros srities vadovybę), ir vis dėlto mano nuoširdus patarimas: nedelsdami sudarykite srities vadovybę.

BDPS Prezidiumas ir Pietų Lietuvos sritis kadaise buvo neigiamai nusiteikę sričių kūrimo atžvilgiu, bet po to, kai aš jiems įrodžiau, kad būtina sukurti sritis, jie pakeitė savo nuomonę apie sritis.

2. Jūsų paskirtų atstovų atsiuntimą ir jų apgyvendinimą organizacijos būstinėje laikau būtinybe, nes priešingu atveju centralizacijos reikalai ir vieningos vadovybės kūrimas eis tokiu pat keliu, kaip 1946–1948 m.

Atvykstantys atstovai turi atsivežti visą srities ir apygardų medžiagą, kuri, Jūsų manymu, yra reikalinga tolesniam mūsų bendram darbui. Taip pat prašau pasiimti duomenis apie srities sudėtį, ginkluotę ir iš dalies apie veiklą. Be to, su savimi turėti šias žinias:

a) Organizaciniai duomenys: ryšiai (vidaus ir išoriniai), nuostoliai ir partizanų gretų papildymas;

b) Žvalgybos duomenys:

1. Priešo pajėgos, prieš lietuvių tautą ir konkrečiai prieš laisvės sąjūdį nukreipti veiksmai bei planai.

2. Duomenys, numatyti duomenų rinkimo projekte, sudarytame VGPŠ (Vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų štabo) 2-ame skyriuje;

c) Operatyvinės ir mobilizacinės žinios:

1. Mūšiai, susirėmimai ir kiti įvykiai srityje.

2. Operatyviniai veiksmai.

3. Pasirengimas mobilizacijai.

4. Karinis parengimas ir auklėjimas.

d) Informaciniai duomenys:

1. Laisvės kovos sąjūdžio narių moralinė būsena, neigiami ir teigiami veiksmai, asmeninio sąmoningumo apraiškos, trūkumai.

2. Tokie pat duomenys kaip 1 paragrafe, tik apie aplinką.

3. Laisvės kovos sąjūdžio narių santykiai su aplinkiniais.

4. Medžiaga, diskredituojanti sovietų valdžią (parodanti tikrąjį sovietų valdžios veidą).

5. Propagandos, spaudos, kultūros ir švietimo reikalai.

e) Ūkinio pobūdžio medžiaga:

1. Partizanų padalinių aprūpinimo būklė.

2. Apygardų ir srities vadovybės aprūpinimo būklė.

3. Parama, teikiama Vyriausiajai vadovybei.

4. Pagalba, teikiama nuo bolševikinio teroro nukentėjusiems asmenims.

3. Planai, pasiūlymai, projektai visose mūsų sąjūdžio srityse, – norėčiau žodžiu gauti Jūsų atsakymus į šiuos klausimus:

1. Pagrindinės kryptys ir priemonės sudarant mobilizacinius planus ir kas jau padaryta.

2. Ginkluotės ir šaudmenų atsargos; ką Jūs norite gauti iš kitų sričių ir ką joms galite duoti.

3. Pageidaujami apsirūpinimo ginkluote būdai (iš užsienio); nurodyti, kokią ginkluotę ir kiekį.

4. Numatytos aikštelės apsirūpinimo oro keliu atveju (po vieną kiekvienai rinktinei).

5. Kokios galimybės gauti matricų, dažų, popieriaus spaudos leidybai? Ką galite pasiūlyti kitoms sritims ir ką norite gauti iš jų?

6. Kokį mėnesinį nario įnašą sritis gali įnešti Vyriausiajai vadovybei išlaikyti?

Š. m. birželio 22 d. gavau BDPS įgaliotinio pono Alksnio[3] 1948 06 13 rašytą raštą (jo nuorašas, atrodo, Jums išsiųstas). Iš pradžių šį raštą laikiau provokaciniu, bet vėliau priėjau prie išvados, kad jis tikras – ne provokacinis. Tęsiu tyrimą, rezultatus Jums pranešiu.

4. Trumpai Jums pranešu apie Jūros srityje sudarytus organizacinius vienetus. Jūros srityje štabai sukurti šiuose padaliniuose:

sritis,

apygarda,

rinktinė,

rajonas.

Šių vienetų štabams priklauso:

vadas,

[3] J. Deksnys [?].

štabo viršininkas,
organizacinio skyriaus viršininkas,
žvalgybos skyriaus viršininkas,
operatyvinio-mobilizacinio skyriaus viršininkas,
informacinio skyriaus viršininkas,
ūkio skyriaus viršininkas.

Iš tikrųjų kiekvienas štabo narys, be savo pagrindinių pareigų, kartu eina vienas arba dvejas kitas pareigas. Taigi iš tikrųjų štabai yra tokie:

Jūros srities štabas – 3 asmenys (po vieną iš kiekvienos apygardos),
apygardos štabas – 3–5 asmenys,
rinktinės štabas – 3–4 asmenys,
rajono štabas – 3–4 asmenys.

Kiekvienas vadas, turintis sau pavaldų štabą, prireikus papildo štabo sudėtį atitinkamu skaičiumi techninių darbuotojų, kurie vadinami pagalbiniais štabo darbuotojais.

Pagalbiniams štabo darbuotojams priklauso:

a) adjutantas – rinktinės ar kitas iš viduriniųjų vadų;

b) poskyrio viršininkas;

c) įgaliotiniai, nuolatiniai (neatsitiktiniai) ryšininkai, nuolat užtikrinantys ryšį.

Toliau paaiškindamas Jūros srityje pasiektus rezultatus įvedus „rajono" organizacinį vienetą siūlau tokį vienetą įsivesti ir savo srityje.

Jūros srityje įvedus „rajonus", buvo sudarytos tinkamos sąlygos atsiskleisti iki tol buvusiems nepastebimiems partizanams, sutvirtėjo ir suaktyvėjo kovos sąjūdžio veikla, taip pat palengvėjo vadovavimas rinktinių štabams. Rajonų štabai tapo rezervu, iš kurio prireikus rinktinių štabai papildo savo eiles.

Rajonai, kaip organizaciniai vienetai, gali:

a) netekęs ryšio su rinktinės štabu, rajonas ilgą laiką gali veikti savarankiškai;

b) žuvus visam rinktinės štabui, rajonai, bendradarbiaudami tarpusavyje, lengviau atkurs rinktinės štabą.

Rajonų vadai, kaip ir rinktinių vadai, leidžia įsakymus.

5. Su Jumis sutartoje susitikimo vietoje aš išbuvau 10 parų. Per tą laiką turėjau galimybę susipažinti su Laisvės kovos sąjūdžio veikla šiame krašte. Iš Šarūno[4] ir Daujoto[5] gauta informacija galutinai išsklaidė mano nepasitikėjimą kapitonu Kunconu [?][6] ir leitenantu Klevu[7] (su leitenantu Klevu Daujotas buvo pats susitikęs). Juos, o ypač kapitoną Kunconą, aš laikau stipriomis, perspektyviomis jėgomis, galinčiomis veikti daug plačiau nei buvo veikiama iki šiol. Kadangi iki šiol jie yra izoliuoti ir veikia siauroje savo „parapijoje", aš Daujoto paprašiau organizuoti šių asmenų susitikimą su Žalgiriu[8] arba Šarūnu.

Laikau nenormalia padėtį, kad Jūs iki šiol neturite nuolatinio ryšio su Pietų Lietuvos sritimi. Pagaliau, jei nutrūko tiesioginis ryšys, jį galima palaikyti per rinktinę, besiribojančią su Pietų sritimi.

Tokią padėtį reikia artimiausiu laiku pakeisti, nes neturint man tiesioginio ryšio su Pietų sritimi ir nutrūkus Jūros srities ryšiui su Pietų sritimi (kas visai gali atsitikti) mes visai atitrūksim nuo Pietų srities.

Noriu atkreipti Jūsų dėmesį į ryšio su kaimyninių šalių sąjūdžiais atkūrimą. Jeigu Jūsų veiklos erdvėje tokie ryšiai užmegzti, juos būtina plėtoti, susisiekti su Vyriausiąja vadovybe ir nedelsiant informuoti mane.

Šifras „Vakarų vėjas" vartotinas tik sričių tarnybiniam susirašinėjimui su Vyriausiąja vadovybe. Smulkiai paaiškinti, kaip naudotis šifru, negaliu, kadangi neturiu pasiėmęs paaiškinamojo rašto. Aš tikėjausi Jus supažindinti per susitikimą. Dabar pridedu tik šifro raktą, jį Jums perduos Mažrimas[9].

Keliaudamas ilgą laiką neturėjau ryšio su savo būstine, kur tikriausiai susikaupė daug svarbių dokumentų, kuriuos gausite per Mažrimą.

Be anksčiau išvardytųjų, pridedu šiuos dokumentus:

1. 1948 06 20 įsakymas organizacijai Nr. 1.

[4] A. Slučka.
[5] V. Česnakavičius.
[6] Nežinomas asmuo.
[7] P. Žilys.
[8] J. Kimštas.
[9] P. Bartkus.

2. 1948 06 30 raštas Nr. 4.
3. Mano 1948 06 05 rašto Tauro apygardos vadui kopija.
4. Jūros srities karo lauko teismo nuostatai.
5. Jūros srities organizacijos narių-rėmėjų veiklos nuostatai.
6. Laikraščio „Laisvės balsas" Nr. 74 ir 76.

Dėl numatyto susitikimo ši korespondencija siunčiama pavėluotai. Dalį informacijos perdaviau žodžiu. Siuntas Vyriausiajai vadovybei adresuokite „P... inui" [?].

Su nekantrumu lauksiu Jūsų atstovų. Tepadeda Jums Dievas!

Nuorašas tikras: VYTAUTAS
NERINGA[10] (buvęs Žaltys)

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 157 (107, t. 2), d. 3, l. 81–85. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[10] Nežinomas asmuo.

12 dokumentas. Laikinai einančio BDPS prezidiumo pirmininko pareigas J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. sausio 25 d. raštas BDPS tarybos nariams

L[1] Vadovybė
1949 01 25
Nr. 15 sl[aptas]

VISIEMS L TARYBOS NARIAMS

L Vadovybė nutarė artimiausioje ateityje pradėti leisti neperiodinį, slaptą, tarnybinį leidinį – „L Tarybos biuletenį".

Šio leidinio tikslas yra sudaryti nors minimalias galimybes visiems L Tarybos nariams būti painformuotiems apie L Vadovybės narių mintis bei nusistatymą aktualiais sąjūdžiui klausimais ir išreikšti savo bei patirti kitų Tarybos narių nuomones tais klausimais. Tikima, kad tuo būdu galimai nuodugniau išnagrinėjus svarbesnius didelio skubotumo bei slaptumo nereikalaujančius klausimus L Taryba galės padaryti kiek galint tikslesnius, daugumos sąmoningą nuomonę atitinkančius nutarimus.

Savo pobūdžiu šis leidinys prilygsta slaptam tarnybiniam raštui, todėl pilnumoje gali būti žinomas tiktai L Tarybos nariams. Jame paliestų klausimų nagrinėjimas gali būti (ir pageidaujama, kad būtų) išvystytas ir žemesnių org[anizacinių] vienetų biuleteniuose, kuriuose, pagal šiame biuletenyje duodamus nurodymus ar atskirų L Tarybos narių nuožiūra (jiems leistose ribose), galėtų būti panaudojami atskiri straipsniai, straipsnių ištraukos ar atskiros mintys. Pageidautina, kad paliestieji klausimai būtų kuo platesniuose sluoksniuose išnagrinėjami, bet negalima leisti, kad tuo viešumon išeitų didesnio slaptumo reikalaujantieji dalykai, o taip pat kad mažiau sąmoningi žemesni

[1] Šifruotas sąjūdžio (iki 1949 02 10 – BDPS, vėliau – LLKS) žymėjimas.

pareigūnai iš atvirų, kartais galinčių įgauti aštrios diskusijos formas, pasisakymų nesusidarytų apie L Tarybą klaidingo vaizdo.

Jei sąlygos leis, šis biuletenis numatoma išleisti artimiausiam ir vėliau kiekvienam sekančiam korespondencijos pasikeitimo laikotarpiui. Jo didumas iš anksto nenustatomas ir priklausys nuo jam užpildyti gausimos medžiagos bei nuo techniško pagaminimo galimumų.

Straipsnių bei atskirų pasisakymų šio biuletenio puslapiams užpildyti bus laukiama iš visų L Tarybos narių. Kiekvienas sau rūpimą klausimą iškelti, o taip pat pareikšti savo nuomonę apie kitų iškeltus klausimus privalo kiek galint aiškesne forma, trumpais, be didelių įžangų ir užuolankų išsireiškimais.

Bet kurio pareigūno – L Tarybos nario – pareiškimas gali būti pagrįstai ir kūrybingai kritikuojamas. Savo aiškios nuomonės nepareiškimas rodytų nesirūpinimą sąjūdžio reikalais, o nekritiškas sekimas kitų pareikštomis mintimis – nedarymą pastangų kuo tobulesnei sąjūdžio veiklai atsiekti. Čia neturi būti vengiama ir bendrosios sąjūdžio vadovybės veiklos kritikos, esamų negerovių kėlimo, siūlant būdus bei priemones padėčiai pagerinti.

Esant techniško pagaminimo ir kitokiems sunkumams, negalima užtikrinti, kad bet kuriuo laiku kiekvienas patiektas straipsnis bus patalpintas biuletenyje. Ilgesnių straipsnių eilės vieta bus nustatoma LV[adovybės] nuožiūra, atsižvelgiant į jų aktualumą. Tačiau yra užtikrinama, kad bet kuriuo atveju L Tarybos narių kūrybingi pasisakymai, neprasilenkiantieji su slaptumo reikalavimais, užimantieji ne daugiau kaip pusę biuletenio puslapio, jiems to pageidaujant bus įdedami kiekvieną kartą po jų gavimo artimiausiu laiku išleidžiamame biuletenio numeryje.

Prie kiekvieno straipsnio ar pasisakymo šifruotu būdu bus pažymimas jo autorius. Nurodymai, liečiantieji biuletenio straipsnių autorių šifruotą žymėjimą, duodami šio rašto priedėlyje.

Biuletenis bus tvarkomas LV[adovybės] nuožiūra. Už jo parengimą ir technišką atlikimą atsakingas L adj[utantas].

Laukiama L Tarybos narių pasisakymų biuletenį liečiančiais klausimais.

Priedėlis: minimas – 1 lapas.

ŽADGAILA[3]
L Adj[utantas]

VYTAUTAS
L. e. LV[2] pareigas

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 289. Nuorašas. Mašinraštis lietuvių k.

[2] BDPS prezidiumo pirmininkas (nuo 1949 02 10 – LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas).
[3] P. Bartkus.

13 dokumentas. Laikinai einančio LLKS gynybos pajėgų vado pareigas J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. gegužės 9 d. raštas Vakarų (Jūros), Rytų (Kalnų) ir Pietų (Nemuno) Lietuvos partizanų sričių vadams

LLKS LAV[1]
1949 05 09
Nr. 115

J[ŪROS SRITIES] V[ADUI], K[ALNŲ SRITIES] V[ADUI] IR N[EMUNO SRITIES] V[ADUI]

Vadovaudamiesi gautomis žiniomis, bolševikai mėgina suduoti triuškinamą smūgį Tėvynei ir judėjimui: iki gyventojų trėmimo sukaupė visas ir visokeriopas pajėgas partizanams, o ypač jų vadovybei, sunaikinti.

Šiam tikslui priešas panaudojo ne tik per ilgą laiką MVD gausių pajėgų, skirtų trėmimams, sukauptus stebėjimo duomenis, bet ir žinias, gautas iš šnipų-provokatorių, kurie jau gerokai anksčiau prasiskverbė į partizanų gretas, įgijo pasitikėjimą, gerai užsimaskavo ir nevykdė jokių galinčių juos demaskuoti veiksmų.

Tokiu būdu š. m. kovo pradžioje įvairiose Lietuvos vietose (matyt, pagal bendrą planą) šnipai-provokatoriai, nebepaisydami, kad bus iššifruoti, įvykdė pačias didžiausias jiems įmanomas nusikalstamas provokacines akcijas.

Dainavos apygardoje, įgiję vadovybės pasitikėjimą ir patekę į apygardos štabą, Kubilinskas-Kostas Kubilius ir Algirdas Skinkys (duomenys apie juos pateikti prieduose) š. m. kovo 7 d. nužudė l. e. Dainavos apygardos vado pareigas Kariūną[2], o patys pabėgo į Alytų, iš kur nukreipė 40 sunkvežimių enkavėdistų į štabaviečių rajoną, kur enkavėdistai apsupo apygardos ir vietos rinktinės štabų bunkerius.

Būdamas beviltiškoje padėtyje, didvyriškai kaudamasis

[1] LLKS gynybos pajėgų vadas.
[2] B. Labėnas.

nelygioje kovoje, susprogdinęs bunkerius žuvo rinktinės vadas Žaibas[3] ir trys partizanai. Apygardos vadovybė, kurios laimingo atsitiktinumo dėka būstinėje nebuvo, liko gyva.

Prieš metus į Prisikėlimo apygardos Žaliąją rinktinę prasiskverbė provokatorius (slapyvardis Čemberlenas[4]), kuris išsitarnavo iki rinktinės štabo viršininko pareigų. Š. m. kovo 14 d. naktį jis nužudė kartu su juo buvusius 4 partizanus. Po 4–5 valandų į įvykio vietą atvyko enkavėdistai, kurie, apšaudę sodybą, paėmė ir išsivežė partizanų lavonus.

Po tariamo „mūšio" penki provokatoriai, kartu su Čemberlenu neva sėkmingai pasitraukę, pasirodė pas gyventojus ir, matyt, buvo siųsti provokuoti kaimyninių organizacinių vienetų. Čemberleno dėka (kaip vėliau paaiškėjo) įvairiu praėjusių metų laiku Žaliojoje rinktinėje žuvo apie 9 partizanus.

Panašių, dar galutinai neištirtų, atvejų pasitaikė ir kitose vietose. Tokių skaudžių pamokų pavyzdžiai įpareigoja skirti ypatingą dėmesį saugumui, ypač dabar, kai po trėmimo partizanų gretos smarkiai pasipildė ir priešas turėjo progą įterpti į mūsų gretas savo naujus agentus. Įsakau gerai nepatikrintų, turėjusių ryšių su priešu asmenų visai nepriimti į partizanų gretas.

Visus priimtuosius, o ypač tuos, kurie kelia abejonių, stengtis patikrinti skiriant užduotis, susijusias su pavojumi gyvybei.

Be to, būtina visais įmanomais būdais patikrinti ir seniau partizanaujančius asmenis, jei jų elgesys kelia įtarimą.

Priedas: Duomenys apie provokatorius Kubilinską-Kubilių ir Algirdą Skinkį.

ŽADGAILA[5]
Pietų srities vado adjutantas,
l. e. LAŠŽvSkVr[6] pareigas

VYTAUTAS
L. e. LAV pareigas

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 31 (6070, t. 1), l. 628–629. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[3] V. Voveris.
[4] J. Rudžionis.
[5] P. Bartkus.
[6] LLKS gynybos pajėgų štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas.

14 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. gegužės 9 d. laiškas Pietų Lietuvos partizanų srities vadui A. Ramanauskui-Vanagui

1949 05 09

MIELAS BROLI,

Siuntą gavau 05 04. Lengviau atsidusau sužinojęs, kad laimingai grįžot iš kelionės. Skaudu girdėt apie nelaimes D[ainavos apygardoje] ir V[ytauto rinktinėje], tačiau, nežiūrint to, ryžtingai turime žygiuoti pirmyn, kad tesėtume savo žygį. Broliškai atjaučiu ir užjaučiu dėl Jus asmeniškai ištikusių nelaimių. Šiais sunkiais bandymais Viešpats tiria mūsų jėgas lemiamam žygiui...

Dabar reikalai. Pirma dėl „ten". Atsiųstasis laiškas veik nieko man nesako, todėl, atrodo, tuo reikalu tektų pasilikti prie visų bendrai prieitos nuomonės. Veikite savo iniciatyva. Iš viso šiame reikale tenka laikytis gana didelio rezervuotumo ir atsargumo, žiūrėti, kad nepakištume žmonių ir per ryšių su „ten" vietas N[emuno sritis] negautų netikėto smūgio.

Ačiū už plačias informacijas. Aš dėl skubotumo, su kuriuo šį laišką rašau, informuoju nedaug. Nuo atsiskyrimo su Kar[du][1] iš jo jokios žinios dar negavau, buvo sutrikimų ryšiuose. Šiomis dienomis tikiuosi gauti. K[alnų sritis], atrodo, žymiai mažiau veiklūs už Jus. 1949 02 15 jie pranešė (gavau tą žinią 05 04), kad su D[idžiosios] K[ovos apygarda] ryšiai nuo 1948 09 nutrūkę ir ligi šiol dar neatstatyti. Yra apytikrių duomenų, kad ten galėjusi įvykti nelaimė.

Mums sekasi pusėtinai. Žinoma, apimtis didelė, darbininkų maža, tad nekantriai laukiami bendradarbiai – vyrai, kad ir ne per aukščiausių kvalifikacijų, bet ugnyje išbandyti, pasiryžėliai ir ne invalidai.

Ačiū už materialinę paramą. Spaudos dauginimo priemonės Jums užsakytos – laukiam atsiunčiant.

[1] V. Gužas.

Didžiausias glėbys mano ir Žad[gailos][2] linkėjimų Jums, F[austui][3], nepažįstamiesiems kovos broliams D[zūkui][4], V[ilčiai][5] ir visiems nemuniečiams. Visur ir visada telydi Jus Viešpaties palaima.

Jūsų VYTAUTAS

P. S. Kodėl ligi šiol negavau Jūsų pažadėtų apdovanojimo taisyklių?

V.

Genocido aukų muziejaus fondas, PI (RE-2) LŠ, GEK 3612, inv. Nr. 508. Nuorašas. Mašinraštis lietuvių k.

[2] P. Bartkus.
[3] A. Grybinas.
[4] L. Baliukevičius.
[5] S. Staniškis.

15 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. liepos 5 d. raštas Vakarų, Rytų ir Pietų Lietuvos partizanų sričių vadams

LLKS
LV[1]
1949 07 05
Nr. 121

J[ŪROS SRITIES] V[ADUI], K[ALNŲ SRITIES] V[ADUI] IR N[EMUNO SRITIES] V[ADUI]

1. Įpareigoju Tamstą L[2] Tarybos narius, kurie nėra gavę L vadovybės 1949 01 25 rašto Nr. 15 sl[apto], aprūpinti jo nuorašu.

2. 1949 02 25 rašto Nr. 17 sl[apto] 9 pastraipos turinys pakeičiamas taip: vietoje „vadovybės dalinio laisvės kovotojų partizanų" įrašyti „pareigūnų, turinčių Ap[ygardos] V[ado] teisių užimamąją vietą".

3. Rekomenduoju atiminėti iš gyventojų asmens dokumentus. Tuo bus žymiai palengvinta nelegalių asmenų būklė.

4. Pranešu, kad mano 1949 02 25 siunta (LLKS Tarybos posėdžio protokolas su visais priedais), siųsta K[ęstučio apygardos] V[adui], pateko į priešo rankas K[ęstučio apygardos] ribose.

Reikia tikėti, kad priešas, susipažinęs su minimos siuntos turiniu, bus padaręs atitinkamas išvadas.

L Adj[utantas] LV

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 85. Nuorašas. Mašinraštis lietuvių k.

[1] Šifruotas LLKS tarybos prezidiumo pirmininko žymėjimas.
[2] LLKS.

16 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. lapkričio 3 d. pavaduotojų paskyrimo aktas

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio
Tarybos prezidiumo pirmininko

AKTAS Nr. 17

Remdamasis LLKS statuto 44 straipsniu:

1. Š. m. vasario mėn. 23 dieną savo pirmuoju pavaduotoju paskyriau VANAGĄ[1];
2. savo antruoju pavaduotoju skiriu MERAINĮ[2];
3. savo trečiuoju pavaduotoju skiriu UŽPALĮ[3].

Okup[uotoji] Lietuva, 1949 m. lapkričio mėn. 3 d.

VYTAUTAS (parašas)
LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 57. Originalas. Mašinraštis lietuvių k.

[1] A. Ramanauskas.
[2] J. Šibaila.
[3] L. Grigonis.

17 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. vasario 10 d. nutarimas dėl organizacinių pakeitimų

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio
Tarybos prezidiumo pirmininko

NUTARIMAS Nr. 1

Remdamasis LLKS statuto 46 straipsniu, nutariu įgyvendinti šias organizacines priemones:

1. Tėvūnijų veikimo plotus padidinti; vietoj iki šiol buvusios tėvūnijos veikimo ploto normos (2–4 valsčiai) nuo šiol tėvūnijos veikimo ploto norma laikyti 3–8 valsčius (valsčius – nepriklausomybės laikų dydžio);

2. Sąjūdžio organizacinius vienetus pertvarkyti taip, kad bet kurio org. vieneto vado betarpiškoje priklausomybėje būtų ne daugiau kaip 3 org. vienetai (slapukų grandžių neskaitant);

3. Stambesnių org. vienetų vadovybių sudėtyse laikyti ne daugiau kaip po 3 vadovybės narius partizanus (tame skaičiuje ir org. vieneto vadas).

Sričių vadus įpareigoju:

1) tuojau pradėti šio nutarimo įgyvendinimą;

2) nutarime nurodytas priemones pilnutinai įgyvendinti ir apie tai pranešti man ir LAV[1] ne vėliau š. m. rugsėjo mėn. 1 dienos.

Šio nutarimo vykdymą tikrins LLKS Tarybos Prezidiumo branduolio nariai.

Okupuotoji Lietuva, 1950 m. vasario mėn. 10 d.

VYTAUTAS (parašas)
LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 116. Originalas. Mašinraštis lietuvių k.

[1] LLKS gynybos pajėgų vadas.

18 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. vasario 14 d. raštas LLKS gynybos pajėgų vadui, Visuomeninės dalies viršininkui, Gynybos pajėgų štabo viršininkui ir sričių vadams

LLKS
LV[1]
1950 02 14
Nr. 136

LAV[2], LBV[3], LAŠV[4], J[ŪROS SRITIES] V[ADUI], K[ALNŲ SRITIES] V[ADUI], IR N[EMUNO SRITIES] V[ADUI]

Pateikiu platesnę informaciją apie N[emuno srities] V[ado] Vanago[5] išrinkimą LA Vadu.

LA Vado rinkime iš bendro tuo metu buvusio L Tarybos narių skaičiaus – 15 asmenų – dalyvavo 9.

LV Vytauto ir L Adj[utanto] Žadgailos[6] pasiūlymui išrinkti N[emuno srities] V[adą] Vanagą LA Vadu pritarė šie L Tarybos nariai: Merainis, Užpalis, Naktis, Rimantas ir Etmonas[7]; nepritarė: Vairas ir Tvanas[8].

Už Vanago kandidatūrą pasisakius daugiau kaip 2/3 rinkimuose dalyvavusių L Tarybos narių, aš 1949 09 18 raštu Nr. 175 pranešiau Vanagui apie jo išrinkimą LA Vadu ir atleidau jį iš N[emuno srities] V[ado] pareigų. Vanagas prieš jo išrinkimą LA Vadu nuo 1949 09 15 tas pareigas ėjo laikinai.

Nesu tikras, ar Vanagas aukščiau minėtą mano pranešimą apie jo išrinkimą LA Vadu yra gavęs, nes po šio pranešimo pasiuntimo ryšiai su juo yra nutrūkę.

LV VYTAUTAS (parašas)

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 105. Originalas. Mašinraštis lietuvių k.

[1] LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas.
[2] LLKS gynybos pajėgų vadas.
[3] LLKS Visuomeninės dalies viršininkas.
[4] LLKS Gynybos pajėgų štabo viršininkas.
[5] A. Ramanauskas.
[6] P. Bartkus.
[7] J. Šibaila, L. Grigonis, B. Liesys, P. Morkūnas, V. Montvydas.
[8] A. Milaševičius ir A. Liesys.

19 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. kovo 13 d. raštas vyriausiosios vadovybės nariams ir sričių vadams

LLKS
LV[1]
1950 03 13
Nr. 181 sl[aptas]

LLKS TARYBOS PREZIDIUMO SEKCIJŲ VADOVAMS: VANAGUI[2], MERAINIUI[3] IR ŽYGŪNUI[4]

(Nuorašai J[ūros srities] V[adui], K[alnų srities] V[adui] ir N[emuno srities] V[adui])

Nustatau LLKS Tarybos Prezidiumo sekcijų pavadinimus ir šifruotus jų žymėjimus:

1) sekciją, besibazuojančią N[emuno srities] ribose (vadovaujamą Vanago), vadinti LLKS Tarybos prezidiumo I sekcija; šifruotas sekcijos žymėjimas – X;

2) sekciją, besibazuojančią J[ūros srities] ribose (vadovaujamą Merainio), vadinti LLKS Tarybos prezidiumo II sekcija; šifruotas sekcijos žymėjimas – Y;

3) sekciją, besibazuojančią K[alnų srities] ribose (vadovaujamą Žygūno), vadinti LLKS Tarybos prezidiumo III sekcija; šifruotas sekcijos žymėjimas – Z.

Šį raštą, susipažinus su jo turiniu, sunaikinti.

LV VYTAUTAS

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 99. Nuorašas. Mašinraštis lietuvių k.

[1] LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas.
[2] A. Ramanauskas.
[3] J. Šibaila.
[4] J. Kimštas.

20 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. gegužės 30 d. aktas dėl partizanų karinių laipsnių pakėlimo

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio
Tarybos prezidiumo pirmininko
1950 m. gegužės mėn. 30 d.

AKTAS Nr. 22

Remdamasis LLKS statuto 44 straipsniu, žemiau išvardintus laisvės kovotojus partizanus pakeliu:

į laisvės kovotojo partizano pulkininko laipsnį –
1. Vanagą[1]
2. Merainį[2];

į laisvės kovotojo partizano pulkininko leitenanto laipsnį –
1. Užpalį[3]
2. Žygūną[4];

į laisvės kovotojo partizano majoro laipsnį –
Viltį[5];

į laisvės kovotojo partizano kapitono laipsnį –
1. Dzūką[6],
2. Saidoką[7],
3. Diemedį[8].

Okupuotoji Lietuva.

LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 66. Originalas. Mašinraštis lietuvių k.

[1] A. Ramanauskas.
[2] J. Šibaila.
[3] L. Grigonis.
[4] J. Kimštas.
[5] S. Staniškis.
[6] L. Baliukevičius.
[7] V. Vitkauskas.
[8] J. Gegužis.

21 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. birželio 15 d. raštas apie pareigybes atitinkančius partizanų karinius laipsnius

LLKS
LV[1]
1950 06 15
Nr. 293

1. Didesnių organizacinių vienetų vadams arba jų pirmiesiems pavaduotojams, gerai atliekantiems savo pareigas, kuriems paskutinės atestacijos galutinė išvada yra ne žemesnė kaip „atitinka užimamas pareigas", kelti arba pristatyti pakėlimui į atitinkamus laipsnius be egzaminų.

2. Savo nurodymus, duotus 1950 01 20 rašto Nr. 40 ketvirtame papunktyje, pakeičiu taip:

3. Pagal einamas pareigas partizanų vadai atitinka šiuos partizanų laipsnius:

kulkosvaidininkas – partizanas jefreitorius,
grandinininkas – partizanas jaunesnysis puskarininkis,
skyrininkas – partizanas puskarininkis,
būrio vadas – partizanas jaunesnysis viršila,
kuopos vadas – partizanas viršila,
tėvūnijos vadas – partizanas jaunesnysis leitenantas,
rinktinės vadas – partizanas leitenantas,
apygardos vadas – partizanas kapitonas,
srities vadas – partizanas majoras,
LLKS Tarybos prezidiumo sekcijos vadovas – partizanas pulkininkas leitenantas,
LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojas – partizanas pulkininkas arba partizanas generolas.

VYTAUTAS
LV

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 59. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[1] LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas.

22 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. spalio mėn. laiškas D. Steponaičiui

1950 m. spalis

Tamstos laiškas gana ilgai keliavo, kol pasiekė mane. Tikiuos, kad broliai, gyveną arčiau Tamstos, iki šiol jau bus Tamstai pagelbėję, o gal ir priėmę į savo tarpą... Labai apgailestaučiau, jei tai iki šiol nebūtų padaryta.

Tamstos laiško mintys yra aktualios, įdomios ir svarstytinos. Aš pasirūpinsiu, kad jos artimiausiu laiku būtų pateiktos apsvarstyti Sąjūdžio Tarybai.

Tamstos kandidatūros reikalu. Žinodamas Sąjūdžio Tarybos reikalavimus, statomus Pirmininkui, aš šiuo metu negaliu net pasiūlyti Tamstos kandidatūros. Bet tai, mano nuomone, bendram reikalui ne tik nepakenks, bet dargi turės išeiti į gera. Čia trumpai pateiksiu šio savo teiginio motyvus.

Pirma. Tamsta Sąjūdžiui būsit visų reikalingiausias (sakyčiau, nepamainomas) nuo to momento, kai vienokiu ar kitokiu būdu bus atstatytas kontaktas su VLIK'u, tuo pačiu ir su Vakarais. Iš to išvada: iki to momento Sąjūdis turi Tamstą laikyti galimai saugesnėse sąlygose.

Antra. Buvimas Pirmininko poste sudarytų Tamstai didesnį galimumą būti fiziniai sunaikintam negu buvimas bet kuriame kitame poste, o tai prieštarautų pirmojo punkto išvadai.

Trečia. Sprendžiant iš laiško, Tamsta arba nesate painformuotas apie Sąjūdžio vadovybės pažiūrą į Sąjūdžio politinį vaidmenį atsikuriančioj valstybėj ir tebepalaikote (kaip ir aš anksčiau palaikiau) a. a. Visvydo[1] pažiūrą į tą reikalą (Sąjūdžio vadovybės ši pažiūra atmesta), arba, būdamas tuo reikalu painformuotas, ir toliau laikotės pažiūros, priešingos Sąjūdžio vadovybės pažiūrai. (Aš asmeniškai manau, kad Tamsta nesat reikiamai painformuotas.) Be to, dėl ilgesnio atitrūkimo nuo Sąjūdžio aukštesnių vadovybių Tamsta nesate Sąjūdyje pakankamai populiarus

[1] J. Kasperavičius.

(turiu galvoje ypač kitas sritis). Išvada: reikia Tamstai artimiausiu laiku (ir ne vėliau kaip iki 1-me punkte nurodyto momento) pilnai įeiti į Sąjūdžio dalykų kursą, artimiau susipažinti su Sąjūdžio vadovybės suderintomis pažiūromis pagrindiniais klausimais, įsijungti į Sąjūdžio Tarybos bei Vadovybės veiklą, tuo pačiu įgyjant reikiamą populiarumą visos Lietuvos mastu.

Tamstai būtinai ir kuo greičiausiai reikia gerai susipažinti (jei to dar nesat padarę) su šia svarbesne Sąjūdžio turima medžiaga: 1) LLKS Tarybos 1949 02 11–17 d. posėdžio protokolas (su visais priedėliais, jų tarpe Deklaracija, Kreipimasis į visus laisvės kovotojus, Kreipimasis į gyventojus ir kt.); 2) Informacija „Kelios žinios apie VLIK'ą"; 3) Baden Badeno 1948 07 07–09 pasitarimo tarp VLIK'o ir krašto rezistencijos atstovų protokolas; 4) Sąjūdžio įgaliotinio Skrajūno[2] 1949 03 31 sl[aptas] raportas Nr. 1 Prezidiumo pirmininkui; 5) Sąjūdžio įgaliotinio Audronio[3] 1949 07 10 laiško Prezidiumo pirmininkui nuorašas; 6) N[emuno srities] V[adovybės] 1949 09 18 rašto Nr. 33/3a išrašas; 7) visa prieinama medžiaga apie BDPS veiklą (prieš ir po LLKS vadovybės sudarymo); 8) „L[4] Tarybos Biuletenis" Nr. 1 ir 2; 9) „Prie Rymančio Rūpintojėlio" Nr. 1–10; 10) „Partizanas" Nr. 1–7.

Manau, kad brolis Gintautas[5] pasirūpins aukščiau išvardintą medžiagą Tamstai pateikti.

Pradžioj numatau Tamstą paskirti Prezidiumo pirmininko Politiniu patarėju ir drauge 3-ju pavaduotoju. Kviečiu Tamstą Politinio patarėjo funkcijas pradėti vykdyti tuojau po šio laiško gavimo (pasiliekant dabartinėje gyvenamojoje vietoje arba persikeliant pagal brolio Gintauto nurodymą). Formaliai į šį postą Tamstą paskirti tegalėsiu tik gavęs Tamstos sutikimą, sužinojęs naują Tamstos rašytinį slaptavardį, Tamstos prisaikdinimo datą ir kas prisaikdino.

Techniškus nurodymus dėl padėjimo Tamstai įsijungti į Sąjūdžio vadovavimo darbą duodu tarpininkaujančiam mūsų susižinojimui asmeniui – Sąjūdžio Tarybos Prezidiumo

[2] J. Lukša.
[3] K. Pyplys.
[4] Lietuvos laisvės kovos sąjūdis.
[5] V. Ivanauskas.

sekcijos vadovui broliui Gintautui. Man yra žinomas ir tiesioginis kelias susirišimui su Tamsta, bet juo dėl tam tikrų priežasčių kol kas dar negaliu pasinaudoti. Jei šis man žinomas Tamstos radimo kelias pasikeistų, prašau per brolį Gintautą nurodyti man naują kelią.

Baigdamas noriu pareikšti savo ir bendradarbių džiaugsmą Tamstos atsiradimu (nes laikėme tikrai patekusiu priešui).

Tesaugo Aukščiausias Tamstą ir toliau, kaip saugojo iki šiolei!

VYTAUTAS (buvęs Tylius)

P. S. Jei prisimenat, prašau bent apytikriai nurodyti datą, kada Tamstai buvo įteiktas mano 1948 11 12 raštas Nr. 2 sl[aptas], kviečiantis pereiti į pogrindžio vadovybę, ir ar to rašto įteikėjui Tamsta davėt kokį nors atsakymą raštu. Šios žinios reikalingos raštą vežusio asmens suėmimo priežasčiai bei aplinkybėms išaiškinti. Mano raštas Tamstai turėjo būti įteiktas 1948 12 tarp 11–15 d.

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 134–136. Originalas. Rankraštis lietuvių k.

23 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. gruodžio 3 d. laiškas LLKS tarybos prezidiumo I sekcijos vadovui A. Ramanauskui-Vanagui ir Pietų Lietuvos partizanų srities vadui S. Staniškiui-Vilčiai

1950 12 03

VANAGUI ir VILČIAI[1]

Vienam iš Jūsų būtina persidislokuoti į Rytų Lietuvos srities rajoną ir ten užimti vadovaujantį postą (LLKS vadovybės nario arba Rytų Lietuvos srities vado). Pageidaučiau, kad vienas iš Jūsų savanoriškai priimtų mano pasiūlymą ir kuo greičiau man apie tai praneštų.

Šis Pietų srities žygis padės sustiprinti susilpnėjusią Rytų Lietuvos sritį. Šiam uždaviniui atlikti Vakarų sritis neturi pajėgų.

Iš Pietų srities į Rytų sritį galima nuvykti dviem keliais: 1 – per Didžiosios Kovos apygardą, 2 – per Kęstučio ir Prisikėlimo apygardas. Sudaryti sąlygas kelionei Vakarų ir Rytų Lietuvos sričių teritorijose pavedu LLKS Tarybos prezidiumo trečiosios sekcijos vadovui Žygūnui[2] ir Vakarų srities vadui Gintautui[3], su kuriuo palaikau patikimą ir nuolatinį ryšį. Apie padėtį Rytų Lietuvoje sužinosite iš Žygūno 1950 11 03 laiško išrašo.

Laukiu greito atsakymo.

Priedas: minėtasis Žygūno laiško išrašas, 1 lapas.

VYTAUTAS

Papildomi paaiškinimai ir pastabos:

1. Šio pervedimo tikslas: a) padėti Rytų Lietuvos sričiai, atsidūrusiai kritiškoje padėtyje; b) sutvirtinti Pietų, Vakarų ir Rytų Lietuvos sričių tarpusavio ryšius.

2. Tuo atveju, jei vieno iš adresatų nebebūtų gyvo, savaime aišku, mano pasiūlymas nebegalioja.

3. Kelionės per Kęstučio ir Prisikėlimo apygardas sąlygos

[1] A. Ramanauskas ir S. Staniškis.
[2] J. Kimštas.
[3] V. Ivanauskas.

šiuo metu yra gana geros, o keliauti nuo Nemuno iki Rytų Lietuvos srities ribų reikėtų maždaug mėnesį.

4. Įvykdžius laiške nurodytą pasiūlymą, aš tikiuosi, kad galėsiu pasiūlyti kandidatą į LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko pavaduotojo užsieniui pareigas (su ne mažesnėmis kaip apygardos vado teisėmis).

5. Išbrauktais žodžiais „arba Rytų Lietuvos srities vado" tikėti.

6. Šio laiško dublikatas 1951 03 03 pateko į priešo rankas.

VYTAUTAS

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 56. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

24 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1951 m. rugpjūčio 1 d. laiškas Pietų Lietuvos srities vadui S. Staniškiui-Vilčiai

1951 08 01

BROLI VILTIE,

Dovanokit, kad neatsakiau į Jūsų 1949 m. vasaros laišką. Prisipažįstu, kaltas, nors ir nelengva buvo man į jį atsakyti. Tarpe kita ko, minimas Jūsų laiškas ir mano atsakymo juodraštis š. m. kovo mėn. 3 d. per kautynes pateko priešui.

Bet dabar – kiti reikalai. Teko sužinoti, kad pas Jus nuo pat ankstyvo pavasario iki pastarojo meto priešas ypatingai smarkiai siaučia, kad Jūsų vidaus ryšiai pairę. Šias ypatingas sąlygas priimdamas dėmesin, aš siuntą, skiriamą AV[1], įpakuoju drauge su Jums skiriamąja siunta. Prašau Jus, susipažinus su visais AV siunčiamais raštais bei laiškais ir pasigaminus reikiamus nuorašus bei išrašus, siuntą persiųsti adresatui.

1951 03 03 per kelionėje turėtas kautynes netekau visos savo raštinės, drauge ir visų Jūsų anksčiau atsiųstųjų projektų, pasiūlymų bei nuomonių pareiškimo. Jei turit galimumą, prašau aktualesniuosius iš jų pakartotinai atsiųsti (pvz., pastabas dėl „Stambesnių organizacinių vienetų vadovybių statuto" ir kt.). Taip pat prašau pranešti slaptavardžius ir pagrindines pareigas tų N[emuno srities] pareigūnų, kurie įrašytini į LLKS Tarybos narių sąrašą.

Sužinojau, kad savo laiku Jūs laišku buvote pranešęs J[ūros srities] V[adui] apie savo pasirengimą bet kuriuo metu susitikti su bet kuriuo J[ūros srities] V[adovybės] pareigūnu. Aš tokio susitikimo pageidaučiau (su Jumis arba Vanagu[2]) galimai artimesniu laiku. Manau, kad šį kartą Jums netektų nei tiek ilgai ieškoti, nei laukti. Svarbiausia, kad šio susitikimo metu galima būtų bent patenkinamai išspręsti ryšių problemą.

[1] LLKS Karinės veiklos vadovas.
[2] A. Ramanauskas.

Iš siunčiamų AV žemėlapių prašau pasilaikyti Jums reikalingus, o AV nebūtinus lapus.

Šio laiško ir Jūsų pasilaikytų žemėlapių gavimą prašau pakvituoti grąžinamajame lydraštyje, adresuotame AV. Apie šios siuntos gavimą praneškite man laišku.

Sėkmė telydi Jūsų darbus ir žingsnius!

VYTAUTAS (parašas)

Prierašas.

Š. m. birželio mėn. susitikimo metu P[risikėlimo apygardos] V[adas] man rodė laišką, jo gautą per legaliai gyvenantį asmenį iš vieno Kauno gyventojo, kuris, atrodytų, yra kilęs iš artimo Jums žemesnio pareigūno, tačiau kai kurie pasitaiką to laiško tekste nesklandumai bei nelogiškumai sukelia abejonių. Prašau ištirti ir man pranešti, ar toks laiškas iš Jums artimų žemesnių pareigūnų bei eilinių partizanų buvo siųstas į Kauną.

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 151. Originalas. Rankraštis lietuvių k.

25 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1951 m. rugpjūčio 1 d. laiškas prezidiumo pirmininko pavaduotojui, LLKS Karinės veiklos vadovui, prezidiumo I sekcijos vadovui A. Ramanauskui-Vanagui

1951 08 01

BROLI VANAGE,

Ką tik gavau susipažinti su Jūsų 1951 01 23 siuntos, skirtos J[ūros srities] V[adui], turiniu. Iš to, kad man nieko nerašot, sprendžiu, kad mane laikot žuvusiu ar dingusiu be žinios.

Jūsų praeitų metų rudenį man siųstą siuntą (per J[ūros srities] V[adą]) gavau tik 1951 01 30. Ji visa, išskyrus visus Jūsų šifrus liečiančius dalykus, šifruotus tekstus ir Jūsų laišką, Mykolaičio[1] raportus Nr. 10 ir 11 (1950 10 20–22), kautynių metu pateko priešui (1951 03 03) kartu su visa mano raštine. Kautynes teko turėti keliantis į naują vietą.

Pritardamas Jūsų laiško minčiai (be to, turėdamas ir kitų lengvai Jums dasiprotimų tikslų), šiemet nuo pat ankstyvo pavasario pradėjau keliauti: 1951 04 20–24 buvau susitikęs Žygūną[2] ir Algimantą[3] (naująjį VY[čio apygardos] V[adą]), 1951 06–07 laikotarpy buvau susitikęs J[ūros srities] V[adą], K[ęstučio apygardos] V[adą] ir P[risikėlimo apygardos] V[adą].

Manau, Jums jau žinoma, kad 1951 02 09 žuvo visa J[ūros srities] V[a]d[o]v[ybė], o J[ūros srities] V[adas] Gintautas[4] sunkiai sužeistas gyvas pateko priešui ir nuvežtas į miestelį berods tuoj mirė. Nuo 1951 03 22 J[ūros srities] V[ado] pareigas laikinai ėjęs buvęs K[ęstučio apygardos] V[adas] Germantas[5], mano paskirtas kitoms pareigoms, šiuo metu perduoda J[ūros srities] V[ado] pareigas buvusiam P[risikėlimo apygardos] V[adui] Rimantui[6]. Nauji apygardų vadai – K[ęstučio] V[adas]

[1] J. Lukša.
[2] J. Kimštas.
[3] B. Karbočius.
[4] V. Ivanauskas.
[5] A. Bakšys.
[6] P. Morkūnas.

Kunotas[7], P[risikėlimo] V[adas] Rytas[8]; Rytų Lietuvoj VY[čio apygardos vadas] Liutauras[9] laikinai eina ir sr[ities] V[ado] pareigas. Su Žygūnu susitarėm R[ytų] Lietuvos sritį nuo 1951 04 24 vadinti M (Mindaugo), vietoj ikišiolinio K (Kalnų).

Jūsų praeitais metais gautieji Žygaudo[10] ir Žygūno laiškai bei raštai buvo autentiški, tačiau tam susižinojimui naudotu kanalu nepatarčiau toliau naudotis, nes jis (kanalas), kaip ir visa Vy[čio apygardos] vadovybė, galėjo būti išduotas priešui (VY[čio apygardos] V[a]d[o]v[ybės] slėptuvės išdavikas – mieste gydytis išleistas buvęs VY[čio apygardos] V[a]d[o]v[ybės] partizanas Fakyras[11]). Nors jokių duomenų neturim, bet reikia skaitytis su galimybe, kad jūsiškis „Partizano" platintojas, kurio pagalba buvot užmezgęs ryšį su Žygaudu, gali būti žinomas priešui ir slaptai sekamas (panašiai kaip Pranevičiūtė).

Visa, kas Jūsų buvo rašyta šifrų reikalu (praeitų metų rudenį), pavojaus metu esu sunaikinęs, todėl reikės tartis iš naujo. Neturėdamas paruošto šifravimo būdo, prašau Jus jį man pranešti. Naujais raktais siūlau naudotis „Partizano" Nr. 15, 16 ir t. t., atitinkamai vadinant juos raktais Nr. 1, 2 ir 3.

Jei pritarsit mano 1950 12 03 laiško siūlymui ir tuoj imsitės jį vykdyti, tai visi ryšių reikalai turėtų lengvai išsispręsti, nes su keliaujančiuoju asmeniu aš pasistengčiau būtinai pasimatyti pats. Priešingu atveju ryšių reikalų sutvarkymas užtruktų ilgiau.

Tolimesnį kėlimą į aukštesniųjų partizanų karininkų laipsnius laikau netikslingu, todėl nurodau ateityje nepristatinėti partizanų pakėlimui į tuos laipsnius. Šį nurodymą esu jau perdavęs J[ūros] ir M[indaugo sritims] – jie tam pritarė.

J[ūros] ir M[indaugo sričių] apsirūpinimas matricomis – pakenčiamas šiuo metu, bet šaltiniai berods jau išsekę. Girdėjau, kad N[emuno sritis] šiuo atžvilgiu taip pat neblogai stovi. Jei tai būtų netiesa, jei N[emuno sričiai] matricų verkiant reikia, galėčiau atsiųsti porą trejetą dešimčių (po 15 rb už vienetą).

[7] K. Labanauskas.
[8] J. Paliūnas.
[9] B. Kalytis.
[10] A. Smetona.
[11] A. Stankevičius.

Vilčiai[12] siunčiamam laiške nurodau, kad iš siunčiamų Jums 8-nių žemėlapių jis pasilaikytų jam reikalingus lapus (išvengimui jų siuntinėjimo ten ir atgal).

Paskutiniajame savo laiške Gintautas man buvo pranešęs, kad jis savo žinioje turįs dvi stambias pinigines siuntas (po 5000 rb), adresuotas LV[13] ir LBV[14]. J[ūros] V[a]d[o]v[ybei] žuvus, šių siuntų likimas imtasi aiškintis, bet iki šiol to aiškinimosi rezultatai man dar nežinomi. Koks bebūtų šių siuntų likimas, aš savo ir LBV vardu dėkoju Jums ir visai N[emuno sričiai], o ypač N[emuno srities] V[adui], T[auro apygardos] V[adui] ir operaciją įvykdžiusio organizacinio vieneto vadui už taip nuoširdžią ir brolišką paramą.

Tenka labai apgailėti, kad į priešo rankas pateko duomenys R[yšių] P[unktų], skirtų spec. reikalui. Būtina, kad pareigūnai, operuojantieji tokiais duomenimis, sugebėtų visais atvejais užtikrinti jų neprieinamumą priešui ar bet kam kitam, neturinčiam jų žinoti.

Pastaruoju metu gavęs iš K[ęstučio apygardos] kai kurių neaiškių žinių, liečiančių spec. reikalus, tiriu, ar tai ne priešo pinklės. Tyrimo rezultatus pranešiu.

Dėl B[aden] B[adeno] susitarimo: jam pritarė be jokių rezervų šie Tarybos nariai: Užpalis, Žygūnas, Rimantas, Etmonas, Germantas, Kunotas, Mykolaitis[15], Jūs ir aš; su tam tikrais (man nesuprantamais) rezervais – Gintautas ir Tvanas[16] (jų bendra nuomonė paskelbta „LLKS T[arybos] B[iuletenyje]" Nr. 3). Prieš pasisakė tik vienas Merainis[17]. Taigi šį susitarimą reikia skaityti priimtu LLKS Tarybos narių 3/4 balsų dauguma. Šio LLKS Tarybos nutarimo data tenka laikyti 1951 06 03, kada pasisakė paskutinieji trys Tarybos nariai.

Kadangi Jums teko susitarimo reikalą plačiau aptarti su Mykolaičiu, o daugumai Tarybos narių tokia plati informacija

[12] S. Staniškis.

[13] LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas.

[14] LLKS Visuomeninės veiklos vadovas.

[15] L. Grigonis, J. Kimštas, P. Morkūnas, V. Motvydas, A. Bakšys, K. Labanauskas ir J. Lukša.

[16] V. Ivanauskas ir A. Liesys.

[17] J. Šibaila.

nesuteikta, aš Jus užtikrinu, kad ta pati Tarybos 3/4 balsų dauguma pritars Jūsų suformuotoms šio susitarimo pataisoms, jei Jūs rastumėt reikalo tokių įvesti.

Šiuo reikalu galutinė mano išvada ir nurodymas Jums toks:

1. Jei pritariat susitarimo tekstui be pataisų – praneškit VLIK'ui, kad LLKS Taryba patvirtina šį susitarimą 3/4 balsų dauguma.

2. Jei randat reikalo įvesti į susitarimo tekstą pataisymų – praneškit VLIK'ui, kad LLKS Tarybos prezidiumas 3/4 balsų dauguma siūlo šiuos pakeitimus (tai nurodau remdamasis man suteiktais Žygūno įgaliojimais).

Tiek tuo kartu. Teišsaugo Jus Viešpats Dievas laisvai Lietuvai!

VYTAUTAS (parašas)

P. S. 1. Adm[inistracinio] baudimo taisyklių prie savęs neturiu. Kai turėsiu – atsiųsiu. 2. Mano 1950 11 20 nutarimo Nr. 11 tikslas – sudaryti sąlygas įvykdymui mano 1950 12 03 laiške pareikšto pageidavimo. VYTAUTAS (parašas)

Prierašas prie Vytauto 1951 08 laiško Vanagui

1. Prie LV 1950 m. rašto Nr. 293 priedėlių nesiunčiu, nes jų nebeturiu. Tačiau tai neturėtų sutrukdyti to rašto bei jo priedėlio paskelbimo N[emuno srities] L[aisvės] K[ovotojams]. Tam tikslui pasinaudokit anksčiau Jums pasiųstu „Partizanų laipsnių žymių ir partizanų užimamų vietų žymių aprašymai bei jų dėvėjimo taisyklės" projektu. Tame projekte teįvesta pora pakeitimų, būtent:

partizanų užimamųjų vietų žymės pakeistos taip:

žymes, nurodytas projekto brėž. Nr. 11, dėvi LLKS Tarybos Prezidiumo sekcijų vadovai,

žymes, nurodytas projekto brėž. Nr. 12, dėvi LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko pavaduotojai,

žymes, nurodytas projekto brėž. Nr. 12, plius viena ąžuolo gilė, dėvi LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininkas.

2. LLKS T[arybos] B[iuletenio] Nr. 3 rašinys „Politiniais klausimais" priklauso Jums žinomo Tauriaus[18] plunksnai. To dalyko nebeslepiu todėl, kad ir pats autorius, ir to rašinio rankraštis yra patekę į priešo rankas. Vis tik man gaila, ir net labai gaila, kad dėl neparodymo iniciatyvos iš J[ūros srities] V[a]d[o]v[ybės] pusės Sąjūdis neteko tokios pajėgos.

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 156–158. Originalas. Rankraštis lietuvių k.

[18] D. Steponaitis.

26 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1951 m. rugpjūčio 10 d. laiškas prezidiumo pirmininko pavaduotojui, LLKS Visuomeninės veiklos vadovui J. Šibailai-Merainiui

1951 08 10

BROLI MERAINI,

Apgailestauju, kad pakeliui nesiryžau Jūsų aplankyti, nes, matote, nenorėjau šauti dviejų zuikių. Dabar, naudodamasis proga, nutariau Jums parašyti.

1. Žuvus Užp[aliui][1] ir ilgam laikui nutrūkus ryšiams tarp manęs ir Jūsų bei mūsų ryšiui su sritimis, pietiečiai, matyt, laikė mus žuvusiais, todėl Vanagas[2] nuo šių metų pradžios pradėjo vykdyti mano ir Jūsų pareigas. Tai liudija „LLKS Tarybos biuletenio" išleidimas.

Šio leidinio 1 ir 2 numerius bei „Partizano" 15, 16 ir 17 numerius, keletą karikatūrų ir brošiūrą apie lietuvių veikimą užsienyje pridedu prie šio laiško.

2. Kad būtų užtikrintas ryšys tarp manęs ir Jūsų, Jūs aprūpintas ir mano iškelta mintis įgyvendinta, siūlau Jums pamažu eiti iš būstinės į būstinę ir judėti į Rytus, į savo kilmės rajoną. Įgaliojau J[ūros srities] V[adą] Rimantą[3] visa tai perduoti Jums žodžiu (tiesiogiai ar per tarpininką Rytą[4]).

Tiksliai ir aiškiai mano sprendimą, kaip sutvarkyti Jūsų visus reikalus, taip pat žino Šarūnas[5] ir Našlaitis[6], jie ir turėjo Jums apie tai pranešti. Įvykdžius šį sprendimą mūsų tarpusavio ryšiai susitvarkys.

3. Ryšiai su Tauro apygarda normalūs, su kitais pietiečiai taip pat tikiuosi greitai [juos] atkurti. Ryšium su dviejų desantų iš Vakarų nuleidimu pas juos iki pastarojo meto vyko neregėto mas-

[1] L. Grigonis.
[2] A. Ramanauskas.
[3] P. Morkūnas.
[4] J. Paliūnas.
[5] J. Petrauskas.
[6] J. Petraitis.

to siautimai. Žuvo Tauro apygardos vadas Karijotas[7], trys desantininkai ir daug kovotojų. Apie Vanagą ir Viltį[8] neturiu žinių jau nuo 1951 01 23.

4. Žygūnui[9] palikau naudojimosi šifru „Atomas" aprašymą, o sau šio aprašymo nepasilikau. Tikiuosi jį gauti iš Jūsų. Susiklosčius naujoms aplinkybėms mudu su Žygūnu sutarėm dėl naujo šifravimo būdo, o „Atomą" palieku Jūsų ryšiui su Žygūnu. Susitarkit su juo dėl rakto.

Šifravimo būdo aprašymą ryšiui su manimi palieku ir atsiųsiu Jums. Dabar prireikus laikinai naudokitės šifru, kuris naudojamas ryšiui tarp P[risikėlimo apygardos] V[adovybės] ir Jū[ros srities] V[adovybės], paprašę Jū[ros srities] V[adovybę] peršifruoti tokiu šifru, kurį naudojame tarp jų ir manęs. Ateityje ryšį su Jumis palaikysiu per Jū[ros srities] V[adovybę].

Visai tamsu, todėl turiu baigti. Tesaugo Jus Aukščiausiasis!

Priedas: minėtas.

VYTAUTAS

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 158 (107, t. 3), d. 3, l. 51. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[7] V. Vitkauskas.
[8] S. Staniškis.
[9] J. Kimštas.

27 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1951 m. lapkričio 20 d. nutarimas dėl Pietų Lietuvos srities vado ir prezidiumo sekcijos vadovo pareigybių sugretinimo

LLKS Tarybos prezidiumo pirmininko

NUTARIMAS Nr. 11
1951 m. lapkričio 20 d.

Atsižvelgdamas į palyginti mažą Pietų srities veiklos rajoną ir tą aplinkybę, kad sritį sudaro tik dvi apygardos, remdamasis LLKS Tarybos prezidiumo statuto 8 ir 13 straipsniais, nutariau:

1. Dabartinėmis aplinkybėmis leisti LLKS Tarybos prezidiumo Pietų Lietuvos sekcijai laikinai vykdyti Pietų srities vadovybės funkcijas.

2. Pietų srities vadą Viltį[1] atleisti iš einamų pareigų.

VYTAUTAS
LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 315 (6070, t. 2), l. 284. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[1] S. Staniškis.

28 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1952 m. sausio 1 d. įsakymas Naujųjų metų proga[1]

LLKS
BV[2]

LLKS TARYBOS PREZIDIUMO PIRMININKO ĮSAKYMAS
1952 m. sausio 1 d.

I

Kovos broliai vadai, viršininkai, visi kovos broliai partizanai, sveikinu Jus su artėjančiais Naujaisiais metais. Lenkdami galvas prie nežinomojo partizano kapo, drąsiai ženkime į pergalę.

II

Siekdami pergalės, jėgų semkimės iš praeities. 1951-uosius metus ir ankstesnį Visuomeninės dalies veiklos laikotarpį vertinu taip:

a) N[emuno] srities vadovybei, tos srities apygardų vadovybėms, sugebėjusioms savo jėgomis ir valia leisti tris periodinius leidinius, reiškiu padėką. Siūlau partizanus, pasižymėjusius šiame darbe, pristatyti apdovanojimui L[aisvės] K[ovotojų] garbės ženklais.

b) Kęstučio ir Prisikėlimo apygardų vadovybei už spausdinimo technikos įsigijimą reiškiu padėką. Partizanus, pasižymėjusius šiame darbe, pristatyti apdovanojimui L[aisvės] K[ovotojų] garbės ženklais.

Pastaba: visiems organizaciniams vienetams imti pavyzdį iš brolių patirties ir siekti to paties.

[1] Dokumento originalas nerastas. Rusiškas tekstas labai nesklandus, matyt, išverstas su klaidomis, todėl čia pateikiamas vertimas iš rusų į lietuvių kalbą gali skirtis nuo autentiško teksto. Įsakymas parašytas iki 1951 m. gruodžio mėn.

[2] Visuomeninės dalies vadovybė.

III

Buvusį Prisikėlimo apygardos vadą Rimantą[3] už trijų tomų laisvės kovotojų eilėraščių ir dainų „Kovos keliu žengiant" išleidimą, už visų LLKS organizacinių vienetų aprūpinimą šia literatūra, už šiuolaikiško L[aisvės] K[ovotojo] maldyno „Rūpintojėlis" išleidimą dideliu tiražu, už kovą su girtuokliavimu visuose organizaciniuose vienetuose, už pasiaukojamą darbą, leidusį B[4] vadovybei atlikti aukščiau išvardytas pareigas, apdovanoju antrojo laipsnio L[aisvės] K[ovos] kryžiumi.

Partizanus, dalyvavusius šiame darbe, apdovanoti L[aisvės] K[ovotojo] garbės ženklais.

Pastaba: Maldyno „Rūpintojėlis" originalo viršelis atskleidžia mums mūsų tėvynės istoriją ir yra mūsų jėgų šaltinis. Jame sudėtos maldos, kurios retai naudojamos bažnytinėse apeigose; šios maldos gimė iš paties lietuvių gyvenimo, todėl originalus maldynėlio pavadinimas nepakeistas.

IV

Pagerbdamas žuvusių nelygioje kovoje atminimą, sveikinu N[emuno] srities vadovybę atnaujinus pogrindžio spaudą. Tikiuosi, kad šie metai leis išlaikyti mūsų garbingą darbą reikiamo lygio. Broliai ir sesės, linkiu sėkmės ir Aukščiausiojo Palaimos kartu su visa Lietuva einant neramiu keliu.

V

Didelio pasisekimo sulaukė „LLKS Tarybos biuletenis".

VI

„LLKS Tarybos biuletenio" Nr. 1 straipsnyje „Užsienio nurodymai sąjūdžiui dėl reikiamos medžiagos rinkimo" duoti nurodymai visiems LLKS organizaciniams vienetams. Šio nurodymo vykdymą prižiūri organizacinių vienetų vadai.

LLKS Visuomeninės veiklos vadovas, pirmininko padėjėjas — LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas

LYA, f. K-1, ap. 45, b. 683 (7519), d. 3, l. 196–197. Nuorašas. Mašinraštis rusų k.

[3] P. Morkūnas.

[4] LLKS Visuomeninė dalis.

29 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1952 m. sausio 30 d. pareigų atsisakymo aktas

LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko
AKTAS
1952 m. sausio mėn. 30 d.

Šiandien dėl ligos nustojau vykdyti pareigas.

VYTAUTAS (parašas)
LLKS Tarybos prezidiumo pirmininkas

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 11, l. 202. Rankraštis. Originalas lietuvių k.

30 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1953 m. pradžioje rašyto rašto juodraštis

VY[ČIO], K[ĘSTUČIO], Ž[EMAIČIŲ APYGARDŲ VADAMS]
(kurio nors iš nurodytų pareigūnų nebesant gyvo, šį raštą įteikti jį pavaduojančiam pareigūnui)

1. Vid[aus] padėties įvertinimas.

1951–1952 m. pr[iešas] ir toliau siekė: 1. retinti k[ovotojų] eil[es]; 2. stiprino bolš[evikinės] ideol[ogijos] propagandą.

Užsitęsus l[aisvės] kovai, m[ūsų] eilėse vienur kitur ėmė rastis pavieniai palūžėliai, kurie, patekę į pr[iešo] r[ankas] gyvi, tapo šlykščiais išdavikais. Tokių išdavimų pasekoje buvo sunaikinti ištisi p[a]rt[izanų] daliniai ir net T[ė]v[ūni]jos.

L[aisvės] kovotojų, part[izanų] sl[a]p[ukų], t[a]lk[ininkų] ir b[i]č[iu]l[ių] eilės žymiai praretintos.

Mano p[a]v[aduotojai]: 1 – Viltis[1], 2 – Žygūnas[2], 3 – Germantas?[3]

Mano p[a]d[ėjėjai]: V[i]s[uo]m[eninės] v[ei]kl[os] vadovas – Merainis[4] [užbraukta: „Vanagas[5], Organizacinės veiklos vadovas – Vanagas, Organizacinės veiklos vadovas – Germantas"], Kar[inės] v[ei]kl[os] vadovas – Viltis.

Sekc[ijų] vadovai: P[ietų] L[ietuvos] – Viltis, V[akarų] L[ietuvos] – Germantas ?, R[ytų] L[ietuvos] – Žygūnas.

Mano p[a]v[aduotojai]: 1 – A. Vanagas, 2 – Viltis, 3 – Germantas, 4 – Žygūnas.

P[a]d[ėjėjai]: V[i]s[uo]m[eninės] v[ei]kl[os] v[a]d[o]v[as] – Merainis, Org[anizacinės] v[ei]kl[os] v[a]d[o]v[as] – A. Vanagas, Kar[inės] v[ei]kl[os] v[a]d[o]v[as] – Viltis.

Sekcijų v[a]d[o]v[ai]: P[ietų] L[ietuvos] – Viltis, V[akarų] L[ietuvos] – Germantas, R[ytų] L[ietuvos] – Žygūnas.

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 35. Originalas. Rankraštis lietuvių k.

[1] S. Staniškis.

[2] J. Kimštas.

[3] A. Bakšys. Pavardė parašyta su klaustuku – matyt, abejota, ar dar gyvas.

[4] J. Šibaila.

[5] A. Ramanauskas. Pavardė išbraukta – matyt, manyta, kad jis žuvęs. Žemiau pateiktas antras pareigybių paskirstymo variantas tam atvejui, jei A. Bakšys ir A. Ramanauskas dar gyvi.

31 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1953 m. balandžio 3 d. sudarytas archyvinių dokumentų sąrašas

PADĖTŲ Į ARCHYVĄ DOKUMENTŲ SĄRAŠAS NR. 51

1. LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko aktas 1952 01 29.
2. " " " " " 1952 01 30.
3. Vytauto laiško Germantui[1] dublikatas (1952 02).
4. LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininko 1952 06 laiško V[akarų] L[ietuvos] Sr[ities] vadui dublikatas.
5. LLKS V[isuomeninės] D[alies] v[a]d[o]v[ybės] sveikinimas LLKS Tarybos Pr[ezidiu]mo p[irminin]kui (1950 12 05) 3 lapai.
6. L[LKS Tarybos] v[a]d[o]v[y]bės sekretoriaus reg[istracijos] sąsiuv[inio] lapas.
7. P[risikėlimo apygardos] V[ado] 1951 02 01 rašto Nr. 6 S[rities] v[a]d[o]v[ybei] nuorašas (3 lapai).
8. Ryto[2] 1951 03 08 laiško LA[3] Š[tabo] V[iršininkui] nuorašas.
9. LV[4] 1951 08 rašto Nr. 86 LA V[adui] dublikatas.
10. LB[5] V[adovo] b[ū]st[inės] 1950 12 03 raštas Nr. 203 LV b[ū]st[i]nei.
11. MA[ironio rinktinės] V[ado] 1951 04 30 raportas Nr. 1138 S[rities] V[adui].
12. MA[ironio rinktinės] V[ado] 1951 04 30 raportas Nr. 1137 S[rities] V[isuomeninės] D[alies] V[iršininkui].
13. Ž[emaičių apygardos] V[ado] 1951 04 15 Nr. 106 LV.
14. Vytauto 1951 03 laiško Žygūnui[6] dublikatas (1 lapas).
15. Vytauto 1951 03 laiško Rytui dublikatas.
16. Ž[emaičių apygardos] V[ado] 1951 01 15 Nr. 149 LV.
17. Rimanto[7] 1952 07 12 laiškas Vytautui.

[1] A. Bakšys.
[2] J. Paliūnas.
[3] LLKS gynybos pajėgų.
[4] LLKS tarybos prezidiumo pirmininkas.
[5] LLKS Visuomeninės veiklos.
[6] J. Kimštas.
[7] P. Morkūnas.

18. J[ūros srities] V[ado] 1951 07 01 be Nr. LV (pakv[itavimas] 180 dol[erių]).

19. J[ūros srities] V[ado] 1951 07 01 be Nr. LV (pakv[itavimas] 200 dol[erių] M[indaugo srities] V[ado]).

20. J[ūros srities] V[ado] 1951 07 01 be Nr. LV (pakv[itavimas] 4000 rb ir 20 dolerių LB V[adovybės]).

21. J[ūros srities] V[ado] 1951 11 20 be Nr. LV (pakv[itavimas] 100 dolerių J[ūros srities]).

22. Germanto 1952 05 25 laiškas Vytautui.

23. VYTDP[8] 1949 06 28 sveik[inimas] Žadgailai.

24. "Mes nemirę" su Germanto 1952 07 15 dedikacija.

25. Vytauto bloknotėlis (11 lapų).

26. LLKS T[ary]bos V[a]d[o]v[y]bės, V[a]d[o]v[y]bės Branduolio, V[9] ir V[a]d[o]v[ybės] Sekr[etoriaus] gautųjų-išsiųstųjų raštų registracija (tuščias).

VYTAUTAS (parašas)
1953 04 03

LYA, f. K-1, b. b. 33960/3, t. 10, l. 161. Originalas. Rankraštis lietuvių k.

[8] Nenustatyta.
[9] Prezidiumo pirmininkas.

Jono Žemaičio artimųjų ir bendražygių atsiminimai*

KAZIMIERA RAŠIMAITĖ-STANKIENĖ

Gyvenome Raseinių apskrities Šiluvos valsčiaus Tvarijoniškių vienkiemyje – dvare. Mūsų sodyba stovėjo labai gražioje vietoje – ant kalno prie Dubysos. Ūkis – 132 ha žemės ir 8 ha miško. Tėvas buvo žmonių gerbiamas ir vos atkūrus Nepriklausomybę išrinktas į pirmąjį Seimą. Jam buvo paskirta globoti našlaičius ir tikrinti bankelių veiklą. Senelis caro laikais buvo gydytojas ir mūsų tėvuką leido į progimnaziją, o vėliau – mokytis į Rygą. Drauge su tėvu mokėsi ir mūsų kaimynų Žemaičių vaikai Stasys ir Jonas, pastarasis – būsimasis partizanų generolo Jono Žemaičio tėvas. Jų namuose buvo dar vienas brolis, Antanas, bet jis ūkininkavo Kiaulininkų kaime, už 4 kilometrų nuo mūsų sodybos važiuojant Šiluvos link. Jie turėjo apie 30 hektarų ūkį. Mūsų tėvai nuo seno gerai sugyveno, iš mano mamos pusės net buvo tolimi giminaičiai.

Generolo Jono Žemaičio tėvas buvo garsus pienininkas, daug metų išdirbęs Palangos pieninėje, kuri priklausė grafui Feliksui Tiškevičiui. Jis yra turėjęs net nuosavą valgyklą Kretingos mieste. Joje daugiausia buvo pieno produktai – grietinėlė, sviestas, sūriai, o pagrindinis valgis – rūgpienis su karštomis bulvėmis.

Jono tėvą aš vadinau dėduku, o jo mamą – mamaite. Dėdukas buvo labai įdomus žmogus. Dirbdamas Palangoje artimai susibičiuliavo su garsiuoju laisvamaniu Jonu Šliūpu, kuris tuo metu buvo bene miesto burmistras. Rado su juo bendrą kalbą, nes ir dėdukas buvo laisvamanis, tačiau labai gerbė kitų žmonių įsitikinimus. Visuomet, kai mamaitė eidavo į bažnyčią,

* Atsiminimus surinko arba užrašė iš pasakojimų ir magnetinės juostos įrašų, darytų 1994–1997 m., Eugenijus Ignatavičius.

jis lydėdavo ją ir būdavo ten, kol baigdavosi pamaldos. „Esu džentelmenas, – sakydavo, – negaliu palikti savo moters vienos".

Petronėlė Daukšaitė-Žemaitienė charakteriu buvo tikra vyro priešingybė: be galo švelni, jautri, nuoširdžiai tikinti Kurtuvėnų kaimo mokytoja – „kaimo liktarna", kaip ji pati sakydavo. Kurtuvėnuose su ja ir susituokė po pasaulį besiblaškantis pienininkas. O jos tėvukas buvo Balčių kaimo kalvis Antanas. Petronėlė turėjo dar dvi seseris – Bronę ir Marytę, taip pat brolį Aleksandrą. Seserys ir brolis įsikūrė Lenkijoje, Lomžos mieste, ir ten praturtėjo, įsigijo pieninę. Aleksandras nusidangino net į Rusiją ir ten taip pat įkūrė pieninę. Tuo laiku, matyt, nebuvo kam tvarkyti reikalų Lomžoje, tai 1911 m. Aleksandras per tėvus ir pakvietė J. Žemaitį prižiūrėti paliktos pieninės.

Tuo metu būsimajam generolui, gimusiam Palangoje, buvo tik dveji metukai, o jo sesutei Katriutei – bene septyneri. Žemaičių šeima, turbūt susigundžiusi geru uždarbiu, ir patraukė į Lomžą pas Petronėlės seseris. J. Žemaičiui buvo patikėta sviesto mušimo įmonė, ir jis – specialistas geras, darbą išmanantis, sėkmingai darbavosi ir gyveno Lenkijoje iki pat Rusijoje įvykusio Spalio perversmo, sudrebinusio visą Europą. Iš Rusijos, palikęs savo turtus, parbėgo Petronėlės brolis Aleksandras, o Žemaičiai su paaugusia šeimyna grįžo į Lietuvą. Be to, tėvams parūpo ir vaikų išmokslinimas lietuvių kalba, nes Katriutei jau ėjo trylikti, o Jonukui – aštunti.

Kur kitur prisiglausi suiručių metu, jei ne tėviškėje – Kiaulininkuose! Grįžę Žemaičiai apsigyveno pas viengungį brolį Antaną, tvarkiusį brolio – Šiluvos viršaičio Jono Žemaičio ūkį. Tačiau kaime ilgai neužsibuvo, nes rūpėjo, kad vaikams būtų arčiau mokykla, ir po metų išsikėlė į Raseinius. Mieste ir vaikams geriau, ir dėdukas, ne itin mėgęs juodus žemės darbus, galėjo susirasti geresnį darbą.

1918–1920 m. Žemaičiai gyveno Raseiniuose, ir šeimos galva, matyt, nieko geresnio neradęs, vertėsi smulkia namudine prekyba. Važinėjo su arkliuku po Raseinių apylinkes ir aprūpindavo ūkininkus būtiniausiomis galanterijos prekėmis, adatomis ir

siūlais, virbalais ir žirklėmis, šukomis ir degtukais. Kai žmonės neturėdavo pinigų, tai atsilygindavo produktais arba makulatūra. Dėdukas vėl žmonėse, galėjo ūkininkams patarinėti, kaip plėtoti pieno ūkį, kuo šerti galvijus, kokias įsigyti veisles.

1920 m. jis Tauragėje gavo rimtą darbą – prieglaudos ūkio vedėjo, o po kiek laiko – gyvulininkystės propagandos instruktoriaus. Šis darbas jam arčiau širdies. Dėduko būta nepaprasto valdininko. Jis ne tik mėgo savo amatą, bet ir buvo labai apsiskaitęs, išsilavinęs specialistas, aktyvus krašto pilietis, gyvai besidomintis jaunos, atsikuriančios valstybės ekonomika, žemės ūkiu, ypač gyvulininkyste. Jis karštai ragino ūkininkus įsigyti geriausių veislių karvių iš Vakarų Europos šalių, patarinėjo, kaip jas laikyti, kuo šerti. Kai dirbo „Pienocentre", prie pieninės visada būdavo atskiras kambarėlis, kuriame laikė savo padarytą karvės „modelį" – su didžiuliu it krepšys pilvu. Milžiniškame „skrandyje" buvo įtaisytos lentynėlės, ant kurių išdėliodavo pašarų pavyzdžius – ką reikia duoti karvei, kad gautum kuo daugiau naudos.

Dėduko būta linksmo humoristo, labai doro, šilto ir patrauklaus žmogaus. Jis pasitikėdavo kitais žmonėmis, nors už tai kartais turėdavo ir skaudžiai sumokėti. Antai Kretingos valgyklėlėje kartą pastebėjęs, kad jo darbuotojai ima sukčiauti, labai pasipiktino jų elgesiu ir valgyklą uždarė. Labai mylėjo savo žmoną, vaikus, tačiau žentui, Šiluvos eiguliui Rapolui Juškai, nuoširdžiai tikinčiam žmogui, yra pasakęs: „Nors bažnyčia ir surišo su žmona, tačiau nebūtina su ta pačia išgyventi visą amžių". Kai R. Juška nedrąsiai paprieštaravo ir paklausė (tuo metu jau turėjo tris vaikelius), kur tokiu atveju dėti vaikus, uošvis atšovė, kad vaikais pasirūpins valstybė.

Palangoje tuo metu gyveno ir Žemaičių giminaičiai – prelatas Šniukšta bei jo seserys, kurios gal ir prirodė tarnybą pas Tiškevičių. Šios pažintys su palangiškais vėliau, po daugelio metų, kai kraštą užvaldė bolševikai ir dėdukui ne savo valia teko pasitraukti iš Kiaulininkų, labai pravertė.

Jono sesuo Kotryna labai gražiai sugyveno su mano seserimi, taip pat Katriute, abi mokytojavo. Kotryna labai jauna ištekėjo

už vargingo eigulio, turėjusio du hektarus žemutės, Rapolo Juškos. Tuo ji sukėlė didelį dėduko nepasitenkinimą, tačiau vėliau šis apsiprato, nes Rapolas buvo karštas patriotas, Šiluvos šaulių būrio vadas, o Kotryna taip pat buvo šaulė ir mokytojavo pačiame miestelyje. Gražiai sugyveno, pasistatė namą Šiluvos centre, prie garsiosios „Šnabės pypkės" pušies. Deja, jų laimė neilgai truko – 1941 m. abu pakliuvo į pirmuosius vežamųjų sąrašus, ir Juškų šeima buvo išgabenta į Komijos ASSR, Syktyvkaro priemiestį, kuriame išbuvo net dvidešimt metų.

Kai sunkvežimiai atburzgė vežti Juškų, jie turėjo tris vaikelius: apie 5 metukų Aušrelę, 4 metukų Ramojų ir 3 metukų Rūtelę. Kilus sąmyšiui ir raudoms, Aušrelė stvėrė Rūtelę už rankytės ir spruko pas senelius į miestelį šauktis pagalbos. Deja, stribas, pastebėjęs, kad mergikės jau lenda pro kapinių tvoroje žiojėjančią skylę (namas stovėjo prie miestelio kapinių), čiupo Rūtelę už kojos ir atvilko iki sunkvežimio. Klykiančias mergaites stribai nutvėrė už kojyčių ir sumetė į kėbulą, kur jau buvo jų mama. Visą ilgą ir varginančią kelionę į Komiją Rūtelė be paliovos klykė, – mat stribas buvo išsukęs jai kojelę. Ji taip ir liko raiša visam gyvenimui.

Tremtyje Juškų šeimą kagėbistai du kartus apklausė dėl miškuose besislapstančio brolio Jono, už jo išdavimą žadėjo grąžinti iš tremties į Lietuvą. Tačiau argi jie galėjo žinoti, kur tuo metu buvo Jonas! 1956 m. Kotryna slapta buvo atvykusi į Lietuvą aplankyti Laugalių senelių ir invalidų prieglaudoje sielvartaujančios ir vis tebelaukiančios grįžtančio Jonuko motinos. Čia rado beveik prieš dvejus metus mirusio tėvuko, palaidoto kita pavarde Gargždų kapinaitėse, kapą. O po poros metų, dar tebebūdama Šiaurėje, sulaukė ir kitos žinios: mirė ir mama, palaidota viename kape su tėvuku.

Grįžę iš tremties Juškos vėl apsigyveno Šiluvoje. Kotryna senatvėje smarkiai pasiligojo, pagaliau net apako. Rapolas, jos vyras, kaip galėdamas ją slaugė. Netekęs Kotrynos, po poros metų pasimirė ir pats. Abu ilsisi Šiluvos kapinėse, netoli koplyčios.

Kotryna yra pasakojusi, kaip tremtyje Kortkeroso lagerio komendantas tremtiniams liepė pasirašyti popierius, kad čia atvyko savo noru. Daug kas bijodamas, kad nenušautų, ėmė ir pasirašė, o Kotryna pasakė: „Nesirašysiu! Jei norite, galite nušauti". Ji buvo patriotė, drąsi moteris.

Juškų dukra Aušra Vilkienė dabar gyvena ir dirba Kaune, Rūta Juškaitė – Kelmėje, sūnus Ramojus gyvena Raseiniuose ir Šiluvoje, kur tvarkosi senelio tėviškėje.

Generolas J. Žemaitis iš pat jaunystės buvo labai gabus ir drąsus vaikinas. Praėjus keleriems metams po Karo mokyklos baigimo, kai jau turėjo kapitono laipsnį, Jonas buvo nusiųstas į Klaipėdą. Vokiečiams užgrobus Klaipėdą per radiją išgirdome, kad kapitonui buvo įsakyta išvesti kariuomenę, idant nebūtų kraujo praliejimo, nes jėgos nelygios. Vėliau sužinojome, kad Jonas šiam įsakymui nepakluso ir pasakė: „Tik per mano lavoną!" Manėme, kad bus blogai, kad už nepaklusnumą jis gali netekti karinio laipsnio, tačiau nieko neįvyko. Vis dėlto atsitiko kita bėda: vienas vokiečių karininkas atpažino jį alaus bare ir peršovė jam plautį. Jonas buvo nugabentas į Kauną ir išgydytas.

Studijuodamas Prancūzijoje, Fontenblo artilerijos karo mokykloje, Jonas per šventes parvykdavo namo ir visuomet su dovanomis bei puikiomis dirbtinėmis šilkinėmis gėlėmis, kurios tuomet buvo retenybė.

Jonui išėjus į mišką, jo tėvai nebegalėjo pasilikti Kiaulininkuose, nes stribai, suėmę dėduką ir nusivežę į Šiluvą, ne sykį buvo smarkiai jį primušę, reikalaudami išduoti sūnų. Nebepakeldami tokių patyčių ir kankinimų, tėvukai slapta pasitraukė į Palangą, kur iš senų laikų turėjo gerų pažįstamų bei giminaičių ir ten išsinuomojo kambarėlį. Bėgdami iš namų buvo pasiėmę vertingiausius daiktus, pinigų, tad kurį laiką galėjo verstis. Deja, vieną sekmadienį grįžę iš bažnyčios po mišių senukai rado išvogtus namus. Dingo visi jų daiktai, o kartu nuo tos dienos dingo ir už sienos gyvenęs vairuotojas rusas su žmona, – matyt, kartu su visu jų geru. Liko abu kaip stovi.

Tuomet abu Žemaičiai nuvyko į Klaipėdą ir ten tarp po karo

likusių griuvėsių, Žvejybos uosto rajone, miesto pakraštyje, kur seniau būdavo turgaus „barachlynas", susirado nenaudojamą mažutį sandėliuką su vienu langeliu ir durimis. Nors aplink – vien griuvėsiai, tačiau nuošali vieta jiems kaip tik tiko. Dėdukas, nors ir neturėdamas jokių įrankių, tiesiog rankomis, lentele maišydamas molį, išmūrijo plytų krosnelę, išvedė per stogą skardinį kaminuką, viduje į aslą sukalė kuolus, sumetė ant jų lentgalius – ir guolis gatavas. Tereikėjo dar sukalti stalelį ir porą taburečių, o tuomet – „eik ir džiaukis Stalino rojumi", kaip sakydavo dėdukas.

Mudu su broliu Stasiu tuomet, jau pabėgę iš namų, gyvenome ir dirbome Kretingos pieninėje Gerasimavičių pavardėmis. (Brolis taip ir mirė šia pavarde, palaidotas Mosėdžio kapinaitėse.) Visas gimtųjų vietų naujienas sužinodavome per likusią ten gyventi mamą. Sužinoję, kad į Klaipėdos kraštą atsikėlė Žemaičiai, ėmėme jų ieškoti. Netoli Palangos, Virkštininkų kaime, gyveno mūsų giminaitis, neseniai grįžęs iš Karelijos. Jis ir patarė, jeigu Žemaičių jau nėra Palangoje, ieškoti jų Klaipėdoje, kur nors už turgaus, aikštėje.

Net tris kartus sukoriau į Klaipėdą, o Žemaičių – nė kvapo. Tiktai atvykus ketvirtą kartą žiūriu – prie senojo turgaus dėdukas adatomis prekiauja! Apsidžiaugėme pamatę vienas kitą, apsikabinome, išsibučiavome ir apsiverkėme. „Ar Dievas tave ir atsiuntė?" – negalėjo atsidžiaugti jis. Vis dėlto, matyt, pamanė, kad Dievas yra! Aš prisipirkau bandelių ir abu patraukėme pas mamaitę. Tuomet Klaipėdoje dar nevažinėjo joks autobusas, tad iki namelio ėjome gal kokius 5 kilometrus.

Kiek buvo džiaugsmo ir ašarų, kai pasakiau, kad Jonas gyvas! Mamaitė buvo išvirusi bulvių su lupenomis, dar turėjo kavos malūnėliu susimalusi sėmenų. Taigi valgėm, vaišinomės, ir vis senukai manęs klausė, ar skanu. Skanu, sakiau, bet širdį sopėjo – supratau, kad jie gyvena pusbadžiu.

Kitą kartą išsiruošiau į svečius su maisto lauktuvėmis. Dėdukas buvo vegetaras, o mamaitė pasiilgdavo ir ko nors mėsiško. Paėmiau sviesto, grietinės, sūrio, pieno, vaflių, lašinukų ir būtiniausių drabužių. Paskui dažnai lankydavau senukus ir

vis veždavau šio bei to. Susisiekimas buvo neblogas, darbinis traukinys iš Kretingos į Klaipėdą važiuodavo gana dažnai. Taip prabėgo beveik dveji metai.

Vieną kartą dėdukas griuvėsiuose berinkdamas pagalius susitiko pažįstamą žmogų nuo Šiluvos, Pisarevičių. Šis pasisakė dirbąs netoliese esančiuose invalidų namuose ūkvedžiu ir ėmė dėduką kalbinti persikelti į tuos namus gyventi, sakė, kad ten niekas jų ir neieškos.

Siūliau ir aš dėdukui persikelti pas mus į Kretingą, bet jis pabūgo, kad nepražūtume visi kartu. Kretingoje buvo prisiregistravęs tik mano brolis, o aš, mama ir trys mažamečiai sesers vaikai gyvenome šiaip, rizikavome. Nuomojomės mažą kambariuką ir virtuvėlę. Vis dėlto nutarėme, kad dėdukas eis į invalidų namus, juo labiau kad ūkvedys – gerai pažįstamas, patikimas žmogus.

Kartą dėdukas pasipasakojo, kaip jis vieną dieną, kai baigėsi maistas, išėjo į kaimą netoli Kalotės. Turėjo parduoti šiokių tokių smulkmenų ir įėjęs į vieną trobelę pasiūlė adatų. O ten gyveno vieniša senyva moteris lietuvininkė. Ant stalo lyg tyčia garavo ką tik išvirtos bulvės su lupenomis, vietomis net įskilusios. Dėdukas sakė: „Žiūriu į tas bulves ir negaliu atsigrožėti – jos tokios mielos ir gražios, kaip pražydusios rožės". Moters, matyt, būta išmintingos ir jautrios – ji suprato, kad adatų pardavėjas labai alkanas. Pasiūlė jam bulvių ir rūgpienio dubenį su kanapėmis, o išeinant dar įdėjo lauktuvių mamaitei.

Invalidų namuose maistas taip pat buvo ne koks, todėl lankydavausi ten kas dvi savaitės ir šio bei to atveždavau, o svarbiausia, iš manęs senukai ką nors sužinodavo apie sūnų.

Vėliau invalidų namai iš Klaipėdos buvo perkelti į Laugalių kaimą netoli Gargždų, į buvusios muitinės pastatą. Važinėjau ten dažnai. Dėdukas buvo gudrus ir nė karto nepaklausė, kaip sūnus. Sakydavo: „Kam tie žodžiai? Tu šypsaisi, vadinasi, viskas gerai".

Dėdukas buvo apgyvendintas viename kambaryje su trimis vyrais, o mamaitė – atskirai, su moterimis. Ji buvo labai pasiligojusi, ją kamavo depresija. Nuolat kartodavo: „Vaikai kažkur

išvažiavo ir negrįžta. Gal jie kelio namo neranda?" Liepdavo man nuvažiuoti pas dėdę Antaną į Kiaulininkus ir pasakyti, kad vaikus varytų namo. Žinoma, aš prižadėdavau. Sirgo mamaitė labai tyliai, užsisklendusi savyje. Būdavo, kad keletą valandų neištardavo nė žodžio.

Taip atėjo 1952 m. rugpjūtis. Vieną gražią dieną pas mus į svečius atėjo buvusios kaimynės šiluviškės, taip pat apsigyvenusios Kretingoje, Aldona Valentinavičienė ir Stefa Morkūnienė. Tuo metu mano mama jau buvo atvykusi iš tėviškės. Ji dažnai važiuodavo į Raseinius ir pas kaimynus, parsiveždavo maisto, nes aplinkiniams buvome išdaliję daug visokio turto ir gyvulių. A. Valentinavičienė mamai sako: „Matote, kaip gyvenime būna: Žemaičiai savo vaikus išleido į mokslus, o dabar senatvėje prieglaudoje vargsta". Ji žinojo, kur senukai yra prisiglaudę, nes Pisarevičius buvo vedęs jos vyro seserį. Mama, nieko bloga nemanydama, ir sako: „Jie negali padėti, tai ir nepadeda. Dėdė Antanas Raseiniuose yra palikęs pas giminaitį 300 rublių ir puodą medaus, bet bagažas buvo labai sunkus, negalėjau paimti. Kitą kartą..."

Po savaitės turguje sutikau A. Valentinavičienę, ir ji pirmiausia paklausė, ar buvo mama Šiluvoje. Atsakiau, kad buvo. Tada pasidomėjo, ar aš buvau pas dėduką. Pasakiau, kad vakar buvau. Nepraėjo nė trys dienos – ateina mama į pieninę ir praneša, kad buvo užsukusi A. Valentinavičienė, kuri pasakojo, jog šiąnakt tardė Valentinavičių, jos vyrą, klausinėjo jį apie J. Žemaitį. A. Valentinavičienė mamai pasakė: „Tegu jūsų Kazytė pasislepia, nes gali ir ją tardyti". Grįžusi namo sudeginau visus laiškus, tarp kurių buvo kunigų – profesoriaus Fabijono Kemešiaus, jėzuito tėvo Antano Bieliūno ir kitų laiškai. Aš jiems beveik ketverius metus vis veždavau maisto į Šilutės lagerį. Maniau bėgti, bet kur? Kas laukia?

Kitą dieną nuėjau į darbą. Apie penktą valandą po pietų prisistatė saugumietis civiliais rūbais. Pasakė, kad esu suimta, ir išgabeno į Kretingos saugumą. Tą pačią naktį mane išvežė į Klaipėdą, o iš ten – į Tauragės saugumą. Pirmiausia klausė, kodėl aš išvykau iš Šiluvos valsčiaus, paskui – apie „banditus". Sakiau,

kad tokių nepažįstu, nė matyt nesu mačiusi. Tada saugumietis trenkė kumščiu į stalą ir pasakė: „Nieko nežinai, o į invalidų namus banditų vado tėvams pinigus ir medų žinai vežioti!" Man pasidarė aišku, kas išdavė. Jie žinojo, kur Jono tėvai ir kas juos lanko. Porą parų mane tampė, daužė, spardė ir vis klausinėjo, kur slepiasi Jonas. Laimė, kad aš iš tikro nežinojau, kur jis slepiasi. „Jei nieko nežinai, tai gali sužinoti: nuvažiuok į invalidų namus ir jo tėvą paklausk, kur sūnus, – paskutinę tardymo dieną reikalavo tardytojas. – O paskui praneši mums. Jei nepasakysi, tai mirsi. Aš pats atvyksiu į Kretingą ir man pasakysi".

Mane paleido. Išėjau ir nežinau, nei ką daryti, nei kur eiti, kaip grįžti į Kretingą. Gerai, kad pasitaikė šaunus sunkvežimio vairuotojas, kuris dykai mane parvežė, nes kišenėje teturėjau vieną rublį. Po keleto dienų su gausiu lauktuvių krepšiu nuvažiavau pas tėvukus. Tik tada, kai dėdukas lydėjo mane iki stotelės, galėjau perduoti jam pinigų (nenorėjau, kad pamatytų kambario vyrai) ir papasakojau, kas man atsitiko. Mamaitei nutarėme nieko apie tai nesakyti, nes ji labai susijaudintų. Sutarėme abu kiek įmanoma saugotis šnipų. Kai atsibučiavome, tai jis mane net peržegnojo.

Po trijų dienų atvyksta pas mane jauna moteriškė su dėduko laišku. Užmetu akį – visai ne jo braižas. Laiško neėmiau, „laiškanešei" pasakiau, kad su niekuo nesusirašinėju, o dėduką pati aplankysiu ir pasikalbėsiu su juo. Supratau, kad tai buvo specialiai atsiųsta šnipė, nes iš tikro su dėduku buvome sutarę nesusirašinėti.

Po poros savaičių prisistatė tas pats tardytojas iš Tauragės ir ėmė teirautis, ar buvau nuvykusi į Laugalius. Pasakiau, jog buvau, nuvežiau maisto, pasikalbėjau, klausiau, kur slapstosi jų sūnus, bet senukas nieko nežino, sako, kad gal išvyko į Prancūziją.

Po mėnesio vėl prisistatė tas pats tardytojas ir klausinėjo, ar ką nors sužinojau. Vėl atsakiau, kad nieko gero. O tuo metu kaip tik išvežė į Sibirą mano mamą drauge su sesers Teišerskienės priglaustais vaikais. Bijodama, kad ir manęs neišgabentų, pasi-

traukiau į Ylakių pieninę. Rečiau aplankydavau ir tėvukus. Paskui su gerų žmonių pagalba įsitaisiau dirbti Baškaraulės pieninėje. Bijodama pakliūti į spąstus, paprašiau gero pažįstamo Juozo Norkaus nuvažiuoti pas tėvukus į Laugalius ir pasiteirauti, kaip jie ten laikosi. Pasirodo, kad juos tik sekė, o paskui paliko ramybėje ir apie sūnų nieko neklausinėjo.

Taip prabėgo devyneri metai. Po mamos išvežimo ryšiai su tėviške nutrūko. Brolis gyveno Mosėdyje, aš – Baškaraulėje, o mūsų kaimynas Jonas miškuose kovojo. Kiek žinau, ilgai jis slapstėsi namuose, nes ten dar šeimininkavo jo dėdė Antanas. Po gražiu dideliu namu, kurį paskui stribai nugriovė ir pastatė Tytuvėnuose, buvo įrengti dideli rūsiai, prie durų – didelė virykla su koklinėmis sienomis, milžiniška orkaite. Tiktai tėvukams iš Kiaulininkų pasitraukus buvo sunkiau ten slapstytis, kadangi dėdė Antanas – silpnaregis, reikėdavo pačiam sargybą eiti, kad neužkluptų kagėbistai, kurie jo nuolat ieškojo.

Jonas Žemaitis buvo labai kuklus žmogus. Kartą, kai jau slapstėsi, užėjo vakare pas mus. Avėjo medpadžiais. Mano mama ir sako: „Jonai, ko nesakai, kad tavo batai valgyti prašo? Kaip tu dabar partizanausi su kurpėmis?" „Nieko, – sako Jonas, – man gerai ir su kurpėmis: naujos, vandens nepraleidžia". Tada mama užlipo ant aukšto ir surado dvejus brolių batus, tačiau jie buvo gerokai nuavėti. Tik po kurio laiko nupirkome Klaipėdos turguje naujus batus ir padovanojome.

Labai prisirišęs buvo Jonas prie savo tėviškės, nė vienos progos nepraleisdavo namų neaplankęs. Todėl, matyt, ir iš Lietuvos nepasitraukė, liko su visais vieno vargo vargti. Vokiečių okupacijos metais gaudavome iš jo slaptų lietuviškų laikraštukų. Tuo metu jis dirbo žemės kooperatyvo vedėju Šiluvoje. Buvo vedęs ir turėjo gražią žmoną, dvejų trejų metų sūnų Laimutį. Tik neilgai džiaugėsi laime – užėjus rusams, prasidėjo areštai. Jono žmona su Laimučiu apsigyveno Kiaulininkuose, pas senelius – Jono tėvus ir dėdę Antaną. Jono neradę, stribai tardydavo ne tik tėvuką, bet ir jo žmoną Elenutę. Buvo suėmę ją net keletą kartų. Paskutinį kartą jos nepaleido net kelias savaites. Tada, sako, Jo-

nas susitaręs su pažįstamu stribu, kuris prižadėjęs padėti jai pasprukti. Stribas duotą žodį tesėjo: nuvedė Eleną į lauko išvietę, o ten buvo atplėšta lenta, tai ji ir paspruko. Kol stribas nubėgo į vidų šautuvo, ji jau buvo toli, pamiškėje, kur laukė Jonas su savo vyrais ir vežimu.

Po šio pabėgimo žmona su Laimučiu išvažiavo į Kauną ir svetima pavarde apsigyveno Žaliakalnyje pas pažįstamą siuvėją. Po poros metų dėl nėštumo komplikacijų ji ten ir mirė, palikusi mažą našlaitėlį Laimutį.

Pirmaisiais pokario metais mano brolis Stasys su kaimynu Jonu Mockumi iš Kaulakių kaimo slapstėsi įsitaisę bunkerį lapių oloje, pačiame padubysyje. Tada aš pasišoviau drauge su broliu išeiti į mišką pas Joną. Jonas pasišnekėjo su mumis ir rimtai pasakė: „Kadangi tu, Staseli, esi baikštus, tai į mišką geriau ir neik, nes gali aplinkiniams bėdos pridaryti. Geriau kur nors išvažiuok, įsidarbink kita pavarde. Užteks mūsų aukos – reikia, kad kas nors ir gyvas išliktų". Taip ir padarėme – broliuką, pasikinkiusi arklį, išgabenau į Skaudvilę, kur jis įsidarbino pieninėje. Taip ir liko gyvas Jono dėka. Tada Jonas aiškiai pasakė: jėgos yra nelygios, ir jeigu nebus skubios pagalbos – žūsime. O manęs paprašė, kad kiek galėsiu pasirūpinčiau savo „simpatija" – turėjo omeny tėvuką, nes žinojo, kad mudu vienas kitam „simpatizuojam". Atsisveikinom, atsibučiavom. Jo paskutiniai žodžiai mums buvo tokie: „Stenkitės kaip nors išlikti, kad žmonės sužinotų, kaip čia iš tikrųjų buvo. Eikit, dirbkit paprastą darbą, gyvenkit kukliai, maišykitės tarp visų žmonių. Gal Dievas duos, išliksite nors jūs".

Kai buvęs mūsų seniūnas Petras Mockus po karo ėmė vienas slapstytis, tai Jonas manęs paprašė su juo suvesti, nes norįs pasišnekėti. Suvedžiau juos, tai Jonas jam ir sako: „Petrai, tu vienas nesislapstyk. Geriau ateik pas mus į būrį, kitaip pražūsi. Nei ginklo turi, nei slėptis moki, aptiks tave ir nubakins". O Petras jam atsakė: „Tai kad bijau eiti su jumis – mano tėvus, seseris gali nekaltai į Sibirą išvežti. Aš juk nieko pikta niekam nepadariau ir nenoriu, kad dėl manęs kas nors nekaltai nukentėtų". Tada Jonas

ir sako: „Žinai, Petrai, jeigu tu bijai, tai ir neik. Aš irgi turiu mamytę ir tėvelį, ir gražią žmoną su mažu sūneliu, bet... viską teko paaukoti. Išėjau ginti tėvynės, o jeigu prireiks, ir žūsiu dėl jos".

Aš nesusilaikiau ir pradėjau verkti. Jonas mane ėmė raminti. „Nereikia, – sako, – Kazyt, ašaromis niekam nepadėsi. Kiekvienas kaip gali, taip kovoja. Maironio kaimynai gi esame, prisiminkim, kokią meilę tėvynei jis turėjo, ir bus lengviau".

Jonas su savo bičiuliu Jurču išėjo į tamsą, o mudu su Petru pasilikom troboje. Apsiašarojo ir jis: „Aš esu bailys, tikras bailys, o Jonas – mūsų pasididžiavimas, jis visada toks buvo..."

NINA NAUSĖDAITĖ

Man teko pažinti daug taurių, pasiaukojančių, neišdavusių tėvynei duotos priesaikos ir didvyriškai žuvusių Lietuvos sūnų. Vienas iš tokių didvyrių – Jonas Žemaitis.

Po pirmojo suėmimo Kaune, kai supratau, kad namuose pasilikti nebegalima, perėjau į nelegalų gyvenimą. Mama įsikūrė Pavenčiuose, sesuo slapstėsi ir dirbo ryšininke Pietų Lietuvoje, o aš, kadangi turėjau ryšių su Tauro ir Kęstučio apygardų štabais, tapau jų ryšininke. Taip 1945 m. įsitraukiau į aktyvią partizaninę veiklą. Su Kęstučio apygardos štabu susisiekiau per ten dirbusį savo bendrakursį Petrą Bartkų. Tai buvo gabus, sąžiningas ir doras, pelnęs vyresniųjų karininkų pagarbą ir pasitikėjimą žmogus. Dar mokydamasis Aukštesnėje technikos mokykloje jis ėmė nelegaliai gyventi ir tapo partizanu.

Tuo metu Žebenkšties rinktinės vadas buvo kapitonas Jonas Žemaitis. Šiam tyliam, ramiam, visada susikaupusiam žmogui teko ne tik vadovauti, bet ir kurti įstatus, mokyti pirmą kartą paėmusius į rankas ginklą jaunuolius. Jis buvo geras taktikas, mokėjęs suburti partizanus. Lietuva buvo nusėta ryšių tinklo. Kur benuvažiuotum, per ryšius galėjai viską susirasti, nors kartais dėl to tekdavo nužygiuoti dešimtis kilometrų, nes stribai ir enkavėdistai kasdien vis smarkiau siautėjo. Tiek metų užsitęsusi kova ne vieną palaužė, o priešas nesnaudė – kūrė naujus pla-

nus, numatė naujus kovos su partizanais būdus. Atvykusi rasdavau vis retesnes laisvės kovotojų gretas.

Ta vasara tikrai buvo sunki, žuvo daug partizanų. Pradėjus jiems vienytis ir sukūrus vieningą pasipriešinimo kovos vadovybę, vienas po kito žuvo partizanų vadai plk. Juozas Vitkus, Mykolas-Jonas, Žvejys ir kiti. Niekas negalėjo suprasti, kodėl taip suaktyvėjo okupantai, ypač tose vietose, kur vykdavo vadų susirinkimai. Girdėjome, kad tas pats vyksta ir Didžiosios Kovos apygardoje, kur žuvusiųjų labai daug, kad nežinia kur dingęs Žalias Velnias.

Atėjus iš anapus Hektorui, Meškiui ir kitiems, buvo rengiamas vieningos vadovybės susitikimas. Juozui Lukšai, kaip sumaniam, bebaimiam, pasiryžusiam bet kokiomis sąlygomis dirbti Lietuvos labui žmogui, buvo pavesta organizuoti tą vadovybę. Buvo nutarta, kad mažiausiai pavojinga ir tinkamiausia vieta įsikurti yra Vilniuje. Dar prieš kurį laiką Mykolas-Jonas per ryšininkę Marytę Vilniuje buvo susisiekęs su Vilniaus valstybinio universiteto Medicinos fakulteto katedros vedėju Juozu Markuliu-Ereliu, dažnai lankydavosi Žaliuko ir Vyčio tėviškėje. Atvykę iš anapus Meškis ir Hektoras gavo VLIK'o garantiją, kad Erelis tikrai yra patikimas, LLA narys dar nuo 1940 m. Erelis atrodė esąs narsus, susitikęs su partizanais drąsindavo, parūpindavo pasų blankų ir kitaip stengdavosi jiems padėti. Jo bute Vilniuje apsigyveno iš anapus atvykę vyrai. Niekas nė neįtarė, kad tie siautėjimai – tai J. Markulio veiklos padarinys. Nors ir labai sunkiomis sąlygomis, visi stengėsi kuo greičiau atkurti ryšius, įgyvendinti bendrus įstatus, mokyti partizanus, – žodžiu, buvo dirbama nepaisant stribų ir kariuomenės siautėjimo.

Erelio pastangomis štabo būstinė buvo įkurta Vilniuje, Žygio gatvėje. Jai vadovavo J. Lukša, o aš Kęstučio apygardos vado Juozo Kasperavičiaus įsakymu buvau paskirta ryšininke su vyriausiosios vadovybės štabu, kartu ir su Tauro apygarda. III Vytauto apygardos ryšininkė buvo Kregždė, Didžiosios Kovos – Ona Trakimaitė-Ožka. Be to, į štabą buvo paskirtas Kęstučio apygardos atstovas ltn. Algimantas Zaskevičius. Taigi rodėsi, kad visi savi ir

patikimi. Štabas dar nebuvo galutinai suformuotas. Žinojau, kad dar yra kažkoks pulkininkas ir Erelis. A. Zaskevičių teko sutikti Kęstučio apygardoje. Tai buvo ponaičiukas, vis kažką rašinėjo. Nesu su juo daugiau bendravusi, tik kartą buvau tokio įvykio liudytoja.

Buvo sugautas agentas, ir turimi visi išdavikiškos jo veiklos įrodymai. Taigi jo likimas buvo aiškus, nes partizanai kalėjimų neturėjo. Nuosprendį įvykdyti buvo paskirta A. Zaskevičiui. Nustebau, kodėl tai pavesta tam ponaičiui. Kai su J. Žemaičiu ir P. Bartkumi paėjau giliau į mišką, kad galėtume pasikalbėti, jie man pasakė, jog taip buvo padaryta sąmoningai, nes kilo nepasitikėjimas Šalna dėl jo elgesio per kautynes. Taigi norėdami įsitikinti, ar tai ne jo bendrininkas, ir skyrė jam tą užduotį. Bet ir tuomet A. Zaskevičius neišsidavė, nors vėliau pasitvirtino, kad jis palaikė ryšius su KGB.

Juozo Lukšos brolis, slapyvardžiu Juodvarnis, tada gyveno bendrabutyje ir mokėsi universitete. Juozas taip pat pradėjo lankyti Meno akademiją, aš ketinau tęsti mokslą Vilniaus universitete, kad galėčiau gyventi pusiau legaliai ir kad būtų lengviau dirbti. Deja, visa tai žinojo Erelis, t. y. KGB.

Tą vasarą ir Kęstučio apygardos neaplenkė baisūs stribų bei kariuomenės dalinių siautėjimai. Atvažiavusi į Batakių geležinkelio stotį, nuėjau į susitikimo vietą miške, kurią jau ir be palydovų žinojau. Tai buvo gerai įrengta stovyklavietė, apsupta jaunų pušynėlių, kalnelyje, iš visų pusių – apkasai. Ten manęs laukė apygardos vadas J. Žemaitis, o kitą naktį turėjo ateiti P. Bartkus ir kiti apygardos bei junginių vadai. Stovykloje gyvenimas ėjo įprastai. J. Žemaitis, kaip visada, įtemptai dirbo, ruošėsi visuotiniam partizanų suvažiavimui. Jis susipažino su mano atvežtais dokumentais, aptarėme viską, ką žinojau apie štabo ir Tauro apygardos reikalus. Naktis praėjo ramiai. Švintant nuėjau į gretimą pelkę nusiprausti, o grįždama išgirdau sargybinio šūvius. Puoliau į vadavietę, stvėriau ginklą, granatą ir išgirdau J. Žemaičio komandą: „Visi į apkasus!"

Priešas jau buvo iš visų pusių apsupęs stovyklą, ir prasidėjo pragariškas puolimas. Diena išaušo karšta. Nuo parako buvo kar-

tu gerklėje. Šaudė sprogstamosiomis kulkomis, ant apkasų smėlio krito pušų šakutės ir pažirusios kulkos. Stribai lipo vis arčiau apkasų ir baisiausiai keikdamiesi šaukė, kad pasiduotume. Girdėjosi sužeistųjų aimanos ir šauksmai. Baigėsi šovinių atsargos, bet, laimė, su mumis buvo J. Žemaitis, kuris, kaip visada ramus ir susikaupęs, vadovavo. Visi jo klausė ir laukė sprendimo ar komandos. Numatęs prasiveržimo vietą ir išdėstęs kulkosvaidininkus taip, kad pridengtų traukimąsi, davė komandą išeiti iš apkasų. Kai iššokome iš apkasų, priešas į mus paleido tokią smarkią ugnį, kad prigulę prie žemės nebegalėjome pakilti. Tada vėl išgirdome komandą: „Į apkasus!" Sukritę kas kaip, laukėme naujos komandos. Aplink girdėjosi priešo judėjimas, truputį apstojo šaudę. Supratome, kad vėl ruošiamasi puolimui. Gavome komandą iš apkasų, iš tos pačios vietos. Priešas manė, kad dabar mes susimesime kitoje pusėje, ir ten permetė daugiau savo pajėgų, o čia jų buvo rečiau, ir jie niekaip negalėjo mūsų sustabdyti. Šalia manęs susmuko jaunas, drąsus kulkosvaidininkas, slapyvardžiu berods Liepukas. Prislinkęs kitas partizanas pamatė, kad jis negyvas, ir paėmęs jo kulkosvaidį traukėsi. Nebuvo laiko ir galimybės paimti nukautojo – reikėjo kuo greičiau trauktis. Priešais dar buvo kirtimo juosta. Kulkos vis švilpė. Visi atsišaudydami bėgo. Iš pradžių šliaužiau prisispaudusi granatą, kad tik gyva nepakliūčiau, o paskui atsistojusi jau bėgau per kirtimą. Kelmai ir šakos pynėsi man po kojomis. Laimingai pasiekę didelį mišką, traukėmės visi kiek galima giliau. Susirinkome prie nedidelio miško upeliuko. Susispietę pasimeldėme už žuvusįjį. Mūsiškių žuvo tik vienas, o priešų, kaip girdėjome, nemažai. Ištraukiau kojas iš aulinių batų ir sumerkiau jas į vandenį. Smėlis, patekęs į batus, buvo kruvinai jas nutrynęs, toliau reikėjo keliauti basai. Sugulėme krūmuose netoli kelio, kuriuo važiavo priešas, susikrovęs viską, ką rado stovykloje. Vežė sužeistuosius ir, žinoma, mūsų partizaną. Širdis plyšo iš skausmo, norėjosi ten juos visus pakloti, bet šovinių atsargos buvo per mažos, taigi turėjome laukti nakties, kad galėtume toliau trauktis. Sužinojome, kad aplink siaučia stribai ir kariuomenė,

kuri nori mus sunaikinti, kai išsiveršime iš apsupties. Išeiti nebuvo jokios galimybės, reikėjo trauktis drauge su būriu.

Taip po savaitės persekiojimo, mirtinai išvargę, pasiekėme Rekyvos pelkes. Kaip ir tikėjausi, čia priešas liovėsi mus persekiojęs, nes į pelkes dar bijojo lįsti. Jau paryčiui, tik pradėjus švisti, nutarėme, kad reikia užeiti į artimiausią sodybą paprašyti maisto, kol kas nors iš ryšininkų atgabens jo daugiau. Sodyba, matyt, buvo pasiturinčio ūkininko, tačiau šeimininkas sakė nieko neturįs, bet kai vyrai gerai „paskraidino", tai išsigandęs nuo aukšto atitempė kumpį ir duonos kepalą.

Bridome per pelkę mirkdami iki juosmens, vorele, – juk žengtelėjęs į šoną galėjai nugrimzti. Vedė vietinis partizanas, gerai pažinojęs pelkę. Lijo, tačiau vos pasiekę sausumėlę sukritome ant šlapios žemės ir iš karto sumigome – taip buvome išvargę. Vėliau prasišvietė saulė, ir visi sulindome į krūmus. Kažkas prisiminė, kad netoli yra užkastas bidonas sviesto. Susiradome jį, susikūrėme laužą. Prapjovę šykščiojo ūkininko duotą kumpį pamatėme aibę kirmėlių, tad tenkinomės duonos kepalu su sviestu.

Ryšininkai dirbo savo darbą, ir jau kitą dieną vienas senukas, prisikrovęs vežimą žabų, atvežė mums maisto.

Kartą atvažiavusi į Kęstučio apygardą radau P. Bartkų ir J. Žemaitį labai nusiminusius. Sužinojau, kad J. Žemaičio žmona mirė, liko ketverių metų sūnus Laimutis. Pirmą kartą pamačiau J. Žemaitį taip sielvartaujantį. Visaip svarstėme, ką daryti su vaiku, kad nepatektų į KGB nagus kaip įkaitas. Nusprendėme, kad saugiausia jam būtų Kaune – ten jis mažiau trauktų dėmesį. Pavojinga buvo delsti, todėl apimta didžiausios baimės išvažiavau į Kauną pasiimti Laimučio, kad laikinai nuvežčiau jį pas savo mamą, o paskui Kaune surasčiau jam globėjus. Žinojau, kur buvo apsigyvenusi E. Žemaitienė, nes kartu su manimi važiuodavo susitikti su vyru. Man buvo pavojinga ten eiti, todėl Laimutis buvo atvestas pas Petro draugę, gyvenusią Archyvo gatvėje.

Miestas jau miegojo, kai su vaikeliu Utenos gatve leidausi į pakalnę, į Vilijampolę. Laimutis neverkė, tik ėjo stipriai įsikibęs man į ranką – savoje žemėje nebuvo mums vietos. Meldžiau

Dievą, – ne dėl savęs, bet dėl Laimučio, – kad manęs nesuimtų. Nesutikome nė vieno žmogaus ir laimingai apsistojome pas mano draugę. Jau anksti rytą išvykome sunkvežimiu į Jonavą, nes Kauno stotyje buvo pavojinga pasirodyti. Traukiniu iš Jonavos pasiekėme Pavenčius, kur gyveno mano mama. Pamačiusi mus, ji verkė, nežinojo, ką daryti. Palikti vaiko čia negalėjau, nes ir mamos likimas buvo neaiškus. Tada nuvažiavau į Kauną ir apėjau ramiai gyvenančius pažįstamus. Deja, kuo geriau gyveno, tuo jų širdys buvo kietesnės. Tada nuėjau pas mamos draugę Vabalienę. Jos vyras kpt. Vabalas 1941 m. buvo suimtas, ir apie jį niekas nieko nežinojo. Vabalienė gyveno sunkiai, augino Laimučio vienmetį sūnelį Vytį ir sutiko berniuką priglausti. Pranešusi J. Žemaičiui apie globėją sužinojau, jog jis dar tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje pažinojo Vabalų šeimą, todėl kiek apsiramino. Tada nuvykau pas mamą pasiimti Laimučio. Sunku buvo vaiką palikti, ir iš pradžių niekaip neradau progos išeiti, tačiau padėjo Vyčiukas, kuris atnešė žaislų, ir jiedu pradėjo žaisti. Išėjusi nieko nemačiau pro ašaras. Bet ką gi daryti – šiandien mūsų likimas toks. Reikia pasitikėti Dievu – jeigu Jis bus gailestingas, tai neapleis, o iš žmonių pagalbos vargu ar sulauksi.

Artėjant suvažiavimo dienai kariuomenė ir stribai taip smarkiai siautėjo, kad susisiekti su štabais buvo sunku – jiems nuolat tekdavo trauktis į kitas vietas. Reikėdavo sukarti keletą dešimčių kilometrų, kad per ryšininkus su jais susisiektum. Likus savaitei, į Vilnių suvažiavo nemažai partizanų. Susirinkome Žygio gatvėje esančiame name. Ilgai laukėme atvykstant Juozo-Vyčio. Jis kiek pavėlavęs atėjo su studentu iš Kauno ir iškart pranešė: „Mes sėdime KGB naguose". Erelis – KGB agentas, suimta Ožka, taigi laukti nėra ko. Pasitarus ir apsvarsčius visas galimybes, Juozas pasiūlė dar nueiti pas Erelį, rytą važiuoti su juo į III Vytauto apygardą, o ten jį ištardyti. Eiti pas Erelį nutarė Juozas, Žaliukas ir Juodvarnis, bet įsisiūlė eiti ir Girėnas (A. Zaskevičius), tai pagaliau visi ir išėjo. Apie vidurnaktį grįžę pasakė, kad iš pradžių Erelis sutiko važiuoti, o paskui atsisakė, ir jokie įtikinėjimai jo sprendimo nepakeitė. Niekas nepasakė kodėl. Juozas įsisiuvo šifrus, mes

pasiėmėme, kas buvo svarbiausia, ir išsiskirstėme iš Vilniaus, kiekvieną akimirką tikėdamiesi suėmimo. Skubėjome kiekvienas į savo apygardą pranešti, kas atsitiko. Tik po kurio laiko supratome, kodėl Erelis atsisakė važiuoti, o Girėnas būtinai užsispyrė eiti drauge: vėliau paaiškėjo, kad ir Girėnas buvo KGB agentas.

Buvau sutarusi, kad J. Žemaitis ir P. Bartkus su vyrais bus netoli Raseinių, todėl neprivažiavusi Raseinių išlipau ir, kaip visada, palikusi krūmuose krepšį, užėjau pas ryšininkę. Pasalos nebuvo, tačiau ji pasakė, kad vyrams teko pasitraukti, kadangi enkavėdistai čia smarkiai siautėjo. Partizanai buvo nublokšti netoli Tauragės. Reikėjo kuo skubiau pranešti jiems apie Erelio išdavystę, kol jis dar nenujaučia mūsų pasitraukimo priežasties.

Kol mudvi su jauna ryšininke per sniegą klampojome mišku, nebuvo taip baisu, bet stūgavo vilkai. Tų metų žiemą jų buvo labai daug privisę, jie užpuldinėdavo net žmones, todėl stengėmės eiti arčiau medžių, kad spėtume įsliuogti. Laimingai pasiekėme pamiškę, tačiau čia vilkai stūgavo tai vienoje, tai kitoje kelio pusėje. Nei sodybų, nei jokio žiburėlio arti nesimatė, mudvi neturėjome net degtukų, todėl išsilaužėme lazdas ir traukėme tolyn.

Tik paryčiui pasiekiau partizanus ir įėjusi į trobą susmukau ant suolo kaip negyva. Netrukus atėjo J. Žemaitis, P. Bartkus ir kiti vyrai. Truputį atsikvėpusi išdėsčiau, kas įvyko. Džiaugiausi juos suradusi, kol dar neužplūdo nauji persekiotojai, ypač į Ereliui žinomas susitikimo vietas. Reikėjo skubiai nustatyti naujus ryšius – tiek vidaus, tiek su Vakarais. Kariuomenė ir stribai be atvangos siautėjo visur, neleisdami judėti, reikėjo eiti į bunkerius. Prasidėjo suėmimai ir išdavystės, atsiėjusios naujų aukų. Visi jautė, kad taip išsilaikyti toliau bus sunku, reikia keisti kovos taktiką, suderintą su visos Lietuvos partizaniniu judėjimu, ir pasauliui įrodyti, jog Lietuvoje vyksta organizuotas partizaninis judėjimas. Mūsų ryšiams su Vakarais dėl Erelio išdavystės taip pat iškilo pavojus.

J. Žemaitį ši netikėta žinia pribloškė. Jis labai nusiminė: „Jeigu šitokie žmonės mus išduoda, tai tada mes visi turime žūti. O reikia, kad kas nors iš mūsų liktų gyvas ir pasakytų žmonėms tikrą tiesą apie bolševikų skleidžiamą melą".

J. Žemaitis buvo reiklus, bet ir labai atidus žmonėms, jis skaudžiai išgyvendavo dėl kiekvieno žuvusio ar įkliuvusio į KGB pinkles partizano. Tačiau jis sakė: „Reikia mums patikimų žmonių, reikia siųsti pačius geriausius į mirtį, į pavojus, nes reikia platinti spaudą, kad žmonės galėtų susivokti ir išvengti priešų spendžiamų kilpų". Jis principingai kovojo su alkoholizmu, plitusiu tarp partizanų, į savo sukurtą baudžiamąjį kodeksą buvo įtraukęs straipsnį dėl girtavimo. Jis ragino tausoti jėgas ir gyvybę, nes jų prireiks atėjus lemtingam tėvynės išvadavimo momentui. Be paskutinių dviejų įspėjimų ir karo lauko teismo protokolų, buvo griežtai uždrausti bet kokie teroro aktai, idant neįsigalėtų anarchija ir sąskaitų suvedinėjimas.

Berods tai ir buvo paskutinis mudviejų susitikimas. Aš be galo džiaugiausi laiku įspėjusi juos ir išgelbėjusi nuo Erelio išdavystės.

Paskui, kaip buvau susitarusi, su Juozu susitikau jo tėviškėje. Reikėjo daug ką aptarti: suvažiavimo, ryšio su Vakarais, atkūrimo reikalus, taip pat tai, kaip kuo greičiau VLIK'ui pranešti apie Erelio išdavystę, reikėjo ruoštis kelionėn, patikrinti ryšius per sieną, susirinkti kuo daugiau medžiagos apie veiklą. Buvo nutarta, kad Juozas organizuos tą kelionę ir jai vadovaus. Nors ir buvo sunkumų, visi dirbo negailėdami nei jėgų, nei gyvybės.

Atlikusi būtinus pavedimus, išvažiavau į Pavenčius tvarkyti savo reikalų. Erelis galėjo žinoti, kur yra mano mama, ir aš turėjau ją pervežti į kitą vietą. Bet ši kelionė baigėsi mano suėmimu, ir prasidėjo kitas kelias. Sužinojęs, kad aš suimta, J. Žemaitis nekeitė nei slapyvardžių, nei vadavietės. Esą pasakęs: „Rasa ne iš tų, kurios išduoda, – viskas lieka kaip buvę!" Man tai – didžiausias atpildas ir pripažinimas, nors apie tai sužinojau tik grįžusi iš katorgos.

Eleonora Grigalavičiūtė

Nors su partizanais užmezgiau ryšį anksti 1945 m. pavasarį, tačiau Joną Žemaitį atsimenu nuo tos dienos, kai jis drauge su Juozu Čeponiu ir Algimantu Zaskevičiumi vieną dieną atėjo nuo Šlynos pakrančių į mano tėvų namus. Tai buvo kaip tik po Virtukų

kautynių, apie kurias vėliau daug kalbėta, o A. Zaskevičius išgirtas už drąsą ir sumanų vadovavimą kautynėms. Kiek prisimenu iš A. Zaskevičiaus pasakojimų, jis buvo Lietuvos pirmojo generolo Stasio Zaskevičiaus sūnus, turėjo Lietuvos kariuomenės leitenanto laipsnį. Kuriais metais žuvo kapitonas J. Čeponis, vadovavęs Žebenkšties rinktinei, gerai neprisimenu. Tai buvo labai gerbiamas ir drausmingas žmogus. Po jo mirties vadovauti rinktinei ėmė J. Žemaitis.

Kai gyvenau namuose, daugiausia atlikdavau rinktinės vado užduotis. Kaip žinome, 1946 m. buvo suformuota Kęstučio apygarda, kuriai vadovavo aviacijos leitenantas Juozas Kasperavičius. Mano tėvų namuose Aukštašlynio kaime Raseinių rajone dažnai lankydavosi partizanai, nes gyvenome arti miško, nuošalioje vietoje, tačiau atmintyje mažai jų veidų teužsiliko. Aš stengdavausi atlikti užduotis ir nieko daugiau nesiteiraudavau. Ryšininkei tai ir nedera: kuo mažiau žinai, tuo lengviau. Logiškai mąstantis žmogus nepatikėtų, kad partizanų vadai strategijos paslaptis galėjo patikėti ryšininkėms, nuolat keliaujančioms per didelę Lietuvos dalį ir neturinčioms jokių apsaugos garantijų. J. Žemaitis ypač griežtai laikydavosi visų konspiracijos taisyklių.

Mūsų namuose J. Žemaitis lankėsi ne kartą. Jis labai mėgdavo „papolitikuoti" su mano tėvuku. Jiedu ne tik kalbėdavosi apie politiką, bet ir prisimindavo bendrus pažįstamus, praeities įvykius. Tėvukas labai laukdavo jo apsilankant kaip įdomaus ir išmintingo žmogaus.

Saugumo sumetimais ryšininkės, kaip ir partizanai, dažnai keisdavo slapyvardžius. Rašytiniai slapyvardžiai būdavo užkasami žemėje, o vartojamus tiesiog atsimindavome. 1948 m. rudenį, kai buvo užkasamos metalinės dėžės su partizanų dokumentais, ir aš buvau pakviesta būti liudininke, tačiau grįžusi iš lagerių, pasikeitus aplinkai, niekaip nebegalėjau tų vietų rasti.

1946 m. Juozas Markulis-Erelis pareikalavo, kad kiekviena apygarda atsiųstų atstovus į centrinę vadovybę, į Vilnių. Šis įsakymas kaip tik buvo svarstomas mūsų namuose. Savanoriu pereiti į legalią padėtį iš ginkluotųjų pajėgų ir būti Kęstučio apygardos atstovu

centrinėje vadovybėje pasisiūlė A. Zaskevičius. Pats J. Markulis, kiek man žinoma, nėra buvęs Kęstučio apygardos štabo bunkeryje, tuo tarpu A. Zaskevičius ten lankėsi bent keletą kartų. Kaip tik pirmą kartą aš pati vedžiau jį pas slėptuvės ryšininkę. Vėliau jis ten vykdavo pats, tik visada užsukdavo į mūsų namus, kadangi gyvenome netoli vieškelio, pasiteirauti apie padėtį apylinkėse. Nežinau, po kelių A. Zaskevičiaus apsilankymų Kęstučio vadavietėje slėptuvė buvo aptikta čekistų. Apsuptyje žuvo pats vadas J. Kasperavičius, buvo rasta daugybė dokumentų. Sklido kalbos, kad vienas iš štabo partizanų, paimtas gyvas, atsisakęs kalbėti, neišlaikęs kankinimų ir miręs. Pasakojo, kad ant jo kūno nuo negydomų žaizdų supuvę net rūbai. Jo vardo ir slapyvardžio nežinau.

Po kurio laiko A. Zaskevičius buvo suimtas, tačiau vėliau paleistas ir dėstytojavo Vilniuje.

1947 m. Velykų didžiosios savaitės šeštadienio vakarą į mūsų namus atėjęs J. Žemaitis su grupe partizanų pareiškė, kad aš nuo šios dienos privalau pasitraukti iš namų ir pereiti į nelegalią veiklą, nes yra suimta gyvų partizanų, kurie mane išdavė. Aš atsisakiau palikti namus, nes tėvams reikėjo pagalbos. Pasakiau, kad niekur nesitrauksiu, tegul mane suima namuose, bus lengviau pasiaiškinti. Dar niekada nebuvau mačiusi J. Žemaičio tokio griežto. Pajutau, kad privalau vykdyti jo nurodymą, ir pasižadėjau kitą rytą palikti namus. Dar kaip legalė gavau užduotį pervežti ginklų šūsnį nuo Viduklės iki Raseinių. Vidurnaktį pasikinkiau arklį ir išvažiavau į pavojingą kelionę. Tuomet pirmą kartą pajutau tokią stiprią baimę, nes labai garsiai tarškėjo vežimo ratai, o naktis buvo neapsakomai tyli. Velykų rytą, su namiškiais pavalgiusi šventinius pusryčius, atsisveikinau ir išėjau į klajoklės gyvenimą.

1947 m. po J. Kasperavičiaus žūties vadovavimą Kęstučio apygardai perėmus J. Žemaičiui, jų štabas buvo netoli Kryžkalnio, Kražių, Batakių apylinkėse, dažniausiai nedidelėse giraitėse, krūmuose arba pas ūkininkus ir tik metų pabaigoje persikėlė į Dukto miškus bei jų apylinkes netoli Radviliškio. Ryšius daugiausia tvarkė J. Žemaičio pavaduotojas Petras Bartkus, o jis pats, matyt, turėjo kitų darbų.

Atvirai kalbant, aš jo truputį varžydavausi. Buvau pokštininkė, linkusi pašmaikštauti, ne visada atrodžiau rimtai, o jis būdavo rimtas ir susikaupęs, dirbdavo, rašydavo didžiai atsidėjęs. Kai J. Žemaitis būdavo toliau nuo visų arba kitose patalpose, mėgdavau partizanams pasakoti visokias smulkmenas ir nereikšmingus dalykus. Kartą pastebėjau, kaip J. Žemaitis, užgesinęs šviesą savo kambarėlyje, pro pravertas duris šypsodamasis klausosi. Aš nutilau. Tada jis ir sako: „Šnekėk, šnekėk, aš irgi noriu pasijuokti".

Gražiai sutariau ir iki šiol palaikau bičiulystę su ryšininke Rože Jankevičiūte. Viena kitai buvome paskyrusios net vardus: ji – Pinčiukas, o aš – Nabagė. Kai pasitaikydavo susitikti kelyje, tai atsikalbėdavome už visas dienas.

Iš Aukštaitijos ryšininkių gerai prisimenu labai puikias ir mielas merginas – Ramunėlę ir Astrą. Pastaroji dėl išdaviko kaltės žuvo bunkeryje drauge su partizanų vadu Šarūnu.

Šiaulių apylinkėse susitikdavau Babūnę, Aldoną, Zitą, Rasą ir Šležaitę-Audronę, kurios „dėka" 1948 m. gruodžio 8-osios naktį atsidūriau už grotų.

Su Nina Nausėdaite buvau susitikusi net keletą kartų prieš jos areštą. Įsiminė vienas atvejis. Kartą gražią saulėtą dieną einu Šiauliuose per aikštę ir išvystu priešais ateinančią Niną. Jau buvau beprasižiojanti sveikintis, bet ji, mane pamačiusi, staiga pasuko į šoną ir skubiai nužingsniavo tolyn. Iš pradžių aš sutrikau, o paskui pamaniau, kad gal kas nors ją persekioja, ir nuėjau savais keliais. Kai grįžusi į stovyklą apie šį įvykį papasakojau P. Bartkui, šis papriekaištavo, kodėl jos nesustabdžiau ir nepakalbinau.

1948 m. vasarą J. Žemaitis jau ėjo Jūros srities vado pareigas, tačiau buvo drauge su P. Bartkumi, Broniumi Liesiu, broliais Vytautu ir Viktoru Šniuoliais, Povilu Cibulskiu. 1948 m. pabaigoje prisidėjo ir iš Aukštaitijos atkeliavęs Dėdukas (taip jį vadindavo J. Žemaitis). B. Liesys štabe vadovavo informacijos ir propagandos skyriui, rašydavo vedamuosius straipsnius laikraštėliui „Prisikėlimo ugnis", piešė. Jis, kaip ir P. Bartkus, rašydavo eiles, dainų tekstus. Gal dėl to ir vienas iš jo slapyvardžių buvo Dai-

nius. Buvo studijavęs Vytauto Didžiojo universitete sunkiosios pramonės mokslus. Vokiečiams uždarius universitetą, kinofikacijos valdyboje dirbo buhalteriu. Buvo pasiųstas į Vokietijos desantininkų mokyklą ir po šešių mėnesių mokymo parašiutu nuleistas Lietuvoje. Mes buvome artimi bičiuliai. Kai aš išvykdavau ryšio reikalais, visada palydėdavo iki miško pakraščio. Kartą einame susikibę už rankų, o jis ir sako: „Lioniuk, tu elkis atsargiau. Saugokis, kad neįkliūtum į ruskių nagus". Aš atsakiau: „Nieko, jeigu aš ir įkliūsiu, tai po metų kitų iš Rusijos grįšiu, tik tu žiūrėk, kad išsaugotum galvą". Deja, tie žodžiai buvo pranašiški: aš grįžau, o jis paguldė savo galvą.

Atėję į stovyklą ryšininkai visada laukdavo, kol vadas parašo atsakymus. Kartą man belaukiant atsakymo J. Žemaičio stovykloje, berods Duktų miške, atveda žmogų su krepšeliu – matyt, šnipinėjantį po girią. Kai J. Žemaitis jį pamatė, iš karto atpažino, nes tikriausiai ne kartą su juo buvo susitikęs. „Aaa, – sako J. Žemaitis, – mudu vėl susitinkame". Visi paliudijo, kad tai yra tikras šnipas. Aš vos pradėjusi dirbti ryšininke buvau pasakiusi, kad mano akyse ar prie manęs nebūtų jokio kraujo, o čia karo lauko teismas įtariamąjį nuteisia mirties bausme. Žmogelis puola ant kelių, apkabina partizano Našlaičio kojas ir darkyta lietuvių kalba (matyt, buvo Lietuvos rusas) ima maldauti malonės, pasigailėti namie likusių mažų vaikų. Nė nepajutau, kaip stryktelėjau priešais tą žmogų ir pakartojau tai, ką jau anksčiau buvau sakiusi: prie manęs – jokio kraujo, o jei norite, tai nušaukite ir mane. Tada J. Žemaitis pasižiūrėjo, pagalvojo minutėlę ir sako: „Nuleiskite vamzdžius". Nepažįstamasis prisiekė ničniekam nieko nepranešiąs ir apskritai apie šį įvykį nekalbėsiąs. Nepraėjus nė valandai J. Žemaitis sako: „Ką gi, ruoškitės žygiui!" „Kodėl?" – nustebo visi. J. Žemaitis man sako: „Tu gi paleidai šnipą!" Ir mes, septyni vyrai ir aš, tuoj pat susiruošę žygin, patraukėme per mišką. Artėjant prie jo pakraščio, vienas vyras užlipo ant sausos šakutės, ir staiga išgirdome šuns balsą, bet kažkas užspaudė jam snukį. Tada mes visi repečkom apsisukome ir rankomis graibydami samanas

traukėmės atgal. Vargais negalais pasiekėme pakraštį ties kita vieta ir priėjome keliuką. Vyrai sustojo ir ėmė svarstyti, ką daryti, nes iš visų pusių buvome apsupti. Vienas partizanas ir sako: „Einam, ties viena vieta yra avižų laukas". Mes taip ir padarėme: keliuką sėkmingai perėję, patekome į avižų lauką ir pakniopstomis atsidūrėme kažkokioje pakrūmėje. Taip laimingai ir išsprukome. Ko gero, tikrai buvome to vyro įduoti.

Jau 1948 m. ėmė jaustis žmonių nusivylimas partizanine kova, net ir tų, kurie iš pradžių buvo entuziastai ir mus užjautė. Reikėjo aktyvesnio spaudos poveikio, tik vargiai gaudavome popieriaus, matricų, o ypač šilko.

1948 m. rudenį gavau užduotį vykti į Klaipėdą ir susitarti su ryšininku dėl galimybių išvykti į Švediją. J. Žemaitis pirmuosius ketino siųsti mane ir B. Liesį. Kartu gavau užduotį pakeliui užsukti į Tauragę pas Steponaitį (nepriklausomos Lietuvos laikais – Kauno farmacijos fabriko direktorių). Jam reikėjo perduoti pasiūlymą tapti visos Lietuvos pogrindžio vadu, o kitą dieną turėjau toliau keliauti į Klaipėdą. Deja, išvažiuojančią iš Tauragės mane sučiupo kagėbistai.

Patekus už grotų mano nuojauta, kad Šiaulių ryšių punkte Petras Petravičius yra KGB agentas, pasitvirtino. Korespondencija, kuri patekdavo į šį punktą, būdavo nukopijuojama ir tik tada perduodama adresatams. Visos ryšininkės iš čia būdavo sekamos nuo vieno punkto iki kito. Aš jau seniai jaučiau nepasitikėjimą šiuo ryšininku, apie tai ne kartą kalbėjau su P. Bartkumi, tačiau jis nekreipė dėmesio į mano nuojautas.

Šias žinias gavau iš mano tardymų metu vertėjavusio leitenanto Jono ar Juozo Aleknos, kuris, kai tardytojas Agnesovas mano galvą trankydavo į sieną, nusisukdavo, idant neregėtų to kraupaus vaizdo.

Rožė Jankevičiūtė-Žalnieriūnienė

Kagėbistų išvyta iš Vilniaus, iš paskutinio Medicinos fakulteto kurso, ieškojau vietos, kad nebėgtų beprasmiškai dienos.

Tėviškėje pasilikti netiko. Nuvažiavau į kurso draugės Danutės Mikšytės tėviškę Pareigius Raseinių rajone. Pas partizanus mane nuvedė Antanina Mikšytė. Tie buvo jos geri pažįstami. Būrio vadas – buvęs Raseinių mokytojas Antanas Bakšys-Klajūnas (tada nei vardo, nei slapyvardžio nežinojau). Papasakojau, kas esu ir kodėl pabėgau iš Vilniaus. Jis rimtai susirūpino. Pagaliau nusprendė:

– Ateikit po kelių dienų.

O po kelių dienų mane pristatė kitam būriui. Vadui parodžiau savo dokumentus, papasakojau visą biografiją, ypač smulkiai apie tai, kas susiję su KGB.

„Pakrikštijo" mane Jurgiu. Antanina išėjo. Dieną praleidome daržinėje, o naktį visi išėjome. Apylinkės nepažįstamos, naktis tamsi, vos dūluoja priekyje einančiojo siluetas. Nejauku, kad vyrai sutarė palikti mane pas Viktorą, o aš nedrįsau prašytis paliekama pas mergaitę. Dar kažkuris linksmai nusijuokė:

– Jurgį nuvesime pas Viktorą.

Viktoras (tai buvo moteris) mane sutiko draugiškai. Kitą rytą išėjau atlikti užduoties nepaklaususi nei kaimo pavadinimo, nei šeimininkės pavardės. Visas keliones reguliavo Dargis (Petras Bartkus). Aš negreitai supratau, kad vadas – tai Tomas (Jonas Žemaitis). Gal tik tada, kai Dargis išvykdamas į Kęstučio apygardą paėmė mane kartu. Tada pagrindinės kelionės buvo iš Dargio pas Tomą ir atgal.

* * *

Mindaugas (Vytautas Gužas) grįžo vienas. Vis dar negalėjo patikėti, kad iš apsupimo išbėgo tik jis. Akys desperatiškai bėgiojo mūsų veidais. Balsas neatpažįstamai duslus.

– Nejaugi tik aš? – Bet ir dabar jis panašus į girios briedį.

– Mindaugai, – dalykiškai ramus Tomo balsas, – tu žinai, kur yra atsarginis šapirografas ir rašomoji mašinėlė. Reikia paskubėti, kad „Laisvės kovų aidai" nevėluotų. Ak, kaip gaila pačius geriausius žmones pasmerkti didžiausiam pavojui. O reikia. Rei-

kia spaudos, reikia platintojų. Reikia, kad žmonės suprastų ir visokiais laikais, visokiomis sąlygomis pajėgtų būti žmonėmis.

* * *

Tada buvo gili šalta žiema. Nuo Kryžkalnio link Eržvilko – geras rogių kelias. Arklys eiklus, bet kelias vis dėlto tolimas. Paskirties kiemą pasiekiu jau temstant. Palieku ten arklį, o pati kabančiu lieptu pereinu į kitą upelio pusę. Sutemo. Pusto, o man gal vienas, gal du kilometrai kelio. Užeinu į pirmą pasitaikiusią sodybą, prašau parodyti man kelią pas giminaičius. Esu studentė, atvykau pas juos iš Vilniaus. Bet nėra kam mane ten palydėti, o per tokią pūgą tamsoje nenueisiu. Pakviečia nakvoti, ir aš pasilieku. Rytą pasiekiu „giminaičius". Partizanų būta naktį, o dabar reikės juos susirasti. Kitą dieną kabančiu lieptu grįžtu gana anksti rytą. Šeimininkų nėra namie. Pati pasikinkau arklį. Kad būčiau mačiusi, kaip jis užvakar buvo kinkytas! Ginklai ir rašomoji mašinėlė supakuoti šiene, po sėdyne. Važiuodama matau, kad rogės kartais siekia arklio kulnus, bet... nežinau, kaip pataisyti. Negi prašysi nepažįstamą žmogų pagelbėti? Ką žinai, ant ko pataikysi. O ir žmonių kelyje nėra. Tiesa pavijau merginą, paprašė pavėžinti. Pavažiavome gal du, gal penkis kilometrus. Toliau vėl viena. Prasideda didelė nuokalnė. Laikau savo bėrį, kad eitų pėstute, bet... rogės pasiekė kulnus, ir arklys nebevaldomas. Tačiau dauba nebetoli, o prieš kalną jis turės aprimti. Jau kylam, bet priekyje – šieno vežimas su atsikišusia kartimi. Suku arklį dešinėn, kad nesusižeistų, ir nematau, kad tvoros atraminis strypas siekia kelią. Trenkiuosi, vadelių nepaleidžiu ir čiuožiu keliu jau be rogių. Vadelės trūksta, o kol aš pasikeliu, arklys jau toli kalne. Bet štai prieš jį – žmonių grupė. Moju jiems. Sulaiko arklį, veda žemyn... stribai. Nusiminusi stoviu prie sudaužytų rogių, o ginkluotas jaunuolis kinko man arklį. Vadelėmis riša numuštą skersinį.

– Gerai bus, dėkoju, namai čia pat.

Pakilusi į tą nelaimingą kalną, kairėje prie kelio matau kalvę. Užsuku. Kalvis neskuba taisyti, teiraujasi apie stribus.

– Jie viską išvertė, kratė.

– Manęs nekratė, aš avariją patyriau. Privirinkite tą geležį, o tai tėvas bars.

Jam aiškiai norėtųsi pašnekėt, bet aš tyliu, murksau, nes taip mirga akyse, kad nieko nebematau. Sumoku už remontą ir išvažiuoju vis „akla". Bet arklys žino kelią ir vakarop jis jau namie. Šeimininkas labai susirūpinęs, kad vėluoju visą parą. Dar kartą tą šeimininką mačiau 1949 m. Vilniaus saugume.

– Kas ji? – klausia tardytojas.

– Tai Migla, buvo su Vida pas mane.

– Kas jis?

– Nežinau. Aš to žmogaus nesu mačiusi.

Tada jis nusišypso tokia saulėta (gal kad auksinis dantis šviečia), tokia reta tai aplinkai šypsena:

– Gal ir ne ji. Ana daug apkūnesnė buvo.

* * *

1947 m. Raseinių krašte. Iš vieno ryšininko pas kitą, iš to – toliau. Kaip visada, pasiveju Tomo būrį. Sodyba pamiškėje, o šeimininkas ką tik grįžęs iš Viduklės. Jau atidaviau Dargiui laiškus, pasakoju dienos įvykius, staiga sargybinio balsas:

– Stribai!

Ir tuo pačiu laiku – šūvių papliūpos. Nepamačiau, kaip dingo visi vyrai, tik kulkosvaidininkas sagstosi savo juostas.

– Ką daryti? – klausiu.

– Pro duris ir dešinėn!

Darau kaip liepta, nors miškas kairėje, o gale namo visi vyrai sukritę.

Kylanti raketa apšviečia sutemas, bet ji greitai leidžiasi, gęsta. Tada pasigirsta tyli Tomo komanda:

– Bėkit į laukus!

Ir taip po keliolika žingsnių, kol gęsta raketa. Jau kulkos apie ausis nebezvimbia. Kol zvimbė, spėjau prisiekti: tarp ginkluotų nebūsiu beginklė. Taip baisu sužeistai patekti čekistams, o pis-

toletas padėtų pabėgti „pas Abraomą". Tą norą Dargis suprato ir „mano pistoletą" man išėjus pats nešiojosi.

Iš tos apsupties išsinešėme partizaną, sprogstamąja kulka sužeistą į pilvą. Perrišome artimiausioje sodyboje, toliau vežėmės. Tomas norėjo mane palikti pas kažkokį ryšininką, bet aš bijojau pasilikti be jų, prašiau leisti eiti kartu. Taip keliavome laukų keliukais, gerą kelio gabalą – plentu, o iš plento – vėl keliukais iki sodybos pamiškėje. Partizanas mirė. Palaidojome miške. Kur kapas, aišku, nežinau. Kiek daug nežinomų kapų, kuriuos supildavo ginklo broliai, o kur dar tie, kuriuos užkasė stribai!

Rytą reikalai mane nuvedė į Kauną. Žaliakalnyje užeinu pas buvusią klasės draugę. Klausinėju apie mokslą, tėvus, madas. Ji nežino, iš kur aš atvykau, o man reikia sulaukti tamsos. Pas ją ateina buvęs mūsų kapelionas Ragauskas. Susodina lošti kortomis ir labai stebisi, kad aš, matematikė, visai nesuprantu lošimo kombinacijos. O aš, kol sulaukiu prietemos, mintyse juos abu prakeikiau ir kortų iki šiol į rankas neimu.

* * *

Gana greitai vėl važiavau Kauno link ieškoti Tomo sūnaus Laimučio. Žinojau kaimo mokyklos pavadinimą. Darželio vedėjai Rasa prieš pusmetį buvo palikusi ketverių metų vaiką. Rasa areštuota. Tomas vedėjos pavardės neprisimena.

– O jeigu jo pavardė kita? – klausiu.

– Jis labai panašus į mane, – atsako Tomas.

– Panašus? Vienam ketveri, kitam keturiasdešimt metų.

Pasirodė, kad darželio vedėja iš to kaimo seniai išvažiavusi. Štai anksčiau buvo moteris su vaiku. O darželis – ne savaitinis. Vaikų be tėvų nėra. Aplankiau dar kelis darželius – jau turiu dvi pavardes. Viena iš jų bus tikroji. Į Vilkiją plaukiu paskutiniu tos dienos garlaiviu, kad turėčiau daugiau laiko.

Darželis aukštame Nemuno krante, vedėja beveik mano amžiaus. Prašausi priimama į darbą. Ji gailisi – nebėra vietos. Vakar dar buvo, bet auklėtoja jau priimta.

– Man belieka atsisveikinti, skubu garlaiviu grįžti į Kauną.

– Neskubėkit. Šiandien garlaivio į Kauną nebus. Nenusiminkit, – ramina, – palauksit rytdienos.

– Bet... čia nieko nepažįstu.

– Pernakvosit mano namuose, vietos užteks.

Aprodo visą savo ūkį, sodą, daržą, erdvią darželio klasę. Ant vieno staliuko pastebiu – Laimutis Liubinavičius (vedėjos pavardė Liubinavičienė). Kambaryje daug gėlių. Moteris tokia miela, pokalbio temos pačios siūlosi. Po gero pusvalandžio staiga atsiveria kambario durys ir kamuoliuku įrieda vaikas.

– Mamuliuk, mamuliuk! – puola jai glėbin berniukas ir skuba pasakoti naujienas.

Dabar neabejoju, kad tai jis. Tikra tėvo kopija. Bet Rubikonas dar prieš akis. Vakarienė, vakaro ruoša. Laimutis jau miega. Aš miegosiu vedėjos kambaryje. Kai ji ateina gulti, staiga atsisėdu ir tiesiai klausiu:

– Laimutis jūsų sūnus?

– Mano, – atsako, bet aiškiai pajuntu sutrikimą.

– Maniau, kad jo pavardė Žemaitis. Atvažiavau tėvo siųsta.

– O aš maniau, kad jo jau niekas nebeieškos.

Tada jau pasakoju viską, ką žinau. Pasakau, kada ir kokiu adresu kviečia Tomas. Jis labai nori pamatyti sūnų, bet palieka jai spręsti, vežtis jį ar ne. Vėliau daug kartų vežiau tėvo laiškus sūnui. O Liubinavičienė kartais man paskaitydavo juos. Nepakartosi jų. „Tai palikimas sūnui, – sakiau, – reikia juos išlaikyti". Dabar tai atrodo taip paprasta – juk galėjo savo ranka perrašyti, kaip ištraukas iš prancūzų romano. Mamuliukas nuveždavo Laimutį tėvui. Jis laukdavo. O kartą lyg skundėsi:

– Matyt, labai pasenau. Aš jai pasakiau: „Reikėtų tave pabučiuoti už tokį gerumą", – bet nečiupau į glėbį ir neišbučiavau.

O Laimutį įmotė erzino:

– Tai kodėl tu verkei, kai teta tave pas mane atvedė?

– Nežinojau, kad tu mano mamuliukas, – atsakė vaikas švelniai priglusdamas.

* * *

Pavasariškai žalia ir ramu miške. Prieš gerą pusvalandį Raseiniuose išlipau tik aš viena. Sunkvežimis su senutėmis ir dviem rusiškomis uniformomis nuvažiavo. Tomas skaito mano atveztus laiškus. Aš vyrams pasakoju, ką mačiau Kaune.

– Migla, nori paskaityt? – klausia Tomas.

– Žinoma, noriu, – atsakau.

Laiškas ilgas ir piktas. Tomas kaltinamas, kad pasiduoda kitų įtakai, ypač to studentėlio Dargio. Perskaitau ir klausiamai žiūriu.

– Tegu susiguli, – sako Tomas ir deda laišką į planšetę.

Po poros dienų pakviečia atsisėsti ant kelmo ir pasiūlo paskaityti atsakymą. Dėl visų laiške iškeltų reikalų duodami išsamūs nurodymai, pačiame gale atsakymai į klausimus: „Kieno nors visiškoje įtakoje man neteko būti, bet aš džiaugiuosi, kad dar sugebu pasiduoti gerai įtakai."

Vado santūrumas man padarė didžiulį įspūdį.

* * *

Netoli Vidos (Eleonoros Grigalavičiūtės) tėviškės pas „mamelę" gyvena Dargis. Namelis mažas. Kas pro šalį eis, visus gyventojus matys. Netoli namo – daržinėlė. Tą tarpą keliais žingsniais pereini. O daržinėlėje, trys žingsniai nuo durų, po padrikų šiaudų sluoksniu, medinės durelės į bunkerį. Ten jo nerasi, jeigu neieškosi. O gal tyčia taip nemaskuotas. Taip ant tako niekas ir neieškos. Pasėdėjau pas jį ilgokai. Perrišau peršautą klubą. Žaizdelė maža, o negyja. Retkarčiais kaulo skeveldros išlenda. Perrišinėju ne pirmą kartą. Staiga virš galvų balsai ir žingsniai. Dargis pamažu ima pistoletą, prisidėjęs prie lūpų pirštą, duoda ženklą man – tylėk. Susirūpinęs klauso, bet pasigirsta šeimininkės balsas – atnešė pietų. Nesakau nieko – tebesu naujokė, bet man neramu, kai sužeistas partizanas slapstosi „po šluota".

Gaunu instrukcijas ir laiškus, o paskui jis švelniai per pečius apkabinęs prašo:

– Nunešk mano mergaitei laišką, gal ji atvažiuotų su tavim.

Kaune sutvarkau visus reikalus ir užeinu pas Aldoną. Matyt, laiškas jai ne pirmiena – įspūdžio nepadaro. Perskaičiusi dalykiškai klausia:

– O kas garantuos, kad grįšiu iš tokios išvykos?

– Tikrai negarantuosiu, – atsakau. Man jau pikta, kad lyg ir turėčiau rūpintis Kauno panelės saugumu. Ir aš nežinau, ar grįšiu. Gerokai vėliau ne kartą vežiausi ją į mišką.

* * *

1948 m. po žiaurių netekčių, Erelio išdavystės apygardos štabai vėl sukomplektuoti. Visi pritaria, kad reikalinga vyriausioji vadovybė.

Atnaujinti ryšiai su užsieniu. Veikia naujos tarpusavio ryšių sistemos. Tai – puikus J. Žemaičio ir jo patikėtinių diplomatinių gebėjimų rezultatas. Aukščiausia vadovybė turi būti išrinkta visos Lietuvos partizanų atstovų suvažiavime.

Mums – nuolatinės kelionės. Pats J. Žemaitis tvarko suvažiavimo reikalus, nors labai nenori tos garbės.

Mudvi su Vida ir toliau esame Prisikėlimo apygardos ryšininkės. Dabar aš – Ziga. Pinigų, kaip visada, duoda Dargis. Mes jam pateikiame smulkią ataskaitą: kelionė – 3 rb, batų tepalas – 30 kp ir t. t. Rodos, niekada nerašiau, kiek kainavo pietūs ir vakarienė, nes niekada už juos ir nemokėjau. Nedrįsau leisti valdiškų pinigų. O kaimuose, žinoma, pirmiausia pasiūlo valgyti.

Netoli didelio vieškelio, prie aukšto mažo upelio skardžio gyveno miela mamytė, kuri vaišindavo bulviniais blynais. Ji pamatydavo mane ar Vidą išlipančias ant kalniuko, ir kol mes nusileidusios pakalnėn upelio skardžiu ateidavom iki jos gražios sodybėlės, spėdavo iškepti bulvinių blynų. Ir visada buvo šitaip.

Mudvi su Vida jau seniai nerimavome dėl Našlaičio sulopytų kelnių. Ir sulopyk šitaip: tamsios kelnės, šviesus lopas. Abi pasi-

tarėme ir nupirkome Rygoje medžiagos kelnėms. Visų akivaizdoje atidavėme Našlaičiui ir įpareigojome pasisiūdinti kelnes. Nesureagavo niekas, o po pusdienio Dargis man vienai aiškino:

– Matai, kokios jūs šeimininkės! Ar nori, kad vyrai pradėtų šnekėti, kad mane valdo bobos?

– Dieve sergėk! Aišku, nenoriu. Daugiau tikrai nieko nedarysiu nesiklaususi.

– Net nemaniau, kad taip lengvai susitarsime, – atsiduso.

Net ir tvarkant tokias smulkmenas jaučiau J. Žemaičio mokyklą: suprasti, kokiu argumentu žmogų įtikinsi.

* * *

Saulėtą vasaros rytą nuvažiuoju pas šiaurinius kaimynus. Ten esu pirmą kartą. Į slaptažodį ryšininkė atsako teisingai. Tuoj susiruošia ir nuveda į miško stovyklą. Vadas, neturintis 30 metų, degančių akių barzdočius, paimtus laiškus ilgokai skaito. Su vyrais šnekuosi apie poeziją. Vadas grįžta ir ima mane kvosti:

– Kodėl atėjai tiesiai į stovyklą?

– Taigi jūsiškiai atvedė. Matyt, tokia jūsų tvarka.

Žodis po žodžio, nors ir labai mandagiai, bet jau kertamės. Aš prašau atsakymo, o jis:

– Nėra kur skubėti, panele.

Pavakary tikrai noriu išeiti.

– Argi aš internuota?

– Oi, panele, kam taip žiauriai!

Ir vėl aplinkinės šnekos. Atrodo, visai nežino, kaip su manimi elgtis. Vėl tariasi tarpusavyje, vėl mane kvočia. Ir, atrodo, nusprendę, kad patiems klius nuo Dargio, išlydi iš miško kitu keliu. Nežinau, ar jiems kliuvo nuo Dargio, apie savo reikalus jis man nepasakodavo. Bet kiti vyrai dažnai atviresni būdavo. Našlaitis pasakojo, o Idenas pritarė, kad Dargis jiems keiktis uždraudė (taip ir sakė: „Uždraudė") – juk mergaitės lankosi, o mums, mergaitėms, taip pat griežtas buvo. Dar 1946 m. Kalėdų buvo išleidęs į tėviškę, bet liepė grįžti po dviejų dienų. Parvažiavau

namo Kūčių rytą, o čia – mama guli susilaužiusi koją, kaimynė kūčiukus kepa. Mane pamačiusi apsidžiaugė ir išskubėjo namo. Kad laiku grįžčiau, turėjau tą pačią dieną išvažiuoti, nes traukinys Daugpilis–Radviliškis važiuodavo kas antrą dieną, tačiau pasilikau namie iki Kalėdų antros dienos.

Koks nusivylęs atrodė Dargis! Jis, matyt, buvo įsitikinęs, kad mane sulaikyti galėtų tik neįveikiama kliūtis – traukinio avarija ar suėmimas.

– Žinojai, kad reikia grįžti?!

Išties žinojau, bet kad reikės su juo važiuoti į Vilnių, tai tik grįžusi išgirdau. Vėliau paaiškėjo: gerai, kad nenuvažiavome – Ereliui nepakliuvome.

* * *

Nebūkit nusiminę,
Jei lanko jus miškiniai, –
Jie gerbia jus.

Tyliai dainuoja atsisveikinantys vyrai.

– Kol mes čia vaikštom, visos merginos ištekės, – skundžiasi Našlaitis ar kuris kitas.

– Ne, jeigu susitartumėte rimtai, galėtų ir palaukti, – įsiterpia sena močiutė. Springdami juoku, neria vyrai į rudens darganą. Paskiau linksmai visiems pasakoja naują anekdotą „Susitarkime rimtai". O man visai nejuokinga. Man džiugu, kad sengalvėlė tiki ateitimi. Mane, grįžusią į tėviškę po pirmojo arešto (buvo suėmę 1945 m. vasario 16 d. prie Jono Basanavičiaus kapo), močiutė užjautė:

– Nieko, vaikeli, tas ne lietuvis, kas kalėjime nebuvęs.

Buvau nuoširdžiai dėkinga savo sengalvėlei už tokį supratimą. O čia jie kvatojasi:

Kad dar kartą užprašytų,
Peršam žentu vienas kitą.
Tumba rira, o cha cha...

Vyresnieji, žinoma, atėjus miškiniams susirūpindavo, o vaikinai ir merginos visada nuoširdžiausiai džiaugdavosi nakties valdžia. Tos dainos graudžios ir lengvapėdiškos, tie žvilgsniai ir rankų paspaudimai įtikina, kad Lietuva nežuvo. Visiems labai reikia paguodos. Visus guodžia pramuštgalviškos dainos. Guodžia spinduliuojanti Vidos šypsena. Partizanai jos labai laukia.

Neseniai praeidama pro obelaitę skiepijantį senuką palinkėjau Dievo padėjimo (Pietų Žemaitijoje įprasta kalbinti kiekvieną sutiktąjį). Jis atsitiesė ir sako:

– Gal be reikalo ir sodinu... kažkam.

– Būtinai sodinkit, tėveli. Reikės. Jei ne vaikams, tai vaikaičiams.

Senuko veidas nušvito miela šypsena. Ir man gera – vykdau partizanų misiją, gaivinu ateities viltį.

Po kurio laiko išlydi mane Dargis iš Dukto. Kartoja uždavinio variantus. Jis mėgo numatyti juos įvairius, o spręsti dažniausiai pavesdavo man. Paskiau tyliai sako:

– Vėl išeini. Ir neramu: ar grįši?

Pirmą kartą pajutau, kokia yra pasiliekančiųjų savijauta. Juk mane kiekvienu momentu gali suimti. Ir kas gali žinoti, kaip atlaikysiu KGB girnas. Gal atvesiu čekistus į jų ramią miško stovyklą? Tačiau žinau, kad jie iš visko šaiposi. Atsigręžusi matau nuoširdžiai susirūpinusį veidą ir sakau:

– Susitarkim rimtai, tai sugrįšiu.

Tą kartą dar sugrįžau. Žibučių jūra atbridau į stovyklą.

* * *

Dargiui prireikė vietelės Vilniuje. Patikimos. Buvau Vilniuje, susitariau „kolchoze". (Šeimininkai išvyko į Lenkiją, o butas liko mums, studentams. Pakrikštijome jį kolchozu". Viskas buvo mūsų visų. „Kolchozas" – tai tikri namai. Su Elvyra Pliupelyte pažįstama nuo pirmojo kurso ir viename kambaryje ne pirmi metai. Net dabar nuvažiuoju ten kaip namo.) Atvykėlis turi klausti

Onos Varnaitės. Tokiu žmogumi reikia tikėti, reikia juo pasirūpinti.

Po kiek laiko Dargis sako:

– Išėjo labai negerai. Davėm Varnaitės adresą, o pasirodo, kad ten pasiųstas nepatikimas žmogus.

– Vaje! – susiimu už galvos. – Ar jau gali būti nuvažiavęs?

– Gali nuvažiuoti jau šiandien.

O mes – kažkur prie Šiaulių. Išeinu susigraužusi, bet pakeliui gimsta idėja. Skubu į paštą ir siunčiu Elvyrai telegramą: „Pas jus nebegyvensiu Ona".

Pasirodo, žmogus atėjo į „kolchozą" rytą. Merginos pasakė, kad Varnaitė būsianti tik po pietų (jos tą ryšį paliko E. Pliupelytės nuožiūrai). Per pietus gauna „Onos" telegramą. Merginos nesutriko. Kai pilietis vėl atėjo, jam buvo paaiškinta, kad jokios Varnaitės ten nėra ir niekada nebuvo. Ta, su kuria rytą buvo kalbėjęs, nebepasirodė.

Su Elvyra, kuri tada dirbo prof. Juozo Matulio vadovaujamoje katedroje laborante, nuolatos svarstydavome savo ir visos Lietuvos padėtį. Nuomonės ne visada sutapdavo. Ji Vilniuje girdėdavo įvairiausių nuomonių. Tada aš, norėdama ją įtikinti, pakviečiau pasišnekėti su... neeiliniais. Atvažiavo, pasikalbėjo su Dargiu, Daniu (Leonardu Grigoniu), Naktimi (Broniumi Liesiu).

Šilėnų stotelėje susitinkame keturios. Vieną išlydime į Vilnių. Grįžtame į stotelę – ant mano dviračio nebėra krepšio, kuriame buvo mano dokumentai. Po keliolikos minučių išvažiuoja E. Pliupelytė, išsiveždama mano dvylikametę seserį, pabėgusią nuo trėmimo. O mano užduotis – Lenkijos pasienyje, kur bilietą perkant rodomas pasas. Turiu važiuoti kitu traukiniu. Rytoj ten manęs lauks. Traukinys į Panevėžį jau stoja. Su sesute atsisveikinau, o Elvyrai sakau:

– Duok savo pasą. Kai grįši liepos 27 dieną, Šilėnuose tau atiduosiu.

Nesakiusi nė žodžio, paduoda pasą. Mane su jos pasu suėmė liepos 26 d. Šiauliuose. Taip vietoje Zigos pas J. Žemaitį atėjo Zita...

ELVYRA PLIUPELYTĖ

Tuomet gyvenau Vilniuje, Totorių g. 13. Studijavau chemiją ir kartu dirbau laborante Vilniaus universiteto Fizinės chemijos katedroje, kuriai vadovavo prof. Juozas Matulis. Mūsų trijų, o vėliau – dviejų kambarių bute, kurį mums buvo palikusi išvažiuodama į Lenkiją šeimininkė, gyveno daugybė jaunų žmonių – keletas nuolatinių draugių ir visi kiti, kurie neturėdavo kur prisiglausti. Nakvodavo ir pažįstamų pažįstami, kurie atveždavo kaliniams siuntinius į Lukiškių kalėjimą, nes norint atiduoti siuntinį reikėdavo išstovėti eilėse ištisą parą. Užsukdavo ir disidentų, kurie už širmos per ausinį radiją klausydavosi žinių iš užsienio.

Niekaip negalėjome susitaikyti su okupacija, įtampa didėjo. Mano draugė Rožė Jankevičiūtė kartą buvo iškviesta į saugumą ir priversta pasirašyti pasižadėjimą jiems pranešinėti, ką šneka ir veikia prieš sovietų valdžią nusiteikę jos draugai bei pažįstami. Ji nuėjo pas generolo Kazio Ladygos žmoną Stefaniją Ladygienę. Paklausiusi patarimo, ji nenurodė jokių pavardžių. Penktojo kurso studentei medikei netrukus teko pasitraukti iš Vilniaus. Ji rado kelią pas partizanus. Jau būdama ryšininke Rožė atvažiuodavo ir į Vilnių, vakarais užsukdavo į mūsų butą. Kartais atsiųsdavo ir kitas ryšininkes – ieškodavome joms vaistų ar kitų reikmenų. Rožę vis prašydavau paaiškinti, ką partizanai mano apie savo ir Lietuvos ateitį. Jaunų vyrų lavonai, mėtomi gatvėse, kalėjimai, suėmimai, šeimų trėmimai į Sibirą mus be galo jaudino. SSKP ir NKVD skleidė įvairiausius gandus apie partizanų žiaurumus. Norėjosi žinoti tiesą. Rožė tada man pasiūlė pačiai atvažiuoti pas partizanus ir tuos dalykus išsiaiškinti.

1948 m. birželio pabaigoje ar liepos pradžioje sėdau į traukinį ir nuvažiavau į Šilėnų stotelę, kurioje, kaip buvo sutarta, manęs jau laukė Rožė. Ji ir nuvedė mane į Dukto mišką tiesiai pas partizanus. Dabar jau gerai neatsimenu, ko aš klausiau ir ką jie man atsakė. Su manimi kalbėjosi keletas vyrų iš vadovybės, o keletas stoviniavo atokiau, – matyt, apsauginis būrys. Tik prisimenu, kad

iš miško mane išlydėjo Petras Bartkus, – kaip vėliau sužinojau, Jono Žemaičio sekretorius. Jis man parodė pagiry sodybą, kurioje gyveno ryšininkas, slapyvardžiu Gegužis. Pasakė ir slaptažodį, kuriuo galima užmegzti su juo ryšį. Aš tada niekaip nesupratau, kodėl P. Bartkus, matydamas mane pirmą kartą, patiki tokį svarbų dalyką, juo labiau kad aš iš partizanų vadovybės jokių įpareigojimų nebuvau gavusi. Tik vėliau, lageryje sutikusi Rožę, sužinojau apie jos pašnekesį su vadais, kurie jos teiravosi, ką siūlytų į savo vietą ryšininkės darbui, kai ją suims, nes aktyvi ryšininkė tada laisvėje neišsilaikydavo ilgiau kaip dvejus metus. Tuomet ji ir paminėjo mano pavardę.

Po kiek laiko iš tam tikrų ženklų supratusi, kad Rožė jau suimta, nuvažiavau į tą pačią Šilėnų stotelę (tarp Radviliškio ir Šiaulių) ir, pasinaudojusi P. Bartkaus nurodytu pagirio gyventojo Gegužio ryšiu, nuėjau į Dukto miško stovyklavietę tiesiai pas partizanus. Tarp anksčiau matytų partizanų šį kartą buvo ir vadas J. Žemaitis. Amžiumi atrodė dešimčia metų vyresnis už kitus, buvo tvarkingai apsirengęs, aukštyn lygiai šukuojamais plaukais. Jie pasitikėjo Rože ir manė, kad ji ilgai ruoštos vadavietės Dukto miške neišduos, tačiau nežinojo, ar manęs kas nors nepasekė, nes saugumas jau turėjo mano nuotrauką su pasu (juo naudojosi Rožė ir su juo ji buvo suimta). Dėl šios priežasties vakare visi išėjome, tik nežinau, kokia kryptimi. Atsimenu, kaip mes, nesulaukę, kol mėnulis pasislėps už debesies, šliaužėme per geležinkelį. J. Žemaitis visą kelią ėjo greta manęs ir įkalbinėjo dirbti ryšininke. Kvietė ir jo sekretorius P. Bartkus, ėjęs taip pat gretimai. Kažin ką duočiau, kad šiandien atsiminčiau tos nakties pokalbį. Deja, atsiliepia nemigo naktys ir dienos per tardymus...

Kadangi buvo labai šiltos rugpjūčio dienos, aš vilkėjau plonais rūbais. Kai susėdome atsipūsti, J. Žemaitis apgaubė mane savo apsiaustu. Atmintyje įstrigo visų susikaupę ir rimti veidai, ypač įspūdinga ir taktiška buvo apsauginio būrio laikysena. Skaudžiai jaučiau, kad jie – mano broliai, kovojantys dėl Lietuvos laisvės, norintys, kad mūsų žmonės kuo ilgiau išsilaikytų ir netaptų okupacinės valdžios vergais.

Dažnai tekdavo pasilikti su partizanais, nakvoti su jais rudenėjančiame miške prie laužo. Kartais pasilikdavau pas patikimus žmones. Veždavau informaciją dviračiu ir autobusais, eidavau ir pėsčia iš Tytuvėnų į Lyduvėnus, bet net ir to gerai nebeatsimenu – perduodavau informaciją žodžiu ar raštu, o jei raštu, tai kur aš ją slėpdavau? Liko atminty tik pavieniai epizodai.

Sėdime kartą prie laužo, partizanai tyliai dainuoja, daugiausia Dargio sukurtas dainas, o Vytautas – kiek atokiau, ant pasvirusio medžio kamieno, susikaupęs, galvą nuleidęs. Man atrodė, kad jis labai pavargęs, tarsi atsakomybės naštos prislėgtas. Su savo pavaduotojais – štabo viršininku L. Grigoniu, sekretoriumi P. Bartkumi ar atėjusiais kitų padalinių vadais, kalbėdamasis su apsauginio būrio vyrais visada būdavo draugiškas, taktiškas. Visi jį labai gerbė, tačiau santykiai nebuvo įtempti kaip vado ir žemesnio rango partizanų, visi jautėsi laisvai. Ir dabar prisiminus juos mane graužia sąžinė, kad taip menkai jais tesirūpinau. Jiems reikėjo ir daugiau vitaminų, ir geresnio maisto, o aš skaitydavau Bernardo Brazdžionio, Maironio ir kitų poetų patriotinius eilėraščius – atseit stiprinau dvasią. Iš tikrųjų jie patys buvo dvasios milžinai, prie kurių glaudžiausi nejausdama jokios baimės. J. Žemaitį sutikdavau tik retkarčiais ir tik Dukto miškuose – mat jis daugiausia sėdėdavo bunkeriuose, kūrė nepriklausomos Lietuvos teisinius pagrindus, rengėsi būsimam vadų suvažiavimui.

Kai 1948 m. pabaigoje įkliuvo visas pulkas ryšininkių ir NKVD gudrumu sugebėjo išgauti iš jų dalį rėmėjų pavardžių, prasidėjo areštai. Partizanai suprato, kad paslaptis reikia saugoti ir nepatikėti jų net ištikimiausiems ryšininkams. J. Žemaitis man net neprasitarė, kur yra jo šeima, nors nemanau, kad būtų manimi nepasitikėjęs. Tačiau saugumiečiai buvo paėmę mano pasą su nuotrauka, manęs nebuvo nei tėviškėje, nei darbe, ir buvau ieškoma. Jie suprato, kur esu, ir rizikuoti buvo pavojinga.

Nuo 1949 m. vasaros ar rudens su J. Žemaičiu ir P. Bartkumi daugiau nesusitikau. P. Bartkus žuvo 1949 m. prie Baisogalos. Vėliau palaikiau ryšį su štabo viršininku L. Grigoniu. Man pasisekė įsidarbinti Kaune nepažįstamoje šeimoje tarnaite, tačiau

1950 m. liepos mėn. ryšininkė Marytė Pranevičiūtė išdavė mane ir bunkerį, kuriame slėpėsi L. Grigonis ir berods keturi apsaugos vyrai. Ji taip pat išdavė eigulio sūnų Kęstutį Bersėną, kuris į bunkerį nešdavo valgyti. Mano byloje buvome trise. L. Grigonis ir trys partizanai susisprogdino, o vienas, berods, slapyvardžiu Pavasarėlis, buvo paimtas gyvas. Jis didvyriškai pakėlė kankinimus ir neišdavė nė vieno partizanų rėmėjo.

MARIJONA ŽILIŪTĖ

Apie Joną Žemaitį Marija Žiliūtė kalbėdavo itin pagarbiai ir atsargiai, tarsi ir šiandien ją išgirdęs koks nors agentas galėtų pranešti paslaptį KGB, pakenkti J. Žemaičio veiklai. Jai daug kas tebebuvo neaišku, kaip ir slėptuvės išdavystė Šimkaičių girioje.

– Aš beveik nieko neatsimenu. Tarsi migla būtų įsimetusi į bunkerį, ir aš užmigau. Pabudau tik atvežta į Vilniaus KGB.

– O kas jus galėjo išduoti? – teiravausi pirmą kartą susitikęs su M. Žiliūte.

– Nežinia, – ji trukteli smulkiais petukais. – Gal kartais tie jurbarkiečiai, brolis ir sesuo? Jie buvo tokie įtartini. O gal jie ir nekalti? Grįžusi iš lagerių, norėjau surasti miške tą vietą, kur buvo mūsų bunkeris, bet kur tau! Radau tą keliuką ir griovį per mišką, tačiau seni medžiai iškirsti, tie, kurie buvo mažučiai, užaugę, viskas pasikeitę. Neįmanoma atpažinti.

– O kiek žmonių buvo byloje?

– Keturis paėmė, keturis ir nuteisė.

– Vadinasi, niekas nieko neišdavė?

– Ne. Neduok Dieve ką nors išduoti – tai baisiausia žmogui nelaimė. Kaip paskui gyventi? O Žemaitis mūsų pasididžiavimas buvo. Jis taip vyriškai ir tvirtai laikėsi teisme, nors buvo labai išvargintas. Nežinau, jį labai kankino ar ne, tačiau nenusileido jiems nė per nago juodymą. Ir visi žmonės jį mylėjo, niekas iš liudininkų blogo žodžio nepasakė. Tik du iš jo štabo, užverbuotieji, davė blogų parodymų, o kiti – nieko. Teismas užsitęsė savaitę, tai buvo progų ir pasėdėti arčiau, ir per pertraukas ar

„boksuose" pasikeisti vienu kitu žodžiu. Tada Žemaitis pasakė, kad buvo išvežtas Maskvon ir jį tardė pats Berija. Nuvykau, sakė, į Maskvą lėktuvu, o grįžau gyvuliniu vagonu, bet ant sparnų. Kas jį ten taip paveikė – nežinia. Ir malonės prašymą atsisakė rašyti – jis mat nepripažino to teismo teisėjų. Sakė: „Aš atlikau savo pareigą ir neturite teisės mane už tai teisti". Labai drąsus ir sumanus žmogus buvo. Labai mėgo gamtą. Kartą vaikštinėdamas miške paglostė samanas ir sako: „O, jeigu jie sužinotų, kad aš čia slapstausi, tai visas šio miško samanas nurautų manęs beieškodami".

M. Žiliūtė jau savo gyvenimo pabaigoje, 1994 m. spalio 13 d., papasakojo keletą šykščių epizodėlių iš devynerių partizanavimo metų, bet niekaip nesutiko pasakyti gydytojo, su kuriuo konsultuodavosi gydydama J. Žemaitį, pavardės. Ji manė, kad galėtų pakenkti gydytojo artimiesiems, tebegyvenantiems Lietuvoje. Partizanės priesaika galiojo iki paskutinės gyvenimo valandos.

Elena Palubeckaitė-Astrauskienė

Elena Palubeckaitė ne itin noriai pasakojo apie partizanavimą ir pažintį su J. Žemaičiu, su kuriuo jai teko ir pusantrų metų gyventi viename bunkeryje. Jai atrodė, kad J. Žemaitis, 1951 m. rugpjūtį atsikėlęs į jos brolio bunkerį, buvo labai poniškas ir neprieinamas. Į mišką, į Petro Stankaus vadovaujamą partizanų būrį, Elena išėjo 1947 m. Tuo laiku miške jau buvo du jos broliai – Juozas ir jaunylis Vytautas, tėvą 1945 m. buvo nukankinę Šiluvos enkavėdistai, o turtinga, graži didelių ūkininkų sodyba buvo sudeginta. Paskui Sibire atsidūrė abiejų seserų šeimos, jauniausia sesutė slapstėsi, ir tik vienas brolis su šeima gyveno Smalininkuose ir mokytojavo.

Elenai teko šeimininkės našta, tapusi ypač nepavydėtina, kai bunkeryje atsirado sunkus ligonis: brolis Juozas tų pačių metų gruodžio 4 d. J. Žemaitį iš girios parnešė ant pečių. Valgyti virdavo primusine viryklėle. Tai reikėdavo daryti naktį, kad niekas nepastebėtų jokio dūmelio. Vandens eidavo į netoliese tyvu-

liuojantį šaltinėlį, apaugusį aukštomis žolėmis. O kai eiti būdavo pavojinga, – pasnigdavo ar miške siautėdavo enkavėdistai, – vandenį semdavo iš duobutės, išraustos čia pat po laipteliais. Maitinosi gana kukliai, nes žmonės jau nelabai noriai aukodavo, o kas ir norėjo padėti miškui, patys ne kažin ką turėjo. Pirmaisiais metais kolūkiai surietė kaimiečius į ragą. E. Palubeckaitė tik pas gerai pažįstamus, patikimus žmones prašydavo produktų arba jų pirkdavo. Juk daug ko reikėjo: cukraus, kruopų, miltų, bulvių, duonos, mėsos, o vyrams – cigarečių. Kiekvieną kartą grįžtant į bunkerį reikėdavo itin stropiai panaikinti pėdsakus. Kai rudenį pribirdavo lapų, įmintas juose pėdas Elena atsargiai užžerdavo šluotele. Laimė, kad žiemą netoliese išsiraičiusiu keliuku važiuodavo miškakirčiai, kurie šakomis nušluodavo pėdsakus.

Elenai ir Juozui J. Žemaitis ir Marija Žiliūtė atrodė poniški, nes tiedu buvo miestiečiai ir kalbėdavo apie muziką bei kitus dalykus, kaimiečių manymu, įdomius tik ponams. Ūkininkų vaikams, baigusiems keturias klases, tie dalykai buvo svetimi ir nesuprantami. Be to, M. Žiliūtė nė valandėlės negalėjo palikti ligonio. Marijos statusas buvo gana aukštas, nes medikai partizanams buvo itin reikalingi ir tiesiog graibstomi. Pasakojama, kad ir į J. Žemaičio bunkerį Šimkaičių dantistė Butkevičienė buvusi atvežta užrištomis akimis. Labiausiai buvo bijoma, kad Marija, išėjusi iš bunkerio į kaimą, neprapultų, – ji tokia smulkutė, mažutė, seniai KGB ieškoma. Ji eidavo tik būtiniausiu atveju – vaistų. Produktais ir ryšiu rūpinosi J. Palubeckas, skalbiniais ir maisto gaminimu – Elena.

Tvarka bunkeryje buvo griežta ir nusistovėjusi. Visus lauko reikalus tvarkydavo naktį. Tualetinį kibirą išnešdavo ir išpildavo į kelmo drevę, kad neliktų jokių pėdsakų. Bunkerį vėdindavo atvėrę angą. Nors pakraščiuose į medžių pošaknius ir buvo išvesti ventiliacijos vamzdžiai, tačiau ilgiau nevėdinus bunkerio pro angą viduje imdavo trūkti deguonies. Naktį būdavo dirbama ir pietaujama, o paryčiais švintant visi guldavo poilsio. Tik pavakariais ko nors užkąsdavo, paskui vėl ilsėdavosi, o sutemus kildavo prie darbų.

E. Palubeckaitė savaip pateikia ir paskutinius įvykius bunkeryje, kai dingo brolis Juozas. Jis išėjo neilgam, į susitikimą su Rolandu. Grįžti turėjo vėliausiai naktį arba po paros. Jam negrįžus, įtampa augo tiesiog kas valandą. Elena išėjo į žvalgybą. „Apėjau visus mūsų takus, ir nuėjusi prie šaltinėlio radau keliose vietose išgulėtą žolę. Matyt, būta pasalos. Paskui nuėjau į kaimus. Apėjusi visus pažįstamus, ničnieko nesužinojau: visur buvo ramu, niekas pastarosiomis dienomis nematė jokių rusų kareivių. Mes labai susirūpinome. Aiškiai supratome, kad įvyko nelaimė: mano brolelis arba kur nors žuvo, arba pateko į KGB nagus. Nors J. Žemaitis dar sunkiai vaikščiojo, bet nesulaukę brolio ir penktą dieną nutarėme kitą naktį persikelti į atsarginį bunkerį, kuris netoliese, kitame miške, buvo paruoštas. Aš jau norėjau viena išeiti į kaimą ir kur nors palaukti, kol ką nors sužinosiu apie brolį, tačiau sekmadienio rytą išgirdau sutartinį ženklą. Maniau, kad parėjo Simas. Atvėriau angą ir išgirdau brolio balsą: „Elenute, pasiduok! Elenute, pasiduok! Nesipriešink!" Uždariau angą. Ką daryti? Žemaitis sako – priešinkimės! Abu, pasiėmę pistoletus, paleidome po šūvį. Paskui kažkas įkrito į bunkerį ir pykštelėjo. Viduje pakvipo dūmais. Mėginau atverti angą, tačiau susmukau netekusi sąmonės. Atsipeikėjau lauke ant žolės. Šalia gulėjo Žiliūtė, toliau – Žemaitis, o jie išsitrauktus vyno butelius kimšosi gerti".

E. Palubeckaitė prisimena, kaip kartą Vilniuje vienoje saugumo pastato salėje juos visus keturis susodino prie bendro stalo, apkrauto vaišėmis ir vynu. Juos mėgino nugirdyti ir išprovokuoti, tai jos brolis Juozas nepastebimai paimdavo J. Žemaičio taurę ir išgerdavo, kad jo nenunuodytų. O kitą kartą vedama koridoriumi iš tolo pamatė taip pat vedamą brolį. Jis buvo pajuodęs nuo mušimo ir kankinimų. Išgirdo, kaip trečiame aukšte suskambėjo stiklai, – brolis lyg mėginęs nusižudyti ar pabėgti iššokdamas iš trečio aukšto.

Summary

The guerrilla war of 1944–1953 is one of the most tragic periods in the Lithuanian history of this century. 20 thousand partisans perished in struggles with occupation government and about 200 thousand of inhabitants were repressed on political motives.

Armed resistance was lead by military officers, teachers, students and policemen. One of the most outstanding commanders of the guerrilla war was Jonas Žemaitis, captain of the Lithuanian Army.

J. Žemaitis was born on 15 March 1909 in Palanga, in the family of a dairying expert. In 1926 he entered Kaunas Military School. After graduation from this school he served in various artillery regiments. In 1936–1938 J. Žemaitis underwent advanced training in French Fontainebleau Artillery School. Upon return to Lithuania, he became the commander of the training battery of the artillery regiment, was conferred the captain's rank.

As a result of the Ribbentrop–Molotov secret pacts, in 1940 Lithuania was occupied by the Soviet Union. Lithuanian military troops were incorporated into the Red Army, many officers of higher rank were repressed. Upon start of hostilities between Germany and the Soviet Union, Lithuanian military troops were ordered to retreat to the depth of the Soviet Union.

Following the instructions of the secret organization – Front of Lithuanian Activists – the Lithuanian military officers did not obey the occupant's order and, having withdrawn from the Red Army, stayed on the territory of Lithuania. Subject to the uprising of Lithuanians against the occupation soviet government, which took place on 22–23 June 1991, and formation of the Provisional Government, it was expected that Germany would allow to restore the Lithuanian Army. However, the fascist Germany did not recognize the Lithuanian Provisional Government

and ordered to disarm all Lithuanian military troops. After six weeks the activity of the Provisional Government was terminated. J. Žemaitis demobilized himself and spent the years of German occupation in his homeland. Here, in Šiluva rural district of Raseiniai district, he worked as the head of a co-operative society, established contacts with the participants of Lithuanian anti-nazi resistance movement.

The Nazi Germany failed in Lithuania to recruit men to the SS legion. The underground press declared boycott of such legions. However, the underground cherished the hope to restore the Lithuanian armed forces. In February 1994, the situation in the fronts becoming worse, the Germans agreed to establish the Lithuanian Local Division for struggle with banditry on the territory of Lithuania. Over 30 thousand of men, invited by the general Povilas Plechavičius, joined the Local Division with the hope that this Division would be used for defence of independence of the Lithuanian state. J. Žemaitis organized more than a hundred of men from his homeland and was appointed the battalion commander. In the short run, the Germans demanded to announce total mobilization of men and provide tens of thousands of workers for works in Germany. Failing to obey the orders of the Germans, general Plechavičius and several tens of military officers were arrested and sent to a concentration camp, whereas the majority of soldiers of the Local Division succeeded in fleeing. J. Žemaitis successfully withdrew to the homeland where he spent the days of confusion on the front.

Immediately after entering Lithuania, other occupants – the Soviet Union – declared mobilization of men to the Red Army. It was the start of terror, round-up of men, burning of farmsteads. Thousands of hiding men gathered in forests.

Various secret organizations created plans how to restore independence of the Lithuanian state. It was expected that after the end of the II World War Peace Conference would be called which would implement the principles of the Atlantic Charter: the borders of the pre-war independent states would be restored.

Later, liberation expectations were related to possible military conflict between the East and the West. Therefore, it seemed significant to preserve the inhabitants, organize strong underground which in certain international situation would take over the Lithuanian civil government, protect the borders of the Lithuanian state and represent the interests of Lithuania in international organizations. One of the strongest underground organizations which had been formed already in the years of German occupation – Lithuanian Liberation Army (LLA) – planned to divide the territory of Lithuania into areas managed by single headquarters. LLA divisions existed in districts.

In April 1945 J. Žemaitis joined the LLA. In summer he was appointed the commander-in-chief of the headquarters of Žebenkštis Division which operated in Raseiniai district.

In 1944–1945 the partisans showed active resistance to the repressive policy of the occupation government. There were clashes with subunits of NKVD Army, partisans raided smaller townships, rescued the arrested, destroyed mobilization lists, paysheets of taxes and grain deliveries to the state. In July 1945 NKVD Army subunits in Virtukai forest encircled the camp of Žebenkštis Division. The forces were unequal, 15 partisan perished. The occupants profaned their bodies in the square of Raseiniai.

A year later, in Pyragiai forest the occupation army attacked well fortified Rinktinės' partisan camp. Due to ingenious leadership of J. Žemaitis, the partisans succeeded in withdrawing after stubborn struggle.

These failures caused changes in tactics of guerrilla war, distribution into smaller groups, greater conspiracy, avoidance of open struggles with the occupation army. Military actions went side by side with political actions: boycott of elections to occupation government, resistance to collectivisation of agriculture, distribution of underground publications, boycott of such propaganda means as writing of letters of thanks to Stalin and celebration of soviet holidays etc. The partisan leaders, as sole le-

gitimate government of the country, passed orders for inhabitants, drafted documents and statutes regulating the activity of partisans, improved the organizational structure. 1946 marks the beginning of search of active relations with other partisan areas and formation of unified centralized government. This activity was encouraged by MGB provocations: units of MGB agents-provocateurs started functioning in partisans' name, internal agents penetrated into headquarters agitating partisans to legalize themselves. Those who did so were compelled to betray the remaining ones and arrested the inhabitants who refused to spy.

In August 1946 J. Žemaitis became the commander of the division, and in May was elected the commander of a larger structure – Kęstutis area. In 1946–1947 J. Žemaitis was active uniting separate partisan detachments into larger units, establishing contacts with areas in other regions of Lithuania, strengthening organization, military readiness and discipline of the partisans. The area regularly, i.e. every two weeks, published the newspaper "Laisvės varpas" ("Bell of Freedom") with the circulation of 600– 800 copies.

In 1947 Kęstutis area joined the united underground organization – United Democratic Resistance Movement (UDRM). J. Žemaitis critically evaluated the structure of this organization the military activity of which was guided by the political center. In occupied Lithuania party membership lost meaning. Legally residing members of the political government – members of the Presidium of UDRM – were very soon disclosed and arrested. The military government, deprived of functions of formation of strategy and tactics of independent struggle, became inactive. J. Žemaitis, striving to approach the government to partisan subunits engaged in practical activity, proposed to form single supreme political and military government which would head the activities of areas through regional headquarters. Only at the end of 1948 – beginning of 1949 J. Žemaitis succeeded in accomplishing his ideas.

In summer 1948 J. Žemaitis joined three areas (Kęstutis area, Žemaičiai area and Prisikėlimo area) into West Lithuania parti-

san region, formed the headquarters of the region and engaged in creation of the united underground organization. He managed to invite representatives of all Lithuanian regions and to establish the Movement of Lithuania's Freedom Fighters (MLFF). The Council of MLFF became the supreme political body of the nation which lead the political and military struggle for liberation of the nation. J. Žemaitis was elected the chairman of the Presidium of the Council of MLFF and was conferred the rank of the general of partisans. Upon restoration of independence of Lithuania until elections to the Seimas he would have held the post of the President of Lithuania.

On 16 February 1949 the conference of commanders of partisans of the whole Lithuania passed a political declaration of the Council of MLFF in which declared the main principles of restoration of the democratic Lithuanian Republic based on christian morals and international law, and addressed the democratic world for assistance in implementing them.

MLFF interpreted its struggle against the occupation government as an integral part of the general resistance of mankind to totalitarianism; national interests merged with the protection of universal human values.

In all headquarters of partisans a department of public affairs was established the function of which was to preserve the mentality and moral values of the nation. Throughout the whole guerrilla war in Lithuania over 70 periodicals were published in Lithuania; separate headquarters issued selections of poetry, prayer-books, the fighters wrote diaries, memoirs, created songs. In the period from 1949 to 1951 J. Žemaitis drafted uniform and binding throughout Lithuania documents of partisans' activity, elaborated organizational structure, reconstructed permanently destroyed headquarters of subunits, tried to put theoretical statements to practice. The supreme body of military and political government – Presidium of the Council of MLFF – was divided into three sections the heads of which were located in regions. The headquarters were formed in all stages of subunits of parti-

sans, starting with the smallest – patrimonies (which united partisans of 3–4 rural districts), divisions, areas – and ending with regions. J. Žemaitis with great ingenuity elaborated communications system, applied ciphers, improved conspiracy. J. Žemaitis appointed Juozas Jukšas, an ambassador of partisans who already in December 1947 had crossed the"iron curtain", a representative of MLFF abroad.

J. Žemaitis would constantly inspect the partisans' subunits, was very human, made efforts to subject all actions of partisans to statute regulation, fought with wilfulness, drunkenness, breach of discipline, required to punish severely spies, betrayers and collaborators in observance, however, of principles of the Penal Statute, only upon submission of evidence of guilt, when there was no hope that a guilty person would reform. At the same time, he taught the fighters not to view those who erred as enemies.

In December 1951 J. Žemaitis was affected by micro cerebral thrombosis and was paralysed. Almost no medical aid whatever, he spent a year and a half in a cramped underground bunker in Šimkaičiai forest of Jurbarkas region. During that period he made efforts to organize the elections of a new chairman to the Presidium of the Council of MLFF and to restore the broken ties with the Supreme Lithuanian Liberation Committee (SLLC) and with the remaining diplomatic corps of the Republic of Lithuania.

At the beginning of 1953, upon some improvement of health, failing to meet with all members of the Council of MLFF and to democratically elect a new chairman of the Presidium, he proceeded with his previous duties.

In May 1953 the bunker was betrayed. By throwing special garnets with sleeping gas into bunkers, NKVD officers took J. Žemaitis alive. On L. Beria's instruction, J. Žemaitis was taken by plane to Moscow. At that time, there was severe struggle in Kremlin for the government between the nomenclature of the communist party and L. Beria, head of MGB. Aiming to use "the underground president" of Lithuania for his own purposes, on

25 June 1953 L. Beria personally interrogated J. Žemaitis. Next day L. Beria was arrested.

J. Žemaitis resisted the attempts of NKVD officers to bend him, refused to sign interrogation protocols. After a year of interrogations, the Baltic military tribunal sentenced him to death. J. Žemaitis did not make an appeal for a reprieve. Instead of a meeting with the son, NKVD officers showed J. Žemaitis a photo of the boy with a pioneer badge.

J. Žemaitis was shot on 26 November 1954 in Butyrki prison of Moscow. In court, when J. Žemaitis was given the floor for the last statement, he said:

"I, just as all like-minded persons, consider that the Soviet Union intruded upon our country by force. I consider this step of the soviet government as unlawful. [...] I deem all the actions of the underground, the participant of which I was myself, against the soviet government fair and non-criminal. I am aware of the court judgement. Still I think that the struggle lead by me over nine years will bear fruit."

In 1953, after annihilation of the supreme government of MLFF, the organized guerrilla war actually ended. The last two individual partisans perished in 1965.

Asmenvardžių rodyklė

ADAMONIS SIMAS 22, 27
ADOMAVIČIUS STASYS 95
AFANASJEV V. 356
AGNESOV 459
AIDAS – NEŽINOMAS 239
AIDAS, AG. – ŽR. MURALIS ANTANAS
AKMUO, AG. 177
ALDONA – NEŽINOMA 457
ALDONA – ŽR. PODERYTĖ ALDONA
ALEKNA JONAS (JUOZAS?) 459
ALEKNA VIKTORAS 62
ALEŠČIKAS JONAS-RIMANTAS 164, 166, 167
ALGIRDAS – ŽR. VILČINSKAS JONAS
ALGIRDAS, AG. 202
ALIJOŠIUS JONAS 259
ALIJOŠIUS STASYS 100
ALIUS – ŽR. MILERIS BENADAS
ALMONAITIS VYTENIS 125
ANDRIUKAITIENĖ TEODORA 272
ANDRIUŠKEVIČIŪTĖ STEFA – AG. NERIS 246, 273, 352, 353, 355
ANDZIULAITIS ANTANAS 246
ANTANAS, AG. 294
ARAS – ŽR. ŠABLAUSKAS ANTANAS 353
ARBAČIAUSKAS VINCAS 73, 74, 77, 80, 92, 93
ARBAČIAUSKIENĖ AGNIETĖ 74
ARMONAS ANTANAS-ZUBRYS, ARVYDAS 273, 277, 281, 352
ARMOŠKA ANTANAS-ALGIMANTAS, LAMPEO 119
ARMOŠKA PETRAS 119
ARŪNĖ – ŽR. MARTINKEVIČIENĖ ANELĖ
ASTIKAS JUOZAS 53
ASTRA – NEŽINOMA 457
AŠMENSKAS VIKTORAS 7
ATGALAINIS VLADAS 273
AUŠRINIS R. 258

BABŪNĖ – ŽR. MIKŠAITĖ MARIJA
BAKŠAITIS JUOZAS-DEŠRIUS, ARTOJAS – AG. KARPIUS 275, 293, 294, 297, 308, 350
BAKŠAITIS VINCAS 274
BAKŠYS ANTANAS-GYTIS, GERMANTAS, DUBYSOS AINIS, KLAJŪNAS 142, 198, 211, 214, 217, 225, 231, 234, 244, 246–249, 253–260, 264–268, 271, 272, 277–282, 284, 285, 292, 293, 299, 340, 341, 355, 422, 424, 433–435, 460
BAKUČIAI 84
BAKŪNAS LEONAS-IETIS 142
BAKUTIS J. – AG. KALVIS 291
BALAŠAITIS BRONIUS-BENIUS 275, 276
BALČAITIS JONAS 355
BALČIUS JUSTINAS-PLUTONAS 252, 258
BALIUKEVIČIUS LIONGINAS-DZŪKAS 7, 407, 413

Baltkojis Jonas – ag. Petras 199, 291
Baltkojis Jonas, Jono-Žaibas, Eimutis 199
Baltūsis Antanas-Žvejas 10, 12, 130–135, 147, 148, 164, 166, 167, 171, 172, 180, 347, 448
Banys Petras-Klajūnas 199
Bankauskai 74
Bankauskas Juozas-Paleckis, Vargietis 81
Baranauskas Vytautas-Dantė, Vėjas 235–238
Baravykas Jonas-Vygantas 202
Barčytė 309
Barčius 309
Bartašienė Jadvyga 269
Bartašiūnas Juozas 49, 98, 100
Bartkai 87
Bartkus 189
Bartkus Petras-Dainius, Vargietis, Dargis, Rimgaila, Žiemkentis, Saulius, Martynas, Mažrimas, Gembė(?), Alkupėnas, Žadgaila 10, 65–68, 75, 76, 78, 80, 82, 84, 85, 96, 97, 107, 108, 112, 115–117, 120, 122, 125, 130, 135, 144, 146, 149–154,166, 167, 170–172, 176, 180, 181, 186, 194–196, 206, 231, 341, 375, 384, 387, 399, 403, 405, 407, 411, 447, 449, 451, 453, 456, 457, 459, 460, 462, 463, 465–470, 472, 473
Bartušas Jonas-Ukrainietis 355
Barzda-Bradauskas Juozas 50
Basanavičius Jonas 22, 23, 468
Batickij Pavel 328
Belaglovas Jonas-Algis, Žydrūnas 80, 84, 93, 103, 113
Benius – žr. Balašaitis Bronius
Benjamin 356
Berija Lavrentij 33, 304, 305, 306, 307, 308, 312, 316, 317, 319–336, 338, 475
Bersėnas Juozas 205, 206
Bersėnas Kęstutis 474
Bertašius 63
Berzinienė Antanina 20, 55, 161, 162
Beržinskaitė – ag. Žibutė 142, 158
Bieliukas Bronius 57
Bieliūnas Antanas, kun. 443
Bijūnas – žr. Kregždė Benadas
Biliūnas Albinas-Džiugas 117
Birgilas Povilas 293
Blažytė Marytė-Pelytė 150
Blėka Petras 154
Blinkevičius Mykolas-Nemunas 286
Blužienė Marijona 64
Brandt Marija 368
Brazauskas Stasys 199
Brazdžionis Bernardas 473
Brazytė Aldona 237
Breimelis Antanas 41
Briedis, ag. 336
Broga Jonas 54, 55, 344, 360
Bronius, ag. – žr. Girdžius Petras

Brujevič 175
Bruklis – nežinomas 158, 231, 245
Bubnys Arūnas 57, 58
Bučinskas Alfonsas 80, 95
Bučinskas Stasys 199
Budginas Antanas-Žvainys 274
Bugailiškis Peliksas 63
Bulka Juozas-Skrajūnas, Žaibas – ag. Bimba 279, 289
Bulvičius Vytautas 27, 49, 51
Bulzgis Jonas-Klevas 94, 175
Burbulis Albinas-Žilvinas 290
Būtėnas Julijonas 61, 252
Butkevičienė (Butkytė?) 276, 476
Butkutė Ksavera – ag. Vaidilutė 223
Butkuvienė Kazimiera 168

Caporkus Jonas 93
Caporkus Leonas-Saukis, Merkys, Žirgūnas, Donelaitis, Šarūnas 85, 93, 94, 100
Caporkus Stasys 85, 93
Carkov 81, 104, 120, 158
Chižniak-Gurevič Michail 328
Chodakauskas Tadas – ag. Liūtas 145, 192, 288
Cholodenko 91
Chruščiov Nikita 306, 327, 368
Churchill Winston 227
Cibulskis Povilas-Našlaitis, Jūreivis 457, 458, 466–468

Čepaitė Janina-Žibutė 72, 73, 74
Čepaitė Marcelė 93
Čeponis Juozas-Budrys, Rugelis, Tauragis, Tautginas 56, 63, 67–70, 72, 73, 75, 76, 80, 82, 84–86, 93, 96, 98, 110, 113, 115, 119, 122, 124, 126, 127, 143, 150, 294, 341, 382, 454, 455
Česnakavičius Vytautas-Daujotas, Valas 399
Česna 123
Čimielius Antanas, kun. 70
Čiudas 329
Čiupiatova 366

Dabulevičius Karolis 54
Dailidė Urbantas-Tauras 177
Dalbokas Aloyzas-Imperatorius – ag. Liepsna 81, 187
Dambrauskienė 170
Danelienė O. 99
Danilčev 315, 316, 332, 334–337, 339, 346
Danilevičius Henrikas-Žukas, Vidmantas 68, 76, 96, 120, 144, 158, 173, 178, 179, 186, 198, 202, 208
Danilienė Zofija 150
Danys – žr. Grigonis Leonardas
Danutė – žr. Radzevičiūtė Veronika
Dapkienė Ona 263, 293
Dapkus Antanas 122
Dargis – žr. Bartkus Petras
Daukantas Teodoras 63
Daukša Aleksandras 16, 17, 437

Daukša Antanas 16, 18, 437
Daukša Valerijonas-Vėjas 179
Daukšaitė Bronė 437
Daukšaitė Marytė 437
Daukšaitė Petronėlė – žr. Žemaitienė (Daukšaitė) Petronėlė
Daunoras Vincas-Ungurys, Kelmas 226
Daunorienė 274
Dėdukas – žr. Šibaila Juozas
Deksnys Jonas-Hektoras, Prapuolenis, Alksnis – ag. Petrauskas 7, 12, 97, 192, 197, 198, 287, 324, 397, 448
Digaitis 246
Digrys Vytautas 63
Dijokaitė Joana-Žara 150
Dimšaitė Adolfina 297, 353
Dirmauskai 86
Dirmauskaitė (Latožienė) Bronė-Šaltuona 86
Dobrovolskienė 158
Dobrovolskis Juozas-Ramūnas 352, 353, 355
Dočkus Justas 31
Dočkus Petras 31
Dogelis Jonas 84
Dolcov 324
Domasickas Petras 295
Domavičius Jonas-Beržas 178
Domereckienė Marija 253
Dovydas Antanas 237, 238
Dovydienė 238
Drąsuolis, ag. – žr. Juška Leonas
Drunga Zigmas-Mykolas-Jonas 448
Dulles John Foster 299
Dušanskis Nachmanas 206, 223, 309, 311, 312, 314–316, 355
Dvarvytis Petras 208, 330, 359, 360
Dzerkal 312
Dzeržinskij Feliks 51
Dzikas 236

Eidimtas Adolfas 66, 67
Eimutis – nežinomas 266
Eisenhower Dwight D. 300, 325
Eisinas Vytautas-Daugirdas, Žygaudas, Vaidevutis 108, 120, 122, 373
Elsbergaitė Janina-Lelija 71, 73
Elsbergas 57
Erelis – žr. Markulis Juozas

Feizaitė – ag. Birutė 275, 276
Frenkelis J. 38, 42
Fruzė – nežinoma 175

Gagarkin 312
Gaidauskas Jonas-Breivė 106, 117
Gailevičius Alfonsas 306
Gailiūtė Elena-Voverė 73
Gaižutis Bronius, kun. 56, 70
Galas, ag. – žr. Mileris Benadas
Galinis 201
Gaponenko 294
Garliauskas 205

Gaškaitė (Žemaitienė) Nijolė 15, 63, 110, 130, 143
Gedvilas Robertas-Remigijus – ag. Aleksandras 144, 153, 158, 159, 165, 178, 179, 186, 190, 193, 199, 220, 221, 242, 256, 266, 332, 339, 341, 342, 360, 361
Gedvilienė 106
Gegužis – nežinomas 472
Gegužis Juozas-Diemedis 413
Gelažius Pranas-Kluonis 152
Gendroliai 137, 140
Gendrolis Kazys 140
Gendrolytė (Jurkūnienė) Elena-Balandė 123, 292, 293
Genovaitė – nežinoma 125
Geras, ag. 291
Gerasimavičiūtė Kazimiera – žr. Rašimaitė (Stankienė) Kazimiera
Gerulaitis Juozas 294
Giedrikas Steponas-Girietis 284
Giedrius-Žygimantas 112, 130–133, 135, 388, 390, 391, 393
Gilys Valerijus 56
Gimbutis Stasys-Tarzanas 186
Gintaras, ag. 294
Gintautas Romas 60
Girdenis – žr. Žagaras Juozas
Girdžius Petras – ag. Bronius 203, 246, 253, 259
Girėnas – žr. Zaskevičius Algimantas
Glaveckas V. J. 337
Golovko 83
Gorbačiov Andrej 82
Gorbačiov Michail 327
Gorlinskij 176
Goštautas 119
Grakauskas Petras-Diemedis 202
Granitas, ag. 218
Grybinas Aleksandras-Faustas 177–180, 186, 187, 198, 407
Gricevičius 38
Grigaitienė Sofija 232
Grigaitienė Veronika 258
Grigaitis, ag. 294
Grigalavičiūtė Eleonora-Vida, Dalia, Dženė, Radvilaitė 109, 116, 166–168, 173–175, 203, 208, 218, 219, 382, 454, 462, 465, 466, 469
Grigiškis 161
Grigonis Leonardas-Danys, Užpalis, Krivis 151, 167, 179–182, 194, 204–208, 216, 225, 235, 241, 248, 335, 341, 409, 411, 413, 424, 427, 470, 473, 474
Grinius-Arūnas 291
Gritėnas Alfonsas-Skalikas 202, 203
Grudzinskas Stasys 126
Grumuldis Domas-Darbininkas 232
Grunov 370
Gruodis – žr. Stankus Petras
Gruzdytė M. 99
Gudaitis Jonas 263
Gudaitis Leonas 147
Gudavičius Jonas 56

Gudavičius Vladas-Radvila, Vaišnoras, Miškinis 218
Gudynas Pranas 26
Gudiškytė Stasė 292, 301
Gudžiūnaitė Vincė 349, 354
Gulbis Arnoldas 152
Gusarovaitė Margarita 82
Gustaitis Antanas 50
Gužaitis Pranas-Vilkas 36, 37, 50, 52, 56, 58, 59, 62–65,155
Gužas Vytautas-Mindaugas, Zigmas, Daukantas(?), Valentinas, Henrikas, Kardas 117, 122, 124, 125, 128, 137, 138, 140, 144, 153, 159, 165, 179, 181, 188, 191, 342, 392, 406, 460
Guževičius 336

Hamletas – nežinomas 239
Hektoras – žr. Deksnys Jonas
Hitler Adolf 41, 56

Idenas – žr. Liesys Antanas
Ignatavičius Eugenijus 370, 437
Ignatavičius Kazys 353
Ignatjev Semion 281
Inčiūra – nežinomas 384
Isaičev 314
Ivanauskai 155
Ivanauskas Jonas (Juozas?) 106, 122, 142
Ivanauskas Juozas-Vygantas 137, 144
Ivanauskas Petras 218
Ivanauskas Vaclovas-Gintautas, Henrikas, Vytenis 145, 152, 153, 188, 191, 198, 211, 216, 219, 225, 226, 229, 230, 234, 236, 244, 343, 416, 418, 422, 424
Ivanov, ag. 312
Ivaškevičius Alfonsas 294
Ivinskis Zenonas 63

Jakštas Vytautas – ag. Vilnius 202, 254, 260
Jakubauskas Alfonsas-Šuva, Liepukas 83, 450
Jankauskas Alfonsas 73
Jankauskas Antanas-Tonis 292
Jankauskas Juozas-Demonas 177, 253, 255, 257, 258, 260, 262, 279, 281, 298, 302, 310, 312, 351, 356
Jankevičiūtė (Žalnieriūnienė) Rožė-Ziga, Jurgis, Smala, Migla 98, 104, 106, 120, 121, 127, 136, 138, 141, 150, 152, 166, 167, 231, 370, 457, 459, 462, 465, 466, 471, 472
Janonis Kazys-Šnekutis – ag. Nemunas 290
Januliauskas-Merkys 96, 107, 120
Janulis Mykolas-Tautvydas 290
Jarockij 288
Jasaitis Domas 63
Jasevičius Jonas-Žibutis 253
Jasinevičius Jonas-Margis 81
Jasiūnienė 222
Jašinskaitė Gražina 140

Jėčys Dominykas-Ąžuolis 50
Jefimov Dmitrij 104, 118, 120, 145
Jocius 70
Jodauga Juozas 22
Jokaičiai 211
Jokimaitė (Valantinienė) Stefanija 143
Jokimas Zenonas 143
Jokūbaitis Benediktas 258
Jokūbonis Juozas 66, 70
Jonikaitė Vanda 218
Jonikas Antanas-Rolandas 119
Jonyla Adolfas – ag. Naikauskas 244
Judickas Juozas 75
Jukna J. 117
Juknevičius B. 94
Junakas Jonas-Rutenis, Rūkas, Lokys 100
Juodis Viktoras-Rikis, Lapė 65, 67, 98
Juodišius Jonas 41, 51
Juodvarnis-Lukša Stasys 450, 453
Juozas – žr. Lukša Juozas
Jurčas – nežinomas 447
Jurgėla P. 60, 61
Jurginas, ag. – žr. Kimštas Jonas
Jurkšaitis Juozas-Ąžuolas 126, 137
Jurkūnas Aleksas-Jaras, Raganius, Valeras 123, 142, 244, 279, 280, 292, 293
Juška Antanas 120
Juška Leonas-Kariūnas – ag. Drąsuolis 295, 312
Juška Pranas-Robinzonas 100, 163, 188
Juška Ramojus 439, 440
Juška Rapolas 20, 21, 34, 38, 39, 42, 52, 65, 68, 162, 363, 370, 438, 439
Juškaitė (Vilkienė) Aušra 16, 20, 21, 55, 161–163, 439, 440
Juškaitė Laima 163
Juškaitė Rūta 439, 440
Juškienė (Žemaitytė) Kotryna 52, 161, 162, 438–441
Juškienė P. 356

Kabailaitė Elena 35, 36
Kadžionienė Malvina 290
Kadžionis Jonas-Bėda 290
Kaikaris 150
Kairys Antanas-Apuokas 106, 117
Kaletka Benediktas 50
Kalinauskas Jeronimas-Baltrukas 274
Kalinauskas Leonas, kun. 370
Kalytis Bronius-Liutauras, Siaubas – ag. Ramojus 243, 278, 286, 289, 290, 298, 309, 423
Kantvainis Antanas-Ąžuolas, Žemaitis 199
Kapralov Piotr 149, 158, 176, 203, 259
Kapturauskas Jeronimas-Baltrukas 274
Karašauskas Kazys-Gražina 236, 238

Karbočius Bronius-Algimantas, Bitė 241, 279, 282, 283, 422
Karčiauskaitė Malvina-Živilė 65, 66, 73, 75, 94
Karčiauskaitė Stefa 73
Karevičius Pranciškus 27
Karpavičius Juozas-Medelis 279
Karpinas Leonas-Ramūnas 100
Karpius, ag. – žr. Bakšaitis Juozas
Kasparas Kęstutis 63
Kasperavičius Antanas 71
Kasperavičius Juozas-Angis, Šilas, Rimas, Visvydas 10, 53, 71, 72, 76, 96–98, 104, 106, 109–111, 114–117, 130, 131, 172, 182, 184, 341, 375, 382, 383, 393, 415, 448, 455, 456
Kasperavičiūtė (Tereikienė) Vida 71, 117
Kaščiukaitis Kazys 291
Kaščiukaitis Pranas 263, 274
Kašėta Algis 63, 110, 130, 143
Kaulinis Vincas-Miškinis 131, 164, 176, 177, 187, 283
Kazanas Afanasijus 50
Kazickas Bronius-Saulius 243
Kazlauskas Antanas, kun. 57, 62, 84
Kazlauskas Benediktas 122, 142
Kelmickas Pranas 246
Kemeklis 179
Kemėšius Fabijonas, kun. 443
Kersten Charles J. 299, 300, 335
Keršys-Napoleonas 145
Kybartai 128
Kybartaitė Olė 106
Kibirkštis Justinas 29
Kilius Juozas 51
Kimštas Jonas-Žalgiris, Žygūnas – ag. Jurginas 104, 131, 133, 167, 169–176, 180, 198, 199, 201–205, 208, 212, 214, 225, 232–234, 240, 241, 243, 244, 249, 254, 260, 265, 267, 278, 282, 285–290, 298, 317, 320, 332, 390, 399, 412, 413, 418, 422, 424, 428, 433, 434
Kimštienė F. 202, 203
Kisielius Dzidas 263
Kisielius Jonas 263
Kisielius Juozas-Genius, Svajūnas 248, 254, 257, 258, 265, 266, 270, 292, 295
Kisielius Kazys 119
Kišonas Balys – ag. Aldona 238
Kišonas Jonas 236
Kiulkis Juozas 148, 149
Klikna Pranas 294
Klimašauskas 176, 187
Klimašauskas Alfonsas-Jogaila – ag. Lapas 84, 85, 246
Klimavičius Antanas 48
Kokšta Feliksas-Rustemas 217, 233
Koliečiūtė 294
Kondakov Piotr 281, 288, 294, 304, 306
Korniuščenko Michail 312, 314
Korobkina Zosė 71, 72, 359

Kovas Jurgis 53
Kraujelis Domas-Nemunas 80
Kregždė – nežinoma 448
Kregždė Benadas-Bijūnas 349, 352–354
Krikščiūnas Jurgis-Rimvydas 213, 224, 227
Krisiūnas 316
Krištaponis Jonas 283
Kriukienė 191
Krivickas Bronius-Vilnius 283, 284, 286, 287, 290
Kruglov Sergej 330
Krupavičius Mykolas 227–229, 231
Kubilinskas Kostas-Kapsas – ag. Varnas 191, 404
Kubiliūnas Petras 26
Kubilius Viktoras 294
Kučys Vytas – ag. Mikas 189, 198, 202, 203
Kuisis, ag. – žr. Šakmanas Juozas
Kukauskas Jonas – ag. Balandis 252
Kunconas – nežinomas 399
Kuodytė Dalia 63, 110, 130, 136, 143, 205
Kupstas Jonas 356
Kuraitienė Petrė 119
Kuraitis Antanas 119
Kurkauskas Vladas – ag. Pikuolis 34, 287, 288
Kurkauskienė Kotryna 287
Kuročka Vladas-Dūdelė 64
Kurtinaitis Edmundas-Kalnius, Lėnas, Tumas 119, 121, 142, 148, 158, 191, 246, 341
Kušeliauskas Kostas 72
Kušeliauskas Z. 72
Kuznecov 331
Kvedaras Antanas-Tautvydas 236–239
Kvedaras Stasys-Jaunutis 236, 238
Kvedys Motiejus 264

Labanauskas Krizostomas-Kunotas, Justas – ag. Kalinauskas 225, 244, 246, 247, 268, 324, 423, 424
Labėnas Benediktas-Kariūnas 404
Ladyga Kazys 471
Ladygienė Stefanija 471
Laikraštis, ag. 238
Lakštingala, ag. 246
Lasys, ag. 274
Laucius Aleksas-Paukštis, Lazdynas 281, 291
Laurinaitis Antanas-Algimantas 273
Laurynas Bronius 84
Laurinavičiūtė Angelė-Rūta 143
Lazdauskas Juozas 246
Lazdauskas Pranas 246
Lazdauskas Vincas-Virgis 80, 82
Lelešius Justinas-Grafas 7
Lermanas 56
Levkovič S. 356

Ličkus Vincas 98
Ličkutė Juzefa-Petrė 84, 93
Lydakas 73
Liekis Algimantas 306, 325, 331
Liepukas – žr. Jakubauskas Alfonsas
Liesys Antanas-Tvanas, Idenas, Tonis, Geraldas 122, 124–126, 128, 129, 142, 144, 153, 165, 188, 211, 225, 236, 411, 424, 467
Liesys Bronius-Kaukas, Naktis, Dainius, Ėglis 125, 128, 130, 144, 146, 149, 170, 180, 181, 194, 195, 214, 343, 411, 457, 459, 470
Liniov Grigorij 258, 312, 335
Liuberskis Kostas-Žvainys, Rimvydas 50
Liubinavičienė (Žiaunytė) Ona 90, 91, 108, 109, 138, 140, 141, 156, 158, 218, 220–224, 294, 346, 347, 369, 370, 464
Liubinavičius Petras 109
Liūtas, ag. 336
Loreta – nežinoma 125
Lozoraitis Stasys 228, 229, 231, 300
Lukas, ag. 294, 296
Lukošienė A. 356
Lukša Juozas-Vytis, Kazimieras, Skirmantas, Skrajūnas, Mykolaitis, Daumantas 7, 10, 97, 106, 111, 136, 147, 148, 192, 197, 224–227, 230, 234, 252, 254, 255, 257, 278, 299, 416, 422, 424, 448, 449, 452, 454
Lukša Stasys-Juodvarnis 449, 452
Lukšytė Janina 264
Lunskytė Barbora 150
Lušas Povilas-Margis, Narūnas, Rolandas, Brizgys, Laisvūnas (?), Žilvytis 62, 98, 99, 118

Mackevičius Henrikas 236
Mackevičius Jonas-Vygaudas 236, 237, 240, 241, 251, 342
Mackiewicz Józef 45, 47
Mačianskaitė 119
Mačianskas Stasys – ag. Juozaitis 119
Mačiulis Povilas-Vytenis, Robertas, Kaributas, Latvis 98, 110, 119, 373, 384
Maironis 473
Malenkov Georgij 325
Marcišauskaitė Jadvyga 92
Marytė – nežinoma 449
Markulis Juozas-Erelis, daktaras Narutavičius – ag. Ąžuolas 12, 97, 103–107, 111, 112, 114, 117, 130–133, 136, 137, 287, 288, 317, 339, 448, 449, 452–456, 466, 468
Martavičius Leonardas 297, 306, 311, 312, 314–316, 321, 323–325, 328, 329, 337, 338, 345, 355
Martinaitis 171
Martinenko 89
Martinionis Antanas 43
Martinkevičienė Anelė-Arūnė 252, 260, 266, 301, 302, 349–351

Martinkus 197
Masilaitis Petras-Virpša 130, 144, 168
Matulaitis Jurgis 22
Matulis Juozas 470, 471
Matuzas Pranas 126
Matuzonis 369
Maziliauskaitė-Gegutė 137
Mazys Jonas-Miškas 113
Mažeikienė – ag. Rožė 203, 204, 222, 223
Mėlynauskas 122, 123
Merainis – žr. Šibaila Juozas
Meškis – žr. Stanevičius (Staneika) Vytautas
Mickevičius Adomas 45
Mieliulis Aleksas-Neptūnas, Algimantas 165, 186, 190
Migla – žr. Jankevičiūtė Rožė
Miknevičius Juozas 201, 202
Miknius Stasys 180, 238
Mykolaitis – žr. Lukša Juozas
Mykolaitis-Putinas Vincas 283
Mykolas-Jonas – žr. Drunga Zigmas
Mikšaitė Irena 156
Mikšaitė Julija 142
Mikšaitė Marija-Babūnė 142, 156, 173, 457
Mikšas P. 19
Mikšytė Antanina 460
Mikšytė Danutė 460
Mikutaitis, ag. – žr. Šimkus
Milaševičienė 145
Milaševičius Aleksandras-Ruonis, Ryklys, Radvila, Vairas 145, 146, 153, 158, 159, 163, 165, 170, 171, 173, 179, 186, 188, 189, 191, 193–195, 197, 198, 208, 211, 229, 341, 411
Mileris Antanas 119, 142, 143
Mileris Benadas-Alius – ag. Galas, Jaunius 119, 142, 143, 294, 295, 352–355
Mindaugas – žr. Gužas Vytautas 465
Mingailas Laurynas-Džiugas 180, 195, 251
Mingilas Juozas-Vilkas 216
Misevičius Jonas 199
Misiūnas Jonas-Žalias Velnias 448
Mišeikis Vladas-Tarzanas 266
Mocius Juozas-Švedrys 96, 385
Mockūnas Liūtas 7, 13, 192
Mockus 350
Mockus Jonas 446
Mockus Petras 58, 446, 447
Molotokas Jonas 217
Molotov Viačeslav 43, 44, 48
Montvydas Vladas-Žemaitis, Etmonas 137, 145, 225, 279, 354, 355, 411, 424
Morkūnas Alfonsas-Plienas 283
Morkūnas Balys 175
Morkūnas Povilas-Rimantas, Narvydas, Merkys (?), Brizgys, Drakas, Ragas, Norvilas, Ežerietis 76, 78, 80, 82, 84, 98,

120, 195, 225, 226, 233, 244, 247, 249, 268, 277, 279, 291, 295, 296, 299, 301, 308, 340, 352, 355, 373, 411, 422, 424, 427, 431, 434
Morkūnienė Stefa 443
Motieka Vladas 50
Muningienė Julija 203
Muningis Pranas-Žvelgaitis 144, 152, 203
Muralis Antanas – ag. Aidas 148, 149
Musteikis Kazys 41, 43

Nagrockis Vladas 99
Naktis – žr. Liesys Bronius
Narbutas Pranas-Rolandas – ag. Vaidila 257, 264, 293, 295, 297, 298, 308, 309, 349–355, 477
Narbutas Simonas 152
Narbutas Stasys-Apolinaras, Saturnas 142, 244, 245
Narušonis-Naras 136
Narutavičius – žr. Markulis Juozas
Našlaitis – žr. Cibulskis Povilas
Naudžiūnaitė Pranė-Girelė 176
Nausėda Juozas 125
Nausėdaitė Nina-Rasa 90, 97, 106, 111, 112, 120, 136, 138, 370, 384, 447, 454, 457, 463
Navarauskas Vincas 290
Navikas Mykolas – ag. Tauras 148, 149
Nedovizij 101, 102
Nekrošiūtė Stasė 91
Nemunas, ag. 291
Neringa – nežinoma 400
Neris, ag. – žr. Andriuškevičiūtė Stefa
Neumann E. 34, 40
Neverdauskas Bronius-Papartis, Saukas, Menkas 119, 142, 191
Nevėžis, ag. 275, 291
Nijolė, ag. 246, 273, 352
Nikšas Jonas (Antanas?) 261, 268, 276, 294
Noreika Jonas-Generolas Vėtra 7
Norkus Albertas-Linksmutis, Satkus 138, 139, 186, 190
Norkus Juozas 445
Norkutė Albina 139
Nuobaras Jonas-Laimutis, Lyras – ag. Šiaurys 123, 126, 138, 159, 218, 221, 247, 256, 266, 309, 336, 339, 342, 360, 361

Ogolcov 137, 154
Oleg, ag. 220–223
Oriol, ag. – žr. Orlingis Jonas
Orlingis Jonas – ag. Oriol 176, 189, 193,198
Orlingis Mečys-Ričardas, Dragūnas, Aramis – ag. Radzevičius 122, 123, 140, 142, 153, 176, 186, 188, 191, 197, 198, 204, 206, 208, 330,342
Ožka – žr. Trakimaitė Ona

Pabarčius Vladas 64
Pakarklis Alfonsas-Niekas, Kilpa, Šaka, Šapas, Virpša 98, 119, 142, 373, 375, 376
Pakarklis Teofilis-Armis, Daunys, Rutenis, Ripka, Romualdas, Raimondas 98, 119, 142, 373, 375
Paleckis Justas 241
Paliūnas Juozas-Rytas 94, 209, 216, 217, 227, 232, 233, 236, 239, 240, 247, 249, 251, 254–256, 423, 427, 434
Palšiauskas Antanas 264
Palubeckaitė (Astrauskienė) Elena-Liudas 248, 258, 261–263, 270, 271, 276, 292, 303, 310, 318, 340, 341, 349, 351, 356–358, 361, 363, 367, 368, 476–478
Palubeckas Juozas-Simas 178, 248, 254, 258, 260–262, 264–266, 268, 270, 271, 274–277, 281, 292–294, 296–298, 302, 303, 308–312, 314, 315, 317, 318, 323, 327, 337, 340, 342, 348–351, 356, 357, 361–364, 366, 368, 475–477
Palubeckas Vytautas 248, 263, 475
Paulaitis Petras-Aidas, Barkus 57, 68, 106, 107, 117, 268
Pavasarėlis – nežinomas 474
Pavlenko 354
Pažereckas Jonas 264
Pečeliūnas Mykolas 148
Pečiulionis Motiejus 63
Pečiūra Vytautas-Griežtas – ag. Gediminas 145
Perekriostov 142, 148
Perkūnas, ag. 264, 266
Peteris – žr. Žemaitis Jonas
Petraitis 223
Petraitis Jonas-Našlaitis 264, 291, 427
Petrauskas Jonas-Šarūnas 248, 254, 258, 263, 274, 353, 427
Petrauskas Tomas 100
Petrauskienė Antanina 72
Petravičius Petras – ag. Žvejas 106, 150, 459
Petryla, ag. 312
Petryla Alfonsas 65, 67
Petrošius 92
Pilvelis Jonas 173
Pyplys Kazimieras-Mažytis 136, 147, 148, 191, 192, 198, 224, 416
Plaščiauskaitė Ona 80
Plaščinskas Juozas 261, 264, 274
Platonas, ag. 190
Plechavičius Povilas 22, 59–61, 334
Plienaitis Stasys 275
Pliupelytė Elvyra-Zita 167, 169, 457, 469–471
Pocevičius Mečislovas-Puškinas 268
Počkaj Ilja 259, 260, 304, 328, 329, 331
Poderytė Aldona 108, 466

Polujanskas Jurgis 36, 37, 49, 50–52, 90
Popreckis Bronius-Korsaras, Jaunutis, Tautvilis 199
Povilaitis Augustinas 47
Povilionis Juozas 82
Poviliūnas Vytautas 283
Prancišauskas Romas-Uraganas, Perkūnas 79
Pranckevičius Edvardas-Vasaris 266, 308, 349, 352, 354
Pranevičiūtė Marytė-Vaiva, Jurgiukas, Vėtra – ag. Paulina 176, 179, 203–206, 208, 216, 423, 474
Pranukevičius Feliksas 80
Prūsaitis Pranciškus-Lapė 239, 251
Pucevičius Izidorius-Radvila 259
Puišys Antanas 263
Pumputis Albertas-Galijotas 152
Puodžiūnas Povilas Žėruolis – ag. Mokytojas 286
Puzinavičius Bronius 307

Radzevičienė Marcelė 77, 87, 91, 94, 95
Radzevičius, ag. – žr. Orlingis Mečys
Radzevičius Alfonsas-Tarzanas – ag. Alfa 309
Radzevičius Mykolas-Jurgis 79, 91, 94
Radzevičiūtė Aleksandra-Rūta 79, 91, 92, 94
Radzevičiūtė Apolonija 77, 79, 91, 92, 94
Radzevičiūtė Veronika-Birutė, Danutė 77, 79, 87, 91–95, 175
Radžienė Sofija 218
Ragauskas Antanas-Ragelis 81, 82
Ragauskas Jonas 463
Ragas, ag. 113, 118
Ragutis – nežinomas 239
Ramanauskas Adolfas-Vanagas 7, 13, 177–182, 186, 187, 189, 191, 192, 194, 196–198, 200, 204–208, 212–214, 216, 220, 226, 227, 234, 240, 241, 247, 252–254, 256–260, 262, 264, 267, 268, 278, 281, 284, 285, 287, 288, 302, 324, 406, 409, 411–413, 418, 420, 422, 427, 433
Ramoška 355
Ramoška Antanas 56
Ramūnas – žr. Dobrovolskis Juozas
Ramunė, ag. 204
Ramunėlė – nežinoma 457
Rasa – žr. Nausėdaitė Nina
Rašimaitė (Stankienė) Kazimiera 159–161, 436, 443, 447
Rašimas (Gerasimavičius) Stasys 87, 88, 441, 446
Raštikis Stasys 31–34, 47, 50
Raziulis Stasys-Mažylis, Naras 130, 144, 151
Regina, ag. 205
Rėklaitis Mykolas 38, 41
Remeika Vytautas – ag. Sąžiningas 255

von Renteln Adrian Theodor 58, 59
Riauba Kazys-Rimgaudas, Žemčiūgas, Kazokas – ag. Zigmas 287, 290
Rybakova Pelagėja 330, 342, 359, 360
von Ribbentrop Joachim 43
Rimkus 106
Riumin 326
Ročkus Jonas 355
Rolandas – žr. Lušas Povilas
Rolandas – žr. Narbutas Pranas
Roosevelt Franklin Delano 75
Ropp 34
Rožauskas Bronius-Reinys 70
Rožė, ag. – žr. Mažeikienė
Rudaitienė Ona 274
Rudžionis Juozas-Čemberlenas – ag. Obeliskas 168, 187, 199, 405
Rūkas Kazys 292
Rupšaitis Jonas-Žilius 265
Rupšys Leonas 51
Rutkauskaitė (Narbutienė) Stasė 244, 245
Rutkauskas Pranas 204
Rutkutė Dana 283

Sabaliauskas Juozas 287
Sabaliauskas Viktoras-Kirvis 289
Sabataitienė Ona 268
Sabataitis Pranas 268
Sabolius Juozas 370
Sajus Stasys 193, 238
Sakalas – žr. Širvys Klemensas
Sankauskas Vytautas-Daukantas 251
Sass 34
Satkus Stasys-Džekas (?), Marūnas, Audronis, Vytenis 232
Satkutė 95
Savėnas 61
Savickienė Elvyra 206
Sazykin Nikolaj 305, 306, 320–322, 324, 325
Sebeckis Kazys-Dzidas 113
Semionov 336
Seneckis Antanas-Dagys, Aurimas 126, 142, 158, 159
Simanavičius Juozas 268
Simas – žr. Palubeckas Juozas
Simonavičiūtė 113
Sinicyn Jakov 176, 203, 258–260, 308, 312, 315
Sirvydas Vladas 238
Skautas, ag. 291
Skinderienė Kazimiera 150
Skinkys Adolfas-Vilnius – ag. Rytas 191, 404
Sklėrius Alfonsas 49, 51
Skrickis Kleopas 264, 268, 276, 292, 293
Skrickis Viktoras 264, 277, 293
Skrickytė Ona 277, 293
Skučas Kazys 47
Sladkutė 150
Slapšinskas Vytautas 264, 265
Slipij Josif 323

Slučka Antanas-Šarūnas 164, 169, 174, 190, 198, 202, 283, 399, 456
Smetona Alfonsas-Žygaudas 202, 203, 241, 423
Smetona Antanas 22, 24, 26, 27, 34, 161
Smetonaitė Teodora 202
Smetonienė Sofija 192
Sniečkus Antanas 305–307, 315, 324, 325, 331, 336
Sokolov Aleksej 126, 148
Sprangauskas Kazys 50
Stalin Josif 50, 75, 99, 300, 304, 322, 335
Stanevičius (Staneika) Vytautas-Meškis 97, 448
Staniškis Sergijus-Litas, Viltis 50, 194, 195, 213, 226, 234–236, 252, 253, 256, 257, 264, 267, 277, 278, 281, 302, 343, 407, 413, 418, 424, 428, 429, 433
Stankaitis Kazys 57, 84
Stankevičius Alfonsas-Fakyras 202, 203, 205, 423
Stankienė 264
Stankus Petras-Gruodis, Pranas 178, 248, 262, 263, 475
Stankutė Genė 264
Starkus Antanas-Montė 202, 283
Stasiulaitis Antanas 56
Stasiūnaitis Juozas 264, 274
Stasiūnaitis Petras 262
Statkus Antanas 294
Steigvilas Jonas 199
Steponaitis Dominykas-Taurius – ag. Petronis 127, 135–137, 166, 170, 172, 173, 176, 188, 218–220, 278, 288, 344, 390, 393, 415, 426, 459
Steponaitis Vytautas 82, 117
Stipruolis – ag. Smelyj 191, 246
Stonys Juozas-Verpetas – ag. Šernas 149
Stoškus Albertas-Dausnas, Lapas, Senelis, Ruduo, Dainotas 250, 291
Striukas Albinas 199
Strolienė 175
Stulgaičiai 84
Stulgaitytė Genė-Svyrė, Brigita 142, 148, 149, 178
Surgailis Gintautas 43
Suščenkovas S. 359
Sutkaitis Mečislovas-Lapas 352

Šablauskas Antanas-Aras – ag. Vytas 272, 273, 281, 295, 301, 302, 308, 349, 350, 352, 354, 355
Šakmanas Juozas – ag. Kuisis 352
Šarauskas Juozas 25
Šarūnas – žr. Slučka Antanas
Ščepavičius 59
Šėgžda Juozas 264
Šėgždaitė Leosė-Pivonija 264
Šepetys Jonas 365
Šernas, ag. 148
Šibaila Juozas-Gludutis, Dėdukas, Merainis 9, 13, 167, 170–172, 174,

176, 180, 181, 193, 194, 204–206, 209, 214, 217, 224, 225, 232, 235, 238, 241, 243, 248–251, 259, 260, 278, 282–290, 295, 320, 340, 341, 409, 411– 413, 424, 427, 433, 457
Šilaitis, ag. – žr. Šimonėlis Liudas
Šilkaitienė 89
Šilkaitis Stasys 237
Šilva Vincas-Dulkė 100
Šimaitis 106
Šimaitis Antanas 294, 298, 309
Šimkai 87
Šimkevičiūtė Apolonija 109, 244, 245
Šimkevičiūtė Elena – ag. Valė 244
Šimkus – ag. Mikutaitis 119, 161, 162, 222, 223
Šimkus A. 161
Šimkus, ag. 190
Šimonėlis Liudas – ag. Šilaitis 176, 177, 187, 188
Šimonis Kazys 41
Šimulynas Stasys 71
Šimutis Leonardas 300
Širvys Klemensas-Sakalas 227, 254, 255, 257, 258, 260, 281, 292, 298, 301–303, 310–312, 327, 349–351, 354, 356–358, 361
Škaleti 345, 348
Škirpa Kazys 43
Šležaitė (Šleževičiūtė) Danutė-Audronė, Leta 173, 266, 457
Šliažas A. 359
Šliūpas Jonas 17, 19, 21, 159, 436
Šmatavičius 295
Šniukšta Juozapas, kun. 17, 438
Šniuolis Viktoras-Ralis, Vaidevutis, Girėnas, Vitvytis 180, 189, 193, 195, 196, 214, 217, 295, 352, 457
Šniuolis Vytautas-Vytenis 180, 195, 196, 457
Špokevičius Antanas 54
Štankelis 179
Štarkus Zigmas 98
Štrimas Vincas-Šturmas 148
Štuikytė Birutė 236
Šubniakov 324
Šukaitis Juozas-Gintautas 210, 272, 273
Šukauskas Zenonas-Liepukas 273
Švelnys Vladas-Putinas, Vaidila 173
Šviesa, ag. 297, 312
Švilpa Antanas 62

Talanov 322, 331
Tamošaitis Kazys 268
Tamošaitis Kazys-Regina 170
Tarabildienė Domicėlė 36
Tarutis Viktoras 201
Taučas Pranas-Varnėnas, Spanguolė 59, 100, 128, 188
Taučienė Jadvyga-Gegutė 128
Tauras, ag. – žr. Navikas Mykolas
Taurius – žr. Steponaitis Dominykas

Teišerskienė (Rašimaitė) Kotryna 87–90, 94, 160, 438, 444
Teišerskis Pranas 87, 90
Thom Françoise 75, 323
Tiesa, ag. 291
Timašuk L. 305
Tiškevičius Feliksas 16, 17, 436, 438
Todesas Danielius 109, 244
Tolkus Alfonsas 150
Tomas – žr. Žemaitis Jonas
Tomkus Petras 179
Trakimaitė Ona-Ožka 448, 452
Trimitas – žr. Žickis Jonas
Truman Harry 227, 231
Trumpys Benediktas-Rytis 227, 252, 255
Truska Liudas 38
Tūbelis Juozas 26, 44
Tuinyla Aleksandras 65
Turauskas Adolfas 370
Turskis P. 99
Tvarijonai 251
Tvarijonaitė Elena-Žibuoklė 251
Tvarijonas Stasys, kun. 312, 314
Tvaska Kostas-Rugelis 202
Tverkus Ipolitas-Vidas 274

Ulbricht Walter 305
Ulčinas Petras 27
Ulevičius Bonifacas 63, 110, 130, 143
Ulickas Vytautas-Klevas 237
Underis Ignas 238
Urbonas – ag. Žinomas 259
Urbonas Alfonsas-Linelis 236
Urbšas Adolfas 23, 41
Urbšys Juozas 44, 48
Urbutis Bronius-Algimantas, Margis 56, 63, 64, 72, 108, 128, 384
Utechin G. 322, 328, 329, 331

Vabalas Alfonsas-Gediminas 320
Vabalas Jonas 52, 90, 138, 452
Vabalas Vytis 452
Vabalienė 91, 141, 220, 224, 452
Vaičaitytė 150
Vaičiulevičius 126
Vaidila, ag. – žr. Narbutas Pranas
Vaitelis Danielius-Briedis 50, 131, 133, 154
Vaitiekūnas 92
Vaitkus-Juragis 106
Valaitis Pranas-Bičiulis, Girėnas 275, 276, 281, 295
Valantinas Antanas, kun. – ag. Tupėnas 257
Valantinas Juozas-Granitas, Žaibūnas – ag. Kaštanas 295, 352
Valentėlis Alfonsas-Bankininkas, Vailokaitis 284
Valentinavičienė Aldona 443
Valentinavičius 443
Valionytė (Žemaitienė) Elena 50, 51, 64, 365
Valiūnas 294, 295

Vanagas – žr. Ramanauskas Adolfas
Vareikis (Vileikis?)– Gaučas (Gančas?), Junokas 67, 72, 76, 85, 96, 110
Varkala Algirdas-Žaliukas 448, 452
Vazniai 211
Vaznys Andrius-Algis, Ragelis 73, 79, 90, 109, 119
Vaznys Vladas 76, 77
Vaznytė Anastazija 76, 79, 91
Vaznytė Liuda 76, 79, 90, 91
Vaznonis 53
Velička-Viesulas 120
Veliūnaitė Bronė 148
Venckaitis Steponas 190
Venclauskas Jonas-Dagys, Gritėnas, Žilėnas, Ralis 67, 71, 72, 76, 78, 84, 98, 113, 118, 120, 157, 158
Verpetinskas Jonas 87
Veverskis Kazys 56
Vida – žr. Grigalavičiūtė Eleonora
Vieversis Jonas 44
Vygaudas – žr. Mackevičius Jonas
Viktoras – nežinoma 460
Vilčinskas Jonas-Algirdas 210, 211, 253, 254, 257, 258, 261, 264, 270, 273, 274, 276, 292, 295, 299, 301, 302, 308, 310, 324, 340, 341, 349–355
Vildžiūnas Jonas 297, 304, 311, 316, 317, 321, 352, 355
Vilimaitė Izabelė-Stirna, Sparnuotė 164, 167, 169, 170, 180, 208, 232, 251
Vilius-Velavičius Ignas 57, 62, 63
Vilkutaitis Viktoras 62
Vytas, ag. 274
Vytautas – žr. Žemaitis Jonas
Vytis – žr. Lukša Juozas
Vitkauskas Viktoras-Saidokas, Karijotas 167, 213, 214, 230, 234, 413, 428
Vitkauskas Vincas 25, 44, 47, 48
Vitkus Juozas-Kazimieraitis 10, 11, 182, 448
Vizgirdas Jonas-Žemaitis 113, 120
Vlasov 356
Vokietaitytė Birutė 35
Voldemaras Augustinas 26
Volkovas 350
Voveris Vaclovas-Žaibas 405
Vukolov 356

Zablockis S. 27
Zaskevičius Algimantas-Vincas, Šalna, Girėnas, Zizas, Tautvaiša – ag. Bagdonas 65–70, 72, 73, 75, 76, 78, 85, 86, 93, 97, 103–106, 111, 117, 130, 131, 317, 332, 333, 339, 356, 358, 361, 448, 449, 452–456
Zaskevičius Stasys 48, 56, 58, 59, 65, 455
Zažeckis 241
Zelionyj, ag. 195

Ziga – žr. Jankevičiūtė Rožė
Zinkevičius Stasys-Algimantas 352
Zita – žr. Pliupelytė Elvyra

Žadeikaitė Laima 52
Žagaras Juozas-Zuikis, Girdenis 248, 254, 258, 262, 263, 265, 266, 274, 275, 277, 293
Žalias Velnias – žr. Misiūnas Jonas
Žaliukas – žr. Varkala Algirdas
Žaltauskas Pranas-Mažiulis 104, 113
Žemaitienė (Valionytė) Elena 72, 87, 89, 90, 222, 333, 344, 445, 451
Žemaitienė Albina 21
Žemaitienė (Daukšaitė) Petronėlė 16, 18, 160, 346, 437
Žemaitis Andrius 16
Žemaitis Antanas 18, 21, 65, 87, 161, 222, 436, 437, 443, 445
Žemaitis Jonas, Andriaus 16–21, 160, 436, 437, 441
Žemaitis Jonas, Jono-Darius, Mockus, Matas, Lukas, Tomas, Adomas, Aistis, Jocius, Ilgūnas, Tylius, Žaltys, Vytautas 7, 10–15, 19–22, 24, 26, 27, 29–31, 33–42, 45–47, 49–55, 57–65, 67, 68, 70, 72–76, 78–92, 95, 97, 98, 101–105, 107–109, 112–117, 119–138, 140–150, 152–177, 179–183, 186, 188–197, 200–202, 204, 205, 208–210, 212–214, 216–226, 228, 229, 231–241, 244, 247–261, 264, 265, 267, 268, 270–272, 276–285, 287, 288, 292–294, 298, 301, 302, 307, 308, 310, 312–351, 356–371, 373, 375–379, 382, 386–388, 392, 393, 395, 401, 404, 406, 408–415, 418, 420, 422, 427, 429, 430, 432, 433, 435, 436, 439, 440–447, 449–460, 462–467, 470, 472–477
Žemaitis Laimutis Jonas 37, 89, 91, 138–141, 158, 220–223, 303, 346, 347, 369, 370, 371, 445, 446, 451, 452, 463, 464
Žemaitis Stasys 436
Žemaitytė (Juškienė) Kotryna 16, 20, 87, 88, 368, 437, 438, 439
Žemelis H. 60, 61
Žemgulys Juozas 34
Žiaunienė 159, 303
Žiaunys Andrius 109, 138, 159, 221, 222
Žiaunytė Danutė 158, 159, 218, 221, 222, 370
Žiaunytė Ona – žr. Liubinavičienė Ona
Žibuoklė, ag. 260, 272, 273
Žibutė, ag. 191
Žibutė, ag. – žr. Beržinskaitė
Žickis Jonas-Trimitas 118
Žičkus Jonas 117
Žygimantas – žr. Giedrius
Žygūnas – žr. Kimštas Jonas

Žilinskas Bronislovas 272, 312, 315, 316
Žilys Antanas-Žaibas 231
Žilys Povilas-Audrūnas, Klevas 251, 279, 282–284, 290, 399
Žiliūtė Marijona-Eglutė 13, 41, 264, 268–271, 276, 292, 294, 303, 310, 315, 318, 334, 339, 348, 349, 356–358, 361–364, 367–370, 474–476
Žiogelis 136
Životkauskas Bronius-Keršys 109, 244, 245
Žukauskas Leonas 58, 62, 370
Žukauskas Silvestras 391
Žulynaitė Marytė-Nijolė, Jūratė 136
Župikov Timofej 300
Žvejas (Žvejys) – žr. Baltūsis Antanas
Žvejas, ag. – žr. Petravičius Petras

Iliustracijų šaltiniai

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro fondai – p. 69, 116, 124, 132, 139, 146, 151, 157, 165, 178, 187, 188, 190, 211, 226, 230, 243, 245, 250, 255, 293, 296, 320, 326;

Genocido aukų muziejus – p. 92, 213, 233, 235, 239, 263, 266, 273, 275, 321, 329, 353;

Šiaulių „Aušros" muziejus – p. 77, 95;

Jono Laimučio Žemaičio asmeninis archyvas – p. 18, 20, 27, 29, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 42, 46, 89, 91, 105, 129, 140,338, 347, 371;

Simo Adomonio sūnaus asmeninis archyvas – p. 23, 25, 28;

Aušros Juškaitės-Vilkienės asmeninis archyvas – p. 61, 88, 162, 363;

Nijolės Žemaitienės asmeninis archyvas – p. 30, 40, 66, 74, 96, 107, 269, 369;

Ninos Nausėdaitės asmeninis archyvas – p. 111;

Viktoro Šniuolio asmeninis archyvas – p. 196;

Rožės Jankevičiūtės-Žalnieriūnienės asmeninis archyvas – p. 121, 174;

Virginijaus Gasiliūno asmeninis archyvas – p. 284.

TURINYS

Įvadas / 7
Prologas / 16
Karo mokykloje / 21
Karinė tarnyba / 29
Lietuvos okupacija / 48
Okupantų kaita. Viltys ir apsisprendimai / 54
Antrosios sovietinės okupacijos pradžia / 63
Pirmieji žygiai: sėkmės ir nesėkmės / 67
Partizaninės veiklos sūkuryje / 75
Nuo šiol – tik kova / 87
Rinktinės vado pareigos / 95
Kęstučio apygardos veikla 1947 metais / 120
Pastangos susivienyti / 130
Sūnus / 138
Trečioji partizaniška žiema / 141
Sunkus 1948 metų pavasaris / 153
Šeima / 158
Vieningos organizacijos kūrimas / 163
Suvažiavimas / 177
Pogrindžio prezidentas / 191
Išdavystės / 201
Organizaciniai rūpesčiai / 210
MGB pinklės / 220
Ryšiai su užsieniu ir tarptautinė politika / 224
Kovos sąlygos sunkėja / 232
Pareigūnų perkėlimas. Priverstinis sustojimas / 248
Nelaimė / 260
Ir draugai tapo priešais / 271
Veikla nenutrūksta / 276
Aukštaitijoje / 282
MGB taikinys – Šimkaičių miškas / 290
Pavasaris – vilčių metas / 299
„Naujas" SSRS politikos kursas / 304
Simo suėmimas / 308
Pirmosios dienos nelaisvėje / 314
Susitikimas su L. Berija / 322
Tardymas / 328
Kalinio kasdienybė / 336
Paskutiniai Kęstučio apygardos partizanai / 349
Teismas / 356
In Memoriam / 365
Vietoje epilogo / 367

PRIEDAI

1 dokumentas. Šerno rinktinės vado J. Žemaičio-Adomo 1946 m. spalio 7 d. įsakymas rinktinei / 373

2 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno 1946 m. lapkričio 23 d. raportas Kęstučio apygardos vadui J. Kasperavičiui / 375

3 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio 1946 m. gruodžio 20 d. įsakymas rinktinei / 376

4 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno parengti 1947 m. sausio 12 d. duomenys apie rinktinės operatyvinės dalies sudėtį / 377

5 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno parengti 1947 m. sausio 12 d. duomenys apie rinktinės Organizacinio sektoriaus sudėtį / 378

6 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno 1947 m. sausio 17 d. operatyvinis įsakymas dėl rinkimų boikoto / 379

7 dokumentas. Savanorio rinktinės vado J. Žemaičio-Ilgūno 1947 m. vasario 24 d. laiškas Kęstučio apygardos vadui J. Kasperavičiui-Rimui / 382

8 dokumentas. Jungtinės Kęstučio apygardos vado J. Žemaičio-Tyliaus 1947 m. liepos 24 d. laiškas 3-iosios LLA Vytauto Didžiojo apygardos vadui / 386

9 dokumentas. Kęstučio apygardos vado J. Žemaičio-Tyliaus 1947 m. spalio 22 d. raštas BDPS vadovybei / 388

10 dokumentas. Kęstučio apygardos vado J. Žemaičio-Tyliaus 1947 m. lapkričio 10 d. laiškas D. Steponaičiui-Tauriui, numatytam kviesti BDPS Politinio sektoriaus vadovo pareigoms / 393

11 dokumentas. Vieningos laisvės kovos sąjūdžio organizacijos vadovo J. Žemaičio-Vytauto 1948 m. rugpjūčio 28 d. laiškas Rytų Lietuvos partizanų srities vadovybei / 395

12 dokumentas. Laikinai einančio BDPS prezidiumo

pirmininko pareigas J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. sausio 25 d. raštas BDPS tarybos nariams / 401
13 dokumentas. Laikinai einančio LLKS gynybos pajėgų vado pareigas J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. gegužės 9 d. raštas Vakarų (Jūros), Rytų (Kalnų) ir Pietų (Nemuno) Lietuvos partizanų sričių vadams / 404
14 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. gegužės 9 d. laiškas Pietų Lietuvos partizanų srities vadui A. Ramanauskui-Vanagui / 406
15 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. liepos 5 d. raštas Vakarų, Rytų ir Pietų Lietuvos partizanų sričių vadams / 408
16 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1949 m. lapkričio 3 d. pavaduotojų paskyrimo aktas / 409
17 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. vasario 10 d. nutarimas dėl organizacinių pakeitimų / 410
18 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. vasario 14 d. raštas LLKS gynybos pajėgų vadui, Visuomeninės dalies viršininkui, Gynybos pajėgų štabo viršininkui ir sričių vadams / 411
19 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. kovo 13 d. raštas vyriausiosios vadovybės nariams ir sričių vadams / 412
20 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. gegužės 30 d. aktas dėl partizanų karinių laipsnių pakėlimo / 413
21 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. birželio 15 d. raštas apie pareigybes atitinkančius partizanų karinius laipsnius / 414
22 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko

J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. spalio mėn. laiškas D. Steponaičiui / 415
23 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1950 m. gruodžio 3 d. laiškas LLKS tarybos prezidiumo I sekcijos vadovui A. Ramanauskui-Vanagui ir Pietų Lietuvos partizanų srities vadui S. Staniškiui-Vilčiai / 418
24 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1951 m. rugpjūčio 1 d. laiškas Pietų Lietuvos srities vadui S. Staniškiui-Vilčiai / 420
25 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1951 m. rugpjūčio 1 d. laiškas prezidiumo pirmininko pavaduotojui, LLKS Karinės veiklos vadovui, prezidiumo I sekcijos vadovui A. Ramanauskui-Vanagui / 422
26 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1951 m. rugpjūčio 10 d. laiškas prezidiumo pirmininko pavaduotojui, LLKS Visuomeninės veiklos vadovui J. Šibailai-Merainiui / 427
27 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1951 m. lapkričio 20 d. nutarimas dėl Pietų Lietuvos srities vado ir prezidiumo sekcijos vadovo pareigybių sugretinimo / 429
28 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1952 m. sausio 1 d. įsakymas Naujųjų metų proga / 430
29 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1952 m. sausio 30 d. pareigų atsisakymo aktas / 432
30 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1953 m. pradžioje rašyto rašto juodraštis / 433
31 dokumentas. LLKS tarybos prezidiumo pirmininko J. Žemaičio-Vytauto 1953 m. balandžio 3 d. sudarytas archyvinių dokumentų sąrašas / 434

Jono Žemaičio artimųjų ir bendražygių atsiminimai

Kazimiera Rašimaitė-Stankienė / 436
Nina Nausėdaitė / 447
Eleonora Grigalavičiūtė / 454
Rožė Jankevičiūtė-Žalnieriūnienė / 459
Elvyra Pliupelytė / 471
Marijona Žiliūtė / 474
Elena Palubeckaitė-Astrauskienė / 475

Summary / 478
Asmenvardžių rodyklė / 485
Iliustracijų šaltiniai / 506

Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė

ŽUVUSIŲJŲ PREZIDENTAS

Jono Žemaičio biografija

Viršelio dailininkas
Alfonsas Žvilius
Redaktorė
Rima Mekaitė
Tekstą rinko
Vilma Pabrinkytė
Maketavo
Mykolas Žvilius

SL 2015. 1998 10 30. 16 sp. l.
Tiražas 2000 egz. Užs. Nr. 1024
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Didžioji g. 17/1, LT-2001 Vilnius. Spausdino AB „Vilspa", Viršuliškių skg. 80, LT-2056 Vilnius.
Kaina sutartinė 10 Lt

ISBN 9986-757-13-4